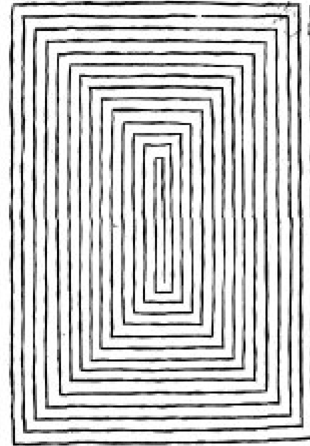
XENOPHÓN

XENOPHÓN

KÜROSZ NEVELKEDÉSE

ANABAZIS

EURÓPA KÖNYVKIADÓ 1979

FORDÍTOTTA FEIN JUDIT

KÜROSZ NEVELKEDÉSE

I. KÖNYV

1.

Arra gondoltam a minap, hány demokráciát is buktattak meg már azok, akik nem demokratikus, hanem valami más államformában akartak élni, és hány monarchiának, hány oligarchiának vetettek véget. Azok közül, akik zsarnokságra törtek, egyesek azonnal kudarcot vallottak, másokat pedig – bármily rövid ideig voltak is uralmon – mint bölcs és szerencsés embereket csodáltak. Egyes házakban több a szolga, másokban kevesebb, de ez utóbbi helyeken is gyakran láthattam olyan urat, aki még azt a kevés szolgát sem volt képes engedelmességre bírni. Elgondolkoztam továbbá: a marhákon a marhapásztorok, a lovakon a lópásztorok uralkodnak, minden pásztort joggal nevezhetünk a rábízott állatfaj urának, és mindig csak azt tapasztalhattam, hogy ezek a csordák sokkal hajlamosabbak pásztoruknak engedelmeskedni, mint az emberek az ő vezetőiknek. A nyáj oda megy, ahová a pásztor tereli, azon a földön legel, ahová vezetik, nem eszi a tilos ételeket, és a pásztor kedve szerint élhet minden haszonnal, ami az állatokból származik. Soha nem láttam még olyan nyájat, amely összeesküdött volna pásztora ellen, hogy az engedelmességet megtagadja, sem olyat, amely ne engedte volna át pásztorának a belőle származó haszon élvezetét. Sőt a nyájak éppen az idegenektől berzenkednek, nem pedig vezetőiktől, azoktól, akik belőlük élnek. Az emberek viszont azzal szemben tanúsítják a legnagyobb ellenállást, akiről feltételezhető, hogy uralomra tör felettük.

Ezen tűnődve arra a következtetésre jutottam, hogy az ember minden más élőlényen könnyebben uralkodhat, mint az embereken. De amikor eszembe jutott a perzsa Kürosz, aki nagyon sok embert, nagyon sok államot, nagyon sok népet kényszerített engedelmességre, meg kellett változtatnom véleményemet: nem lehetetlen, és nem is nehéz uralkodni az embereken, csak érteni kell hozzá.

Tudjuk, hogy Kürosznak még azok is készségesen engedelmeskedtek, akik több napi, vagy éppenséggel több havi járóföldre éltek tőle. Sőt azok is alattvalóivá akartak lenni, akik soha nem látták, vagy jól tudták, hogy soha nem is fogják látni. Kürosz tehát erősen különbözött más királyoktól, azoktól is, akik atyáiktól örökölték hatalmukat, azoktól is, akik önmaguk szerezték. A szküthák például sokan vannak, királyuk mégsem képes más népre kiterjeszteni uralmát, és örül, ha saját népe felett úr maradhat. Ugyanez a helyzet a thrák és az illür királlyal és a többi néppel is. Annyi tény, hogy Európa népei, amennyire ismerem őket, még ma is önállóan és függetlenül élnek. Kürosz más úton járt, pedig ő is független ázsiai népekkel találta magát szemben, amikor egy kis perzsa sereg, valamint méd és hürkániai önkéntesek élén elindult világhódító útjára.

Meghódította a szíreket, az asszírokat, az arabokat, a kappadokiaiakat, kis és nagy Phrügia lakóit, a lüdeket, a károkat, a föníciaiakat, a babülóniaiakat. Uralma alá hajtotta a baktriaiakat, az indeket, a kihkiaiakat, továbbá a szakokat, a paphlagónokat, a magadidoszokat és

számtalan más népet, amelyeknek ma már a nevét sem ismerjük. Hatalmát kiterjesztette az ázsiai görögségre is, majd előrenyomult a tengerig, és leigázta a küprosziakat és az egyiptomiakat.

Tengernyi nép felett uralkodott, akik nemcsak az ő, de még egymás nyelvét sem értették. A Kürosz-félelem bejárta a messzi földeket, mindenki rettegett tőle, de senki sem lázadt ellene. Mindenki szívében vágyat tudott ébreszteni, hogy az ő kedvében járjon, és hogy csak olyan hatalmat tűrjön maga felett, amely az ő szellemében kormányoz. Nem lenne könnyű dolga annak, aki arra vállalkozna, hogy a királyi udvarból keletre, nyugatra, északra vagy délre indulva, beutazza mindazon népeket, amelyek tőle függtek. Honnan is származott ez a csodálatra méltó férfiú, milyen volt az egyénisége, milyen neveltetésben részesült, hogy ennyire tudott uralkodni az embereken? Elhatároztam, hogy utánajárok, és összefoglalom, amit róla megtudtam vagy megtudni véltem.

Kürosz apja – így mondják – a perszeidák nemzetségéből származó Kambüszész volt, a perzsák királya. A perszeidák Perszeuszról kapták nevüket. Anyja – egybehangzó vélemény szerint – Mandané volt, Asztüagésznak, a médek királyának leánya.

A barbárok még ma is emlegetik és éneklik Kürosz szépségét, emberszeretetét, tudásszomját, becsvágyát: bátran vállalt minden veszélyt, minden megpróbáltatást, csak azért, hogy dicséretét zengjék. így beszélnek külsejéről és jelleméről. Perzsa törvények szerint nevelték, amelyek szemmel láthatóan másra alapozzák a közjóról való gondoskodást, mint a legtöbb államban. Ezek ugyanis polgáraikra bízzák, miként neveljék gyermekeiket, a felnőttek is élhetnek kényük-kedvük szerint, de megszabják nekik: ne lopj, ne rabolj, idegen házba ne törj be, ne üss senkit igaztalanul, ne légy házasságtörő, engedelmeskedj a vezetőknek, és így tovább. Aki pedig megszegi e tilalmakat, azt megbüntetik. A perzsa törvények ezzel szemben már eleve olyan polgárokat nevelnek, akik soha nem is vágyódnak rá, hogy aljas vagy gonosz tetteket kövessenek el.

2.

Erről pedig a következőképpen gondoskodnak. Városaikban van egy tér, a szabadok terének nevezik. Itt emelkedik a királyi palota és a többi középület. A közönséges piaci árusokat, a lármát, a gorombáskodást távol tartják ettől a helytől, hogy a nyüzsgő forgatag ne zavarja a művelt emberek nyugodt és rendezett életét. A középületek körül elterülő tér négy részre oszlik. Az egyik a kisfiúké, a másik az ifjaké, a harmadik a felnőtt férfiaké, az utolsó pedig azok számára van fenntartva, akik már teljesítettek katonai szolgálatot. A törvény szabta időben mindenkinek meg kell jelennie a maga területén. Az ifjaknak és a felnőtt férfiaknak már hajnalban ott kell lenniük, az idősebbek pedig akkor mennek, amikor kedvük tartja, kivéve bizonyos napokat, amikor számukra is kötelező a megjelenés. A könnyűfegyverzetű ifjak ott is alusznak a középületek körül, kivéve a házasembereket. Ezeknek – hacsak nem kaptak előzőleg utasítást – nem kell ott lenniük. Igaz viszont, hogy hiányozni sem illik túl sokat.

Mindegyik csoportnak tizenkét vezetője van, minthogy a perzsák tizenkét nemzetségre oszlanak. A kisfiúknak az idősebbek közül

választanak vezetőket, mégpedig olyanokat, akik feltehetően a legjobb eredményt érhetik el velük. Az ifjak élére a legkiválóbb nevelőket állítják, a felnőttek vezetőinek pedig azokat teszik meg, akik a parancs teljesítésére és a hatóságok rendeleteinek megtartására szorítják embereiket. Még az idősebbeknek is vannak vezetőik, akik gondoskodnak róla, hogy azok is teljesítsék kötelességüket.

Most pedig elmondom, mit kell tenniük a különböző korosztályoknak, és így világosabbá válik, miképpen gondoskodnak róla a perzsák, hogy polgáraik minden erénnyel ékeskedjenek.

Az iskolás gyerekek számára egyetlen és állandó tantárgy az igazság, úgy tanulják, mint a mi gyerekeink a betűvetést. Nevelőik a nap legnagyobb részében igazságot osztanak. Mert akárcsak a felnőttek, a gyerekek is szüntelenül panaszkodnak egymásra lopás, rablás, csalás, erőszakoskodás, rágalmazás vagy hasonló dolgok miatt. A vétkest megbüntetik. De megbüntetik azt is, aki igazságtalanul vádaskodott. Megtorlás jár náluk a hálátlanságért is, azért a vétekért, amely miatt az emberek oly nagyon tudják egymást gyűlölni, de a legkevésbé sem torolják meg. Szigorúan megbüntetik tehát azt, akiről kiderül, hogy nem rótta le háláját, pedig módjában lett volna. Mert úgy gondolják, hogy a hálátlan ember nem fog törődni az istenekkel, szüleivel, hazájával és barátaival sem. A hálátlanság után az arcátlanságot tartják a legnagyobb bűnnek, mivel ez is joggal tekinthető mindenféle bűn forrásának.

Józan erkölcsre is tanítják a kisfiúkat. Az oktatás eredményességét fokozza az öregebbek józan erkölcsű magatartásának minden áldott nap látható példája. Megtanítják a gyermekeket arra is, hogy engedelmeskedjenek vezetőiknek. E tanítás sikeréhez is nagyban hozzájárul az öregebbek példamutatása.

Megtanulják a kisfiúk azt is, hogy mértékletesek legyenek az evésben és ivásban. Az öregebbek viselkedése itt is útmutatásul szolgál: hiába éhesek, a felettesek engedélye nélkül nem távoznak el. A gyerekek nem anyjukkal, hanem tanítójukkal étkeznek, és csakis akkor, amikor a vezetők jelt adnak rá. Táplálékul kenyeret hoznak otthonról, hozzá ízesítőnek zsázsát, van egy cserépkorsójuk is, azzal merítenek a folyó vizéből, ha megszomjaznak. Mindezeken kívül még nyíllövést és dárdavetést is tanulnak.

Tizenhat-tizenhét éves korukban átkerülnek a fiatal férfiak csoportjába, akik a következőképpen élnek. A gyermekkorból kilépve – ahogy már az előbb is említettük –, tíz évig a középületek körül alszanak, amit egyrészt a város védelme követel meg, másrészt az erkölcs. Erre a korosztályra kell ugyanis a legjobban vigyázni. Napközben ők is vezetőik rendelkezésére állanak, ha a közérdek megköveteli. Ha szükséges, mindannyian a középületek körül maradnak, havonta többször pedig az is megesik, hogy a király vadászatra viszi az őrt álló fiatalok felét.

A vadászatra vonulóknak nemcsak íjat kell magukkal vinniük, hanem szablyát vagy harci bárdot is, amelyet a tegez mellett hüvelyben viselnek. Fegyverzetűkhöz tartozik még egy kis négyszögű pajzs és két dárda: az utóbbi hajító-fegyver, a másikat pedig a közelharcra tartalékolják. Az államnak érdeke, hogy az ifjak jól tudjanak vadászni, és a király, akárcsak a harcban, itt is elöl jár. Maga is űzi a vadat, de még a többiekre is ügyel, mert a perzsák szerint a vadászat fejleszti legjobban a harci erényeket.

Valóban: hozzászoktatja őket a korai keléshez, edzi őket a fagy és hőség ellen, és módot ad arra is, hogy a menetelést és a futást gyakorolják. És amikor felbukkan a vad, íjuk és dárdájuk sem pihenhet. És milyen bátorságra van szükség, ha egy-egy hatalmas fenevaddal kerülnek szembe: a rájuk rohanó állatot valamiképpen le kell teríteni, a támadni készülő vaddal szemben pedig résen kell lenniük. Talán nincs is olyan harci erény, amire a vadászatnál ne volna szükség!

Az ifjak, amikor vadászatra indulnak, magukkal viszik a reggelit, amely bőségesebb, mint a gyerekeké, de ugyanabból áll. Amíg a vadászat tart, nem esznek, de ha valamilyen okból elhúzódik – akár egy nehezen elejthető vad miatt, akár mert egyszerűen tovább van kedvük vadászni –, a reggelit ebédre eszik meg, majd tovább hajtanak egész másnap délig, és a két napot egynek számolják, hiszen csak egynapi élelmet fogyasztottak el. Mindezt pedig azért teszik, hogy megedződjenek, s ha bármi adódik is harc közben, fel legyenek készülve. Ha elejtenek valami állatot, megkapják a húsát, ha eredménytelen a vadászat, zsázsát esznek kenyerükhöz. Ne higgye azonban senki, hogy kelletlenül eszik a zsázsát a kenyérhez, vagy nem szívesen isszák a tiszta vizet. Emlékezzünk csak rá, milyen ízes az éhezőnek az árpa- vagy búzakenyér, és milyen jólesik a tiszta víz annak, aki szomjas.

Azok a csoportok, amelyek nem vesznek részt a vadászaton, eközben szorgalmasan gyakorolják mindazt, amit gyerekkorukban tanultak, nyilaznak, dárdát vetnek, néha nyilvános versenyeken mérik össze erejüket értékes díjakért. Azokat a csoportokat, amelyeknek tagjai a legképzettebbek, a legderekabbak és a leginkább engedelmesek, a polgárok elhalmozzák dicsérettel, és nemcsak akkori vezetőiknek adóznak elismeréssel, hanem gyerekkori nevelőiknek is. Az otthon maradt ifjak a hatóságoknak is tesznek szolgálatokat. Őket veszik igénybe, ha őrizni kell valamit, ha gonosztevőket kell lefülelni, rablókat ártalmatlanná tenni, vagy általában, amikor erőre, gyorsaságra van szükség. így töltik tehát idejüket az ifjak.

Tíz év után átkerülnek a felnőtt férfiak csoportjába, itt az első huszonöt évet a következőképpen töltik. Mindenekelőtt – akárcsak ifjabb korukban – mint okos és erős férfiak a közjó érdekében a hatóságok rendelkezésére állanak. Ha pedig hadba kell vonulniuk, már nem íjat vagy hajítódárdát visznek magukkal, jóllehet ennek használatára nevelték őket, hanem a közelharcra alkalmas fegyvereket. Mellüket vért övezi, baljukban kis négyszögű pajzsot tartanak – így is ábrázolják a perzsa harcosokat –, jobbjukban kard vagy szablya. Közülük kerülnek ki a tisztségviselők is, a gyermekek nevelőinek kivételével.

Ily módon töltenek el huszonöt évet, tehát több mint ötvenévesek már, amikor átkerülnek az idősebb férfiak csoportjába. Ezeket így is nevezik: „idősebbek". Már nem vesznek részt hadjáratokban a haza határain túl, hanem otthon bíráskodnak mindenféle állami és magánügyben. Ők döntenek élet és halál felett, ők választják a tisztségviselőket, és ők hallgatják ki, ők ítélik el azokat a fiatal és felnőtt férfiakat, akiket a törzs vezetője vagy valaki más törvénysértés miatt feljelentett. Akit egyszer elítélnek, az élete végéig kitaszított és becstelen marad.

Hogy jobban megvilágítsam a perzsák életmódját, kissé vissza kell térnem ahhoz, amiről már szólottam. Az eddig elmondottak alapján igen

röviden végezhetek.

A perzsák száma körülbelül százhúszezer volt. A törvény egyetlenegyet sem tilt el közülük bármilyen tisztség viselésétől vagy bármilyen állami hivatal betöltésétől. Minden perzsának jogában áll gyermekét nyilvános iskolába járatni, ahol megtanulhatja az igazságosságot. A gazdag szülők, akik nem szorulnak rá, hogy fiaik dolgozzanak, élnek is ezzel a joggal, a szegényeknek azonban nincs erre módjuk. Azok az ifjak, akiket állami tanítók neveltek, a serdülők közösségében tölthetik fiatalságuk éveit, a többiek ki vannak rekesztve. A férfiak csoportjába szintén csak az léphet, és csak az viselhet tisztséget, tölthet be állami hivatalt, aki a fiatalok között megállta a helyét, és teljesítette kötelességét. Aki nem a serdülők körében töltötte fiatalsága éveit, nem kerülhet a férfiak közösségébe. Az idősebbek csoportjába is csak az juthat be, aki érett éveit feddhetetlenül töltötte. így aztán az öregebb férfiak társadalma olyanokból áll, akik minden szépnek és nemesnek birtokosai.

Ilyen hát alkotmányuk és életmódjuk, ezt tartják alkalmasnak a tökéletesség eléréséhez. Mi is láthatjuk, milyen mértékletesen étkeznek, milyen egyenletes a kiválasztásuk. A perzsák még ma is csúf dolognak tartják, ha valaki köpköd, szipákol vagy szellent. Az sem illik, hogy mások szeme láttára kimenjenek vizelni vagy hasonló dolgukat végezni. Mindezt pedig csak azért tarthatják csúf dolognak, mert mértékletesen étkeznek, és annyit dolgoznak, hogy a nedvek más úton is távozhatnak testükből.

Ennyit akartam elmondani a perzsák összességéről. Most pedig Küroszról fogok beszélni, ifjúságától kezdve, hiszen ezért is kezdtem ebbe az elbeszélésbe.

3.

Küroszt is így nevelték tizenkét éves koráig vagy még tovább. Gyorsan elsajátította a szükséges tudnivalókat, feladatát mindig ügyesen és bátran végezte, és így magasan túlszárnyalta kortársait.

Asztüagész egyszer üzent leányáért és Küroszért. Látni kívánta unokáját, mert hallotta, milyen szeretetre méltó és derék gyerek. Mandané elment tehát apjához, és magával vitte fiát is. Amikor megérkeztek, és Kürosznak elmondták, hogy Asztüagész az ő édesanyjának apja, a barátságos természetű gyerek azonnal a nyakába ugrott, mintha régen ismerné és szeretné.

Kürosz nagyapja méd divat szerint erősen fel volt cicomázva, szemhéját festette, arcát pirosította, sőt álhajat is viselt. Méd szokások ezek mind, akárcsak a bíborszínű alsóruhák és köntösök, a nyakláncok és karkötők. A perzsák viszont odahaza még most is sokkal szegényesebb öltözéket viselnek, és életmódjuk is egyszerűbb. Kürosz, látván nagyapja pompázatos külsejét, így szólt:

– Anyám, milyen szép is az én nagyapám!

Anyja megkérdezte, kit tart szebbnek, apját vagy nagyapját. Kürosz így válaszolt:

– Anyám, az én apám a legszebb perzsa férfi, de a médek között, akiket az úton és a királyi udvarban láttam, az én nagyapám a legeslegszebb.

Asztüagész is megölelte a fiút, majd gyönyörű ruhába öltöztette, és nyakláncokkal, karkötőkkel ékesítette fel. Amikor kilovagolt, magával vitte Küroszt is, ugyanolyan aranyzablás lovon, mint az övé. Kürosz, mint

minden gyermek, szerette a díszt és a csillogást, örült a ruhának, és igen boldog volt, hogy lovagolni tanulhat. A hegyes vidékű Perzsiában, ahol bajos dolog lovat tartani és lovagolni, ritkán láthatott lovat.

Asztüagész, amikor együtt étkezett leányával és Kürosszal, nyalánkságokat, mártásokat és mindenféle más ételt tálaltatott fel, mert azt akarta, hogy a gyermek minél finomabb lakomát kapjon, akkor talán kevésbé vágyódik haza.

Kürosz egyszer kijelentette:

– Nagyapa, milyen fáradságot is okozhat neked egy ilyen lakoma, hiszen oda kell nyúlnod minden tálacskáért, és minden fogást meg kell ízlelned!

– Hogyhogy – felelte Asztüagész –, hát nem sokkal pompásabb ez a lakoma, mint az, amit otthon kapsz?

Kürosz így válaszolt:

– De nem ám, nagyapa. Mi sokkal természetesebben és egyszerűbben lakunk jól, mint ti. Kenyérrel és hússal verjük el éhünket. Ti is ugyanerre törekedtek, de igen sok kitérővel, tévelyegve és nagy nehezen érkeztek el oda, ahová mi már régen eljutottunk.

– Igazad van, gyermekem – mondta Asztüagész –, csakhogy a mi tévelygésünk korántsem rossz ám nekünk. Kóstolj bele, és meglátod, milyen nagyszerű dolog!

– De én úgy látom, nagyapa – felelte Kürosz –, te is undorodsz ezektől a fogásoktól.

– Miből gondolod ezt, gyermekem? – kérdezte Asztüagész.

– Abból – felelte Kürosz –, amit látok: amikor a kenyérhez nyúlsz, nem törlöd meg a kezed, de amint e sok étel valamelyikéhez érsz, azonnal megtisztogatod a kezed a kéztörlővel, mintha bosszantana, hogy bepiszkoltad velük a kezed.

Erre így felelt Asztüagész:

– Hát ha így gondolod, fiam, akkor arra kérlek, legalább pecsenyével lakj jól, hogy jó erőben térhess haza.

És mindenféle húst tálaltatott a fiúnak, vadat és háziállatot egyaránt. Kürosz ránézett a sok pecsenyére, és így szólt:

– Szóval ez mind az enyém lehet, nagyapa, és azt csinálhatok vele, amit akarok?

– Istenemre, fiam, azt tehetsz vele, amit akarsz – felelte a király.

Ekkor Kürosz fogta a sok húst, és szétosztotta nagyapja belső szolgái között, a következő szavak kíséretében:

– Tessék, ez a tied, mivel olyan lelkiismeretesen tanítasz lovagolni; ezt a darabot neked adom, minthogy dárdával ajándékoztál meg, és most már végre van hajítófegyverem; ez meg a tied, mert híven szolgálod nagyapámat; ez pedig legyen a tied, mert anyámmal szemben tiszteletet tanúsítasz.

Így folytatta mindaddig, amíg szét nem osztotta az elébe helyezett húst.

– És Szakasznak, a pohárnokomnak, akit olyan nagyra becsülök – kérdezte Asztüagész –, neki nem adsz semmit?

Ez a Szakasz daliás férfi volt. Tiszte szerint ő vezette Asztüagész elé azokat, akik kihallgatást kértek. Azt is ő döntötte el, mikor nem szabad látogatót bebocsátani a királyhoz. Kürosz, mint afféle gyermek, aki nem fél semmitől, azonnal megkérdezte:

– Miért tartod őt oly nagy becsben, nagyapa? Asztüagész tréfásan így felelt:

– Nem látod, milyen ügyesen és tetszetős mozdulatokkal tölti a bort?

Ezek a királyi pohárnokok valóban nagyszerűen látják el tisztüket. Először is óvatosan kitöltik a bort, majd három ujjukkal tartva a kelyhet, úgy nyújtják át, hogy minél jobban keze ügyébe essen annak, aki inni akar.

– Parancsold meg Szakasznak, nagyapa – szólt Kürosz –, hogy adja ide a poharat, hogy én is ügyesen tölthessek neked, és én is elnyerjem a kegyeidet, ha tudom.

Asztüagész megparancsolta Szakasznak, hogy tegyen úgy. Kürosz fogta a kelyhet, jól kiöblítette, ahogy Szakasztól látta, majd nagy komolyan és kecses mozdulatokkal odavitte nagyapjának, és átnyújtotta. Ezen aztán anyja és Asztüagész harsány kacajra fakadt. Kürosz is elnevette magát, nagyapja nyakába ugrott, és hízelkedve így szólt:

– Véged van, Szakasz, kitúrtalak a tisztedből; nemcsak ügyesebben töltöm a bort, mint te, de még csak bele se kóstolok.

A király pohárnokai ugyanis, amikor átnyújtják a kelyhet, megmerítenek benne egy kis edényt, a tartalmából a bal kezükbe loccsantanak, és megkóstolják az italt, nehogy ép bőrrel megússzák, ha történetesen mérget kevertek az italba.

– És mondd csak, Kürosz – kérdezte erre Asztüagész tréfásan –, ha már mindenben utánzód Szakaszt, miért nem iszol te is az italból?

– Mert, bizony isten, félek – felelte a fiú –, hogy mérget csempészett bele. Hiszen amikor születésnapodon megvendégelted a barátaidat, tisztán láttam, hogy mérgezett bort adott nektek.

– És hogyan vetted észre, gyermekem? – kérdezte Asztüagész.

– Ezzel a két szememmel láttam, hogy testben és lélekben megháborodtatok. Először is olyan dolgokat műveltetek, amit nekünk, gyerekeknek, sohase engednétek meg. Összevissza kiabáltatok, nem értettétek egymás szavát, borzasztó nevetségesen ordibáltatok, és noha oda sem figyeltetek arra, aki danolt, mégis esküdöztetek, hogy csodálatosan énekel. Testi erejével kérkedett mindenki, de amikor táncba kezdtetek, szinte lábon állni sem tudtatok, nemhogy ritmusra léptetek volna. És mindenki elfeledkezett magáról: te arról, hogy király vagy, a többiek meg arról, hogy te vagy az uralkodójuk. Akkor jöttem rá igazán, hogy ez az a bizonyos szólásszabadság, mert egyetlen pillanatra sem állt be a szátok.

– Na és a te apád, az nem szokott berúgni, amikor iszik? – kérdezte Asztüagész.

– Isten a megmondhatója, hogy nem!

– És miért nem?

– Mert csak a szomját veri el, de nem issza magát betegre. És ez alighanem azért van, mert nincs Szakasza, aki a bort töltögetné.

Anyja ekkor így szólt:

– Miért üzensz hadat Szakasznak, gyermekem?

– Mert, szavamra mondom, gyűlölöm őt! – felelte Kürosz. – Hányszor akartam odafutni nagyapámhoz, de ez a gyűlöletes ember mindig visszatartott. Könyörgök, nagyapa, csak három napra engedd meg, hogy én parancsolhassak neki!

– És mit parancsolnál neki? – kérdezte Asztüagész.

– Akárcsak ő, ott állnék a bejáratnál, és amikor jönne, hogy veled reggelizzen, azt mondanám: most nem lehet, a király el van foglalva. Ha ebédelni jönne, így szólnék: a király éppen fürdik. És ha már nagyon kínozná az éhség, közölném vele, hogy a király az asszonyok termében tartózkodik. Egyszóval állandóan gyötörném őt, mint ahogy ő gyötör engem, amikor távol tart tőled.

így mulattatta a felnőtteket étkezés idején. Ám napközben, ha észrevette, hogy nagyapjának vagy anyja fivérének valamire szüksége van, mindenkit megelőzve sietett szolgálatukra, mert oly nagyon örült, ha valamiben kedvükre tehetett.

Amikor Mandané haza akart térni férjéhez, Asztüagész megkérte, hagyja nála Küroszt. Mandané azt felelte, hogy mindenben kedvére járna apjának, de úgy véli, nehezen tudná Küroszt akarata ellenére maradásra bírni.

Asztüagész akkor így szólt Küroszhoz:

– Ide figyelj, gyermekem! Először is, ha nálam maradsz, Szakasz soha nem fogja utadat állni. Akkor jöhetsz hozzám, amikor akarsz, sőt hálás leszek, minél gyakrabban benézel hozzám. Aztán meg kedvedre használhatod lovaimat és minden holmimat, és amikor hazamész, azt viheted magaddal, amit akarsz. Ehetsz a magad ízlése szerint mértékletesen. Kertem minden állatát neked adom, és még sok más fajtát is melléjük, hamarosan megtanulsz lovagolni, aztán űzheted majd nyíllal és dárdával a vadat, leterítheted, akár a felnőttek. Játszótársaid is lesznek, és bármit kérsz tőlem, megkapod.

Így beszélt Asztüagész, Mandané pedig megkérdezte fiát, marad-e, vagy inkább vele megy, Kürosz habozás nélkül rávágta, hogy marad.

– Miért? – kérdezte az anyja. Kürosz így felelt:

– Azért, anyám, mert otthon, társaim között, engem tartanak a legjobb íjazónak, a legjobb dárdavetőnek, és ez így is van. Lovagolni azonban, bevallom, korántsem tudok úgy, mint az itteni korombeli fiúk. És tudd meg, anyám, ez nagyon bánt. De ha itt maradhatok, megtanulok lovagolni, akkor aztán Perzsiában könnyen túlteszek a legjobb gyalogosokon, a médek soraiban pedig a jó lovasok legjobbjaként harcolhatok nagyapám mellett.

Anyja tovább kérdezte:

– És hogyan tanulod meg itt az igazságosságot, fiam, amikor tanítóid ott vannak?

– Azt már megtanultam, anyám – felelte Kürosz.

– Hogyan tanulhattad meg? – kételkedett Mandané.

– Tanítóm engem tett meg bírónak a többi fölé, mert annyira értem az igazságosságot. Helytelen bíráskodás miatt mindössze egyszer kaptam verést. Ez az eset pedig a következőképpen történt. Volt egy magas fiú, akinek túl rövid volt az inge, és volt egy alacsony, aki viszont túl hosszút viselt. A magas fiú lehúzta az alacsony fiúról az inget, és azt öltötte fel, társának pedig odaadta a magáét.

Amikor igazságot kellett tennem köztük, úgy véltem, mindkettőjüknek jobb, ha ki-ki a megfelelő inget viseli. Erre aztán tanítóm elnáspángolt, mondván: ha divatkérdésekben kell döntenem, így járok el helyesen, de ha a tulajdonjog ügyében ítélkezem, kizárólag arra kell figyelemmel

lennem, hogy jog szerint kié az ing. Azé-e, aki erőszakkal szerezte, vagy inkább azé, aki készítette, vásárolta. Minthogy minden, ami törvényes, egyben igazságos is, és minden, ami törvénytelen, egyszersmind önkényesnek mondható, arra intett, hogy a bíró mindig a törvény figyelembevételével ítéljen. Látod, anyám, én már pontosan tudom, mi az igazság, de ha valamit mégsem értenék, nagyapám majd megmagyarázza – fejezte be Kürosz.

– Jaj, gyermekem – szólt Mandané –, nagyapád igazsága nem egyezik ám a mienkkel. Látod, ő kikiáltotta magát minden médek urának, a perzsák pedig egyenlőségben élnek, mert azt tartják igazságosnak. Apád első ember a perzsák között, de őrá is ró kötelességeket az állam, és jogait is az állam szabja meg. Az ő cselekedeteinek is a törvény a mércéje, nem pedig a saját kénye-kedve. Csak aztán vigyázz, halálra ne korbácsoljanak, ha nagyapád iskolájából nem mint király, hanem mint zsarnok térsz haza. Mert a türannosz legfőbb célkitűzése az, hogy ő uralkodjék mindenki felett.

– Csakhogy apád nem uralkodásra tanítja az embereket – felelte Kürosz –, hanem engedelmességre. Kitűnően ért hozzá. Vagy talán nem látod, minden méd megtanulta tőle az engedelmességet? Nyugodj meg, apád sem engem, sem mást nem fog hatalmaskodásra tanítani.

4

Így csacsogott össze Kürosz mindenfélét. Anyja végül hazament, ő pedig nagyapjánál maradt, és ott nőtt fel.

Hamarosan összeszokott kortársaival, barátságot kötött velük, sőt pajtásai iránt tanúsított szeretetével, és naponta megnyilvánuló ragaszkodásával a szülőket is annyira megnyerte magának, hogy ha valamit akartak a királytól, szóltak fiaiknak, hogy kérjék meg Küroszt, járjon el ügyükben. Az emberséges és becsvágyó ifjú pedig mindent megtett, hogy társai kérését elintézze. Asztüagész meg Kürosz egyetlen kérésének sem tudott ellenállni, hiszen amikor a király megbetegedett, Kürosz a világért sem tágított mellőle, szüntelenül csak zokogott, és mindenki láthatta, mennyire reszket nagyapja életéért. Éjjel is elsőnek neszelte meg, ha Asztüagésznak szüksége volt valamire, és mindenkinél fürgébben ugrott talpra, ha úgy gondolta, hogy a kedvére tehet valamit. Ezzel aztán teljesen megnyerte magának nagyapját.

Kissé talán túl beszédes volt. Ez egyrészt neveltetéséből fakadt. Tanítója ugyanis arra késztette, hogy számot adjon tetteiről, és bíráskodás közben másoktól is számadást követeljen. Másrészt tudásvágyból is szüntelenül kérdezősködött — miképpen van ez vagy az –, és gyors eszű lévén, mások kérdéseire is azonnal készen volt a válasszal. Ezért lett ilyen beszédes. De ahogy a hosszúra nyúlt kamaszokon is látszik, hogy kamaszok, Kürosz bőbeszédűsége sem szemtelen fecsegés volt, szavaiból egyszerűség és közvetlenség áradt, s ezért jobban szerették, ha beszélt, mint ha hallgatott.

Telt-múlt az idő, Kürosz megnőtt, és elérte a kamaszkort. Már nem beszélt olyan sokat, hangja is nyugodtabban csengett. Idősebbek jelenlétében szégyenlős volt, gyakran elpirult, és már nem szaladt oda válogatás nélkül mindenkihez, mint a kiskutya. Csendesebb volt ugyan, de a társaságban még jobban kedvelték.

A fiatalok gyakorta versenyeztek, de ő soha nem hívta ki társait, amikor erősebbnek érezte magát, csak olyankor, ha biztosan tudta, hogy ő a gyengébb, s közben egyre mondogatta, hogy ebben a számban is győzni fog. Például korántsem ült még biztosan a nyeregben, amikor már lóra pattant, és úgy nyilazott vagy vetett dárdát, ha pedig legyőzték, ő kacagott a legjobban. A vereség sohasem riasztotta vissza, inkább arra sarkallta, hogy újra meg újra próbálkozzon, hátha másodszorra sikerül. Nemsokára éppolyan kiválóan ülte meg a lovat, mint a korabeli ifjak, sőt hamarosan túl is szárnyalta őket, mert oly lelkesen gyakorolt. A vadaskertben élő állatokat addig űzte és pusztította dárdával, amíg hírmondó sem maradt belőlük, és Asztüagész képtelen volt több állatot felhajtani számára. Kürosz, látva, hogy nagyapja a legjobb akarattal sem tud több élő állatot szerezni, így szólt hozzá:

– Sose bajlódj azzal, nagyapa, hogy nekem állatokat szerezz. Engedj ki engem is vadászatra, nagybátyámmal együtt, és azt fogom gondolni, hogy mindegyik vadat, amely a szemem elé kerül, nekem nevelték.

Nagyon vágyott rá, hogy vadászni mehessen, de már nem könyörgött oly kitartóan, mint gyermekkorában: sokkal félénkebb lett. Mennyire szidta azelőtt Szakaszt, hogy nem engedi nagyapjához! Most önmaga Szakasza lett. Nem közeledett Asztüagészhoz, ha nem látta az időt alkalmasnak, sőt megkérte Szakaszt, mindig jelezze, mikor mehet be. Ezért most már Szakasz is úgy imádta, mint a többiek.

Asztüagész, látva, milyen hevesen vágyódik rá Kürosz, hogy a szabadban vadászhasson, megengedte neki, hogy elkísérje nagybátyját. Idősebb lovas testőröket rendelt melléje, hogy vigyázzanak rá a nehéz terepen, és védjék meg a vadállatoktól. Kürosz buzgón érdeklődött kísérőitől, mely állatokhoz nem tanácsos közelíteni, és melyeket lehet nyugodtan üldözőbe venni. A medve, a vadkan, az oroszlán és a párduc már sokszor okozta halálát annak, aki a közelébe merészkedett – felelték a kérdezettek –, a szarvas, az őz, a vadjuh és a vadszamár azonban ártalmatlan állat. Arra is megtanították, hogy az állatoknál nem kevésbé veszélyes a rossz terep. Hányan zuhantak már szakadékba lovastul!

Kürosz figyelmesen meghallgatta őket, de amikor az első szarvas feltűnt, egyszeriben elfelejtett mindent, és csak azt nézte, merrefelé menekül az állat. Lova a vágta közben hirtelen felszökellt, aztán térdre bukott, és kis híja, hogy le nem vetette lovasát. De Kürosz nagy nehezen nyeregben maradt, a ló pedig felállt. így aztán a síkságon utolérték a szarvast, és a fiú leterítette dárdával. Gyönyörű, nagy példány volt. Kürosz végtelenül örült, kísérői azonban, amint odaértek, nagyon megszidták, és közölték vele, hogy el fogják mondani a királynak, milyen veszélynek tette ki magát. Kürosz leugrott lováról, és bűnbánóan hallgatta őket. De ahogy állatüvöltést hallott, megszállottan ismét lóra pattant, és amikor meglátta, hogy vadkan csörtet feléje, nekivágtatott, jól megcélozta, homlokon találta, és leterítette.

Ekkor már nagybátyja is szidta vakmerőségéért, amelynek szemtanúja volt. Kürosz azonban mit sem törődött a szidással, csak arra kérte haragvó nagybátyját, engedje meg, hadd vigye haza nagyapjának a zsákmányt.

– De ha megtudja, hogy üldözőbe vetted az állatokat, nemcsak téged fog megszidni, hanem engem is, hogy hagytalak – mondta a nagybácsi.

– Akár korbácsoltasson meg, csak odaadhassam neki! Te is büntess meg, ahogy akarsz, de ezt az egyet engedd meg – könyörgött Kürosz.

– Csinálj, amit akarsz – egyezett bele végül Küaxarész –, hiszen már úgy viselkedsz, mintha te volnál a királyunk.

Így aztán Kürosz hazavitte a zsákmányt, odaajándékozta nagyapjának, mondván, hogy az ő számára ejtette el a vadakat. A vértől csepegő dárdákat nem mutatta meg, de olyan helyre tette, ahol remélte, hogy Asztüagész meglátja.

– Mindent örömmel fogadok tőled, fiam – szólt Asztüagész –, de nem akarom, hogy veszélynek tedd ki magad.

– Ha nem kell, akkor arra kérlek, nagyapám, add nekem a zsákmányt, hadd osszam szét pajtásaim között – kérte Kürosz.

– Annak adod, fiam, ezt is meg a többit is, akinek akarod – felelte Asztüagész.

Kürosz elvitette, szétosztotta a zsákmányt pajtásai között, és ekképpen mesélt nekik:

– Most látom csak, fiúk, milyen komolytalan dolog volt, amikor a kertben vadásztunk! Akárha bilincsbe vert állatokat hajkurásztunk volna. Először is az a kis terület! Aztán meg milyen sovány és rühes vadak! Az egyik sánta, a másik korcs. Hozzájuk képest milyen szépek, hatalmasak és kövérek a hegyekben és a réteken élő vadak! A szarvas úgy szökell az ég felé, mintha szárnya volna, a vadkan pedig olyan bátran rohamoz, ahogy a vitéz katonákról regélik. És olyan nagyok, hogy egyszerűen nem lehet elhibázni őket. Holtukban is szebbek, mint a rab állatok élve. De mondjátok csak, vajon apáitok titeket is elengednek vadászni?

– Bizonyára nagyon szívesen – felelték a fiúk –, ha Asztüagész megparancsolja.

– De hát ki fogja a mi dolgunkat Asztüagész elé terjeszteni? – kérdezte Kürosz.

– Hát te! Ugyan ki tudná Asztüagészt ügyesebben rábeszélni?! – felelték a pajtások.

– Jaj, fiúk, isten bizony magam sem értem, mivé lettem! – mondta Kürosz. – Nem tudok én már nagyapámmal beszélni, sem úgy a szemébe nézni, mint régen! Ha ez így megy tovább, attól félek, teljesen bamba és együgyű leszek. Pedig kiskoromban úgy tartottak számon, mint akinek be nem áll a szája.

– Kétségbeejtő, amit mondasz. Talán már értünk sem tehetsz semmit? Fontos ügyben sem? Hát mást kérjünk fel arra, ami a te dolgod volna? – így a gyerekek.

Kürosznak lelkébe martak ezek a szavak. Egy szót sem szólt többet, otthagyta pajtásait, és lélekben felvértezte magát a merész tettre. Kitervelte, miképpen adhatná elő nagyapjának a legkíméletesebben a dolgot, és hogyan segíthetné elő a maga és társai vágyának megvalósulását. Aztán bement a palotába.

– Mondd csak, nagyapa – kezdte –, mit tennél, ha valamelyik szolgád megszökne, és te elfognád?

– Mi mást, mint hogy bilincsbe veretném, és munkára hajtanám.

– De ha magától visszatérne, mit tennél vele?

– Mit? Hát megkorbácsoltatnám, hogy többé ilyet ne csináljon, és újból munkára fognám.

– Akkor ideje, hogy előkészületeket tégy az én megkorbácsoltatásomra – mondta Kürosz –, mivel éppen azon mesterkedem, hogy megszökjem tőled, és pajtásaimat vadászni vigyem.

– Jó, hogy előre szóltál – felelte Asztüagész. – Megtiltom, hogy kimozdulj. Mondhatom, szép dolog lenne, ha egy darabka húsért vesztébe hagynám rohanni leányom fiát.

Kürosz megértette nagyapja szavait, engedelmeskedett, és maradt. De többé hangját sem lehetett hallani, búskomoran töltötte napjait. Asztüagész, látva a fiú nagy bánatát, hatalmas vadászatot rendezett, hogy felvidítsa. Rengeteg gyalogost és lovast gyűjtött egybe, meghívta Kürosz pajtásait is, a vadakat pedig lovaglásra alkalmas területre hajtatta. A vadászaton ő is megjelent királyi pompával, és megparancsolta: addig senki ne hajítson dárdát, amíg Kürosz be nem telt a vadászás gyönyörével. De Kürosz nem hagyta, hogy a többiek csak nézzék.

– Ha azt akarod, nagyapa, hogy örüljek, engedd meg, hogy pajtásaim is vadászhassanak és küzdjenek, ahogy erejükből telik.

Asztüagész megengedte. Ott állt, és nézte, ahogy a fiúk versengve rontanak az állatokra, s nagy becsvággyal űzik és terítik le a vadakat. Gyönyörködve szemlélte Küroszt, aki alig tudta visszatartani ujjongását, mint nemes vérű, csaholó kölyökkutya rohant rá minden vadra, és a nevüket kiáltozva hívta ki őket küzdelemre. A fiú hol nevetett a társain, hol pedig minden irigység nélkül magasztalta egyiket vagy másikat. Ennek is örült Asztüagész. A király végül dús zsákmánnyal tért haza.

Erre a kellemes időtöltésre később is oly gyönyörűséggel emlékezett vissza, hogy amikor csak lehetett, Kürosszal együtt ment vadászni, és unokája kedvéért a kísérőkön kívül a gyerekeket is magával vitte. Kürosz így töltötte ideje nagy részét. Mindenkinek csak kellemeset és jót nyújtott, rosszat soha senkivel nem tett.

Tizenöt vagy tizenhat éves lehetett, amikor az asszír király fiának, aki éppen házasodni készült, arra támadt kedve, hogy maga ejtse el a menyegzői lakomához szükséges vadakat. Hallván, hogy a szír-méd határ területén a hadiállapot következtében háborítatlanul élnek a vadak, elhatározta, hogy odavonul. Gazdag zsákmánnyal akart hazatérni, ezért sok lovast és könnyűfegyverzetű gyalogost vitt magával, hogy kihajtsák neki az állatokat a bozótból a megművelt és könnyen járható terepre. Amint a határon felállított őrhelyekhez érkezett, megvacsorázott, mert már korán reggel indulni akart. Lassan leszállt az este, megjött a váltás a városból, lovas és gyalogos őrök vegyesen. Hirtelen azt képzelte, hogy hatalmas sereg áll a rendelkezésére: hiszen ott volt a két őrség, és maga is rengeteg lovast és gyalogost hozott magával. Sokkal pompásabb lenne – gondolta –, ha betörnének méd területre, és ott ejtenének zsákmányt. Ezzel fényesebb tettet hajtanának végre, mint holmi vadászat, meg aztán sok áldozati állatot is szereznének.

Másnap korán reggel megkezdte a hadműveletet. A gyalogososztagokat a határvonalon hagyta egy csoportban, maga pedig lovasaival a méd őrállások felé indult. Hogy a médek ne indulhassanak a portyázok ellen, lovasai nagyobb és megbízhatóbb részével az erődítményeknél maradt. A többieket, akik erre a feladatra voltak alkalmasabbak, rajonként szétküldte mindenfelé, megparancsolva nekik, hogy verjék fel a vidék vadállományát, és tereljék hozzá. A katonák így is cselekedtek.

Asztüagész, amikor jelentették neki, hogy ellenséges csapatok portyáznak földjén, kíséretével együtt nyomban felkerekedett, csatlakozott hozzá fia is, és minden rendelkezésére álló lovassal elindult a határ felé, de a többieknek is megparancsolta, hogy vonuljanak utánuk.

A tekintélyes számú asszír gyalogság rendezett sorokban állt, és nyugodtan várakoztak lovasaik is. Ezt látván a médek is megálltak. Amikor Kürosz észrevette, hogy az emberek tömegesen vonulnak hadba a király megsegítésére, ő is velük tartott, és – amiről korábban nem is álmodhatott – magára öltötte fegyverzetét. Hogy vágyott már rá, hogy végre fegyvert foghasson! Mert csodálatosan szép fegyverei voltak ám, nagyon jól álltak neki, hiszen nagyapja külön az ő méretére csináltatta őket. így aztán teljes fegyverzetben lovagolt ki. Asztüagész csodálkozott ugyan, kinek a parancsára érkezett oda a fiú, de aztán megengedte, hogy mellette maradjon. Kürosz, megpillantva a szemben álló lovasokat, nagyapjához fordult:

– Ellenséges harcosok ezek, nagyapa, akik ilyen nyugodtan ülnek lovaikon?

– Azok bizony.

– És azok is, akik amott lovon vágtatnak?

– Azok is.

– Szedett-vedett népség ez, nagyapa, a lovaik is nyomorultak, mégis elhajtják jószágunkat. Bizony isten rájuk kellene rontanunk.

– Nem látod, fiam, hogy milyen hatalmas lovascsapat áll itt harcra készen? Ha most rájuk rontanánk, bekerítenének bennünket. Nincs még itt a derékhadunk.

– Igen, de ha te itt maradsz, és megvárod az erősítést – felelte Kürosz –, akkor ezek félelmükben moccanni sem mernek, a portyázok pedig, ha néhány ember megtámadná őket, nyomban eleresztenék a zsákmányt.

„Milyen okos ez a fiú, milyen kiváló a megfigyelőképessége! Bizony, igazat szól!" – gondolta Asztüagész csodálkozva, és megparancsolta fiának, hogy egy lovascsapattal törjön a fosztogatókra.

– Én pedig – mondta – ezeket támadom meg, ha egyetlen lépést is tennének feléd. így aztán kénytelenek lesznek teljesen miránk figyelni.

Küaxarész egy csapat kiváló lovassal a portyázókra rontott. Kürosz, amikor meglátta, hogy elindulnak, megsarkantyúzta lovát, és azonnal a csapat élére tört, nagybátyja és a többiek a nyomában. A fosztogatók, mihelyt észrevették közeledésüket, azonnal szélnek eresztették a zsákmányt, és elmenekültek. Kürosz és társai azonban útjukat állták: aki a kezük ügyébe került, azonnal lekaszabolták

– ebben is Kürosz járt az élen –, aztán azokat vették üldözőbe, akiknek sikerült kereket oldaniuk. Nem is álltak meg addig, amíg néhányat foglyul nem ejtettek. Kürosz úgy száguldott, mint egy nemes vérű, de tapasztalatlan faj kutya, amely meggondolatlanul ront a vadkanra, nem látott, nem hallott, csak ütötte-vágta, akit ért. Az ellenség, övéi szorult helyzetét látva, megindult, hogy rohamával elvegye a médek kedvét az üldözéstől. De Küroszt ez sem riasztotta vissza, tovább űzte-hajtotta az ellenséget, mámorosan rikoltozva biztatgatta nagybátyját, nem tágított, és sikerült is megfutamítania az ellenséget. Küaxarész sem akart lemaradni, bizonyára szégyellte volna apja előtt, és a többiek is szorosan a nyomukban vágtattak; ilyen vezérrel az élen még azok is lelkesen

rontottak az ellenségre, akik különben nem nagyon tűnnek ki a harcban.

Asztüagész, látva, hogy övéi meggondolatlanul összevissza üldözik a menekülőket, az ellenség pedig rendezett hadsorral vonul ellenük, azonnal megindult, hogy fia és Kürosz veszélybe ne sodródjon. Az asszírok, mihelyt a médek közelébe értek, dárdáikkal, íjaikkal harcra készen csatasorba álltak. Azt remélték, hogy a médek – szokásuk szerint – szintén meg fognak állni nyíllövésnyire. Hiszen valahányszor ütközetre került sor közöttük, a médek csak lőtávolságra közeledtek, és gyakran napestig csupán nyilaztak egymásra.

Ám az ellenséges csapatok rémülten látták, hogy az övéik fejvesztetten hátrálnak, nyomukban egyfelől Kürosz és kísérői, másfelől pedig Asztüagész és lovasai, akik már át is lépték a nyíllövésnyi távolságot. Több se kellett az asszíroknak: hátat fordítottak, és hanyatt-homlok elmenekültek a vad iramban közelítő médek elől.

A médek sok menekülőt beértek, ütötték-vágták az útjukba kerülő lovasokat és paripákat, aki pedig lebukott a lóról, azt felkoncolták. Nem is hagyták abba, amíg az asszír gyalogsághoz nem értek. Ekkor azonban helyesebbnek tartották megállni, nehogy valami nagyobb tartalék sereg csapdájába kerüljenek.

A lovasság győzelmétől mámoros Asztüagész visszarendelte csapatait. De nem tudta, mit csináljon Kürosszal.

Mert igaz ugyan, hogy neki köszönheti a győzelmet, de azt is látta, hogy a fiú vakmerősége már az esztelenséggel határos. Hiszen Kürosz még akkor is csak az elesettekkel foglalkozott, amikor a többiek már hazafelé tartottak. Fel s alá száguldott a csatamezőn, a hullákat bámulta, úgyhogy az érte küldött lovasok csak üggyel-bajjal tudták Asztüagész elé vezetni. Látva, hogy nagyapja komoran szemléli viselkedését, messze a kísérők mögé húzódva mert csak színe elé menni.

Ez történt hát a médeknél. Mindenki Küroszt emlegette, róla beszéltek, róla szólt az ének, Asztüagész pedig, aki eddig is nagyra becsülte, most már egyenesen bálványozta. Kürosz apja, Kambüszész is boldog volt e hírek hallatára, de amikor megtudta, hogy fia már felnőtt férfihoz méltó cselekedeteket visz végbe, üzent neki, hogy térjen vissza Perzsiába, és ott is tegyen eleget kötelességeinek. Kürosz engedelmeskedett: nem akarta, hogy apja megharagudjon, sem hogy a perzsák megnehezteljenek. Asztüagész sem tehetett mást: el kellett engednie. Kürosz annyi lovat vihetett magával, amennyit akart, nagyapja temérdek más ajándékkal is ellátta, és úgy bocsátotta útjára. Mert szerette unokáját, és erősen hitte, hogy nagy ember lesz belőle, barátai reménysége, ellenségei félelme.

A távozó Küroszt lóháton kísérték el: ott voltak a gyerekek és a serdülők, a férfiak és az öregek, és természetesen maga Asztüagész is, és mint mondják, senki sem tért vissza száraz szemmel. Kürosz is zokogva búcsúzott. Mesélik, hogy a nagyapjától kapott ajándékok nagy részét szétosztotta a fiatalok között, végül méd ruháját is levetette, és az egyik fiúnak adta, ezzel is megmutatva, hogy őt szerette a legjobban.

A fiúk elfogadták és átvették Kürosz ajándékait, de aztán visszaadták Asztüagésznak, a király meg utánaküldte Kürosznak. De a fiú újra csak visszaküldött mindent Médiába, és a következőket üzente:

– Ha azt akarod, nagyapa, hogy majdan szégyenkezés nélkül térhessek vissza közétek, engedd, hogy mindenki megtartsa, amit neki adtam.

Asztüagész ezek után úgy cselekedett, ahogy Kürosz meghagyta.

És most hadd meséljek el még egy kis történetet a fiú-szerelemről. Küroszt búcsúzáskor rokonai, perzsa szokás szerint, sorra szájon csókolták, mielőtt útjára bocsátották volna. A perzsáknál még ma is ez a szokás. Volt a médek között egy derék és kiváló férfiú, akit régen rabul ejtett Kürosz szépsége. Most távolról figyelte a rokoni csókváltásokat, majd amikor a többiek eltávoztak, odalépett Küroszhoz, és így szólt:

– Csak engem nem ismersz el rokonodnak, Kürosz?

– Talán te is rokonom vagy? – álmélkodott a fiú.

– Az vagyok bizony.

– Ezért szoktál hát oly kitartóan nézegetni! Többször feltűnt már, hogy szemmel kísérsz.

– Hányszor akartam már odamenni hozzád, de tudja isten, valahogy restelltem.

– Nem kellett volna szégyenkezned, hiszen rokonom vagy – felelte Kürosz, ezzel odalépett hozzá, és megcsókolta.

A méd a csók után tovább kérdezősködött:

– Perzsiában is szokás megcsókolni a rokonokat?

– Akkor – válaszolta Kürosz –, ha sokáig nem látták egymást, vagy elutaznak.

– Hát akkor most ideje, hogy újra megcsókolj, mert amint látod, távozóban vagyok.

Kürosz megint megcsókolta, aztán a méd elvált tőle, és Kürosz is útnak indult. De alig tettek meg egy kis utat, máris lohol vissza a méd, a lova is beleizzadt. 34

– Mi történt – kérdezte Kürosz, amint meglátta –, talán elfelejtettél valamit megmondani?

– Ó, nem, de sokáig nem láttalak.

– Nem volt ez olyan hosszú idő, kedves rokon.

– Nem volt hosszú? Tudd meg, Kürosz, még az is hosszú idő számomra, amíg pislantok egyet, mert addig sem láthatom szépségedet.

Kürosz, bár szeme még nedves volt a búcsú könnyeitől, felkacagott, és így szólt:

– Menj csak haza bátran, nemsokára visszatérek közétek, és akkor kedvedre nézhetsz majd, s nyugodtan pisloghatsz is.

5.

Kürosz hazatérve még egy évet töltött a gyermekek csoportjában. Társai eleinte kicsúfolták, hogy biztosan nagy ínyenc lett a médek között, de amikor látták, hogy ugyanolyan étvággyal eszik, iszik, mint ők, sőt az ünnepi lakomákon nemhogy kevesellné a porcióját, hanem el is ajándékozza egy részét, amellett minden téren kimagaslik közülük, újra a régi tisztelettel vették körül. Mikor a gyerekek közül kinőtt, az ifjak csoportjába került. Itt is ő mutatkozott a legjobbnak, mert lelkesedéssel és kitartással végezte feladatait, tisztelte az öregeket, és engedelmeskedett feljebbvalóinak.

Telt-múlt az idő. Médiában meghalt Asztüagész, és fia, Küaxarész, Kürosz anyai nagybátyja lett a médek királya.

Az asszír király, aki már leigázta a szíreket, ezt a hatalmas népet, alattvalójának mondhatta az arabok királyát, uralma alá hajtotta a hürkániaiakat, sőt Baktriát is szorongatta, arra gondolt: ha sikerülne meggyengítenie a médek hatalmát, könnyen leigázná a többi környező népet, minthogy a szomszédos törzsek közül a médet tartották a legerősebbnek. Ezért követeket küldött mindazon népekhez, amelyek hatalma alá tartoztak, Kroiszoszhoz, a lüdek királyához, Kappadokiába, kis és nagy Phrügia lakóihoz, továbbá a paphlagónokhoz, az indekhez, a károkhoz és a kilikiaiakhoz azzal, hogy feketítsék be a médeket és a perzsákat, mondják el, hogy két nagy, erős néppel állnak szemben, akiket még szövetségi szálak és rokoni kapcsolatok is egymáshoz fűznek, tehát ha idejekorán meg nem gyengítik hatalmukat, félő, hogy sorra megtámadják a népeket. A népek hallgattak rá, és szövetséget kötöttek vele. Némelyiket már az üzenet is meggyőzte, másokra a pénz és az ajándék hatott. Mert temérdek kincse volt.

Küaxarész, Asztüagész fia, értesülvén az asszír király alattomos szándékáról és az ellene szövetkezett népek készülődéséről, azonnal megtette a szükséges ellenintézkedéseket. Egyebek között követeket küldött Perzsiába a nép elöljáróihoz és sógorához, Kambüszész perzsa királyhoz.

De követeket küldött Küroszhoz is: ha a perzsa nép katonákat bocsát a médek rendelkezésére, legyen rajta, hogy ő vezesse majd a csapatokat. Kürosz, miután letöltötte a maga tíz évét a fiatalok között, ekkor már a felnőtt férfiak csoportjába tartozott. És minthogy Kürosz vállalta a vezetést, az öregek tanácsa őt állította a Médiába induló sereg élére, és felhatalmazták, hogy válasszon magának kétszáz előkelő perzsa férfit, és a kétszáz kiválasztottnak is engedélyt adtak, hogy négy-négy ugyancsak előkelő férfiút vegyenek maguk mellé. Ezzel a sereg létszáma ezerre emelkedett. Végül az ezer előkelő katonának megparancsolták, hogy mindenki válasszon magának a perzsa köznép soraiból tíz könnyűfegyverzetű katonát, tíz parittyást és tíz íjászt. így aztán tízezer könnyűfegyverzetű katonát, tízezer parittyást és tízezer íjászt számlált a sereg, nem is szólva az eredeti ezerről. Ekkora sereget bíztak Küroszra.

Megválasztása után mindenekelőtt vallási kötelezettségeinek tett eleget, s csak akkor látott hozzá a kétszáz férfi kiválogatásához, amikor az áldozat biztató előjeleket mutatott. Később a kétszáz is kiválasztotta a további nyolcszázat. Kürosz ekkor összehívta a sereget, és elmondta előttük első beszédét:

– Kedves barátaim, ti volnátok tehát azok, akiket kiválasztottam. Nem most ismertelek meg benneteket; kiskorotok óta látom, milyen buzgón fáradoztok azon, amit az állam helyesnek tart, és mindig tartózkodtatok a szégyenletes tettektől. Most pedig szeretném elmondani nektek, miért vállaltam oly szívesen ezt a tisztséget, és miért hívtalak benneteket ide. Azt gondolom, őseink semmiben sem maradtak el mögöttünk, ők is szüntelenül azon fáradoztak, hogy kiváló tetteket vigyenek véghez, csak azt nem tudom, hogy akár a perzsák összességének, akár személy szerint maguknak mi jó származott kiválóságukból. De meg vagyok győződve róla, hogy senki sem törekedne valamely erény elérésére, ha nem számítana rá, hogy kiválósága következtében jobban jár majd, mint a nem kiválóak. Mert nem azért mondanak le az emberek a pillanatnyi

gyönyörről, mintha soha többé nem akarnának boldogok lenni, hanem azért, hogy önmegtartóztatásuk később sokszoros örömök forrása legyen. Azok például, akik csodálatos szónoki készségre igyekeznek szert tenni, nem azért gyakorolnak annyit, hogy szüntelenül szép beszédeket tartsanak, hanem abban reménykednek, hogy ékesszólásuk hatására hallgatóik temérdek nagyszerű tettet hajtanak majd végre. Mások nem azért fejlesztik harci készségüket, mintha egész életükben háborúskodni akarnának, hanem mert úgy vélik, hogy a kiváló katonák temérdek kincset, sok boldogságot és nagy megbecsülést szerezhetnek maguknak és népüknek. Van azonban olyan is, aki csak fárad, egyre fárad, s aztán hagyja, hogy rátörjön a tehetetlen öregkor, mielőtt még fáradozásai gyümölcsét élvezhette volna. Az ilyent én olyasvalakihez hasonlítanám, aki mindig arra törekedett ugyan, hogy kiváló földművelő legyen, jól vetett és jól ültetett, de amikor aratásra került a sor, nem gyűjtötte össze a termést, hanem hagyta, hogy a földre hulljon. Ugyanúgy joggal tartanok eszelősnek azt is, aki fáradságos munkával kiváló, verhetetlen harcossá lesz, csak éppen küzdelembe nem bocsátkozik soha. Barátaim, ne legyünk ilyen bolondok. Tudatában vagyunk, hogy kora gyermekségünktől tanultuk a szép és kiváló tettek művészetét, ezért bátran rohanhatunk az ellenségre, biztosan tudom, hogy gyakorlatlan seregével úgysem állja ellenünk a harcot. Mert nem az a jó katona, aki ügyesen lő íjjal, vet dárdát, és lovagol, de a megpróbáltatásokat nem bírja. Az ilyen harcos képzettsége hiányos, legalábbis a fáradalmak elviselésében. Az sem jó katona, aki nem tud alvás nélkül meglenni, amikor virrasztani kell: az ilyen a virrasztásban képzetlen. De még az sem jó katona, aki jártas ugyan mindezekben, de fogalma sincs róla, hogyan kell bánni a szövetségessel és az ellenséggel, ez nyilvánvalóan ezeknek a lényeges katonai ismereteknek van híjával. Ti viszont éjszaka ugyanolyan jól harcoltok, mint mások napvilágnál, számotokra a megpróbáltatások a boldog élet felé vezető utat jelzik, az éhséget úgy élvezitek, mint más a csemegét, és az oroszlánok sem tűrik nálatok könnyebben a szomjúságot. De a katona legszebb és legértékesebb erényét a lelketekben őrzitek: a dicséretnek ti örültök a legjobban a világon. A dicséret szerelmesei pedig – és ez nem is lehet másként – boldogan vállalnak minden szenvedést, minden veszélyt, csak azért, hogy vágyuk teljesüljön. Önmagamat csapnám be azonban, ha mindezt csak mondanám, és nem gondolnám komolyan, mert engem érne a vád, ha valamiben kudarcot vallanátok. De én bízom tapasztalataimban, irántam való hajlandóságotokban, az ellenség oktalanságában, és tudom, nem csalatkozom reményeimben. Induljunk tehát bízvást. Már csak azért is, mert a látszatát is elkerültük annak, hogy jogtalanul vágyakozunk idegen javakra. Hiszen az ellenség nyújtotta ki kezét először idegen javak után, s barátaink minket hívtak segítségül. Nincs, ami jogosabb az önvédelemnél, és nincs szebb, mint ha barátainkon segítünk! És bizonyára növeli bátorságotokat az is, hogy az előkészületek közepette nem feledkeztem meg az istenekről sem. Együtt éltek velem, sokszor tapasztalhattátok, hogy nemcsak a nagy vállalkozások, hanem a kisebbek előtt is első utam mindig az istenekhez vezet.

– Mit is mondjak még? – így fejezte be Kürosz a beszédét. – Válasszátok ki, és vegyétek magatok mellé a katonákat, intézzétek el teendőiteket,

aztán induljunk Médiába. Én foglak vezetni benneteket, de előbb atyámhoz megyek, szeretnék minden lényegest megtudni az ellenségről, és kellőképpen felkészülni, hogy aztán isten segítségével győzzünk a háborúban.

A katonák úgy tettek, ahogy Kürosz mondta.

6.

Kürosz otthon a házitűzhely istennőjéhez, atyái istenéhez és a többi istenhez fordult esdeklő imáival, majd apjával együtt útra kelt. Lépteiket szerencsét jelentő villámlás és mennydörgés kísérte. Ennyi elég volt nekik, már nem nézték a madarak röptét, hanem elindultak: a legfőbb istenség kinyilatkoztatását úgysem hazudtolhatja meg más jel.

Nemsokára Kambüszész kezdett beszélni: – A kedvező áldozatokból és az égi jelekből egyaránt láthattad, fiam, hogy kegyelemmel és jóakarattal bocsátanak utadra az istenek. Szándékosan ismertettelek meg én az istenek jeleivel, nehogy mások tolmácsolják neked az istenek szándékait. Magad lásd a láthatót, és halld a hallhatót, és ne szorulj a papokra, akik esetleg félre akarnának vezetni, hamisan magyarázva az istenektől származó jeleket. Meg azért is, hogy amikor nincs a közelben pap, egyedül is tudd értelmezni az istenek jeleit, és jóstudományod birtokában ilyenkor is felismerd az istenek szándékait, és engedelmeskedhess nekik.

– És én valóban megfogadom az intelmeidet, apám – felelte Kürosz –, s amennyire tőlem telik, mindig buzgón ügyelek rá, hogy az istenek kegyelemmel nyilatkozzanak meg előttünk. Azt mondtad egyszer, jól emlékszem, hogy alighanem többet tudunk elérni az isteneknél, és természetesen az embereknél is, ha nem, akkor hízelgünk nekik, amikor bajban vagyunk. Amikor legjobban megy sorunk, akkor kell a legtöbbet törődnünk isteneinkkel. Azt mondtad, barátainkkal is éppen így kell viselkednünk.

– Ugye, fiam, milyen könnyű lélekkel tártad most kéréseidet az istenek elé, mivel mindig figyelmes voltál velük? És abban is bízhattál, hogy kívánságaidat teljesítik, hiszen tiszta lelkiismerettel állíthatod: soha nem felejtkeztél meg róluk.

– Igaz, apám, hiszen úgy vagyok az istenekkel, mint a barátaimmal.

– No, és arra emlékszel-e, amiről máskor beszélgettünk: az istenek végzése, hogy a képzett ember jobban él, mint a képzetlen, és hogy aki szorgalmas és gondos, az többre viszi, és biztonságosabban él, mint a lusta és a nemtörődöm. És megállapodtunk benne, hogy az ember tegye meg előbb a kötelességét, és csak aztán kérjen boldogságot az istenektől.

– Jól emlékszem szavaidra – felelte Kürosz –, és igazat kell adnom neked. Tudom, mindig mondtad: bűn lenne, ha lovascsatában olyasvalaki esedezne győzelemért az istenekhez, aki még lovagolni sem tanult meg. És ugyanúgy: aki nem ért a nyíllövéshez, ne akarjon győzelmet aratni a mestereken, a tudatlan kormányos ne könyörögjön viharban hajója épségéért, aki nem vetett, ne imádkozzon gazdag aratásért, és aki nem elővigyázatos a csatában, ne fohászkodjon, hogy ép bőrrel meneküljön, mert minden ilyesmi ellentmond az istenek törvényeinek. Az se várhat meghallgatást az istenektől, aki bűnös dologban kéri a segítségüket, tetted még hozzá, s ez természetes is, minthogy az embereknél sem ér el

semmit, aki törvénytelenséget kényszerít rájuk.

– És, ugye, nem felejtetted el, fiam, azt sem, amiről ismét máskor elmélkedtünk: milyen nagy és férfihoz illő teljesítmény, ha valaki nemcsak arra törekszik, hogy testében, lelkében kiváló legyen, és hogy ezt elismerjék, hanem arról is gondoskodik, hogy maga és háza népe életszükségleteit megfelelőképpen kielégítse. Ezt önmagában véve is nagy dolognak tartottuk, hát még azt, ha valaki úgy tud uralkodni másokon, hogy minden szükségletüket bőven kielégíthessék, és minden tekintetben megfelelő legyen az életük.

– Emlékszem, apám, ezt is mondtad. Már akkor egyetértettem veled, hogy nem könnyű dolog szépen uralkodni, de most, hogy sokat elmélkedem a kormányzás mibenlétéről, még inkább így érzek. Ha aztán más népeket veszek szemügyre, és meggondolom, miféle vezérekkel, miféle ellenséggel lesz majd dolgunk, akkor látom csak igazán, milyen csúfos dolog lenne, ha nem szállnánk velük szembe, és tűrnénk, hogy úrrá legyenek felettünk. Mert az emberek úgy vélik – észrevettem én rajtuk, barátainkon kezdve a sort -: a vezér abban különbözik a többiektől, hogy gazdagabban étkezik, több kincset halmoz fel otthon, tovább alszik, és jóval kényelmesebben él, mint alattvalói. Pedig, szerintem, az uralkodónak nem tunyaságával, hanem előrelátásával és munkakedvével kell kitűnnie.

– Igen ám, csakhogy gyakran nem is az emberekkel, hanem a körülményekkel kell megküzdeni, fiam. És ezeken nem oly könnyű úrrá lenni. Azt például te is tudod, hogy ha seregednek nem lesz meg a szükséges élelme, vége a hatalmadnak.

– Küaxarész azt ígérte, mindnyájunknak meglesz mindene, bármennyien jövünk is.

– Szóval Küaxarész kincseiben bizakodva menetelsz, fiam?

– Igen.

– És meg tudod-e mondani, hogyan áll Küaxarész anyagi javak dolgában?

– Istenemre, nem – mondta Kürosz.

– A bizonytalanban bízol tehát? És azt nem tudod, hogy neked még sok mindenre lesz szükséged, és hogy Küaxarésznak már a felkészülés is biztosan temérdek pénzébe került?

– De tudom – felelte Kürosz.

– És ha kifogynak a kincsei, vagy szándékosan félrevezet téged, akkor mi lesz a sereggeddel?

– Semmi jó, annyi bizonyos. De ha látsz valami lehetőséget, apám, hogy én teremthessem elő a szükséges forrásokat, most szólj, amíg hazai földön vagyunk.

– Azt kérded, fiam, ki teremtheti elő az anyagi forrásokat? Ki más, mint az, akinek hatalom van a kezében? Akkora gyalogsereget viszel magaddal, amelynek, tudom, sehol nem leled párját, és a legerősebb lovasságot, a médekét kapod szövetségesül. Mit gondolsz, lesz-e olyan szomszéd nép, amely – csak hogy bántódása ne essék – ne járna kedvedben, és ne teljesítené kívánságodat? Küaxarésszal együtt ügyelj rá, hogy soha semmiben ne lássatok hiányt. Állandóan építsétek az utánpótlás útjait, hogy véretekké váljon a gondoskodás. És jól vésd az agyadba: soha ne várj az utánpótlással addig, amíg a szükség szorongat,

bőség idején gondolj az ínség megelőzésére. Eredményesebben követelsz, ha nem úgy lépsz fel, mint valami nincstelen. Meg aztán katonáid részéről sem érhet szemrehányás, és éppen ezért jobban tisztelnek mindenhol. Katonáid is szívesebben követnek – akár segítségre, akár pusztításra akarod felhasználni hatalmadat –, ha kielégíthetik mindennapi szükségleteiket. És jegyezd meg azt is, hogy szavaidnak annál nagyobb hitele lesz, minél inkább be tudod bizonyítani: segíteni és rombolni egyaránt hatalmadban áll.

– Azt hiszem, teljességgel igazad van, apám. Annál is inkább, mivel katonáim egyelőre nem nekem lesznek hálásak a kilátásba helyezett javakért, hiszen jól tudják, milyen feltételekkel hívta őket szövetségesül Küaxarész. Azt viszont, amit a megígért javakon felül kapnak, megtiszteltetésnek veszik majd, és hálásak lesznek érte az adományozónak. Milyen ostoba is az, akinek nagy hadsereg van a kezében, jót tehetne barátaival, akiktől később joggal várhatna hálát, és segítségükkel megbosszulhatná ellenségeit, de nem gondoskodik hadserege ellátásáról. Éppen olyan ostoba, mint az, akinek van ugyan birtoka, és napszámosa is, aki megművelhetné, mégis parlagon hagyja, és kihasználatlanul heverteti földjét. Biztos lehetsz benne, hogy én soha nem fogok elfeledkezni katonáim szükségleteiről, sem barátok között, sem ellenséges földön.

– És még miről nem szabad megfeledkeznünk? Emlékszel-e, fiam, miről beszélgettünk még?

– Nagyon jól emlékszem. Pénzért mentem egyszer hozzád, hogy kifizessem egyik emberemet, aki a hadvezetés tudományára oktatgatott. Te ideadtad a pénzt, és megkérdezted: „Mondd csak, fiam, akinek a pénzt adod, a hadvezér tudnivalói között említette-e a gazdálkodást is? Mert a mindennapi élelemre a katonának ugyanúgy szüksége van, mint a házad népének.” Bevallottam, hogy erről egy szóval sem tett említést. „És az erő és egészség ápolásáról beszélt-e? – faggattál tovább. – Mert a hadvezérnek ezzel is törődnie kell, nemcsak a stratégiával.” Mondtam, hogy nem beszélt erről. Te tovább érdeklődtél, vajon megtanított-e azokra a módszerekre, amelyekkel szövetségeseinket kiváló harcostársakká képezhetjük. Miután megtudtad, hogy erről sem hallottam, megkérdezted: „És arról mondott-e valamit, miképpen kell a seregben harci kedvet ébreszteni? Mert – tetted hozzá – óriási különbség, hogy kedvvel vagy kedv nélkül fognak-e valamihez.” Azt kellett felelnem, hogy bizony ezt sem mondta. „Hogyan lehet a hadsereget leginkább engedelmességre bírni? Erről mit tanultál, fiam?” – folytattad. Mikor kiderült, hogy semmit az égvilágon, megkérdezted, végeredményben mire tanítottak a hadászati tudományok címén. „Taktikára” – feleltem. Mire te kikacagtál, és pontról pontra bebizonyítottad, hogy élelem, engedelmesség, egészség és a hadi mesterség különböző ágainak ismerete nélkül a taktika mit sem használ a seregnek.

Így világítottad meg előttem, hogy a taktika csak egy kis része a stratégiának. Kérdeztelek, megtanítanál-e a hadtudomány valamely ágára; ám te azt tanácsoltad, beszélgessek tekintélyes vezérekkel, és tőlük kérjek felvilágosítást. Azóta gyakran keresem olyan férfiak társaságát, akik bölcs hadvezér hírében állnak. Ami az élelmezést illeti, azt hiszem, elegendő lesz az, amit Küaxarész, ígéretéhez híven,

rendelkezésünkre fog bocsátani. Ami pedig az egészségügyet illeti, látom és tudom, hogy a városokban, ahol egészségesen akarnak élni az emberek, orvosokat alkalmaznak, és hogy a hadvezérek is orvosokat visznek magukkal katonáik egészségének biztosítására, ezért, amint ezt a tisztséget megkaptam, azonnal kötelességemnek éreztem, hogy én is gondoskodjam orvosokról. Jó néhány férfit viszek magammal, akik, azt hiszem, elég jártasak a gyógyítás tudományában.

– Csakhogy az efféle orvos olyan ám, fiam, mint a foltozószabó: a beteget meggyógyítja. Rád nagyszerűbb feladat vár, az egészség megőrzése: neked arra kell ügyelned, hogy embereid ne is betegedjenek meg.

– És miképpen gondoskodhatnék erről, apám?

– Ha hosszabb időre akarsz letáborozni, először is egészséges helyet kell kiválasztanod, s ha kicsit figyelsz, találsz is. Hiszen annyi szó esik egészségtelen és egészséges vidékekről, s az alkat meg az arcszín csalhatatlanul bizonyítja, ki él egészséges helyen, és ki nem. De nem elég csak a vidéket nézni. Gondolj arra, hogy te magad hogyan törődsz egészségeddel.

– Először is, nem terhelem túl a gyomromat, mert az árt. Azután igyekszem ledolgozni, amit ettem, mert, azt hiszem, ezzel nemcsak az egészségemet védem, hanem izmaimat is erősítem.

– Látod, fiam, mások egészségével is így kell törődnöd.

– De mondd, apám, jut-e idejük a katonáknak testgyakorlásra?

– Hidd el, fiam, erre nemcsak lehet, hanem kell is időt szakítani. Az ütőképes hadsereg sohasem lehet tétlen: szüntelenül munkálkodnia kell, vagy az ellenség kárán, vagy a maga javán. Képzeld csak el, milyen gond akár egyvalakit is eltartani, aki a kisujját sem mozdítja. Egész családot etetni meg ennél is nehezebb, gyermekem, de a legnagyobb gond egy tétlenkedő hadsereget ellátni. Mert egy hadseregben sok ám az éhes száj: kevéssel indulnak útnak, de tékozlón élik fel, amihez hozzájutnak. Ezért mondom tehát, hogy a hadsereg soha nem henyélhet.

– Úgy gondolom, arra célzol, apám, hogy a lusta hadvezér éppen úgy egy hajítófát sem ér, mint a lusta földműves.

– Arra bizony – folytatta Kambüszész –, és meggyőződésem, hogy a tevékeny hadvezér, hacsak valamelyik isten nem gátolja benne, mindig bőven el tudja látni katonáit élelemmel, és arról is gondoskodik, hogy emberei viruló egészségben éljenek.

– Ami pedig az egyes katonai feladatok begyakorlását illeti, azt hiszem, apám, legcélszerűbb, ha mindegyikben versenyt hirdetünk, és díjakat tűzünk ki. így a katonák jól megedződnek, s szükség esetén felkészült harcosokkal indulhatunk harcba.

– Jól beszélsz, fiacskám. És ha így is cselekszel, biztosra veheted, hogy katonáid, akár egy kórus tagjai, mind végrehajtják majd feladatukat.

– És tudod, hogyan lehet harci kedvet kelteni a katonákban? – kérdezte Kürosz. – Szerintem ennek legjobb módja az, hogy reményeket ébresztünk bennük.

– Nem, fiam. Ez olyan, mintha a vadász mindig úgy kiabálna, úgy hívogatná kutyáit, mint amikor valóban közelít a vad. Első ízben rohanvást engedelmeskednének, de ha gazdájuk többször becsapja őket, végül már akkor sem hallgatnak rá, amikor valóban ott a vad. így van ez a

reményekkel is. Aki gyakran kelt hiú reményeket, annak akkor sem hisznek, amikor van alapja az ígéretének. Fiam, a hadvezér soha ne mondjon olyat, amiben nem biztos. Alantasait esetleg megbízhatja vele, hogy ábrándokat ébresztgessenek, de ő maga sértetlenül tartogassa buzdító szava hitelét a legnagyobb veszélyekre.

– Bölcsen beszélsz, apám, és úgy érzem, igazad is van. Ami pedig a katonák engedelmességre szoktatását illeti, azt hiszem, ebben nem vagyok járatlan. Már gyermekkoromban tanítottál erre magad is: hozzászoktattál, hogy engedelmeskedjem neked. Aztán tanítók gondjaira bíztál, és ők is ezt követelték tőlem. Majd az ifjak között éltem, ahol a vezető megint csak ezzel az erénnyel törődött legjobban. És azt hiszem, a legtöbb törvény is tulajdonképpen két dolgot tanít: hogyan kell uralkodni és engedelmeskedni. Ha mélyére nézek a dolgoknak, a fegyelemre ösztönzés legfőbb mozgatóját abban látom, ha dicséret és tisztelet illeti az engedelmeseket, de megvetés és büntetés az engedetleneket.

– Lehet, fiam, hogy ez az út vezet a kényszerű fegyelemhez, de sokkal jobb, ha a katona önként engedelmeskedik a parancsnak. Ehhez pedig más és rövidebb út vezet. Az emberek szíves örömest hallgatnak mindenkire, akiről azt gondolják, hogy jobban tudja, mi válik javukra, mint ők maguk. Ezer bizonyítékot találhatsz erre. A betegek például alig várják, hogy az orvos megmondja, mit kell tenniük, a hajósok valósággal lesik a kormányos parancsszavát a tengeren, az utasember meg el nem válna attól, akiről feltételezi, hogy jobban ismeri az utat. Ha viszont az emberek úgy vélik, hogy az engedelmességből káruk származik, dacolnak a büntetéssel, és nem törődnek az ajándékkal sem.

– Azt mondod tehát, apám, katonáim akkor engedelmeskednek majd legjobban, ha okosabbnak látszom, mint ők?

– Azt bizony.

– Igen, de miképpen kelthetem minél hamarabb ezt a látszatot?

– Semmi sem egyszerűbb ennél: légy valóban okos mindabban, amiben annak akarsz látszani! Jól figyelj rám, és meglátod, hogy igazat mondok. Ha rossz földműves, lovas, orvos, fuvolás vagy akármi más volnál, de kiválónak akarnál látszani, képzeld csak el, mennyit kellene mesterkedned. Hiába bíznál meg egyeseket, hogy jó híredet költsék, és hiába ügyeskednél, amint be kellene bizonyítanod tudásodat, azonnal vagy nemsokára kiderülne, hogy semmit nem tudsz, és csak hencegő csaló vagy.

– Hogyan tanuljam meg azt az igazi bölcsességet, hogy tudjam, mi hasznos és mi nem?

– Ami tanulással elsajátítható, azt természetesen meg kell tanulnod, gyermekem, mint ahogy megtanultad a taktikát is. Más dolgokban, amelyeket az emberi ész sem megtanulni, sem előre látni nem képes, jóstudományod révén leszel bölcsebb a többinél, mert megkérdezheted az istenektől, mi a teendő. Ha pedig valami a gyakorlatban bizonyul helyesnek, ügyelj rá, hogy mindig úgy is csináld. Hiszen a bölcset általában az jellemzi, hogy lankadatlanul ügyel rá, mit kell tennie minden egyes pillanatban.

– Az egyik legfontosabb dolog szerintem – mondta Kürosz –, hogy az embert szeressék katonái. Nyilvánvaló, hogy ezt ugyanúgy vívhatjuk ki, mint barátaink szeretetét: be kell bizonyítanunk, hogy jótevőik vagyunk.

– Csakhogy nehéz dolog ám, fiam, mindig azokkal tenni jót, akikkel szeretnénk. Sokkal igazabb társa leszel katonáidnak, ha velük örülsz örömüknek, velük szomorkodsz bánatukban, ha szorult helyzetűkben készséggel segítségükre sietsz, ha aggódsz értük, és igyekezel előrelátóan gondoskodni róla, hogy bántódás ne érje őket. Amikor pedig harcra kerül sor, akár nyáron, akár télen, akármilyen megpróbáltatások között, a hadvezér legyen az, aki legjobban türi a hőséget, a fagyot és a szenvedéseket. Ezzel biztosan elnyeri katonái szeretetét.

– Arra célzói tehát, apám, hogy a hadvezér kitartóbb legyen katonáinál?

– Arra bizony – felelte Kambüszész. – De azért ne csüggedj, fiam, mert hidd el nekem, hogy a testi megpróbáltatás nem viseli meg egyformán a hadvezért és a közkatonát. A hadvezér szenvedéseit némiképp enyhíti a közmegbecsülés, és az a tudat, hogy minden tettét ezrek figyelik.

– És mit gondolsz, apám, ha a katonák már el vannak látva a legszükségesebbel, egészségesek, jól viselik a megpróbáltatásokat, képzettek a hadászat különféle ágazataiban, égnek a vágytól, hogy kitüntessék magukat, és az engedelmesség nagyobb öröm nekik, mint az engedetlenség, helyeselnéd-e ekkor, ha a hadvezér arra törekszik, hogy minél hamarabb az ellenségre rontson?

– Persze hogy helyeselném, de csakis akkor, ha kedvezőbb helyzetben van, mert ha nem, akkor minél többre tartja magát és övéit, annál óvatosabbnak kell lennie. Hiszen az élet minden területén arra törekszünk, hogy legbecsesebbnek vélt dolgainkat a lehető legnagyobb biztonságba helyezzük.

– És mi a legbiztosabb módja, hogy kedvező helyzetbe kerüljünk az ellenséggel szemben?

– Nagyon nehéz dolgot kérdezel, fiam. De jól jegyezd meg: álnoknak, alattomosnak, csalónak, hazugnak, tolvajnak, rablónak kell lenned, minden módon felül kell kerekedned az ellenségen, csak így kerülhetsz kedvező helyzetbe.

– Miféle emberré kell hát lennem, kedves apám? – nevetett Kürosz.

– Olyanná, fiam, aki a legigazságosabb is, és a legjobban tiszteli a törvényt.

– De hát akkor miért tanítottatok minket gyermek– és ifjúkorunkban mindannak az ellenkezőjére, amit az előbb mondtál?

– Értsd meg hát végre: barátaiddal és honfitársaiddal most is úgy kell viselkedned, ahogy tanultad. De nem emlékszel, mennyi ártalmas és aljas dolgot vertek a fejedbe, hogy kárt okozhass ellenségeidnek?

– Nem emlékszem, apám.

– Hát mit gondolsz, minek tanultatok nyilazni, dárdát vetni, vaddisznót, szarvast hálóval, veremmel, lábbilincscsel és hurokkal rabul ejteni? Miért nem harcoltatok egyenlő fegyverekkel az oroszlánok, a medvék és a párducok ellen? Miért kell mindig arra törekedni, hogy kedvező helyzetből támadj rájuk? Nem látod, hogy mindez fondorlat, csalás, alattomosság és ármány?

– Persze hogy az, de csak állatokkal szemben! Bezzeg ha a legkisebb gyanú is felmerült volna, hogy embert akarok rászedni, tudom, alaposan elvertetek volna.

– Gondolom, ez természetes, hiszen azt sem engedtük meg, hogy

emberekre lőjétek ki a nyílvesszőt és hajítsátok a dárdát, nehogy kárt tegyetek barátaitokban, de célozni megtanítottunk benneteket, hogy háború esetén majd az ellenséget is eltalálják nyilaitok. És ugyanígy a csalást és az álnokságot sem az embereken gyakoroltattuk veletek, hiszen nem akartuk, hogy akár ilyen módon is megkárosítsátok társaitokat. Állatokon tanultátok meg ezt a művészetet, hogy háború esetén ebben se legyetek gyakorlatlanok.

– De ha mindkettőhöz értenünk kell, apám, ha tudnunk kell az embereken segíteni és ártani is nekik, akkor mindkettőt rajtuk kellene megtanulnunk!

– Hát, szó, ami szó, volt is egyszer, fiam, még őseink idejében, egy tanító, aki állítólag pontosan úgy oktatta a gyerekeknek az igazságot, ahogyan te szeretnéd: azaz, hogy ne hazudjanak, és hogy hazudjanak, hogy ne csaljanak, és hogy csaljanak, hogy áskálódjanak mások ellen, és hogy ne áskálódjanak, hogy ármánykodjanak, és ne ármánykodjanak. Persze ugyanakkor meghatározta azt is, melyik módszer követendő a barátokkal, és melyik az ellenséggel szemben. De hozzátette: a barátokat is szabad rászedni vagy kifosztani, ha a javukat szolgálja. Ennek az oktatásnak az volt a szükségszerű következménye, hogy a fiúknak egymáson kellett gyakorolniuk mindazt, amit hallottak, mint ahogy a hellénekről is mesélik, hogy nemcsak birkózni tanítják a gyerekeket, hanem csalni is, és így hozzászoktatják őket, hogy túljárjanak egymás eszén. így aztán akikben megvolt a hajlam a haszonlesésre, ily módon kiválóan elsajátították a csalás és a rászedés tudományát, és bizony nem nézték, vajon barátjuk-e vagy sem, akiből hasznot akarnak húzni. Ezért hozták meg azt a ma is érvényben levő törvényt, hogy, akárcsak cselédeinket, gyermekeinket is csak arra tanítsuk, hogy igazat mondjanak, ne csaljanak és ne legyenek haszonlesők. Azóta büntetés jár ezekért a vétkekért, hogy fiaink megszokják a jogot, és derék polgárok legyenek. Amikor pedig eljutnak abba a korba, amelyben most te vagy, már nyugodtan megtaníthatjuk őket rá, milyen jog érvényes az ellenséggel szemben. Miután ugyanis egymás tiszteletére neveltünk benneteket, már nem valószínű, hogy durvaságra ragadtatnátok magatokat polgártársaitokkal szemben. Ugyanezért szerelmi gyönyörökről sem beszélünk egészen fiatalok előtt, nehogy mértéktelenül tobzódjanak, ha egyszer alkalom kínálkozik szertelen vágyaik kielégítésére.

– Az istenre kérlek, apám, ha már ilyen későn ismerem meg a fondorlatokat, legalább el ne hallgass előlem semmit, amivel kelepcébe csalhatom az ellenséget.

– Nos hát: rendezett csatasorokkal ronts a rendezetlen ellenségre, fegyveresekkel a fegyvertelenekre, éberekkel az alvókra, erre törekedj, fiam, ha egy mód van rá – mondta Kambüszész. – Úgy lepd meg az ellenséget, hogy ő ne lásson téged, de te jól lásd őt, és olyan helyet válassz az ütközethez, amely az ellenség számára kedvezőtlen, a te számodra biztonságos.

– De mondd, apám – kérdezte Kürosz –, miképpen lehet efféle hibákon rajtakapni az ellenséget?

– Mi sem könnyebb ennél! Hiszen ti is meg az ellenség is szükségképpen gyakorta kerültök ilyen helyzetbe: elvégre enni és aludni

mindkettőtöknek kell, reggel majd mindenki kénytelen szükségre menni, s az utakban sem válogathattok. Ezt mind tartsd szem előtt! Arra vigyázz legjobban, amiben a leggyengébbnek érzed magad, s az ellenséget is leggyengébb pontján támadd.

– És más helyzetekben is kelepcébe lehet csalni őket?

– Hogyne, fiam. Sokkal jobb lehetőségek is vannak, hiszen éppen a felsorolt helyzetekben vigyáznak a legjobban, mert tudják, hogy vigyázniuk kell. Tudod, hogyan lehet még tőrbe csalni az ellenséget? Hagyod például, hogy biztonságban érezze magát, majd amikor nincs résen, rajtaütsz, vagy hagyod, hogy üldözzön, ezáltal csatasorai felbomlanak. Vagy menekülést színlelve előnytelen terepre csalod, és ott fordulsz ellene. Persze jó, ha mindezt tudod, de nem elég, ha csak a tanultakat alkalmazod. Magadnak is mindig újabb és újabb kelepcéket kell kitalálnod az ellenség tőrbecsalására. A dalnokok sem csupa másoktól tanult dalt adnak elő, hanem mindig újabb és újabb dalokat igyekeznek költeni. És ahogy a zenében is mindig az új és friss dalnak van a legnagyobb sikere, a háborúban is sokkal célravezetőbb a szokatlan csel, azzal lehet legjobban rászedni az ellenséget. Az is elég, fiam, ha alkalmazod az embereken azokat a fogásokat, amelyeket eddig kis állatokkal szemben gondoltál ki, s hidd el, már ezzel is nagy lépést tettél előre a cselvetés tudományában. Hiszen te még kegyetlen télen is éjnek idején indulsz madárlesre, hogy mielőtt a madarak előbújnak, már ott álljanak a kelepcék. S úgy helyezed el a csapdát, hogy rejtett helyét semmi ne árulja el. Betanított madaraidat arra szoktattad, hogy segítségedre legyenek, és szárnyas rokonaikat becsapják. Te magad pedig úgy állsz lesben, hogy szemmel tarthasd őket, de ők ne lássanak téged, s alaposan begyakoroltad, hogy elfoghasd áldozataidat, mielőtt elrepülhetnének. A nyulakat meg, amelyek kerülik a napfényt és sötétben élnek, idomított kutyákkal szaglásztatod ki. Persze a nyulak, mihelyt felfedezik búvóhelyüket, nyomban menekülni próbálnak, de te akkor más kutyákat uszítasz utánuk, olyanokat, amelyek futtukban is elkapják őket. Ha pedig egy-két nyúl még így is kereket old, te kifürkészed a csapást, és megtudod, hova szoktak menekülni. Itt aztán láthatatlan hálókat feszítesz ki, amelyekbe a hanyatt-homlok menekülő nyulak teljesen belegabalyodnak. És hogy innen már egyik se menekülhessen, a hálók körül embereket állítasz fel, akik nyomban ott teremnek. Ezek az elöl elhelyezett emberek parancsodra csendben lapulnak, te meg hátulról, egyre erősebben kiáltozva, hajtod a menekülő nyulakat. így aztán a rémülettől kába állatokat könnyen el lehet fogni. Szóval, ahogy mondtam: ha mindezt embereken is hajlandó vagy kipróbálni, azt hiszem, hírmondója sem marad az ellenségnek. De ha úgy hozza a szükség, fiam, hogy síkságon, nyílt küzdelemben, egyenlő fegyverzettel kell felvenned a harcot, akkor meg a hosszú és fáradságos előkészületből származó előny billenti majd javadra a mérleget, azaz, ha katonáid testileg edzettek, lelkesek, és gyakorlottak a harcászat minden ágában. Jól jegyezd meg azt is, hogy akiktől engedelmességet vársz, azok számítanak gondoskodásodra is. Soha ne légy hát nemtörődöm, már éjjel tervezd el, mi lesz embereid teendője nappal, és napközben intézkedj, hogy éjjelre minden a lehető legnagyobb rendben legyen. Tudnivalóid közé tartozik, hogyan kell a sereget csatarendbe állítani nappal vagy éjjel, hogyan kell

keskeny vagy széles úton, hegyek között vagy síkságon vezetni, miként kell tábort ütni, őrséget állítani nappal és éjjel, hogyan kell támadni és hátrálni, ellenséges város mellett elvonulni, falait megközelíteni, vagy onnan eltávolodni, folyón és völgyön átkelni, lovascsapatok, íjászok és dárdások ellen védekezni, hadoszlopban menetelve harcba bocsátkozni, hogyan kell helyzetet változtatni, ha az ellenség hátulról támad, hogyan kell kifürkészni az ő szándékait, és a magunkét titokban tartani. De hát minek is mondom neked mindezt? Amit én tudok, azt már nemegyszer hallottad, s egyetlen valamirevaló katonai szakértőt sem mulasztottál el kikérdezni, így aztán nem megvetendő tudásra tettél szert. Úgy gondolom, most már csak az van hátra, hogy ismereteidet a körülményeknek megfelelően és belátásod szerint alkalmazd. De ha van valami nagyon fontos, amit megtanulhatsz tőlem, fiam, az a következő: soha ne kockáztasd a magad és sereged épségét azzal, hogy nem veszed figyelembe az áldozati jeleket és a madár jóslatokat. Mert gondold meg: az emberek csak feltételezések alapján döntenek, és nem is sejtik, melyik cselekedetük vezet majd jóra. Tapasztalatból tudhatod, mennyire így van. Sok állam fogott már fegyvert, mégpedig igen bölcsnek vélt férfiak tanácsára, s aztán azok verték őket tönkre, akik ellen ily engedelmesen fegyvert fogtak; hányan tettek naggyá embereket, államokat, és aztán a legnagyobb szörnyűségeket szenvedték el azoktól, akikkel jót cselekedtek; sokan szolgasorba vetettek olyanokat, akik barátaik lehettek volna, akiktől jó tett helyébe jót várhattak volna, majd aztán tőlük szenvedték el a büntetést tettükért; sokan kevésnek találták a boldog élethez meglevő javaikat, és miközben mindent akartak, még azt is elvesztették, amijük volt; sokakat pedig éppen az annyira áhított gazdagság birtoklása tett tönkre. így tehát az emberi bölcsesség éppen úgy nem tudja a legjobb lehetőséget kiszámítani, mint az, aki kockát vet, s bármi legyen az eredmény, aszerint cselekszik. De az örökkévaló istenek, gyermekem, mindent tudnak, azt, ami volt, azt, ami van, és azt is, ami várható; és annak, aki tanácsért fordul hozzájuk, és akihez kegyesek, előre jelzik, mit tegyen és mit ne. És abban sincs semmi csodálatos, ha nem hajlandók boldog-boldogtalannak tanácsot adni, senki sem kényszerítheti őket, hogy kedvük ellenére bárkivel törődjenek.

II. KÖNYV

1

Ilyen beszélgetések közepette érkeztek Perzsia határához. Látván, hogy jobb felől egy sas tűnik fel, és az utat mutatja nekik, könyörgéssel fordultak a perzsa föld védőisteneihez és héroszaihoz: kegyelemmel és jóindulattal vezessék őket. így lépték át a határt. Amikor pedig már méd földön jártak, Média isteneihez könyörögtek, fogadják őket kegyelemmel és jóindulattal. Ezek után, ahogy illik, apa és fiú átölelte egymást, Kambüszész visszatért Perzsiába, Kürosz pedig elindult Médiába Küaxarészhoz.

Amikor méd földön összetalálkoztak, először illendően megölelték egymást, majd Küaxarész megkérdezte Küroszt, mekkora sereget hoz magával.

– Harmincezer zsoldos katonát, akik már régebben is szolgáltak nálatok, rajtuk kívül nemeseket, akik azonban még soha nem lépték át az országhatárt – felelte Kürosz.

– És ezek hányan vannak? – érdeklődött Küaxarész.

– Nem nagyon örülnél, ha megmondanám. Gondolj azonban arra, hogy ezek a nemeseknek mondott férfiak kevesen vannak ugyan, mégis könnyűszerrel elkormányozzák a nagy perzsa népet. De mondd csak, valóban szükség van még rájuk, vagy csak vaklárma volt az egész, és nem is jön az ellenség? – kérdezte Kürosz.

– Persze hogy jön, méghozzá seregestül.

– Honnan vagy ebben oly biztos?

– Mert aki onnan jön, az más-más módon ugyan, de egyértelműen mind azt állítja.

– Szóval nem kerülhetjük el a harcot.

– Nem bizony.

– Akkor hát – szólott Kürosz –, mondd meg, mekkora ellenséges had közeleg, és azt is, hogy a mieink hányan vannak, így felbecsülhetjük a két sereg erejét, és ennek ismeretében el tudjuk dönteni, hogyan vehetjük fel a legsikeresebben a harcot.

– Hallgasd hát – mondta Küaxarész. – A lüd Kroiszosz állítólag tízezer lovas és több mint negyvenezer könnyűfegyverzetű katona és íjász élén érkezik. Artakamasz, nagy Phrügia uralkodója, a hírek szerint körülbelül nyolcezer lovast hoz, továbbá kereken negyvenezer lándzsást és könnyűfegyverest. Aribaiosznak, Kappadokia királyának a serege hatezer lovasból és mintegy harmincezer íjászból meg könnyűfegyveresből áll. Az arab Aragdosznak van tízezer lovasa, vagy száz harci szekere és rengeteg parittyása. Az ázsiai hellénekről még nem tudni, jönnek-e vagy sem, Gabaidosz viszont, a helléspontoszi phrügök vezére, mint mondják, a kaüsztroszi síkságon összegyűjtötte hatezer lovasból és körülbelül tízezer parittyásból álló seregét. Úgy hírlik, hogy a károk, a kilikiaiak és a paphlagónok nem engedelmeskednek a felhívásnak. Ellenben az asszír király, Babülónnak és Asszíria többi részének ura, úgy gondolom, nem kevesebb, mint húszezer lovast hoz, bizonyára legalább kétszáz harci szekeret is, gyalogosainak pedig, úgy hiszem, se szeri, se száma. Legalábbis valahányszor betört hozzánk, mindig ekkora sereget hozott.

– Adataid szerint tehát hatvanezer lovas katonával és több mint kétszázezer könnyűfegyveressel meg íjásszal kell szembenéznünk— szólott Kürosz. — Most azonban mondd meg, mekkora a te sereged?

– Van több mint tízezer méd lovasunk, könnyűfegyverzetű katonát és íjászt pedig hatvanezret is ki tud állítani az ország. Azonkívül arméniai szomszédaink négyezer lovast és húszezer gyalogost bocsátanak rendelkezésünkre.

– Szóval lovasságunk nem is egészen egyharmada az ellenség lovasságának, gyalogságunk pedig körülbelül fele az övéknek? – kiáltott fel Kürosz.

– Hogyhogy – csodálkozott Küaxarész –, hát olyan kevés perzsa harcost hoztál?

– Arról, hogy lesz-e szükségünk több harcosra vagy sem, majd máskor beszélünk – szólt Kürosz –, most azt mondd meg, milyen ezeknek a népeknek a harcmodora.

– Szinte azonos a miénkkel. Elvégre az ő katonáik is íjjal és dárdával vannak felfegyverezve, akárcsak a mieink.

– Tehát a fegyverfajták miatt távolharccal kell számolnunk.

– Szükségszerűen — mondta Küaxarész.

– És a távolharcban, ugye, a létszám dönti el a győzelmet? – kérdezte Kürosz. – Hiszen sok ember hamarabb sebez meg és pusztít el keveset, mint fordítva.

– Akkor meg az lesz a legjobb, Kürosz, ha követeket küldünk a perzsákhoz, hogy magyarázzák meg nekik: ha valami baj történnék a médekkel, nemsokára a perzsák látnák kárát, küldjenek tehát még több katonát.

– Hidd el nekem, ha valamennyi perzsa eljönne, akkor is kevesebben lennénk az ellenségnél.

– Tudsz valami jobbat?

– Én, ha a te helyedben volnék, minden érkező perzsának azonnal olyan fegyverzetet csináltatnék, amilyet a mi úgynevezett nemeseink viselnek, azaz vértet a mellükre, könnyű kis pajzsot bal kezükbe, és szablyát vagy bárdot jobbjukba. Az ilyen fegyverzettel elérheted, hogy teljes biztonságban szállhatunk közelharcba, s az ellenség aligha állná meg a helyét, inkább megfutamodna. Mi aztán rávetnénk magunkat azokra, akik kitartanak, a menekülőket pedig rátok és a lovasságra hagynánk, hogy ne legyen idejük sem ellenállni, sem megfordulni.

Így Kürosz. Tetszett Küaxarésznak a beszéd, nem gondolt többet a sereg növelésére, inkább megcsináltatta az említett fegyvereket. Mire a perzsa nemesség megérkezett a sereggel, már majdnem el is készültek. Kürosz ekkor összehívta a nemeseket, és így beszélt hozzájuk:

– Barátaim, bizony aggodalom tölt el, amikor rátok nézek. Mert ti ugyan kitűnően fel vagytok fegyverezve és lélekben is készen álltok rá, hogy összecsapjatok az ellenséggel, de jól tudom, hogy kísérőitek fegyverzete csak távolharcra alkalmas: félek, hogy bajotok esik, ha ilyen kevesen és segítőtársaitoktól megfosztva ütköztök még nagyszámú ellenséggel. Mármost, ti megannyi jól megtermett legényt hoztatok magatokkal, éppen ezért az ő számukra is olyan fegyvereket készíttettünk, amilyeneket mi viselünk. De a lelküket bizony nektek kell kikovácsolnotok. Mert nem elég, ha a hadvezér csak önmaga jeleskedik: gondoskodnia kell arról is, hogy emberei minél derekasabban harcoljanak.

Így beszélt Kürosz, azok pedig örültek, hogy erősítést kapnak a harchoz. Majd az egyik előkelő férfi emelkedett szólásra.

– Talán különösnek fog tűnni, ha azt tanácsolom Kürosznak, szóljon majd néhány szót a mi nevünkben, amikor jövendő harcostársainknak átnyújtja a fegyvereket. De tudom, mindig annak a szava hatol legmélyebben az ember lelkébe, akitől a legtöbb jót és a legtöbb rosszat várhatja, így van ez az ajándékkal is: az ő kezéből az apróságot is többre becsülik, mint egyenrangúaktól az értéket. A mellénk rendelt perzsák is sokkal jobban örvendeznének, ha Kürosztól kapnának buzdítást, nem pedig tőlünk, és sokkal nyugodtabban éreznék magukat a nemesek soraiban, ha látnák, hogy maga a király fia, a hadvezér intézkedett így, és nem mi. Szükség van természetesen ránk is, hiszen mindent meg kell tennünk, hogy harci kedvüket élesztgessük. Mert mi látjuk hasznát, ha

derekasan fognak harcolni.

Kürosz középre hordatta a fegyvereket, majd összehívta az egész perzsa sereget, és így beszélt hozzájuk:

– Perzsák! Egyazon földön születtünk és nevelkedtünk, testileg sem vagytok silányabbak, mint mi, és nyilván a lelketek se hitványabb a miénknél. Ennek ellenére otthon nem élveztetek velünk egyenlő jogokat; nem mi tehettünk erről, az otthoni helyzet okozta, hogy nektek kellett dolgoznotok a mindennapi kenyérért. Most azonban, az istenek segítségével, én fogok rólatok gondoskodni. Nyitva előttetek az út: ha kedvetek tartja, ugyanolyan fegyvert ölthettek, mint mi, ugyanúgy vállalhatjátok a veszélyt, mint mi, és ha ebből valami szép és jó születnék, ugyanolyan megbecsülésben lesz részetek, mint nekünk. Régebben ti is íjászok és dárdások voltatok, mint mi, de nem csoda, ha mi jobbnak bizonyultunk, mert nekünk volt időnk rá, hogy gyakoroljuk ezt a művészetet. De ha így felfegyverkeztek, semmivel sem leszünk nálatok előbbre valók: ti is mindnyájan melletekre szabott mellvértet viseltek majd, könnyű pajzs lesz bal kezetekben, amilyet mi eddig is hordtunk, jobbotokban pedig tőr vagy harci bárd, és amikor lesújtotok az ellenségre, többé nem kell ügyelnetek rá, vajon jól céloztatok-e. Ilyen körülmények között mi különböztet meg bennünket egymástól? Csak a bátorság. Bátornak lenni pedig nektek is ugyanúgy kötelességtek, mint nekünk. És miért kellene nekünk nálatok jobban áhítoznunk a győzelem után, amely meghoz és megőriz mindent, ami szép és jó? És miért volna nekünk nálatok nagyobb szükségünk a hatalomra, amely a gyengébbek minden vagyonát az erősebbeknek adja? Ezt akartam mondani – fejezte be szavait Kürosz –, itt vannak a fegyverek, aki kedvet érez a harcra, fogjon egyet, aztán menjen a századoshoz, és soroltassa be magát miközénk, aki pedig továbbra is megelégszik a zsoldosok sorsával, az maradjon meg a segédcsapatok sorában.

Így beszélt Kürosz. A perzsák elgondolkoztak a hallottakon: ha nem engedelmeskednek a felhívásnak, amely egyforma harcért egyforma jutalmat ígér, bizony megérdemlik, hogy egész életükben nyomorogjanak. Ezért mindnyájan besoroltatták magukat, és átvették a fegyvereket.

Közben az ellenség közeledett ugyan, de még mindig nem ért oda. Kürosz ezt az időt felhasználta arra, hogy övéit különféle gyakorlatokkal testileg megerősítse, taktikára oktassa, és harci lelkesedésüket fokozza. Mindenekelőtt embereket kért Küaxarésztól, ezeket szolgaként beosztotta katonái mellé, hogy mindennel, amire szükségük lehet, bőven ellássák a harcosokat. Miután ezt elvégezte, megparancsolta a katonáknak, hogy gyakorlatozzanak, semmi mást ne csináljanak, mert felismerte, hogy az ember úgy lehet valamiben igazán kiváló, ha nem sok mindennel foglalkozik egyszerre, hanem csak egyetlenegy dologgal. Sőt még a harci gyakorlatok számát is csökkentette, a nyíllövést és dárdavetést megtiltotta, mondván, hogy csak tőrrel, pajzzsal és mellpáncélban gyakorlatozzanak. Ezáltal hamarosan kialakult a katonák körében az a meggyőződés, hogy semmirevaló harcos az, aki nem megy azonnal ölre az ellenséggel. Ezt a gondolatot persze nem könnyen tették magukévá azok, akik tudták: eddig kizárólag azért táplálták őket, hogy kenyéradóikért harcoljanak. Továbbá abból a meggondolásból kiindulva, hogy az emberek sokkal szívesebben csinálnak olyasmit, amiben lehetőségük

nyílik vetélkedésre, Kürosz versenyt hirdetett a katonák számára hasznosnak vélt gyakorlatokban. A közkatonáknak a következő feltételeket szabta: engedelmeskedjenek elöljáróiknak, önként, de fegyelmezetten vállalják a megpróbáltatásokat, a veszélyt, ismerjék a szolgálati szabályzatot, tartsák rendben fegyvereiket. Az ötödparancsnokoknak következőket: maguk is legyenek olyan kiválóak, mint a kiváló közkatonák, és igyekezzenek a rájuk bízott öt embert kiváló harcossá nevelni. A tizedesek és a huszonnégyed-parancsnokok ugyanígy neveljék az alájuk rendelt tíz, illetve huszonnégy embert, a századosok pedig egyrészt maguk legyenek kiválóak, másrészt ügyeljenek rá, hogy az alantas parancsnokok kötelességteljesítésre szorítsák alárendeltjeiket. Versenydíjul a következőket tűzte ki: az a százados, akinek legkiválóbb a százada, ezredessé léphet elő, az a huszonnégyed-parancsnok, akinek legkiválóbb a szakasza, a százados helyébe léphet, a legkiválóbb tizedesből huszonnégyed-parancsnok, a legkiválóbb ötödparancsnokból tizedes lehet, végezetűl az a közkatona, aki kitünteti magát, ötödparancsnokká lép elő. Mindez nagyban növelte a parancsnokok becsvágyát, és további kitüntetések megszerzésére adott nekik lehetőséget, kinek-kinek érdeme szerint. Sőt a dicséretesen küzdő katonáknak nagyobb jutalmakat is helyezett kilátásba, ha a jövőben még valami jót tesznek. Közös díjakat is tűzött ki századok, huszonnegyedek, tizedek és ötödök számára, ha példásan engedelmeskednek vezetőiknek, és mintaszerűen hajtják végre a parancsokat. Ezek a díjak megfeleltek a közkatonák ízlésének. A sereg igyekezett is eleget tenni ezeknek a követelményeknek.

Kürosz ekkor annyi sátrat készíttetett, ahány százados volt a seregben, mégpedig akkorákat, hogy mindegyik sátor egy-egy század befogadására legyen alkalmas. Egy század száz emberből állott. így a katonák százas csoportokban táboroztak.

Kürosz úgy vélte, hogy a közös elhelyezés hasznos lesz a közelgő harcra való felkészítésben: látván az egyenlő bánásmódot, senki sem hozhatja fel ürügyül, hogy neki rosszabb a sora, és hogy ezért a harcban sem kell úgy kitüntetnie magát, mint a másiknak. Jó hatást várt attól is, hogy az egy sátorban lakó emberek megismerik egymást, hiszen ismerősök előtt kétszer is meggondolja az ember, mit tesz, ismeretlenek között viszont, akárcsak sötétben, inkább követ el hitványságot. A századok elhelyezésének ismerete szempontjából is nagyon előnyösnek ítélte a sátorközösségek rendszerét. A századosok ugyanis már a sátorban annak az egysoros menetoszlopnak megfelelően rendezték el századukat, ahogy kivonultak; a huszonnégyed-parancsnokok, tizedesek és ötödparancsnokok ugyanígy állították fel szakaszukat, tizedüket és ötödüket. Kürosz rendkívül fontosnak tartotta a századok hajszálpontos rendjét: a jól rendezett sorokat nehéz megbolygatni, és ha mégis sikerülne zavart kelteni, könnyű újrarendezni őket, mint ahogy a széthullott kő– és gerendaépítményt sem nehéz újra összeállítani, ha bizonyos jelekből világosan látszik, melyik rész hova illik. Kürosz ezenfelül még egy nagy eredményt várt a sátorközösségtől: remélte, hogy az együttélés következtében emberei jobban fognak ragaszkodni egymáshoz, hiszen az együtt nevelkedett állatokon is megfigyelte, milyen hevesen vágyódnak egymás után, ha szétszóródnak.

Gondja volt arra is, hogy katonái csak akkor üljenek reggelihez vagy ebédhez, ha előzőleg már alaposan megizzadtak. Vagy vadászatra hajtotta őket, hogy megizzadjanak, vagy olyan játékot eszelt ki nekik, amibe beleizzadtak, ha pedig valami tennivaló akadt, úgy rendezte a dolgot, hogy katonái verítékezve térhessenek csak haza. Úgy gondolta, jobb ízű az étel, katonái egészségesebbek és munkabíróbbak lesznek, sőt még egymást is jobban kedvelik, ha sok fáradságnak vannak kitéve, hiszen a kimerítő közös munka után a lovak is nyugodtabban állnak egymás mellett. És mennyivel magabiztosabban néznek szembe a katonák az ellenséggel, ha tudják magukról, milyen edzettek!

Kürosz akkora sátrat csináltatott magának, hogy bőven jusson hely vendégeknek is. Többnyire századosokat hívott meg étkezésre, olyanokat, akiknek jelenlétét időszerűnek tartotta, néha meghívott szakaszparancsnokot, tizedest vagy ötödparancsnokot, sőt olykor közkatonát is, máskor pedig lakomát rendezett egész ötödök, tizedek, szakaszok vagy századok számára. És meghívásával tüntette ki azt, aki olyasmit vitt véghez, amit mindenkitől szívesen látott volna. És magának is csak azt tálaltatta, amit a meghívottaknak.

A szolgák is mindig mindenben egyformán részesültek. Kürosz úgy vélte, őket sem illeti meg kevesebb tisztelet, mint akár a hírvivőket vagy a követeket. Elvégre – így gondolkozott – elengedhetetlen, hogy ők is megbízhatók, tapasztaltak, ezenfelül még erősek^ gyorsak, határozottak és hidegvérnek is legyenek. Mi több: felismerte, hogy a szolgák még azokat a tulajdonságokat sem nélkülözhetik, amelyek a legkiválóbb harcosok jellemzői, őket is edzeni kell, hogy ne vonakodjanak semmiféle munkától, sőt: örömmel hajtsák végre elöljáróik minden parancsát.

2.

Kürosznak gondja volt rá, hogy asztala körül mindig elmés, vidám, egyben erkölcsnemesítő társalgás folyjon. Egyszer például ekképp kezdte a szót:

– Mit gondoltok, barátaim, vajon hitványabbak-e nálunk új harcostársaink, mivel nem részesültek olyan nevelésben, mint mi, vagy nem is különböznek tőlünk sem viselkedésben, sem harcban?

Kürosz szavaira Hüsztaszpasz felelt:

– Hogy az ellenséggel szemben milyenek lesznek, azt még nem tudom, de azt megmondhatom, hogy a mindennapi érintkezésben egyesek bizony furcsán viselkednek. Legutóbb például Küaxarész leküldte a századokhoz az áldozati állatok húsát, körben osztották szét, három, sőt négy szelet jutott mindenkinek. A szakács nálam kezdte, és amikor másodszor is elindult az étellel, meghagytam neki, hogy most a sor végén kezdje a kínálást, és úgy haladjon az elülsők felé. „Istenemre, nem igazság ez – kiáltott ekkor az egyik középen álló katona –, hol itt az egyenlőség, ha sohase kezdik középről.” Hallván, hogy ez az ember megrövidítve érzi magát, elfutott a méreg, és azonnal magamhoz hívtam. Engedelmeskedett is. Hamarosan ránk került a sor, és minthogy mi voltunk az utolsók, a legkisebb szeletek maradtak nekünk. Emberem ekkor látható módon nagyon elszomorodott. „Milyen balszerencse, hogy éppen most hívtak ide!” – mormogta maga elé. „Ne aggódj – mondtam neki –, rögtön nálunk

kezdik újra, akkor te leszel az első, és a legnagyobbat veheted.” Már kezdték is körülhordani a harmadik és egyben utolsó adagot. Ő vett is, de úgy vélte, kicsi a darab, ezért visszadobta, hogy másikat válasszon. A szakács viszont azt hitte, már nem eszik többet, ezért továbbment, mielőtt az másikat vehetett volna. A csapást, hogy még a kivett húst is elvesztette oly nehezen viselte, annyira felháborodott és megdühödött balszerencséjén, hogy bosszúságában még a megmaradt mártást is kiöntötte. A huszonnégyed-parancsnok, akinek a szeme láttára zajlott le az egész, összecsapta a kezét, és kárörvendőn felnevetett. Én úgy tettem, mintha köhögés fojtogatna, mert magam sem tudtam elrejteni nevetésemet. Látod, Kürosz, ilyen bajtársaink vannak.

Mire persze mind nevettek. Egy másik százados így beszélt:

– Hát bizony fura emberre akadt a barátunk. Velem pedig a következő történt. Egyszer a kiképzésről tartottál előadást, és azzal bocsátottál el bennünket, hogy tanítsuk meg századunkat mindarra, amit tőled hallottunk. Akárcsak a többiek, én is megtettem, amit mondtál, és először egy szakaszt vettem elő. A sor elejére odaállítottam a huszonnegyedparancsnokot, mögéje egy fiatalembert, majd a többieket, úgy, ahogy jónak láttam. Ekkor a sor elé léptem, végigtekintettem rajtuk, majd hirtelen elkiáltottam magam: „Előre, indulj!” Az előbb említett fiatalember kilépett a parancsnoka elé, és megindult. „Mit csinálsz?” – kérdeztem erre. „Előreindulok, ahogy parancsoltad” – felelte. „Mindenkinek szólt a parancs, nemcsak neked!” – mondtam én. Szavaim hallatára a fiatalember bajtársaihoz fordult: „Halljátok, hogyan szid benneteket? Azt parancsolja, hogy mindenki induljon!” Erre valamennyi katona megkerülte a parancsnokot és elindult felém. Ő azonban visszaparancsolta katonáit. Erre elszomorodtak. „Hát most melyiknek engedelmeskedjünk? — morogták. — Az egyik azt mondja, hogy induljunk, a másik meg nem engedi.” Én türelmesen újrarendeztem őket, és megmagyaráztam nekik: csak akkor mozduljanak helyükről, ha az előttük álló már elindult, mindig őt figyeljék és kövessék. Később aztán az egyik, aki Perzsiába készült, odajött hozzám, és kérte a levelet, amit az otthoniaknak írtam; a szakaszparancsnok tudta, hova tettem az írást, megkértem hát, fusson be érte, és hozza ki. A parancsnok futásnak eredt. Ekkor az a bizonyos fiatalember, úgy, ahogy volt, mellvértben, szablyával a kezében, a parancsnok után iramodott; észrevette ezt a szakasz többi tagja, és mindnyájan futásnak eredtek. El is hozták a levelet. Ilyen pontosan teljesíti hát az én szakaszom minden kívánságodat.

A többiek persze jót nevettek a fegyveres kísérettel történt levélhozáson.

– Atyaúristen, és ti, a többi isten mind – kiáltott fel Kürosz –, micsoda harcostársaink vannak! Oly könnyen kezelhetők, hogy egy falat étellel legtöbbjüket meg lehet nyerni, néhányan pedig annyira engedelmesek, hogy még parancsot sem kapnak, máris engedelmeskednek. Nem is tudom, kívánhat-e az ember jobb katonákat!

Kürosz nagyot nevetve így dicsérte katonáit.

Ekkor megszólalt Aglaitadasz, egy igen mogorva természetű százados, aki szintén ott volt a sátorban.

– Azt hiszed, Kürosz, hogy ezek igazat mondanak?

– Miért hazudnának? – kérdezte Kürosz.

– Csak azért, hogy nevetség tárgyává tegyék az embereket, és hencegjenek.

– Hallgass – mondta Kürosz –, ne nevezd őket hencegőknek. Szerintem az a hencegő, aki gazdagabbnak, bátrabbnak mutatja magát, mint amilyen, vagy olyasmit ígér, aminek a végrehajtásához nincs ereje, és mindezt azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy nyerészkedjen, vagy hogy valamit elérjen. De azt, aki úgy nevetteti meg a társaságot, hogy ebből neki haszna, a hallgatóknak pedig kára nem származik, tehát semmi bajt nem okoz, miért kellene hencegőnek neveznünk, miért nem inkább szellemes és kedves embernek?

így védte meg Kürosz azokat, akik megnevettették a társaságot. Most az a százados vette át a szót, aki a szakaszról szóló vidám történetet mesélte.

– Hű, de leszidnál minket, Aglaitadasz, ha akarattal megríkatnánk, hasonlatosan azokhoz, akik siralmas történeteket megénekelve és elbeszélve próbálnak könnyeket csalni hallgatóik szemébe, ha már most ennyire becsmérelsz bennünket, amikor, mint magad is tudod, minden sértő szándék nélkül csupán jókedvre akartunk deríteni.

– Istenemre, joggal szidtalak benneteket – mondta Aglaitadasz –, mert sokkal jobban tisztelem azt, aki könnyet fakaszt barátai szeméből, mint azt, aki megnevetteti őket. Ha jól megfontolod, magad is beláthatod, hogy igazat beszélek. Sírva-ríva tanulja a gyermek az apától az erkölcsöt, a hasznos tudnivalókat a tanítótól, és a törvények is megríkatnak, úgy terelik a polgárokat az igazságosság útjára. Ezzel szemben állíthatod-e, hogy a tréfamesterek használnak az emberek testének és lelkének; hogy alkalmasabbá teszik őket házi vagy állami tennivalóik elvégzésére? Most Hüsztaszpasz szólalt meg:

– Ide figyelj, Aglaitadasz! Pazarold nyugodtan az ellenségre ezt a rendkívüli értéket, ríkasd csak meg őket, miránk, barátaidra pedig ezt az értéktelen valamit, a vidámságot pazarold. Azt hiszem, bő készleted lehet belőle, mert te magad nem éltél vele eddig, és eszedbe sem jutott, hogy barátaidat vagy vendégeidet megkacagtasd. Szóval igazán nincs okod rá, hogy ne nevettess meg bennünket.

– Azt hiszed, Hüsztaszpasz, hogy kacajra tudsz fakasztani? – kérdezte Aglaitadasz.

– Istenemre mondom, bolond ez az ember – felelt a százados. – Azt hiszem, könnyebb tüzet csiholni belőled, mint megnevettetni.

Erre aztán mindenki kacagott, hiszen jól ismerték a természetét, sőt maga Aglaitadasz is elmosolyodott. Vidámságát látva, Kürosz így szólt:

– Igaztalan vagy, te százados, hogy nevetésre készteted, és ezzel elrontod legkomolyabb emberünket, aki oly nagy ellensége minden kacajnak…

Ezután Khrüszantasz vette át a szót:

– Én pedig azon gondolkodom, Kürosz, és ti többiek, hogy vannak kiváló és vannak hitvány harcostársaink, de ha mégis ránk tekint a szerencse, mindenki egyformán akar majd részesülni a javakban. Márpedig szerintem az a legnagyobb igazságtalanság, ha egyformán jutalmazzuk a jót meg a rosszat.

– Azt hiszem; barátaim – jegyezte meg Kürosz –, az lesz a legjobb, ha a seregre bízzuk a döntést: helyesnek tartják-e, hogy mindenki egyformán

részesüljön a javakban, ha isten történetesen megjutalmazná fáradalmainkat, vagy vizsgáljuk meg külön-külön, ki milyen érdemeket szerzett, és ehhez szabjuk részüket.

– De miért bízzuk a döntést a hadseregre? – kérdezte Khrüszantasz. – Egyszerűen jelentsd ki, hogy így határoztál. A versenyeket és a díjakat is így tűzted ki, nem?

– Istenemre – mondta Kürosz –, a kettőt nem lehet egy napon említeni. Mert, azt hiszem, amit harcban szereznek meg a katonák, azt közös tulajdonnak tekintik. Azt viszont, hogy én vagyok a vezérük, már otthon megszokták, és úgy gondolom, nem tartották igazságtalannak, hogy én jelöltem ki a versenydíjakat.

– És te azt hiszed – kérdezte Khrüszantasz –, a tömeg valóban arra fog szavazni, hogy ne egyenlőképpen osszuk el a javakat, hanem a legderekabbak kapják a nagyobb megbecsülést és jutalmat?

– Azt hiszem, igen – felelte Kürosz. – Elsősorban azért, mert mi is arra fogunk szavazni, másrészt, mivel szégyellné azt követelni, hogy ne azok kapják a nagyobb jutalmat, akik a legjobban fáradoztak, és a legtöbb hasznot hozták a közösségnek. Úgy vélem, még a leghitványabbak is méltányosnak fogják tartani, hogy a bátrak kapjanak többet.

Kürosz a nemesek érdekében is azt szerette volna, ha a gyűlés így határozna. Úgy gondolta, ők is derekasabban viselkednek, ha tudják, hogy az ő tetteiket is mérlegelik, és ennek megfelelően kapnak jutalmat. Elérkezettnek látta az időt, hogy szavazásra vigye a dolgot, mert a nemesek már kezdték unni az egyenlősdit. így aztán mindnyájan beleegyeztek, hogy a közösség döntésére bízzák az ügyet, és azt mondták, aki férfinak tartja magát, az a javaslat mellett fog szavazni.

– Ismerek valakit, mégpedig közkatonát, aki, azt hiszem, nem fog az egyenlőség mellett kardoskodni – mondta nevetve az egyik százados.

– Ugyan ki az? – kérdezték tőle.

– Az egyik sátortársam – felelte a százados –, aki mindenből többet akar.

– A megpróbáltatásokból is? – kérdezte egy másik.

– Abból bizony nem. Látod, most hazugságon értél, mert nemegyszer tapasztaltam, hogy a bajok és megpróbáltatások oroszlánrészét szívesen átengedi másoknak.

– Úgy gondolom, barátaim – szólalt meg Kürosz –, ha engedelmes és ütőképes hadsereget akarunk, az ilyeneket, mint akiről most hallottunk, el kell távolítani. Szerintem ugyanis a legtöbb katona oda megy, ahová vezetik, márpedig jó és szép tettekre csak derék emberek vezetik őket, a hitványak vezetése alatt ellenben hitványságot követnek el. És bizony az aljasokra többen hallgatnak, mint a becsületesekre. Az aljasság útja ugyanis a pillanatnyi gyönyörön vezet keresztül, és ez jobban vonzza a tömeget, mint az erény meredek ösvénye. Nem nagyon csábítja az erény azokat, akik csak a pillanatnak hódolnak, különösen ha még hívogatják is őket, hogy a lankás és kényelmes úton haladjanak. Aki tunya és kényelemszerető, az, akár a herék, csak annyit árt hitványságával a közösségnek, amennyit megeszik, de aki a munka oroszlánrészét másnak engedi át, és nagy pimaszul mégis a jussát követeli, az már hitványságra csábít, hiszen az ilyenek nemegyszer kézzelfoghatóan bizonyítják, hogy a becstelenségből több haszon származik. Ezért mondom, hogy az efféléket

mindenképpen el kell távolítanunk. És amikor újra kiegészítitek soraitokat, ne azt nézzétek elsősorban, hogy honfitársakat verbuváljatok, hiszen a lovaknál sem azzal törődtök, hazai állat-e, csak az a fontos, hogy megfelelő legyen. így embereiteket is bármelyik nép fiai közül válogathatjátok, ha úgy vélitek, hogy hasznotokra lesznek, és nem fogtok velük szégyent vallani. És hogy ez így lesz jó, bizonyítja a következő is: ne várjuk, hogy gyorsan szaladjon a szekér, ha lassú lovak húzzák, azt sem, hogy egyenletesen haladjon, ha a lovak nem egyenlő erejűek, és nem lehet jó a háztartás, ha a cselédség rossz, mert még cselédség nélkül is jobban él a család, mint semmirekellő szolgákkal. Értsétek meg, barátaim, ha a hitványakat eltávolítjuk, nemcsak az a hasznunk lesz belőle, hogy megszabadulunk tőlük, hanem az is, hogy akiket már megfertőzött az aljasság, újra megtisztulnak, és még a jók is sokkal állhatatosabb hívéi lesznek az erénynek, ha látják, hogy a becstelenek elnyerik büntetésüket.

így beszélt Kürosz. Barátai egyetértettek vele, és megfogadták szavát.

Kürosz ezután megint vidám fordulatot adott a társalgásnak. Észrevette ugyanis, hogy az egyik huszonnégyed-parancsnok rendkívül szőrös és csúf katonát hozott magával az asztalhoz. Nevén szólította hát a parancsnokot, és megkérdezte:

– Mondd, Szambaulasz, talán bizony görög szokás szerint szépsége miatt cipeled magaddal azt az ifjút, aki ott ül az oldaladon?

– Ahogy mondod – felelte Szambaulasz –, örülök, ha vele lehetek, és láthatom.

A vendégek mind odanéztek, és a szörnyen csúf arcot megpillantva felkacagtak. Egyikük megkérdezte:

– Az istenért, Szambaulasz, mi a csudával láncolt ez a férfiú ennyire magához?

– Megmondom én, barátaim! Bármikor szólítom, akár éjjel, akár nappal, soha nem keres kibúvót, nem ímmel-ámmal jön, hanem futva, és ha valamit parancsolok neki, úgy dolgozik, hogy még a veríték is kiüt rajta. Tizedének férfiait is ilyenné neveli: nem szóval, hanem a maga példájával mutatja meg, milyenek legyenek.

– Ha ilyen kiváló, miért nem csókolod meg, ahogy a rokonokat szokás? – kérdezte valaki.

– Azt már nem – szólalt meg ekkor a csúnya férfiú. – Nem nagy barátja ő az erőfeszítéseknek. Azt hiszem, a legkeményebb testgyakorlattal is felérne számára, ha meg kellene engem csókolnia.

3.

Így beszélgettek és tárgyaltak Kürosz sátrában, hol vidáman, hol komolyan. Végül bemutatták a harmadik italáldozatot, sikerért imádkoztak az istenekhez, majd asztalbontás után aludni tértek.

Másnap Kürosz összehívta katonáit, és beszédet intézett hozzájuk:

– Kedves barátaim, előttünk a harc, közeledik az ellenség, és csak erről beszéljünk, csak erre gondoljunk. A jutalom természetesen maga az ellenség s annak minden java, ha pedig minket győznek le, akkor is, mint mindig, a győztesek kapják a vesztesek kincseit. Értsétek meg: minden katonát annak a meggyőződésnek kell áthatnia, hogy ha ő maga nem tesz

meg mindent, semmi nem valósul meg abból, amiért harcolunk. De ha így küzdünk, hamarosan nagy és szép tetteket hajtunk végre, mert hiánytalanul teljesítettük kötelességünket. Ám ha mindenki úgy gondolkozik, hogy ő maga nyugodtan ülhet ölbe tett kézzel, hiszen mások majd őhelyette is cselekszenek és harcolnak, akkor, értsétek meg, hamarosan pusztító vész zúdul mindnyájunkra. Az isten is így rendelkezett: azok fölé, akik nem akarják önmaguknak megparancsolni, hogy a jóért küzdjenek, parancsnokot állított. Most pedig álljon ide valaki, és mondja meg, véleménye szerint akkor harcolnak-e derekabban a katonák, ha az kapja a legtöbb megbecsülést, aki a legtöbb fáradalmat és veszélyt vállalja, vagy ha tudja, hogy a hitványak is egyformán részesülnek mindenből.

Ekkor a nemesek közül Khrüszantasz emelkedett szólásra, egy nem különösebben magas vagy erős testalkatú, de rendkívül eszes férfiú. És így beszélt:

– Azt hiszem, Kürosz, nem azért tetted fel ezt a kérdést, mintha szerinted a derék és a rossz katonát egyforma jutalom illetné meg. Próbára akartál tenni bennünket: vajon akad-e közöttünk egy is, aki a szemedbe meri mondani, hogy ő ugyan nem fog vitézkedni, de ha a többiek bátor küzdelemben megszereznek valamit, abból egyenlő mértékben kíván részesülni. Nekem nem gyors a lábam, és a karom sem izmos; és tudom, az erősek vetélkedésében nem leszek az első, sem második, de még ezredik, sőt tízezredik sem. Azt viszont világosan látom, hogy ha az erősek lelkesen küzdenek, a javakból én is annyit kapok, amennyi megillet. De ha a gyengék tétlenkednek, a derék és kiváló harcosok pedig csak ímmel-ámmal harcolnak, akkor, jaj, attól félek, nem a jóból, hanem valami egészen másból részesülök majd, mégpedig nagyobb mértékben, mint ahogy megillet.

Így beszélt Khrüszantasz. Utána Pheraulasz állt fel, egy alacsonyabb származású perzsa, akit Kürosz hazulról ismert, és szeretett is, és aki megjelenésével és eszével egyaránt nemes férfi benyomását keltette.

– Azt hiszem, Kürosz, és ti perzsák – mondotta –, mind egyforma feltételekkel indulunk az előttünk álló vitézi erőpróbára. Mert látom, hogy testgyakorlataink idején egyformán táplálkoztunk, egyformán bánnak velünk, és feladataink is ugyanazok. Hiszen az, hogy feljebbvalóinknak engedelmeskedjünk, mindannyiunk közös kötelessége, és Kürosz látható módon azokat becsüli, akik ez alól nem keresnek kibúvót, s azt sem lehet mondani, hogy az ellenséggel csak egyeseknek kell szembeszállni, másoknak meg nem, hiszen ez minden katonának legszebb feladata. Különben is olyan harcmodorban fogunk küzdeni, amely mindenkinek a vérében van, mint ahogy az állatok is ösztönösen értenek egyfajta .harcmodorhoz, anélkül, hogy eltanulták volna valakitől. Az ökör a szarvával bök például, a ló a patájával rúg, a kutya harap, a vadkan pedig agyarával támad. Védekezni is tudnak, legalábbis legfélelmetesebb ellenségeikkel szemben, holott soha nem jártak iskolába. Én magam is már gyermekkoromban tudtam védekezni, ha valamely testrészemet ütés fenyegette. Jobb híján a két kezemmel védtem ki a csapást, amennyire lehetett, pedig nem tanítottak rá, sőt éppen azért vertek el, mert védekeztem. És ha kisfiú koromban kést láttam, azonnal megragadtam, holott csak a természet mutatta meg, hogyan kell használni. Erre sem

tanítottak, sőt szigorúan eltiltottak tőle, s hasonlóképpen sok minden mást is tettem, pusztán a természet sugallatára, bár anyám és apám óvott. És akár hiszitek, akár nem, még bele is szúrtam a kést mindenbe, ha titkon tehettem. És ez nemcsak egyszerűen velem született, mint a járás vagy a futás, hanem ráadásul még örömet is szerzett. Most éppen olyan harc áll előttünk, amelyben több múlik a bátorságon, mint a képzettségen. Akkor meg miért ne kelnénk örömest versenyre a nemesekkel! Méghozzá a mi vitézségünk jutalma sem lesz más, mint az övéké, pedig ők tisztelet övezte, nagyszerű életet tesznek kockára, mi pedig küzdelmes, megvetett – és gondolom, ezért nagyon is nyomorult – sorsot. De engem, férfiak, leginkább az sarkall versengésre, hogy Kürosz lesz a bíró, és ő nem ítél részrehajlóan. Az istenek legyenek tanúim: szerintem Kürosz éppen úgy szereti a derék embereket, mint saját magát, legalábbis úgy látom, hogy boldogabb, ha odaadhatja nekik, amije van, mint ha megtartja. Jól tudom ugyan, milyen nagyra vannak a nemesek, hogy éhséget, szomjúságot és hideget tűrni megtanultak, de nem tudják, hogy bennünket jobb tanítómester nevelt. Mert ilyesmiben nincs jobb tanító a szükségnél, az pedig nagyon is kioktatott minket. Ők fegyvereket hordoztak, hogy hozzáedződjenek a fáradalmakhoz, de ezeket bárki cipelhette, könnyebbeket már ki sem lehetett volna találni, nekünk ellenben oly hatalmas terhekkel megrakva kellett mennünk vagy szaladnunk, hogy ezeket a mostani fegyvereket már pehelysúlyúaknak érzem azokhoz képest. Én tehát felveszem a versenyt, Kürosz, és nyugodt lehetsz, csak annyi jutalmat kérek, amennyit megérdemlek. És nektek is azt tanácsolom, közember társaim, keljetek versenyre a harcban jól kiképzett nemesekkel, mert most nem vonhatják ki magukat a vetélkedés alól.

Így beszélt Pheraulasz. Utána mások is felálltak, nemesek és közkatonák, és ők is egyetértettek. Úgy vélték, mindenkit érdeme szerint jutalmazzanak, és Kürosz legyen a bíró. így zajlott le a gyűlés.

Kürosz egyszer egy egész századot meghívott vacsorára a parancsnokkal együtt. Látta ugyanis, hogy a százados két részre osztotta századát, majd a két csapatot támadásra készen szembeállította egymással. Mindkét rész katonái mellvértet viseltek, baljukban pedig könnyű pajzsot. De az egyik oldalon vastag botot adott a katonák jobb kezébe, a másik oldalnak viszont meghagyta, hogy fogjanak göröngyöket, és tartsák támadásra készen. Az így felszerelt katonáknak aztán jelt adott a harcra. Az egyik fél század elhajította göröngyeit, és eltalálták a másik oldalon állók mellvértjét, pajzsát, vagy esetleg combját, saruját. De amikor közelharcra került a sor, a botos fél század elkezdte csépelni a másik csapat embereit, a combjukra, karjukra, lábszárukra sújtottak, ha pedig azok göröngyért hajoltak, nyakszirtjüket, hátukat vették célba. Végül is a botosok kacagás és tréfálkozás közepette megfutamították elleneiket. Ezután cseréltek, és most a göröngydobálók ragadtak husángot. És megint azok vesztettek, akik göröngyökkel harcoltak.

Kürosz el volt ragadtatva, hogy milyen ötletes a parancsnok, és milyen engedelmesek a katonák, tetszett neki, hogy gyakorlatoznak, egyszersmind kellemesen töltik az időt, és hogy mindig az a fél győz, amelyik a perzsákat utánozza a fegyverzetében. Ennek annyira megörült, hogy vacsorára hívta őket magához. Látván, hogy egyik vendégének a

keze van bekötve, a másiknak a lába, megkérdezte, mi történt velük. Azt válaszolták, hogy göröngyökkel hajigálták meg őket. Kürosz tovább érdeklődött, vajon közelről vagy távolról kapták a találatot. A botosok azt mondták, hogy távolról, és hogy nagyszerű mulatság volt, amikor végre sikerült megközelíteni az ellenfelet. Most meg azok jajdultak fel, akiken a bot hagyott nyomot, mondván, hogy nekik bizony nem volt jó mulatság a közelharc. Meg is mutatták a husángnyomokat a karjukon, nyakukon, egyesek még az arcukon is. Természetesen kikacagták egymást. Másnap az egész gyakorlótéren őket utánozták, és valahányszor nem akadt komolyabb dolguk, mindig ezzel a játékkal szórakoztak.

Feltűnt Kürosznak egy másik százados is, aki előbb egysoros oszlopban vezette századát a folyótól, ő maga a menetoszlop bal oldalán haladt, majd hirtelen parancsot adott, hogy a második, aztán a harmadik és végül a negyedik szakasz is zárkózzon fel az első mellé. Mikor a huszonnégyed-parancsnokok ily módon egy vonalba kerültek, jelt adott, hogy a szakaszok fejlődjenek fel kettős rendbe, így a tizedesek is egy sorba kerültek. Később pedig meghagyta, hogy a szakaszok négyes oszlopban meneteljenek, ekkor az ötödparancsnokok is az élvonalba léptek, és négyes sorban haladtak. A sátorhoz érve azonban újra egyes oszlopba állította a katonáit, így vezette be az első szakaszt, mögötte a másodikat, a harmadikat és a negyediket. A bevonulás után érkezési sorrendben ültette őket asztalhoz.

Kürosz csodálta a százados türelmes oktatási módszerét és gondosságát, és századával együtt őket is meghívta magához. Egy másik századparancsnok, aki szintén a meghívottak között volt, megkérdezte:

– Az én századomat nem látod vendégül, Kürosz? Pedig az én embereim is pontosan így vonulnak étkezni! És amikor végeztek, a legutolsónak érkezett szakasz sereghajtója úgy vezeti ki embereit, hogy azok jönnek hátul, akik elöl szoktak állni az arcvonalban. És így követi őket a második sereghajtó az embereivel, aztán a harmadik és a negyedik, mindegyik mögött a katonái. Mindezt azért, hogy ha egyszer rákerülne a sor, tudják, miképpen kell visszavonulni az ellenség elől. A gyakorlótérre menetelve pedig, amikor keletnek vonulunk, én haladok elöl, utánam megfelelő sorrendben az első, a második, a harmadik és a negyedik szakasz, soraikban természetesen a tizedek és az ötödök, amíg megálljt nem parancsolok. De amikor nyugat felé tartunk, az utolsó szakasz sereghajtója halad az élen, mögötte a katonái, én pedig leghátul megyek, és így is követik a parancsomat. Ekképp megszokják, hogy egyformán engedelmeskedjenek, akár mögöttem, akár előttem mennek.

– És mindig így meneteltek? – kérdezte Kürosz.

– Így bizony, valahányszor csak étkezni megyünk!

– Hát akkor meghívlak titeket, mert jövet is, menet is gyakorlatoztok, mégpedig nappal éppen úgy, mint éjjel, és mert a menetgyakorlatokkal nemcsak testileg edződtök, hanem lelkileg is hasznosan gyarapodtok. És mivel egyszerre mindig két dolgot végeztek, én is kétszeres lakomával tartozom nektek.

– Jaj istenem – szólt a százados –, csak ne egy napon, hacsak nem adsz hozzá még egy gyomrot!

Ezzel a vendégség véget ért. Kürosz nem felejtette el ígéretét: a századot másnap, harmadnap is vendégül látta. És amikor ezt a többiek

megtudták, mindnyájan utánozni kezdték őket.

4.

Kürosz egyszer éppen szemlét tartott a teljes fegyverzetben felsorakozott sereg felett, amikor üzenet érkezett Küaxarésztól: küldöttség jött Indiából, Kürosz menjen azonnal.

– Gyönyörű szép ruhát is küldött neked Küaxarész – mondta a követ –, abban gyere, mert azt akarja, hogy az indek teljes fényben és pompában lássanak megérkezni!

Erre Kürosz megparancsolta az élszázad parancsnokának, álljon a jobbjára, katonáit pedig egysoros oszlopban sorakoztassa fel maga mögött. Ugyanezt a parancsot adta a másodiknak is, és meghagyta, hogy továbbítsák a többinek. Ami meg is történt, és nemsokára háromszázan álltak egy vonalban – ennyi százados volt –, és mindegyik mögött száz-száz katona. Mikor felálltak, Kürosz megparancsolta, kövessék őt, és ezzel futólépésben megindult. De amikor látta, hogy a királyi palotához vezető út túlságosan keskeny, és az arcvonal nem fér el rajta teljes szélességében, parancsot adott embereinek, hogy szakadjanak ezredekre, már amennyire a hely engedi. Ő maga rendületlenül futott a sereg élén. Nyomában az ezredek, egymás után. Két szolgát menesztett az út torkolatához, hogy igazítsanak el mindenkit, aki nem tudná, mit kell tenni. Küaxarész palotájához érve Kürosz megparancsolta az első, majd a második és a többi századnak, állítsák fel embereiket körös-körül tizenkettes oszlopokban, úgy, hogy a tizedesek egy vonalba kerüljenek.

Azok el is helyezkedtek, Kürosz pedig egyszerű, cseppet sem hivalkodó perzsa köntösében bement Küaxarészhoz.

A király örült, hogy Kürosz ilyen gyorsan megérkezett, de szegényes ruházata miatt felháborodott.

– Mit jelentsen ez, Kürosz? Mi jut eszedbe, hogy ilyen toprongyosan jelensz meg az indek előtt? Azt akartam, hogy a lehető legfényesebben mutatkozz előttük, hiszen nekem is ékemül szolgál, ha nővérem fiát pompás öltözékben látják.

Kürosz erre így felelt:

– Mikor tanúsítok irántad nagyobb tiszteletet, Küaxarész, akkor-e, ha bíborruhát öltök, karperecet és nyakláncot veszek magamra, de hívásodnak csak ráérősen engedelmeskedem, vagy most, amikor tiszteletem jeléül ilyen nagyszerű és hatalmas sereggel együtt és ilyen gyorsan eleget teszek parancsodnak, és nem csak engem ékesít a szolgálatkészségemet tanúsító veríték, hanem bizonyságot szolgáltat a többiek engedelmességéről is?

Így beszélt Kürosz, Küaxarész pedig belátta, hogy igaza van, és hívatta az ind követeket.

Azok elmondották, hogy királyuk megbízta őket, jöjjenek el, és kérdezzék meg, hogyan is keveredtek háborúságba a médek az asszír királlyal.

– Királyunk megparancsolta, hogy miután téged meghallgattunk, menjünk el az asszír uralkodóhoz, és kérdezzük meg őt is. Végül pedig mindkettőtöknek azt üzeni: mérlegelni fogja, melyikőtöknek van igaza, és a sértett fél oldalára fog állni.

Küaxarész így felelt:

– Halljátok hát válaszomat! Mi soha nem sértettük meg az asszír királyt. És ha szükségesnek látjátok, menjetek el hozzá is, hallgassátok meg, mit mond.

Kürosz, aki ott állt mellette, megkérdezte:

– Megmondhatom én is, mit gondolok? Küaxarész biztatta, hogy csak mondja.

– Ha Küaxarész egyetért velem, üzenjük az indek királyának: ha az asszír uralkodó úgy találja, hogy megsértettük, legyen az indek királya a bíró.

A követek meghallgatták mindezt, majd távoztak. Kürosz ekkor így szólt:

– Nem valami nagy vagyont hoztam otthonról, Küaxarész, és abból a kevésből sincs már sok, mert szétosztottam a katonák között. Hogyhogy szétosztottam? – kérdezheted méltán csodálkozva, hiszen te ellátod őket. Pedig, megmondom neked, csak jutalmat osztogattam, és kedveskedtem azoknak, akikben örömöm tellett. Mert úgy vélem, aki hű szövetségeseket szeretne vállalkozásaihoz, annak jó szóval és jótéteménnyel kell buzdítania az embereket, mert így többet ér el, mint nyaggatással és kényszerrel. Azokat meg, akiket háború esetére akar hűséges szövetségesekké tenni, szerintem feltétlenül nyájas szavakkal és jó bánásmóddal kell meghódítania. Elvégre, ha azt kívánjuk, hogy harcostársaink tántoríthatatlanok legyenek, hogy a jóban ne irigységgel tekintsenek vezérükre, a bajban pedig ne árulják el, akkor barátokra van szükségünk, nem pedig ellenségekre. Mivel mindezt régóta tudom, kellene még pénz. Helytelen lenne azonban, ha mindezt tőled várnám, hiszen látom, mennyi áldozatot kell hoznod. De úgy gondolom, közösen megbeszélhetnők, hogyan tehetnél szert újabb anyagi forrásokra. Mert ha bőviben lennél a kincseknek, tudom, vehetnék belőlük bármikor, ha szükségem lenne rá, különösen mert olyan célra fordítanám, ami neked is gyümölcsöző befektetés lenne. Emlékszem, nemrégiben említetted, hogy az arméniai uralkodó kutyába sem vesz, mióta tudomást szerzett az ellenség közeledtéről, hadsereget sem küld, sőt az adóról is megfeledkezett.

– Így van bizony, Küroszom – felelte Küaxarész –, úgyhogy nem is tudom, mi lenne jobb, fegyverrel kényszerítsem-e engedelmességre, vagy pedig – legalábbis egyelőre – hagyjam, nehogy újabb ellenséggel kelljen számolnom.

– Nehezen vagy könnyen megközelíthető vidéken laknak? — kérdezte Kürosz.

– Erre már én is gondoltam – felelte Küaxarész –, de arrafelé sok a hegy, ahová elrejtőzhetnek, és pillanatnyilag biztonságban lehetnek, úgyhogy nem keríthetnek kézre sem őt, sem amit odamenekítene, hacsak ostrom alá nem vesszük, ahogy apám tette egykoron.

– Akkor hát, ha nincs kifogásod ellene, adj nekem lovasokat – mondta erre Kürosz –, és azt hiszem, az istenek segítségével ráveszem, hogy sereget küldjön, és adóját is kifizesse, sőt mi több, remélem, hogy ezentúl jobb barátunk lesz, mint eddig volt.

– Én is azt hiszem – szólt Küaxarész –, hogy jobban hallgatnak rád, mint énrám. Hallom, egykor együtt vadásztál egyik-másik fiával, talán

most is előzékenyek lesznek hozzád. Ha pedig hatalmunkba kerítjük őket, minden úgy lesz, ahogy szeretnénk.

– Ugye te is úgy véled – kérdezte Kürosz –, hogy legjobb lesz ezt a beszélgetésünket titokban tartani?

– Bizony – helyeselt Küaxarész –, így könnyebben kézre keríthetjük akármelyiküket, támadásunk pedig készületlenül érné őket.

– Akkor pedig figyelj ide – folytatta Kürosz –, talán tetszik majd a tervem. Én gyakran vadásztam embereimmel a méd és arméniai birodalom határterületén, sőt néha egyikmásik itteni barátom is velem tartott lovon…

– Ha most is ezt tennéd — vágott közbe Küaxarész –, nem keltenél gyanút, de ha a szokott vadásztársaságnál jóval nagyobb sereggel jelennél meg, az bizony már feltűnő lenne.

– Igen – felelte Kürosz –, de kieszelhetünk valami ürügyet, ami itt is, ott is hihető lenne. Például ha elhíresztelnők, hogy hatalmas vadászatot készülök rendezni, és a nyilvánosság előtt kérek majd tőled lovasokat.

– Ragyogó – mondta Küaxarész –, én pedig csak néhány lovast adok neked, úgy teszek, mintha az asszír határon fekvő erődítéseinkhez készülődnék. Egyébként valóban oda is akarok menni, hogy a lehető legjobban megerősítsem a határt. Ha pedig csapatoddal együtt odaértél, és már két napig vadásztál is, elegendő lovast és gyalogost küldök utánad a nálam összegyűlt hadból, akikkel azonnal megindulhatsz. Én magam is lehetőleg a közeledben maradok a többi katonával, hogy szükség esetén felvonulhassak.

Így tehát Küaxarész sietve lovasokat és gyalogosokat gyűjtött, és megindult az erődítések felé, sőt élelmiszeres szekereket is küldött előre. Kürosz azonnal áldozatot mutatott be, hogy a vállalkozás sikerrel járjon, majd követeket küldött Küaxarészhoz, és fiatal lovasokat kért tőle. Küaxarész csak néhányat engedett el, pedig nagyon sokan szerettek volna Kürosszal menni. Küaxarész, gyalogosaival és lovasaival együtt, már úton volt az erődítések felé, amikor kiderült, hogy az istenek kedvezően fogadják Kürosznak az arméniai hadjárattal kapcsolatban bemutatott áldozatát, így ő is elindult, mintha vadászni menne.

Ám alig meneteltek egy kicsit, hirtelen nyúl szökkent fel a lába előtt; egy jobb felől arra szárnyaló sas észrevette a menekülő állatot, lecsapott rá, és a magasba emelte, majd egy közeli dombra vitte, és kedvére lakmározni kezdett belőle. Megörült Kürosz a jelnek, földre borult az istenek királya előtt, és így szólt a társaihoz:

– Úgy akarja az isten, férfiak, hogy sikerüljön a vadászatunk.

A határterületre érve a szokott módon vadászni kezdett. A gyalogosok és lovasok zöme hosszú hajtóláncot alkotott, és közeledtükkel felverték a vadat. A legjobbak pedig középütt laza arcvonalban állva várták vagy üldözték a felvert vadat. Sok disznót, szarvast, őzet, vadszamarat ejtettek el. Azon a területen még most is sok vadszamár él. Majd amikor odaértek az arméniai határhoz, Kürosz abbahagyta a vadászatot, és vacsorát készíttetett. Másnap is vadászott, most már egészen közel a hegyekhez, ahová igyekezett. Megint vacsoráig űzte a vadat. Ekkor megtudta, hogy Küaxarész serege már nincs messze, ezért titkon követeket küldött hozzá, és megüzente, hogy ne jöjjenek közelebb, mintegy két mérföldnyire állapodjanak meg, és ott vacsorázzanak – ez az előrelátó intézkedés is a

titok megőrzését célozta –, étkezés után pedig a különítmény vezetője jelentkezzen nála.

A vacsora befejeztével magához hívatta a századparancsnokokat, és a következő beszédet intézte hozzájuk:

– Kedves barátaim, az arméniai király eleddig szövetségese, egyben alattvalója volt Küaxarésznak. Most, hogy tudomást szerzett az ellenség közeledtéről, semmibe sem veszi, nem küld hadsereget, és adót sem fizet. Most ő a vad, ezért jöttünk ide, hogy – ha csak egy mód van rá – elejtsük. És ezt, nézetem szerint, a következőképpen érhetjük el. Te, Khrüszantasz, miután jól kipihented magad, vedd magad mellé a perzsa sereg felét, indulj el a felfelé vezető úton, és szálld meg a hegyeket, mert úgy hírlik, félelmében oda szokott menekülni. Kalauzokat adok. Azt mondják, sűrű erdő borítja a hegyeket, nem kell tehát attól tartanod, hogy meglátnak. Mindenesetre küldj előre néhány gyors mozgású harcost, úgy legyenek öltözve, mint egy csapat rabló, és kapják el az arra vetődő egy-két arméniait. így megakadályozzák, hogy az ellenség lármát csapjon, egyben elriasztják azokat is, akiket nem sikerült kézre keríteni, az arméniaiak pedig nem veszik észre, hogy egész hadsereggel állanak szembe, azt fogják hinni, hogy csak rablók ellen kell védekezniük. Ez lesz a te feladatod. Én magam napkeltekor a fele gyalogsággal és az egész lovassággal útra kelek, és a síkságon keresztül egyenest a királyi palota felé vonulok. Ha ellenáll, természetesen harcolnunk kell, ha meghátrál, nyilván üldözőbe kell vennünk, de ha a hegyekbe menekül, a te feladatod, hogy senkit ne engedj át. Úgy képzeld el, mintha vadászaton lennénk: mi vagyunk a hajtók, ti pedig a hálónál őrködtök. De emlékezz rá, hogy előbb el kell zárni minden utat, csak azután kezdődhet a vadászat. És akik a kijáratnál állanak, jól rejtőzzenek el, különben visszafordul a közeledő vad. Csak aztán nehogy most is elkapjon a vadászszenvedély, Khrüszantaszom, mint annyiszor, amikor hosszú éjjeleken át űzöd a vadat, és nem térsz aludni. Most hagyd, hogy embereid jól kialudjak magukat, különben nem tudnak majd az álomnak ellenállni. Máskor keresztül-kasul járod a hegyeket, vezető nélkül, és hagyod, hogy a vad vigyen maga után. Most ne járj úttalan utakon. Hagyd meg vezetőidnek, hogy ha nem jelent különösebb kitérőt, a legkényelmesebb utat mutassák, mert a hadseregnek a legkényelmesebb út a legrövidebb. És ne erőltetett iramban vágtass a hegyek között, ahogy szoktál, ne futólépésben vezesd a sereget, hanem átlagos gyorsasággal haladj, hogy katonáid követhessenek. Az is nagyon jó lesz, ha a legderekabbak és legbátrabbak néha megállnak, buzdítják a többieket, és miután a sereg elhaladt mellettük, újra előresietnek. Minden katonát gyorsabb lépésre serkent, ha a lassan menetelő sorok mellett futó harcostársakat lát.

Khrüszantasz nagyon örült a Kürosztól kapott megbízásnak, maga mellé vette az útikalauzokat, és távozott. Egysége tagjainak megadta a szükséges utasításokat, majd pihenni tértek. Miután kellőképpen kialudtak magukat, elindultak a hegyekbe.

Kürosz hajnaltájt követet küldött az arméniai királyhoz a következő üzenettel:

– Armenia királya! Kürosz nyomatékosan figyelmeztet, intézd úgy, hogy mihamarabb megkapja tőled a sereget és az adót.

– Ha kérdi, hol vagyok – hangzott tovább a parancs –, mondd meg az

igazat, hogy itt a határon. Ha kérdi, jövök-e én magam is, feleld az igazat, hogy nem tudod. Ha az iránt érdeklődik, hányan vagyunk, mondd, hogy küldjön veled valakit, aki megtudakolja.

Miután mindezt lelkére kötötte a követnek, útnak eresztette. Úgy gondolta, barátságosabban jár el így, mintha se szó, se beszéd, rájuk ront. Aztán még parancsokat adott az útra és az esetleges harcra vonatkozóan, majd elindult. Meghagyta a katonáknak, ne bántsanak senkit; ha arméniai kerül az útjukba, biztassák, hogy ne féljen, ha pedig ételt vagy italt akar eladni, adja el nyugodtan.

III. KÖNYV

1.

Kürosz tehát támadásra készült. Az arméniai király pedig, ahogy Kürosz követelését hallgatta, bűneire gondolt, és elrémült: tartozik az adóval, hadsereget sem küldött, és – amitől a legjobban félt, hogy észreveszik – palotáját úgy kezdte építtetni, hogy harc esetén ellenállásra alkalmas legyen. Annyira megijedt, hogy hírnökökkel összetoborozta hadát, kisebbik fiát, Szabariszt és a nőket – saját és nagyobbik fiának feleségét és lányait – pedig a hegyekbe küldte. A kísérőkre bízta ékszereit, minden értékes holmiját is. Majd kikémleltette, mit csinál Kürosz, egyidejűleg hadsorokba rendezte az odaérkező arméniaiakat. Csakhogy hamarosan jelentették neki, nem a kiküldött felderítők, hanem mások, hogy Kürosz már egészen közel van. Ekkor, minthogy összecsapni nem mert, visszavonult. Amint ezt az arméniaiak észrevették, azonnal szétfutottak, menteni akarván otthonukból, ami még menthető. Kürosz, látva, hogy a síkság megtelik rohanó, cipekedő emberekkel, hírül adta: aki marad, azt nem tekinti ellenségnek, de ha valakit futás közben kapnak el, azzal, előre megmondja, nem úgy fog bánni, mint jó baráttal. így aztán a legtöbben maradtak, de néhányan a királlyal együtt elmenekültek. Az asszonyok kísérői pedig, amint beleütköztek Kürosznak a hegyekben rejtőző katonáiba, éktelenül ordítozva menekülni kezdtek, de sokukat elfogták. Végül foglyul esett a király fia is az asszonyokkal, a lányokkal és a magukkal hozott kinccsel együtt. A király, értesülvén a történtekről, nem tudta, mihez kezdjen, hát egy kis dombra menekült. Erre Kürosz körülfogta a dombot ott levő embereivel, megüzente Khrüszantasznak, hagyjon hátra őrséget a hegyekben, és jöjjön. A sereg tehát Kürosz körül gyűlt össze, ő pedig követet küldött az arméniai királyhoz:

– Mondd meg nekem, arméniai – kérdezgette –, szívesebben szállsz-e szembe itt az éhséggel és a szomjúsággal, mint ott lent a síkságon velünk?

Az arméniai azt felelte, hogy egyikkel sem szeretne harcolni.

– Hát akkor minek ülsz ott, és miért nem jössz le? – kérdeztette Kürosz újra a követtel.

– Mert még töprengek, hogy mitévő is legyek – hangzott a felelet.

– Sose töprengj – üzente vissza Kürosz –, lejöhetsz nyugodtan, és ha akarod, bíróság elé vihetjük a dolgot.

– De ki lesz a bíró?

– Nyilvánvalóan az, akinek az isten hatalmat adott hozzá, hogy bírói

ítélet nélkül is elbánjon veled.

Az arméniai belátta, hogy nem tehet mást, és lejött. Kürosz, akinek most már az egész serege együtt volt, tábort veretett, a királyt és övéit pedig középre helyezte el.

Ekkor érkezett haza egy hosszabb útjáról Tigranész, az arméniai király idősebbik fia, aki régebben együtt vadászgatott Kürosszal. Amikor tudomást szerzett a történtekről, habozás nélkül, azonnal Küroszhoz sietett. Apját, anyját, testvéreit és feleségét fogolyként látva, természetesen sírva fakadt. Kürosz nem üdvözölte szívélyesen, hanem így szólt hozzá:

– Épp jókor jössz, hogy meghallgasd apád perét.

És máris magához rendelte a perzsa és méd vezéreket. Meghívta még azt az egy-két arméniai előkelőt is, aki ott maradt. Nem távolította el az asszonyokat sem, megengedte, hogy ők is ott üljenek a szekereken, és végighallgassák a tárgyalást. Mikor mindenki elhelyezkedett, így szólt a jelenlevőkhöz:

– Először is azt tanácsolom neked, arméniai, hogy a tárgyaláson mindig a színigazat mondd, így legalább egy igen gyűlöletes tulajdonságtól mentes leszel. Mert jól jegyezd meg, az emberek azt bocsátják meg a legkevésbé, ha valakit hazugságon kapnak. Másrészt fiaid, ezek az asszonyok és az itt levő arméniaiak éppen úgy tudják, mint te, hogy mit tettél; és ha nyomára jövök az igazságnak, ők is éppúgy észreveszik, hogy nem a valóságot mondod, és azt fogják gondolni, te magad szabtad magadra a legnagyobb büntetést.

– Kérdezz csak, amit akarsz, Kürosz, és biztos lehetsz benne, az igazat fogom felelni, bármi legyen a következménye.

– Felelj tehát nekem: harcoltál-e valaha Asztüagész, anyám atyja és a többi méd ellen?

– Harcoltam.

– És miután vereséget szenvedtél, megígérted-e, hogy adót fizetsz, hogy hadba vonulsz vele, ha parancsolja, és hogy nem építesz erődítéseket?

– Megígértem.

– Hát akkor most miért nem fizetsz adót, miért nem küldesz sereget, és miért építesz erődítéseket?

– Szabadságra vágytam, mert úgy éreztem, szép dolog szabadnak lenni és fiaimnak szabadságot örökül hagyni.

– Bizony, dicső dolog harcolni azért, hogy soha ne legyünk rabok. De aki már egyszer szolgasorsra jutott – akár háborúban szenvedett vereséget, akár máshogyan igázták le–, és szemlátomást mégis megkísérli, hogy kijátssza uralkodóját, azt talán sietsz kitüntetni, mintha jól és helyesen cselekedne, vagy pedig, ha a kezedbe kerül, megfenyíted, mint gonosztevőt?

– Ha már az igazat kell mondanom, hát: megfenyítem.

– Felelj világosan, szép sorjában: ha valamelyik parancsnokod vétkezik, meghagyod-e tisztében, vagy mást állítasz a helyére?

– Mást állítok a helyére.

– És ha történetesen vagyonos ember, meghagyod-e gazdagságát, vagy elveszed javait?

– Elveszem, amije van.

– És ha megtudod, hogy átállt az ellenséghez, mit csinálsz?

– Megölöm. Miért haljak meg hazugságban, miért nem úgy, hogy igazat mondok?

Hallva mindezt a király fia, letépte tiaráját, megszaggatta ruháit, a nők jajveszékelve belevájtak arcukba, mintha apjuk már meghalt volna, és ők is pusztulásra volnának ítélve. Kürosz csendet parancsolt, és így folytatta:

– Helyes. Tehát így tartod igazságosnak. És nekünk mit tanácsolsz, melyik megtorlást alkalmazzuk?

Az arméniai zavartan hallgatott. Azt tanácsolja Kürosznak, hogy ölje meg őt, vagy az ellenkezőjét javasolja mindannak, amit az imént mondott? Ekkor fia, Tigranész, megkérdezte:

– Apám, úgy látszik, zavarban van, Kürosz. Elmondhatnám-e helyette én, mit tanácsolok neked?

Kürosznak eszébe jutott, hogy annak idején, amikor együtt vadászgattak, volt a fiatalember társaságában egy bölcs férfiú, akit Tigranész nagyon csodált; így hát nagyon érdekelte, mit fog most mondani. Ezért felszólította, adja csak elő bátran, amit gondol.

– Tanácsom így hangzik – szólt Tigranész –: ha helyesled apám szándékait és cselekedeteit, tégy úgy, ahogy ő tett, de ha úgy találod, hogy mindenben hibázott, semmiképp ne utánozd.

– Tehát akkor cselekszem a legigazságosabban, ha nem utánzóm azt, aki hibázott?

– Így van – felelte Tigranész.

– Eszerint tehát atyádnak lakolnia kell, hiszen úgy igazságos, hogy a vétkes megbűnhődjön.

– Mi helyesebb szerinted, Kürosz, ha hasznot húzol a büntetésből, vagy ha károd származik belőle?

– Magamat büntetném, ha kárát látnám bűnhődésének.

– Bizony, nagyon rosszul járnál, ha éppen akkor végeznéd ki embereidet, amikor a legnagyobb szükséged van rájuk.

– Csak nem képzeled, hogy akkor van valakire a legnagyobb szükségem, amikor bűnösnek bizonyul? – kérdezte Kürosz.

– De igen, ha jobb belátásra tér. Mert én úgy gondolom, Kürosz, józanság nélkül minden más erény hiábavaló. Ugyan mi haszna van az államnak abból, ha valaki erős, merész, jó lovas, gazdag vagy hatalmas, de hiányzik belőle a józanság? Józan meggondoltság nélkül barátainknak sem látjuk hasznát, és enélkül jó szolga sem képzelhető el.

– Azt akarod ezzel mondani, hogy apád egyik napról a másikra jobb belátásra tér?

– Azt bizony.

– A józanság szerinted tehát lelkiállapot, akár a bánat, nem pedig olyasmi, amit meg lehet tanulni? Mert ha feltesszük, hogy a józansághoz észre is van szükség, nem hiszem, hogy a meggondolatlan ember pillanatok alatt kijózanodjon, megfontolttá váljék.

– Nem találkoztál még, Kürosz, olyan emberrel, aki el-vakultságában nekitámadt az erősebbnek, de amint vereséget szenvedett, azonnal kijózanodott? Vagy nem láttál még államot, amely a másik ellen támadt, de a vereség azonnal lelohasztotta harci kedvét, és azután már csak engedelmeskedni akart a másiknak?

– Apád melyik vereségéről állítod oly biztosan, hogy utána

kijózanodott? – kérdezte Kürosz.

– Jól tudja ő, melyikre gondolok: szabadságra tört, és szolgább lett, mint valaha, és abból, amit akart, sem színleléssel, sem gyorsasággal, sem erőszakkal nem tudott semmit megvalósítani. És azt is jól tudja, hogy te, amikor csak akartad, úgy rászedted, ahogy a vakokat, süketeket vagy egészen ostobákat lehet rászedni. Látja, hogy annyira titokban tudtál tartani mindent, amit akartál, hogy észrevétlenül csapdává tetted számára, amiről azt hitte, hogy menedéke lesz, gyorsaságban pedig úgy felülmúltad, hogy mielőtt összeszedhette volna honi seregét, te már meg is érkeztél, messziről, rengeteg katonáddal.

– Úgy gondolod – szólt Kürosz –, hogy az embereket a mások szellemi fölényétől elszenvedett vereség is kijózanítja?

– Igen. Mégpedig sokkal jobban, mint a harctéren elszenvedett vereség. Mert sokszor előfordult, hogy akit erőszakkal legyőztek, úgy gondolta, ha kellőképpen edzi magát, újra felveheti a harcot. Hány meg hány meghódított város tervezte, hogy szövetségeseket szerez, és megint síkraszáll szabadságáért! A bölcsebbeknek viszont gyakran kényszer nélkül is engedelmeskedünk.

– Úgy látszik, szerinted az elvakultak nem ismerik a józanokat, a tolvajok még nem láttak nem-tolvajokat, a hazugok igazmondókat, és a bűnösök sem találkoztak még igaz életűekkel. Nem tudod talán, hogy atyád is hazudott, hogy nem tartotta be szerződésünket, jóllehet tudta, hogy mi mindahhoz hűek maradtunk, amiben Asztüagész megállapodott?

– Nem is azt állítom, hogy mások kiválóságának puszta tudata észre téríti az embereket; büntetést is kell hogy szenvedjenek a náluk kiválóbbaktól, mint ahogy most atyám is bűnhődni fog.

– Csakhogy apád semmi rosszat nem szenvedett eddig – válaszolt Kürosz –, de, és ebben biztos vagyok, fél, hogy nagyon meg fog lakolni.

– Ismersz-e valamit, ami jobban rabigába hajtja az embert, mint a szörnyű félelem? Nem tudod, hogy az, akit fegyverrel büntettek – pedig ezt tartják a legkeményebb fenyítéknek –, kész ismét szembeszállni ugyanazzal az ellenséggel? De akitől rettegünk, annak a szemébe se merünk nézni, bárhogy bátorítanak is bennünket.

– Azt mondod hát, hogy a rettegés súlyosabb büntetés, mint a bekövetkezett rossz?

– Te is tudod, hogy így van. Magad is láthatod, milyen szorongás tölti el azt, akinek száműzetéstől, harci vereségtől vagy hajótöréstől kell félnie, és az, akire szolgaság vagy börtön vár, a félelemtől sem enni, sem aludni nem tud. Ezzel szemben az, akit már száműztek, legyőztek, vagy aki már szolgasorban él, az gyakran jobb étvággyal eszik és édesebben alszik, mint szerencsésebb embertársai. És a félelem elviselhetetlenségét még jobban mutatja, hogy néha az üldözöttek, félve, hogy a rabságban halál vár rájuk, félelmükben már előbb véget vetnek életüknek: szakadékba ugranak, felakasztják vagy tőrrel ölik meg magukat. A szörnyűségek közül a félelem rémíti legjobban a lelket. Mit gondolsz, milyen lelkiállapotban lehet apám, aki most nemcsak magáért retteg, hanem az én, a felesége és összes gyermeke szabadságáért is?

– Meg tudom érteni – mondta Kürosz. – Mert könnyen elképzelhető, hogy aki jó dolgában gőgös, leigázva egykettőre alázatossá válhat, de ha szabadjára engedik, megint csak nagyra tör, és bajt csinál.

– Istenemre, Kürosz – szólt Tigranész –, jogosan kételkedsz bennünk, rászolgáltunk. De hát építs erődítéseket nálunk, szálld meg várainkat, vagy követelj bármilyen más zálogot. Ezzel nem sértesz bennünket különösképpen, hiszen tudni fogjuk, hogy mi voltunk a hibásak. De mindig vigyázz: ha feddhetetlennek a kezébe adsz hatalmat, ne légy hozzá bizalmatlan, mert akkor ellenséges érzülettel hálálja meg jótettedet. Másrészt ne félj, hogy meggyűlölnek, vess gátat a kevélységnek, különben még több fáradságodba kerül a kijózanítás, mint most, a mi esetünkben.

– Nem örülök én az olyan szolgának, akiről tudom, hogy csak kényszerből szolgál. Kedvesebb az ügyetlen szolga, ha biztos lehetek benne, hogy szívesen és barátsággal teljesíti kötelességét, mint az, aki túlontúl szorgalmas, de gyűlölettel és kényszerből tesz mindent.

– Mit gondolsz, várhatnál-e valaha is bárkitől nagyobb barátságot, mint éppen most tőlünk?

– Gondolom, olyantól, aki soha nem volt ellenségem, és ha jót cselekedném vele, mint ahogy most te is szeretnéd, hogy jót tegyek veletek.

– És gondolod-e, Kürosz – szólt Tigranész –, hogy van még valaki, akit most nagyobb hálára kötelezhetnél, mint apámat? Azt hiszed, az, aki soha nem vétett ellened, hálás lesz neked, ha meghagyod életét? És mit gondolsz, ki érez majd nagyobb hálát irántad, mint az, aki tudja, hogy rászolgált, mégsem fosztod meg gyermekeitől és feleségétől? És tudsz-e valakit, aki nálunk jobban búsulna az arméniai királyság elvesztésén? És nyilván az a leghálásabb, ha királyságát visszakapja, akinek a legjobban fáj, ha többé nem uralkodhat. És ha fontos neked, hogy távozásod után rendben hagyj hátra itt mindent, gondold meg, mi biztosítja jobban a nyugalmat az országban: egy kialakulóban levő új hatalom, vagy a megszokott régi? És ha fontos neked, hogy népes hadsereget vigyél magaddal innen, mit gondolsz, ki alkalmasabb arra, hogy összeválogassa a katonákat, mint az, aki eddig is vezérük volt? És ha pénzre van szükséged, mit gondolsz, ki tudja jobban előteremteni, mint az, aki ismeri és bírja a forrásokat? Kedves Kürosz, vigyázz, nehogy félreállításunkkal többet árts magadnak, mint amennyit apám árthatott volna neked.

Így beszélt Tigranész. Kürosz módfelett örült, mert úgy látta, hogy ezzel beváltotta Küaxarésznak tett ígéretét. Hiszen azzal búcsúzott, hogy a királyt jobb barátjukká teszi, mint amilyen eddig volt. Most odafordult az arméniaihoz, és megkérdezte:

– Mondd, te arméniai: ha most teljesítem kérésedet, mekkora hadsereget adsz, és mennyi pénzzel járulsz hozzá a hadviselés költségeihez?

– Egyszerűen csak azt mondhatom, Kürosz – szólt a király –, hogy itt az egész seregem, tekintsd meg, vigyél magaddal annyi katonát, amennyi tetszik, a többit pedig hagyd hátra őrségnek. Ami a pénzt illeti, megmutatom neked minden kincsemet, te pedig megmondod, mennyire van szükséged, és mennyit akarsz itt hagyni.

– Nos hát, hány katonád és mennyi pénzed van? – kérdezte Kürosz.

– Körülbelül nyolcezer lovas – felelte az arméniai – és negyvenezer gyalogos. A pénz pedig, ezüstben számolva, több mint háromezer talentum, beleszámítva azt a kincset is, amely apámtól maradt rám.

Kürosz nem sokáig töprengett, hanem így szólt:

– Mivel harcban állasz a szomszédos khaldaioszokkal, seregednek csupán a felét add ide. Ami a pénzt illeti: mivel hátralékban vagy az adóval, Küaxarésznak az eddigi ötven talentum helyett ennek kétszeresét fizesd, nekem pedig adj kölcsön további százat. És megígérem: isten segedelmével sokszorosan meghálálom, amit teszel, vagy ha tudom, visszafizetem az összeget. De ha nem lenne rá módom, remélem, nem mondasz majd igazságtalanul becstelennek, hanem csak pénztelennek.

– Jaj, ne beszélj így, Küroszom – mondta az arméniai –, mert inamba száll a bátorság. Biztos lehetsz benne, hogy amit itt hagysz, ugyanúgy a tied marad, mint amit magaddal viszel.

– Helyes – felelte Kürosz. – Hát azért mennyi kincset adnál, hogy visszakapd asszonyodat?

– Mindenemet, amim csak van – felelte a király.

– És gyermekeidért?

– Értük is mindenemet!

– Hát ez már vagyonod kétszerese lenne. És te, Tigranész, mit fizetnél azért, hogy visszaadjam asszonyodat?

Tigranész nemrég nősült, imádta feleségét.

– Én az életemet adnám, Kürosz, hogy soha szolgasorba ne kerüljön.

– Vidd hát feleségedet, nem is tekintettem én őt fogolynak, hiszen te nem menekültél előlünk. És te is, arméniai – fordult aztán a királyhoz –, hazaviheted feleségedet és gyerekeidet, fizetned sem kell, hadd lássák, hogy mint szabadok térnek vissza hozzád. Most pedig vacsorázzatok velünk. Utána mehettek, amerre kedvetek tartja.

Így ott maradtak vacsorára. Asztalbontás után Kürosz megkérdezte:

– Mondd csak, Tigranész, hol van az az ember, aki együtt vadászgatott velünk, és akit te láthatóan nagyon csodáltál?

– Hát nem tudod, hogy apám kivégeztette?

– Mit vétett?

– Apám azt mondta róla, hogy megront. Pedig nagyszerű ember volt, Küroszom. Amikor halni készült, magához hívatott, és ezt mondta: „Ne haragudj apádra, Tigranész: nem gonoszságból ítélt engem halálra, hanem tudatlanságból. És az ilyenek hibája, szerintem, nem tekinthető szándékos bűnnek.”

– Kár érte – mondta Kürosz.

– Hidd el, Kürosz, ha valaki idegen férfit talál felesége társaságában – szólalt most meg a király –, nem azért öli meg, mintha azzal vádolná, hogy megrontja asszonyát, hanem mert úgy véli, megfosztja őt hitvese szerelmétől. Én is féltékeny voltam arra az emberre, mert úgy láttam, elhódította tőlem fiam csodálatát.

– Azt hiszem, arméniai – felelte Kürosz –, emberi a te bűnöd. Bocsáss meg apádnak, Tigranész.

Barátságosan elbeszélgettek még sokáig, ahogy ez már kibékülés után szokás, majd az arméniaiak asszonyaikkal együtt szekérre szálltak, és vidáman hazakocsiztak. Otthon Küroszról folyt a szó, bölcsességéről, állhatatosságáról, szelídségéről beszéltek, sokan a szépségét és délceg termetét dicsérték. Tigranész megkérdezte feleségét:

– Mondd, Arméniám, neked is úgy tetszett Kürosz?

– Istenemre, nem is néztem őt – felelte az asszony.

– Hanem kit néztél?

– Azt, aki azt mondta, hogy az életét is odaadná szabadságomért.

Nemsokára nyugovóra tértek: ezek után természetesen együtt.

Másnap az arméniai király ajándékot küldött Kürosznak és az egész hadseregnek, majd közölte embereivel, hogy akinek hadba kell vonulnia, harmadnapra jelenjen meg. Pénzből az ígért összeg kétszeresét számoltatta le Kürosznak. De az csak annyit tartott meg belőle, amennyiben megállapodtak, a többit visszaküldte. Ezután megkérdezte, ki vezeti a hadat, maga a király, avagy a fia. Azok egyszerre szólaltak meg:

– Az, akit te akarsz – mondta a király.

– Én akkor sem hagylak el, Kürosz, ha málhavivőként kell hogy kövesselek – mondta Tigranész.

Kürosz nevetett:

– Mennyiért viselnéd el, ha a feleségednek azt kellene hallania, hogy málhát cipelsz?

– Ó, nem kell hallania! Magammal viszem őt is, hadd lássa, mit csinálok.

– Itt az ideje, hogy készülődjetek – szólt Kürosz.

– Nyugodt lehetsz – felelte Tigranész –, ott leszünk, és mindent viszünk, amit apám ad.

A katonák ezek után, gazdagon megajándékozva, nyugovóra tértek.

2.

Másnap Kürosz maga mellé vette Tigranészt, a legkiválóbb méd lovasokat, és néhány barátját, akiknek a jelenlétét hasznosnak tartotta, és lovon bejárta a vidéket, hogy lássa, hová is építtessen erődítéseket. Felérvén egy magaslatra, megkérdezte Tigranészt, merre vannak a hegyek, ahonnan a fosztogató khaldaioszok be szoktak törni. Tigranész megmutatta.

– És most senki földje a hegyvidék? – kérdezte tovább Kürosz.

– Korántsem. Állandóan az ő kémeik tartják megszállva, és jelekkel adják tudtul, ha valami mozgást észlelnek.

– És mi történik, ha a jeleket észreveszik?

– Amilyen gyorsan csak lehet, a segítségükre sietnek a hegyekbe.

Kürosz ezt megjegyezte magának. Ahogy nézelődött, feltűnt neki, hogy a háborúskodások következtében az arméniai terület jelentős része puszta és megműveletlen.

Ezután visszatértek a táborba, megvacsoráztak, majd aludni tértek.

Másnap útra készen megjelent Tigranész és összegyűjtött serege: körülbelül négyezer lovas, vagy tízezer íjász és ugyanennyi könnyűfegyverzetű katona. Kürosz ezalatt áldozatot mutatott be. Látva a kedvező előjeleket, összehívatta a perzsa és méd tiszteket, és a következőket mondta nekik:

– Látjátok, barátaim, ezek a khaldaioszok hegyei. Ha megszálljuk a vonulatot, és a csúcson erődöt építünk, nyugalomra kényszeríthetjük az arméniaiakat és a khaldaioszokat is. Áldozatunk jóval biztat, és a tennivágyás leghathatósabb fegyvertársa a gyorsaság. Ha előbb felérünk, mint az összesereglett ellenség, harc nélkül szállhatjuk meg a csúcsot, vagy csak nagyon kevés és rosszul felfegyverzett ellenséggel lesz dolgunk. Ha sietünk, igen könnyen és minden kockázat nélkül sikert

érhetünk el. Fegyverbe hát! Médek, ti a balszárnyon meneteltek! Ti, arméniaiak, felerészt a jobbszárnyon, felerészt előttünk. Ti, lovasok pedig mögöttünk jöttök, és biztattok, felfelé szorítotok bennünket. Ne tűrjétek, hogy bárki is lemaradjon.

Így szólt Kürosz, majd oszlopba rendezte a szakaszokat, és a menet élére állt. Amikor a khaldaioszok észrevették, hogy roham várható, azonnal jelzéseket adtak övéiknek, figyelmeztették egymást, és összegyülekeztek.

– Perzsák! – kiáltotta Kürosz. – Nekünk szól a jel, siessünk! Ha korábban érünk fel, mint ők, az ellenség tehetetlen lesz velünk szemben.

A khaldaioszok könnyű kis pajzsot és két-két hajítódárdát viseltek. A vidék legharciasabb népének számítottak; zsoldért harcoltak, és ahhoz szegődtek, akinek szüksége volt rájuk, mert nemcsak harciasak voltak, hanem szegények is. Hegyes földjüknek csak kis része művelhető.

Amikor Kürosz és emberei a csúcs közelébe értek, Tigranész, aki Kürosz oldalán haladt, így szólt:

– Tudod-e, Kürosz, hogy hamarosan nekünk magunknak kell harcolnunk, mert az arméniaiak nem tudnak szembeszállni az ellenséggel?

Kürosz azt felelte, hogy tudja, és nyomban megparancsolta a perzsáknak, legyenek készenlétben, mert amint a menekülő arméniaiak a közelükbe csalják az ellenséget, azonnal üldözőbe kell venniük. Az arméniaiak tehát továbbmentek elöl, a khaldaioszok pedig, amint az arméniaiak közel értek, szokásuk szerint üvöltve rájuk rontottak, mire azok, ugyancsak szokásuk szerint, megfutamodtak. A khaldaioszok üldözőbe vették őket, de beleütköztek a kivont karddal felfelé nyomuló ellenségbe. Néhány azonnal elpusztult a perzsák fegyverétől, mások elmenekültek, vagy fogságba estek. Kürosz csapatai hamarosan megszállták a csúcsot.

Mikor a bevett oromról lepillantottak a khaldaioszok falvaira, látták, hogy a közeli településekről menekülnek a lakosok.

Mihelyt katonái együtt voltak, Kürosz reggelit készíttetett. Utána pedig, látva, hogy a csúcs könnyen védhető, és víznek sincs híján, a khaldaioszok vártáinak helyén erődöt kezdett építeni. Tigranésszel megüzentette a királynak, jöjjön, és hozzon annyi ácsot és kőművest, ahányat csak tud. A követ elment az arméniaihoz, Kürosz és emberei pedig nekifogtak a munkának.

Eközben Kürosz elé vezették a megkötözött foglyokat. Volt közöttük sebesült is. Kürosz azonnal parancsot adott, hogy oldják meg kötelékeiket, majd orvosokat hívatott, hogy gyógyítsák meg a betegeket. Ezután elmondotta: nem azzal a szándékkal jött, hogy elpusztítsa őket, sem azért, hogy háborúskodjon velük. Békét akart teremteni az arméniaiak és khaldaioszok között.

– Úgy tudom, amíg a csúcsot meg nem szálltuk, nem akartatok békét. Javaitok biztonságban voltak, a szomszédot viszont kifosztottátok és megraboltátok. Most lássátok, hova jutottatok! De én hazaengedlek titeket a fogságból. Lehetőséget adok nektek, fontoljátok meg a többi khaldaiosszal együtt, ellenségeink akartok-e lenni vagy barátaink. Ha a háborút választjátok, csak fegyveresen térjetek vissza, de ha inkább békében akartok élni, fegyvertelenül jöjjetek. Arról pedig gondoskodni

fogok, hogy jól menjen sorotok, ha barátaink lesztek. 98

Erre a khaldaioszok magasztalták Küroszt, majd szívélyesen elbúcsúztak tőle, és hazamentek.

Az arméniai, hallván, mit kér és mit cselekszik Kürosz, magához vette az ácsokat, meg mindent, amiről úgy vélte, hogy szükséges lehet, és a lehető leggyorsabban Kürosznál termett.

– Mily keveset is tudnak az emberek a jövendőről – szólt odaérve –, és mégis mily sok vállalkozásba fognak. Én is ki akartam vívni szabadságomat, és szolgább lettem, mint valaha. Amikor pedig fogságba estem, és azt hittem, mindennek vége, kiderült, hogy most vagyok igazán megmentve. Azok, akik szüntelenül megkeserítették életünket, most megkapták, látom, amit nekik kívántam. És azt is megmondom, Kürosz, az általad kért összeg sokszorosát is megadtam volna már azért, hogy elzavarjam a khaldaioszokat ezekről az ormokról. Máris teljesítetted hát, amit akkor ígértél, amikor a pénzt átvetted; lám, nagy jót tettél velünk, ezért még sok hálával tartozunk neked, és szégyellhetnénk magunkat, ha hitványul le nem rónánk.

Így beszélt az arméniai. Aztán jöttek a khaldaioszok, és békét kértek Kürosztól. Kürosz megkérdezte:

– Ugye, csak azért akartok most békét, khaldaioszok, mert úgy vélitek, hogy miután mi megszálltuk a csúcsot, biztonságosabb számotokra a béke, mint a háború?

A khaldaioszok beismerően bólintottak.

– És mit szólnátok, ha más hasznotok is lenne a békéből?

– Még jobban örülnénk – mondták.

– Véleményetek szerint azért éltek-e nyomorúságban, mert nincs jó földetek?

Erre is igent mondtak.

– Mit szólnátok ahhoz, ha az arméniaiak átengednének nektek megművelésre annyi földet, amennyit akartok, és nektek is csak annyit kellene beszolgáltatnotok, mint maguknak az arméniaiaknak?

– Ha biztosak lehetnénk benne, hogy földműveseinket nem fogják zaklatni, akkor örülnénk.

– És te – fordult az arméniaihoz Kürosz –, szeretnéd-e, ha termőfölddé lenne a parlag, és a földművelők még a szokásos bért is megfizetnék neked?

– Bizony szeretném – felelte az arméniai –, hiszen jelentősen gyarapodna jövedelmem.

– És ti, khaldaioszok – folytatta Kürosz –, beleegyeznétek-e, hogy dús füvű hegyeiteken az arméniaiak legeltessenek, megfelelő ellenszolgáltatás ellenében?

– Hasznot hozna munka nélkül – egyeztek bele.

– És te, arméniai, akarsz-e ott legeltetni? Nem kellene sokat fizetned a khaldaioszoknak, mégis komoly haszonban lenne részed.

– Nagyon is, ha biztonságban legeltethetnék.

– És biztonságban éreznéd magad, ha ezek az ormok védelmet nyújtanának?

– Igen – felelte az arméniai.

– Az istenekre – mondták a khaldaioszok –, ha az ormokat ők bírják, nemcsak az ő földjeiket, a mieinket sem művelhetjük biztonságban.

– És ha a csúcsok megvédenének benneteket?

– Akkor rendben lenne minden – felelték.

– Az istenekre – szólt ekkor az arméniai –, megint csak rosszabbodna a helyzetűnk, ha ők újra birtokba vennék az ormokat, különösen így megerősítve.

Kürosz így válaszolt:

– Akkor a következőképpen fogok cselekedni: nem adom a csúcsot egyikőtöknek sem. Mi fogjuk őrizni. És ha valamelyikőtök igazságtalanságot követ el a másik ellen, mi a sértett fél oldalára állunk.

Ezt mindkét fél megértette és helybenhagyta, mondván, ioo

hogy csakis ekképp képzelhető el tartós béke. Ilyen feltételekkel kölcsönösen hűséget fogadtak, biztosították egymás függetlenségét, megállapodtak fiaik és leányaik házasságkötésében, a föld és legelő közös használatában, továbbá segítséget ígértek egymásnak arra az esetre, ha valamelyiküket sérelem érné.

így állapodtak meg annak idején, és az akkor kötött szerződés még ma is változatlanul érvényben van a khaldaioszok és az arméniaiak között.

A szerződéskötés után mindkét fél lelkesen nekilátott a közös védelemre szolgáló erőd építésének, és együtt hordták hozzá a szükséges építőanyagot.

Estefelé Kürosz ezeket is, amazokat is meghívta vacsorára, most már mint barátait. Társalgás közben az egyik khaldaiosz megjegyezte, hogy a többség egyetért a megállapodással, de vannak közöttük olyanok, akik mindeddig fosztogatásból éltek, nem ismerik a földművelést, nem is tudnák, hogyan kell megművelni a földet. Ezek ugyanis megszokták, hogy a háborúskodás a kenyerük, mindig csak raboltak vagy zsoldban álltak, hol az indek királyánál, mert azt mondják róla, hogy nagyon gazdag, hol pedig Asztüagésznál.

Kürosz így válaszolt:

– És miért ne állhatnának most az én zsoldomba? Többet fizetek nekik, mint amit valaha is kaptak.

Egyetértettek Kürosszal, és kijelentették, hogy szép számmal lesznek majd jelentkezők.

így aztán ebben is megállapodtak. Kürosznak feltűnt azonban, hogy a khaldaioszok gyakran járnak az ind királyhoz, és arra is emlékezett, hogy az indek felkeresték a médeket, mert tájékozódni akartak viszonyaikról, és aztán elmentek az ellenséghez is megnézni, miként állnak ott a dolgok. Szerette volna, ha az ind király tudomást szerez tetteiről, ezért a következőket mondotta:

– Armenia királya, és ti, khaldaioszok! Mondjátok csak, ha elküldeném egyik emberemet az indhez, adnátok-e melléje kísérőt, aki utat mutatna, és segítene benne, hogy az ind királynál elérjem, amit akarok? Szeretnék ugyanis még pénzt szerezni, hogy bőven adhassak zsoldot, akinek jár, és megjutalmazhassam, megajándékozhassam az arra érdemes katonákat. Szeretném, ha minél több pénzem lenne; azt hiszem, szükségem lesz rá! A tiéteket meg akarom kímélni, hiszen már barátaimnak tekintelek benneteket, de ha az ind adna, azt szívesen venném. A követ, akit majd vezetnetek és segítenetek kell, Indiába érve a következőket fogja mondani: „Kürosz küldött engem hozzád, ind király! Üzeni, hogy újabb sereget vár otthonról, Perzsiából, ami igaz is, ezért pénzre lenne

szüksége. Azt kéri, küldenél neki, amennyit csak tudsz, ő pedig, ha az isten győzelemhez segíti, igyekszik majd úgy intézni, hogy meg ne bánd a neki tett szívességet.”

Ennyit mondana az én követem. Ti pedig a ti küldötteitekkel üzenjetek olyasmit, amit jónak gondoltok. Ha sikerül pénzt szereznünk tőle, gazdagabbak lesznek anyagi erőforrásaink; ha nem, akkor legalább tudni fogjuk, hogy nem tartozunk neki hálával, nem kell vele törődnünk, és csakis a mi érdekeinket fogjuk szem előtt tartani.

Így beszélt Kürosz, és meg volt győződve róla, hogy az arméniai és khaldaiosz küldöttek pontosan úgy számolnak be majd róla az indnek, ahogy ő maga szeretné, hogy híre az emberek száján éljen.

Ezután, minthogy már mindenben megállapodtak, asztalt bontottak, és nyugovóra tértek.

3.

Másnap Kürosz elküldte követét azzal az üzenettel, amit előző nap már elmondott. Az arméniai király és a khaldaioszok adtak melléje néhány embert, akikről úgy vélték, hogy alkalmasak lesznek az együttműködésre, és kellőképpen tudnak beszélni Küroszról. Ezután Kürosz megfelelő őrséget hagyott az erődben, ellátta minden szükséges felszereléssel, kijelölte parancsnokát, egy méd férfiút – olyasvalakit, akiről tudta, hogy parancsnokká választásával nagyon megörvendezteti Küaxarészt –, majd elvonult, és magával vitte a sereget, amellyel jött, hozzávéve az arméniai királytól kapott csapatokat, és négyezer khaldaioszt, akikről úgy vélték, hogy többet érnek, mint az összes többi együttvéve.

Amint a hegyekből leereszkedve lakott területre ért, egyetlen arméniai sem maradt otthon, a békétől mámoros férfiak és nők mind elébe sereglettek, és magukkal hozták becsesnek vélt holmijaikat. Nem haragudott azért a király sem, azt gondolta, hogy Kürosz még jobban fog örülni, ha mindnyájan ünneplik. Elébe jött még a király felesége is, leányai és kisebbik fia kíséretében, és egyéb ajándékok mellett magával hozta azt az aranyat is, amit Kürosz korábban nem volt hajlandó elfogadni.

Mire Kürosz így szólt:

– Ne csináljatok belőlem afféle fizetségért jótékonykodót. Vidd csak haza, asszony, a kincseket. De oda ne add a királynak, mert az elássa, hanem lásd el belőle fiadat, hogy minél fényesebben vonulhasson harcba. A többiből pedig végy magadnak, férjednek, leányaidnak és fiaidnak minden szépet, aminek birtokában kényelmesebben és kellemesebben élhettek. Elég, ha testünket ássák földbe, amikor meghalunk.

Ezek után továbbvonult. Vele tartott az arméniai király és a lakosok is mind. Egészen a határig kísérték, s közben szüntelenül harsogták: „Jótevőnk!”, „Te kiváló férfiú!” A király pedig, mivel otthon már béke volt, nagyobb hadsereget küldött vele. így aztán Kürosz vagyonosabban távozott, mint ahogy jött, és nem is annyira a kapott pénz gazdagította, mint inkább az a tudat, hogy viselkedésével mindenkor el tudja érni célját. A határterületen tábort veretett. Másnap elküldte a sereget és a pénzt Küaxarésznak, aki, mint ígérte, a közelben tartózkodott. Kürosz, ha vadra bukkant, Tigranész és a perzsa előkelők társaságában vadászattal

szórakozott.

Médiába érkezésük után elegendő pénzt osztott szét századosai között, hogy ők is megjutalmazhassák arra érdemes harcosaikat. Mert tudta, hogy csak akkor lesz pompás az egész sereg, ha a századok külön-külön is tökéletesek. Ő maga is, ha meglátott valamit, ami a hadsereg fényét emelné, azonnal megszerezte, és szétosztotta a mindenkori legjobbak között, gondolván, hogy a hadsereg minden éke s dísze őt ékesíti.

Egyszer, amint éppen a kapott kincseket osztotta szét, így szólt a társaságában levő századosokhoz, szakaszparancsnokokhoz és a többi kitüntetetthez:

– Azt hiszem, barátaim, okunk van a vidámságra: bizonyos jólétnek örvendünk, van miből ajándékoznunk, ha akarunk, és arra is jut, hogy mindenki érdeme szerint kapjon jutalmat. De nem árt emlékezetünkbe idézni, miképpen is szereztük meg ezeket a javakat. Ha gondolkodtok rajta, hamarosan rájöttök: azzal, hogy, ha kellett, virrasztottunk, küzdöttünk, rohantunk, és nem hátráltunk az ellenség elől. Ilyen derekasan, férfiasan kell viselkednünk a jövőben is, hiszen tudjuk, hogy csak akkor dúskálhatunk javakban és élvezetekben, ha fegyelmezettek, kitartóak vagyunk, és szükség esetén vállaljuk a küzdelmet, szembeszállunk a veszéllyel.

Kürosz látta, hogy katonái testileg-lelkileg edzettek, van erejük a háború megpróbáltatásainak elviselésére, fölényben érzik magukat az ellenséggel szemben, kiválóan kezelik fegyvereiket, és a kiképzés eredményeként mindnyájan fegyelmezetten engedelmeskednek feljebbvalóiknak, ezért feltámadt benne a vágy, hogy hadi vállalkozásba fogjon, mert tudta, hogy a várakozás gyakran még a kifogástalan hadvezéri előkészületek értékét is csökkenti. Azt is látta, hogy az egymással vetélkedő katonák becsvágya már-már féltékenységgé fajul. Ezért is szerette volna mihamarabb ellenséges földre vinni őket, hiszen tudta, hogy a közös veszély barátokká teszi a bajtársakat, ilyenkor senki nem féltékeny a másik díszes fegyverzetére, sem lobogó becsvágyára, hanem szereti és magasztalja sorstársát, mert megérti, hogy az ugyanúgy a közösség üdvéért küzd, mint ő. Ezért fegyverbe szólította a sereget, majd pompás, lenyűgöző rendbe sorakoztatta, utána külön összehívta a tábornokokat, ezredeseket, századosokat és a szakaszparancsnokokat is, ezek ugyanis nem számítottak bele a hadsereg rendes létszámába. Amikor meg kellett hallgatniuk a vezér parancsát, vagy közhírré tettek valamit, a részlegek akkor sem maradtak magukra, mert a tizedesek és ötödparancsnokok felügyeltek a katonákra.

Kürosz körülvezette az egybegyűlt tiszteket, megmutatta nekik, milyen kitűnő állapotban vannak a csapatok, és elmagyarázta, hogy egy-egy szövetséges egységnek mi a legfőbb ereje. így tisztjeiben is felébresztette a tettvágyat, majd meghagyta nekik, hogy térjenek vissza csapataikhoz, közöljék embereikkel a hallottakat, próbáljanak mindannyiukban harci kedvet ébreszteni, hogy minél lelkesebben vonuljanak majd csatába, másnap kora reggel pedig mindnyájan jelenjenek meg Küaxarésznál. A tisztek elmentek, és így is cselekedtek.

Másnap hajnalban a parancsnokok ott voltak a kapu előtt. Kürosz bevezette őket Küaxarészhoz, és a következőket mondta:

– Tudom, Küaxarész, hogy amit mondani fogok, már neked is éppen

olyan régen eszedbe jutott, mint nekünk, csak talán restelled kimondani, nehogy úgy tűnjék fel, mintha azért gondolnál hadjáratra, mert már terhedre vagyunk. Hallgatsz, tehát beszélek én, helyetted is, a magunk nevében is. Mi mindnyájan azon a véleményen vagyunk, hogy ha már fel vagyunk szerelve mindennel, ne várjunk a harccal addig, amíg az ellenség rád tör, ne üljünk itt baráti földön ölbe tett kézzel, hanem rajta, induljunk mihamarabb az ellenség földjére. Mert most, hogy itt vendégeskedünk nálad, akaratlanul is tenger kárt okozunk országod népének, ott, az ellenségnél pedig örömest pusztíthatunk. Aztán meg most hatalmas költségbe vered magad, hogy minket táplálj, de ha hadba vonulunk, ellenséges földön szerezzük meg, ami kell. Lehet, hogy ott nagyobb veszély vár ránk, mégis tanácsos volna, ha a biztosabbat választanánk. Az ellenség ugyanaz, akár itt várjuk be, akár hazájában szállunk vele szembe. Mi sem leszünk mások a harcban, akár itt várjuk be a támadást, akár odamegyünk, és ott kezdünk harcot. Sőt harcosaink derekasabban és bátrabban küzdenek, ha mi törünk az ellenségre, és nem keltjük azt a látszatot, mintha csak kénytelen-kelletlen bocsátkoznánk harcba. Ők is jobban tartanak tőlünk, ha meghallják, hogy nem félve és otthon kushadva várjuk őket, hanem jövetelük hírére máris indulunk ellenük, hogy mihamarabb összecsaphassunk, és nem várjuk meg, amíg kárt tesznek földünkön, hanem megelőzzük őket, és mi pusztítjuk az övéket. Márpedig szerintem nagy nyereség, ha az ő bátorságukat némileg megingatjuk, a mieinket pedig fokozzuk; és ily módon nekünk kisebb, az ellenségnek nagyobb veszéllyel kell majd szembenéznie. Apám is, te is, mindig azt mondjátok, és ezzel mindenki egyetért, hogy a csatát inkább a lelki erő dönti el, mint a testi.

Küaxarész ekképp válaszolt Kürosz szavaira:

– Eszetekbe se jusson, Kürosz és ti, perzsák, hogy nem szívesen látlak benneteket vendégül. De én is mindenképpen úgy vélem a legjobbnak, hogy minél hamarabb törjünk már be az ellenség földjére.

– Akkor hát, mivel egyetértünk – válaszolt Kürosz –, készülődjünk, és mihelyt az istenek kedvező jeleket mutatnak, azonnal induljunk!

Ezek után megparancsolták a katonáknak, hogy készüljenek. Kürosz először az istenek királyának áldozott, utána a többi istennek, kérte őket, vezessék a katonákat kegyesen és jóindulattal, legyenek a sereg jóindulatú támogatói és szövetségesei, és lássák el jó tanácsaikkal. Segítségül hívta a méd föld héroszait és védő szellemeit is. Az áldozat biztató előjelek között zajlott le, s minthogy az egész sereg készen állt már a határon, a madarak kedvező röptétől kísérve, betört az ellenség földjére. A határ átlépése után azonnal italáldozattal sietett kiengesztelni a földistenséget, majd Asszíria isteneit és héroszait békítgette áldozatokkal. Ezután újra ősi istenének áldozott, megadva a kellő tiszteletet a többieknek is, akikre a papok figyelmeztették.

Miután vallási kötelességének eleget tett, a gyalogságot kissé tovább vezette, és tábort veretett, a lovasságot viszont portyára küldte, ami gazdag és sokféle zsákmányhoz juttatta őket. A továbbiakban gyakran váltogatták táborhelyüket, így bőven volt élelmiszerük, s a vidéket pusztítva várták az ellenséget. Amikor megérkezett a hír, hogy az ellenség már tíznapi járóföldre sincs tőlük, Kürosz így szólt Küaxarészhoz:

– Itt az ideje, menjünk eléjük, nehogy azt a látszatot keltsük az

ellenség vagy a mieink előtt, mintha félnénk közelíteni! Mutassuk meg, hogy nem kényszerből vállaljuk a harcot.

Mivel Küaxarész is ezen a véleményen volt, csatarendben vonulva kényelmesen megindultak. Mindig napvilágnál étkeztek, tüzet éjjel csak a tábor előtt gyújtottak, hogy fényénél megláthassák a közeledőket, de őket ne lássa senki.

Gyakran a tábor mögött gyújtottak tüzet, hogy az ellenséget becsapják. így a kémek olykor beleszaladtak az előőrsökbe, mert a tábor mögött lobogó tűz azt a tévhitet keltette bennük, hogy még messze vannak.

Amikor a seregek már elég közel értek, az asszírok és szövetségeseik árkot ástak maguk körül. A barbár uralkodóknál manapság is ez a szokás: amikor tábort vernek, körülárkolják, ami – tekintve, hogy sok kéz áll rendelkezésükre – nem nagy munka. Azért tesznek így, mert tudják, hogy a lovassereg éjnek idején megbízhatatlan és nehezen kezelhető, különösen a barbároké. Lovaikat ugyanis lábuknál fogva odakötik a jászolhoz, s így, ha rájuk törnek, bizony nem könnyű kikötni, felkantározni, felszerszámozni és felvértezni a lovakat; az pedig kész lehetetlenség, hogy lóra pattanva keresztülvágtassanak a katonáktól nyüzsgő táboron. Ezért veszik körül magukat ők is és a többiek is ilyenfajta sánccal, és azt hiszik, ha így körülvették magukat, akkor harcolhatnak, amikor akarnak.

E hadműveletek közben egyre közelebb kerültek egymáshoz, és már annyira előrenyomultak, hogy alig egy perzsa mérföld választotta el őket. Az asszírok úgy táboroztak, ahogy mondtuk, tehát ároktól körülvett, de jól látható helyen, Kürosz viszont igyekezett minél jobban elrejtőzni falvak és dombok mögé, mert tudta, hogy ami váratlanul történik, félelmetesebb az ellenség számára. Azon az éjjelen mindkét fél, szokás szerint, őrséget állított, majd nyugalomra tért. 108

Másnap az asszír király és Kroiszosz vezérei pihenőt rendeltek a seregnek a sáncok mögött. Kürosz és Küaxarész serege viszont csatarendben maradt, hogy harci készenlétben várja az ellenség előretörését. Amikor nyilvánvalóvá lett, hogy az ellenség aznap már nem jön elő a sáncok mögül, és csatát sem kezd, Küaxarész magához hívatta Küroszt és a többi parancsnokot, és így beszélt hozzájuk:

– Férfiak, az a véleményem, hogy ha már itt állunk csatarendben, vonuljunk az ellenség sáncai elé, hogy tudomást szerezzen harci kedvünkről. Mert ha erre nem merészkedik elő, a mieink bátrabban térnek majd vissza, az ellenség pedig, látva merészségünket, még jobban fog félni.

így vélekedett Küaxarész, Kürosz azonban mást gondolt.

– Isten őrizz, hogy ezt tegyük, Küaxarész! Mert ha, mint mondod, most kivonulnánk és megmutatnók magunkat, az ellenség félelem nélkül figyelné közeledtünket, hiszen tökéletes biztonságban érzi magát. S ha esetleg harc nélkül távoznánk, észrevennék, mennyivel kevesebben vagyunk, lenéznének minket, és holnap megnövekedett harci kedvvel vonulnának ki. Most azonban, amikor tudják, hogy itt vagyunk, de látni nem látnak minket, hidd el, cseppet sem néznek le bennünket, hanem egész nap azon törik a fejüket, vajon mit akarunk, és tudom, szűnös-szüntelen rólunk beszélnek. Csak akkor mutatkozzunk, ha kitörnek, és akkor csapjunk össze velük, mégpedig azonnal, hiszen így olyan terepen

ronthatunk rájuk, amilyenen már régen szerettük volna.

Küaxarész és a többiek is elismerték, hogy Kürosznak igaza van. Megvacsoráztak, majd őröket állítottak, rengeteg tüzet gyújtottak a tábor előtt, és aludni tértek.

Másnap hajnalban Kürosz, koszorúval a fején, áldozatot mutatott be, és a nemeseknek is meghagyta, hogy koszorúval ékesen jelenjenek meg. Az áldozat bemutatása után így szólt az egybegyűltekhez:

– Barátaim, azt mondják a jósok, és úgy vélem én is, hogy csata áll előttünk, és az istenek az áldozatokban győzelmet és sikert ígérnek. Restellenék most intelmeket intézni hozzátok, hogy mit követel tőletek a helyzet. Tudom, tisztában vagytok a dolgotokkal, foglalkoztatok mindazzal, amivel én, hallottátok és halljátok mindazt, amit én, úgyhogy bízvást taníthattok másokat is. De ha még nem gondoltatok volna rá, lelketekre kötöm a következőket: azokat, akik csak a minap szegődtek sorainkba, és akiket képünkre igyekszünk formálni, emiékeztetnünk kell rá, miért gondoskodott rólunk Küaxarész, mire képeztük ki magunkat, mire hívtuk őket, és miben ígértek szíves örömest segítséget. Emlékeztessétek őket arra is, hogy ezen a napon dől el, ki mit ér. Mert semmi csodálatos nincs abban, ha egyik-másiknak még emlékezetébe kell idézni azt, amit csak nemrég tanult; éppen ellenkezőleg: örülnünk kellene, ha puszta intelmeinkre derekabb férfiakká lennének. És ha ezt elértétek, ti magatok is kiálltátok a próbát. Mert joggal tarthatja magát tökéletesnek az, aki ilyen körülmények között társait is derekabbá tudja nevelni, az viszont, aki csak önmagát tudja emlékeztetni és ezzel meg is elégszik, bizony csak félig mondható tökéletesnek. Azért nem én szólok hozzájuk, és azért kérlek titeket a beszédre, mert ti érintkeztek velük, mindegyiktek a maga csapatával, és így ti lesztek azok, akiknek az elismerését majd kivívni igyekeznek. De jól jegyezzétek meg: legyetek előttük ti magatok is bátrak, mert a bátorságra őket is, másokat is nem szóval, hanem példamutatással kell nevelni.

Végül elbocsátotta őket, meghagyva, hogy így megkoszorúzva menjenek reggelizni, mutassanak be italáldozatot, majd ugyancsak koszorúval a fejükön térjenek vissza csapataikhoz. Távozásuk után azonnal hívatta a hátvéd vezetőit, és a következő parancsot adta nekik:

– Perzsák! Előkelők, sőt kiválasztottak vagytok: nemcsak méltók a legkiválóbbakhoz, hanem korotok miatt náluk eszesebbek is. Helyetek sem kevésbé tiszteletre méltó, mint azoké, akik előttetek állnak. Hiszen hátulról szemmel tartjátok a bátrakat, és biztatással még harciasabbá teszitek őket; látjátok azt is, aki lankad és nem engeditek, hogy lemaradjon. Ha valakinek, nektek érdeketek a győzelem, egyrészt korotok, másrészt a súlyos fegyverzet miatt. Engedelmeskedjetek az elöl állóknak, akik hangos szóval parancsot adnak nektek, hogy kövessétek őket, de hogy ebben se maradjatok el mögöttük, kiáltsatok nekik vissza: ti pedig még gyorsabban vezessétek a rohamot! Most menjetek reggelizni, majd a többiekkel együtt ti is koszorúval ékesen térjetek vissza a századokhoz.

Kürosz emberei tehát ezzel voltak elfoglalva, az asszírok viszont, akik már megreggeliztek, magabiztosan kivonultak a táborból, és jókedvűen csatasorba álltak. Szekerén száguldozva maga a király állította őket rendbe, és közben a következő intelmeket intézte hozzájuk:

– Asszírok! Most mutassátok meg, kik vagytok! Mert most élethalálharc indul a szülőföldért, az otthonért, ahol felnőttetek, asszonyotokért, gyermekeitekért, minden javatokért. Ha győztök, minden a tiétek marad, de ha vereséget szenvedtek, számoljatok vele, hogy mindenetek az ellenség kezére jut. Győzelem után áhítoztok, tartsatok ki hát, és harcoljatok! Hiszen csak a bolond akar úgy győzni, hogy futásnak ered, és testének azt a részét fordítja az ellenség felé, amely vak, fegyvertelen, és amelyen nincs kar! És bolond az is, aki futással akarja megmenteni életét, hiszen tudhatja, hogy csak a győztes marad életben, és hogy hamarabb pusztul el az, aki fut, mint az, aki kitart. És nem kevésbé bolond az, aki kincs után sóvárog, de hagyja, hogy legyőzzék. Mert ki ne tudná, hogy a győztesnek megmarad a vagyona, sőt ehhez még hozzáveszi a vesztes kincseit is, a vesztes pedig mindent elveszít, magát éppen úgy, mint a vagyonát?

Így beszélt az asszír király. Küaxarész pedig megüzente Kürosznak, hogy támadjanak, mert most már igazán itt az ideje.

– Most még kevesen vannak az erődítések előtt – úgymond –, s mire odaérünk, amúgy is megszaporodik a számuk. Ne várjuk meg, amíg többen lesznek nálunk, induljunk, amíg remény van rá, hogy könnyűszerrel legyőzhetjük őket.

– Gondold meg, Küaxarész – üzente vissza Kürosz –, ha nem sikerül legyőznünk a sereg nagyobb felét, azt fogják mondani, hogy a kisebbik részre vetettük magunkat, mert a nagyobbtól féltünk. Nem érzik majd legyőzöttnek magukat, hanem újabb csatára lesz szükség, amire valószínűleg jobban felkészülnének, mint most, amikor még módunk van meghányni-vetni, hány emberrel akarunk szembeszállni.

A küldöncök meghallgatták Küroszt, és távoztak.

Eközben megérkezett a perzsa Khrüszantasz és néhány előkelő férfi. Szökevényeket hoztak magukkal. Kürosz természetesen kikérdezte őket az ellenség viszonyairól. Azok elmondták, hogy az asszírok már teljes fegyverzetben kivonultak, maga a király állítja csatasorba őket, és kemény intelmeket intéz a felvonuló újabb és újabb csapattestekhez. Ők legalábbis így hallották azoktól, akik ott voltak.

Khrüszantasz ekkor így szólt:

– Mondd csak, Kürosz, mi lenne, ha te is összehívnád katonáinkat, és még idejében a lelkükre beszélnél? Nem növelnéd ezzel harckészségüket?

– Kedves Khrüszantaszom – felelt Kürosz –, cseppet se aggódj amiatt, hogy az asszír király intelmekkel látta el seregét. Nincs a világon olyan szép beszéd, amely puszta hallásra kiváló harcossá teszi a hitványt, vagy íjászt, dárdást és lovast farag abból, aki korábban nem foglalkozott ilyesmivel, mint ahogy ellenállóképességet sem önt abba, aki előzőleg nem edzette magát.

– Az is elég lenne, Küroszom – folytatta Khrüszantasz –, ha legalább harci kedvüket fokoznád.

– Azt hiszed – válaszolta Kürosz –, hogy az elhangzott szó egyszeriben becsvággyal tölti meg a hallgatók szívét? Hogy visszatartja őket mindentől, ami rút, és meggyőzi őket arról, hogy minden fáradságot és veszélyt vállalniok kell a dicsőség érdekében, és elvvé szilárdítja bennük azt a gondolatot, hogy szebb a halál harc közben, mint a futva megmentett élet? Ahhoz, hogy ezeket az eszméket bevéssük az emberek

szívébe, és maradandóvá tegyük, vajon nem olyan törvények kellenek-e először, amelyek megbecsült és szabad életet biztosítanak a kiválóknak, és nyomorult, gyötrelmes, tűrhetetlen léttel sújtják a hitványakat? Szükség van még szerintem olyan tanítókra és vezetőkre is, akik jó példával addig oktatják és szoktatják az embereket a helyes életre, amíg második természetűkké nem válik, hogy kiváló és jó hírű társaikat valóban boldognak tartsák, a hírhedt hitványakat pedig szerencsétlen nyomorultnak. Mert csakis azok mutathatják meg, hogy a tanítás ereje nagyobb, mint az ellenségtől való rettegésé, akiket ilyen szellemben neveltek. Hiszen gyerekjáték lenne megtanulni vagy éppenséggel megtanítani, mi a legszebb erény a világon, ha röpke szózattal bárki pillanatok alatt igazi harcosokká nevelhetné az embereket, amikor fegyverestül harcba indulnak, holott olyankor sokan még azt is elfelejtik, amit valaha tanultak. Bizony, én még saját embereink állhatatosságában sem bíznék, pedig mi magunk tanítottuk őket, ha nem tudnálak ott titeket, akik majd személyes példátokkal mutatjátok meg, milyen a jó katona, és szükség esetén eszükbe idézitek, ha valamit elfelejtettek volna. Mert őszintén csodálkoznék, kedves Khrüszantaszom, ha valaki egy szépen elmondott beszédtől derék emberré válna, pedig előzőleg nem járta meg az erény iskoláját, mint ahogy azon is, ha egy szépen elénekelt dal zenésszé tenné azt, aki soha nem tanult zenét.

Miközben így beszélgettek, Küaxarésztól megint küldönc érkezett azzal az üzenettel, hogy Kürosz hibázna, ha tovább késlekednék, és nem indítana azonnal rohamot.

Kürosz a következőket üzente vissza:

– Gondolja meg Küaxarész, hogy nincsenek kinn még annyian, amennyi kívánatos volna, s ezt mindenki füle hallatára közöljétek vele. Mindazonáltal, ha neki úgy tetszik, támadást indítok.

Ezután az istenekhez könyörgött, és elindította a sereget. A katonák élére állva, azonnal gyors iramot diktált, azok rendezett sorokban követték, hiszen jól begyakorolták, hogy szép rendben meneteljenek; bátran követték, hiszen kifejlődött bennük a becsvágy egymással szemben, testük edzett volt, és vezéreik is mind az élen haladtak; és végül boldogan követték, mert volt eszük, és tudták, megtanulták régen, hogy legbiztosabb és legkönnyebb azonnal ölre menni, különösen ha az ellenséges sereget íjászok, dárdások és lovasok alkotják.

Még lőtávolságon kívül voltak, amikor Kürosz megadta a jelszót: „Isten a mi szövetségesünk és vezérünk." Mikor a jelszó körüljárt és visszaért hozzá, Kürosz rázendített a szokásos harci himnuszra, a többiek áhítatosan és erőteljesen zengték vele együtt az éneket, hiszen az istenfélők ilyenkor kevésbé félik az embereket. A himnusz végeztével a nemesek lelkesen, fegyelmezetten vonultak tovább, egymásra pillantottak, és néven szólítva a mögöttük és mellettük haladókat, oda-odakiáltottak nekik: „Előre, bajtársak, előre, ti, vitézek!" – és váltig biztatták egymást, hogy csak rajta, csak előre. Meghallották ezt a hátul levők, mire visszakiáltottak nekik, hogy vezessék a rohamot még gyorsabban. Kürosz serege tele volt lelkesedéssel, becsvággyal, erővel, bátorsággal, biztatással, józan okossággal és engedelmességgel, ami, gondolom, a legfélelmetesebb az ellenség számára.

Azok az asszír harcosok, akik a harci szekerekről leszállva a sereg előtt

küzdöttek, a perzsák közeledtére újra felugráltak a járművekre, és visszahúzódtak övéikhez. íjászaik, dárdásaik és parittyásaik még lőtávolon kívül lövöldözni kezdtek. Az előrenyomuló perzsák letaposták a kilőtt lövedékeket.

– Gyorsabban, vitézek – zengett Kürosz hangja –, mutassátok meg, kik vagytok! Biztassátok a többit is!

Azok továbbadták a biztatást. Egyeseket elkapott a lelkesedés és a harci düh; hogy mihamarabb összecsaphassanak, futni kezdtek, mire az egész csatasor nekilódult. Maga Kürosz is megfeledkezett a menetelésről, ő futott legelöl, és közben kiáltozta: „Lássuk, ki követ?”, „Ki a bátor?”, „Ki teríti le először ellenfelét?” Akik hallották, mind tovább kiáltották, és nemsokára az egész előrenyomuló sereg visszhangozta a buzdítást: „Lássuk, ki követ?”, „Ki jön velem?”, „Ki a bátor?” így rohamozott a lelkes perzsa sereg. Az ellenség nem állta a támadást: megfordult, és a sáncok mögé menekült. A perzsák a bejáratig űzték őket. Sokat közülük leterítettek a tülekedésben, de utánuk ugrottak az árokba is, és ott mészárolták le őket lovastul. Egyesek ugyanis menekülés közben szekerestül az árokba fordultak. A méd lovasság, látva ezt, szintén rávetette magát az ellenséges lovasságra, amely ugyancsak meghátrált. Ott is megkezdődött az üldözés, a lovasok és lovak lekaszabolása.

A sánc belső falán álló asszírok gondolni sem mertek rá, hogy nyíllal és dárdával célba vegyék a mészárlókat, de a szörnyű látványtól és a félelemtől erejük sem lett volna hozzá. Amikor észrevették, hogy néhány perzsa már az erőd bejáratáig keresztülvágta magát, a belső falról is elmenekültek. Az asszírok és a szövetségesek asszonyai, látván, hogy már a táborból is menekülnek, zokogni kezdtek, anyák és lányok egyaránt ijedten futkostak fel s alá, megszaggatták ruháikat, véresre karmolták arcukat, és könyörögtek minden szembejövőnek, ne hagyják itt őket, ne fussanak el, védjék meg az asszonyokat, gyerekeket és saját magukat. Ekkor maguk a királyok álltak oda a kapukhoz, legjobb híveikkel felhágtak a falakra, harcoltak, és buzdították a többieket is.

Kürosz, látva a történteket, félt, hogy emberei bevonulnak, és ott, mivel kevesebben vannak, vereséget szenvednek. Elrendelte tehát, hogy vonuljanak vissza lőtávolságon túlra, és ott várják meg parancsait. Most lehetett csak látni igazán, hogy a nemesek valóban kellőképpen iskolázott harcosok voltak: azonnal engedelmeskedtek, és továbbadták a parancsot. Amint lőtávolságon túlra értek, megálltak, mindenki a maga helyén. Egy kórus tagjai sem tudhatták volna jobban, hova kell állniok.

IV. KÖNYV

Kürosz még egy ideig ott időzött seregével, mutatván, hogy bárkivel hajlandó összecsapni. Mivel azonban senki nem jelentkezett, valamelyest messzebb vonult, és tábort veretett. Őrséget állított, felderítőket küldött ki, majd összehívatta katonáit, és a következőket mondta:

– Perzsa harcosok, először is szívem mélyéből hálát adok az isteneknek, s velem együtt, gondolom, ti is mindnyájan, mivel élünk, és miénk lett a győzelem. Mindenért, amit nyertünk, hálaáldozatot kell bemutatnunk. De köszönetet mondok nektek mindnyájatoknak is, mert mindegyikőtök derekasan kivette a részét abból, amit véghezvittünk. Azt, hogy

egyenként ki mit érdemel, megtudakolom az arra illetékesektől, aztán majd módját ejtem, hogy ki-ki megkapja az őt megillető jutalmat, szóban és tettben egyaránt. De legközelebbi századosomról, Khrüszantaszról senkitől nem kell kérdezősködnöm, magam láttam, miképpen harcolt. Azt tette, amit, gondolom, ti mindnyájan tettetek: amikor nevén szólítva őt, kiadtam a visszavonulási parancsot, bár éppen kardját emelte, hogy lesújtson az ellenségre, azon nyomban engedelmeskedett, és felhagyva szándékával, tette, amit parancsoltam: visszavonult, és ezt azonnal megparancsolta a többieknek is. Úgyhogy százada hamarabb volt lőtávolságon kívül, mintsem az ellenség visszavonulásunkat felfoghatta volna. így aztán az engedelmesség következtében ő is, emberei is sértetlenek maradtak.

Látok itt sebesülteket is. Róluk akkor mondok majd véleményt, ha megtudom, mikor szerezték sebesülésüket.

Khrüszantaszt azonban, mint tevékeny és megfontolt harcost, aki tud engedelmeskedni és parancsolni, ezennel ezredesi tiszttel tüntetem ki; ha pedig, isten segítségével, még más jóban is lesz részünk, akkor sem feledkezem meg róla. Szeretnélek figyelmeztetni benneteket: szívleljétek meg örökre, amit ebben a csatában láttatok. A magatok példáján mérhetitek le, mi biztosítja inkább a harcos életét, a bátorság vagy a futás, az menekül-e könnyebben, aki vállalja a harcot, vagy az, aki nem vállalja, továbbá, hogy mindig öröm a győzelem! Mindezt most ítélhetitek meg a legjobban, hiszen már vannak tapasztalataitok, és az események is nemrég zajlottak le. Ha mindig erre gondoltok, még derekabbak lesztek. Most pedig, mint istentisztelő, derék és megfontolt emberek, lássatok vacsorához, mutassatok be italáldozatot az isteneknek, zengjetek győzelmi éneket, és várjátok a további parancsokat.

Ezek után lóra pattant, és elvágtatott Küaxarészhoz. Először persze kiörvendezték magukat, aztán Kürosz megszemlélte Küaxarész táborát, megtudakolta, nincs-e valami kívánsága, majd hazatért a seregéhez.

Kürosz emberei elfogyasztották vacsorájukat, majd megfelelő őrséget állítottak, és nyugovóra tértek.

Az asszírok, mivel vezérük és vele együtt szinte az egész sereg színe-java elpusztult, kedvetlenek voltak; sokan éjnek idején kereket oldottak a táborból. Amikor ezt Kroiszosz és a többi szövetséges látta, ők is elvesztették bátorságukat, hiszen nagyon rosszul álltak a dolgok. A levertség legfőbb oka az volt, hogy a sereg zömét alkotó asszírokon láthatóan teljes tanácstalanság lett úrrá. Végül is valamennyien otthagyták a tábort, és éjjel elvonultak.

Amikor kivilágosodott, és látni lehetett, hogy az ellenség táborában nincs senki, Kürosz rögtön átvezette a perzsákat. Az ellenség egész sereg juhot, marhát és élelmiszerrel roskadásig megrakott szekeret hagyott hátra. Ezek után Küaxarész és médjei is átvonultak, és ott megreggeliztek. Reggeli után Kürosz összehívatta a századosokat, és így szólt hozzájuk:

– Úgy látom, férfiak, töméntelen nagyszerű kincset engedünk kicsúszni a kezünkből, pedig tálcán hozták elénk az istenek. Magatok is láthatjátok, hogy az ellenség megfutamodott. Ki hinné, hogy azok, akik erődítésben voltak, és mégis menekülésszerűen odábbálltak, ki fognak tartani, ha csatatéren találkozunk össze? És akik akkor nem állták a sarat, amikor

még azt sem tudták, milyenek vagyunk, hogyan is állnak most, amikor már vereséget szenvedtek tőlünk és súlyos veszteséget okoztunk nekik? Hogyan is akarnának megküzdeni velünk a hitványak, ha a derekabbak már elpusztultak?

Ekkor megszólalt valaki:

– Ha ilyen nyilvánvaló a fölényünk, miért nem vesszük őket azonnal üldözőbe?

– Mert kevés a lovasunk – válaszolta Kürosz. – Az ellenség legjobbjai ugyanis, akiket a legfontosabb volna elfogni vagy megölni, lovon távoztak. Az istenek segítségével meg tudtuk őket futamítani, de ahhoz már nem vagyunk elegen, hogy üldözőbe vegyük és elfogjuk a menekülőket.

– Miért nem mész Küaxarészhoz, és miért nem neki mondod el mindezt? – kérdezték.

– Kövessetek hát – felelte Kürosz –, hadd lássa, hogy mindnyájunknak ez a véleménye!

Vele is mentek, és elmondták, amit kérésük támogatására szükségesnek tartottak.

Küaxarész mintha egy kicsit irigykedett volna, hogy nem ő tette a javaslatot, másrészt a maga részéről tanácsosabbnak látta kerülni az újabb kockázatot. Meg aztán átengedte már magát a vígasságnak, hiszen a legtöbb méd is így tett. Ezért kijelentette:

– Saját szememmel láttam, de hallomásból is tudom, Kürosz, hogy ti, perzsák, másoknál jóval inkább törekedtek rá, hogy egyetlen gyönyörűségbe se feledkezzetek bele nagyon. Szerintem sokkal hasznosabb, ha csak a legnagyobb gyönyörűségben tanúsítunk mértéktartást. És mi okozhatna nagyobb gyönyörűséget, mint az a szerencse, amely most ért minket? Ha gondosan megőrizzük ezt a szerencsét, talán veszély nélkül, boldogságban öregedhetünk meg. De ha mértéktelenül élünk vele, és egyre újabbat és újabbat hajszolunk, félő, hogy úgy járunk, mint sok hajós, akikről mesélik, hogy szüntelen szerencséjük miatt nem vonultak kikötőbe, és végül elpusztultak. Sok győztes pedig, újabb győzelemre áhítozva, elveszíti a korábbit is. Ha az ellenség gyengébb lett volna nálunk, és úgy futott volna meg, alighanem veszélytelenül üldözhetnők. De gondold meg: a mi egész seregünk az ő seregüknek csak törtrésze felett aratott győzelmet. A többiek nem vettek részt a harcban. Ezek, ha békén hagyjuk őket, mivel sem a mi, sem a maguk erejével nincsenek tisztában, tudatlanságuk és gyávaságuk következtében eltávoznak. De ha észreveszik, hogy távozásuk sem rejt kevesebb veszélyt, mint maradásuk, még arra kényszerítjük őket, hogy akaratuk ellenére vitézek legyenek. Gondold csak el, te nem akarhatod inkább kézre keríteni asszonyaikat és gyerekeiket, mint ők azokat megmenteni. Hiszen a vaddisznók is, bármenynyien vannak, ha rejteküket felfedezték, kölykeikkel együtt elmenekülnek. Ám ha valaki célba veszi kölykét, a vaddisznó sem fut el, még akkor sem, ha egyedül van, hanem megtámadja azt, aki el akarja venni malacát. Tegnap az ellenség még bezárkózott sáncai mögé, és mintegy szabad belátásunkra bízta, mekkora részével akarunk megküzdeni. De ha nyílt mezőn szállunk szembe velük, és megtanulják, hogy csapatokra oszolva, részint szemben, mint most, részint oldalt vagy hátulról támadjanak ránk, akkor félek, hogy mindegyikünknek több karra és több szemre lesz szüksége. Különben sem

szeretném a médeket riadóztatni és veszélybe kergetni most, amikor látom, hogy vígan vannak.

– Kényszeríteni ne is kényszeríts senkit – vette át Kürosz a szót –, csak azokat engedd velem, akik önként jönnek. Azt hiszem, visszatérve hoznánk egyet s mást neked és barátaidnak, amitől valamennyien vigasságra derülnétek. Az ellenség zömét nem vesszük üldözőbe, nem is tudnánk utolérni őket. De ha ráakadunk valami leszakadt vagy hátramaradt csapatra, idehozzuk eléd. És azt is gondold meg, hogy amikor hívtál bennünket, mi hatalmas utat tettünk meg a kedvedért, méltányos lenne hát, ha te is a kedvünkben járnál, hogy ne üres kézzel térjünk haza, és ne csak a te gazdagodásodat tartsuk szem előtt.

– Ha akad önként jelentkező – felelte Küaxarész –, még hálás is lennék neked.

– Adj hát egy megbízható kísérőt – mondta Kürosz –, aki nevedben szólhat.

– Vidd, akit akarsz, és menj – szólt Küaxarész. Történetesen épp ott volt az a férfi, aki egyszer azt

mondta, hogy ő Kürosz rokona, és akit Kürosz megcsókolt.

– Ő nagyon jó lesz – szólt Kürosz azonnal.

– Akkor menjen veled – felelte Küaxarész, majd a férfihoz fordult: – Hirdesd ki, hogy aki akar, elmehet Kürosszal.

Kürosz maga mellé vette az embert, és távozott. Amint kiértek, így szólt:

– Most megmutathatod, igazat mondtál-e, amikor kijelentetted, hogy örülsz, ha engem látsz.

– Nem is hagylak én el – felelte a méd –, ha arra célzói.

– És szívesen hoznál másokat is?

– Istenemre – esküdözött a másik –, elintézem, hogy te is örömmel tekints rám.

Azzal, először is mint Küaxarész megbízottja, lelkesen ismertette a médek előtt a király üzenetét, majd hozzátette, hogy ő maga soha nem fogja elhagyni ezt a ragyogó, kiváló, és ami a fő, isteni származású férfiút.

2

Miközben Kürosz ezzel foglalatoskodott, mintha isten küldte volna őket, hürkániai követek érkeztek. Ez a kis nép alattvalója volt a szomszédos asszíroknak. Akkor is jó lovasoknak tartották őket, ma is azoknak számítanak. Ezért az asszírok körülbelül úgy bántak velük, mint manapság a spártaiak a szkiritészekkel: sem megpróbáltatástól, sem veszélytől nem kímélték őket, és ebben a csatában is hátvédül rendelték mintegy ezerfőnyi lovasságukat, gondolván, ha hátulról támadás fenyegetne, a hürkániaiakat érje, ne őket. A hürkániaiaknak, mivel a sereg végén kellett menetelniük, szekereik és családtagjaik is az utolsó sorokban haladtak. Mert Ázsia lakói rendszerint házuk népével együtt vonulnak hadba. Akkoriban tehát a hürkániaiak is így katonáskodtak. Csakhogy most eszükbe jutott, mennyi mindent szenvedtek már el az asszíroktól, hogy az asszír vezér halott, hogy legyőzték őket, a hadseregben úrrá lett a félelem, szövetségeseik pedig gyáván elpártoltak tőlük. Meg-hányva-vetve mindezt, alkalmasnak tartották a pillanatot arra,

hogy átálljanak, feltéve, hogy Kürosz és övéi hajlandók lesznek velük közösen támadni. Követeket küldtek hát Küroszhoz, akinek a nevét a csata óta egyre nagyobb dicsőség övezte. A küldöttek elmondták, hogy joggal gyűlölik az asszírokat, és ha Kürosz meg akarná támadni őket, a hürkániaiak szövetségesei és kalauzai lesznek. Egyszersmind felvilágosítást adtak az ellenség helyzetéről, mert nagyon szerették volna harcra tüzelni Küroszt. Kürosz megkérdezte:

– Gondoljátok, hogy utolérhetjük őket, mielőtt erődeik-be vonulnak? Mert nagyon bosszant bennünket, hogy sikerült észrevétlenül kereket oldaniok.

Azért beszélt így, mert szerette volna, ha a hürkániaiak minél elismerőbb véleménnyel lennének róluk. Azok azt felelték, hogy már másnap hajnalban utolérhetik őket, ha kora reggel könnyűfegyverzetben útnak indulnak, mert az asszírok málháik és szekereik miatt csak nehezen haladnak, és mert rövid menetelés után már tábort vertek, mivel à múlt éjjel nem aludtak.

– Milyen biztosítékot tudtok adni annak bizonyságául, hogy igazat beszéltek?

– Ha kívánod, nyomban visszatérünk a mieinkkel, és még ma éjjel túszokat hozunk. De te is esküdj meg az istenekre, és add jobbodat, hogy elmondhassuk a többieknek, milyen ígéretet kaptunk tőled.

Erre Kürosz megesküdött, hogy ha beváltják szavukat, barátaiknak és híveiknek tekinti őket, és nem tartja őket alábbvalóknak a perzsáknál és a médeknél.

A hürkániaiak még ma is bizalmi állásokat töltenek be, és tisztségeket viselnek, akárcsak az arra érdemes perzsák vagy médek.

Étkezés után Kürosz még napvilágnál kivonult a sereggel, a hürkániaiaknak pedig meghagyta, maradjanak ott, hogy együtt mehessenek. A perzsák természetesen mind jelentkeztek, és ott volt Tigranész is a seregével. A médek közül egyesek azért vállalkoztak az útra, mert még gyermekkorukban barátságot kötöttek Kürosszal, mások azért, mert a vadászatokon már megtanulták csodálni jellemét, ismét mások azért, mert hálásak voltak neki, mivelhogy meggyőződésük szerint nagy rettegéstől szabadította meg őket; mások meg abban a reményben, hogy ez a kétségtelenül kiváló és szerencsés férfiú egykor hatalmas és szerencsés uralkodó lesz, sokan azokat a szívességeket szerették volna viszonozni, amelyeket Kürosz még Médiában tett nekik, hiszen vele született emberségével sok barátjának sok jót harcolt ki nagyapjánál; számosan pedig, mikor látták a hürkániaiakat, és híre terjedt, hogy ezek temérdek kincshez vezetik el őket, a várható zsákmány reményében vonultak ki. így tehát a médek is majdnem teljes létszámban megjelentek, kivéve azokat, akik éppen Küaxarésszal lakomáztak. Ezek és alárendeltjeik maradtak, a többiek ragyogó kedvvel és lelkesedéssel indultak útnak, hiszen nem kényszerből jöttek, hanem szabad akaratukból és hálából. Amikor a tábort elhagyták, Kürosz először a médekhez ment, megdicsérte őket, majd az istenekhez fohászkodott, hogy mindenekelőtt ők vezessék a médeket és a perzsákat kegyelemmel, meg hogy ő maga is meghálálhassa nekik lelkesedésüket. Végül meghagyta, hogy a gyalogság menjen elöl, ők meg, a lovasság, csatlakozzanak hozzájuk; ha pedig valahol megpihennek vagy megszakítják útjukat, néhányan azonnal

lovagoljanak oda hozzá, hogy mindig tudják, mik a parancsai. Ezután megparancsolta a hürkániaiaknak, hogy mutassák az utat.

– Hogyhogy – kérdezték azok –, meg se várod, amíg idehozzuk a túszokat, hogy neked is biztosítékod legyen, mielőtt útra kelsz?

Kürosz erre így felelt:

– Azt hiszem, kezünk és lelkesedésünk a biztosíték. Helyzetűnk, gondolom, olyan, hogy ha igazat beszéltek, jótevőitek lehetünk, de ha becsaptok, nyilvánvalóan nem mi leszünk a ti hatalmatokban, hanem, ha az istenek is úgy akarják, sokkal inkább ti a mienkben. Különben pedig, hürkániaiak, mivel azt mondtátok, hogy a ti honfitársaitok haladnak leghátul, ha megpillantjátok őket, azonnal jelezzétek, hogy ők azok, nehogy kárt tegyünk bennük.

Hallván ezt a hürkániaiak, parancsa szerint az élre álltak, és megcsodálták Kürosz lelkierejét. Már nem féltek sem az asszíroktól, sem a lüdektől, sem ezek szövetségeseitől, csupán attól tartottak, hogy Kürosznak vajmi keveset számít, ott vannak-e vagy sem.

Menetelés közben beesteledett, és ekkor fény jelent meg az égbolton Kürosz és serege előtt. A jelenség borzongással töltötte el őket az istenség iránt, és bátorságot öntött beléjük az ellenséggel szemben. Mivel könnyűfegyverzet -ben és gyorsan haladtak, természetesen nagy utat tettek meg, és hajnalra már megközelítették a hürkániai sereget. Amikor a követek felismerték övéiket, azonnal szóltak Kürosznak. Felismerni vélik őket arról, mondták, hogy leghátul vannak, meg sok tüzet gyújtottak. Kürosz elküldte hozzájuk az egyik hürkániait, és megüzente: ha barátsággal vannak irányukban, jöjjenek minél hamarabb, feltartott jobbal. Vele küldte egyik saját emberét is, és meghagyta, mondja meg a hürkániaiaknak: ha a perzsák és a médek közeledni látják őket, ők is hasonló jelet adnak. Miközben Kürosz figyelte, hogy mit tesznek a hürkániaiak, megálljt parancsolt a seregnek. A méd vezérek és Tigranész odalovagoltak hozzá, és megkérdezték, mi a teendő. Ő elmondta, hogy ez a hürkániaiak serege, már követ indult hozzájuk, és vele ment egyik saját emberük is, hogy megmondja nekik: ha barátsággal vannak irányukban, feltartott jobbal jöjjenek feléjük.

– Ha így cselekszenek, üdvözöljétek és bátorítsátok a szembejövőket, de ha fegyverhez nyúlnak vagy futni akarnak, az az első feladatotok, hogy hírmondó se maradjon belőlük.

Így rendelkezett Kürosz. A hürkániaiak, hallván a követek felvilágosítását, örömest lóra pattantak, és jobbjukat megállapodás szerint magasra tartva, odavágtattak. A médek és perzsák üdvözölték és bátorították őket, Kürosz pedig így beszélt hozzájuk:

– Most már bízunk bennetek, hürkániaiak, és nektek is bíznotok kell bennünk. Mindenekelőtt azt mondjátok meg, milyen messze vannak ide az ellenség vezérei és a sereg zöme?

– Legfeljebb egy perzsa mérföldre – felelték azok. így szólott erre Kürosz:

– Hát akkor, perzsák, médek és ti is, hürkániaiak, hiszen már hozzátok is úgy szólok, mint szövetségeseinkhez és sorstársainkhoz, véssétek jól eszetekbe: végünk van, ha mostani helyzetűnkben gyáván viselkedünk, mert az ellenség tudja, miért jöttünk; de ha minden testi és lelki erőnket megfeszítve, elsöprő lendülettel támadunk rájuk, meglátjátok, olyanok

lesznek, mint a szökevény rabszolgák, amikor üldözőik rájuk bukkannak: egyesek könyörögni fognak, mások menekülni, és ismét mások még arra is képtelenek lesznek, hogy futáson törjék fejüket. Hiszen legyőzőiket látják bennünk, nem is álmodnak jövetelünkről, nincsenek csatarendben, harcra készületlenül éri őket a támadás. Ha jóízűen akarunk enni, aludni és élni a jövőben, ne engedjünk időt nekik tanácskozásra, sem arra, hogy alaposan felkészüljenek, sőt egyáltalán ne is vegyék észre, hogy emberek vagyunk, higgyék csak, hogy csupa pajzzsal, szablyával, bárddal, megannyi villámcsapással van dolguk. Hürkániaiak, ti húzódjatok szét, és haladjatok elöl, hogy az ellenség csak a ti fegyvereiteket lássa, és mi minél tovább rejtve maradhassunk. Amint én az ellenséges sereg közelébe érek, mindhárom seregrész hagyjon hátra nálam egy-egy lovasalakulatot, hogy az ellenség táboránál maradva, szükség esetén felhasználhassam őket. Ti pedig, tisztek és idősebbek, ha jót akartok, tömött sorokban nyomuljatok előre, nehogy visszaszoruljatok, ha zárt oszloppal találjátok magatokat szemben; az ellenség üldözésére a fiatalabbakat küldjétek, s ők végezzék az öldöklést is. Mert most az a legbiztosabb, ha minél kevesebb marad az ellenségből. Ha győzünk, óvakodjatok a fosztogatástól, ezen már sok győztes rajtavesztett. Nem férfi az, aki így cselekszik, hanem málhás szolga, s az ilyent mindenki úgy kezelheti, mint közönséges rabszolgát. Mert tudnotok kell: semmi nem hajt több hasznot, mint a győzelem. Azé minden zsákmány, aki győz: a férfiak, az asszonyok, a kincsek, az egész ország. Éppen ezért legfőbb gondotok legyen, hogy a győzelmet megtartsátok, mert ha a fosztogatót legyőzik, ő maga is fogságba jut. És üldözés közben arra is gondoljatok, hogy még napvilágnál vissza kell térnetek. Sötétedés után senkit nem fogadunk be.

Ezek után visszaküldte őket századukhoz, és megparancsolta, hogy menetelés közben mondják el a hallottakat a tizedeseknek – ezek ugyanis az élvonalban haladtak, úgyhogy meghallhatták a parancsot –, azok pedig adják tovább a tizedüknek. Ezután megindult a sereg, elöl a hürkániaiak, középen Kürosz, a lovasokat meg természetesen a két szárnyon helyezte el.

Pirkadatkor az ellenség táborában egyesek elcsodálkoztak a történteken, mások már tudták, ismét mások meg továbbadták a hírt, voltak, akik ordítoztak, eloldották lovukat, csomagoltak, lekapták fegyvereiket az igásállatokról, mások fegyvert ragadtak, lóra pattantak, felkantározták lovukat, szekérre emelték asszonyukat, összekapkodták legértékesebb kincseiket, hogy elrejtsék, egyeseket éppen akkor fogtak el, amikor javaikat elásták, a legtöbben pedig futásnak eredtek; el lehet képzelni, mi mindent csináltak még, harcra azonban senki nem gondolt, úgy estek el, mint az űzött vadak.

Nyár lévén, Kroiszosz, a lüdek királya, az asszonyokat még éjjel előreküldte szekéren, hogy kényelmesebben haladjanak a hűvösben, ő maga meg lovasaival követte őket. Ugyanezt tette a hellészpontoszi phrügök uralkodója is. Amikor azonban látták, mint érik utol a menekülőket, és megtudták, mi történt, ők is teljes erejükből futásnak eredtek. A kappadokiai és az arab királyt, akik még nem jutottak messze, és páncél nélkül fordultak szembe a támadókkal, a hürkániaiak lemészárolták. Legtöbben az asszírok és az arabok közül hullottak el,

mert ezek saját földjükön voltak, ezért nem nagyon siettek a meneteléssel.

Miközben a médek és a hürkániaiak, már ahogy a győzteseknél szokás, hajsza közben így aprították az ellenséget, Kürosz megparancsolta a nála hagyott lovasoknak, hogy cirkáljanak az ellenséges tábor körül, és öljenek meg mindenkit, aki fegyveresen akar kitörni. A bennmaradottaknak megparancsolta, hogy minden lovas, könnyűfegyverzetű katona és íjász kötözze össze és szolgáltassa be fegyvereit, a lovakat pedig hagyják a sátraknál. Aki nem engedelmeskedik, azt nyomban lefejezteti. A perzsák, kezükben szablyával, körbeállták őket. Akiknél még fegyver volt, azoknak megparancsolta, hogy vigyék egy helyre, és rakják halomba, megbízottai aztán elégették a fegyvereket.

Kürosznak egyszerre csak eszébe jutott, hogy sem enni-, sem innivalót nem hoztak magukkal, márpedig enélkül hadat viselni sem lehet. Miközben azon tűnődött, hogyan szerezhetné meg a lehető leggyorsabban és legegyszerűbben mindazt, amire szükség van, rájött, hogy minden katona mellett nyilván van valaki, aki az elhelyezéséről gondoskodik, és ügyel rá, hogy a táborba visszaérkező harcosnak mindene meglegyen. Rájött arra is, hogy ezek minden valószínűség szerint most a táborban tartózkodnak, mert a csomagolással vannak elfoglalva. Kihirdette hát, hogy minden sátorfelügyelő jelenjen meg, és ahol ilyen nem volna, onnan a sátor legidősebb lakója jöjjön. Az engedetleneket a lehető legszörnyűbb büntetéssel fenyegette. Látván, hogy gazdáik hallgatnak Kürosz szavára, ők is sürgősen engedelmeskedtek. Amikor egybegyűltek, Kürosz először is megparancsolta, hogy mindazok üljenek le, akiknek a sátrában kéthavinál több élelem van. Majd ugyanezt parancsolta azoknak is, akiknek egyhavi tartalékuk van. Erre majdnem mind leültek. Mikor ezt is látta, így szólt hozzájuk:

– Nos hát, emberek, ha rettegtek a sanyarúságtól, és azt akarjátok, hogy enyhén bánjunk veletek, gondoskodjatok hamar, hogy minden sátorban kétszer annyi étel és ital álljon, mint amennyit a harcosoknak és szolgáiknak naponta föltálaltok, és minden legyen készen a jó lakomához, mert hamarosan itt lesznek a győztesek, és szeretnének bőségesen enni-inni. Jól jegyezzétek meg: kifogástalanul fogadjátok a harcosokat.

Azok nagy buzgalommal nekiláttak a parancs teljesítésének. Kürosz meg összehívta a századosokat, és így beszélt hozzájuk:

– Kedves barátaim, tudom, hogy harcostársaink távollétében mi előbb is hozzáláthatnánk a reggelihez, és elfogyaszthatnánk a legnagyobb gonddal elkészített ételeket és italokat, de azt hiszem, többet használ nekünk ennél a reggelinél, ha társaink látják, hogy törődünk velük, és több erőt meríthetünk abból a jóindulatból, amit ily módon szövetségeseinkben ébreszthetünk, mint ebből a lakomából. Ők most az ellenséget hajszolják és gyilkolják, vagy azokkal küzdenek, akik szembeszállnak. Ha mi annyira nemtörődömnek mutatkoznánk, hogy mit sem tudva sorsukról, nekilátnánk a reggelinek, az bizony rossz fényt, vetne ránk, megrendítené szövetségeseink bizalmát, s így katonai erőnket is csökkentené. Gondoskodni róla, hogy a beérkező harcosok a csata veszélye és megpróbáltatásai után megkapjanak mindent, amire szükségük van, ez jóval nagyobb öröm lesz, mint pillanatnyi éhünket elverni. Talán nem kellene szégyenkeznünk előttük, de gondoljatok arra,

hogy sem a jóllakottság, sem a mámor nem illet meg még bennünket, korántsem végeztünk el mindent, amit akartunk, most van szükségünk a legnagyobb óvatosságra. Sokkal több ellenséges katona van még a táborban, mint ahányan mi vagyunk, méghozzá szabadon; ezektől egyrészt óvakodnunk kell, másrészt óvnunk kell őket is, hogy mindig gondoskodjanak szükségleteinkről. Meg aztán a lovasok is távol vannak, aggódunk értük, hol lehetnek, s ha visszatérnek, nálunk maradnak-e. Ezért hát, úgy vélem, férfiak, csak annyi ételt és italt vegyünk most magunkhoz, amennyi éppen elegendőnek látszik ahhoz, hogy ne aludjunk el, és az erőnk se hagyjon cserben. Sok kincs is van a táborban. Tudom, hogy jóllehet harcostársainkkal közösen szereztük, mégis annyit vehetnénk belőle, amennyit akarunk. De úgy hiszem, többet nyerünk, ha méltányosan osztozunk, nem kaparintunk meg többet a kincsekből, mert ezen az áron az eddiginél is jobban ragaszkodnak majd hozzánk szövetségeseink. Azt hiszem, az lesz a legjobb, ha megérkezésük után a médekre, a hürkániaiakra és Tigranészre bízzuk az osztást. Ha valamivel kevesebbet juttatnának nekünk, tekintsétek azt is haszonnak, hiszen a nagyobb zsákmány miatt még szívesebben maradnak mellettünk. Mert az a haszon, amire most szert tehetnénk, csak rövid életű gazdagsággal ajándékozna meg bennünket, de ha lemondunk róla, és megszerezzük azt a másik hasznot, amely minden gazdagság szülőanyja, bizonyára örökre szóló jólétet biztosíthatunk magunknak és a mieinknek. Otthon is azért neveltek bennünket arra, hogy gyomrunkon uralkodni és a nem időszerű haszonról lemondani tudjunk, hogy alkalomadtán jól felhasználhassuk ezeket a képességeinket. És igazán nem tudom, mikor tehetnénk inkább tanúbizonyságot neveltetésünkről, ha nem itt, a mostani körülmények között.

Így beszélt Kürosz.

Hüsztaszpasz, egy perzsa nemes, ekképpen helyeselt:

– Bizony furcsa is lenne, Kürosz, hogy vadászaton gyakran étlenül várakozunk, amíg egy nem is értékes vadat kézre kerítünk, most pedig, mikor a szerencsénkre vadászunk, hagynánk, hogy megakadályozzon minket az, ami a hitványaknak ugyan ura, de a vitézeknek szolgája; bizony nem lennénk méltók önmagunkhoz!

Így beszélt Hüsztaszpasz, és a többiek helyeseltek. Kürosz befejezésül így szólt:

– Hát akkor, minthogy egyetértünk, válasszátok ki minden szakaszból az öt legbuzgóbb katonát, ezek járjanak körül, dicsérjék meg azokat, akik élelmet szereznek, és mint ura szolgáját, kíméletlenül fenyítsék meg a hanyagokat.

Ezek így is cselekedtek.

3.

Néhány méd már meg is érkezett a szekerekkel, amelyeket az ellenség előreküldött, de ők elfogták; tele voltak mindennel, amire egy hadseregnek csak szüksége van. Mások ugyancsak zsákmányul ejtett szekerekkel tértek vissza, amelyeken gyönyörű nők ültek, törvényes hitvesek és ágyasok is, akiket mind szépségük miatt vittek a háborúba. Az ázsiaiak, amikor hadba vonulnak, ma is magukkal viszik legdrágább

kincseiket, mondván, hogy szívesebben harcolnak, ha velük vannak a féltett személyek és dolgok, mert, úgy mondják, ezeket kénytelenek elszántan védelmezni. Lehet, hogy így van, de az is lehet, hogy kéjvágyból cselekszenek így.

Kürosz, látva a médek és hürkániaiak buzgóságát, gondolatban szemrehányást tett magának és övéinek, hogy miközben a többiek náluk jóval serényebben tevékenykedni

nek, zsákmányt is szereznek, ők látszólag olyan helyen időznek, ahol nincs sok tennivaló. Ráadásul a zsákmányolók megmutatták Kürosznak, amit hoztak, majd visszaügettek, hogy a többieket is üldözőbe vegyék, mondván, hogy így parancsolták vezéreik. Küroszt nagyon bántotta a dolog, de azért gondoskodott róla, hogy a zsákmányt egy helyre hordják. Újra összehívatta a századosokat, majd olyan helyet választva, ahonnan mindenki hallhatta szavát, a következőket mondta:

– Ha meg tudjuk tartani mindezt, amit most magunk előtt látunk, kedves barátaim, nagy jólét vár minden perzsára, de természetesen elsősorban ránk, akiknek mindez köszönhető. Azt hiszem, efelől senkinek nem lehet kétsége. De hogy miképp lehetnénk tartósan e javak birtokosai – amikor pusztán a magunk erejére hagyatkozván nem lettünk volna képesek megszerezni őket, hiszen a perzsáknak nincs lovasságuk –, azt nem tudom. Gondoljátok csak meg, nekünk, perzsáknak, vannak ugyan fegyvereink, hogy az ellenséget megfutamítsuk, ha ölre megyünk vele, de ha már egyszer megfutamítottuk, vannak-e olyan lovasok, íjászok vagy könnyűfegyverzetűek, akiket utolérhetnénk vagy lemészárolhatnánk futtukban, mikor nincs lovunk? És ugyan miféle íjász, dárdás vagy lovas félne megtámadni bennünket, hogy megtizedelje sorainkat? Tudják jól, hogy mi sem vagyunk veszélyesebbek számukra, és nem okozhatunk több kárt nekik, mint a gyökeret vert fák. Ha pedig ez így van, világos, hogy a velünk levő lovasok legalább annyira jogot formálhatnak minden zsákmányra, mint mi, sőt, istenemre, még talán nagyobb mértékben is. És ez nem is lehet másként. De ha lovasságot teremtenénk magunknak, az övéknél nem hitványabbat, beláthatjuk mindnyájan, hogy őnélkülük is azt tehetnénk az ellenséggel, amit most az ő segítségükkel, másrészt, mérsékeltebb igényeket támasztanának velünk szemben, hiszen ha a mi erőnk elég lenne, és nem szorulnánk rájuk, kevésbé kellene törődnünk vele, hogy mellettünk akarnak-e maradni vagy sem. De elég: azt hiszem, senki nem tagadhatja, hogy megváltozna a helyzet, ha a perzsáknak saját lovasságuk lenne, csakhogy nyilván azon gondolkodtok, miként? Nos, fontoljuk meg, mink hiányzik és mink van a lovasság felállításához. Lovakat zsákmányolhatunk, zablát is, melynek engedelmeskednek, meg más egyebet is, amire szükség van, hogy megülhessük a lovat. De van lovasfelszerelésünk is, vannak itt mellvértek, melyek védik a testet, és vannak lándzsák, amelyekkel vagy hajigálunk, vagy döfünk. Mi kell még? Magától értetődően: férfiak. Emberünk viszont van bőven, hiszen semmit sem mondhatunk annyira a magunkénak, mint saját magunkat. Méltán mondhatná valaki: igen ám, de nem értünk hozzá! Magasságos isten! Hiszen azok sem értettek hozzá, akik most értenek, előbb meg kellett tanulniok! Megjegyezhetné erre valaki: de még gyermekkorukban tanulták! Talán bizony a gyermekek értelmesebbek, jobban el tudják sajátítani a mondottakat és látottakat, mint felnőtt férfiak? Ki

alkalmasabb rá, hogy a tanultakat a gyakorlatba is átvigye, a gyermek vagy a férfi? Még időnk is több van a tanulásra, mint a gyermeknek vagy a többi felnőttnek; nyilazni már nem kell tanulnunk, mint a gyermekeknek, azt már tudjuk, dárdát hajítani sem, mert azt is tudjuk; a mi időnket nem veszi el a földművelés, a kézmívesség vagy a házi munka, mint annyi más felnőttét. Nekünk a katonáskodás nemcsak időtöltés, hanem szükségszerűség is. És a lovaglás nem olyan, mint annyi más katonai tudnivaló, amelyek hasznosak ugyan, de nehezek; hiszen kellemesebb lovon haladni, mint saját lábunkkal róni az utat. Vagy talán nem jó érzés, ha száguldás közben gyorsan odaugrathatunk bajban levő barátunk mellé, vagy gyorsan utolérhetjük az üldözőbe vett embert, állatot? Vagy nem lenne kényelmesebb, ha a ló velünk együtt a fegyvert is vinné? Akkor egyet jelentene a fegyver birtoklása és cipelése. Leginkább attól tarthatunk, hogy lóháton kell harcolnunk, mielőtt még alaposan megtanultunk volna lovagolni, és hogy akkor se lovasoknak, se gyalogosoknak nem leszünk jók. De ezen lehet segíteni: harcolhatunk, ha akarunk, bárhol gyalogszerrel is; hiszen amíg lovagolni tanulunk, nem felejtjük el a gyalogsági tudományt.

Így beszélt Kürosz. Khrüszantasz meg ekképp helyeselt neki:

– Én úgy szeretnék már lovagolni, azt hiszem, szárnyas ember lennék, ha megülném a lovat. Most már akkor is boldog vagyok, ha egyetlen fej hosszal nyerek a versenyfutásban, vagy elég gyorsan meg tudom célozni a mellettem elfutó vadat, mielőtt még lőtávolon kívül érne. Ha lovas leszek, minden embert utolérhetek, aki a látókörömbe kerül, ha meg a vadat űzöm, némelyiket saját kezemmel döfhetem le, a másikra meg úgy hajíthatom dárdámat, mint álló célpontra. Hiszen ha száguldás közben kerülünk egymáshoz közel, úgy tűnik, mintha mindketten mozdulatlanok volnánk. Azt hiszem, a kentauroszt irigyelném legjobban minden élőlény közül, ha képes lenne emberi ésszel tervezni, aztán kezével a szükséges teendőket elvégezni, és mindezt a ló gyorsaságával és erejével tenné, úgy, hogy a futót utolérje, és a szembeszegülőket is leterítse. Nem egyesítem-e magamban mindezt, ha lovas leszek? Emberi ésszel megfontolhatok majd mindent, fegyvert fogok a kezembe, lovon üldözöm az ellenséget, s vágtató lóval gázolom le azt, aki szembeszáll velem. S mi több, nem is leszek odanőve, odakötve, mint a kentaurosz, és ez még jobb is, mintha hozzá volnék nőve. Mert azt hiszem, sokszor zavarban lehet a kentaurosz, hogy mihez kezdjen az emberek számára feltalált javakkal, és bizony azt sem tudja mindig, miként élvezze a lovaknak termett gyönyöröket. Én meg, ha már 134

megtanultam lovagolni, amikor lovon leszek, úgy cselekszem, mint a kentaurosz, de amikor leszállok, úgy eszem, öltözködöm és alszom majd, mint a többi ember. Mi más is leszek hát, mint egy szétszedhető és megint összerakható kentaurosz? De a kentaurosszal szemben még egy előnyöm lesz: ő csak két szemmel lát, és csak két füllel hall, én pedig négy szemmel veszem majd észre, és négy füllel érzékelem a dolgokat; mert azt mondják, a ló sok mindent előbb meglát és meghall, mint az ember. Engem bizony írj be azok közé, akik mérhetetlenül vágyódnak lovagolni.

– Istenünkre – kiáltottak a többiek –, minket is! Kürosz erre így szólt:

– Minthogy mindannyiunknak annyira tetszik a dolog, mi lenne, ha

szabályként ki jelentenők, hogy alávalónak tartjuk azt, akinek lovat adok, és akár hosszabb, akár rövidebb úton mégis gyalogosan mutatkozik. Higgyenek minket teljesen kentauroszoknak!

Kürosz kérdésére mindnyájan igent mondtak. A perzsák azóta is tartják a szokást: a nemesek közül jószántából sehol senki nem mutatkozik gyalogosan.

Szóval ilyen beszélgetéseket folytattak.

4.

Délután a méd és hürkániai lovasok megjöttek a zsákmányolt lovakkal és foglyokkal. Mert aki átadta fegyverét, azt nem ölték meg. Kürosz először is az iránt érdeklődött, jól vannak-e harcosai. Amikor igennel feleltek, megkérdezte, milyen eredménnyel jártak. Azok elmesélték, mit tettek, és nagy hangon méltatták vitézségüket. Kürosz elégedetten hallgatta beszámolójukat, majd így dicsérte őket:

– Látszik is, milyen derekasan viselkedtetek, mert mintha nagyobbak, szebbek és ijesztőbbek volnátok, mint azelőtt.

Ezután megkérdezte, mennyi utat tettek meg, és hogy lakott-e a vidék. Azok elmondták, hogy hosszú utat tettek meg, a vidék pedig lakott, és tele van juhval, kecskével, tehénnel, lóval, gabonával és minden jóval.

– Két dologra kell most vigyáznunk – mondta Kürosz –, arra, hogy meghódítsuk, és arra, hogy uralmunk alatt tartsuk azokat, akik mindezt bírják. Mert a lakott terület nagy kincs, a lakatlan vidék viszont javakban is puszta. Látom, a szembeszegülőket leöldöstétek. Jól tettétek, hiszen győzelmünk így még biztosabb lesz. Akik meg letették a fegyvert, azokat fogolyként hoztátok ide. Szerintem ezeket most jó lenne szélnek ereszteni. Először is, nem kellene őrizkednünk tőlük, és őket sem kellene őriznünk. Aztán élelmezésükről sem kéne gondoskodnunk, hiszen éhen halni mégsem engedhetjük őket, és tulajdonképpen több foglyot is ejtünk, ha ezeket szabadon bocsátjuk. Hiszen ha leigázzuk ezt a területet, minden lakos a foglyunk lesz. És ha ezeket sértetlenül szabadon bocsátjuk, a többiek is szívesen maradnak és engedelmeskednek, s nem fognak ellenünk harcolni. Én így gondolom, de ha valaki másként látja jobbnak, szóljon.

A hallgatók egyhangúan kijelentették, hogy így kell cselekedni. Kürosz ekkor összehívatta a foglyokat, és ekképp szólt hozzájuk:

– Emberek! Engedelmesek voltatok, így megmentettétek életeteket, s ha a jövőben is így viselkedtek, helyzetetek semmiben nem fog változni, legfeljebb más uralkodótok lesz. Ugyanabban a házban laktok ezentúl is, ugyanazt a földet művelitek, mint eddig; asszonyaitok sem lesznek mások, és gyermekeitekkel is teljhatalmúan rendelkeztek. Viszont sem velünk, sem mással nem harcoltok többé, és ha valami bántódásotok esne, mi majd védelmet nyújtunk.

És hogy soha többé ne szólíthassanak benneteket harcba, adjátok ide a fegyvereket. Aki ideadja, békében élhet, és hiánytalanul megkap mindent, amit ígértünk, de akik nem szolgáltatják be hadiszerszámaikat, azok ellen harcolni fogunk. Aki pedig csatlakozik hozzánk, és jó szándékát tettekkel és tanácsokkal is bizonyítja, azt nem szolgának tekintjük, hanem barátnak és jótevőnek. Ezt vegyétek tudomásul, és mondjátok meg a többieknek is.

Ha lennének olyanok, akik rábeszélésiek ellenére sem hallgatnak rátok, vezessétek elénk, mert ne ők uraskodjanak felettetek, hanem ti őfelettük.

Kürosz így beszélt. Azok földre vetették magukat előtte, és megígérték, hogy ekként fognak cselekedni.

5.

Mikor a foglyok szétszéledtek, Kürosz így szólt: – Itt az ideje, médek és arméniaiak, hogy valamennyien étkezéshez lássunk. Megosztjuk veletek, amink van. Küldjétek ide hozzánk az odakészített kenyér felét, van elég nektek is, nekünk is, de körítés nem kell, és ital sem, azzal bőven elláttuk magunkat. Ti pedig, hürkániaiak, vezessétek őket a sátrakba, a vezetőket a nagyobbakba, hiszen kiismeritek magatokat, a többieket meg legjobb belátástok szerint helyezzétek el; ti magatok ott étkezzetek, ahol a kedvetek tartja, sátraitok sértetlenek és érintetlenek, s azokban nektek is úgy terítettünk, mint a többieknek. És vegyétek tudomásul: kinn majd mi látjuk el az éjjeli őrséget, a sátrakban viszont ti a fegyvereket helyezzétek el kezetek ügyébe, mert nem barátaink még, akik a sátrakban vannak.

A médek és Tigranész emberei megmosdottak, ruhát váltottak, mert az is oda volt készítve, majd elfogyasztották ételeiket. Kellőképpen ellátták a lovakat is, a perzsáknak pedig kiküldték a kenyér felét. Körítést nem küldtek, és bort sem, gondolván, hogy Küroszék még bőviben vannak ilyesminek. Pedig Kürosz arra célzott az imént, hogy éhes embereknek ínyencfalat a száraz kenyér is, inni meg lehet a közeli folyó vizéből.

A perzsák megvacsoráztak. Sötétedés után Kürosz ötös és tízes csoportokat küldött ki azzal az utasítással, hogy rejtőzzenek el a tábor körül. Azt gondolta, hogy ez őrségnek is jó lesz, ha netán kívülről közelítene valaki, egyben azokat is elfogják, akik kincsekkel megrakodva szeretnének szökni. így is történt: sokan szöktek ki, és sokat el is fogtak. A kincseket azoknak adta, akik elfogták a szökevényeket, az embereket pedig kivégeztette. Ezután már keresve sem nagyon lehetett olyanokat találni, akik éjjel meg akartak szökni.

A perzsák így töltötték az éjszakát. A médek viszont ittak, lakomáztak, fuvoláztak, mulatoztak minden lehető módon. Mulatáshoz szükséges kellékeket is zsákmányoltak, tehát senki nem maradt szórakozás nélkül, akinek elkerülte a szemét az álom.

Küaxarész, a médek királya, azon az éjszakán, amikor Kürosz kivonult, a győzelmen érzett örömében asztaltársaival együtt megmámorosodott a sok italtól, és mivel nagy zajt hallott, azt hitte, a legtöbb méd a táborban tartózkodik. A médek szolgái ugyanis, miután uraik eltávoztak, zabolátlanul ittak és zajongtak, főleg azért, mert sok egyéb mellett bort is zsákmányoltak az asszír hadseregtől. Amikor aztán reggel lett, és csak azok jelentek meg a sátor bejárata előtt, akikkel együtt lakomázott, és hallotta, hogy a táborból eltűntek a médek, köztük a lovasok is, és erről, amikor kiment, a saját szemével is meggyőződött, megharagudott Küroszra és a médekre, hogy elmentek, és őt egyedül hagyták. És mivel nyers volt és meggondolatlan, azonnal megparancsolta az egyik ott levőnek, fogja lovasait, menjen azonnal Kürosz seregéhez, és mondja meg neki ezt: „Nem hittem volna, hogy te, Kürosz, ilyen meggondolatlanul viselkedj velem szemben, de ha már Kürosz így gondolkodott, legalább

nektek, médeknek, nem lett volna szabad így magamra hagynotok! Jöjjetek vissza azonnal, akár tetszik Kürosznak, akár nem!” Ezt üzente.

– De hogyan találjam meg őket, uram? – kérdezte az, aki a parancsot kapta.

– Hát Kürosz és emberei hogyan találták meg azokat, akik ellen kivonultak?

– Nekik könnyű dolguk volt. Amint hallom, néhány hürkániai elpártolt az ellenségtől, és idejött; ezek mentek vele és mutatták az utat.

Küaxarész most még jobban megdühödött Küroszra, hogy erről nem szólt neki. Még jobban siettette emberét, és hogy Küroszt gyengítse, még szigorúbban hívta vissza a médeket, mint az előbb, és küldöncét is megfenyegette: jaj neki, ha mindezt nem mondja el kellő nyomatékkal.

A futár elindult mintegy száz lovassal. Bosszankodott, hogy annak idején nem ment ő is Kürosszal. Közben egy nyom eltérítette őket a helyes útiránytól, és így sokáig bolyongtak. Nem is találták volna meg a baráti sereghez vezető utat, ha néhány csellengő asszírra nem bukkannak; ezeket aztán kényszerítették, hogy vezessék őket. Éjfélre járt, amikor a tüzeket megpillantották, és végre odaértek. Az őrök viszont nem eresztették be őket, akkor sem, mikor már ott voltak a tábornál, csak reggel, mert Kürosz így parancsolta.

Hajnalban Kürosz mindenekelőtt magához hívta a mágusokat, és meghagyta nekik, hogy válasszák ki a győzelem után az isteneket szokásosan megillető ajándékokat. Amíg ők ezzel foglalatoskodtak, Kürosz magához rendelte a nemeseket, és így beszélt hozzájuk:

– Férfiak, sok jóval kecsegtetett minket az isten, de mi, perzsák, jelenleg kevesen vagyunk hozzá, hogy a kincseket megszerezzük. Ha nem vigyázunk a zsákmányra, újból másé lesz, ha meg magunk közül hátrahagyunk őröket, hamarosan kiderül erőtlenségünk. Ezért úgy gondolom, valamelyikőtöknek tüstént el kell mennie Perzsiába, hogy gondolataimat tolmácsolja, és követelje: küldjenek mihamarabb újabb hadsereget, ha a perzsák maguknak akarják a hatalmat Ázsia felett. Menj hát te, legidősebb, és mindezt mondd el, meg azt is, hogy a most küldendő katonák ellátásáról, megérkezésük után, én fogok gondoskodni. Látod, mink van, ne tagadj el belőle semmit; és hogy ebből mit lenne helyes és illendő Perzsiába küldenem az istenek és a nép számára, afelől kérdezd meg apámat, illetve a felsőbb hatóságokat. Küldjenek segítőket is, akik felügyelnek ránk, és akikhez kérdéseinkkel fordulhatunk. Készülődj hát, és kíséretül vidd magaddal szakaszodat.

Ezek után hívatta a médeket. Küaxarész követe nyomban ott termett, és mindenki jelenlétében elmondta: a király neheztel Küroszra, a médeket pedig megfenyegette. Végül még azt is közölte, hogy a médeknek Küaxarész határozott kívánságára akkor is vissza kell térniük, ha Kürosz maradni akar. A médek zavartan hallgatták a követet: nem tudták, hogy vonják ki magukat a parancs alól, másrészt meg féltek, mi lesz, ha engedelmeskednek, különösen, mert ismerték királyuk nyers természetét.

Kürosz így szólt:

– Nem csodálkozom én Küaxarészon, te, követ, és ti, médek! Annak idején látta, milyen óriási az ellenséges sereg, azt viszont nem tudta, mi lett velünk: aggódott hát miattunk és maga miatt. De ha megtudja, hogy rengeteg ellenség elpusztult, a többit meg mind elűztük, először is

alábbhagy majd félelme, aztán pedig belátja, hogy nem akkor van egyedül, amikor barátai tönkrezúzzák ellenségeit. De hogyan is érhetne szemrehányás bennünket, akik jót tettünk vele, és nem is önkényesen? Én rávettem őt, hogy titeket engedjen velem, ti pedig nem úgy kerültetek ide, hogy ti magatok vágytatok erre az útra, s ezért könyörögtetek, hogy jöhessetek, hanem ő szólított fel benneteket, hogy akinek kedve van, jöjjön. Meggyőződésem, hogy sikereink híre enyhíteni fogja haragját, sőt, ha aggodalma megszűnik, nyoma sem marad. Most pihend ki magad, hírnök, hiszen sokat fáradtál, mi meg, perzsák, a lehető legnagyobb rendben várjuk az ellenséget, akár harcra készen jön, akár engedelmesen: kétségkívül jobban elérjük kitűzött célunkat, ha így látnak bennünket. Te pedig, hürkániaiak vezére, parancsold meg tisztjeidnek, hogy fegyverezzék fel a katonákat, aztán gyere vissza.

A hürkániai eleget tett a parancsnak, és visszajött.

– Örömmel látom, te, hürkániai – szólt Kürosz –, hogy nemcsak barátságodról teszel tanúbizonyságot, hanem éles eszedről is. Világos, hogy érdekeink közösek: nekem is ellenségeim az asszírok, de neked még gyűlöletesebbek. Tanácskozzuk hát meg ketten együtt, hogyan tarthatnánk meg jelenlegi szövetségeseinket, sőt hogyan szerezhetnénk lehetőleg újakat. Hallottad, hogy a méd király visszahívja lovasait. Ha elmennek, mi, gyalogosok, egyedül maradunk. Úgy kell tehát viselkednünk, neked is, nekem is, hogy már ennek a hazahívó követnek is kedve kerekedjen nálunk maradni. Keress neki egy sátrat, ahol megvan minden, amit szeme-szája kíván, s ahol gyönyörűség lesz laknia. Én megpróbálok valami olyan elfoglaltságot szerezni számára, amit oly szívesen csinál, hogy nem akarózik majd hazatérnie. És beszélgess vele, mondd el neki, milyen káprázatos szerencse vár minden barátunkra, ha terveink sikerülnek. Amint végeztél, gyere vissza.

A hürkániai távozott, és sátrához vezette a médet. Közben a Perzsiába visszatérő követ már felkészült az útra, és jelentkezett: Kürosz megbízta, hogy mondja el a perzsáknak, amiről elbeszélésünkben már beszámoltunk, és hogy Küaxarésznak adjon át egy levelet.

– De felolvasom neked, amit írtam – mondta –, hogy tudd, miről van szó, és velem egybehangzóan nyilatkozhass, ha a részletek iránt érdeklődik.

A levélben a következő volt:

Kürosz üdvözli Küaxarészt. Nem hagytunk téged egyedül. Mert ugyan kit hagynak el barátai, amikor éppen ellenségein diadalmaskodnak? És azt sem hisszük, hogy veszélybe sodortunk volna távozásunkkal, sőt úgy véljük, minél távolabb vagyunk, annál nagyobb szolgálatot teszünk neked. Mert nem azok teremtenek biztonságot barátaiknak, akik tétlenül üldögélnek mellettük, hanem éppen azok biztosítják barátaiknak a nyugalmat, akik a legmesszebb űzik az ellent. Gondold csak el, milyen voltam hozzád, és milyen voltál hozzám te! Van-e okod szemrehányásra? Én szövetségeseket szereztem neked, nem annyit, amennyit kértél, hanem amennyit tudtam, te, amikor baráti földön voltunk, csak annyi szövetségest adtál, amennyit kikönyörögtem tőled, most pedig, amikor ellenséges országban vagyunk, nemcsak azt hívod vissza, aki menni akar, hanem mindet. Akkor azt hittem, hálával tartozom mindannyiótoknak, most viszont arra kényszerítesz, hogy megfeledkezzem a köteles hálától, és minden hálámat azoknak próbáljam leróni, akik velem jöttek. De azért

én nem tudok olyan lenni, mint te. Most is, mikor seregért küldök Perzsiába, megüzenem, hogy a hozzám érkező csapattest, ha visszaérkezésünk előtt szükséged van rá, a te rendelkezésedre álljon, és csak te szabd meg, mi legyen a feladata. Fiatalabb vagyok nálad, de azért fogadj el tőlem egy jó tanácsot: ne vedd el, amit adtál, mert hála helyett ellenségesség lesz a jutalmad; ha meg azt akarod, hogy valaki mihamarabb ott legyen nálad, ne fenyegetés kíséretében hívd, továbbá ne hangoztasd szemrehányóan, hogy egyedül vagy, mert még arra készteted az embereket, hogy ne törődjenek veled. Mi igyekszünk mihamarabb ott lenni, ha elvégeztük azt, amiről úgy véljük, hogy neked is, nekünk is közös érdekünk. Minden jót.

– Ezt a levelet add át neki, s ha kérdez, az írással egybehangzóan nyilatkozz. A perzsákra vonatkozóan pedig most élőszóval is azt az utasítást adom neked, amit írtam.

E szavak kíséretében átadta a követnek a levelet, és útjára bocsátotta.

– Nagyon siess – szólt még utána. – Látod, mennyire fontos, hogy hamar célhoz érj!

Ekkor észrevette, hogy a médek, a hürkániaiak és Tigranész emberei már mind fegyverben állnak; fegyvert ragadtak a perzsák is, a környékbeliek közül pedig néhányan már hozták lovukat és fegyvereiket. A lándzsákat oda dobatta, ahová korábban; amelyekre nem volt szükség, emberei elégették. Megparancsolta továbbá, hogy akik a lovakat hozták, további utasításig maradjanak ott, és őrizzék az állatokat. Ezután összehívatta a méd lovasok és a hürkániaiak parancsnokait, és így szólt hozzájuk:

– Kedves barátaim és szövetségeseim, ne csodálkozzatok, hogy annyiszor hívlak össze benneteket. Hiszen jelenlegi körülményeink újszerűek, és éppen ezért sok minden nincs még rendben. Ami pedig nincs rendben, az szükségszerűen mindaddig bajt okoz, míg a helyére nem kerül. így most is sok zsákmányolt kincsünk van, hozzá emberek is, akik gondozzák, de mi nem tudjuk, mi tartozik ezekből hozzánk, és ők sem tudják, ki melyikünket mondja urának; így aztán látható módon nem sokan végzik el azt, amit kell, mert egyikük sem tudja, kinek mi a kötelessége. És hogy ez ne legyen így, osztozzatok. Aki elegendő étellel, itallal, szolgával, fekhellyel és ruhával felszerelt sátorhoz jut, amelyben minden megvan, ami kellemessé és lakályossá teheti a katona sátrát, annak nincs más tennivalója, mint hogy tudomásul vegye: ha mindazt megkapta, úgy kell róla gondoskodnia, mint a sajátjáról. Akinek viszont olyan sátor jut, amelyből valami hiányzik, annak számára gondoskodjatok a hiány pótlásáról. Tudom, hogy lesz sok felesleges holmi is, hiszen az ellenségnek mindenből többje volt, mint amennyi a mi létszámunkhoz szükséges. Eljöttek hozzám az asszír király és más uralkodók kincstárnokai, akik elmondták, hogy vert pénz van náluk; ezzel nyilván a hozzájuk befolyt adókra céloztak. Akárhol kaptok szállást, hirdessétek ki, hogy a pénzt mind szolgáltassák be nektek, és helyezzetek kilátásba büntetést azok számára, akik nem teljesítik a parancsot. Ti meg osszátok szét, a lovasnak kétszer annyit adjatok, mint a gyalogosnak, hogy legyen mivel vásárolnotok, ha valamire még szükségetek lenne. Hirdessétek ki továbbá, hogy a táborban folyó kereskedelmet ne zavarja senki. A kereskedők adják el portékájukat, ha pedig túladtak rajta, hozzanak újat,

hogy jól el legyünk látva.

A fentieket nyomban ki is hirdették. A médek és hürkániaiak így szóltak:

– De hát hogy osszuk szét mindezt nélküled és a tieid nélkül?

Kürosz ekképp válaszolt:

– Azt gondoljátok, férfiak, hogy minden elintéznivalónál ott kell lennünk mindnyájunknak? Hiszen akkor sem én nem tudok szükség esetén helyettetek cselekedni, sem ti mihelyettünk. Hiszen így több bajunk és kevesebb elintézett dolgunk lenne! Nézzétek csak: mi gondosan megőriztük nektek ezeket a holmikat, és ti megbíztatok becsületünkben: most végezzétek ti az osztást, és mi bízunk meg bennetek, hogy becsülettel jártatok el.

Mi azonban még valami jót szeretnénk véghezvinni mindnyájunk hasznára. Most látjátok csak igazán, máris mennyi lovunk van, és a számuk még növekedni fog. Ha nem hátaslónak használjuk őket, hasznukat nem látnánk, ápolásukkal meg csak bajunk lenne, ám ha lovasokat ültetünk rájuk, egyrészt nyűgtől szabadulunk meg, másrészt erőnket növeljük. Ha vannak mások, akiknek ezeket odaadhatjátok, olyanok, akik mellett szükség esetén szívesebben vállalnátok a veszélyt, mint mimellettünk, ám adjátok nekik, de ha mi vagyunk azok, akiket örömmel tudtok magatok mellett, adjátok nekünk a lovakat. Most is, amikor nélkülünk vágtattatok a veszélybe, bizony féltünk, hátha valami bajotok esik, meg szégyelltük is magunkat nagyon, hogy nem vagyunk veletek. Ha megkapjuk a lovakat, mindenhová követünk titeket. Ha úgy látjuk, hogy lóháton hamarabb segítőtársaitok leszünk a harcban, akkor sem leszünk lelkesedés híján, de ha a helyzet megkívánja, készségesen leszállunk a lóról, és tüstént gyalogszerrel támogatunk benneteket. Arról meg majd gondoskodunk, kikre bízzuk ilyenkor a lovakat.

Így beszélt Kürosz. Azok meg így feleltek:

– Nincsenek nekünk, Kürosz, embereink, akiket ezekre a lovakra ültethetnénk. De még ha volnának, akkor is a te kívánságodat helyeznénk minden másnak elébe. Vedd hát a lovakat, és tégy legjobb belátásod szerint.

– Akkor hát átveszem őket – mondta Kürosz. – Ha minden jól megy, mi lovasok leszünk, ti pedig osszátok szét a közös vagyont. Először vegyétek ki belőle az istenek számára, amit a mágusok helyesnek tartanak, utána Küaxarésznak is válasszátok ki azt, aminek szerintetek a legjobban örülne.

– Akkor asszonyokat kellene kiválasztanunk – mondták ők nevetve.

– Válasszatok hát asszonyokat – felelte Kürosz –, meg mást is, amit jónak gondoltok. Ha ez is megvan, hürkániaiak, lehetőleg elégítsétek ki ezeket az önkéntes kísérőimet is. Ti pedig, médek, úgy tiszteljétek őket, mint a mi első szövetségeseinket, hadd tudják meg, hogy jól döntöttek, amikor mellénk szegődtek. Adjatok részt mindenből Küaxarész követének és embereinek is, és szólítsátok fel, maradjon még – jelezzétek, hogy ez az én tetszésemmel is találkozna –, mert úgy még pontosabb értesülések birtokában jelenthetné Küaxarésznak a valóságot. Perzsáimnak pedig elég lesz, ami feleslegül marad, ha ti már megfelelőén fel vagytok szerelve. Mert nem nevelkedtünk mi fényűzésben, hanem csak amúgy falusiasán, és alighanem kinevetnétek bennünket, ha pompát aggatnánk

magunkra, mint ahogy előre látom, nagyokat kacagtok majd akkor is, amikor lovon ülünk, és – gondolom – földre pottyanunk.

Ezután a médek és a hürkániaiak távoztak, hogy nekilássanak az osztozkodásnak, és közben nagyot nevettek a lovasságon. Kürosz meg hívatta a századosokat, és megparancsolta nekik, vegyék át a lovakat, a szerszámokat és a lovászokat, számolják meg, majd sorshúzással adják át a századoknak, mindegyiknek ugyanannyit. Továbbá kihirdette: ha van olyan szolgaember az asszír, szír vagy arab hadseregben, akit Médiából, Perzsiából, Baktriából, Káriából, Kilikiából, Görögországból vagy máshonnan hurcoltak el, jelentkezzék. A hírnököt hallva, sokan jelentkeztek nagy boldogan. Kürosz kiválasztotta a legjobb külsejűeket, közölte velük, hogy szabadok, és a rájuk bízott fegyvereket kell majd hordozniuk. Ellátásukról ő fog gondoskodni.

Nyomban odavezette őket a századosokhoz, és megmutatva őket, megparancsolta, hogy adják át nekik a könnyű pajzsokat és a puszta kardokat, hogy ezeket majd ők vigyék a lovasok után; élelmezni pedig úgy élelmezzék őket, mint az ő perzsáit; ők maguk meg páncélban és kezükben lándzsákkal mindig lovon haladjanak. Ebben maga Kürosz járt elöl jó példával. Elrendelte továbbá, hogy a gyalogosan menetelő nemesek élére minden parancsnok állítson helyettest az előkelők közül.

6

Amíg ők ezekkel foglalatoskodtak, odaérkezett egy idős asszír férfiú, Gobrüasz. Lóháton ült, lovas kíséret követte, s mindnyájan a lovasfegyverzetet viselték.

– Ide a lándzsákat – parancsolták azok, akik a fegyverek átvételével voltak megbízva –, hogy tűzre vethessük, akár a többit.

Gobrüasz azonban előbb Küroszt szerette volna látni. A szolgák erre a többi lovast otthagyták, Gobrüaszt pedig Kürosz elé vezették. Küroszt megpillantva a jövevény így szólt:

– Asszír származású vagyok, uram, van erős erődítményem, és nagy területen uralkodom, van vagy ezerfőnyi lovasságom, amit az asszír királynak állítottam volt ki, akihez bensőséges barátság fűzött. Minthogy ez a derék férfiú veletek harcolva elesett, és a hatalom fiára, az én gyűlölt ellenségemre szállt, eljöttem hozzád, hogy könyörögve lábad elé vessem magam, hogy szolgád és szövetségesed legyek, és hogy megkérjelek, bosszulj meg engem. Hálából fiammá fogadlak annak rendje-módja szerint, mert nincs férfi utódom. Az én egyetlen, szép és derék fiamat, uram, aki annyira szeretett, tisztelt és oly boldoggá tett engem, ahogy egy tisztelettudó fiú csak boldoggá teheti atyját, ez a mostani király meggyilkolta… Hívatta volt őt a régi király, a mostaninak az apja, mert lányát az én gyermekemhez akarta adni feleségül, én meg elküldtem őt, nagy büszkén, hogy ezentúl a király lányának férjét tisztelhetem az én fiamban. A mostani király vadászatra hívta, és megengedte, hogy ő is teljes erejéből űzze a vadat, mert magát sokkal jobb lovasnak tartotta. Fiam úgy érezte, mintha barátjával vadászgatna. Egyszerre csak feltűnt egy medve. Mindketten üldözőbe vették. Ez a mostani király elhajította dárdáját, de eltévesztette a célt – bár sohase történt volna –, aztán dobott az én gyermekem is, bár ne tette volna, és leterítette a medvét. A királyfit

bosszantotta a dolog, de akkor még palástolta irigységét, csakhogy az eset megismétlődött. Feltűnt egy oroszlán, és ő újra célt tévesztett, ami nem csoda, mással is megesik, az én gyermekem azonban újra talált. Leterítette az oroszlánt, és így szólt: „Kétszer dobtam egymás után, és mindkétszer leterítettem a vadat, nem?” Akkor az az istentelen már nem tudta tovább mérsékelni irigységét, kikapta egyik kísérője kezéből a lándzsát, és mellbe szúrta az én egyetlen, szeretett gyermekemet, és elragadta életét. És én, szerencsétlen, vőlegény helyett holttestet vihettem haza, és aggastyán létemre én temettem el az én nagyszerű, szeretett fiamat, aki alig lépett még a férfikorba. Gyilkosa pedig, mintha ellenséget ölt volna, még csak megbánást sem mutatott, és arra sem méltatta a halottat, hogy gonosztettéért halotti ajándékkal kárpótolja. De az apja velem szomorkodott, és jobban kimutatta, hogy együtt érez fájdalmammal. Ha ő életben marad, nem is jöttem volna én hozzád; neki nem akartam volna ártani, mert sok baráti szívességet tett nekem, meg én is neki. De hát, hogy a hatalom fiam gyilkosára szállt, őiránta soha nem tudnék jó szívvel lenni, s jól tudom, ő sem tartana engem soha barátjának. Tudja ő, mit érzek iránta, és miképpen tengődöm most – én, aki ezelőtt oly boldogan éltem – magányosan, gyászos öregségben. Ha pártomat fognád, és még remélhetném, hogy segítségeddel megbosszulhatom az én szeretett fiamat, tudom, újraéledném, nem szégyenkezném, és haldokolva sem búcsúznék szomorúan.

Így beszélt. Kürosz meg így válaszolt:

– Ha bebizonyosodik, hogy úgy is érzel, mint ahogy beszélsz, Gobrüasz, pártfogód leszek, és megígérem, hogy az istenek segítségével bosszút állok a fiadért. De mondd csak, ha ezt megtesszük neked, és meghagyjuk erődítményeidet, földjeidet, fegyvereidet és korábbi hatalmadat, mit adsz nekünk mindezért cserébe? Az meg így felelt:

– Erődítményem otthonod lesz, amikor jössz, a földjeim után az adót, amit eddig neki adtam, ezentúl neked fizetem, és bárhová vonulsz hadba, területem népével veled megyek. Van nekem egy szeretetre méltó lányom is, házasságra érett szűz; eddig abban a hitben neveltem, hogy a mostani király felesége lesz, most azonban maga a lány könyörgött sűrű könnyhullatásoknak közepette, ne adjam bátyja gyilkosához, és így vélekedem én is. Most neked adom, rendelkezz vele az én irántad tanúsított viselkedésemnek megfelelően.

Kürosz így felelt:

– Ha mindez igaz, jobbomat jobbodba teszem. Az istenek legyenek tanúink.

Miután ez is megtörtént, elbocsátotta Gobrüaszt, fegyvereit sem vette el, és megkérdezte, mennyi ideig tart a váráig vezető út, mert meg fogja látogatni.

– Ha korán reggel indulsz – válaszolta Gobrüasz –, holnapután már nálunk töltheted az éjszakát.

Ezzel ott hagyva egy kalauzt, távozott. Ekkor megjelentek a médek. A mágusok utasítása szerint kiválasztották az istenek járandóságát, és átadták a mágusoknak, Kürosznak kijelölték a legszebb sátrat és a szuszai nőt, aki – mint mondják – Ázsia legszebb asszonya volt, és hozzá a két legkiválóbb dalnoknőt; másodsorban Küaxarész ajándékait tették külön, majd saját felszerelésüket egészítették ki a szükséges holmikkal, hogy

katonáskodás közben semmiben ne szenvedjenek hiányt; hiszen volt minden bőviben. A hürkániaiak is elvették, amire szükségük volt, és egyenlő részt adtak Küaxarész követének is. A felesleges sátrakat átengedték Kürosznak, hogy adja a perzsáknak. A pénzt csak akkor osztják ki, mondták, ha az egész összegyűlt. Így is történt.

V. KÖNYV

1.

Míg ezek imigyen cselekedtek és beszéltek, Kürosz megparancsolta, hogy Küaxarész részét bizalmasai vegyék át és őrizzék meg.

– Szívesen fogadom azt is, amit nekem adtatok – mondta –, és akinek szüksége van rá, bármikor élhet vele.

Megszólalt ekkor egy zeneszerető méd:

– Tegnap este élvezettel hallgattam a dalnoknőket, akiket a zsákmányból kaptál. Ha egyiküket nekem adnád, azt hiszem, szívesebben katonáskodnék, mint maradnék otthon.

Kürosz így felelt:

– Neked adom, sőt úgy vélem: én több köszönettel tartozom neked kérésedért, mint te nekem azért, hogy megkapod őt; mert annyira a kedvedben akarok járni.

A méd tehát megkapta, amit kért.

Kürosz pedig hívatta a méd Araszpaszt, gyermekkori barátját, akinek még levetett méd ruháját is odaadta, amikor Asztüagésztól hazament Perzsiába. Őt bízta meg azzal, hogy őrizze meg számára az asszonyt és a sátrat. Ez az asszony a szuszai Abradatasz hitvese volt. Amikor az asszír tábort elfoglalta, a férj történetesen Baktria királyánál volt követségben. Az asszír uralkodó küldte oda, hogy szövetséget kössön vendégbarátjával, a baktriai királlyal. Abradatasz feleségét kellett Araszpasznak addig őriznie, amíg Kürosz át nem veszi.

– Láttad már, Kürosz, az asszonyt, akit őriznem kell? – kérdezte Araszpasz a parancs hallatára.

– Nem én! – felelte Kürosz. [150]

– De én láttam – mondta az –, amikor kiválasztottam számodra. Sátrába belépve, először nem ismertük fel. A földön ült, körülötte szolgálólányai, ruházata, mint a rabnőké. Szerettük volna megtudni, melyik az úrnő, ezért sorban végignéztük őket, s ekkor azonnal kiviláglott, mekkora a különbség közte és a többiek között, bár fejét beburkolta, és szemét lesütötte. Amikor szóltunk, hogy álljon fel, vele együtt mindnyájan felálltak. Jóllehet közönséges öltözékben állt ott, mégis kitűnt magas termetével, szépségével és nemes magatartásával. Könnyeit sem rejthette el, amelyek ruháján leperegtek egészen a lábáig. Ekkor megszólalt köztünk a legidősebb: „Bátorság, asszony! Hallottuk, hogy férjed is szép és derék ember, de tudd meg, hogy az a férfiú, akinek mi szánunk, cseppet sem alábbvaló nála, sem külső, sem okosság, sem pedig hatalom tekintetében; mi legalábbis azt hisszük, hogy ha valaki, hát az a Kürosz, akinek kiválasztottunk, valóban méltó a csodálatra.” Ezt hallván megszaggatta ruháit, felzokogott, és vele sírtak a rabnők. Ekkor kivillant előttünk arca, sőt nyaka és karja is. Mondhatom neked, Kürosz, hogy az

én véleményem szerint – de így látták a többiek is – soha nem született még halandó szülőktől, és nem élt ilyen asszony egész Ázsiában. Okvetlenül nézd meg.

– Ha valóban olyan, amilyennek mondod – felelte Kürosz –, akkor még kevésbé nézem meg.

– Miért? – kérdezte az ifjú.

– Mert attól tartok, hogy ha most, amikor nincs valami sok időm, rábeszélésednek engedve bemegyek hozzá, ő maga még könnyebben rábír majd arra, hogy újra elmenjek hozzá, és akkor könnyen megtörténhet, hogy csak ott ülnék és nézném, kötelességeimet meg elmulasztanám.

Az ifjú felkacagott, és így szólt:

– Azt hiszed, Kürosz, az emberi szépség képes akarata ellenére arra kényszeríteni bennünket, hogy érdekeink ellen cselekedjünk? Ha természetétől fogva ilyen volna, akkor persze mindenkit kivétel nélkül kényszerítene. Nézd a tüzet: kivétel nélkül eléget mindent, mert ilyen a természete. De a szép dolgok közül az egyiket szereti az ember, a másikat nem; és van, aki ezt szereti, és van, aki azt. Mert ez szabad elhatározás dolga, és mindenki azt szereti, amit akar. A fivér például nem szerelmes a nővérébe, de másvalaki igen, az apa sem szerelmes leányába, de más igen. Rettegés és törvény gátat vetnek a szerelemnek. Ám ha törvénybe iktatnák, hogy nem szabad éhezni, de enni sem, hogy nem szabad szomjazni, de inni sem, sem télen fázni és nyáron izzadni – az embereket akkor sem lehetne e tekintetben engedelmességre bírni, mert természettől fogva mindezeknek alá vannak vetve. A szerelem ezzel szemben szabad elhatározás dolga, mindenki azt szereti, aki ízlése szerint való, akárcsak a ruhában és a lábbeliben.

– De ha a szerelem valóban az elhatározástól függ – kérdezte Kürosz –, akkor miért nem lehet azt is egyszerűen elhatározni, hogy abbahagyjuk? Láttam én már olyan embereket, akik zokogtak szerelmi bánatukban, és rabszolgái voltak a szeretett lénynek, pedig azelőtt nagyon rossznak tartották a szolgaságot. Feláldoztak sok olyan dolgot, amit jobb lett volna megtartaniuk, és imádkoztak, hogy szabadulnának már meg szerelmük tárgyától, akárcsak valami betegségtől, mégsem tudtak szabadulni, mert vasnál erősebb kényszer tartotta őket lebilincselve. Legalábbis sokszor vakon szolgálják a szeretett lényt, és menekülni sem próbálnak ennyi szenvedés elől, inkább arra vigyáznak, hogy szerelmük el ne szökjön.

Az ifjú így felelt:

– Előfordul bizony ilyesmi, mert vannak ilyen nyomorultak. Gondolom, szerencsétlenségükben ezért is áhítoztak szüntelenül a halál után; de annak ellenére, hogy ezer módon megválhatnának az élettől, mégsem válnak meg tőle. Ezek kísérleteznek lopással is, és nem tartják tiszteletben mások tulajdonát; amikor aztán rabolnak vagy lopnak, ugye, te vagy az első, aki, lévén, hogy a lopás nem szükségszerű, vádat emelsz a tolvaj és rabló ellen, nem bocsátasz meg neki, hanem megbünteted. így a szépség sem kényszeríti rá az embereket, hogy szeressék a tilos dolgokat, és hogy vágyódjanak utánuk; csak a hitvány emberkék nem tudnak vágyaiknak ellenállni, de a szerelemre hárítják a felelősséget. A derék és kiváló ember is kívánja a pénzt, a jó lovat és a szép asszonyokat, de egyszersmind távol is tudja tartani magát tőlük, ezért sohasem él velük

helytelenül. Én is láttam a szuszai asszonyt, nagyon szépnek is találtam, mégis itt vagyok nálad, lovon ülök, és végzem kötelességemet.

– Isten tudja – felelte Kürosz –, talán nem töltöttél nála annyi időt, hogy hatalmába keríthessen a szerelem. Néha a tűz sem égeti meg azonnal azt, aki hozzáér, és a fa sem lobban lángra rögtön, de azért én nem nyúlnék tűzhöz önszántamból, és az emberi szépséget sem nézném hosszan. Neked sem tanácsolom, Araszpasz, hogy sokáig szemléld a szépséget, mert a tűz csak azt perzseli meg, aki hozzáér, de a szépség már messziről észrevétlenül lángra lobbant, és meggyújtja a szerelem tüzét.

– Légy nyugodt, Küroszom – mondta az ifjú –, ha soha le nem veszem róla a tekintetem, akkor sem gyengülök el annyira, hogy olyasmit tegyek, amit nem kellene.

– Jól van akkor – felelte Kürosz –, őrizd hát, és gondoskodj róla, ahogy parancsoltam, egyszer talán még sok hasznát vesszük ennek az asszonynak.

Ezek után elváltak egymástól. Az ifjú pedig, aki nemcsak az asszony szépségét látta, hanem megérezte erkölcsi nagyságát is, szolgálta őt, azt hívén, hogy ezzel kedvében jár, és valóban észrevette, hogy ő sem hálátlan: a szolgák, úrnőjük parancsára, ellátták mindennel, ha pedig beteg volt, gondoskodott róla, hogy semmiben ne szenvedjen hiányt. Csoda-e, ha a fiatalember mindezek után szerelemre lobban az asszony iránt?

Így alakult hát Araszpasz sorsa. Kürosz közben szerette volna, ha a médek és többi szövetségesei önszántukból maradnak mellette, ezért összehívatta a parancsnokokat. Amikor együtt voltak, így beszélt hozzájuk:

– Méd férfiak és ti, többiek! Tudom biztosan, hogy nem pénz vágyból jöttetek velem, és azt sem gondoltátok, hogy ezzel Küaxarésznak tesztek szolgálatot; nekem kívántatok szívességet tenni, és azért akartátok megosztani velem az éjszakai menetelést és a veszélyt, mert tiszteltetek. Igazságtalanság volna, ha mindezért nem volnék nektek hálás, de hálámat leróni, úgy vélem, még nincs megfelelő hatalmam. Ezt nem is szégyellem kimondani. De egyre csak azt hajtogatni: „ha mellettem maradtok, meghálálom”, tudjátok meg, szégyelleném. Hiszen jól tudom, úgy tűnnék, mintha csak azért mondanám, hogy szívesebben maradjatok velem. Ehelyett így szólok: Ha most Küaxarész parancsának engedve elmentek, akkor is úgy próbálok majd veletek szemben eljárni, ha a szerencse rám mosolyog, hogy ti is dicsérhessetek engem. Én magam ugyanis nem megyek el; megtartom, amit a hürkániaiaknak esküvel ígértem, és amire kezemet adtam: soha nem árulom el őket, és gondom lesz arra is, hogy Gobrüasz, aki csak az imént ajánlotta fel nekünk erődítményét, földterületét és haderejét, meg ne bánja a hozzám tett utat. És ami a fő: az istenek olyan nyilvánvalóan elhalmoznak minket szerencsével, hogy szinte félnék, nem vétkezem-e ellenük, és szégyelleném, ha ezt a szerencsét cserbenhagynám, és meggondolatlanul távoznék. Én tehát így fogok cselekedni. Ti cselekedjetek csak legjobb belátástok szerint, aztán mondjátok meg, mit határoztatok.

Így beszélt Kürosz. Először az szólalt meg, aki egykor Kürosz rokonának vallotta magát.

– Ami engem illet, királyom… mert úgy tűnik nekem, királynak

teremtett téged a természet, mint ahogy uralkodónak születik a méhek királynője is a kasban, hiszen maguktól engedelmeskednek neki, egyik sem tágít mellőle, ha meg távozik, egyik sem marad el mögötte, annyira kívánják, hogy uralkodjon felettük. Azt hiszem, teirántad is hasonlóképpen éreznek az emberek. Hiszen amikor hazatértél Perzsiába, egyetlen méd sem tágított mellőled, sem fiatal, sem öreg, és addig kísértünk mindnyájan, míg Asztüagész vissza nem parancsolt minket. Aztán amikor Perzsiából siettél segítségünkre, megint csak azt láttuk, hogy legtöbb barátod készségesen veled tartott. Amikor pedig ide kívántál hadjáratot vezetni, önként követtek a médek. Most már valahogy úgy vagyunk, hogy veled még ellenséges földön sem félünk, de nélküled rettegés a hazatérés is. Hogy a többiek mit tesznek, azt mondják meg ők, de én és embereim, Kürosz, melletted maradunk; nem félünk látásodtól, és nem menekülünk jótéteményeid elől.

Utána Tigranész szólalt meg:

– Ne csodálkozz, Kürosz, ha én hallgatok. Nem a szavak embere vagyok, hanem a tetteké. Végrehajtom, amit parancsolsz.

A hürkániai király kijelentette:

– Ha most elmennétek, médek, azt mondanám, hogy ez valamelyik isten ármánykodása, aki nem akarja, hogy nagyon nagy boldogságban legyen részetek. Mert értelmes ember ugyan hátat fordítana-e a menekülő ellenségnek, elutasítaná-e az átnyújtott fegyvereket, és tiltakozna-e, ha valaki önmagát és kincsét felajánlja? Különösen ilyen vezér mellett, aki, esküdni merek az összes istenekre, jobban örül, ha jót tehet velünk, mint ha saját vagyonát növelheti.

Erre aztán kórusban kiabáltak a médek:

– Te hoztál ide minket, Kürosz, veled együtt akarunk visszatérni majd, ha úgy látod, hogy elérkezett az ideje.

Hallva ezt, Kürosz így fohászkodott:

– Magasságos isten, kérlek, add meg nekem, hogy megbecsülésüket méltóképpen meghálálhassam.

Ezek után megparancsolta a médeknek, hogy állítsanak őrséget, aztán gondoskodjanak magukról; a perzsák osszák el maguk között a sátrakat, a lovasoknak adják a lovasokhoz, a gyalogosoknak pedig a gyalogosokhoz illőket. Úgy intézzék a dolgokat, hogy a sátorfelügyelők készítsenek el mindent, majd megfelelően ellátva a lovakat is vigyék oda az egyes perzsa századokhoz, úgyhogy a perzsáknak csak a hadi felkészülésre legyen gondjuk. Ezzel telt a nap.

2.

Másnap hajnalban elindultak Gobrüaszhoz. Kürosz és az újdonsült perzsa lovasok, mintegy kétezren, lovon mentek, közvetlen mögöttük ugyanannyi szolga a lovasok pajzsával és szablyáival; a sereg további része zárt rendben haladt utánuk. Kürosz minden lovasnak meghagyta, hogy figyelmeztessék új szolgáikat: aki a hátvédek mögé vagy az arcvonal elé kerül, vagy oldalt kilép a zárt rendből, az büntetést kap.

Másnap alkonyattájban Gobrüasz földjére értek. Látták, hogy az erőd rendkívül szilárd, és a falak úgy vannak megépítve, hogy a legerősebb ostromnak is ellenállhassanak. Azt is látták, hogy sok ökröt és tenger

juhot tereltek össze az erőd alatt. Gobrüasz követeket küldött Küroszhoz, hogy lovagoljon körül, nézze meg, hol lehet a legkönnyebben bejutni, néhány bizalmas embere pedig vegye szemügyre a vár belsejét, és tegyen neki jelentést. Kürosz maga is meg akart győződni, vajon hazudott-e Gobrüasz, azaz hogy bevehető-e az erőd, ezért körüllovagolta, és látta, hogy egyetlen ponton sem lehet behatolni. A Gobrüasznál járt küldöttek jelentették Kürosznak, hogy annyi tartalék van odabent felhalmozva, hogy szerintük a várbeliek egy emberöltő alatt sem fogyasztják el. Míg Kürosz azon tűnődött, hogy mire vélje mindezt, kijött hozzá Gobrüasz egész háznépével; egyesek bort, árpát, lisztet hoztak, mások ökröt, kecskét, juhot, disznót hajtottak maguk előtt. Volt ott még más élelmiszer is bőven, elég ahhoz, hogy Kürosz egész hadserege jóllakjon. Szét is osztották, akiknek ez volt a tisztük, majd vacsorát készítettek.

Gobrüasz, miután összes embere kint volt, felszólította Küroszt, tegyen meg minden szükséges óvintézkedést, és látogasson be a várba. Kürosz felderítőket küldött előre, utánuk egy csapat katonát, majd maga is bevonult. Odabent szélesre nyittatta a kapukat, behívatta barátait és serege tisztjeit. Mikor ezek is beértek, Gobrüasz aranycsészéket, -kancsókat, -serlegeket, különféle dísztárgyakat, tenger sok aranypénzt és sok-sok egyéb gyönyörű holmit hozatott elő, végül bemutatta lányát – egy csodálatosan szép és magas teremtést, aki meghalt fivéréért gyászt viselt –, és így szólt:

– Kürosz, neked adom ezeket, a kincseket, és rád bízom ezt a lányt, rendelkezz velük tetszésed szerint. Csupán egyre kérünk, én immár másodízben, ő most először: állj bosszút az én fiamért, az ő fivéréért.

Kürosz erre így válaszolt:

– Már akkor megígértem neked, hogy ha igazat beszélsz, erőm szerint megbosszullak; most meggyőződtem róla, hogy állanom kell a szavamat, és neki is megígérem, hogy kérését az istenek segítségével teljesítem. A kincseket pedig elfogadom, és ennek a leánynak adom, meg annak, aki őt feleségül veszi. Egy ajándékot azonban elviszek tőled, amit el nem cserélnék Babülón összes kincséért, bármilyen legyen is az, és a világ minden aranyáért sem mondanék le róla.

Csodálkozott Gobrüasz, vajon mi lehet az, és azt hívén, hogy lányáról van szó, megkérdezte:

– Melyik az az ajándék, Kürosz? Kürosz ekképp felelt:

– Azt hiszem, Gobrüasz, sokan vannak, akik soha nem követnének el önszántukból istentelenséget vagy igazságtalanságot, és hazudni sem hazudnának, ha rajtuk állna, de minthogy nincs senki, aki vagyont, hatalmat, erős várat, vagy hőn szeretett gyermeket bízna rájuk, úgy halnak meg, hogy soha nem derül ki, milyenek is voltak tulajdonképpen. Te most erős várat, tengernyi kincset, fegyvereket és drága leányt adsz a kezembe, és így a te segítségeddel megmutathatom mindenkinek, mennyire távol áll tőlem, hogy vendégbarátaimmal istentelenül bánjak, hogy pénz kedvéért igazságtalanságot nem követek el, és szerződést sem szegek meg soha, ha rajtam áll. Vedd tudomásul, míg én igaz férfi vagyok, s míg az emberek igazságosságom hírét zengik, soha nem felejtem el ezt az ajándékot, és megpróbálom minden széppel és jóval meghálálni. Attól se félj, hogy nem kapsz leányod számára méltó férjet, sok derék barátom van, egyikük majd nőül veszi. Hogy csak annyi pénze lesz-e, amennyit te

adsz neki, vagy több, nem tudom megmondani. De jól jegyezd meg: vannak köztünk olyanok, akik cseppet sem fognak téged jobban csodálni a pénz miatt, amit hozományként adsz. Velem versengve fohászkodnak az istenekhez, bárcsak megadatna nekik, hogy bebizonyíthassák, ők sem kevésbé hűek barátaikhoz, mint én, az ellenség elől sem hátrálnak meg soha, amíg élnek – hacsak valamelyik isten közbe nem szól –, és többre becsülik az erényt meg a jó hírnevet, mint Szíria, Asszíria minden aranyát, a te összes kincseddel együtt. Tudd meg, ilyen férfiak ülnek itt.

– Az istenekre – szólalt meg Gobrüasz nevetve –, mutasd meg, Küroszom, hol vannak, hogy egyet fiamul kérjek tőled.

– Nem tőlem kell megtudnod – válaszolta Kürosz. – Ha velünk jössz, ujjal rájuk mutathatsz.

Ezután kezet nyújtott Gobrüasznak, felállt, és elhagyta a várat. Vele mentek emberei is. Gobrüasz nagyon kérte, maradjanak ebédre, de Kürosz nem volt hajlandó. A táborban étkezett, és Gobrüaszt is meghívta.

Letelepedve a szalmakötegből készült heverőre, megkérdezte tőle:

– Felelj nekem, Gobrüasz, mit gondolsz, több takaród van-e neked, mint bármelyikünknek?

– Jól tudom én – felelte az –, hogy takarótok és fekhelyetek is több van, mint nekem, és a házatok is jóval nagyobb, mint az enyém; mert hajlékotok a föld és az ég, ágyatok a földnek minden fekhelye, és takarótok nemcsak a juhok gyapja, hanem minden növény, ami a hegyeken és síkságokon nő.

Látva a feltálalt ételek egyszerűségét, Gobrüasz először azt hitte, hogy ők jóval műveltebbek a perzsáknál. Hanem aztán észrevette, milyen mértékletesek az asztaltársai: valóban, nincs olyan iskolázott perzsa férfiú, aki annyira örülne ételnek-italnak, hogy szemén, kezén vagy eszén ne tudna uralkodni. Mindig tartózkodóak, mintha nem is ennének, és akárcsak a lovasok, akik nem vesztik el lelki nyugalmukat a lovon, és lovaglás közben is látják, hallják és mondják, ami kell, ők is meggondoltan és mértékletesen viselkednek étkezés alatt, mert úgy vélik, hogy csak a disznók, az állatok jönnek izgalomba ételtől vagy italtól. Megfigyelte azt is, hogy udvariasan társalognak, szellemesen élcelődnek egymással, és hogy tréfa közben sem dölyfösek, gorombák vagy sértőek. De legjobban az tetszett neki, hogy a veteránok korántsem gondolják, hogy nekik több étel jár, mint azoknak, akik csak ezután fognak részt vállalni a veszélyből, sőt úgy érzik, hogy csak akkor esik igazán jól a lakoma, ha jövendő harcostársaikat a lehető legjobban ellátják.

Amikor Gobrüasz felállt, hogy hazainduljon, így szólt:

– Cseppet sem csodálkozom, Küroszom, ha kevesebbet érünk, mint ti, jóllehet több serlegünk, ruhánk és aranyunk van, mint nektek. Mi arra törekedtünk, hogy minél több kincset szerezzünk, ti meg, azt hiszem, arra, hogy minél derekabb emberekké váljatok.

Így beszélt.

– Jól van, Gobrüasz – mondta Kürosz –, gyere ide holnap reggel jól felfegyverzett lovasságoddal, hogy lássuk seregedet, egyúttal vezess végig bennünket országodon, hadd tudjuk meg, mit tartsunk baráti és mit ellenséges földnek.

E szavakkal elváltak, és mindegyikük ment a maga dolgára. Hajnalban Gobrüasz megjelent lovasokkal, és útnak indult a menet élén; Kürosz,

mint igazi vezér, nemcsak a menetelésre figyelt, hanem már útközben azt latolgatta, hogyan lehetne az ellenséget gyengíteni, vagy a maga erőit növelni. Abban a meggyőződésben, hogy Gobrüasz és a hürkániai segítségére lehet, magához hívatta őket, és így szólt hozzájuk:

– Azt hiszem, kedves barátaim, nem tévedek, ha úgy vélem, hogy veletek, mint megbízható híveimmel, nyíltan beszélhetek erről a háborúról. Amennyire én látom, nektek még fontosabb, mint nekünk, hogy az asszír fölénk ne kerekedjen. Mert ha nem járunk szerencsével, nekem talán van más kiutam is, de nektek, előre látom, mindenetek idegen kézre kerül, ha ő győzedelmeskedik. Nekem ugyan ellenségem, de nem gyűlöl, csak éppen nem örül annak, ha mi erősek vagyunk, tehát hadakozik ellenünk. Titeket azonban gyűlöl, mivel kijátszottatok.

Egybehangzóan azt válaszolták, hogy csak folytassa, fejtse ki a tervét, hiszen tudják ők ezt jól, és nekik aztán igazán létkérdés, miként alakul a jövő.

– Mondjátok – kezdte Kürosz –, csak ti harcoltok az asszírral, vagy tudomásotok szerint van más ellensége is?

– Van bizony – felelte a hürkániai. – Legnagyobb ellenségei a kaduszok, ez a nagy és erős nép. A velünk szomszédos szakok szintén sok rosszat szenvedtek az asszírtól, őket is megpróbálta leigázni, mint minket.

– Úgy gondoljátok tehát – folytatta Kürosz –, hogy mindkét nép szívesen megtámadná az asszírt a mi oldalunkon?

– Nagyon is szívesen – válaszolták –, ha egyesülhetnének velünk.

– És mi áll ennek az egyesülésnek az útjában? – kérdezte Kürosz.

– Éppen azok – felelték –, akik ellen most vonulunk, az asszírok.

Kürosz erre megkérdezte:

– Ugye, Gobrüasz, ezt az ifjoncot, aki most hatalmon van, alaposan elmarasztalod dölyfös természetéért?

– El bizony, mert nézetem szerint módfelett dölyfösen bánt velem.

– Vajon csak veled viselkedett így, vagy másokkal is?

– Bizony másokkal is – felelte Gobrüasz. – Nem is sorolom fel, mennyi aljasságot követett el a gyengébbekkel szemben. Egyszer például ivás közben nyakon ragadta egy nálam jóval tehetősebb ember fiát, aki, akárcsak az én fiam, barátja volt, és kiheréltette, mert – ahogy mondják – az ifjú ágyasa dicsérte gazdája szépségét, és boldognak mondta azt a nőt, aki egykor a hitvese lesz; most pedig azt mondja, azért tette, mert az ifjú el akarta csábítani az ágyasát. A fiatalember most mint herélt él, és atyja halála óta komoly hatalom van a kezében.

– Azt hiszed hát, ő is szívesen fogadna minket, ha szövetségest remélhetne bennünk?

– Meg vagyok győződve róla – felelte Gobrüasz –, de nem könnyen találkozhatsz vele, Kürosz.

– Miért nem? – kérdezte Kürosz.

– Mert ha egyesülni akarnál vele, közvetlenül Babülón mellett kellene elhaladnunk.

– És ez miért nehéz?

– Hát hogyne lenne nehéz – válaszolta Gobrüasz. – Előre látom, hogy Babülónból oly hatalmas sereg fog rád rontani, amely sokszorosa a te mostani erőidnek. Egyébként figyelmeztetlek: az asszírok mostanában azért szolgáltatnak be kevesebb fegyvert és lovat, mert sereged

csekélynek tűnt fel azok előtt, akik látták. És az ilyesminek nagyon gyorsan híre terjed. Azt hiszem, nem ártana, ha óvatosan haladnánk.

Kürosz ekképp felelt Gobrüasz szavaira:

– Igazad van, Gobrüasz, amikor arra intesz, hogy a lehető legnagyobb elővigyázatossággal haladjunk. Csakhogy bármennyire töröm a fejem, nem tudok biztonságosabb utat kitalálni, mint azt, amely egyenesen Babülónhoz vezet, jóllehet az az a hely, ahol az ellenség színe-java található. Azt mondod, sokan vannak, én pedig hozzáteszem, ha bátrak, akkor még veszélyesek is lesznek számunkra. Márpedig ha minket nem látnak, és azt gondolják, annyira félünk tőlük, hogy még mutatkozni sem merünk, hidd el nekem, levetik eddigi félelmüket, és bátorsággal telnek el, mégpedig annál nagyobbal, minél tovább nem látnak minket. Ám ha azonnal rájuk törünk, lesz közöttük jó néhány, aki még a kezünktől elesetteket siratja, vagy a tőlünk kapott sebeket kötözgeti; a mi seregünk merészségére, övéik menekülésére és vereségére pedig mindnyájan emlékeznek majd. És most hallgass ide, Gobrüasz, hadd figyelmeztesselek még valamire: a nagy tömeg elszántsága valóban legyőzhetetlen, feltéve, ha bíznak magukban; de ha rettegnek, annál nagyobb és tébolyultabb félelem tölti el őket, minél többen vannak. A sok buta beszéd szüli, és a sok halálra vált arc, csüggedt vagy eltorzult vonás növeli naggyá, így aztán éppen a tömeg nagysága miatt nem könnyű a félelmet szavakkal csitítani, vagy rohammal erőt önteni a katonákba, vagy visszavonulással megnyugtatni őket; sőt annál nagyobb veszélyben hiszik magukat, minél jobban bátorítják őket. És hát ne feledjünk még valamit. Ha a háborúban ezentúl mindig azoknak az oldalán lenne a győzelem, akiknek a serege több harcost számlál, akkor joggal aggódhatnál miattunk, és akkor valóban veszélyben is volnánk; de mivel most ugyanúgy a harcolni tudáson múlik a győzelem, mint régen, bízzál csak bátran, nem fogsz csalódni, mert isten segítségével jóval több harcra kész embert találsz majd itt, mint ott, és hogy bizalmad még nagyobb legyen, gondold meg azt is: ez a mostani ellenséges sereg jóval gyengébb, mint legyőzetése előtt, és jóval bátortalanabb, mint amikor megfutamodott, mi viszont bátrabbak is vagyunk, mint korábban, mert győztünk, és magabiztosabbak is, mert a szerencse ránk mosolygott, meg aztán számbelileg is gyarapodtunk, mivel ti csatlakoztatok hozzánk. Most már ne becsüld le saját embereidet se, ha egyszer itt vannak a mi oldalunkon, mert tudd meg, Gobrüasz, a győzteseket még a szolgák is bátran követik. És még egyet ne tévessz szem elől: az ellenség most is megláthat bennünket, de tudd meg, mindenképpen félelmetesebbek leszünk a számára így, hogy ellenük vonulunk, mint ha egy helyben rostokolnánk. És mivel én így tartom jónak, vezess minket Babülón felé.

3.

Így meneteltek, és negyednapra már el is érték Gobrüasz területének határát. Ahogy ellenséges földre értek, Kürosz megálljt parancsolt, a gyalogosokat csatarendbe állítva maga mellett tartotta, és a lovasok közül is annyit, amennyit elegendőnek talált; a többi lovast portyázni küldte, és megparancsolta: mindenkit mészároljanak le, aki fegyvert visel, a többit pedig – nemkülönben a barmokat – vezessék hozzá. Meghagyta, hogy a

perzsák is tartsanak velük; sokan lepotyogtak ugyan a lóról, de a többiek nagy zsákmánnyal tértek vissza. Ahogy a zsákmány együtt volt, Kürosz összehívta a méd és hürkániai vezéreket, továbbá a perzsa előkelőket, és így szólt:

– Kedves barátaim! Gobrüasz gazdagon megajándékozott mindnyájunkat. Vajon nem cselekednénk-e helyesen, ha, miután az isteneknek odaadtuk, ami őket megilleti, és a katonákat is elláttuk a szükségessel, a fennmaradt részt Gobrüasznak adnánk, és ezzel rögtön megmutatnók neki, hogy mi még jótevőinket is igyekszünk legyőzni: igyekszünk őket felülmúlni jótéteményeinkkel?

Mind helyeselték a hallottakat, és egyetértettek. Egyikük így szólt:

– Okvetlenül így tegyünk, Kürosz. Már úgyis attól tartok, hogy Gobrüasz koldus népségnek hisz minket, mivel nem vet fel bennünket a pénz, és nem iszunk aranyserlegből. Ha így cselekszünk, meglátja, hogy nem az aranytól lesz az ember előkelő.

– Hát akkor – mondta Kürosz – adjátok oda a mágusoknak az istenekét, tegyetek félre annyit, amennyi a katonáknak elég, aztán hívjátok Gobrüaszt, és nyújtsátok át neki a többit.

Azok különrakták a zsákmány megfelelő részét, a többit pedig odaadták Gobrüasznak. Ezután folytatták útjukat 164

Babülón felé; csatarendben vonultak, mint harc idején. Mivel az asszírok nem támadtak, Kürosz megparancsolta Gobrüasznak, lovagoljon előre, és mondja meg az ellenségnek: ha a király hajlandó kivonulni és megvívni országáért, akkor vele harcol majd ő is, de ha nem védi meg országát, akkor, sajnos, ő is a győztesnek kénytelen engedelmeskedni. Gobrüasz el is lovagolt oda, ahonnan mindezt biztonságban elmondhatta. A király a következőket üzente neki: – „Urad szól hozzád – mondta. – Gobrüasz, nem azt bánom, hogy a fiadat megöltem, hanem azt, hogy téged is el nem pusztítottalak. Ha harcolni van kedvetek, gyertek vissza harmincadnapon, most nem érünk rá, még készülődünk."

Gobrüasz így felelt:

– Soha ne szűnjön a félelmed! Mert annyi bizonyos, hogy amióta a félelem gyötör, tartasz tőlem.

Gobrüasz beszámolt az asszír király üzenetéről. Kürosz erre visszarendelte seregét, és magához hívta Gobrüaszt:

– Mondd csak, feltételezed, hogy az az ifjú, akit az asszír kiheréltetett, a mi oldalunkon lesz? Mintha ezt állítottad volna!

– Majdnem biztos vagyok benne. Sokat és őszintén beszéltünk erről egymásnak.

– Ha így gondolod, menj el hozzá. Először is, vigyázz rá, hogy amit mond, köztetek maradjon, és ha meggyőződsz róla, hogy barátunk szeretne lenni, úgy intézd, hogy senki ne sejtse meg benne szövetségesünket; mert háborúban akkor lehetünk leginkább hasznára barátainknak, ha ellenségüknek látszunk, ellenségeinknek pedig úgy árthatunk a legjobban, ha barátaiknak tettetjük magunkat.

– Tudom – mondta Gobrüasz –, Gadatasz sokat adna, ha árthatna a mostani asszír királynak, de hogy ezt meg is tehesse, és miképpen, azon nekünk is törnünk kell a fejünket.

– Mondd csak – folytatta Kürosz –, vajon a helyőrség parancsnoka beengedné-e a heréltet és a csapatát abba a határ menti erődbe, amely

mint mondjátok, a hürkániaiak és a szakok ellen épült, hogy háború esetén megvédje ezt a területet?

– Bizonyára – válaszolta Gobrüasz –, ha úgy érkezne, hogy, akár eddig, most se keltsen gyanút.

– Nem is keltene gyanút – mondta Kürosz –, ha én rátörnék az erődökre, mintha be akarnám venni őket, ő pedig teljes erejével védekezne, én elfoglalnám valamelyiket, ő viszont elfogná néhány emberünket vagy követünket, akit az asszírok közismert ellenségeihez küldenék, és az elfogottak azt vallanak, hogy seregért és hágcsókért mentek, mert meg akarjuk támadni az erődöt. így a herélt avval érvelhetne, hogy a hallottakat jó előre tudtul akarta adni, azért sietett az erődhöz.

– Ilyen körülmények között nyilván beengedné a parancsnok – mondta Gobrüasz –, sőt még kérné is, hogy maradjon, amíg te el nem vonulsz.

– És, ugye – kérdezte Kürosz –, ha már bejutott, kezünkre játszhatja az erődöt?

– Valószínűleg – felelte a másik –, ha ő bent mindent előkészít, te meg kívülről támadsz nagy erővel.

– Menj hát, és mondd el neki mindezt, próbáld megnyerni az ügynek, majd térj vissza. Ami pedig a biztosítékot illeti, csak annyit ígérj és mutass neki, amennyit te magad kaptál tőlünk. Ez lesz a legmeggyőzőbb.

Gobrüasz ezzel elment. A herélt boldogan fogadta, mindenbe beleegyezett, aztán megállapodtak a teendőkben. Gobrüasz azt is elmondta, hogy a herélt kitűnőnek tartja a tervet. Kürosz másnap támadott, Gadatasz védekezett. Aztán Kürosz elfoglalta az erődöt, amely pontosan megfelelt Gadatasz leírásának. A Kürosz által előírt úton haladó követek közül Gadatasz egyeseket futni hagyott, hogy sereget és hágcsókat hozzanak, a többit pedig elkapta, és sokak jelenlétében színleg vallatóra fogta. Amint útjuk célját meghallotta, azonnal készülődni kezdett, és még az éjjel útnak indult, azzal az ürüggyel, hogy a hallottakat akarja hírül adni. Végül minden szavának hitelt adtak, és mint segítő vonult be az erődbe. Egy ideig buzgón együttműködött a parancsnokkal, de amint Kürosz megérkezett, elfoglalta az erődöt; felhasználva Kürosz elfogott követeinek segítségét is. Ezután bent helyreállította a rendet, majd kiment Kürosz elé, és szokás szerint földre vetve magát, így szólt:

– Jól vagy, Kürosz?

– Nagyon – felelte Kürosz. – Te az istenek segítségével nemcsak kívánod, hogy jól legyek, hanem valósággal kényszerítesz rá. Tudd meg, rendkívül fontosnak tartom, hogy baráti kezekben hagyjam hátra ezt az erődöt itteni szövetségeseim számára. Téged, Gadatasz, az asszír király kétségkívül megfosztott a gyermeknemzés lehetőségétől, de azt a képességet, hogy barátokat szerezz magadnak, nem rabolta el tőled. Bennünk pedig olyan barátokat szereztél ezzel a tetteddel, akik, ha tehetik, mint segítőtársak igyekeznek majd melletted állni, mégpedig nem hitványabbul, mint ahogy a véredből származó gyermekek tennék.

Eközben a hürkániai, aki csak az imént értesült a történtekről, odarohant Küroszhoz, és jobbját megragadva így szólt:

– Barátaid üdve, Kürosz. Mennyi hálára késztetsz is az istenek iránt, hogy hozzád vezéreltek!

– Menj hát – mondta Kürosz –, és amiért oly szeretettel köszöntesz,

vedd birtokodba az erődöt, rendezd be úgy, ahogy népednek és a többi szövetségesnek a legjobb, de leginkább ennek a Gadatasznak érdekeit tartsd szem előtt, aki elfoglalta és nekünk adta.

– És mit szólnál ahhoz – kérdezte a hürkániai –, ha bevárnánk a kaduszokat, a szakokat meg az én honfitársaimat, és felszólítanánk őket is, hogy együtt beszéljük meg mindnyájan, akiket illet, miképpen vehetnénk legjobban hasznát az erődnek?

Kürosz beleegyezett. Az érdekeltek összegyűltek, és megállapodtak, hogy közösen fogják őrizni az erődöt mindazok, akiknek érdeke, hogy baráti kézben legyen, és hogy ezentúl háború esetén őket védje az asszírok ellen.

A kaduszok, a szakok és a hürkániaiak most már sokkal lelkesebben és nagyobb létszámban vonultak hadba. Kürosz hadserege a továbbiakban kétezer kadusziai könnyűfegyverzetű katonával és négyezer lovassal, tízezer szák íjásszal és ezer lovas íjásszal szaporodott; a hürkániaiak is bőven küldtek még gyalogosokat, és lovasságukat is kétezer főre egészítették ki. Korábban ugyanis több lovast tartottak otthon, mivel a kaduszok és a szakok is az asszírok ellenségei voltak.

Mialatt Kürosz az erőd ügyeivel foglalkozott, a környékbeli asszírok tömegesen szolgáltatták be a lovakat és a fegyvereket, mivel most már minden szomszédjuktól féltek. Egyszer csak megjelent Gadatasz, és tudtára adta Kürosznak, hogy követek érkeztek hozzá, akiknek az elbeszélése szerint az asszír király, értesülvén az erőd körül lezajlott eseményekről, nagyon megdühödött, és most arra készülődik, hogy betörjön a földjére.

– Ha elengednél, Küroszom, szeretném megmenteni az erődöket, a többi kevésbé fontos.

– Ha most elindulsz, mikorra érsz haza? – kérdezte Kürosz.

– Holnapután már otthon vacsorázhatom – felelte az.

– És gondolod, hogy az asszírt már ott találod?

– Biztosra veszem, hiszen siet, mert tudja, hogy messze vagy.

– És én – kérdezősködött tovább Kürosz – hányadnapra érhetek oda a sereggel?

– Nagyon nagy a sereged, uram – válaszolta erre Gadatasz –, így hat vagy hét napnál hamarabb nemigen érkezhetsz otthonomig.

– Te minél hamarabb indulj el – szólt Kürosz –, én pedig, ahogy tudok, megyek utánad.

Gadatasz elindult, Kürosz pedig összehívta a szövetségesek vezéreit. Most már sok derék és nagyszerű férfi jelent meg. Kürosz így szólt hozzájuk:

– Szövetségesek! Gadatasz olyan cselekedetet hajtott végre, amely mindnyájunk számára sokat jelent. És tette ezt anélkül, hogy előzőleg bármi jót kapott volna tőlünk. Most hírül hozták, hogy az asszír király készül betörni Gadatasz földjére. Világos, hogy egyrészt bosszút akar állni, hiszen nagy sérelemnek tartja azt, amit Gadatasz elkövetett ellene, másrészt alkalmasint tudatában van, hogy ha nem sújt le azokra, akik hozzánk pártolnak, hű szövetségesei meg elhullanak a mi kezünktől, csakhamar senki sem lesz hajlandó önszántából mellette maradni. Azt hiszem tehát, férfiak, helyes volna, ha késlekedés nélkül jótevőnk, Gadatasz segítségére sietnénk; így hálánkat leróva, egyszersmind az

igazságosságnak is eleget tennénk, és ráadásul magunknak is hasznára válna a dolog. Mert ha mindenki látja, hogy mi rosszat és jót egyaránt kamatostul fizetűnk vissza, szükségképpen sokan szeretnének majd barátaink lenni, és senkinek nem akarózik ellenségükké válni. Hiszen milyen szavakkal kérhetnénk bárkitől is támogatást, ha most Gadatasszal szemben közömbösen viselkednénk? Hogy is merészelhetnénk ezután dicsérettel illetni magunkat? Hogy nézhetnénk Gadatasz szemébe, ha engednénk, hogy ő, aki egyedül van, ilyen helyzetben is túlszárnyaljon jótéteményeivel bennünket, akik ennyien vagyunk?

Kürosz javaslatát mindnyájan nagy lelkesedéssel fogadták.

– Ha tehát ti is így vélekedtek – folytatta Kürosz –, rendeljünk alkalmas embereket az igásállatok és a szekerek mellé, hadd meneteljenek azok mellett. Gobrüasz lesz a parancsnokuk, őt kövessék. Ő ismeri az utat, és ez a feladat különben is neki való, mi pedig induljunk el legerősebb lovainkkal és embereinkkel, és vigyünk magunkkal háromnapi élelmet. Minél könnyebb és egyszerűbb lesz a málnánk, annál jobb ízűen fogunk az elkövetkező napokban reggelizni, vacsorázni és aludni. Vonulásunk rendje a következő legyen: Khrüszantasz, te menj elöl a vértesekkel, és minthogy sima és széles az út, minden százados haladjon az első sorban, mögöttük egysoros oszlopban a századok; ha tömött sorokban megyünk, gyorsabban és biztonságosabban haladunk. Azért mondom, hogy a vértesek haladjanak a menet élén, mert ők a sereg legnehézkesebb része, és ha ők vezetnek, a gyorsabbak könnyűszerrel utánuk mehetnek. Ha viszont a leggyorsabbak mennek elöl, senki ne csodálkozzék, hogy éjnek idején a sereg részekre szakad, hiszen az előhad messze megelőzi a többit. Utánuk Artabazosz haladjon a perzsa könnyűfegyverzetűekkel és íjászokkal, mögöttük a méd Andamüasz vezesse gyalogságát, aztán Embasz az arméniait, Artukhasz a hürkániaiakat, Thambradasz a szák gyalogságot, végül Datamasz a kadusziaiakat. Ezeknél is az élvonalban haladjanak a századparancsnokok, a jobbszárnyon a könnyűfegyverzetűek, a balszárnyon az íjászok; így menetelés közben is teljesen harckészek lesznek. Ez után haladjon együtt az egész málhásosztag. Parancsnokaik gondoskodjanak róla, hogy még alvás előtt minden be legyen csomagolva, hajnalban pontosan jelenjenek meg a málhával a megbeszélt helyen, és végül, hogy szép rendben kövessék a csapatokat. A málhások után a perzsa Madatasz vezesse lovasságát, a lovas századósokat ő is rendelje az első sorba; ezek a gyalogosszázadok parancsnokaihoz hasonlóan egysoros oszlopban vezessék csapatukat. Majd a méd Rambakasz jöjjön lovasaival ugyanilyen rendben, utánuk pedig te, Tigranész, a lovasságoddal, meg a többi lovasparancsnok azokkal, akikkel átálltak hozzánk. Majd a szakok következzenek, utoljára pedig, minthogy utoljára érkeztek hozzánk, a kadusziaiak. Alkeunasz, mivel te vagy a vezérük, te viselj gondot a menet végére, és vigyázz, hogy senki ne kerüljön a lovasaid mögé. Arra pedig ügyeljetek ti is, parancsnokok és mindenki, akinek egy csepp esze van, hogy csendben meneteljetek; mert éjjel megfigyelésben is, cselekvésben is inkább a fülünkre vagyunk utalva, mint a szemünkre, és ha éjjel támad zavar a seregben, az sokkal nagyobb baj, és kevésbé helyrehozható, mint ha nappal. Ezért mondom, vigyázzatok a csendre és a rendre. Ha éjszakai menetelés vár rátok, minél gyakrabban váltsátok az éjjeli őrséget, hogy a

hosszú őrszolgálatból fakadó álmosság senkit ne bénítson menet közben. Kürtszó jelzi majd az indulást, mire ti, magatokhoz véve a szükséges felszerelést, mindnyájan legyetek ott a Babülón felé vezető úton, és szüntelenül biztassátok az utánatok érkezőket, hogy kövessenek benneteket.

Ezután a tisztek visszavonultak sátraikba, és közben arról beszélgettek, milyen jó emlékezőtehetsége van Kürosznak, hogy mindenkinek név szerint jelölte ki a helyét. Kürosz szántszándékkal tett így: méltatlannak találta volna, hogy a kézműves pontosan ismeri szerszámai nevét, és az orvos tudja, milyen műszerekkel és orvosságokkal dolgozik, csak a hadvezér legyen olyan együgyű, hogy ne tudja alárendelt parancsnokainak nevét, akiket pedig mint szerszámokat kell használnia, valahányszor el akar foglalni vagy meg akar védelmezni valamit, vagy ha bátorítani vagy elrettenteni szeretne. Amikor ki akart valakit tüntetni, illőnek tartotta, hogy nevén nevezze az illetőt. Azt is tudta, hogy minden katona jobban igyekszik kitűnni vitézségével és a nemtelen cselekedettől is sokkal inkább tartózkodik, ha úgy érzi, hogy a vezér személy szerint ismeri. Meg aztán botorságnak tartotta, hogy amikor ezt vagy azt el akarja végeztetni, úgy osztogassa utasításait, mint egyes uraságok teszik otthonukban: „Valaki menjen vízért!”, „Valaki vágjon fát!” Mert véleménye szerint az ilyen parancsolgatás hatására csak egymást bámulják az emberek, senki nem teszi, amit kell, és miközben mindenki hibás, senki nem szégyenkezik vagy fél, hiszen sokak között oszlik meg a felelősség. Éppen ezért nevén nevezett mindenkit, akinek utasítást adott.

Kürosz tehát így vélekedett erről. A katonák pedig megvacsoráztak, őrséget állítottak, mindent összecsomagoltak, és aludni tértek. Éjfélkor felhangzott a kürtjel.

Kürosz közölte Khrüszantasszal, hogy az úton fog várakozni a hadsereg gyülekezőhelyénél, majd szolgáival együtt kivonult: nemsokára Khrüszantasz is odaért a vértesekkel. Kürosz vezetőket adott melléje, és meghagyta, hogy lassan haladjon, mert még nem indult el mindegyik csapat. Ő maga ott állt az út mellett, rendezgette az elvonulókat, a késlekedőket pedig megsürgette. Miután mindnyájan megindultak, lovasokat küldött Khrüszantaszhoz, hogy jelentsék neki: már mind úton vannak, tehát gyorsabban haladhat. Maga is lassan előreügetett, és közben megszemlélte az alakulatokat.

A szép rendben és csendben menetelőkhöz odaléptetett, kilétük felől érdeklődött, majd a feleletet hallva, megdicsérte őket. Azoknál, akik nyugtalankodtak, megvizsgálta a zavar okát, és igyekezett megszüntetni.

Éjszakai óvintézkedései közül már csak azt említjük meg, hogy néhány könnyűfegyverzetű katonát küldött a sereg elé, akik Khrüszantaszt láthatták, és akiket ő is szemmel tarthatott. Ezeknek az volt a feladata, hogy éberen figyeljenek minden neszre, s általában, ha valami gyanúsat tapasztalnak, jelentsék Khrüszantasznak. Ennek az osztagnak is volt parancsnoka, aki rendet tartott, és eldöntötte, mit érdemes jelenteni, és mit nem.

így haladtak éjnek idején. Amint azonban nappal lett, Kürosz hátraküldte a kadusziai lovasokat, mivel nem akarta, hogy az utóvédben menetelő kadusziai gyalogság lovas-fedezet nélkül maradjon. A többi lovast viszont, mivel az ellenség is elölről volt várható, előrerendelte,

hogy aztán, ha valahol ellenállásba ütközne, jól rendezett had élén vehesse fel a harcot, ha pedig menekülőket látna, azonnal kész legyen az üldözésre. Bizonyos csapattestek mindig üldözésre voltak kijelölve, másoknak viszont nem volt szabad elhagyniok helyüket: soha nem engedte, hogy a sereg felbomoljon. így vezette katonáit Kürosz. Ő maga nem tartózkodott egy helyen; előre-hátra lovagolt, felügyelt, és gondoskodott az esetleges hiányokról.

Így vonultak Kürosz emberei.

4.

Eközben Gadatasz egyik lovastisztje, látva, hogy vezére elpártolt az asszír királytól, arra gondolt: ha baj történne Gadatasszal, a király bizonyára neki adná az áruló egész vagyonát. így hát elküldte egyik bizalmasát az asszír királyhoz, és megüzente neki: ha az asszír sereg már ott van Gadatasz földjén, állítson kelepcét, és elfoghatja Gadataszt és embereit. Meghagyta a küldöncnek, hogy arról is számoljon be, hány embere van Gadatasznak, és mondja meg, hogy Kürosz nem tart velük; megjelölte az utat is, amelyen haladni fognak. És hogy hitele még nagyobb legyen, megüzente, hogy az asszír király hatalmába adja Gadatasz földjén levő erődjét, meg mindent, ami benne van. Ő maga is nemsokára ott lesz, üzente még: ha lehet, előbb megöli Gadataszt, de ha nem, ő maga akkor is a király mellett kíván maradni. A küldött lélekszakadva az asszírhoz vágtatott, és beszámolt jövetele céljáról. A király, hallva az üzenetet, nyomban megszállta az erődöt, majd nagyszámú lovassággal és harci szekérrel elrejtőzött a közeli településeken.

Gadatasz, a falvak közelébe érve, felderítőket küldött előre. Az asszír király, amint meglátta a közeledőket, parancsot adott, hogy két vagy három szekér induljon el, néhány ló kezdjen el futni, mintha meg volnának rettenve, és mintha kevesen volnának. A felderítők ezt látva üldözőbe vették őket, és intettek Gadatasznak. A helyzet őt is megtévesztette, és minden erejével üldözni kezdte a menekülőket. Az asszírok, mivel úgy látszott, hogy kézre tudják keríteni Gadataszt, előrohantak rejtekhelyükről. Erre Gadatasz emberei is futásnak eredtek, azok meg természetesen üldözőbe vették őket. Az áruló, aki parancsnoka életére tört, most lesújtott Gadataszra, de elvétette a halálos csapást. A döfés a vállát érte, és ott sebezte meg. Ezután elvágtatott, és meg sem állt az üldözők csapatáig. Itt felfedte kilétét, és lovát hajszolva lelkesen üldözte az ellenséget a királlyal együtt. Mint várható volt, a hajszában a jobb lovasok már-már utolérték a hitványabbakat, s Gadatasz úttól elcsigázott emberei hovatovább mind harcban álltak. Elképzelhető, milyen nagy öröm fogta el őket, amikor Küroszt és csapatát megpillantották. A mindenfelől körülfogott harcosok úgy érezték, mintha vihar után a révbe jutottak volna. Kürosz először meg volt lepve, de aztán felismerve a helyzetet, szembefordította csatarendbe állított csapatát az előretörő ellenséggel, és rohamra indult. Amint az ellenség rájött, hogy mi történik, futásnak eredt, Kürosz pedig kiadta a parancsot, hogy a kijelölt osztagok vegyék üldözőbe az ellenséget; a többiekkel együtt ő maga is utánuk nyomult, már amennyire tanácsosnak gondolta. Ez

alkalommal harci szekereket is zsákmányoltak. Néhány kocsiból a kanyar vagy más ok következtében kiesett a hajtó, a többit a lovasok kerítették be. Sokan elpusztultak, többek között az a férfi is, aki lesújtott Gadataszra. A Gadatasz erődjét ostromló asszír gyalogosok egy része az elpártolt erődbe menekült, másik részük egy nagyobb asszír városba futott, maga az asszír király is ide menekült lovasaival és harci szekereivel.

Kürosz most visszahúzódott Gadatasz területére, kiadta a zsákmányra és foglyokra vonatkozó parancsot az illetékes osztagnak, majd azonnal a megsebesült Gadataszhoz indult, hogy állapota felől érdeklődjön. Gadatasz elébe sietett az érkezőnek. Sebe már be volt kötözve. Kürosz, megpillantva őt, örvendezve szólt:

– Eljöttem megnézni, hogy vagy.

– Én pedig – válaszolta Gadatasz –, az istenekre mondom, azért jöttem eléd, hogy újra lássam azt a férfit, akiben ilyen nemes lélek lakozik. Neked, tudomásom szerint, nincs rám szükséged, és még ígérni sem ígérted, hogy ezt fogod tenni. Te magad még semmi jót nem kaptál tőlem, de mert úgy láttad, hogy segítettem valamit barátaidnak, lelkesen siettél segítségemre. Ha most nem jössz, magamra hagyatva menthetetlenül elpusztulok. Istenemre, Kürosz, ha most is olyan volnék, amilyennek születtem, és gyermeket nemzettem volna, nem tudom, vajon saját fiam viselkedett volna-e így velem, ahogy te, mert ismerek olyan fiúkat, mint például ez a mostani asszír király is, aki már sokkal több bánatot okozott saját apjának, mint amennyit neked okozhat most.

Kürosz így felelt:

– Engem csodálsz, Gadatasz, de a sokkal nagyobb csodát nem veszed észre.

– Mi volna az? – kérdezte Gadatasz.

– Az, hogy ennyi perzsa, méd, hürkániai, meg az összes itt levő arméniai, szák és kadusziai ennyi buzgalmat tanúsít irántad.

– Nekik is adjanak minden jót az istenek, de legfőképpen annak, aki ilyenné tette őket – fohászkodott Gadatasz, majd hozzátette: – de hogy méltóképpen meg is ajándékozhassuk azokat, akiket dicsérsz, Küroszom, fogadd ezeket az ajándékokat oly szívesen, amilyen szívesen adom.

Ezzel odahordatott rengeteg holmit, úgyhogy akinek kedve tartotta, áldozhatott, és ráadásul bőven jutott ajándék is a sereg minden katonájának, dicső tetteikhez és dicső győzelmeikhez méltón.

A kadusziai az utócsapatot vezette, és nem vett részt az üldözésben. De ő is szeretett volna valami dicső fegyvertényt végrehajtani, ezért anélkül, hogy szándékát akár egy szóval is elmondta volna Kürosznak, Babülón környékére ment portyázni. Az asszír király éppen visszavonulóban volt abból a városból, ahová menekült, amikor igen jól rendezett sereg élén véletlenül összetalálkozott a fegyelmezetlen kadusziai lovassággal. Látva, hogy a kadusziaiak egyedül vannak, nekik támadt, vezérüket és egy csomó emberüket megölte, lovaik egy részét összefogdosta és a náluk levő zsákmányt elszedte. Addig üldözte őket, amíg biztonságosnak tartotta, aztán visszafordult. Az első kadusziaiak estefelé vetődtek a táborba.

Kürosz, amint értesült az eseményekről, eléjük sietett, az érkező sebesülteket azonnal gondozásba vette, és Gadataszhoz küldte, hogy

ápolásban részesüljenek, a többieket meg a sátrakhoz vezette, és a perzsa nemesek segítségével – hiszen a vitézek mindig ki akarják venni részüket az ilyesmiből – gondoskodott róla, hogy megkapjanak mindent, amire szükségük van. Látszott rajta, hogy mélységesen bánkódik. A többiek már vacsoránál ültek, de Kürosz a szolgákkal és az orvosokkal még mindig a sebesültek körül foglalatoskodott, nehogy véletlenül valaki ellátatlan maradjon; igyekezett személyesen gondoskodni mindenkiről, de ha nem jutott hozzá, a nyilvánosság előtt másokat bízott meg az ápolással.

Így tértek nyugovóra. Hajnalban összehívatta a tiszteket, az összes kadusziait, és a következőket mondta:

– Szövetségesek! Emberi dolog az, ami velünk megesett, mert úgy gondolom, nincs abban semmi csodálatos, ha tévedünk, hiszen emberek vagyunk. Érdemes volna azonban a történtekből némi tanulságot levonni: tanuljuk meg, hogy az ellenségnél gyengébb egységnek soha nem szabad leszakadnia a sereg egészéről. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy néha, szükség esetén, nem indulhat valaki harcba még kisebb csapattal is, mint amilyennel most a kadusziai rendelkezett, csak tájékoztassa szándékáról azt, akinek a segítségére számíthat. Ha így vonul ki, kelepcébe csalhatják ugyan, de akkor azoknak, akik helyben maradtak, szintén módjuk van az ellenséget megtéveszteni, eltéríthetik a harcba indulók felől, vagy máshol zavarhatják, hogy ezzel biztosítsák övéiket. így a távollevő nincs elszakítva, hanem összeköttetésben van a sereg zömével; ha viszont úgy kerekedik fel, hogy nem közli, merre megy, olyan helyzetbe kerül, mintha egyes-egyedül harcolna. De azért isten segítségével bosszút állunk az ellenségen, méghozzá nemsokára. Mihelyt megreggeliztetek, odavezetlek titeket, ahol a dolog történt, eltemetjük halottainkat, egyszersmind megmutatjuk az ellenségnek, hogy ugyanott, ahol győzteseknek hitték magukat, mások, ha isten is úgy akarja, őket győzik le. Ne nézhessenek megelégedéssel arra a földre, amelyen szövetségeseinket leméészárolták! Ha pedig nem állanak ki ellenünk, felégetjük falvaikat és elpusztítjuk földjeiket, nehogy örömmel töltse el őket, amit ellenünk műveltek, inkább sírjanak csak, veszteségüket látva. A többiek menjenek reggelizni, ti meg, kadusziaiak, először is válasszatok otthoni szokás szerint vezért magatok közül, aki az istenek és a mi segítségünkkel gondoskodik majd mindenről, ezután ti is reggelizzetek meg és küldjétek hozzám azt, akit megválasztottatok.

Azok így is cselekedtek. Kürosz kivezette a sereget, nyilvánosan beiktatta tisztségébe a kadusziaiak jelöltjét, majd meghagyta neki, hogy embereivel együtt tartózkodjék az ő közelében, „hogy erőnktől telhetőleg bátoríthassuk őket” – tette hozzá.

Azután a csatatérre vonultak. Mindenekelőtt eltemették a kadusziaiakat, és végigpusztították a területet, majd útravalót immár az ellenség földjéről hozva, visszatértek Gadatasz országába.

Aztán arra gondolt Kürosz, hogy ha ő nem lesz mellettük, milyen keserves sors vár azokra, akik mellé álltak, mivel Babülón közelében élnek. Ezért meghagyta a szabadon bocsátott foglyoknak, hogy mondják meg az asszír királynak (sőt követet is küldött, hogy ugyanezt közölje): ő a maga részéről hajlandó a földművelőket békében és sértetlenül hagyni, ha az asszír sem bántja az ő híveit, miközben a földeken dolgoznak.

– Mert – tette hozzá – ha meg tudnád is akadályozni munkájukat, nem

okoznál nagy kárt, mivel azok, akik mellém álltak, nem laknak nagy területet, én viszont igen nagy földet engednék neked megművelni. Ami pedig a termény betakarítását illeti: ha háború van, gondolom, úgyis a győztes arat le mindent, ha meg béke, akkor világos, hogy te. Ha bárki fegyvert emelne az enyéim közül ellened, vagy a tieid közül ellenem, akkor te is, én is teljes erővel lesújtunk rájuk.

Ezeket üzente a követtel. Amikor az asszírok ezt hallották, minden erővel rábeszélték a királyt, hogy egyezzen bele a feltételekbe, és a lehető legszűkebbre korlátozza a háborúskodást. Az asszír bele is egyezett; lehet, hogy honfitársai győzték meg, de lehet, hogy neki is kedvére volt a dolog. Megkötötték hát a szerződést: a földművelők éljenek békében, csak a fegyveresek viseljenek harcot továbbra is.

Ezt intézte Kürosz a földműveléssel kapcsolatban. A legelő nyájakra vonatkozóan pedig felszólította szövetségeseit, hogy, ha jónak látják, helyezzék biztonságba az állatokat a perzsák fennhatósága alatt álló területen. És hogy a szövetségeseknek még több kedve legyen a hadviseléshez, ahol csak tudták, elhajtották az ellenség állatait. Hiszen a veszély ugyanakkora, még ha nem az ellenségtől szerzik is mindennapi élelmüket, az ellenségtől szerzett eleség viszont, úgy gondolta Kürosz, könnyebbé teszi a háborút.

Kürosz már az elvonuláshoz készülődött, amikor megjelent Gadatasz. Rengeteg sokféle ajándékot hozott és vezetett oda tekintélyes, gazdag házához. Lovakat is ajándékozott szép számmal; ezeket azoktól a lovasaitól kobozta el, akikben a pártütés miatt megingott a bizalma. Kürosz elé lépve így szólt:

– Most ezeket az ajándékokat hozom neked, Kürosz, használd őket, ha szükséged van rájuk, és tudd: úgy tekinthetsz minden más javamra is, mint a sajátodra. Mert nincs és nem is lesz már nekem utódom, akire házamat hagyhatom, és ha meghalok, nemzetségem és nevem kihal velem együtt. Pedig, esküszöm az istenekre, Kürosz, akik látnak és hallanak mindent: sem igazságtalan, sem aljas dolgot nem mondtam és nem tettem soha, és ezt szenvedem mégis.

Könnyekre fakadt, siratta a sorsát, és nem tudott tovább beszélni. Kesergését hallva, Kürosznak megesett rajta a szíve. így szólt:

– Csak a lovakat fogadom el. Hiszen azokat a te javadra fogom használni, amikor valószínűleg megbízhatóbb lovasokat ültetek rájuk, mint eddigi gazdáik. Hamarosan tízezer főre egészítem ki a perzsa lovasságot, régi vágyam ez már. A többi kincset pedig vidd csak vissza, és őrizd addig, amíg olyan vagyonosnak nem látsz, hogy nem maradok mögötted a viszonzásban; ha úgy válunk el, hogy többet adsz nekem, mint amennyit tőlem kaptál, istenemre, szégyenkeznem kell előtted.

Így felelt erre Gadatasz:

– Jó, hát akkor rád bízom, hiszen ismerem már a gondolkodásmódodat. Csakhogy mérlegeld: meg tudom-e én mindezt őrizni? Amíg barátságban voltunk az asszírral, úgy tűnt fel, apám gazdagsága a legszebb dolog a világon. Hiszen közel laktunk a legnagyobb piroshoz, Babülónhoz, és élveztük mindazt az előnyt, amit a nagyváros csak adhat, a vele járó kellemetlenségeket pedig hazatérve magunk mögött hagytuk. Most azonban, hogy ellenségek lettünk, távozásod után mi és minden emberünk nyilvánvalóan támadásoknak leszünk kitéve. Azt hiszem,

keserves napok virradnak ránk minden szempontból, hiszen az ellenség nemcsak közel van, hanem szemlátomást erősebb is nálunk. Mondhatná erre valaki: „Miért nem gondoltad ezt meg, mielőtt átalltál?” Azért, Küroszom, mert az én megaláztatástól és haragtól égő szívem sohasem azt nézte, mi a legbiztonságosabb, hanem egyre azon töprengett, miképpen állhatna bosszút az istenek és emberek emez ellenségén, aki szüntelenül csak gyűlölködik, de nem arra, aki bántja, hanem arra, akiről azt sejti, hogy különb nála. Éppen ezért úgy gondolom, hogy mivel ő gazember, még nálánál is nagyobb gazembereket tesz szövetségeseivé. És légy nyugodt, Kürosz, ha feltűnne valaki, aki nála kiválóbb, azzal a derék emberrel nem neked kell harcolnod, hiszen a királynak úgysem lesz addig nyugta, amíg a nála különbeket el nem teszi láb alól. De úgy gondolom, azt könnyűszerrel el tudja érni, hogy engem a hitványak segítségével is nyugtalanságban tartson.

Kürosz úgy vélte, érdemes megfontolnia a hallottakat.

– És mit szólnál hozzá, Gadatasz – kérdezte nyomban –, ha a várakat védőőrséggel megerősítenénk, hogy sértetlenül maradjanak, és te biztonságban szállhass meg bennük, bármikor visz arra utad. Te pedig velünk jönnél a hadjáratra, hogy ha az istenek továbbra is velünk maradnak, ő féljen tőled, ne pedig te őtőle. Amin örömmel megpihenteted szemed, vagy akinek a társaságában jól érzed magad, hozd magaddal és gyere. Azt hiszem, te is elég hasznos leszel nekem, és én is megteszek érted minden tőlem telhetőt.

Hallva ezt Gadatasz, fellélegzett, és így szólt:

– Felkészülhetnék-e, mielőtt útnak indulsz? Szeretném anyámat is magammal vinni.

– Hozd csak – felelte Kürosz –, én várok, amíg nem szólsz, hogy elkészültél.

Gadatasz tehát elment, és Kürosz társaságában védőőrséggel erősítette meg a várakat. Aztán összecsomagolt mindent, ami hozzátartozik egy gazdag ház berendezéséhez. Magával vitte meghitt bizalmasait, azokat pedig, akikben nem bízott, javarészt arra kényszerítette, hogy hozzák magukkal asszonyaikat vagy fivéreiket is, hogy ezzel mintegy magához kösse őket.

Kürosz indulás után Gadataszt is közvetlen környezetébe osztotta be, hogy felvilágosítást adhasson, milyenek az utak, hol van ivóvíz, takarmány és gabona, és így mindig a leggazdagabb vidékeken táborozhassanak.

Kürosz, mikor menet közben megpillantotta a babülóniaiak városát, és észrevette, hogy az út, amelyen haladnak, közvetlenül a falnál húzódik, hívatta Gobrüaszt meg Gadataszt, és megkérdezte tőlük, van-e másik út is, ami nem szorosan a fal mellett vezet.

Gobrüasz így felelt:

– Van, uram, nem is egy. De én azt hittem, hogy te szántszándékkal a városhoz legközelebb eső úton akarsz végigvonulni, hogy megmutasd az asszír királynak, milyen nagy és szép már a sereged; hiszen már akkor is közel nyomultál a falhoz, amikor még nem volt ennyi embered, és ő láthatta, hogy bizony nem vagyunk valami sokan. De most? Tegyük fel, némiképp már ő is fel van szerelve, elvégre megüzente, hogy harcra készülődik ellened, és mégis biztos vagyok benne, hogy ha meglátja seregedet, újra igen készületlennek fogja magát érezni.

Így felelt erre Kürosz:

– Látom, Gobrüasz, csodálkozol, hogy amikor sokkal kisebb haddal vonultam erre, egészen a fal közelébe nyomultam, most pedig, amikor nagyobb a seregem, nem akarok ugyanúgy a falak alatt vonulni. De ne csodálkozz: más dolog ugyanis valami *ellen* vonulni és más valami *mellett* elvonulni. Hiszen valami ellen mindenki abban a rendben vonul, amely a harc szempontjából a legmegfelelőbb, s akinek esze van, vissza is úgy vonul, ahogy a legbiztonságosabb, és nem ahogy a leggyorsabb. Elvonulásnál viszont szükségszerűen hosszúak a szekerek és a málhások sorai, ezeket meg mind fegyveresekkel kell körülvenni, mert nem szabad, hogy az ellenség egyetlen málhásosztagot is fegyveres fedezet nélkül lásson. Ilyen menetelés közben a sereg harcképes része természetesen kis csoportokba van szétszórva. Ha ilyenkor az ellenség kitör a falak közül, méghozzá sűrű sorokban, bizony sokkal erősebbnek mutatkozik majd az összecsapásnál, mint az arra elvonulók, bárhol támadná is meg őket. Mert a hosszú sorban menetelők a segítséget is csak messziről kaphatják, a várbelieknek viszont nem kell sok idő, hogy rárontsanak a közelben vonuló ellenségre, és aztán visszatérjenek. Ha azonban elnyúló menetoszlopunkkal nem megyünk közel, s olyan távolságban haladunk el mellettük, mint amennyire most jutottunk, a tömegünket veszik majd észre, és a mindent fedező fegyveresek rettentőnek mutatják sokaságunkat. És ha valóban előtörnének valahol, már messziről észrevesszük, és nem fogjuk készületlenül várni őket. Különben pedig, férfiak, hacsak nem érzik magukat nálunk sokkal hatalmasabbnak, nem merészelnek ránk törni, hiszen messzire kellene eltávolodniok a faltól, a visszavonulás meg kockázatos dolog.

Így beszélt Kürosz, és a jelenlevőknek tetszett, amit mondott. Gobrüasz a parancshoz híven más utat mutatott. A város mellett Kürosz sorban megerősítette a hátul haladó egységeket, és így vonult el. Imigyen menetelve néhány nap alatt megérkeztek a szírek és a médek határvidékére, ahonnan eredetileg elindultak. Itt három szír erőd állt. Az egyiket, a leggyengébbet, megtámadták és bevették, a másik kettőnek a helyőrsége pedig, Kürosz fenyegető fellépésének és Gadatasz rábeszélésének hatására, megadta magát.

5.

Amikor ez is megtörtént, Kürosz követet küldött Küaxarészhoz, és kérte, jöjjön el a táborba, hogy megtanácskozzák, mit kezdjenek az elfoglalt erődökkel, és hogy a hadsereget megszemlélve, további megbeszélést folytassanak, mit tart helyesnek a jövőben.

– Mondd meg neki – üzente –, hogy ha kívánja, hajlandó vagyok nála tábort ütni.

A követ elment az üzenettel. Kürosz közben megparancsolta: az asszír király sátrát a benne levő kincsekkel a lehető legpompásabban rendezzék be – ezt választották ki a médek Küaxarész számára –, és a Küaxarésznak kiszemelt két asszonyt meg a dalnoknőket vezessék be a sátor asszonylakába. így is történt.

A küldött eközben átadta Küaxarésznak az üzenetet.

Küaxarész maga is úgy látta, hogy jobb lesz, ha a hadsereg a

határvidéken tartózkodik. Időközben még azok a perzsák is megérkeztek, akikért Kürosz annak idején elküldetett: negyvenezer könnyűfegyverzetű harcos és íjász. Küaxarész, belátva, hogy már az eddigiek is mennyi kárt okoztak Médiának, úgy gondolta, jobb lesz tőlük megszabadulni, mintsem újabb néptömeget magára zúdítani. A Perzsiából érkezett csapat vezére, Kürosz parancsához híven, megkérdezte Küaxarészt, szüksége van-e a seregre. Hallva a „nem”-et és azt, hogy Kürosz a közelben tartózkodik, még aznap elindult hozzá seregével.

Másnap Küaxarész is felkerekedett megmaradt méd lovasaival. Kürosz, amint tudomást szerzett érkezéséről, az immár nagyszámú perzsa lovasságnak, az összes méd, arméniai és hürkániai lovasnak, továbbá a többi szövetséges legkiválóbb és legjobb fegyverzetű lovasainak az élén elindult Küaxarész elé, hogy hatalmát mutassa.

Küaxarész, amikor az ő gyér számú és csekély értékű kísérete mellett meglátta Kürosz sok derék és nagyszerű katonáját, megalázónak érezte a helyzetet, és fájdalom töltötte el szívét. Kürosz leszállt lováról, és odalépett hozzá, hogy szokás szerint megcsókolja. Küaxarész, aki szintén leszállt lováról, elfordult, nem csókolta meg, hanem mindenki szeme láttára sírva fakadt. Kürosz erre megparancsolta a többieknekj hogy vonuljanak vissza és pihenjék ki magukat, ő pedig karon fogta Küaxarészt, és félrevonta, majd leteríttetett néhány méd szőnyeget az út szélén álló pálmafák alá, leültette Küaxarészt, maga is melléje ült, és így szólt:

– Az istenekre kérlek, nagybátyám, mondd meg, miért haragszol rám, miféle rosszat láttál, hogy így neheztelsz?

Ekképp felelt Küaxarész:

– Mert elgondolom, Kürosz, hogy emberemlékezet óta minden ősöm királynak született, az volt az apám is, sőt királynak neveznek engem is, és lám, most milyen nyomorultul, milyen méltatlanul vonulok itt, miközben te az én kíséretemmel és többi seregeddel hatalmasan és teljes fényben jelensz meg. Azt hiszem, ilyesmit az ellenségtől is nehezen viselünk el, hát még attól, akitől a legkevésbé kellene elszenvednünk. Inkább tízszer a föld alá bújnék, mintsem ilyen nyomorultnak lássanak, és tapasztaljam, hogy enyéim nem törődnek velem, sőt kinevetnek. Mert jól tudom, nemcsak te vagy hatalmasabb nálam, hanem alattvalóim is megerősödött öntudattal jöttek elém, annak tudatában, hogy előbb tehetnek ők rosszat velem, mint én velük.

Most még jobban erőt vett rajta a sírás, ami annyira elérzékenyítette Küroszt is, hogy az ő szeme is megtelt könnyel.

Kis szünet után így szólt:

– Nem igaz, amit mondasz, Küaxarész, és nem is gondolkodsz helyesen, ha azt hiszed: jelenlétem arra ösztönzi a médeket, hogy neked rosszat tegyenek. De nem csodálkozom, ha el vagy keseredve. Hogy joggal neheztelsz-e vagy jogtalanul, azzal most nem foglalkozom, hiszen tudom, nehezen viselnéd el, ha megvédeném őket. Azt viszont súlyos hibának tartom, ha egy vezér egyszerre haragszik minden alattvalójára. Mert ha sok embert tartunk félelemben, szükségszerűen sok ellenséget is szerzünk magunknak, és ugyanolyan szükségszerű, hogy ha egyszerre haragszunk mindenkire, egyetértést teremtünk közöttük. Tudd meg, hogy éppen ezért nem küldtem el őket magam nélkül: féltem, hogy haragod

még bajt okoz mindnyájunknak. De most, hogy én itt vagyok, ettől, isten segítségével, nem kell félned. Azt azonban nagyon nehezen viselem el, hogy azt hiszed, vétettem ellened, hiszen minden erőmmel azon fáradoztam, hogy minél több hasznot hajtsak barátaimnak. Úgy látszik, éppen az ellenkezőjét értem el. De ne vádolgassuk egymást így vaktában. Vegyük szemügyre, lehetőleg a legnagyobb pontossággal, miféle vétket követtem el. Én a lehető legbarátibb javaslatot teszem: ha kiderül, hogy bűnt követtem el ellened, kész vagyok beismerni vétkemet, de ha az derül ki, hogy semmi rosszat nem tettem, és hogy szándékomban sem volt ilyet tenni, hajlandó vagy-e beismerni te is, hogy ártatlan vagyok veled szemben.

– Természetesen – hangzott a felelet.

– És ha bebizonyosodik, hogy nem egyszerűen jó szolgálatot tettem neked, hanem arra törekedtem, hogy minden tőlem telhetőt megtegyek az érdekedben, vajon nem inkább dicséret illet-e, mint szemrehányás?

– De bizony! – felelte a másik.

– Hát akkor nézzük meg sorjában, mi mindent tettem

– szólt Kürosz. – így derül ki legjobban, mit tettem jól és mit rosszul. Ha jónak látod, kezdjük talán ott, hogy elvállaltam a vezérséget. Amikor tudomásodra jutott, hogy nagyszámú ellenség gyülekezik és készül ellened és országod ellen, követek útján azonnal segédcsapatokat kértél a perzsa birodalomtól, engem meg személy szerint arra kértél, hassak oda, hogy én magam legyek az esetleges perzsa csapat vezére. Nos, hallgattam rád? Eljöttem-e azonnal és hoztam-e magammal csapatot, oly nagyszámút és oly vitézt, amilyet csak lehetett?

– Bizony jöttél – felelte Küaxarész.

– Akkor hát először arra felelj, méltánytalanságnak tartod-e ezt részemről vagy pedig jótéteménynek?

– Magától értetődik, hogy baráti tettnek – felelte Küaxarész.

– És amikor jött az ellenség, és harcolni kellett ellene

– folytatta Kürosz –, észrevetted-e, hogy elbújtam a megpróbáltatások elől, és volt-e veszély, aminek nem álltam elébe?

– Nem, istenemre mondom, nem – válaszolta Küaxarész.

– És amikor az istenek segítségével kivívtuk a győzelmet, és az ellenség megfutamodott, hívtalak-e, hogy üldözzük, hogy csapjunk le rá együtt, hogy arassuk le közösen fáradozásaink várható gyümölcsét? Vádolhatsz-e azzal, hogy a magam hasznát néztem?

Küaxarész hallgatott.

– Ha erre neked jobban esik hallgatni, mint felelni – beszélt tovább Kürosz –, akkor azt mondd meg, mi méltánytalanságot találsz abban, hogy mivel te az üldözést nem tartottad biztonságosnak, téged felmentettelek a veszély alól, és arra kértelek, küldd el velem lovasaidat? Rajtad áll, hogy bebizonyítsd, méltánytalanságot követtem-e el e kérésemmel, különösképpen ha figyelembe vesszük, hogy előtte még harcostársadul is kínálkoztam.

Minthogy Küaxarész most is hallgatott, Kürosz tovább folytatta:

– Ha erre sem akarsz felelni, akkor azt mondd meg: mit vétettem ellened a következőkben? Te azt válaszoltad, hogy látva a médek jókedvét, nem szeretnéd megzavarni és veszélybe kényszeríteni őket. Vajon sértésnek számít-e, hogy ezért nem haragudtam meg, hanem újra

csak kértem, mégpedig olyasmit, amiről tudtam, hogy ez a legkevesebb, amit nekem adhatsz, és hogy a médeknek sem parancsolhatsz ennél könnyebbet. Azt kértem ugyanis, engedd meg, hogy az önként vállalkozók velem jöhessenek. Megengedted ugyan, de ez se ért volna semmit, ha én magam nem kérem meg őket. Felkerestem hát és megpróbáltam meggyőzni médjeidet, majd úgy, ahogy megengedted, útnak indultam azokkal, akiknél megértésre találtam. Ha ezért hibáztatsz, akkor, úgy látszik, az engedélyedet is hiba elfogadni, így indultunk tehát útnak. S nem köztudomású-e, mit tettünk azután, hogy kivonultunk? Talán bizony nem vettük be az ellenség táborát? Nem pusztultak-e tömegesen, akik ellened törtek? Akik életben maradtak, azok közül is sokan elvesztették fegyverüket vagy lovukat. A kincseket pedig, mint tudod, a szövetségesek szerezték meg és hozták részint neked, részint alattvalóidnak; ugyanazoknak a kincseit, akik korábban a tiédet vitték és hajtották el. És ami a legfontosabb és a legszebb, láthatod, hogy birodalmad megnövekedett, az ellenség földje kisebb lett; az ellenség erődjei kezedben vannak, a tieid pedig, amelyeket korábban a szírek foglaltak el, ismét birtokodba kerültek. Hogy ebben neked mi a rossz, vagy mi az, ami nem jó, nos, igazán szeretném megtudni, el sem mondhatom, mennyire. Szerencsére semmi akadálya, hogy meghallgassam. Mondd hát, mi erről a véleményed?

Kürosz ezzel elhallgatott. Küaxarész pedig így válaszolt:

– Igazad van, Kürosz, nem is tudom, mondhatná-e valaki, hogy rossz az, amit tettél, de értsd meg: olyanfajta jó ez, hogy minél nagyobb, annál jobban nyomaszt. Jobban örülnék, ha én növeltem volna naggyá a te országodat az én hatalmammal, mint hogy az enyémet lássam így megnövekedve általad. Hiszen amit tettél, rád dicsőséget, rám valamiképpen szégyent hoz! És ugyanígy a kincseket is szívesebben adnám én neked, mint hogy így fogadjam el, ahogy most ideajándékozod. Mert jóvoltodból gazdagabb leszek ugyan, de egyre jobban érzem, mivel leszek szegényebb. És azt hiszem, kevésbé bánkódnék, ha valami kis méltánytalanságot követnél el alattvalóim ellen, mint hogy látom, mennyi jóban részesíted őket. De ha azt gondolod, hogy oktalanul háborgók, képzeld magad az én helyzetembe, és úgy nézd a dolgokat. Mi lenne, ha valaki jó bánásmóddal magához édesgetné a magad és tieid védelmére táplált kutyákat? Vajon te örülnél-e az effajta jó bánásmódnak? De ha ezt a példát semmitmondónak tartod, fontold meg a következőket: ha szolgáidat, akiket egyrészt házad őrzése, másrészt katonáskodás végett tartasz, valaki úgy megnyerné a maga számára, hogy azok inkább hozzá húznak, mint hozzád, vajon hálás lennél-e ezért a szolgálatért? És ha arról volna szó, akit minden ember a legjobban szeret, és akire a legféltőbb gonddal ügyel, a feleségedről, mi lenne, ha valaki úgy magához édesgetné, hogy az végül jobban szeretné őt, mint téged? Örülnél-e az ilyesfajta jótéteménynek? Azt hiszem, egyáltalán nem, sőt: meg vagyok győződve, hogy ennél nagyobb méltánytalanságot nem is lehetne elkövetni ellened. De hogy valami nagyon hasonlót mondjak ahhoz, ami velem történt: ha valaki úgy bánna a perzsákkal, akiket hozzám hoztál, hogy azok nagyobb örömmel követnék őt, mint téged, barátodnak neveznéd-e az illetőt? Ellenkezőleg: azt hiszem, nagyobb ellenségednek tartanád, mint ha tömegestül mészárolná katonáidat. És ha jóindulattal

azt mondanád valamelyik barátodnak, hogy elvihet tőled, amit akar, és erre az fogna mindent, amit csak bír, és meggazdagodna a te vagyonoddal, miközben neked alig maradna valamid, nevezhetnéd-e az illetőt gáncstalan barátodnak? Nos, Kürosz, én úgy érzem, ha nem is ezt, de valami hasonlót szenvedtem én tőled. Amit mondasz, igaz, de amikor megengedtem, hogy elvidd az önként jelentkezőket, te egész seregemet összegyűjtötted, és úgy vonultál el, engem meg otthagytál védtelenül; most pedig elém hozod mindazt, amit az én seregemmel szereztél, és megnöveled az én birodalmamat az én erőmmel. A dolognak az a látszata, mintha én semmivel sem járultam volna hozzá ehhez a szerencséhez, s mint holmi asszonyféle, csak hagynám, hogy jót tegyenek velem. Az emberek szemében és az én alattvalóim előtt te vagy a férfi, én pedig méltatlannak látszom az uralkodásra. Ezt tartod te jótéteménynek, Kürosz? Értsd meg, ha kicsit is törődtél volna velem, semmitől sem óvakodtál volna annyira, mint attól, hogy megfossz a tekintélyemtől és a megbecsüléstől. Mert mit ér nekem, ha földem növekszik, engem magamat viszont semmibe vesznek? Hiszen nem azért uralkodom a médek felett, mivel gazdagabb vagyok mindnyájuknál, hanem mert azt hiszik, hogy mi, királyok, mindenben kiválóbbak vagyunk, mint ők…

Kürosz most a szavába vágott, és így szólt:

– Az isten szerelmére, nagybátyám, ha valaha is tettem valamit a kedvedre, tedd meg, amit most kérek tőled: tedd félre egyelőre szemrehányásaidat, és ha majd meggyőződtél irántad való érzelmeimről, ha majd úgy találod, hogy a te érdekedben tettem, amit tettem, akkor viszonozd csókkal a csókomat, és ismerd el szolgálataimat, ócsárolni pedig csak akkor ócsárolj, ha ennek az ellenkezőjét tapasztalod.

– Talán igazad van – válaszolta Küaxarész –, így is teszek.

– Hogyhogy – kérdezte Kürosz –, meg is csókolhatlak talán?

– Ha akarsz – mondta a másik.

– És nem fordulsz el, mint az imént?

– Nem fordulok el.

Kürosz erre megcsókolta. Ahogy ezt a médek, perzsák és a többiek meglátták, mindjárt jókedvre derültek, hiszen egyiküknek sem volt közömbös, hogyan végződik a beszélgetés.

Kürosz és Küaxarész lóra szálltak és megindultak a menet élén. Küaxarész háta mögött vonultak a médek, így parancsolta Kürosz, őutána pedig a perzsák. A többiek mögöttük.

A táborba érkezve bevezették Küaxarészt a számára előkészített sátorba, a kijelölt harcosok gondoskodtak róla, hogy semmiben se lásson hiányt, a médek pedig felhasználták az ebédig még hátralevő időt, hogy átadják ajándékaikat. Néhányan maguktól mentek, de a többség Kürosz felszólítására. Volt, aki szép pohárnokot hozott, volt, aki jó szakácsot, volt, aki péket, volt, aki dalnokot; ez serleggel kedveskedett, az meg szép ruhával; majd mindenki adott neki valamit zsákmányából. Végül Küaxarész belátta, hogy Kürosz sem fordította el őket tőle, és a médek sem tisztelik kevésbé, mint azelőtt.

Délben Küaxarész hívta Küroszt, étkezzék vele, hiszen oly rég nem látták egymást.

Kürosz így felelt:

– Ne kötelezz erre, Küaxarész! Ne feledd, hogy akik itt vannak, mind a

mi buzdításunkra jelentek meg! Nem volna szép tőlem, ha olyan látszatot keltenék, mintha ügyet sem vetnék rájuk, és úgy tetszeném, mintha csak a saját gyönyöreimnek hódolnék. Hiszen a gondoskodás és a felügyelet hiánya árt a hadseregnek: derék katonák is kedvüket vesztik, a hitványak pedig még jobban elszemtelenednek. De te amúgy is hosszú utat tettél meg; egyél csak nyugodtan, és aki tisztelgő látogatásra jön hozzád, fogadd szeretettel, és vendégeld meg, hogy a bizalmát is elnyerd. Én pedig megyek, hogy elvégezzem, amit mondtam. Kora reggel azonban a parancsnokok itt lesznek a sátrad előtt, hogy együtt megtanácskozzuk a teendőket. Te pedig tedd meg javaslatodat: katonáskodjunk-e tovább, vagy itt az ideje, hogy feloszlassuk a hadsereget.

Küaxarész ezután étkezéshez látott, Kürosz pedig összehívatta legértelmesebb barátait, akikkel jól együtt tudott működni, és így szólt hozzájuk:

– Kedves barátaim, az istenek segítségével most végre megkaptuk azt, amiért kezdettől fogva imádkoztunk. Amerre megyünk, mienk a föld, az ellenség erői szemlátomást megcsappantak, mi pedig megsokasodtunk és megerősödtünk. Ha újdonsült szövetségeseink továbbra is velünk maradnának, még sokkal többet érhetnénk el: ha erőszakra van szükség, erőszakkal, ha rábeszélésre, akkor rábeszéléssel. Hogy szövetségeseink többsége maradni akarjon, nos, ez éppen úgy a ti feladatotok, mint az enyém. Ahogy a harctéren azt tartjuk a legvitézebbnek, aki a legtöbb ellenséget legyőzi, úgy a rábeszélések terén joggal tarthatjuk a legjobb beszédű és legyügyesebb katonának azt, aki a legtöbb hívet szerzi ügyünknek. De nem mutatós szónoklatokra van szükségünk, ne azzal törődjetek, hogyan beszéltek hozzájuk, hanem azzal, hogy akiket meggyőztetek, meggyőződésüket tetteikkel is bizonyítsák. Nektek hát ez a dolgotok, én pedig legjobb tudásom szerint mindent megteszek, hogy a katonák már kellőképpen fel legyenek szerelve, amikor a hadjáratról tanácskoznak.

VI. KÖNYV

1.

Így töltötték a napot. Vacsora után nyugovóra tértek. Másnap reggel a szövetséges vezérek teljes számban megjelentek Küaxarész sátra előtt. Mialatt a király díszbe öltözött, mert hallotta, hogy nagy tömeg várakozik rá, addig Kürosz barátai különböző embereket vezettek Kürosz elé, kadusziaiakat, hürkániaiakat, szakokat meg Gobrüaszt, akik mind arra kérték, hogy maradjon még. Hüsztaszpasz Gadataszt hozta, a heréltet, aki szintén arra kérte Küroszt, hogy maradjon. Kürosz tudta, hogy Gadatasz majd meghal félelmében, hogy a sereget fel találják oszlatni, ezért nevetve így szólt hozzá:

– Látszik rajtad, Gadatasz, hogy csak azért gondolod, amit mondasz, mert ez a Hüsztaszpasz rábeszélt téged.

Gadatasz égnek emelt karral esküdözött: nem azért gondolja ezt, mintha Hüsztaszpasz rábeszélte volna.

– Értsd meg, ha ti elvonultok, nekem végem van. Éppen ezért én magam kerestem fel őt, hogy megkérdezzem, mit tud, fel akarod-e

oszlatni a hadsereget.
– Tehát igaztalanul vádolom Hüsztaszpaszt – szólt erre Kürosz.
– Istenemre, igaztalanul vádolod, Kürosz – mondta Hüsztaszpasz. – Hiszen én csak annyit mondtam Gadatasznak, hogy nem háborúskodhatsz tovább, és hozzátettem: mert apád hazaszólít.
– Mit mondasz? – szólt Kürosz. – Ki mered fecsegni, akár az volt a szándékom, akár nem?
– Hát persze, hiszen látom, mennyire szeretnél már csodálattól övezve végigvonulni a perzsák között, és töviről hegyire beszámolni atyádnak mindarról, amit tettél.
– Te talán nem vágyódsz haza? – kérdezte Kürosz.
– Nem én! – erősködött Hüsztaszpasz. – Isten bizony nem megyek el, hanem addig harcolok, amíg Gadataszt Asszíria urává nem teszem.
így beszélgettek, félig tréfásan, félig komolyan. Ekkor megjelent Küaxarész ünnepi díszben, és helyet foglalt a méd trónon. Amint mindnyájan együtt voltak a hivatalosak, csend lett, és Küaxarész megszólalt:
– Szövetségesek, mivel közöttetek vagyok, meg idősebb is vagyok Kürosznál, nyilván úgy illik, hogy én nyissam meg a tanácskozást. Azt hiszem, először arról kell tárgyalnunk, folytassuk-e a háborút, vagy oszlassuk fel a hadsereget. Mindenki mondja meg a véleményét.
Először a hürkániai emelkedett szólásra:
– Szövetségesek! Nem tudom, szükség van-e szavakra ott, ahol a tények mutatják, mi a legjobb. Mindnyájan tudjuk: ha együtt vagyunk, többet ártunk az ellenségnek, mint amennyit szenvedünk tőle, míg viszont külön voltunk egymástól, bizony úgy bántak velünk, hogy nekik a lehető legjobb, nekünk meg a legrosszabb legyen.
Ezután a kadusziai szólalt fel:
– Hogy is beszélhetnénk hazatérésről és elszakadásról, amikor még harc közben is megszenvedjük, ha elszakadunk egymástól? Mi nemrégiben elszakadtunk a sereg egészétől és úgy hadakoztunk; meg is bűnhődtünk érte, jól tudjátok.
Most Artabazosz szólalt meg, az, aki egykor Kürosz rokonának vallotta magát.
– Küaxarész, én csak annyiban különbözöm az előttem szólóktól, hogy ők azt mondják: maradjunk és harcoljunk tovább, én pedig azt mondom: akkor harcoltam, amikor otthon voltam. Hányszor kellett segítséget vinnem, amikor javainkat fosztogatták! Énnekem, amikor erődeinket veszély fenyegette, bizony éppen elég gondot okozott a rettegés és az őrállás! És mindezt saját költségemre tettem! Most pedig az ő erődjeik vannak az én kezemben, félni sem félek tőlük, abból lakom jól, ami az övék, és az ellenség borát iszom. És mivel otthon folyton hadban állunk, itt meg olyan az élet, mint valami ünnep, véleményem szerint nem szabad véget vetnünk ennek a népünnepélynek. Utána Gobrüasz beszélt:
– Szövetséges vezérek! Én eddig csak dicsérhetem Kürosz jobbját. Még egyetlen ígéretét sem szegte meg. Ha elvonul a vidékünkről, az asszír nyilván fellélegzik, és nem bűnhődik meg azokért a jogtalanságokért, amelyeket ellenem elkövetett, és ellenetek is el akar követni. Sőt újra megfizethetek azért, hogy a barátotok lettem.
Végezetűl Kürosz szólalt meg:

– Én is jól tudom, férfiak, ha feloszlatjuk a hadsereget, a mi sorsunk rosszabbra, az ellenségé pedig ismét jobbra fordul. Hiszen akiket megfosztottunk fegyvereiktől, azok egykettőre újakat csinálnak, akik elvesztették lovaikat, másokat szereznek megint, az elpusztultak helyébe új nemzedék növekedik és születik. Cseppet sem lenne hát csodálatos, ha rövidesen újra borsot törhetnének az orrunk alá. Miért kértem mégis Küaxarészt, hogy tanácskozzunk a hadsereg feloszlatásáról? Tudjátok meg, azért, mert félek a jövőtől. Látom, hogy olyan ellenség közeledik, akivel, ha továbbra is ekképpen katonáskodunk, nem tudjuk felvenni a harcot. Jön ugyanis a tél. Magunknak van fedél a fejünk felett, de lovainknak, szolgáinknak és közkatonáinknak nincs, őnélkülük pedig nem tudunk hadjáratot folytatni! Amerre járunk, mi magunk feléljük az eleséget, ahová nem érünk el, ott tőlünk rettegve az erődítésekbe szállítják, ott pedig ők hozzáférhetnek, de mi nem. Ki olyan vitéz, ki olyan erős, hogy éhséggel és faggyal dacolva is képes hadat viselni? Ha így kell hadakoznunk, akkor azt mondom, inkább önként oszlassuk fel a sereget, mintsem hogy a szükség űzzön el bennünket akaratunk ellenére. De ha tovább akarjuk folytatni a hadjáratot, azt mondom, igyekezzünk minél több ellenséges erődöt hatalmunkba keríteni, mégpedig minél előbb, és építsünk mi is, amennyit csak tudunk. Ha sikerül, akkor azoknak lesz több élelme, akik többet tudnak szerezni és felhalmozni maguknak, és majd ostrom alá veszik a gyengébbeket. Most azonban éppen olyanok vagyunk, mint a tengerek utasai, azok is egyre hajóznak, de a mögöttük hagyott hullámok nem lesznek jobb barátaik, mint azok, amelyek előttük tornyosulnak. Ha viszont erődöket építünk, azok elveszik az ellenség kedvét a földünktől, mi pedig még nagyobb biztonságban élünk. Senkit ne aggasszon, hogy hazájától távol kell őrséget állnia, mert mi, perzsák, akik amúgy is messzire kerültünk hazánktól, magunkra vállaljuk, hogy az ellenséghez legközelebb eső területeket szemmel tartjuk, ti pedig vegyétek birtokba és építsétek ki magatoknak Asszíria veletek szomszédos részeit. És ha mi résen vagyunk, és tartani tudjuk a hozzájuk közel eső részeket, akkor ti, akik a távolabbi területeket szálltátok meg, teljes biztonságban lesztek. Legalábbis nem hiszem, hogy ne a közeli veszéllyel törődnének, hanem benneteket nyugtalanítanának ott, távol.

Erre a többiek mind felugráltak helyükről, és kijelentették, hogy egyetértenek vele. Küaxarész is helyeselt. Gadatasz és Gobrüasz kijelentette: hajlandók egy-egy erődöt is építtetni, ha a szövetségeseknek nincs kifogásuk az ellen, hogy ezekben is támaszpontra leljenek. Mikor Kürosz látta, hogy mindnyájan készek úgy cselekedni, ahogy ő javasolta, befejezésül így szólt:

– Ha a kijelölt tennivalókat véghez akarjuk vinni, mihamarabb gépeket kell készíttetnünk, amelyekkel bevehetjük az ellenség erődjeit, és toborozzunk ácsokat, akik felépítik a mi várainkat.

Erre Küaxarész kijelentette, hogy csináltat egy gépet, Gadatasz és Gobrüasz ugyancsak vállalt közösen egyet, Tigranész pedig egy harmadikat. Kürosz megígérte, hogy ő kettőt készíttet. Miután ebben megállapodtak, gondoskodtak mesteremberekről, s mindannyian beszerezték a nyersanyagot. Felügyelőket is rendeltek ki, olyan férfiakat, akikről úgy látszott, hogy értik a dolgukat.

Kürosz látta, hogy mindez időbe telik, ezért olyan helyen táboroztatta

le a sereget, amelyet a legegészségesebbnek és a szükséges holmik beszerzésére a legalkalmasabbnak vélt. A megerősítendő helyeket úgy építette ki, hogy az ott maradók akkor is biztonságban legyenek, ha ő történetesen messzebb táborozna a had zömével. Akikről tudta, hogy jól ismerik a környéket, azoktól sorban megkérdezte, honnan lehetne legjobban ellátni a hadat, s állandóan zsákmányszerző utakra vezette embereit, egyrészt, hogy a seregnek minél több élelme legyen, másrészt, hogy a fáradalmak eddzék s erősítsék a katonákat, végül, hogy a menetelések emlékezetűkben tartsák a hadsorok rendjét.

Kürosz éppen ezzel volt elfoglalva, amikor Babülónból menekült szökevények és foglyok egybehangzóan hírül adták neki, hogy az asszír király Lüdiába ment, és rengeteg talentum aranyat és ezüstöt vitt magával, meg más értékeket és sokfajta ékszert. A katonák többsége azt mondta, hogy minden bizonnyal fél, és biztonságba akarja helyezni kincseit. Kürosz azonban felismerte, mi az asszír távozásának igazi célja: sereget akar toborozni ellene, ahol csak lehet. Ezért ő is erősen készülődött a várható harcokra, és kiegészítette a perzsa lovasságot. Lovakat részben a hadifoglyoktól, részben barátaitól szerzett. Mert ha szép fegyvert vagy lovat ajánlottak fel neki, azt mindenkitől elfogadta, ilyen ajándékot soha nem utasított vissza. Ellátta magát harci szekerekkel is, egyrészt a zsákmányból, de máshonnan is, ahonnan csak módja volt rá.

De a régi trójai szekérfajtát és a Kürenében még ma is szokásos kocsit mellőzte. Régebben ugyanis Médiában, Szíriában, Arábiában és egész Ázsiában olyan szekerek voltak divatban, mint ma Kürenében. Kürosz azonban úgy vélte, hogy ha a legjobbak szekéren ülnek, a haderő színe-java a távlövészek szerepére kényszerül, és vajmi kevéssé járul hozzá a győzelemhez. Háromszáz szekérhez ugyanis háromszáz harcos kell, és ezerkétszáz ló, továbbá háromszáz kocsis, akiknek ugyancsak igen megbízhatónak, tehát igen kiválónak kell lenniük. Ez további háromszáz, akik szintén nem sokat ártanak az ellenségnek. Ezt a szekérfajtát tehát mellőzte.

Helyette harci szekereket készíttetett, erős, nem törékeny kerekekkel és hosszú tengelyekkel, mert az ilyen kevésbé borul fel, mint a széles tengelyű. A kocsisüléseket erős fából készítették, toronyszerűén, az ülés korlátja a kocsisoknak éppen a könyökéig ért, hogy a lovakat azért felette még kormányozhassák. A kocsisok tetőtől talpig vértet viseltek, csak a szemük látszott ki. A tengelyekre kétoldalt körülbelül kétölnyi vaskaszákat erősítettek, másokat pedig föld felé szegezve, a tengely alá, hogy a kocsisok így törjenek be a szekerekkel az ellenséges sorok közé. Perzsiában még ma is olyan harci szekereket használnak, amilyeneket Kürosz készíttetett annak idején.

Szép számban volt tevéje is, egyrészt azok, amelyeket barátai hordtak össze neki, másrészt azok, amelyeket zsákmányoltak.

Így intézkedett Kürosz.

Aztán felderítőt akart küldeni Lüdiába, hogy megtudja, mit művel az asszír király, s úgy gondolta, erre a szerepre Araszpasz, a szép asszony őre lesz a legalkalmasabb. Araszpasszal ugyanis a következő történt: Szerelemre lobbant az asszony iránt, és szüntelenül ostromolta, hogy legyen az övé. De az visszautasította, és hü maradt távol levő férjéhez, mert nagyon szerette. Mindazonáltal Araszpaszt nem vádolta be

Künosznál, nem akarta a két jó barátot egymásra haragítani. De amikor Araszpasz, abban a reményben, hogy ezzel elősegíti vágyai beteljesülését, megfenyegette, hogy ha önként nem engedelmeskedik, kényszeríteni fogja, az asszony megijedt az erőszaktól, és nem hallgatott tovább, hanem elküldte a heréltet Küroszhoz, és meghagyta, hogy mondjon el neki mindent.

Kürosz nagyot nevetett a férfin, aki váltig mondogatta egykor, hogy őrajta bizony nem lesz úrrá a szerelem. Elvezettette hozzá Artabazoszt a heréllttel, és megüzente neki, hogy ne erőszakoskodjon ilyen nővel, de ha rá tudja beszélni, neki semmi kifogása ellene. Artabazosz elment Araszpaszhoz, alaposan lehordta, kijelentette, hogy az asszony zálogban van nála, és szemére hányta, hogy istentelenséget, jogtiprást, féktelenséget követ el. Araszpasz végül is bűnbánóan sírva fakadt, legszívesebben a föld alá süllyedt volna a szégyentől, és majd belepusztult a rettegésbe, hogy Kürosz esetleg szigorúan megbünteti.

Amikor Kürosz értesült a dologról, magához hívatta Araszpaszt, és négyszemközt megnyugtatta:

– Látom, Araszpasz, félsz tőlem, és irtózatosan szégyenkezel. Nyugodj meg. Hallottam, hogy a szerelem az isteneket is legyőzi, és tudom, mit szenvednek a szerelemtől még azok is, akik pedig nagyon okos emberek hírében állanak. Tudom, én sem lennék olyan erős, hogy egy szép nő társaságában közömbös maradjak. A te esetedben én vagyok hibás, hiszen én zártalak össze ezzel az ellenállhatatlan teremtéssel.

– Te, Kürosz – vette át a szót Araszpasz –, most is olyan szelíd vagy, mint mindig, és elnézed az emberi hibákat. De a többiek agyongyötörnek engem. Balszerencsém híre kiszivárgott, ellenségeim kárörvendenek, barátaim meg jönnek, és azt tanácsolják, hogy tűnjek el a szemed elől, nehogy megbüntess azért az óriási baklövésért, amit elkövettem.

– Tudod-e, Araszpasz, hogy e hiedelem hozzásegíthet, hogy nagy szolgálatot tegyél nekem, és szövetségeseinknek is sok hasznot hajts? – mondta erre Kürosz.

– Bárcsak hasznodra lehetnék!

– Azt hiszem, ha átmennél az ellenséges táborba, mintha előlem menekülnél, hitelre találnál náluk.

– Úgy bizony! Sőt barátaim is azt hinnék, hogy előled futok.

– Apróra megismernéd az ellenség dolgait, aztán visszatérnél hozzánk. Azt hiszem, megbíznának benned, bevonnának beszélgetéseikbe és tanácskozásaikba, úgyhogy semmi nem maradna rejtve előtted, amit tudni szeretnénk.

– És mi volna, ha most rögtön indulnék? Hiszen az is erősítené hitelemet, hogy látszólag a várható büntetés elől menekülök.

– És el tudnád hagyni a szép Pantheiát? – kérdezte Kürosz.

– Bizonyára két lelkem van nekem, Kürosz. Erre jöttem én rá Erósznak, ennek a veszedelmes szofistának az iskolájában. Hiszen ha csak egy volna, nem lehetne ugyanakkor jó is, rossz is, nem vágyódna egyidőben arra, ami erkölcsös és arra, ami csúf, és nem akarná ugyanazt a dolgot egyszerre tenni is meg nem is. Világos hát, hogy két lélek van, és ha a jobbik kerekedik felül, nemes tetteket szül, ha pedig a hitványabb, aljasságokra ösztönöz. De most, hogy benned szövetségesre talált, végérvényesen a jó győzedelmeskedik.

– Akkor hát, ha te is jónak látod – mondta Kürosz –, úgy kell intézned az utat, hogy amennyire lehet, náluk is hitelre lelj. Számolj be viszonyainkról, mégpedig úgy, hogy közléseid alaposan megzavarják terveiket. Zavarná őket például, ha azt mondanád, hogy készülődünk, mert valahol be akarunk törni országukba; ezt hallván, nem tudnák teljes haderejüket összpontosítani, mert mindenki saját otthonáért aggódna. Lehetőleg minél tovább maradj náluk, hiszen akkor lenne a legfontosabb tudnunk, hogy mit müveinek, amikor a legközelebb vannak hozzánk. Adj nekik tanácsot a csatarendre vonatkozóan is, úgy, ahogy a legjobbnak látod, és távozásod után ugyanúgy fognak elhelyezkedni, noha ezt a rendet te is ismered, mert nem szívesen rendeződnének újra, és ha valahol meg is teszik kutyafuttában, össze fognak zavarodni.

Araszpasz ezzel eltávozott, majd maga mellé vette legmegbízhatóbb szolgáit, sokak füle hallatára elejtett néhány, az ügy szempontjából hasznosnak vélt mondatot, és útnak indult.

Pantheia, értesülvén Araszpasz távozásáról, megüzente Kürosznak:

– Sose búsulj, Kürosz, hogy Araszpasz átment az ellenséghez. Ha megengednéd, hogy követet küldjek férjemhez, kezeskedem, hogy csatlakozik hozzád, és sokkal megbízhatóbb barátod lesz, mint amilyen Araszpasz volt. És tudom, tehetsége szerint sereget is hozna neked. A mostani király apjával jó barátságban volt, de ez a király már megkísérelte, hogy férjemet és engem elszakítson egymástól. Tudom, hogy gonosztevőnek tartja őt, és örömest szegődne olyasvalakihez, mint te.

Kürosz meghagyta, hogy küldjön követet férjéhez, amit az asszony meg is tett.

Abradatasz megismerte a feleségétől származó ismertetőjeleket, és mikor tudomást szerzett a dolgok állásáról, körülbelül ezer lovas kíséretében örömest elindult Küroszhoz. A perzsák előőrseihez érve követet küldött Küroszhoz, és megüzente neki, ki ő. Kürosz megparancsolta, hogy azonnal vezessék feleségéhez. Az asszony és Abradatasz rögtön összeölelkezett, már ahogy ez nem remélt találkozásoknál szokás. Pantheia ezután beszámolt Kürosz kegyességéről, tiszta erkölcséről és iránta tanúsított együttérzéséről.

Mire Abradatasz így szólt:

– Mondd, Pantheia, mivel hálálhatnám meg Kürosznak, amit érted és értem tett?

– Csak azzal – felelte Pantheia –, hogy megpróbálsz úgy viselkedni vele, mint ahogy ő viselkedett veled.

Ezek után Abradatasz odament Küroszhoz. Megragadta jobbját, és így szólt:

– Mindazért a jóért, amit értünk tettél, Kürosz, nem tudom, mondhatnék e többet, mint hogy barátod, szolgád és szövetségesed leszek, és megpróbálok legjobb képességeim szerint segítségedre lenni mindabban, amiben buzgólkodni látlak.

Kürosz így felelt:

– Elfogadom. Most pedig elbocsátlak, hogy feleséged társaságában költhesd el ebédedet, később azonban nálam is kell majd lakomáznod barátaid és barátaim társaságában.

Abradatasz, látva, hogy Kürosz a kaszás szekerek és a vértes lovak meg

lovasok körül buzgólkodik, kikeresett körülbelül száz hasonló formájú harci szekeret a maga lovasságából, és megtette az előkészületeket, hogy ő maga vezethesse majd az egységet saját szekerén.

Szekerét négy rúddal szerelte fel, és nyolc lovat fogatott eléje, Pantheia arany vértet, arany sisakot és ugyanilyen karvasakat csináltatott neki ékszereiből. A szekérhúzó lovakat érctakaróval fedették be.

Kürosz, látva Abradatasz négyrúdú szekereit, arra gondolt, miért ne lehetne akár nyolcrúdú szekereket is csináltatni, hogy nyolc pár ökör hozza mozgásba az alkotmányokat, amelyek, a kerekeket is beleszámítva, három öl magasra voltak a földtől. Úgy vélte, az ő seregének nagy segítségére, az ellenségnek pedig nagy kárára lenne, ha ilyen tornyok követnék a harcosokat. Emeleteket és mellvédeket is csináltatott az alvázra, és minden toronyra húsz-húsz embert állított. Amikor a tornyokkal elkészültek, teherpróbát tartott. És a nyolc pár igásökör sokkal könnyebben húzta a tornyot és rajta a húsz embert, mint egy-egy igásfogat a saját málháját. Mert egy igásfogatra körülbelül huszonöt talentumnyi teher jutott, ezzel szemben a torony – pedig tömör fából készült, mint a tragédia színpada – és hozzá a húsz ember meg a fegyverek alig jelentettek tizenöt talentum terhet egy-egy iga számára.

Miután meggyőződött róla, hogy minden nehézség nélkül haladnak, elrendelte, hogy a tornyokat vontassák majd a sereggel együtt, mert úgy vélte, harcban előnyre szert tenni nemcsak jogos, hanem egyben a szabadságot és boldogságot is jelenti.

2.

Ebben az időben az ind királytól is jöttek emberek. Pénzt hoztak, és átadták királyuk üzenetét:

– Örülök, Kürosz, hogy tudomásomra adtad, miben szenvedsz hiányt. Barátságot szeretnék veled kötni, és pénzt küldök neked. Ha többre van szükséged, tudasd. Küldötteimet utasítottam, hogy teljesítsék parancsaidat.

Kürosz így válaszolt:

– Megparancsolom, hogy három ember kivételével maradjatok ott, ahol sátratokat felvertétek, őrizzétek a pénzt, és éljetek a lehető legkényelmesebben; három közületek azonban menjen át az ellenséghez, mintha királyotok szövetségkötés ügyében küldte volna őket, tudjátok meg, mit beszélnek és cselekszenek, és mihamarább jelentsétek nekem és az ind királynak. Ha ezt elintézitek, hálásabb leszek érte, mint a pénzért, amit hoztatok. Mert a szolgáknak öltözött kémek csak azt tudhatják meg és jelenthetik, amit mindenki tud; de az olyan emberek, mint ti, gyakran a haditervekről is tudomást szereznek.

Az indek tetszéssel hallgatták. Ezután Kürosz megvendégelte őket. Másnap felkészültek, elindultak és megígérték, hogy minden lehetőt megtudnak az ellenségről, és igyekeznek mihamarabb visszatérni.

Kürosz egyébként kitűnően felkészült a háborúra, olyan emberhez méltón, aki nem kis dolgokat forgat a fejében. Figyelme nemcsak a szövetségesek szándékaira terjedt ki, hanem arra is ügyelt, hogy barátai szüntelenül versengjenek egymással, hogy mindegyik a legjobb fegyverzetű katona, a legkiválóbb lovas, a legügyesebb dárdás, a legjobb

íjász és a legharcedzettebb harcos akarjon lenni. Ennek érdekében vadászni vitte őket, és megjutalmazta azt, aki valamiben kitűnt. És ha látta, hogy egy-egy vezető arra törekszik, hogy az ő katonái legyenek a legderekabbak, megdicsérte és lelkesítette, és amiben csak tudott, kedvezett neki. Amikor áldozatot mutattak be, vagy ünnepet ültek, versenyt hirdetett minden olyan gyakorlatban, amely a harc szempontjából fontos volt, és a győzteseknek fényes jutalmat adott. A seregben lelkes hangulat uralkodott.

Kürosz, a harci gépeket kivéve, már mindennel elkészült, amit magával akart vinni a hadjáratra. A perzsa lovasság létszáma is elérte már a tízezret, a kaszás szekerekből, amelyeket ő maga csináltatott, szintén volt már vagy száz, sőt azoknak a szekereknek a száma is száz körül járt, amelyeknek az elkészítésébe Kürosz példája nyomán a szuszai Abradatasz fogott bele. Küaxarész, Kürosz rábeszélésére, a trójai és líbüai formájú méd szekereket is ugyanúgy átalakíttatta, ezekből is volt vagy száz. A tevékre is ki voltak jelölve az emberek, mindegyikre kettő-kettő. A legtöbb katona úgy érezte, hogy már kivívták a döntő győzelmet, az ellenség hatalmát pedig egyszerűen semmibe vették.

Ilyen hangulat uralkodott, amikor az indek, akiket Kürosz a helyzet kikémlelésére küldött, visszaérkeztek az ellenségtől, és elmondták, hogy Kroiszoszt választották az egyesült seregek parancsnokává és hadvezérévé, a szövetséges uralkodók meg egyöntetűen elhatározták, hogy mindenki teljes seregével vesz részt a hadjáratban, és rengeteg pénzt hoznak, egyrészt, hogy minél több zsoldost szerezzenek, másrészt, hogy megajándékozhassák azokat, akik rászolgáltak. Sok kardviselő thrák már zsoldjukba szegődött; az egyiptomiak hajón közelednek, százhúszezren lehetnek, pajzsuk befedi egész testüket, hatalmas dárdáik vannak (mint most is), meg szablyáik; jött ezenkívül egy küproszi sereg is; ott van már az összes kilikiai, meg a két Phrügia minden lakója, továbbá a lükaónok, a paphlagónok, a kappadokiaiak, az arabok, a föníciaiak, és Babülón királyának parancsnoksága alatt az asszírok. Kroiszosz még az iónokat, az aiólokat és Ázsia majd minden hellén lakóját is kény szerit ette, hogy kövessék, sőt Lakedaimónba is menesztett szövetségkötés végett követeket; a had a Paktólosz folyó körül gyülekezik, és Thümbrara környékére szándékoznak előrenyomulni (a király elő-ázsiai barbár alattvalóinak ma is itt van a gyülekezőhelye); mindenkinek megparancsolta, hogy ide szállítsanak élelmet. Hozzávetőleg ugyanezt mondták a foglyok is, mert Kürosz arra is ügyelt, hogy mindig ejtsenek foglyokat, akikből ki lehet valamit szedni. Szolgáknak álcázott kémeket is küldött, akik mint szökevények jelentkeztek az ellenségnél.

Kürosz emberei, meghallván e híreket, természetesen gondolkodóba estek, csendesebben jártak-keltek, mint addig, és a kedvük sem volt valami fényes. Itt is, ott is csoportokba verődtek, erről kérdezgették egymást, erről beszélgettek.

Kürosz, amint észrevette, hogy a seregen félelem lesz úrrá, összehívatta a parancsnokokat és azokat, akikről úgy vélte, hogy bátortalanságukkal mások kárára lehetnek, bátorságukkal viszont a többiek javát szolgálhatják. A szolgáknak megparancsolta: ha más harcosok is meg akarnák hallgatni a beszédet, ne akadályozzák meg őket.

Amikor mindnyájan együtt voltak, így szólt hozzájuk: – Szövetségesek,

azért hívattalak benneteket, mert úgy látom, vannak köztetek olyanok, akik az ellenség felől érkezett hírek hallatára egyszeriben rettegő emberekhez kezdenek hasonlítani. Szerintem felettébb furcsa, ha egyesek megijednek attól, hogy az ellenség gyülekezik, mert mi sokkal többen vagyunk, mint amikor győzelmet arattunk felette; inkább bátorságra kellene kapni, hiszen látják, hogy most, az istenek segítségével, sokkal jobban fel vagyunk szerelve, mint régebben. Azok, akik most meg vannak ijedve, vajon akkor mit csinálnának, ha híre jönne, hogy egy olyan sereg készül ellenünk, mint a miénk – mintha mi volnánk önmagunk ellenségei? Mi lenne, ha először is azt hallanátok, hogy ez a sereg, amely egyszer már legyőzött bennünket, egykori győzelme tudatától eltelve, újra ellenünk indul? És hogy ugyanazok jönnek megint, de megsokszorozott erővel, akik akkor íjászaink és dárdásaink támadását egykettőre ártalmatlanná tették? Továbbá, hogy most lovasaik ugyanúgy felfegyverezve jönnek lovasaink ellen, ahogy annak idején gyalogosaik gyalogosaink ellen, s le is győzték őket; hogy nyílra és dárdára nem is néznek, mindegyik erős lándzsát hord magával, azzal akar ellenünk vágtatni, mert kézitusára készül? Meg hogy harci szekerek is jönnek, de nem háttal állnak majd, ahogy régen, mintegy futásra készen? Hogy a szekérbe fogott lovakat vért borítja, a kocsisok fatornyokban 206

állnak, és páncél meg sisak fedi testüket; a tengelyre pedig vaskaszákat erősítettek, hogy ezek is sebesen behatoljanak az ellenség soraiba? S hogy ráadásul tevéik vannak, teveháton is támadni fognak, márpedig egyetlen teve látványa is elég ahhoz, hogy száz lovat megfutamítson? Továbbá, hogy tornyokkal közelednek, amelyekről övéiknek védelmet nyújtanak, minket pedig lövedékeikkel meggátolnak a gyalogos harcban! … nos, ha elújságolnák nektek, hogy ez a helyzet az ellenségnél, mit csinálnátok akkor? Hiszen már most is meg vagytok rémülve, pedig csak azt hozták hírül, hogy Kroiszoszt választották az ellenség vezérévé, és ő a szíreknél is gyávábban viselkedett, mert a szírek vereséget szenvedtek a csatában és úgy futottak meg, Kroiszosz azonban csupán szemlélő volt, mégis megfutamodott, ahelyett, hogy segítséget nyújtott volna szövetségeseinek! Aztán meg a hírekből világosan kiderül, az ellenség nem tartja erőit elegendőnek ahhoz, hogy felvegye velünk a harcot: zsoldosokat fogadnak, mintha mások derekabbul harcolnának értük, mint ők maguk. Aki ezeket a híreket félelmetesnek, a mi helyzetűnket pedig aggasztónak találja, azt mondom, férfiak, menjen át az ellenség táborába. Odaát többet használ nekünk, mint itt!

Kürosz után a perzsa Khrüszantasz állt fel, és így szólt: – Ne csodálkozz, Kürosz, hogy egyesek elkomorultak a hírek hallatára. Nem a félelem tette őket kedvetlenné, hanem a harag. Ha valaki például reggelizni szeretne, és azt hiszi, hogy már reggelizhet, aztán közlik vele, hogy van még valami teendője étkezés előtt, az, úgy gondolom, nem örül a hírnek. Most így vagyunk mi is: már-már azt gondoltuk, hogy gazdagok leszünk, de megtudtuk, hogy van még valami teendőnk, ezért elkomorultunk. Nem azért, mert megijedtünk, hanem mert szerettük volna már ezt is elvégzettnek tudni. Ám ezentúl nem csupán Szíriáért harcolunk majd, ahol sok gabona van, meg barmok és gyümölcstermő pálmafák, hanem a borban, fügében és olajban bővelkedő Lüdiáért is, ahol a partot tenger mossa, amelyen több áru érkezik, mint amennyit

valaha is láttunk; és ha ezt megértjük, már nem is bosszankodunk, hanem eltelünk lelkesedéssel, hogy mihamarabb élvezhessük Lüdia kincseit is.

Így beszélt. A szövetségesek pedig örültek szavainak, és tetszésüknek adtak kifejezést.

– Én meg, férfiak – szólt Kürosz –, azon a véleményen vagyok, induljunk ellenük mihamarabb, először azért, hogy lehetőleg korábban érjünk élelmiszerraktáraikhoz, mint ők, másodszor meg azért, mert minél előbb érkezünk, nekik annál kisebb a készletük, és annál több fog nekik még hiányozni. Én így gondolom, de ha ennél biztonságosabb vagy könnyebb megoldást tudtok, adjátok elő.

Sokan helyeselték, hogy minél előbb támadják meg az ellenséget, és senki nem szólt ellene, így hát Kürosz a következő beszédbe kezdett:

– Szövetségesek! Lelkünk, testünk és szükséges fegyvereink, isten segítségével, már régen készenlétben vannak: most nem kevesebb, mint húsznapi élelmet kell készítenünk az útra, magunk és állataink számára. Számításom szerint az út több mint tizenöt napig tart, s ezalatt semmiféle élelemre nem tehetünk szert, hiszen mindent összeszedtünk már, amit csak lehetett, mi is, az ellenség is. Elegendő élelmet kell tehát magunkkal vinnünk, mert anélkül sem élni, sem harcolni nem tudunk. Bort azonban csak annyit hozzon mindenki, amennyi a víziváshoz szoktat minket. Hiszen utunk javarészt nem bortermő vidéken halad el, és bármennyit vinnénk magunkkal, amúgy sem lenne elég. És hogy aztán, hirtelen bor nélkül maradván, meg ne betegedjünk, a következőképpen kell eljárnunk: kezdjünk már most vizet inni étkezés közben. Lényegében eddig is azt csináltuk, nem szükséges sokat változtatni életmódunkon, hiszen aki árpakenyéren él, az vízzel gyúrt tésztát eszik, meg a búzakenyeret is vízzel nedvesítve eszi az ember, továbbá a főtt ételek is mind vízzel készülnek, mégpedig sok vízzel. Akkor is csillapíthatjuk szomjunkat, ha csak étkezés után iszunk bort, és még csak nem is rövidítjük meg magunkat. Aztán az étkezés utáni borból is mindig hagyjunk el valamit, amíg észrevétlenül vízivókká nem leszünk. Mert az emberi természet csak fokozatos átmenettel viseli el a változásokat. Erre tanít maga az isten is, aki lassanként vezet ki minket a télből, hogy el tudjuk viselni a nagy hőséget, majd a hőségből a kemény fagyba. Őt kell utánoznunk: előbb szoktassuk magunkat, hogy elérhessük a kitűzött célt. A takarók helyett inkább ugyanolyan súlyú élelmiszert cipeljetek: hiszen a fölös élelem sohasem haszontalan. Attól meg ne féljetek, hogy takaró nélkül nem alusztok majd édesen, de ha mégis így lenne, szidjatok majd csak engem. Ruházatból azonban jó, ha minél több van, akár egészséges az ember, akár beteg. A kenyér mellé savanyú, keserű és sós ételeket csomagoljatok, azok étvágyat csinálnak, és sokáig elállnak. Ha meg letarolatlan területre érkezünk, ahol gabonát zsákmányolhatunk, azonnal kerítsetek kézimalmot, amivel lisztet őrölhetünk, mert ezzel az eszközzel lehet a legkönnyebben kenyeret készíteni. Gondoskodnunk kell olyan dolgokról is, amelyek a betegek számára fontosak, ezek amúgy is kevés helyet foglalnak el, és igen nagy szükség lehet rájuk, ha úgy hozza a sors. Legyen elég gyeplő is, hiszen az emberek és a lovak sorsa főleg a gyeplőkön múlik, és ha elkopnak vagy elszakadnak, tartalék híján tehetetlenségre vagyunk kárhoztatva. Aki pedig ért a dárdacsiszoláshoz, jól teszi, ha nem feledkezik meg ráspolyról. Köszörűkövet is vigyünk

magunkkal, hiszen harci kedvét is élesíti, aki lándzsáját köszörüli. Mert szégyenletes dolog éles lándzsával a kézben gyáván viselkedni. Fát is bőven tartalékoljunk a harci és társzekerekhez, mert az erős használatban sok minden felmondja a szolgálatot. Mindezeken kívül legyenek velünk a legszükségesebb szerszámok is, mert nincsenek ám mindenütt mesteremberek, alig van viszont olyan katona, aki legalább ideiglenesen ne tudna megjavítani valamit. Minden szekéren legyen ásó és kapa, mindegyik málhás állaton balta és sarló; ezek szükséges szerszámok az egyes ember számára, és gyakran hasznára válnak a közösségnek is. Ami az élelmiszerkészletét illeti, a fegyveresek parancsnokai tartsanak vizsgálatot, és ne nézzék el, hogy bárkinek is hiányozzék valamije, hiszen a hiánynak mi látnók majd kárát. Az igásállatok málhájára vonatkozó rendeleteim végrehajtását pedig ti, a teherhordók parancsnokai, vizsgáljátok felül; kényszerítsétek katonáitokat, hogy a hiányos málhákat egészítsék ki. Nektek meg, útépítő parancsnokok, odaadom azoknak a listáját, akiket felmentettem a dárdás–, íjász- vagy parittyásszolgálat alól; a volt dárdások favágó szekercékkel vonuljanak, az íjászok kapával, a parittyások pedig ásóval; szerszámaikkal csapatban haladjanak a társzekerek előtt, hogy rögtön munkába állhassanak, ha valahol utat kell építeni, és én is tudjam, hová forduljak, ha szükségem van rájuk. Magammal viszem a katonakorban levő kovácsokat, ácsokat és vargákat is, minden szerszámukkal együtt, hogy akkor se legyen fennakadás, ha ilyenfajta munkára lenne szükség a seregben. Ezek nem teljesítenek fegyveres szolgálatot, s megfelelő bér ellenében rendelkezésére állanak mindenkinek, aki kívánja, és kijelölt helyen fognak tartózkodni. Ha pedig kalmár szegődne mellénk, hogy portékáját eladja, figyeljük a katonákat, és ha valakit rajtakapunk, hogy a kijelölt határidő előtt, vagyis amikor még van élelmiszerünk, vásárol valamit, azt meg kell fosztani mindenétől. A határidő elmúltával azonban a kalmár szabadon árusíthatja portékáját. Sőt azok, akik a legtöbb élelmiszert bocsátják áruba, ajándékot és kitüntetést kapnak tőlem is és a szövetségesektől is. Akinek pénzre van szüksége a vásárláshoz, hozzon ismerősöket, akik kezeskednek érte, hogy valóban a sereggel fog tartani, és akkor kap a közös pénztárból. Ezek a parancsaim. Ha valaki szükségesnek tart még valamit, jelezze. Tehát menjetek és csomagoljatok, én pedig áldozatot mutatok be útra kelésünk sikeréért; ha az istenek kedvezően fogadják, jelt adunk. Mindenki jelentkezzen parancsnokánál az előbb mondott felszereléssel a kijelölt helyen. Ti meg, parancsnokok, helyezzétek készenlétbe osztagaitokat, aztán jöjjetek hozzám, hogy kijelöljem a helyeket.

3.

A katonák ezután felkészültek. Kürosz pedig áldozatot mutatott be. Mivel az istenek kedvezően fogadták, seregével együtt útra kelt. Az első nap egész közel ütöttek tábort, hogy ha valaki elfelejtett valamit, visszamehessen érte, illetve kiegészíthesse felszerelését. És hogy otthonuk se legyen védelem nélkül, Küaxarész ott maradt a méd sereg egyharmadával.

Kürosz a lehető leggyorsabb iramot diktálta. A lovasság a sereg élén

haladt, eléjük kémeket és felderítőket küldött a megfigyelésre legalkalmasabb magaslatokra; utánuk vezette a málhásokat; sík földön a társzekereket és a málhás állatokat több soros oszlopban vonultatta, utánuk jöttek a gyalogosok, s ha a málhások közül egyesek elmaradtak, az ott levő parancsnokok gondoskodtak róla, hogy a menet akadálytalanul haladhasson. Keskenyebb utakon a fegyveresek közrefogták a málhásokat, és kétoldalt meneteltek; ha akadályba ütköztek, a velük párhuzamosan haladó katonák feladata volt, hogy az utat szabaddá tegyék. Az osztagok általában málhával meneteltek, minden teherhordó parancsot kapott, hogy osztaga mellett haladjon, hacsak másképp nem hozza a szükség. A parancsnok teherhordója ment elöl, kezében jelvénnyel, amelyet osztagának emberei jól ismertek. Így vonultak sűrű sorokban, és mindegyiknek az volt a legfőbb gondja, hogy emberei el ne maradjanak. Ennek következtében egyrészt nem kellett keresniök egymást, másrészt a holmik kéznél voltak és sokkal jobb állapotban, és a katonák is hamarabb jutottak hozzá, amihez akartak.

Közben a felderítők embereket véltek a síkságon felfedezni, akik takarmányt meg fát vittek, sőt láttak ilyesmit szállító vagy legelésző állatokat is; távolabbra tekintve pedig mintha füst– vagy porfelleg gomolygott volna a magasban. Mindebből majdnem biztosra vették, hogy az ellenséges sereg valahol a közelben van.

A felderítők parancsnoka nyomban jelentést küldött Kürosznak, aki utasította őket, hogy maradjanak leshelyükön, és jelentsék, ha valami újat látnak. Egy lovasosztagot pedig előreküldött, próbáljanak néhány embert elfogni a síkságon járók közül, hogy pontosabb értesüléseket szerezzenek, így is történt.

A sereg többi részét megállította, hogy még mielőtt túl közel érnének, megtegye a szükséges intézkedéseket. Parancsot adott, hogy reggelizzenek meg, aztán állásaikban maradva várják a további utasításokat. Étkezés után összehívatta a lovasok, a gyalogosok és a harci szekerek parancsnokait, továbbá a hadigépek, a málhások és az asszonyokat szállító szekerek tisztjeit. Míg ezek gyülekeztek, a portyázok már hozták is a síkságról a foglyokat. Kürosz kérdésére elmondták, hogy a táborból vannak, részint takarmányért, részint fáért indultak az előőrsökön túlra, mert a sereg a nagy létszám következtében szűkében van már mindennek.

– Milyen távolságra van innen a had? – kérdezte Kürosz.

– Mintegy két perzsa mérföldre – felelték.

– Hát rólunk esik-e szó nálatok? – kérdezte Kürosz.

– Nem is kevés, különösen, hogy ilyen közel jöttetek

– mondták.

– És aztán örülnek-e, hogy jövünk? – ezt a jelenlevők miatt kérdezte Kürosz.

– Bizony nem örülnek, sokkal inkább szomorkodnak

– felelték azok.

– És most mit csinálnak? – érdeklődött Kürosz.

– Csatasorba állnak; ezt csinálták már tegnap és tegnapelőtt is.

– És ki állítja őket csatarendbe? – kérdezte Kürosz. A foglyok ezt is megmondták:

– Maga Kroiszosz meg egy görög férfi, és egy méd, azt mondják,

tőletek szökött át.
– Ó, magasságos isten, bárcsak kézre keríthetném -szólt Kürosz.
Ezután elvezettette a foglyokat, majd a jelenlevőkhöz fordult, és tovább akart beszélni. De ebben a pillanatban újabb futár érkezett a felderítők parancsnokától, és jelentette, hogy nagy lovasalakulat tűnt fel a síkságon.
– Mi azt gyanítjuk – mondta a küldött –, hogy a sereget akarják kikémlelni, azért jöttek. Az osztag előtt jókora távolságra körülbelül harminc másik lovas tör ellenünk, valószínűleg az a szándékuk, hogy ha lehet, elfogják a vártánkon álló megfigyelőket. Mi viszont csak tízen vagyunk.
Erre Kürosz megparancsolta, hogy lovas testőrségének egyik osztaga vágtasson az őrhelyhez, és maradjon ott csendben, nehogy az ellenség észrevegye.
– Mihelyt azonban a mi tíz emberünk elhagyta helyét, törjetek elő, és támadjátok meg azokat, akik a vártára felhágnak. És hogy a nagyobb alakulat se tehessen kárt bennetek, te, Hüsztaszpasz, vonulj ki lovasezrededdel, és mutatkozz meg az ellenséges osztag előtt. De ne üldözd őket ezen az ismeretlen terepen, s csak arra legyen gondod, hogy vártáink a birtokunkban maradjanak. Akik pedig jobb kezüket feltartva vágtatnak felétek, azokat fogadjátok barátsággal.
Hüsztaszpasz távozott, hogy fegyverbe szólítsa embereit, Kürosz lovasai pedig parancs szerint elvágtattak. És lám, kivel találkoznak, még a vártákon innen! A szuszai asszony nemrégiben felderítőnek küldött őrével és annak szolgáival. Amint ezt Kürosz meghallotta, felugrott, elébe ment és kézfogással üdvözölte. A többiek, akik természetesen semmiről sem tudtak, döbbenten szemlélték a jelenetet, ám Kürosz csakhamar felvilágosította őket:
– Kedves barátaim, a legderekabb ember érkezett körünkbe, és most már meg kell tudnia mindenkinek, mit is cselekedett ő. Nem azért ment el, mert aljasságra vetemedett, és félni sem félt tőlem; én magam küldtem el, hogy tájékozódjék az ellenség dolgai felől, aztán minket is pontosan tájékoztasson a helyzetről. Emlékszem, Araszpasz, mit ígértem neked, és nem maradok adósod sem én, sem az itt jelenlevők. Ti is úgy becsüljétek őt, barátaim, mint derék férfiút, mert így méltányos. A mi érdekünkben vállalta a veszélyt, és viselte a gyalázatot, amellyel vádoltuk.
Ezután mindnyájan megölelték Araszpaszt, és kezet szorítottak vele. Aztán Kürosz kijelentette, hogy ennyi most elég, és Araszpaszhoz fordult:
– Te pedig, Araszpasz, számolj be mindarról, amit fontos tudnunk. Ne hallgass el semmit az igazságból, és az ellenség erejét se kicsinyítsd; jobb, ha nagyobbnak hisszük, és kisebbnek látjuk, mint ha kisebbnek halljuk, és nagyobbnak találjuk.
– Mindent megtettem – felelte Araszpasz –, hogy minél pontosabban megtudjam a sereg létszámát. Elrendezésükben ugyanis én magam is segítettem.
– Akkor hát – mondta Kürosz – nemcsak azt tudod, hányan vannak, hanem azt is, hogyan vannak felállítva.
– Tudom hát – felelte Araszpasz –, sőt még a haditervüket is ismerem.
– Előbb mégis arról beszélj, nagyjából hányan vannak.
– Nos, harminc ember mélységű csatasorba vannak rendezve mindnyájan, gyalogosok, lovasok egyaránt, kivéve az egyiptomiakat, és

arcvonaluk így körülbelül negyven sztadion hosszúságúra nyúlik. Mert nagyon fontosnak tartottam megtudni, mekkora területet foglalnak el.

– Azt mondod: kivéve az egyiptomiakat. És azok hogy vannak felállítva? – kérdezte Kürosz.

– Ezeket úgy állították fel a tízezred-parancsnokok, hogy száz-száz ember jusson mindegyik tízezred egy-egy oldalára; azt mondják, ez a megszokott otthoni csatarendjük. Kroiszosz azonban nagyon kedvetlenül egyezett bele ebbe a felállításba, mert ő hosszabbra akarta volna nyújtani az arcvonalát, mint te a tiédet.

– És miért? – kérdezte Kürosz.

– Azért, hogy túlerejével bekeríthessen.

– Majd meglátják, vajon nem a bekerítők lesznek-e bekerítve! Amit fontos volt megtudnunk tőled, megtudtuk, most pedig, férfiak, a következőképpen cselekedjetek: távozástok után vizsgáljátok meg lovatok és saját magatok felszerelését, hiszen gyakran kicsin múlik, hogy harcos, ló és kocsi használhatatlanná váljon. Holnap korán reggel pedig, amíg én áldozatot mutatok be, az emberek és lovak először is étkezzenek, hogy a mindenkor szükséges teendők közül egy se maradjon elintézetlenül, aztán te, Araszpasz, vedd át a jobbszárnyat, amely úgyis a te parancsnokságod alá tartozik, és a többi tízezred-parancsnok is foglalja el szokásos helyét; a versenykocsikban sem lehet megváltoztatni a lovak helyét, ha már folyik a verseny. Adjátok ki a parancsot a századosoknak és szakaszparancsnokoknak, álljanak az arcvonal elé, és rendezzenek minden szakaszt kettős sorba.

Egy-egy szakasz huszonnégy emberből állott.

Megszólalt ekkor az egyik század parancsnoka:

– Mit gondolsz, Kürosz, helytállunk-e ebben a rendben a mély sorokban felállított sereggel szemben?

Kürosz így felelt:

– Ha egy sereg túl sok sorból áll, úgyhogy az ellenséget el sem érheti fegyvereivel, mit gondolsz, kinek használ ez többet, az ellenségnek vagy saját harcosainak? Én a magam részéről azt szeretném, ha az ő százfőnyi mélységű harcrendjük tízezer főnyi mély lenne, akkor aztán a legkevesebb emberrel kellene megküzdenünk. Az általam felállított csatasor mélysége azonban, azt hiszem, megerősíti és önmaga legjobb segítőjévé teszi a sereget. A dárdásokat a vértesek mögé rendelem, a dárdások mögé pedig az íjászokat. Mert ugyan ki állítaná őket az első sorba, amikor oly nyilvánvalóan képtelenek minden közelharcra? így viszont, a vértesektől fedezve, meg fogják állni a helyüket, s az előttük levők háta mögül lődözve nyilaikat és hajítva dárdáikat, kárt tesznek az ellenségben. És világos, hogy minden, ami az ellenség kárára van, saját harcosaink helyzetét könnyíti. Leghátulra az úgynevezett utóvédeket állítom. Mert ahogy az épületnek sincs haszna erős kőalapzat és tetőzet nélkül, a csatarend sem ér semmit, ha elő– és utóvédjei nem állják meg a helyüket. Ti, vértesek, rendezzétek hát el soraitokat, ahogy megparancsoltam, és ti is, dárdás– és íjászparancsnokok, állítsátok fel csapataitokat. Elöl legyenek a vértesek, aztán az íjászok, mögöttük a dárdások. Te pedig, aki az utóvédet vezeted, mivel a te embereid vannak leghátul, parancsold meg nekik, figyeljék az előttük levőket, buzdítsák azokat, akik teljesítik kötelességüket, és szigorúan fenyegessék meg a

gyávákat, aki pedig árulásra készülődve meghátrálna, annak halál legyen a büntetése. Az elöl haladóknak az a feladatuk, hogy az utánuk következőket szóval és példamutatással bátorítsák, ti viszont, leghátul harcolók, úgy viselkedjetek, hogy a gyávák jobban féljenek tőletek, mint az ellenségtől. Tehát ehhez tartsátok magatokat. Te meg, Eutratasz, a hadigépek személyzetének parancsnoka, igyekezz hogy a tornyokat húzó igásállatok minél szorosabban kövessék a gyalogságot. Te, Daukhosz, a málhások irányítója, a tornyok mögé zárkóztasd fel csapataidat, és altisztjeid szigorúan fenyítsék meg mindazokat, akik előreszaladnak vagy lemaradnak. Te, Kardukhasz, aki a nők szekereire ügyelsz fel, a málhások után vonultasd őket, leghátul. Mert az így egymás mögé állított egységek a tömeg látszatát keltik, lehetőséget adnak hadicselekre is, az ellenséget pedig, ha bekerítéssel próbálkozna, arra kényszerítik, hogy nagyobb kört képezzenek; márpedig minél nagyobb területet vesznek körül, annál többet vesztenek erejükből. Tehát ehhez tartsátok magatokat. Ti meg, Artaozosz és Artagerszész, őutánuk vezessétek gyalogosezredeiteket. Ezzel szemben ti, Pharnukhosz és Asziadatasz, ne álljatok be a csatasorba; a nők szekerei mögött külön álljatok fegyverben a vezetéstek alatt álló lovasezredekkel, aztán pedig jöjjetek hozzám a többi vezérrel együtt. De azért úgy készüljetek, mintha nektek kellene megkezdeni a harcot. Te meg, aki a tevékhez rendelt embereket irányítod, a nők szekerei mögött rendezd osztagodat, és tedd, amit Artagerszész parancsol. És ti, a harci szekerek parancsnokai, vessetek sorsot; akit a sors kijelöl, az álljon a sereg élére száz szekerével; a másik két szekérszázad közül az egyik had a jobb oldalon, a másik pedig a bal oldalon egysoros oszlopban haladva kövesse a csatasort.

Így állította fel őket Kürosz.

Abradatasz, a szuszaiak királya azonban így szólt:

– Ha nincs ellene kifogásod, Küroszom, én önként vállalom, hogy az ellenséges arcvonallal szemben foglalok helyet.

Kürosz megdicsérte, jobbját nyújtotta neki, majd megkérdezte a többi szekérhez beosztott két perzsát:

– Beleegyeztek?

Minthogy azok azt felelték, hogy önérzetűk nem engedi, meghagyta nekik, vessenek sorsot. Abradataszra jutott az, amit már amúgy is vállalt, és éppen az egyiptomiakkal került szembe. Ezután távoztak. Miután mindarról gondoskodtak, amiről az előbb szót ejtettem, megvacsoráztak, őrséget állítottak, majd nyugovóra tértek.

4.

Másnap korán reggel Kürosz áldozatot mutatott be. A többiek megreggeliztek, itallal áldoztak az isteneknek, majd felöltötték a sok szép ruhát, a szép mellvérteket és sisakokat, felrakták a lovakra is a homlokvértet és a mellpáncélt, a hátaslovakat csípővérttel, a szekérhúzó lovakat oldalpáncéllal látták el, úgyhogy érctől csillogott, bíbortól ragyogott az egész sereg.

Abradatasz négyrúdú, nyolclovas szekere különösen szépen volt feldíszítve. Amikor éppen len mellvértjét készült felölteni – náluk ilyet hordtak –, Pantheia lépett eléje arany mellvérttel, aranysisakkal,

karvasakkal, férje csuklójára illő széles karperecekkel, bokáig érő, alul bő redőzetű bíborruházattal és jácintszínű sisakforgóval. Titokban csináltatta, férje háta mögött vett mértéket fegyverzetéről. Abradatasz, meglátva a sok gyönyörűséget, álmélkodva kérdezte Pantheiát:

– Talán bizony összezúzattad kincseidet, asszony, hogy fegyvereket készíttethess számomra?

– A legbecsesebbet nem – felelte Pantheia –, mert ha mások is olyannak látnak, mint én, te vagy az én legfőbb ékességem.

Imigyen szólva férjére adta a fegyverzetet, közben hasztalan próbálta a sírást elfojtani, könnyei végigcsorogtak orcáin. Abradatasz különben is szemrevaló hős volt, ebben a fegyverzetben meg különösen gyönyörűnek és előkelőnek tűnt, hiszen még a természet is kedvezett neki. Átvette a kocsistól a gyeplőt, és készülődött, hogy felszálljon harci szekerére. Ekkor Pantheia megkérte a jelenlevőket, lépjenek hátrább, és így szólt:

– Ha volt valaha asszony, Abradatasz, aki férjét a maga életénél is többre becsülte, azt hiszem, tudod, hogy az én vagyok. Miért is bocsátkozzam részletekbe? Azt hiszem, tetteim megbízhatóbb tanúk, mint a most elhangzott szavak. Én mégis, noha te is tudod, hogy így érzek irántad, kettőnk szerelmére esküszöm, inkább szállanék veled, a derék harcossal együtt a sírba, mint élnék veled, a becstelennel megbecstelenítve: ennyire becsüllek téged és magamat. És azt hiszem, nagy hálával tartozunk Kürosznak is, aki nem úgy viselkedett velem, ahogy rabnőkkel vagy ama bizonyos becstelen nevű szabad nőkkel szokás, holott a foglya voltam, és külön az ő számára választottak ki, ellenkezőleg: megőrzött számodra, mintha csak testvérének feleségét vette volna át. És amikor Araszpasz, az őrzőm, elpártolt tőle, megígértem neki: ha megengedi, hogy érted küldjek, Araszpasznál sokkal hívebb és derekabb barátot nyer benned.

Így beszélt Pantheia. Abradatasz megörült a szavaknak, és felesége fejére téve kezét, így fohászkodott:

– Magasságos isten, add, hogy méltó férje lehessek Pantheiának, és méltó barátja Kürosznak, aki annyira megbecsül bennünket.

Ezekkel a szavakkal a kocsisülés ajtaján keresztül beszállt a szekérbe.

A kocsis becsukta utána az ajtót. Pantheia, aki most már nem tudta másképp kimutatni szerelmét, a szekérülést csókolta meg; a kocsi megindult, de ő csak ment utána, mígnem Abradatasz hátrafordult, és őt megpillantva így szólt:

– Nyugodj meg, Pantheia, isten veled, és most már fordulj vissza.

Ekkor a heréltek és a szolgálónők kocsijához vezették Pantheiát, lefektették, és behúzták a függönyt. És bármilyen nagyszerű látványt nyújtott Abradatasz és szekere, az emberek csak most, hogy Pantheia visszavonult, nézték meg alaposabban.

Kürosz, miután áldozata sikerrel járt, és a had is felsorakozott a megparancsolt rendbe, elfoglaltatott egy sor lesromot, majd összehívatta a vezéreket, és így beszélt hozzájuk:

– Kedves barátaim és szövetségeseim, az istenek ugyanúgy fogadták áldozatunkat, mint amikor előbbi győzelmünket adták. Én pedig szeretnélek benneteket egy-két olyan dologra emlékeztetni, amire emlékezve, azt hiszem, sokkal erősebb lélekkel indultok majd a csatába. Sokkal ügyesebb harcosok vagytok, mint az ellenség katonái, sokkal

hosszabb ideje éltek és harcoltok együtt, mint ők; és mögöttetek van már a közös győzelem, az ellenség zöme mögött viszont a közös vereség áll; ami pedig mindkét fél újoncait illeti, a másik táborbeliek tudják, hogy harcostársaik árulók, ti pedig, akik mellettünk vagytok, tudjátok, hogy olyan emberek soraiban verekedtek, akik elszántan küzdenek fegyvertársaikért. És természetes, hogy akik bíznak egymásban, kitartanak és egy lélekkel harcolnak, azok viszont, akik nem bíznak egymásban, szükségszerűen csak azon gondolkoznak, miképpen illanhatnának el minél hamarabb. Induljunk hát, barátaim, az ellenség ellen a közelharcba, felfegyverzett harci kocsikkal a fegyvertelen kocsik, vértes lovasokkal meg lovakkal a páncéltalanok ellen. A gyalogsággal, leszámítva az egyiptomiakat, már volt dolgotok; az egyiptomiak fegyverzete pedig éppoly előnytelen, mint harci rendjük; hiszen pajzsaik akkorák, hogy azoktól sem mozogni, sem látni nem lehet, és világos az is, hogy százas oszlopokba rendezve, nagyon kevesek kivételével, egymást akadályozzák majd a harcban. Ha meg arra számítanak, hogy rohammal szorítanak vissza bennünket, először is lovainkba ütköznek, és a vasakba, amelyeket lovaink lendülete még erősebbé tesz, és ha itt-ott megállnák is a helyüket, miképpen vehetnék fel egyszerre a harcot lovakkal, gyalogsággal és tornyokkal? Mert a tornyokon levő harcosok nemcsak minket védenek, hanem lövedékeikkel harc helyett tehetetlenségre késztetik az ellenséget. Ha még valamire szükségetek lenne, mondjátok meg nekem, az istenek segítségével semmiben nem fogunk hiányt szenvedni. És ha volna esetleg mondanivalótok, mondjátok! Ha nem, menjetek, mutassatok be áldozatokat, és fohászkodjatok az istenekhez, akiknek áldozatunkat bemutattuk, majd térjetek vissza soraitokba. Mindenki emlékeztesse embereit arra, amire én emlékeztettelek benneteket, és mindegyikőtök magatartásával, tekintetével és szavaival mutassa meg alattvalóinak, hogy méltó vezéri tisztére.

VII. KÖNYV

1.

A parancsnokok az istenekhez fohászkodtak, majd visszatértek alakulataikhoz; Kürosz és kísérete még az áldozat körül foglalatoskodott, amikor a szolgák odahozták nekik az ételt és az italt. Kürosz, amúgy állva, az isteneknek ajánlotta fel az első falatokat. Csak aztán fogott hozzá az evéshez, de közben még meg is osztotta ételét mindazokkal, akiknek különösképpen szükségük volt rá. Ugyanígy ivott. Előbb az isteneknek ajánlotta fel az első kortyot, és imádkozott. Hasonlóképpen cselekedtek a többiek is. Ezután honi atyaistenét hívta vezérül és szövetségesül, majd lóra szállt, és ezt parancsolta kíséretének is.

Kürosz emberei mind ugyanolyan fegyverzetet viseltek, mint ő, bíborköntöst, érc mellvértet, ércsisakot, szablyát és egy-egy somfa lándzsát, lovaik homlokvértet, mellpáncélt és ércből való lábvértet, ugyanilyent hordtak lovasaik is. Kürosz fegyverei csak annyiban különböztek, hogy a többieké aranyfestékkel volt bevonva, Küroszéi viszont fényesen csillogtak-villogtak.

Már nyeregben ült, és éppen megállt, hogy egy pillantást vessen

arrafelé, amerre el akart indulni, amikor jobb felől megdördült az ég.

– Követünk téged, magasságos isten – kiáltott fel Kürosz, és ezzel megindult.

A jobbszárnyon Khrüszantasz haladt lovasaival, a balszárnyon Arszamasz és a gyalogság. Kürosz megparancsolta, hogy szemüket a hadijelre függesztve, egyenletes lépésben kövessék. Hadijelük egy kiterjesztett szárnyú aranysas volt, egy hosszú dárdán; mind a mai napig ez a perzsa királyok jelvénye. Kürosz háromszor állította meg a hadsereget, mielőtt az ellenséget megpillantották volna.

Vagy húszsztadionnyit haladtak előre, amikor lassanként láthatóvá lett a közeledő ellenséges had. Amikor szemtől szembe kerültek egymással, és az ellenség látta, hogy arcvonaluk mindkét oldalon jóval szélesebb, megálltak, és mert másképp bekeríteni nem lehet, kör alakba görbülve, mindkét oldalon gamma alakban állították fel soraikat, hogy mindenfelől egyszerre támadhassanak.

Kürosz látta ezt, de nem húzódott vissza, hanem rendületlenül haladt tovább. Amikor észrevette, milyen messze van mindkét oldaltól a bekerítő arcvonal, és hogy milyen távol hajol össze a megnyújtott jobb– és balszárny, így szólt:

– Látod, Khrüszantasz, hol állítják fel bekerítő egységeiket?

– De még mennyire – felelte az –, és csodálkozom is, hiszen véleményem szerint nagyon elszakítják derékhaduktól a szárnyakat.

– De még a miénktől is! – mondta Kürosz.

– De hát miért?

– Nyilván attól félnek, hogy megtámadjuk őket, ha a két szárny közel kerül hozzánk, és a derékhad még messze van.

– Hát akkor miképpen segíthetnek egymásnak, ha ennyire széthúzódnak?

– Látni való – mondta Kürosz –, hogy mihelyt az előrenyomuló szárnyak egy vonalba kerülnek seregünk két szélével, szembefordulnak velünk, hogy, mintegy arcvonalat képezve, minden oldalról megindítsák a támadást.

– És nem találod jónak a tervüket?

– De igen, ha azt vesszük figyelembe, amit látnak, de ha azt is, amit nem, akkor így még rosszabb, mint ha oszlopban nyomulnának előre. Ezért te, Arszamasz, vezesd lassan a gyalogságot, ahogy tőlem látod, te meg, Khrüszantasz, velük egy vonalban a lovasságot. En oda megyek, ahonnan majd jónak látom megkezdeni a csatát; egyúttal körbejárok, és megszemlélem, hogyan állnak dolgaink. Ha aztán ott leszek, mihelyt közel érünk egymáshoz, harci dalba kezdek: akkor induljatok rohamra. Amikor mi összecsaptunk az ellenséggel, észreveszitek majd, hiszen a zaj, gondolom, nem lesz csekély, ugyanakkor támadjon Abradatasz a harci kocsikkal. Ezt a parancsot fogja kapni, ti meg a lehető legszorosabban kövessétek a kocsikat: így törhetünk rá a legjobb esélyekkel a megzavart ellenségre. Én pedig, amilyen hamar csak tudok, kéznél leszek, hogy üldözőbe vegyem őket, ha az istenek is úgy akarják.

Így szólt, majd megadva a jelszót: „Isten a segítőnk és a vezérünk”, elvágtatott.

Amikor a harci szekerek és a vértesek között elhaladt, így beszélt, rárápillantva a felsorakozott katonákra:

– Férfiak, micsoda öröm arcotokat látni! Majd másoknak:

– Tudjátok-e, férfiak, hogy nemcsak mostani győzelmünk áll vagy bukik ezen a csatán, hanem korábban kivívott eredményeink, sőt egész boldogságunk?

Megint mások között haladva így szólt:

– Férfiak, mostantól kezdve többé nem panaszkodhatunk az istenekre, hiszen megadták a lehetőséget, hogy sok nagyszerű dolog birtokába jussunk. Csak legyünk bátrak!

Másokhoz meg így beszélt:

– Férfiak, találhattunk volna ennél a mostaninál jobb társaságot? Mert ha most bátran viselkedünk, sok minden szépet nyújthatunk egymásnak.

Aztán így buzdította harcosait:

– Gondolom, jól tudjátok, férfiak, milyen jutalom vár most a győztesekre: hogy űzzék, vágják, pusztítsák az ellenséget, hogy kincseket szerezzenek, ragyogó hírük legyen, szabadok maradjanak, uralkodjanak, és világos, hogy a gyávákra mindennek ez ellentéte vár. Aki önmagát szereti, velem harcol! Mert én sem a rosszat, sem a megaláztatást nem tűröm meg jószántamból.

Amikor pedig régebbi harcostársaihoz ért, a következőket mondta:

– Nektek ugyan mit mondjak, férfiak? Tudjátok ti jól, milyen nap virrad a csatában a bátrakra, és milyen a gyávákra.

Abradataszhoz érve megállt. Abradatasz odaadta a gyeplőt a kocsisnak, és Kürosz elé ment. Odasiettek mások is a közelben levő gyalogosok és szekérhajtók közül. Kürosz így beszélt az egybegyűltekhez:

– Az isten teljesítette kívánságodat, Abradatasz; te és a tieid a szövetségesek előharcosai lettetek. Ha fel kell venned a harcot, gondolj arra, hogy a perzsák szeme rajtatok lesz; követni fognak benneteket, és nem engedik, hogy támasz nélkül maradjatok a harcban.

És Abradatasz így válaszolt:

– Nálunk, úgy vélem, minden rendben van, Kürosz. De a széleken állók helyzete nyugtalanít. Látom, hogy az ellenséges had szárnyai erőteljesen nyomulnak előre, harci szekerekkel és mindenféle más fegyvernemmel, mi pedig a kocsikon kívül semmit nem állítottunk velük szembe. Ha nem sorshúzás útján nyertem volna ezt a helyet, bizony szégyenkezném, amiért itt vagyok, hiszen oly biztonságosnak tűnik itt.

Kürosz így felelt:

– Ha nálatok minden rendben van, felőlük légy nyugodt. Én majd az istenek segítségével távol tartom az ellenséget seregünk két oldalától. És nagyon kérlek, ne is rohanj az ellenségre addig, míg futni nem látod azokat, akiktől most félsz.

Kürosz ilyen büszkélkedve beszélt a csata előtt. Különben nemigen hencegett.

– De ha látod – folytatta –, hogy azok futnak, ez legyen jeladás számodra, hogy én már odaértem. Akkor iramodj utánuk, mert ebben a helyzetben fogod az ellenfelet a leggyávábbnak, a tieidet meg a legbátrabbnak találni. És ha még van időd, Abradatasz, menj végig szekereseid mellett, és buzdítsd őket támadásra, tekinteteddel bátorítsd és jó reménységgel vidítsd harcosaidat. És hogy ti legyetek a legderekabbak mind között, akik a szekereken vannak, indítsd őket versengésre. Hidd el, ha ez sikerül, később majd mind azt mondja: nincs

hasznosabb dolog, mint a vitézség.

Abradatasz fellépett szekerére, körüljárt, és így cselekedett.

Kürosz, ahogy a balszárnyhoz ért, oda, ahol Hüsztaszpasz állt a perzsa lovasság felével, nevén nevezve őt, így szólt hozzá:

– Nos, Hüsztaszpasz, most mutasd meg gyorsaságodat; ha megelőzzük az ellenséget az öldöklésben, közülünk senki sem pusztul el.

Nevetve felelt erre Hüsztaszpasz:

– A velünk szemben levőkről gondoskodunk mi, de azok ellen, akik az oldalakkal állnak szemközt, rendelj ki másokat, hogy azok se unatkozzanak.

– Én magam megyek ellenük – válaszolta Kürosz –, hanem te, Hüsztaszpasz, ne felejtsd el: akármelyikünknek ad győzelmet az isten, amíg ellenséget látunk, amíg csak van, aki ellenáll, harcolunk.

Ezt mondta, majd elvágtatott. A sereg oldalához érve így szólt az ott felállított szekerek parancsnokaihoz:

– Azért jöttem, hogy erősítselek benneteket: mihelyt észreveszitek, hogy megtámadjuk az ellenfél szélső balszárnyát, próbáljatok meg keresztülvágtatni az ellenségen, mert sokkal nagyobb biztonságban lesztek, ha áttörtök, mint ha itt, belül, körülkerítenének benneteket.

Majd amikor az asszonyokat szállító szekerek mögé ért, megparancsolta Artagerszésznek és Pharnukhosznak, hogy lovas–, illetve gyalogosezredeikkel maradjanak ott.

– De ha látjátok – mondotta –, hogy én megtámadom a jobbszárnyunkkal szemben állókat, ti is vessétek rá magatokat azokra, akik veletek szemben vannak. A sereg szárnyával, azaz a sereg leggyengébb pontjával veszitek fel a harcot, ti pedig arcvonalban, azaz a legelőnyösebb helyzetben maradtok. Mint látjátok, náluk a lovasok állnak legkívül; szabadítsátok rájuk a tevéscsapatot, és nevetséges látványban lesz részetek, még mielőtt harcba bocsátkoznátok.

Miután mindezt elintézte, a jobbszárnyra lovagolt. Kroiszosz pedig, aki látta, hogy az arcvonal, amelyben ő maga is lovagolt, közelebb van már az ellenséghez, mint a két előrenyomult szárny, jelt adott a szárnyaknak, hogy ne húzódjanak már feljebb, hanem ott, helyben, forduljanak az ellenség felé. Amikor pedig arccal Kürosz serege felé megálltak, jelt adott a támadásra. így aztán megindult a három vonal Kürosz serege ellen: az egyik szemből, a másik jobbról, a harmadik balról. Kürosz hadát félelem fogta el: mert mint a kis négyzetet körülvevő nagyobb négyzet, Kürosz seregét mindenfelől bekerítette az ellenség, csak hátulról nem: lovasok, nehéz– és könnyűfegyverzetűek, íjászok és harci kocsik. De azért Kürosz parancsára mind szembefordultak az ellenséggel. Nagy csend uralkodott mindenfelé, a félelemmel teli várakozás csendje. És amikor Kürosz úgy vélte, hogy elérkezett az idő, rázendített a csatadalra. Együtt zengte vele az egész sereg. Ezután a hadistenhez zúgott egyszerre a csatakiáltás, majd Kürosz előretört, lovasaival hirtelen oldalba támadta az ellenséget, és villámgyorsan ölre ment velük; a gyalogosok jól rendezett sorokban sebesen követték, két oldalról körülvették az ellenséget, s ezáltal nagy fölénybe kerültek, hiszen vonalban támadtak szárny ellen. Nemsokára az ellenség eszeveszett futásba kezdett.

Amikor Artagerszész észrevette, hogy Kürosz munkához látott, a tevésosztagot a parancshoz híven előreengedve, ő is támadásba lendült a

balszárny ellen. A tevék még messze voltak, de a lovakon máris nyugtalanság vett erőt: egyesek megbokrosodtak és elfutottak, mások ágaskodni kezdtek, ismét mások egymásra rohantak: a lovak mindig így viselkednek, ha tevével kerülnek szembe. Artagerszész jól rendezett csapatával a megzavart ellenségre rohant, ugyanakkor a jobb és bal oldalon a harci szekereket is bevetette. A szekerek elől menekülő ellenségben a szárnyat támadó harcosok rendeztek vérfürdőt, amikor meg a lovak elől futott az asszír, a szekerek kaptak el jó néhányat.

Abradatasz nem habozott tovább, hanem „Kövessetek, barátaim!” felkiáltással megindult, kíméletlenül véresre ostorozva a lovakat. Megindult vele a többi szekérhajtó is. Az ellenség kocsijai tüstént megfutottak előlük, egyesek felvették, mások viszont cserbenhagyták harcostársaikat. Abradatasz egyenesen keresztültört rajtuk, és az egyiptomiak arcvonalát támadta meg; vele együtt támadtak a hozzá közelebb álló szövetségesek is. És ahogy már nemegyszer bebizonyosodott: az a legerősebb csatasor, amely baráti fegyvertársakból áll. Most is barátai és asztaltársai támadtak vele együtt, a többi szekérhajtó pedig, látván, hogy az egyiptomiak tömött rendben kitartanak, a menekülő szekerek után fordult, és azokat vette üldözőbe. Abradatasz és emberei, mivel a kétoldalt rendületlenül kitartó egyiptomiakon nem lehetett rést ütni, a betörés pontjain a lovakkal megrohamozták és földre döntötték az egyenesen állókat, a földre zuhanó ellenséget pedig fegyverestül tönkrezúzták lovaikkal és a kerekekkel. A kaszák meg könyörtelenül felaprítottak mindent, amibe beleakadtak, fegyvert és embert egyaránt.

Ebben a leírhatatlan zűrzavarban a szekér minduntalan göröngyökbe ütközött, ide-oda rázkódott, így Abradatasz kiesett a kocsiból és utána többen mások, akik vele együtt nyomultak előre. Ezek hősies ellenállás után ott vesztek, valamennyiüket lekaszabolták.

A perzsák azonban nem álltak meg: benyomultak azon a résen, amelyet Abradatasz és társai ütöttek, és a megzavart ellenséget leöldösték. Csakhogy a sértetlenül maradt egyiptomiak, és ezek nem voltak kevesen, megrohanták a perzsákat. Lándzsák, dárdák, kardok iszonyú, véres csatája következett; az egyiptomiak voltak előnyben létszám és fegyverek tekintetében is, mert hosszú és erős lándzsákat hordtak, mint ma is, pajzsaik meg sokkal jobban védték a testet, mint a mellvértek és a könnyű kis pajzsok, másrészt pedig, mivel vállig értek, lökni is lehetett velük. Pajzsaikat egymás mellé szorítva megindultak hát, és öldöstek. A perzsák meg, mivelhogy kis pajzsukat csak kezükkel tartották, nem tudták felfogni a támadást, hanem arccal az ellenség felé, lépésről lépésre hátráltak, sebeket osztva és sebeket kapva, amíg a hadigépek alá nem értek. Itt viszont már az egyiptomiakat érték a lövedékek. Az utóvédek pedig senkit nem engedtek megfutamodni, sem az íjászokat, sem a dárdásokat, hanem kinyújtott szablyákkal kényszerítették őket, hogy nyilaikat kilőjék és dárdáikat elhajítsák. Nagy volt az öldöklés, és nagy zajt csapott a sokféle fegyver és löveg, nagy lármát okozott az is, ahogy egymásnak odakiabáltak, egymást biztatták, és ahogy az isteneket hívták segítségül.

Ebben a pillanatban ért oda, a maga ellenfeleit üldözve, Kürosz. Fájdalommal látta, hogy a perzsákat kiszorították helyükből, és tudta, hogy csak úgy tarthatja vissza az ellenséget a további előnyomulástól, ha

hátba támadja; megparancsolta hát embereinek, hogy kövessék, és az ellenség hátába került. Eleinte ütötték-vágták az őket nem látó egyiptomiakat, és jó néhányat megöltek közülük. De az egyiptomiak, amint föleszméltek, „Hátunkban az ellenség!” kiáltással megfordultak, bár közben záporoztak rájuk az ütések és a lövedékek. Most már összevissza harcoltak gyalogosok és lovasok. Ekkor egy földre zuhant ellenséges harcos, aki Kürosz lova patái alá került, kardjával hasba döfte Kürosz lovát. A ló sebesülten felágaskodott és levetette Küroszt. Ekkor látható lett, milyen sokat ér az, ha a vezért szeretik az emberei. Egyszerre ordításban törtek ki, odarohantak mindnyájan, ütötték, vágták, taszították az ellenséget, miközben őket magukat is ütötték, vágták, taszították. Kürosz segédtisztjei közül valaki leugrott a lováról, és a magáéra segítette Küroszt. Ő a nyeregből már látta, hogy az egyiptomiakat mindenfelől hevesen támadják: ott volt már Hüsztaszpasz is a perzsa lovasokkal, és Khrüszantasz. De ezeknek már nem engedte meg, hogy betörjenek az egyiptomi csatasorba, hanem meghagyta, hogy kívülről nyilazzák és dárdázzák őket.

Innen továbblovagolt. A hadigépekhez érve elhatározta, hogy felmegy valamelyik toronyba, és szétnéz: kitart-e, harcol-e még az ellenség. Fentről látta, hogy a csatatér tele van lovakkal, emberekkel, kocsikkal, menekülőkkel és üldözőkkel, győztesekkel és legyőzöttekkel; ellenállót sehol nem látott, csak az egyiptomiakat. De már ezek előtt sem volt kiút, így hát kört alkottak, hogy csak fegyvereiket lehetett látni, leültek pajzsuk alá, és többé nem harcoltak, csak elszenvedték a sok szörnyűséget.

Kürosz csodálta őket, és fájt a szíve, hogy ezek a bátor férfiak így pusztulnak. Megparancsolta harcosainak, akik már kerülgették őket, vonuljanak vissza, és ne lőjenek rájuk. Majd követeket küldött hozzájuk, és megkérdeztette: el akarnak-e pusztulni mindnyájan azokért, akik cserbenhagyták őket, vagy inkább megmenekülnének úgy, hogy jó hírükön se essen csorba?

Azok ekképp válaszoltak:

– De hát hogyan menekülhetnénk meg úgy, hogy jó hírünkön se essen csorba?

– Látjuk, hogy csak ti tartotok ki, és csak ti vagytok még harcra készen – felelte vissza Kürosz.

– Mit tehetnénk hát becsülettel, hogy megmeneküljünk? – kérdezték ekkor az egyiptomiak.

– Azt, hogy megmenekülésetekért egyetlen szövetségeseteket sem áruljátok el – üzente Kürosz –, és a fegyvert letéve barátai lesztek azoknak, akik, bár hatalmukban lett volna titeket elpusztítani, visszaadták nektek az életet.

Megkérdezték az egyiptomiak:

– Ha barátaid leszünk, mit akarsz tenni velünk?

– Jót adni nektek, és tőletek is jót kapni – válaszolt Kürosz.

– Miféle jót? – kérdezték újra az egyiptomiak.

– Ameddig a háború tart – üzente vissza Kürosz –, több zsoldot fizetnék nektek, mint amennyit most kaptatok; ha meg béke lesz, földet, várost, asszonyt és cselédséget adnék azoknak, akik nálam akarnak maradni.

Az egyiptomiak arra kérték, hogy Kroiszosz ellen ne kelljen harcolniuk, mert vele közelebbi ismeretségben állnak. És mivel minden másban

egyetértettek, kölcsönösen hűséget fogadtak egymásnak.

És valóban, az akkor odakerült egyiptomi lakosság mindmáig hű a királyhoz; Kürosz városokat adott nekik, egyrészt az ország belsejében, amelyeket még ma is „egyiptomi városoknak” neveznek, másrészt a tengerparton Larisszát és a Kümé melletti Küllénét; ezeket még ma is az ő leszármazottai bírják.

Miután mindezeket elintézte, és mivel már esteledett, Kürosz felkerekedett, és tábort ütött Thümbrarában.

Az ellenség részéről csak az egyiptomiak tüntették ki magukat a csatában. Kürosz seregéből a perzsa lovasság látszott legderekabbnak; a lovasok még ma is azt a fegyverzetet viselik, amelyet akkor adott nekik Kürosz. Igen kiválónak bizonyultak a kaszás szekerek is, ezért a perzsa királyok mind a mai napig megtartották ezt a harci eszközt. A tevék viszont csak a lovakat rémítették meg, a rajtuk ülők nem tudták az ellenséget ölni, de őket sem pusztíthatták el lovasok, hiszen egyetlen ló sem merészkedett a közelükbe. Hasznosak voltak, mégis egyetlen vitéz és derék férfiú sem volt hajlandó tevét tartani, hogy azon járjon, vagy harci célokra idomítsa. így aztán a tevék véglegesen visszakerültek eredeti helyükre, a málhások közé.

2.

Kürosz emberei elköltötték vacsorájukat, a szokásos módon őrséget állítottak, majd nyugovóra tértek. Kroiszosz, seregével együtt, hanyatt-homlok Szardeiszba menekült. A többi nép csapatai útra keltek hazafelé, s igyekeztek olyan messzire jutni, amennyire az éjszaka sötétjében lehetett.

Kürosz hajnalban azonnal Szardeisz ellen vonult. Amint a vár falai alá ért, felkészült az ostromra, felállíttatta a hadigépeket, és létrákat helyezett készenlétbe. Aztán kiadta a parancsot, hogy másnap éjjel a khaldaioszok és a perzsák hágjanak fel az erődbe, mégpedig annak legmeredekebbnek tetsző oldalán. Az utat egy perzsa férfi mutatta, aki szolgája volt a helyőrség egyik tagjának, és ismerte a folyóhoz lefelé vezető utat, és azt is, amelyik felfelé vitt.

Amikor kiderült, hogy a várat bevették, a lüdek mind a falakról lerohantak a város felé, ki hová tudott. Kürosz hajnalban bevonult a városba, és megparancsolta, hogy senki ne hagyja el csapatát. Kroiszosz bezárkózott a királyi palotába, és segítséget kért Kürosztól. Kürosz őrséget hagyott Kroiszosz mellett, és a bevett várba vonult. Látván, hogy a perzsák annak rendje és módja szerint őrzik a várat, a khaldaioszok őrhelyei viszont elhagyottan állnak – az őrök ugyanis leszaladtak, hogy a házakat fosztogassák –, összehívatta vezéreiket, és megmondta nekik, hogy tüstént hordják el magukat a seregből.

– Mert nem tűrném – mondta –, hogy a rendbontók előnyben részesüljenek. Tudjátok meg, én arra készültem, hogy minden khaldaiosz között benneteket teszlek a legboldogabbá, mivel együtt harcoltatok velem, de most aztán ne csodálkozzatok, ha valami baj ér benneteket, amikor elvonultok.

Megrémültek erre a khaldaioszok, könyörögtek Kürosznak, ne haragudjon, és megígérték, hogy visszaadják a kincseket.

– Nekem nincs szükségem a kincsekre – mondta Kürosz, majd így folytatta: – De ha azt akarjátok, hogy haragom szűnjék, adjatok oda mindent, amit szereztetek, azoknak, akik rendben őrizték a várat. Mert ha a többi katona látja, hogy azok kerülnek előnyösebb helyzetbe, akik rendesen viselkednek, nem lesz semmi baj.

A khaldaioszok úgy cselekedtek, ahogy Kürosz parancsolta, az engedelmesek meg sok különféle ajándékot kaptak.

Kürosz most a város alkalmas pontjain letáboroztatta embereit, és megparancsolta, hogy maradjanak fegyverben, és reggelizzenek. Ezután meghagyta, hogy vezessék eléje Kroiszoszt.

– Üdvöz légy, uram – szólt Kroiszosz, megpillantva Küroszt –, hiszen úgy hozta a sors, hogy ezentúl ezt a nevet viseld, és hogy én is így szólítsalak.

– Üdvöz légy te is, Kroiszosz – válaszolta Kürosz –, elvégre emberek vagyunk mindketten. Hanem adnál-e nekem valamiben tanácsot, Kroiszosz?

– Már hogyne akarnék valami jót kitalálni neked, Kürosz, amikor, gondolom, az nekem is jó lenne?

– Figyelj hát akkor, Kroiszosz – mondta Kürosz. – Amikor katonáimat látom, akik sok bajt, sok veszélyt álltak ki, és tudják, hogy Ázsiának Babülón után leggazdagabb városát vették be, úgy gondolom, jutalomban kell részesítenem őket. Mert tudom, ha nem látják gyümölcsét fáradozásaiknak, képtelen leszek sokáig engedelmességre bírni őket. Fosztogatásra viszont nem akarom átadni nekik a várost, mert azt hiszem, tönkremennétek bele, és jól tudom azt is, hogy a fosztogatásnál mindig a leghitványabbak járnak a legjobban.

Kroiszosz így válaszolt:

– Engedd meg hát nekem, hogy néhány általam kiválasztott lüddel közöljem: elértem nálad, hogy ne prédáljatok, és hogy ne engedd elhurcolni a gyerekeket és az asszonyokat, cserében viszont megígértem, hogy a lüdek majd önszántukból idehoznak minden szépet és jót, ami csak Szardeiszban található. Tudom, ha ezt meghallják, árad hozzád a férfiaknak, az asszonyoknak minden éke, kincse, és esztendőre újra megtelik a város minden széppel és jóval. Míg ha prédálni engednél, elpusztulna a művészet is, amely, ahogy mondani szokták, a szépség forrása. Aztán meg akkor is ráérsz gondolkodni a szabad fosztogatás felől, ha már szemügyre vetted, ami bejött. Először is az én kincseimért küldess, és kincstárnokaid vegyék át az én kincstárnokaimtól.

Kürosz beleegyezett, hogy Kroiszosz mindenben úgy cselekedjék, ahogy mondta, majd így szólt:

– Hanem azt feltétlenül beszéld el, Kroiszosz, mit használtak neked a delphoi jósda jóslatai. Mert azt mondják, te különös tiszteletben tartottad Apollónt, és mindig az ő tanácsai szerint jártál el.

– Bizony, szeretném, ha így lett volna, de én úgy fordultam Apollónhoz, hogy kezdettől fogva éppen ellenkezőképp csináltam mindent.

– Hogyhogy? – kérdezte Kürosz. – Magyarázd meg jobban, mert furcsákat beszélsz nagyon.

– Mert először, ahelyett, hogy ügyes-bajos dolgomban kérdést intéztem volna az istenhez, próbára tettem, meg tudja-e mondani az igazat. Márpedig nemcsak az istenek, hanem a derék és kiváló halandók sem

szeretik azokat, akikről észreveszik, hogy bizalmatlanok velük szemben. Minthogy tudta, milyen furcsaságokat cselekedtem, méghozzá egészen messze Delphoitől, elküldtem hozzá, hogy mondja meg, lesz-e fiú utódom. Először nem adott feleletet. De miután sok arany– és ezüstajándékot küldtem, és rengeteget áldoztam neki, végre kiengeszteltem őt – legalábbis így hittem –, mert válaszolt arra a kérdésemre, mit kell tennem, hogy fiú utódaim legyenek. Megmondta, hogy lesznek és lettek is, nem hazudott ebben, csakhogy éppenséggel semmi hasznom sem lett belőlük. Mert az egyik néma maradt, a másik pedig, a kiváló, élte virágjában pusztult el. Fiaim sorsa miatt gyötrődve, újra elküldtem hozzá, és megkérdeztettem, mit tehetnék, hogy azontúl a lehető legboldogabban éljek. Ő pedig így felelt: „Tenmagad ismervén éled majd boldogan élted.” Én megörültem a jóslatnak, mert úgy véltem, az isten a legkönnyebb kikötéssel adja nekem a boldogságot. Hiszen ha másokról van szó, kit megismerhetünk, kit meg nem, de önmagát, gondoltam, minden ember megismeri. A fiam halálát követő időben, amíg nyugalomban éltem, nem is panaszkodhattam a sorsra. De amikor az asszír rávett, hogy hadba vonuljak ellenetek, igen nagy veszélybe kerültem, bár baj nélkül menekültem meg. Ezért sem vádolom az istent, mert miután rájöttem, hogy veletek nem vehetem fel a harcot, az isten segítségével biztonságban vonultam vissza én is, az enyéim is. De megint elbizakodottá tett a gazdagság meg a sok kérlelés, hogy legyek vezérük, aztán az ajándékok, amelyeket adtak, és az emberek, akik hízelegve mondták, hogy mindenki nekem engedelmeskedne, ha átvenném a vezetést, és mindenek között én lennék a leghatalmasabb; szóval, felfuvalkodva az ilyen beszédektől, amikor körülöttem az összes király vezérré kikiáltott, elvállaltam a hadvezetést, mintha énbelőlem valaha is leghatalmasabb válhatna. Nem ismertem magamat, amikor azt hittem, hogy harcra kelhetek veled, aki először is istenek sarja vagy, másodszor királyok hosszú sorának utóda, harmadszor meg gyerekkorod óta neveled magad a vitézségre, én viszont azt hallom, hogy az első király őseim között egyszerre lett király meg szabad. Mivel erről az oldalról nem ismertem magam, méltán szenvedem a büntetést. De most már ismerem magam, Kürosz. Azt gondolod, hogy még mindig igazat szól Apollón, hogy boldog leszek, ha megismerem magam? Téged kérdezlek, hiszen úgy gondolom, ezt most te ítélhetnéd meg a legjobban, mert meg is valósíthatod.

– Hadd gondolkodjam rajta, Kroiszosz – mondta Kürosz. – Ha fontolóra veszem régebbi boldogságodat, szánlak, és már most visszaadom feleségedet, akit eddig bírtál, és lányaidat, mert hallom, hogy vannak lányaid, meg barátaidat, szolgáidat és az étkeket, amelyeket megszoktatok, de a harcot és a háborút elveszem tőled.

– Istenemre – mondta Kroiszosz –, ne is gondolkozz tovább, hogy mit felelsz arra a kérdésemre, amelyet a boldogságomról kérdeztem. Mert már most megmondhatom: ha megteszed, amit mondasz, én is mindig azt az életet fogom élni, amit mások, és velük én is a legboldogabb leszek.

– És ki az, akinek olyan boldog az élete? – kérdezte Kürosz.

– A feleségem, Kürosz – felelte a másik –, mert őneki velem egyenlő része volt minden jóban, élvezetben, öröm-236

ben, de a gondokban, hogy miként teremti meg mindezt az ember, meg

harcban, háborúban nem volt része. Úgy érzem hát, olyan helyzetet teremtesz nekem, mint én annak, akit a legjobban szeretek a világon; azt hiszem, újabb hálaajándékkal vagyok adós Apollónnak.

Kürosz megcsodálta Kroiszosz jó kedélyét, és azontúl mindig magával vitte őt, akárhová is vezette útja. Lehet, hogy azért, mert hasznosnak tartotta társaságát, de az is lehet, hogy így vélte biztonságosabbnak.

3.

így tértek aztán nyugovóra. Másnap Kürosz hívatta barátait és a sereg parancsnokait. Néhányat arra kért, vegyék át a kincseket, másoknak pedig megparancsolta, hogy a Kroiszosztól kapott kincsekből először is válasszák ki ajándékul az istenek számára mindazt, amit a mágusok megjelölnek, majd a többi kincset vegyék magukhoz, rakják faládákba, tegyék szekerekre, és a szekereket egymás között kisorsolva, vigyék magukkal, akárhová mennek is, hogy kellő időben mindenki megkapja az őt megillető részt.

Így is cselekedtek.

Kürosz pedig, egy-két segédtisztjét magához intve, így szólt:

– Ki látta közületek Abradataszt? Nagyon csodálkozom, hogy ő, aki a múltban oly gyakran felkeresett minket, most soha nem mutatkozik.

– Ez azért van, uram – felelte az egyik –, mert nem él. Elesett a harcban, amikor kocsiján az egyiptomiakra tört. A többiek másfelé fordultak, amikor az egyiptomiak tömött hadrendjét meglátták, csak ő és barátai nem. Most pedig hitvese, aki a holttestet magához vette, és abba a kocsiba helyezte, amelyen ő maga utazott, valahová ide hozta őt a Paktólosz folyóhoz. A heréltek meg a szolgálók sírt ásnak az egyik dombon az elhunytnak. Az asszony a földön ül és kincseivel ékesíti férjét, s Abradatasz feje a térdén nyugszik.

Hallván ezt, Kürosz a térdére csapott, tüstént lóra pattant, és ezer lovassal a gyászhelyre vágtatott. Gadatasznak és Gobrüasznak parancsot hagyott hátra, hogy szedjenek össze a szeretett, vitéz halott számára minden mutatós ékszert, amit csak tudnak, és száguldjanak utána. A sereget követő nyájak felügyelőjének is megparancsolta, tudakolja meg a helyet, és hajtson oda nagy számban ökröt, lovat meg juhot, hogy halotti áldozatul levághassák Abradatasz tiszteletére.

A földön ülő asszony és a kiterített halott láttára fájdalmas könnyekben tört ki, és így szólt:

– Ó, jaj, te jó, te hűséges lélek, hát elmentél, itthagytál minket?

És megfogta a halott jobbját, de a kezében maradt, mert az egyiptomiak szablyája lemetszette. Ennek láttán még nagyobb fájdalom töltötte el. Feljajdult az asszony is, átvette Kürosztól és megcsókolta a kezet, majd amennyire lehetett, visszaillesztette, és így szólt:

– így van a többi tagja is, Kürosz, kíméld magad a látványtól. Tudom, legfőképpen miattam szenvedte mindezt, de talán érted sem kevésbé, Kürosz. Mert én ostoba, én biztattam, cselekedjen úgy, hogy méltó barátod lehessen, tudom, nem bánta, vele mi történik, csak azzal törődött, mivel járhatna a kedvedben. így hát ő meghalt gáncstalanul, én pedig, aki biztattam, itt ülök élve.

Kürosz egy ideig könnyezve hallgatott, majd megszólalt:

– Bizony, nem halhatott volna szebben, ó, asszony, mert győztesként végezte; te pedig vedd ezeket tőlem, és díszítsd fel férjedet.

Akkorra már ott volt Gobrüasz és Gadatasz is a sok szép ékszerrel.

– És tudd meg – folytatta Kürosz –, különben sem lesz ő tisztelet híján, síremlékén sokan fognak munkálkodni, hogy méltó legyen hozzánk, és annyi áldozati állatot ölünk le, amennyi egy ilyen derék férfit megillet. És téged sem hagyunk magadra, hanem erkölcsös és erényes magatartásodért becsben tartalak, állítok melléd valakit, aki oda visz, ahová akarod. Csak annyit adj tudtomra, kihez szeretnél eljutni.

Pantheia így felelt:

– Légy nyugodt, Kürosz, nem titkolom majd, kihez akarok menni.

Kürosz ezután távozott, megsiratta az asszonyt, aki ilyen férjet vesztett, és a férfit, aki ilyen asszonyt hagyott itt, és nem láthatja soha többé.

Az asszony ekkor távozásra szólította fel a herélteket, hogy, úgymond, kedve szerint elsirathassa a holtat. Dajkájának azonban azt mondta, hogy maradjon, és megparancsolta neki, hogy ha majd kiszenvedett, egy lepellel takarja be őt és a férjét. A dajka rimánkodott nagyon, ne tegye ezt, de nem ért el semmit, és látta, hogy úrnője haragszik, így hát leült és sírt. Pantheia pedig kihúzta régóta előkészített tőrét, magába döfte, és fejét férje keblére helyezve meghalt.

A dajka jajveszékelésben tört ki, majd mindkettőjüket betakarta, ahogy Pantheia parancsolta.

Kürosz, az asszony tettéről tudomást szerezve, magánkívül rohant oda, hátha még segíthet. Amikor a heréltek, szám szerint hárman, látták, hogy mi történt, előrántották tőrüket, s ott, ahol Pantheia állniuk parancsolta, ők is szíven döfték magukat.

A heréltek síremléke állítólag még ma is megvan. A felső oszlopon a férfi és az asszony neve van asszír betűkkel, alul pedig három oszlop van „jogarhordozók” felirattal.

Kürosz, amikor a gyászhelyre ért, csodálattal telt el az asszony iránt, majd könnyekkel a szemében visszafordult. Természetesen gondoskodott róla, hogy mindketten nagyszerű végtisztességben részesüljenek. Azt mondják, hatalmas síremléket emelt nekik.

4.

Közben a károk, két pártra szakadva, háborúskodni kezdtek egymással; mivel védett terepen laktak, mindkét fél Küroszt hívta segítségül. Kürosz azonban Szardeiszban maradt, és hadigépeket meg faltörő kosokat csináltatott, hogy az ellenszegülők falait lerombolja, és maga helyett Aduszioszt, ezt a jó eszű, hadviselésben is jártas, megnyerő perzsa férfiút küldte sereggel Káriába. A kilikiaiak és a küpriaiak lelkesen vele tartottak: ezért Kürosz soha nem állított perzsa helytartót sem Kilikiában, sem Küpriában, megelégedett a mindenkori helyi uralkodókkal; adót azonban szedett tőlük, és katonát is kért, ha szüksége volt rá.

Adusziosz serege bevonult Káriába. Mindkét fél küldöttei megjelentek nála és kijelentették, készek őt falaik közé fogadni, ha szövetkezik velük a másik párt ellen. Adusziosz egyformán viselkedett mindkét féllel: mindig annak adott igazat, akivel éppen tárgyalt, de a lelkükre kötötte, tartsák titokban a vele való szövetséget, hogy minél váratlanabbul lephessék meg

az ellenfelet, amikor rátörnek. Hűségesküt is kért tőlük; a károk megesküdtek, hogy minden hátsó gondolat nélkül befogadják falaik közé, és Kürosz és a perzsák érdekeit tartják szem előtt, ő pedig késznek mutatkozott megesküdni, hogy minden hátsó gondolat nélkül, a befogadók javát tartva szem előtt, bevonul falaik közé. Ilyen előkészületek után még az éjjel titkon szövetséget kötött mindkettőjükkel, és nyomban bevonult falaik közé, hogy birtokba vegye mindkét párt erődjeit.

Hajnalban megtelepedett seregével, középúton a két vár között, és magához hívatta mindkét fél előkelőit. Azok, megpillantván egymást, bosszúsak lettek, gondolván, hogy mindkettőjüket becsapták.

Adusziosz pedig így szólt:

– Megesküdtem nektek, férfiak, hogy minden hátsó gondolat nélkül és a befogadók javát szem előtt tartva vonulok be falaitok közé. De ha én a két párt közül az egyiket megsemmisítem, akkor, azt hiszem, bevonulásomnál nem a károk javát tartottam volna szem előtt, ha viszont békét teremtek köztetek, és megadom a biztonságot, hogy Valamennyien művelhessétek földeteket, akkor, úgy vélem, javatokra vagyok itt. Ettől a naptól kezdve éljetek barátságban, dolgozzatok félelem nélkül a földeken, és gyermekeitek házasodjanak össze. Aki pedig ez ellen vétení próbálna, annak Kürosszal és velünk gyűlik meg a baja.

Ettől kezdve a kapuk nyitva álltak a falaknál, az utcák hemzsegtek az emberektől, akik egymást látogatták, a mezők földművelőkkel voltak tele, az ünnepeket közösen ülték, béke és jókedv töltött el mindent.

Eközben követek érkeztek Kürosztól, és megkérdezték, szükség van-e még több katonára vagy hadigépre.

– Még az ittlevőket is fel lehet használni másutt – üzente vissza Adusziosz, és válaszát követően elvezette a sereget, a várakban pedig helyőrséget hagyott hátra. A károk könyörögtek, maradjon, és mikor nem akart, követeket küldtek Küroszhoz azzal a kéréssel, hogy Aduszioszt tegye meg helytartónak.

Kürosz eközben Hüsztaszpaszt a Hellészpontosz melletti Phrügiába küldte seregével. Adusziosznak, megérkezése után, parancsot adott, vonuljon Hüsztaszpasz után, hogy a phrügök, az újabb had közeledtének hírére, még hamarabb meghódoljanak Hüsztaszpasznak. A tenger mellékén lakó hellének sok ajándékkal kieszközölték, hogy ne kelljen barbárokat falaik közé fogadniuk, adót azonban fizettek, sőt hadba is vonultak, ha Kürosz parancsolta. A phrügök királya azonban felkészült rá, hogy megvédelmezi erődéit, és nem adja meg magát: ennek megfelelően intézkedett is. De amikor alvezérei elpártoltak tőle, és egyedül maradt, végül Hüsztaszpasz kezére adta magát, és úgy várta Kürosz ítéletét. Hüsztaszpasz erős perzsa őrséget hagyott a várakban, és elvonult: saját emberein kívül sok phrüg lovast meg könnyűfegyverzetűt vitt magával.

Kürosz megparancsolta Aduszioszn ak, hogy a perzsákhoz átállt phrügöket, Hüsztaszpasszal egyesülve, fegyveresen vezesse maga után, azoktól viszont, akik háborút forraltak, vegye el fegyvereiket és lovaikat; ezek csak parittyával felszerelve vonulhattak a sereg után.

Így is történt. Kürosz pedig, számottevő gyalogos őrséget hátrahagyva, felkerekedett Szardeiszból. Vele ment Kroiszosz is. A rengeteg kincset temérdek szekéren vitték utánuk, Kroiszosz elhozta a szekereken található kincsek pontos jegyzékét, s átadva az írást Kürosznak, így szólt:

– Ebből tudni fogod, Kürosz, ki adja át neked hiánytalanul, amit szállít, és ki nem.

Kürosz így felelt:

– Helyesen cselekszel, Kroiszosz, amikor elővigyázatos vagy. De nálam olyanok szállítják a kincseket, akik arra is méltók, hogy a kincsek birtokosai legyenek. Ha valamit ellopnak, a magukét lopják.

És ezzel átnyújtotta az írást barátainak és parancsnokainak, hogy tudják, melyik felügyelő szolgáltatja be hiánytalanul a kincseket és melyik nem.

Magával vitte azokat a lüdeket is, akiknél azt látta, hogy fegyvereiket, lovaikat, szekereiket rendben tartják, és minden másban is igyekeznek kedvét keresni. Ezek fegyverestül mehettek vele: azoktól viszont, akik kelletlenül követték őket, elvette lovaikat, és azoknak a perzsáknak adta, akik elejétől kezdve részt vettek a hadjáratban, fegyvereiket meg tűzre dobálta. De nekik is követniük kellett a sereget, parittyával felszerelve.

Mindenkinek, aki a meghódoltak közül nem viselhetett fegyvert, megparancsolta, hogy gyakorolja a parittyázást. Úgy vélte, ez a legszolgaibb fegyver mind között, mert más haderő mellett gyakran igen nagy hasznát lehet látni a parittyásoknak, de önmagában még nagy tömeg parittyás sem tud helytállni maroknyi csapattal szemben se, ha azok kézitusára való fegyvereket viselnek.

Babülón ellen vezető útján leigázta a phrügöket nagy Phrügiában, leigázta a kappadokiaiakat, és hatalma alá gyűrte az arabokat. A tőlük zsákmányolt lovakkal nem kevesebbre, mint negyvenezerre egészítette ki a perzsa lovasságot. A foglyoktól elvett rengeteg lovat temérdek szövetségese között osztotta szét. Nagy tömeg lovassal, íjásszal, dárdással meg számtalan parittyással érkezett Babülón alá.

5.

Ott az egész sereget felállította a város körül, maga pedig barátaival és szövetségeseinek előkelőivel együtt körüllovagolta a várost. Megszemlélte a falakat, majd előkészületeket tett, hogy a sereget elvezesse a város alól. Ekkor egy szökevény jött ki a falak közül, és elmondta, hogy a babülóniak megtámadják, ha elvezeti a katonákat, mert, a falakról lepillantva, gyengének látták a sereget. Nem csoda, hiszen a hosszú falat csak vékony gyűrűben vehették körül a katonák.

Erre Kürosz, kíséretével együtt, a sereg közepén foglalt helyet, és megparancsolta, hogy a nehézfegyverzetűek a két szélen kanyarodjanak hátra, és vonuljanak el a helyben maradó rész mellett, amíg a két szárny őnála, azaz középen nem találkozik. Így, akik helyben maradtak, a hadmozdulattól rögtön bátrabbak lettek, hiszen most már kétszer annyian álltak egymás mögött, de megnövekedett a hátra-kanyarodók merészsége is, mert helyettük amazok kerültek szembe az ellenséggel. így haladva, összetalálkozott a két szárny, és ők ott álltak immáron sokkal erősebben: a hátulsókat az előttük levők, az elöl állókat pedig a hátulsók erősítették. A nehézfegyverzetű harcosok hátrakanyarodása következtében szükségszerűen a legbátrabbak kerültek előre és hátulra, a gyengék pedig középen maradtak; ez a rend mind a harcra, mind a futás megelőzésére rendkívül alkalmasnak látszott. A két szárnyon álló lovasok

és könnyűfegyverzetűek közelebb kerültek a vezérhez, mégpedig ugyanannyival, amennyivel az arcvonal, a megkétszereződés következtében, rövidebb lett. Miután így tömörültek, megkezdték a visszavonulást, mégpedig arccal az ellenség felé. így is vonultak mindaddig, amíg a falakról eregetett lövedékek hatósugara terjedt. De mihelyt ezen kívül kerültek, megfordultak, és néhány lépést előrementek, majd balra fordultak, és arccal a fal felé megálltak. Minél távolabb jutottak, annál ritkábban fordultak meg. Amikor már biztonságban érezték magukat, megállás nélkül folytatták útjukat a sátrakig.

Letáborozás után Kürosz összehívatta a parancsnokokat, és így szólt hozzájuk:

– Harcostársaim, körüljártuk a várost. Én a magam részéről elképzelhetetlennek tartom, miként lehetne ezeket az erős és magas falakat ostrommal bevenni. De azt hiszem, minél többen vannak a városban, annál hamarabb válnak az éhség martalékává, hiszen nem jönnek ki harcolni. Ha másvalaki jobbat nem tud, azt mondom, így kell ostrom alá vennünk a várost. Khrüszantasz így szólt:

– De hát ez a folyó nem a város kellős közepén folyik keresztül, több mint kétsztadionnyi szélességben?

– Így van bizony – szólt közbe Gobrüasz –, csakhogy nagyon mély, és még akkor is elnyelne, ha valaki a vállára venne. Úgyhogy ez a folyó jobban erősíti a várost, mint maguk a falak.

– Hagyjuk, Khrüszantasz – mondta Kürosz –, ez meghaladja erőinket. Hanem mihamarabb osszuk fel magunk között az ostromgyűrűt, és ássunk egy olyan széles és olyan mély árkot, amilyet csak tudunk, hogy minél kevesebb őrségre legyen szükségünk.

Felosztották az ostromgyűrűt a fal körül, annyi távolságot hagyva a folyótól, amennyi az óriási tornyok alapzata számára szükséges, és innen is, onnan is hatalmas árkot ástak a falak köré. A földet a maguk felé eső oldalra hányták. Aztán először is tornyokat emeltek a folyóparton. Alapvázukat nem kisebb, mint száz láb hosszúságú pálmatörzsekből rakták le. (Vannak ezeknél még magasabb pálmatörzsek is.) Ezek a pálmafák felfelé görbülnek a súly alatt, akár a teherhordó szamarak. Éppen ezért rakták le az alapot ezekből: ha kilépne is a folyó az árokba, a tornyokat ne sodorja el. Szép számmal emeltek tornyokat a földhányáson is, hogy minél több őrhelyük legyen.

Míg ezek így dolgoztak, a falakon belül csak nevették az ostromot, hiszen több mint húsz évre való élelemmel rendelkeztek. Kürosz erre tizenkét részre osztotta a sereget, hogy az év minden hónapjában más lássa el az őrséget. Ennek a hírére még jobban nevettek a babülóniak: elgondolták, hogy a phrügök, a lüdek, az arabok és a kappadokiaiak fogják őket őrizni, akik, véleményük szerint, inkább hozzájuk húznak, mint a perzsákhoz.

Eközben elkészültek az árkok. Kürosz megtudta, hogy Babülónban ünnepet ülnek, és hogy ivással, vigadozással töltik majd az egész éjjelt. Erre még aznap éjjel nagy csomó munkással átvágatta a csatornát és a folyót elválasztó töltést. Ennek következtében a víz nyomban kilépett az árokba, és a várost átszelő folyómeder járhatóvá lett. Ezután megparancsolta a perzsa gyalogság és lovasság ezredeseinek, sorakoztassák fel ezredeiket kettes oszlopban, és jöjjenek hozzá, a többi

szövetséges pedig csatlakozzon mögéjük, az eddigi rendben.

Így is történt. Kürosz felszólította segédtisztjeit, ereszkedjenek le a folyó száraz medrébe, lovakkal is, gyalogosan is, és nézzék meg, járható-e. Miután jelentették, hogy járható, összehívatta a gyalogosok és lovasok parancsnokait, és a következőket mondta:

– Barátaim, a folyó szabaddá tette előttünk az utat a városba. Vonuljunk be bátran, félelem nélkül. Gondoljunk arra, hogy azok ellen vonulunk, akiket egyszer már legyőztünk, méghozzá szövetségeseikkel együtt, pedig akkor józanok és éberek voltak mindannyian, és fegyveresen, rendezett csatasorokban álltak velünk szemben. Most, amikor rájuk törünk, sokan aludni fognak, sokan pedig részegek lesznek, és senki nem áll csatarendben. Amikor meg észreveszik, hogy már benn vagyunk, az ijedtségtől még használhatatlanabbak lesznek, mint most. De ha arra gondolnátok, amit gyakran mondogatnak, hogy milyen szörnyű, amikor a tetőkre kapaszkodó lakosok innen is, onnan is hajigálják a benyomuló katonaságot, ettől aztán ne féljetek egy cseppet sem. Ha egyesek felhágnak is a házak tetejére, a tűz istene a mi szövetségesünk lesz. Előcsarnokaik gyúlékonyak, és pálmafa kapuik kátránnyal, azaz gyújtószerrel vannak bekenve. Nekünk pedig van elég szurokfenyőnk, ez gyorsan tüzet csinál, van gyantánk is, kócunk is sok, ezek hamar és hathatósan táplálják a tüzet. Úgyhogy vagy azonnal elmenekülnek házaikból, vagy rögvest ott égnek. Rajta, fogjatok hát fegyvert, vezéretek én leszek az istenek segítségével. Az utat ti mutassátok, Gadatasz és Gobrüasz, hiszen ismeritek. Ha beértünk, tüstént vezessetek a királyi palotához.

– Nem lenne csoda – mondta Gobrüasz és Gadatasz –, ha a palota kapuit nyitva találnánk, hiszen valószínűleg az egész város vigad ezen az éjjelen. Őrséggel azonban találkozunk, mindig ott áll.

– Nem szabad késlekednünk – mondta Kürosz –, menjünk, hogy minél váratlanabbul lepjük meg őket.

Ezután a sereg megindult. Az útjukba akadókat nagyrészt leszúrták; egyesek a házakba menekültek, mások ordítani kezdtek. Gobrüaszék velük ordítottak, mintha ők is vigadnának. Siettek, ahogy csak tudtak, és egykettőre odaértek a királyi palotához. A Gobrüasz és Gadatasz mellé beosztott csapat zárva találta a kapukat, az őrség ellen rendelt csapat a lámpafénynél iszogató őrségre vetette magát, és lemészárolta őket. Kiabálás, zaj hallatszott, bent is meghallották a lármát, és a király megparancsolta, nézzék meg, mi történik kint. Erre néhányan kinyitották a kapukat, és kirohantak. Gadatasz emberei a feltáruló kapukon betódultak a király befelé menekülő emberei után, kardjukkal kaszabolva törtek utat a királyhoz, aki már ott állt, kezében tőrrel. Gadatasz és Gobrüasz emberei leterítették. Elpusztultak a körülötte levők is: az egyik megpróbált elrejtőzni, a másik menekülni, a harmadik pedig úgy védekezett, ahogy tudott.

Kürosz lovasosztagokat küldött szét az utcákon. Megparancsolta, hogy akiket kinn találnak, öljék meg, a házakban tartózkodóknak meg a szírül tudók adják értésükre, hogy maradjanak benn, mert akit kinn kapnak, halál fia.

Míg ezek végrehajtották a parancsot, megérkezett Gadatasz és Gobrüasz. Először földre borulva hódoltak az isteneknek, hogy a gonosz

király elnyerte büntetését, majd

Kürosz kezét és lábát halmozták el csókjaikkal, és sűrű örömkönnyeket hullattak.

Amikor hajnalban a várak őrségei megtudták, hogy a város elesett, és a király halott, megadták magukat. Kürosz azonnal helyőrséget meg parancsnokokat küldött fel, és birtokba vette a várakat. Megengedte, hogy a hozzátartozók eltemessék halottaikat, de kihirdette, hogy minden babülóni szolgáltassa be fegyvereit, mert ha valamelyik házban fegyvert találnának, halál vár minden ott levőre. A babülóniak hozták is a fegyvereket, Kürosz a várakba vitette az egészet, hogy szükség esetén kéznél legyen.

Amikor ez is megvolt, először a mágusokat hívatta: mivel a várost harccal vették be, válasszák ki a zsákmány elejét az isteneknek, és szent helyeket is jelöljenek ki számukra. Majd a magán– és középületeket osztotta szét azok között, akiknek különös szerepet tulajdonított az elért sikerekben, mégpedig úgy, ahogy annak idején elhatározták: a legpompásabb épületeket a legbátrabbaknak. És kiadta az utasítást: ha valaki úgy érezné, hogy kevesebbet kapott, jöjjön csak hozzá, és adja elő panaszát. A babülóniaknak megparancsolta, műveljék földjeiket, fizessenek adót, és szolgálják új uraikat. Az eseményekben részt vevő perzsákat pedig, és azokat a szövetségeseket, akik továbbra is mellette szándékoztak maradni, felszólította, hogy úgy beszéljenek mindazokkal, akiket kaptak, mint urak és parancsolok.

Most már aztán Kürosz is arra gondolt, hogy királyhoz méltó udvartartást alakít ki magának. Mindazonáltal jónak látta, hogy ezt barátai tanácsára tegye, nehogy visszatetszést keltsen, ha csak ritkán és ünnepélyesen jelenik meg. Ezt a következőképpen csinálta:

Hajnalban odaállt egy megfelelőnek vélt helyre, és meghallgatott mindenkit, akinek valami mondanivalója volt, választ adott nekik, majd elbocsátotta őket. Amikor az emberek megtudták, hogy Kürosz kihallgatást tart, irtózatos tömegben tódultak hozzá. A nagy tülekedésben csellel és erőszakkal törtek maguknak utat. Kürosz segédtisztjei úgy-ahogy megpróbáltak válogatni köztük, s csak keveset engedtek oda. Ha egy-egy barátja jelent meg, keresztülvágva magát a tömegen, Kürosz kezet nyújtott neki, magához húzta, és így szólt:

– Maradj csak, barátom, amíg a tömeggel végzek, aztán nyugodtan együtt lehetünk.

A barátok maradtak, a tömeg pedig nőttön-nőtt, úgyhogy rájuk sötétedett, mielőtt Kürosz időt szakíthatott volna számukra.

Kürosz most így szólt:

– Ugye, barátaim, ideje, hogy elbúcsúzzunk? Gyertek holnap kora reggel. Szeretnék veletek megbeszélni valamit.

A barátok örömest és sietve távoztak, mivel egyetlen természetes szükségletüknek sem tudtak eleget tenni. így tértek nyugovóra.

Másnap Kürosz megjelent ugyanazon a helyen. Most még sokkal nagyobb volt a kihallgatásra várók gyűrűje, és korábban is voltak ott, mint a barátok.

De Kürosz ekkor nagy körbe állított maga köré dárdával felfegyverzett perzsákat, és barátain meg a perzsa és szövetséges parancsnokokon kívül senkit sem engedett közel. Amikor együtt voltak, így szólt hozzájuk:

– Barátaim és szövetséges társaim, nem vethetjük az istenek szemére, hogy eddig nem értünk el mindent, amit kértünk tőlük. De ha a nagy dolgok véghezvitele azzal jár, hogy az embernek se magára, sem pedig arra nem jut ideje, hogy barátaival jól érezze magát, köszönöm az ilyen boldogságot. Megfigyelhettétek tegnap is, hogy noha reggel kezdtük az elénk járulók kihallgatását, mégsem fejezhettük be este előtt. És most is láthatjátok: itt vannak megint mások, még többen, mint tegnap, hogy foglalkozzunk ügyeikkel. Ha most velük törődöm, azt hiszem, nem sok részetek lesz bennem, se nekem tibennetek, a magam számára pedig, jól tudom, nem marad semmi időm. Aztán itt van még egy nevetséges dolog: veletek jó kapcsolatban vagyok, ezek közül meg jó, ha egyet-egyet ismerek, és mégis biztosak benne, ha sikerül benneteket félrenyomniok, előbb eszközlik ki tőlem, amit akarnak, mint ti. Márpedig, úgy vélem, az ilyenféléknek, ha valamit kívánnak tőlem, előbb benneteket, barátaimat, kellene megkörnyékezniük, hogy hozzám bebocsátást nyerjenek. Joggal mondhatná valaki: miért nem vezettem be ezt így kezdettől fogva, miért engedtem szabad bejárást magamhoz mindenkinek? Mert szerintem a hadiállapot megköveteli, hogy a vezér legyen az első, aki megtudja, amit tudnia kell, és aki azt teszi, amit az idő parancsol. A ritkán látható hadvezérek, gondolom, sok mindent elmulasztanak abból, amit tenniük kellene. De most, hogy ez az oly fáradságos háború véget ért, azt hiszem, az én lelkem is rászolgált egy kis nyugalomra. Most zavarban vagyok, mit is tegyek, hogy a mi érdekeinket is előmozdítsam, meg azokét is, akik a mi gondjainkra vannak bízva. Mondja el mindenki, mit gondol a leghasznosabbnak.

Így beszélt Kürosz. Utána Artabazosz emelkedett szólásra, az, aki egykor Kürosz rokonának vallotta magát.

– Jól tetted, Kürosz, hogy ezt szóba hoztad. Én már nagyon régtől, kora ifjúságodtól kezdve, vágyódtam rá, hogy barátod lehessek, de látván, hogy nincs rám szükséged, nem mertem közeledni hozzád. És amikor egyszer úgy hozta a sors, hogy engem kértél, hogy hirdessem ki a médeknek Küaxarész szavait, azt hittem, ha ebben lelkesen a szolgálatodra vagyok, bizalmasod lehetek, és annyiszor beszélgethetek majd veled, ahányszor csak akarok. Kérésednek eleget tettem, ki is érdemeltem dicséretedet. Ezek után a hürkániaiak álltak mellénk, ők lettek első szövetségeseink, amikor még nagyon híján voltunk harcostársaknak, így aztán nagy szeretetünkben épp csak hogy a tenyerünkön nem hordoztuk őket. Amikor ezután az ellenséges tábort bevettük, gondolom, nem volt időd velem foglalkozni, nem is vettem zokon. Ezután Gobrüasz lett a barátunk, örültem én is, majd Gadatasz… bizony nem volt könnyű feladat téged elérni. Majd szövetségeseink lettek a szakok meg a kadusziaiak, és úgy illett, hogy nekik szenteld figyelmedet, hiszen ők is téged támogattak. Amikor meg visszatértünk oda, ahonnan elindultunk, és láttam, hogy lovakkal, szekerekkel és hadigépekkel vagy elfoglalva, azt gondoltam: ha ezen is túl vagy, lesz időd számomra is. Persze amikor jött a szörnyű hír, hogy ellenünk gyülekezik az egész világ, beláttam: most ez a legfontosabb, de ezúttal már egészen biztosra vettem, ha ez is jóra fordul, meg sem számolhatjuk majd, annyiszor találkozunk. És megnyertük a nagy csatát, kezünkbe került Szardeisz és Kroiszosz, bevettük Babülónt, leigáztunk mindenkit, és –

Mithrasz legyen a tanúm – ha tegnap nem verekszem magam keresztül a tömegen, nem kerülhettem volna színed elé. Aztán kezet nyújtottál, és azt mondtad, maradjak. Igencsak meg voltam tisztelve, hogy étlen-szomjan melletted tölthettem a napot! Nos, ha van mód rá, hogy mi, a legérdemesebbek részesüljünk legtöbbször társaságodban, jó, de ha nem, akkor megint én leszek az, aki a te nevedben kihirdetem: távozzék tőled mindenki, csak mi, legrégibb barátaid maradjunk.

Nagyot nevetett erre Kürosz meg mások is sokan. Most a perzsa Khrüszantasz emelkedett szólásra.

– Természetes, hogy régebben mindenkinek rendelkezésére álltál, Kürosz, egyrészt azért, amit te mondtál, másrészt mert akkor nem mi voltunk azok, akikre elsősorban fordítanod kellett figyelmedet. Mi félig-meddig saját érdekünkből voltunk veled, de a tömeget minden lehető módon meg kellett nyerni, hogy minél szívesebben vállalják sorainkban a fáradságot meg a veszélyt. Most azonban, hogy nemcsak ezek állnak melletted, hanem bárkit megnyerhetsz magadnak, akire szükséged van, illik, hogy neked is legyen végre saját házad. Mert ugyan mi örömet lelnél a hatalomban, ha te volnál az egyedüli, akinek még otthona sincs, aminél pedig szentebb, drágább és meghittebb hely nincs az egész világon. Aztán meg nem gondolod, hogy mi is szégyenkeznénk, ha azt látnánk, hogy nekünk jobban megy sorunk, mert mi a házunkban ülünk, míg te odakinn vesződsz?

így beszélt Khrüszantasz, aztán még sokan beszéltek hasonló értelemben. Kürosz tehát bevonult a királyi palotába, s azok, akik elhozták a Szardeiszban szerzett kincseket, ugyancsak itt adták át. Beköltözése után először Kürosz a házitűzhely istennőjének áldozott, majd az istenek királyának, meg más istennek is, ahogyan a mágusok meghagyták.

Amikor ezzel is megvolt, udvartartásának többi dolgát kezdte rendezni. Elgondolta helyzetét: sok .ember felett készül uralkodni, a legnagyobb és a legjelentősebb városban készül letelepedni, amely azonban oly ellenséges iránta, hogy ellenségesebben város már nem is érezhet ember iránt. Megfontolva mindezt, úgy vélte, nem lehet meg testőrség nélkül. Tudva, hogy az ember sehol sem olyan védtelen, mint étkezésnél, ivásnál, fürdésnél, alvás közben és álmában, fontolgatni kezdte, kikre bízhatná magát legnyugodtabban ilyenkor is. Arra a megállapításra jutott, hogy abban az emberben, aki másvalakit jobban szeret, mint azt, aki őrizetére van bízva, nem lehet igazán megbízni. Felismerte, hogy az, akinek gyerekei, megértő felesége vagy szeretője van, természetes ösztönöknek engedve, ezeket szereti a legjobban. De a heréltek, akik mindettől meg vannak fosztva, gondolta Kürosz, ahhoz ragaszkodnak a leginkább, akitől a legtöbb pénzt, segítséget és védelmet várhatják az igazságtalanságok ellen, és aki becsben tartja őket. És Kürosz tudta, hogy ilyen jótéteményekben nem lehet őt felülmúlni. Ezenfelül a heréltek mindenki megvetette; már csak azért is szükségük volt egy védelmező gazdára, mert nem volt ember, aki, hacsak felsőbb hatalom közbe nem avatkozott, ne helyezte volna magát minden adandó alkalommal a heréltek fölé, pedig semmi akadálya, hogy a herélt, ha urához hű, első lehessen.

Nem tartotta igaznak azt az általánosan elterjedt nézetet sem, hogy a heréltek gyávák. Állatoknál szerzett tapasztalataira támaszkodott. Ha

például a szilaj lovat kiherélik, bár szilajsága és vadsága megszűnik, harcra nem válik alkalmatlanabbá. A herélt bika sem veszti el erejét és serénységét, noha már nem olyan féktelen és engedetlen. A kutya hasonlóképpen nem szaladoz el urától, ha kiherélik, de jó őrző, jó vadászeb marad továbbra is. Az emberekkel ugyanígy van, ha megfosztják őket ettől az ösztöntől. Nyugodtabbak lesznek, de kötelességüket nem végzik kevésbé gondosan, sem lovasnak, sem dárdásnak nem lesznek rosszabbak, és a becsvágy sem hal ki szívükből. Megmutatták már harcban, vadászaton is, hogy lelkükben megőrizték a becsvágyat. Hűségük legfényesebb bizonyítékát gazdáik pusztulásakor adják: senki nem ragaszkodik úgy az elhunythoz, mint ők. Igaz, testi erő dolgában talán némileg alulmaradnak, de a vas a harcban egyenlővé teszi a gyengét az erőssel.

Eme meggondolások alapján közvetlen szolgaszemélyzetének minden egyes tagját, az ajtónállóktól kezdve, heréltekből válogatta ki. Minthogy azonban ezt a testőrséget az ellenséges érzelműek tömegéhez képest nem tartotta elegendőnek, gondolkodni kezdett: honnan szerezze a lehető legmegbízhatóbb palotaőrséget?

Tudta, hogy otthon a perzsák szegénységük miatt sokat nélkülöznek, és hogy a kemény föld, amelyet két kezükkel kell megművelniök, igen fáradságossá teszi életüket. Úgy vélte, ők örülnének a legjobban, ha mellette élhetnének. Maga mellé vett hát belőlük tízezer dárdást. Ezek éjjelnappal őrt álltak a palota körül, ha otthon volt, ha meg eltávozott, rendben követték, jobbról is, balról is.

Fontosnak tartotta, hogy egész Babülónban megfelelő helyőrség legyen, akár ott tartózkodik, akár nem, ezért ellátta kellő őrséggel. Elrendelte, hogy ezeknek a zsoldját is a babülóniak fizessék; így akarta őket még inkább meggyengíteni, hogy minél nyomorultabbak legyenek, és minél könnyebben féken tarthassa őket. Az akkor alapított testőrség és a babülóni helyőrség mindmáig változatlanul megmaradt.

Aztán meg azon gondolkodott, miként lehetne megtartani, sőt növelni a hatalmat. Ezek a zsoldosok bizony – vélte – nem annyival derekabbak a leigázott népeknél, hogy ez ellensúlyozná csekély létszámukat. Tudta, hogy a vitézeket, akik az istenek segítségével hatalomra juttatták, össze kell tartania, és gondoskodnia kell róla, hogy szüntelenül ápolják magukban a hősi erényeket. De hogy ezt ne kényszernek véljék, hanem maguk is felismerjék, hogy így a leghelyesebb, és változatlanul szem előtt tartsák a vitézi erényt, összehívatta a perzsa nemeseket, továbbá azokat a fontos személyiségeket, akiket leghasznosabb segítőtársainak tartott mind a fáradalmakban, mind a szerencsében.

Amikor együtt voltak, így szólt hozzájuk:

– Barátaim és harcostársaim, hála és köszönet az isteneknek, hogy megadták nekünk, amire méltónak tartottuk magunkat. Most végre van sok és jó földünk, vannak embereink is, akik a földet megművelik, és akik majd ellátnak bennünket. Van mindehhez berendezett otthonunk is. És senki ne higgye közületek, hogy idegen javakat bitorol. Hiszen örök emberi törvény: ha a város elesik a harcban, lakóinak személye és vagyona a hódítók birtokába jut. Nem jogtalanul bírjátok hát, amit bírtok, és ha meghagytok is számukra valamit, ez csak emberségeteket bizonyítja. Ami pedig a jövőt illeti, véleményem a következő: ha most

átadjuk magunkat a semmittevésnek és a bujaságnak, ami oly jellemző a hitvány emberekre, akik a legnagyobb nyomorúságot a munkában, a legfőbb boldogságot pedig a tétlenségben látják, akkor, én mondom, nemsokára odalesz minden önbecsülésünk, és szerencsénknek is csakhamar búcsút mondhatunk. Mert az, hogy bátor férfiak *lettünk,* korántsem elegendő ahhoz, hogy azok is *maradjunk* mindig, hacsak szünet nélkül nem eddzük magunkat. Mint ahogy a művészi készség csökken, ha elhanyagolják, vagy az izmos test petyhüdtté válik, ha tétlenségre kárhoztatják, visszájára fordul a meggondoltság, a mértékletesség és a bátorság is, ha az ember nem fejleszti magában ezeket az erényeket. Ne legyünk tunyák, és ne adjuk át magunkat a pillanat gyönyöreinek. Mert nagy dolog a hatalom megszerzése, de a hatalom megtartása sokkal nagyobb. Hiszen a puszta merészség nemegyszer segített már uralomra embereket, de az uralmat meggondoltság, mértékletesség és nagy körültekintés nélkül még senki meg nem tudta őrizni. Mindezeknek tudatában most még sokkal inkább ápolnunk kell magunkban a hősiességet, mint ezelőtt, amikor még nem voltunk szerencsénk birtokában. Mert jegyezzük meg: minél nagyobb vagyona van az embernek, annál több az irigye, és annál többen akarják pusztulásba dönteni, különösen, ha – mint mi is – a vagyont és az engedelmességet fegyverrel szerezte. Bízhatunk benne, hogy az istenek mellettünk lesznek, mert senkit nem támadtunk meg alattomosan, mi nem jogtalanul bírjuk, amink van, hanem bosszút álltunk az alattomos támadókon. De ami ezután a legfontosabb, az már a mi kötelességünk; azaz: legyünk derekabbak alattvalóinknál, ezáltal akarjunk érdemessé válni az uralkodásra. Szolgáinkat természetesen velünk együtt részeltetni kell a hőségben, a hidegben, az ételben, italban, fáradságban és pihenésben, ám törekedjünk arra, hogy már az ilyen dolgokban is fegyelmezettebbek legyünk, mint ők. A hadviselés tudományában és gyakorlatában viszont soha nem osztozhatnak velünk azok, akiket napszámosainkká és adófizetőinkké akarunk tenni, nekünk éppen ezzel a tudással kell biztosítanunk fölényünket, mivel az istenek mindezt a szabadság és a boldogság zálogául adták az embereknek. És bár őket megfosztottuk fegyvereiktől, mi magunk soha ne mutatkozzunk fegyvertelenül. Mert ne feledjük: az kapja meg leghamarabb, amit akar, aki legközelebb van a fegyverekhez. És ha most valaki azt gondolja: „Mi haszna, hogy elértük, amire vágytunk, ha továbbra is éhséggel, szomjúsággal, fáradsággal és gyakorlatozással kell gyötörnünk magunkat?”, az tanulja meg: annál jobban örülünk javainknak, minél többet fáradoztunk megszerzésükért, mert a fáradság a birtoklás fűszere. Ha olyasmihez jut az ember, amit nem kíván, bármilyen pompás is, örülni mégsem tud neki. Isten megadta nekünk, amire ember csak vágyódhat. Most már ki-ki maga tegyen róla, hogy mindenben a lehető legnagyobb öröme is teljék. Hiszen mennyivel boldogabb lesz az ilyen ember, mint a szűkölködők: a legjobb ételeknek éhes gyomorral lát neki, szomjasan issza a legpompásabb italokat, és fáradtan élvezi az édes nyugalmat. Ezért mondom, összpontosítsuk minden erőnket arra, hogy tetőtől talpig férfiak legyünk, akkor élvezhetjük legjobban és legédesebben szerencsénk áldását, akkor maradunk mentek a legnagyobb rossztól. Mert valami jót el nem érni korántsem olyan keserves, mint amilyen

fájdalmas elveszteni azt, amit már megkaptunk. És gondoljátok csak meg: ugyan milyen ürüggyel engedhetnénk meg magunknak, hogy hitványabbak legyünk, mint ezelőtt? Talán mert uralkodunk? Csakhogy illik-e, hogy az uralkodók hitványabbak legyenek alattvalóiknál? Vagy mert boldogabbaknak érezzük magunkat, mint régen? Ki merné azt mondani, hogy hitványság való a boldogsághoz? Vagy talán mert most szolgáink vannak, és ezeket megbüntethetjük, ha rosszak? De hát illik-e, hogy egy hitvány ember másokat megbüntessen rosszaságért vagy tunyaságért? Továbbá gondoljátok meg: őröket akarunk állítani, mégpedig szép számmal, hogy vigyázzanak házainkra és testi épségünkre. Szégyen lenne, ha úgy gondolkoznánk, hogy biztonságunkat mások fegyverére kell bíznunk, mi pedig ujjúnkat sem mozdítanánk önmagunkért. Mert tanuljuk meg: nincs biztosabb őr saját lelki és testi erőnknél, mert ez biztosan velünk van, s aki nem férfi a talpán, az más tekintetben sem lehet hibátlan. Hogy mire célzok? Mit kell tennünk? Hol gyakoroljátok erényeiteket, hol buzgólkodjatok? Nos, férfiak, nem mondok én semmi újat. Az előkelők Perzsiában a középületekben tartózkodnak; nekünk, itteni előkelőknek is úgy kell élnünk, mint nekik. Legyetek csak ott, és figyeljetek engem, szorgalmasan végzem-e kötelességemet, én pedig benneteket tartalak szemmel, és kitüntetek mindenkit, akiről látom, hogy a szépért és a jóért munkálkodik. így neveljük majd születendő fiainkat is, mert mi is jobbak leszünk, ha magunkat állíthatjuk nekik példaképül, és ők sem aljasodhatnak el egykönnyen, még ha lenne is rá hajlamuk, hiszen hitványságot sem látni, sem hallani nem fognak soha, csak szép és nemes dolgokkal foglalatoskodnak naphosszat.

VIII. KÖNYV

1.

Így beszélt Kürosz. Utána Khrüszantasz emelkedett szólásra.

– Sokszor gondoltam már arra, férfiak, hogy a jó uralkodó semmiben sem különbözik a jó apától. Az apák is mindig arról gondoskodnak, hogy gyermekeik soha semmiben se lássanak hiányt, és lám, Kürosz is olyan dolgokat tanácsol most nekünk, amelyek egész életünkre biztosítanák boldogságunkat. Valamit azonban nem fejtett ki kellőképpen. Most én próbálom megmagyarázni azoknak, akik nem tudnák. Gondoljátok csak meg: meghódított-e valaha engedetlen had ellenséges várost? Vagy megtartottak-e valaha várost, amelyben nem uralkodott engedelmesség? Aratott-e fegyelmezetlen had valamikor is győzelmet? És nem akkor lehet-e a legkönnyebben győzni, amikor az ellenség soraiban ki-ki a maga menekülésén kezdi törni a fejét? És született-e már egyáltalán valami jó az engedetlenségből? Lehet-e így törvényesen államot kormányozni, létezhet-e így családi élet, eljuthatnak-e így hajók rendeltetési helyükre? És mi is mi mással szereztük mostani javainkat, mint azzal, hogy engedelmeskedtünk vezérünknek? Mert csakis azért lehettünk ott, ahol kellett, akár nappal, akár éjjel, mert tömött sorokban, fegyelmezetten követtük vezérünket, és nem volt parancs, amit csak félig hajtottunk volna végre. És ha a javak megszerzésének legfőbb eszköze a

szolgálatban való engedelmesség, jegyezzük meg jól: a javak megtartásának is ez a legfőbb biztosítéka. Sokan vannak itt, akiknek régebben egyetlen alárendeltje sem volt, sőt maguk is alárendeltek voltak. Most pedig úgy alakult a helyzet, hogy urak vagytok mindnyájan, ki több, ki kevesebb ember felett. S minthogy alárendeltjeiteken uralkodni akartok, vessétek alá magatokat azoknak, akik felettünk állanak. Egyben azonban különböznünk kell szolgáinktól; ők akaratuk ellenére teljesítik parancsainkat, nekünk azonban, ha szabadnak hisszük magunkat, saját jószántunkból kell megtennünk azt, amit a legfontosabbnak tartunk. A monarchikus alkotmány nélküli államokban szintén azt fogjátok látni, hogy ahol az emberek a leglelkesebben engedelmeskednek vezetőiknek, ott kényszerülnek legkésőbb engedelmességre az ellenséggel szemben. Gyűljünk hát, Kürosz parancsához híven, ide, az államnak ebbe az épületébe, tegyünk meg mindent, hogy megtarthassuk, amit meg kell tartanunk, és álljunk mindenben Kürosz rendelkezésére. És még egyet jegyezzünk meg jól: Kürosz nem találhat ki olyat, ami neki javára van, de nekünk nincs, hiszen ami neki hasznos, nekünk is az, és az ő ellenségei a mi ellenségeink is.

Khrüszantasz szavai után számos perzsa meg szövetséges parancsnok állt fel, hogy kifejezze egyetértését. Elhatározták, hogy az előkelők állandóan az udvarban tartózkodnak, és mindaddig mindenben rendelkezésére állnak Kürosznak, amíg el nem bocsátja őket. Az ázsiai királyok alattvalói ma is tiszteletben tartják ezt az elhatározást, és szüntelenül szolgálatot teljesítenek az uralkodó udvarában. Kürosznak elbeszélésünk során részletesen kifejtett intézkedéseit, amelyeket azért hozott, hogy a maga és a perzsák hatalmát megőrizze, törvényként őrzik az utána következő uralkodók is, mind a mai napig. Persze ezzel is úgy áll a dolog, mint minden mással, ha az uralkodó erős, szigorúan megtartja a törvényeket, de ha az uralkodó gyenge, a törvényeknek nincs erejük.

Így hát az előkelők naponta megjelentek Kürosz udvarában, lóháton és lándzsával, úgy, ahogy a hatalom megszerzésében legjobbak elhatározták. Kürosz pedig felügyelőket bízott meg a különféle ügyek intézésével. Voltak adószedői, pénztárosai, közmunka-felügyelői, kincstárőrei, élelmiszer-beszerzői. Még a kutyák és a lovak gondozására is kijelölt olyanokat, akikről úgy gondolta, hogy az állatokat mindig a leghasznavehetőbb állapotban tudják rendelkezésére bocsátani.

De annak a gondját, hogy a szerencséje megőrzéséhez nélkülözhetetlen segítők megőrizzék vitézségüket, már nem bízta másra: saját feladatának tartotta. Mert tudta, ha valaha háborúra kerülne sor, közülük kell vennie parancsnokokat és tiszteket, velük kell megosztania a legnagyobb veszélyt, és tudta, hogy soraikból kerülnek majd ki a gyalogság és lovasság századosai is. Tudta jól, ha vezért kérnek majd tőle, s nem személyesen megy, közülük kell valakit küldenie, egyeseket egész városok és népek felügyelőjévé, szatrapájává kell megtennie. Őket küldi majd követül is, ha követeket kell majd küldenie. Úgy gondolta, mindez döntő fontosságú, ha célját háború nélkül akarja elérni. Ha tehát a legfőbb és legfontosabb feladat majdani végrehajtói nem olyanok, mint amilyennek lenniük kell, rosszul áll a szénája, viszont, úgy vélte, semmiben nem lesz hiba, ha ezek megfelelnek hivatásuknak. Ebben a meggyőződésben vette hát magára ezt a gondot, és mert azt gondolta, ez számára is jó alkalom

lesz az erény gyakorlására. Mert szilárdan hitte: hitvány ember senkit sem ösztönözhet szép és nemes dolgokra.

Eme fontolgatások közben rájött: ha figyelmét a legfontosabb dolgoknak akarja szentelni, először is kellő időre van szüksége. A bevételek kezelését nem hanyagolhatja el, hiszen a nagy hatalommal előreláthatólag sok kiadás is jár, de felismerte: ha állandóan maga foglalkozik a számtalan birtok mindegyikével, nem lesz ideje az egész közösség jólétével törődni. Azon tűnődve, miként lehetne az államháztartást is rendben tartani, és kellő időre is szert tenni, a katonaság szervezete jutott valahogy eszébe. A tizedekről általában a tizedesek gondoskodnak, a tizedesekről a szakaszparancsnokok, azokról az ezredesek, az ezredesekről pedig a tízezred-parancsnokok. így aztán senki nincs elhanyagolva, még ha emberek tízezreiről van is szó, és ha a vezér akar valamit a seregtől, elég, ha szól a tízezred-parancsnoknak. Ennek megfelelően egyszerűsítette Kürosz a gazdasági ügyeket is. Csupán egy-két emberrel kellett tárgyalnia, és mégis gondját viselte az egész államháztartásnak, így aztán több szabad ideje maradt, mint sok olyannak, akinek csak egyetlen háztartással vagy egyetlen hajóval kell bajlódnia. Ügyeit imigyen elrendezve, környezetét is megtanította, hogy hasznát vegye ennek a rendszernek.

Megteremtette a szabad időt maga és barátai számára, és hozzálátott, hogy társait képzett emberekké formálja. Először is felkutatta mindazokat, akik nem jelentek meg udvarában, bár elég tehetősek voltak, hogy másokat dolgoztassanak. Tudta, hogy a környezetében élők nem követnek el semmi rossz vagy nemtelen dolgot, egyrészt uralkodójuk közelsége miatt, másrészt mert minden ténykedésükben magukon érezték a legderekabb férfiak szemét. Tudta azt is, hogy a távollevők vagy kicsapongok, vagy valami bűn szárad a lelkükön, vagy lusták, azért maradnak távol. Először azt beszélem el, hogyan kényszerítette ezeket megjelenésre.

Legjobb barátait felbiztatta: vegyék el az ilyenek vagyonát, és mondják azt, hogy a sajátjukat vették el. Mihelyt ez megtörtént, jött ám a megkárosított azonnal, hogy milyen igazságtalanság történt vele. Kürosz hosszú ideig nem ért rá meghallgatni őket. Aztán foglalkozott ügyükkel, de sokáig nem hozott ítéletet. Úgy vélte, így simábban hozzászoktatja őket, hogy az udvarban éljenek, mint ha büntetéssel kényszerítené ki, hogy ott maradjanak.

Ez volt tehát az egyik módszer, amivel az udvarban való megjelenésre tanította őket. A másik, hogy a legkönnyebb és legtöbb hasznot hozó feladatokat mindig az ott levőkre bízta, a harmadik meg, hogy a távol maradóknak soha semmit sem juttatott. De leghathatósabb kényszerítési módja – ha valaki mindezekre fittyet hányt volna – az volt, hogy az ilyennek elvette mindenét, és annak adta, akiről tudta, hogy számíthat szolgálataira, ha szükség lesz rá. így nyert hasznos barátot a haszontalan helyett. A mostani király is felkutatja mindazokat, akiknek illene megjelenni, így járt el Kürosz a távol maradókkal.

Ami pedig a körülötte élőket illeti, tudta, úgy csábíthatja őket a legtöbb szépre és jóra, ha megkísérli elérni, hogy alattvalói benne, az uralkodóban lássák az erény legékesebb példaképét. Úgy vélte, már az írott törvények is észrevehetően jobbá teszik az embereket; a jó uralkodót

meg éppenséggel az emberek eleven törvényének tartotta, hiszen nemcsak parancsolni tud, hanem látja és meg is bünteti azt, aki a parancs ellen vét. Mindezt megfontolva először is az istentiszteletben mutatott több buzgóságot, hiszen most boldogabb volt, mint valaha. Ekkor vezette be a mágusok intézményét is. Hajnalban hálaéneket zengett az isteneknek, és mindennap áldozatot mutatott be azoknak, akiket a mágusok megjelöltek. Az akkor meghonosított intézkedéseket a királyok manapság is tiszteletben tartják. Ezen a téren először a többi perzsa kezdte őt utánozni, abban a hitben, hogy boldogabbak lesznek, ha az isteneket ugyanúgy tisztelik, mint a legboldogabb ember, az uralkodó. Meg Kürosznak is kedvében akartak járni ezzel. Kürosz a maga számára is üdvösnek tartotta alattvalói jámborságát; úgy gondolkodott, mint azok, akik szívesebben szállnak hajóra jámbor, mint gyanúsnak tűnő emberek társaságában. Meg aztán arra is gondolt, hogy ha társai mind istenfélők lesznek, kevésbé kell attól tartania, hogy valami gaztettre vetemednek egymással vagy jótevőjükkel szemben, mert jótevőjüknek tartotta magát.

Világosan kifejezésre juttatta: mindennél fontosabbnak tartja, hogy se barátja, se szövetségese ellen ne kövessen el igazságtalanságot, hanem mindig szigorúan az igazságot tartsa szem előtt. így a többiek is tartózkodnak majd, gondolta magában, a becstelen haszonszerzéstől, és csak jogos haszonra fognak törekedni. A szégyenérzetet is úgy vélte legeredményesebben felkelteni szívükben, ha világosan tanújelét adja, hogy mindenkit tisztel, s éppen ezért sem mondani, sem tenni nem tud illetlen dolgot. Ennek bizonyítékát a következőkben látta: az emberek jobban restellik magukat a szemérmesek, mint a szégyentelenek előtt, még akkor is, ha különben nem tartanak tőlük; hát még ha uralkodójukról van szó! Az asszonyokra is tisztességtudóbban tekintenek, ha szemérmesnek mutatkoznak. Úgy vélte, engedelmességre is oly módon szoktathatja környezetének tagjait, ha nem titkolja: nagyobb becsben tartja azt, aki vakon engedelmeskedik, mint azokat, akik a legnagyobb és legfáradságosabb szolgálatokkal dicsekedhetnek, így gondolkodott, és így is cselekedett.

Elöl járt az erkölcsös viselkedésben is, így érte el, hogy a többiek is mind erre törekedtek. Mert amikor a kevésbé hatalmasak látják, hogy az, akinek a leginkább módjában áll kicsapongó életet folytatni, meggondoltan és józanul viselkedik, nekik is elmegy a kedvük a zabolátlan élettől. Kürosz szerint a szemérem és az erkölcsösség abban különbözik, hogy a szemérmes ember óvakodik a nyilvánosság előtt ocsmányságot elkövetni, az erkölcsös viszont titokban sem vetemedik ilyesmire.

Önuralomra pedig, úgy gondolta, azzal nevelheti leginkább az embereket, ha megmutatja: a pillanatnyi örömök sohasem csábítják le a tisztesség útjáról, ő csak a becsületesen elvégzett munka után hajlandó átadni magát az élvezeteknek. Ezzel aztán elérte, hogy még a hitványabbak is szép fegyelmezetten viselkedtek az udvarnál, alkalmazkodtak a becsületesekhez, és egymással is tisztességtudóan és udvariasan viselkedtek. Senki nem láthatta őket haragosan ordítozni vagy jókedvükben durván hahotázni. Őket látván, bárki azt hihette, hogy valóban ildomosán élnek. Ez volt tehát, amit az udvarnál tettek és láttak az előkelők.

És hogy a kiképzésben se legyen hiány, vadászatra vitte azokat, akiknek a harcászati tudását fontosnak tartotta. Ennél jobb gyakorlatot el sem tudott képzelni, különösen a lovasok számára vélte kiváló edzésnek a vadászatot. Mert nemcsak azt szokják meg a vadűzés során, hogy mindenféle terepen biztosan üljenek a nyeregben, hanem miközben a vad elejtésének vágyától hajtva egymással versengenek, azt is megtanulják, hogy biztosan üljenek a lovon. Igénytelenségre is így szoktatta társait a legeredményesebben, így edzette őket a fáradalmakhoz, a fagyhoz, a hőséghez, az éhséghez és a szomjúsághoz. A perzsa uralkodó, meg a többiek is mind, akik körülötte élnek, manapság is szorgalmasan űzik ezt a tevékenységet.

Az eddig elmondottakból is kitűnt, hogy Kürosz szerint senki nem méltó az uralomra, aki nem vitézebb alattvalóinál. Véleményét az a tény is bizonyítja, hogy miközben környezetét így foglalkoztatta, önmagát edzette a legjobban a mértékletességben, hadászatban és a szükséges gyakorlatokban egyaránt. Mert a többieket csak akkor vitte vadászatra, ha semmi nem késztette őket otthon maradásra, de ő akkor is űzte állatkertjeiben nevelt vadjait, ha nem mozdulhatott hazulról. És addig soha nem vett ételt magához, amíg meg nem izzadt érte: lovai sem kaphattak enni, míg alaposan meg nem járatta őket. A vadászatokra magával vitte jogarhordozóit is. Így aztán a szüntelen gyakorlástól ő is, környezetének tagjai is messze kimagaslottak a lovaglás művészetében. Így járt elöl Kürosz jó példával.

A többiek közül is ajándékkal, hivatallal, díszhellyel és egyéb megtiszteltetéssel tüntette ki azokat, akik különös buzgalommal látszottak a jó cél érdekében munkálkodni, így mindenkiben erős becsvágyat keltett, hogy a lehető legjobb színben mutatkozzék előtte.

Nézetűnk szerint Kürosz azt vallotta, hogy az uralmon levőknek, amellett, hogy jó tulajdonságaikkal kimagaslanak, egyszersmind el kell kápráztatniuk alattvalóikat. Nemcsak ő hordott méd öltözetet, hanem udvarának nagyjait is rábeszélte, hogy ilyet viseljenek. Úgy látta, ez a ruházat eltakarja a test esetleges fogyatékosságait, és viselőit szépnek és nagynak mutatja. A lábbeli is olyan, hogy észrevétlenül a talp alá lehet illeszteni valamit, amitől viselője a valóságnál magasabbnak tűnik. Bevezette a szem aláfestését, hogy szebbnek tűnjék, mint a valóságban, és a bőr kendőzését, hogy a test színe is élénkebb legyen a természetesnél. Ne n engedte, hogy a nyilvánosság előtt köpködjenek vagy orrukat fújják, hogy bármilyen látványra megforduljanak; úgy kellett viselkedniük, mint akik semmin sem csodálkoznak. Mindez, gondolta Kürosz, hozzájárul, hogy bámulatra méltóbbnak tűnjenek alattvalóiknál.

Akiket vezetésre hivatottnak tartott, azokat így, saját példájával nevelte, azzal, hogy maga is gyakorlatozott, és hogy ünnepélyesen öltözve jelent meg előttük. De sohasem buzdította a szabadok gyakorlataira azokat, akiket szolgaságra szánt, sőt a fegyverviseléstől is eltiltotta őket. Arra viszont vigyázott, hogy soha ne maradjanak éhen vagy szomjan gazdáik gyakorlatozásai miatt. A vadászatokra, ahol az ő feladatuk volt, hogy a szabad mezőre hajtsák a vadat a lovasok elé, ők mindig vihettek élelmet, a szabadok sohasem. Ha pedig éppen meneteltek, mindig megitatta őket, mint a málhás állatokat. Amikor az evés órája elérkezett, bevárta, míg ettek valamit, nehogy éhezzenek. Így aztán ezek is atyjuknak

nevezték Küroszt, akárcsak az előkelök. Azért gondoskodott róluk, hogy ellenkezés nélkül rabszolgák maradjanak. Így szilárdította meg Kürosz a perzsák uralmát.

Biztos volt benne, hogy őt a leigázott nép részéről semmi veszély nem fenyegeti. Gyávának tartotta őket, és látta, hogy szervezetlenek. Különben sem közelített hozzá soha egyikük sem, se éjjel, se nappal. Voltak azonban olyanok is, akikben hatalmat sejtett, akiket fegyveresen és csapatokban látott néha, és tudta, hogy gyalogos– meg lovascsapataik vannak. Észrevette azt is, hogy sokan elég nagyravágyók, és alkalmasnak tartják magukat az uralkodásra, ezek érintkeztek őreivel a legtöbbet, sőt vele is gyakran kerültek személyes érintkezésbe. Ezt egyébként alig lehetett elkerülni, ha valamiért szüksége volt rájuk. Nos, ezek részéről fenyegette leginkább veszély, mégpedig sokféleképpen. Kürosz sokat tűnődött, miképp biztosítsa magát, hogy innen se érje semmi baj. Nem tartotta tanácsosnak, hogy lefegyverezze és harcképtelenné tegye őket. Tudta, hogy ez igazságtalanság lenne velük szemben, és hatalma felbomlását jelentené. Másfelől, ha nem engedi őket közel, és bizalmatlanságot mutat, ez, véleménye szerint, háborúra vezetne. Rájött, hogy mindezek helyett csupán egyetlen becsületes és célra vezető módszerrel biztosíthatja sértetlenségét: el kell érnie, hogy ezek az előkelők jobban szeressék őt, mint egymást. Megpróbáljuk előadni, hogy véleményünk szerint miképpen sikerült elnyernie hajlandóságukat.

2

Először is, amikor és amennyire csak tehette, kimutatta emberszeretetét. Mert tudta, hogy amiként nem könnyű szeretni azokat, akik minket gyűlölnek, és nem könnyű jóakarattal viszonozni a rosszindulatot, ugyanúgy, ha az ember szeretetet érez, nem tudja gyűlölni azt, akinek szeretetéről és jóindulatáról megbizonyosodott.

Amikor még nem volt nagyon módjában, hogy pénzzel segítsen az embereken, gondoskodással és fáradozással próbálta elnyerni környezete szeretetét. Megmutatta, hogy velük örül örömükben, és együtt érez szomorúságukban. Amikor meg olyan helyzetbe került, hogy már pénzzel is segíthetett rajtuk, először is rájött, hogy sok más, egyenlő pénzértékű ajándék közül az a legkedvesebb az emberek számára, ha étellel, itallal kínáljuk őket. Ebből a meggyőződésből kiindulva, először is mindig, minél több embernek, rengeteg ennivalót adott, mégpedig ugyanolyan ételeket, mint amit ő maga evett, majd amit ő és asztaltársai meghagytak, odaadta azoknak a barátainak, akiket figyelmével és rokonszenvével akart kitüntetni. Küldött másoknak is, a jó őröknek, a jó szolgáknak, vagy azoknak, akik más téren érdemeltek elismerést, hogy ezzel is jelezze: jó szándékuk nem maradt rejtve előtte. Udvari alkalmazottait is asztaláról tüntette ki, ha dicséretre méltóan viselkedtek, és nemegyszer szolgáinak is asztalánál teríttetett, mert tudta, hogy ez jólesik nekik, akár a kutyáknak.

Ha azt akarta, hogy egy-egy barátját sokan körüludvarolják, asztaláról küldött neki valamit. Ma is jobban hízelegnek valakinek, ha látják, hogy a királyi asztalról kapott kóstolót, mert azt hiszik, hogy az illető nagy kegyben áll, és hatalmában van kieszközölni számukra, amire szükségük

van.

És nemcsak az elmondottak miatt örülnek az emberek a király küldeményeinek; a királyi konyha készítményei valóban rendkívül ízletesek. Nem is csoda. Mert ahogy a többi mesterséget is a nagyvárosokban fejlesztik tökélyre, hasonlóképpen a király asztalára kerülő ételeket is különös gonddal készítik.

Hiszen a kisvárosokban ugyanaz az ember csinálja az ágyat, az ajtót, az ekét, az asztalt, sőt gyakran a házat is ő maga építi, és még így is örül, ha elég munkája akad, hogy meg tudjon élni. És természetes, hogy akinek sok mindent kell készítenie, nem csinálhat mindent szépen. Viszont a nagyvárosokban egyetlen mesterség is elég a megélhetéshez, hiszen számtalan embernek van szüksége minden egyes szakmára. Sőt gyakran nem is kell egy egész: az egyik például csak férfi–, a másik meg csak női lábbeliket készít, sőt van, aki csak cipőfoltozásból vagy -tisztításból él, az egyik csak szabja a bőrt, a másiknak meg nincs más dolga, mint hogy összevarrja a darabokat. És természetes, hogy mindenki annál tökéletesebben végzi feladatát, minél egyszerűbb munkát végez.

Ugyanígy áll a helyzet a szakácsművészettel. Mert ahol ugyanaz teríti le a heverőt, díszíti az asztalt, és gyúrja a tésztát, vagy készíti hol az egyik, hol a másik mártást, azt hiszem, ott úgy sikerül minden, ahogy éppen sikerül. Ahol viszont az egyiknek csak az a dolga, hogy a húst megfőzze, a másiknak, hogy megsüsse, ahol más főzi és más süti a halat, ahol valaki kizárólag kenyeret készít, mégpedig nem is mindenfajtát, hanem elég, ha egyetlen kedvelt fajtával arat tetszést, azt hiszem, ilyen helyen szükségképpen mindent tökéletesen készítenek el. így járt el Kürosz az ételek ajándékozásánál, s felül is múlt ebben mindenkit.

Most pedig elmondom, miképpen fejlesztette tökélyre a figyelemnyilvánítás többi módját. Nemcsak hatalmas jövedelmével emelkedett a tömeg fölé, bőkezűsége még gazdagságánál is nagyszerűbb volt. Ő kezdte azt a bőkezű ajándékozgatást, ami még ma is sajátja a perzsa uralkodóknak. Mert ki mutathat fel gazdagabb barátokat, mint a perzsák királya? Ki ékesíti szebb öltözékkel környezetének tagjait, mint az uralkodó? És ki másnak vannak, legalábbis részben, olyan könnyen felismerhető ajándékai, mint a királynak? Karperecek, nyakláncok és aranyzablájú lovak!

Mert ilyeneket csak az tarthatott, aki a királytól kapta! És ki másról lehet elmondani, hogy ajándékainak tömegével elérte: az emberek jobban húznak hozzá, mint testvérükhöz, atyjukhoz vagy gyermekeikhez? És ki más tartotta féken több havi járóföldre lakó ellenségeit, ha nem a perzsák uralkodója? Előfordult-e már, hogy hódítót holtában atyjuknak neveztek alattvalói, mint Küroszt? Világos, hogy ezzel a névvel jótevőiket, és nem a rablókat illetik az emberek.

Tudjuk, hogy Kürosz a királyok szokásos „szemeit” és „füleit” is ajándékokkal meg tisztségekkel szerezte. Ugyanis oly bőkezűen jutalmazta mindazokat, akik fontos híreket hoztak neki, hogy egy sereg ember tartotta nyitva a szemét és fülét, hogy valami hírrel kedvében járhasson a királynak. Ezért gondolták, hogy az uralkodónak sok szeme és sok füle van. Téved, aki azt hiszi, hogy a király csupán egyetlen „szemet” választott magának. Egy ember nem lát és nem hall sokat. És ha Kürosz csak egyetlen személyt rendelt volna ilyen feladatra, ezzel mintha azt

parancsolta volna a többieknek, hogy ne figyeljenek semmire. Meg aztán ha kiderül valakiről, hogy a király „szeme”, az emberek tudják, hogy vigyázni kell előtte. Ezért nem is volt ez így, hanem ha bárki azzal jelentkezett, hogy valami érdekeset hallott vagy látott, a király meghallgatta. Sok fület és sok szemet tulajdonítottak hát neki. Mindenütt féltek ellene beszélni vagy tenni, mintha mindenütt ott lett volna. Nemcsak hogy senki nem mert rosszat mondani Küroszról, hanem mindenki úgy viselkedett mindenkivel, mintha az a király szeme vagy füle volna. Azt hiszem, az emberek ilyen magatartását csak azzal indokolhatom, hogy kicsiny szolgálatokért nagy jutalmakat volt hajlandó adni.

Abban, hogy ő, a leggazdagabb ember, osztogatta a legpompásabb ajándékokat, talán nem is volt semmi csodálatos; az viszont már említésre méltóbb, hogy nála, az uralkodónál, szolgálatkészebb és gondosabb barátot nem lehetett találni. Mondják, hogy nem volt vereség, mit oly látnivalóan szégyellt volna, mint azt, ha a barátok iránt tanúsított figyelmességben felülmúlták. Emlegetik egy mondását is, miszerint a jó pásztor dolga nem sokban különbözik a jó királyétól. „Mert – mondta – a pásztornak boldoggá kell tennie a jószágait, ha hasznukat akarja venni, már amennyire a jószág boldog lehet, ugyanígy az uralkodónak is csak akkor származik haszna a városokból és az emberekből, ha boldoggá teszi őket.”

És ha ez volt a meggyőződése, nem is lehetett csodálkozni, hogy féltékenyen ügyelt, nehogy valaki túltegyen rajta szolgálatkészségben.

Mondják, hogy ennek szép bizonyságát szolgáltatta, amikor Kroiszosz egyszer intette: szegénység lesz a nagy ajándékozgatás vége, és legalább annyi aranyat tartson házában, amennyit egy dúsgazdag ember megengedhet magának. Kürosz ekkor megkérdezte:

– Mit gondolsz, mennyi pénzem volna most, ha tanácsod szerint azóta gyűjteném az aranyat, amióta hatalomra kerültem?

Kroiszosz valami nagy számot mondott.

– Nos – folytatta Kürosz –, küldj el egy embert ezzel a Hüsztaszpasszal, akiben nagyon megbízol. Te meg – fordult Hüsztaszpaszhoz – járd körbe barátaimat, és mondd meg nekik, hogy pénzre van szükségem egy vállalkozáshoz, egyébként valóban kell is, és szólítsd fel mindnyájukat, írják meg, mennyi pénzt tudnak adni, aztán pecsételjék le a levelet, és adják át Kroiszosz szolgájának.

Le is írta, amit mondott, és lepecsételt levélben átadta Hüsztaszpasznak, hogy vigye el a jó barátokhoz. Azt is megírta, hogy mindnyájan úgy fogadják Hüsztaszpaszt, mint az ő emberét. Miután mindenkit körbejártak, és Kroiszosz szolgája átadta a leveleket, Hüsztaszpasz így szólt:

– Királyom, Kürosz, gazdagnak számíthatsz most már engem is, hiszen rengeteg ajándékot kaptam leveled hatására.

így szólt ekkor Kürosz:

– íme, Kroiszosz, ő a mi egyik kincseskamránk. Most tekintsd meg a többit is, és számítsd ki, mennyi pénz áll rendelkezésemre, ha szükségem van rá.

Mondják, hogy Kroiszosz sokkal több pénzt számolt össze annál az összegnél, amely véleménye szerint Kürosz kincstárában volna, ha

gyűjtött volna. Amikor ez kiderült, Kürosz így szólt:

– Látod-e, Kroiszosz, nekem is vannak kincseim. Te meg azt tanácsolod, halmozzam a pénzt, tegyem ki magam miatta irigységnek és gyűlöletnek, és fizetett őrökre bízzam vagyonom. Én ezzel szemben barátaimat teszem gazdaggá, és ezzel, azt hiszem, nemcsak vagyonom lesz, hanem olyan őreim is, akikre nyugodtabban bízhatom magam és javainkat, mint holmi fizetett szolgákra. De mást is mondok neked: amit az istenek az emberek lelkébe ültettek, hogy mindnyájunkat egyaránt szegénnyé tegyenek, az alól én sem vagyok kivétel; ha kincsekről van szó, én is telhetetlen vagyok, akár a többiek. De azt hiszem, én abban különbözöm az átlagtól, hogy ők a felesleget részint elássák, részint hagyják megrothadni, vagy számolással, méréssel, latolgatással, szellőztetéssel és őrködéssel gyötrik magukat. És bár annyi mindent tartanak maguknál, mégsem ehetnek többet, mint amennyit a hasuk elbír, mert megpukkadnának, és ruhát sem ölthetnek magukra többet a kelleténél, mert akkor megfulladnak. A felesleg csak gondot okoz nekik. Én sem vagyok kivétel az isteni törvények alól, én is szüntelenül többre vágyom. De ha megszereztem, akkor azzal, ami meghaladja szükségleteimet, barátaim szükségén segítek. És így, az embereket gazdagítva és boldogítva, jóindulatot és barátságot, és ennek folytán biztonságot és jó hírnevet szerzek. Olyan gyümölcsöket, melyek soha nem rothadnak meg, és feleslegükkel nem ártanak. Hiszen annál nagyszerűbb, annál szebb és annál könnyebb elviselni a jó hírnevet, minél nagyobb, sőt még járásunk is könnyebbé válik tőle.

De hogy ezt is tudd, Kroiszoszom, én nem a leggazdagabbakat, nem a hatalmas kincsek őreit tartom legboldogabbnak, mert akkor a falak őrei lennének a legboldogabbak, hiszen a város összes kincsére ők vigyáznak. Nézetem szerint az a legboldogabb, aki jogos úton szerez hatalmas vagyont, és ezt jóra használja.

Kürosz tettekkel is bizonyította elveit. Ezenkívül arra is felfigyelt, hogy a legtöbb ember, míg jó egészségben tölti napjait, a jövőre gondolva ellátja magát ezzel is, azzal is, de mindig csak az egészséges élethez szükséges holmikat tartalékol. Hogy meglesz-e mindene, ha megbetegszik, ezzel nem nagyon látszik törődni. Felismerte, hogy ezen a téren is tennie kell valamit. Nem sajnálta a költségeket, a legjobb orvosokat gyűjtötte maga köré, és gazdag készletet szerzett be mindenből·; amit azok szükségesnek véltek: műszert, orvosságot, ételt, italt. És ha olyasvalaki betegedett meg, akinek az egészségét szívén viselte, felkereste, és ellátta mindennel, amire szüksége volt. Az orvosoknak is megköszönte, ha az ő gyógyszerével gyógyítottak.

Ezer ilyen és hasonló mesterkedéssel vívta ki az első helyet azoknak a szívében, akiknek a barátságára igényt tartott. Aztán versenyeket hirdetett, meg díjakat tűzött ki, hogy a szép és nemes dolgok iránt való becsvágy ki ne haljon barátai lelkéből. Ez neki csak dicséretére vált, hiszen gondoskodott róla, hogy a hősi erényeket ápolják; az előkelőknél azonban torzsalkodásra és féltékenységre vezettek az ilyen viadalok.

Törvényként szögezte le azt is, hogy ha bárhol valamilyen döntésre kerül sor, akár a bíróság előtt, akár harcban, a szemben álló felek mindig egyezzenek meg a bírák személyét illetően. Természetes, hogy mindkét peres fél a legelőkelőbb és legszeretettebb bírákat választotta. A vesztes

aztán irigykedni kezdett a nyertesre, a bírákat meg, akik nem az ő javára döntöttek, meggyűlölte. A győztes pedig, diadalát jogosnak vélve, úgy gondolta, senkinek sem tartozik hálával.

Akik meg Kürosz szívében versengtek az első helyért, akár a szabad államok polgárai, féltékenyen nézték egymást, és ahelyett, hogy közös erővel valami jót szereztek volna maguknak, a legtöbben azon mesterkedtek, hogy egymást eltegyék láb alól.

Ezzel meg is világítottam, miként érte el Kürosz, hogy az előkelők jobban húztak hozzá, mint egymáshoz.

3.

És most elmondjuk Kürosz első kivonulását a királyi palotából. Mert nézetünk szerint e kivonulás fenségessége egyike volt azoknak a fogásoknak, melyek Kürosz uralkodói tekintélyét voltak hivatva emelni. A kivonulás előtt Kürosz először is magához hívatta a perzsa meg a szövetséges méltóságokat, és kiosztotta köztük a méd ruhákat. A perzsák ekkor öltöttek magukra először méd ruhát. Ugyanakkor közölte, hogy az isteneknek kijelölt szent helyekhez óhajt velük vonulni, hogy áldozatot mutasson be.

– Jelenjetek meg – mondta – napfelkelte előtt a bejáratnál, ebben az ünnepélyes öltözetben, és álljatok fel abban a rendben, amelyet a perzsa Pheraulasz fog kihirdetni az én nevemben. Én megnyitom a menetet, ti pedig kövessetek a megbeszélt rendben. És ha valaki úgy gondolja, hogy a mostaninál szebb rendben is vonulhattunk volna, mondja meg, amikor visszatértünk, hogy mindent úgy rendezhessünk, ahogy szépnek és jónak tartjátok.

Ezzel átnyújtotta a legelőkelőbbeknek a legszebb ruhákat, és nyomban új méd öltözékeket hozatott. Rengeteget csináltatott, nem sajnálta a kelmét, sem a bíborszínűt, sem a lilát, sem a skarlátpirosat, sem a vérvöröset. Minden vezérnek odaadta a maga részét, és meghagyta, hogy ékesítsék fel barátaikat is:

– Úgy, ahogy én díszítelek titeket – mondta. Valaki megkérdezte:

– És te, Kürosz, mikor ékesíted magad?

– Nem tudod, hogy én most ékesítem fel magamat, miközben benneteket szépítelek? Hiszen nincs az a ruha, amelyben szépnek ne tűnnék, ha benneteket, barátaimat, boldoggá tudlak tenni.

Azok visszavonultak, elküldtek barátaikért, és őket is kicsinosították.

Kürosz okos, tisztességes, fegyelmezett és készséges embernek tartotta az egyszerű származású Pheraulaszt, aki egykor támogatta azt a javaslatát, hogy mindenkit érdeme szerint jutalmazzanak. Őt hívatta, hogy megtanácskozzák, miként rendezzék a kivonulást, hogy a jóindulatú lelkekben gyönyörűséget keltsen a látvány, a rosszindulatúakban pedig riadalmat. Megfontoltak mindent, és megegyeztek. Meg is bízta Pheraulaszt, gondoskodjon róla, hogy a másnapi kivonulás a megbeszélt rendben menjen végbe.

– Megmondtam, hogy a felvonulás rendjét illetően mindenki engedelmességgel tartozik neked. De hogy szívesebben hallgassanak rád, fogd ezeket a ruhákat, és add oda a testőrparancsnokoknak, ezeket a lovaglóöltönyöket a lovasparancsnokoknak, a harci szekerek

parancsnokainak meg ezeket a ruhákat vidd.

Az fogta a ruhákat, és vitte.

– De nagy ember lettél, Pheraulasz, hogy még nekünk is te mondod meg, mit tegyünk! – szóltak a parancsnokok, amikor megpillantották.

– Nem én, istenemre – válaszolta Pheraulasz –, a látszat csal: nemcsak hogy nagy ember nem vagyok, hanem ráadásul még csomagokat is kell cipelnem. Ezt a két lovaglóruhát viszem, az egyiket neked, a másikat egy másiknak. Vedd, amelyiket akarod.

Az, aki a ruhát kapta, azonnal elfelejtette az irigykedést. Tüstént tanácskozni kezdett vele, hogy melyiket válassza. Pheraulasz megmondta, melyiket tartja jobbnak, majd így szólt:

– Ha elárulod, hogy neked engedtem a választást, más embert találsz bennem, ha legközelebb hozok valamit.

Pheraulasz, miután szépen kiosztotta a ruhákat, ahogy Kürosz megparancsolta, rögtön a kivonulási előkészületekhez látott, hogy minden a lehető legszebben menjen.

Elérkezett a másnap. Már napfelkelte előtt tiszta volt az egész város mindenütt. Az út két oldalán sorok álltak, ahogy még ma is, ahol a király elvonul. A sorok közé csak az előkelők léphettek be. A rendzavarókra az ott álló ostoros szolgák lesújtottak. A kapu előtt körülbelül négyezer testőr állt négyes sorokban, a kapu két oldalán meg két-kétezer. Ott volt az összes lovas is, leszálltak lovukról, és kezüket köntösük ujjába bújtatták. így tesznek még ma is a király színe előtt. Az út jobb oldalán álltak a perzsák, bal oldalon meg a többi szövetséges. A szekerek ugyanígy: fele az egyik, fele a másik oldalon. Aztán kitárultak a királyi palota kapui. Először a főistennek szentelt gyönyörű bikákat vezették ki négyes sorokban, aztán a mágusok által kijelölt többi istenség áldozati állatait. A perzsák szerint ugyanis az istenek tiszteletével kapcsolatban jóval nagyobb szükség van szakértőkre, mint bármi másban. A bikák után lovak következtek, a Napistennek szánt áldozati állatok. Ezután egy fehér lovaktól vont aranyjármű és felkoszorúzott szekér gördült ki, amelyet a főistenségnek szenteltek, majd egy másik, ugyanígy felkoszorúzott, a Napistennek szentelt kocsi. Ezután haladt még egy harmadik is, lovait bíbortakarók borították, utána a férfiak jöttek, és tüzet hoztak egy hatalmas tűzhelyen. Most kocsiján maga Kürosz jelent meg a palota kapujában. Tiarája egyenesen állt a fején, bíborruhát viselt, melynek közepén fehér csík húzódott. Másnak nem is volt szabad középen fehér csíkos ruhát viselnie. Combjait skarlátszínű nadrág fedte, köntöse színbíbor volt. Tiaráján szalag is volt. Rokonai ugyanezt a jelet viselték, sőt még most is ezt viselik. Kezét nem bújtatta köntöse ujjába. Mellette kocsis ült, aki magas volt ugyan, de nála alacsonyabb. Akár valóban az volt, akár nem, Kürosz jóval magasabbnak látszott. Küroszt megpillantva mindnyájan földre borultak. Talán egyesek parancsot kaptak, hogy elkezdjék, de lehet, hogy a pompa kápráztatta el őket, és az, hogy Küroszt oly nagynak és szépnek látták. Perzsa férfi eddig még soha nem borult le Kürosz előtt.

Ahogy Kürosz szekere előrehaladt, megindult a négyezer testőr, a két-kétezer meg a kocsi két oldalán követte őket. Csatlakoztak közvetlen környezetéhez tartozó jogarhordozói is, díszes öltözetben, lóháton, kezükben dárdával, mintegy háromszázan. Utánuk a Kürosznak nevelt,

aranyzablájú, csíkos takarókkal borított paripákat vezették, körülbelül kétszázat, aztán kétezer kopj ás következett, utánuk az elsőnek kiképzett tízezer lovas jött százas sorokban Khrüszantasz vezetésével, majd újabb tízezer perzsa lovas következett, ugyanebben a rendben, Hüsztaszpasz vezérletével, majd újabb tízezer ugyanígy, Datamasz vezetésével, majd megint mások, élükön Gadatasszal. Utánuk mentek a méd lovasok, majd az arméniaiak, hürkániaiak, kadusziaiak és végül a szakok. A lovasok után következtek a szekerek, négyes sorokban, a perzsa Artabatasz vezérletével.

Emberek százai özönlöttek a sorfalon kívül, amerre Kürosz elvonult, hogy kéréseikkel megostromolják. Kürosz ekkor néhány jogarhordozóját küldte oda hozzájuk, három-három haladt szekere mindkét oldalán, hogy a híreket továbbítsák, és megüzente: ha valakinek kérése van hozzá, forduljon valamelyik lovasparancsnokhoz, az majd előadja neki, Kürosznak, az ügyet. Az emberek tüstént a lovasok felé rohantak, és tanácskozni kezdtek, kihez forduljanak. Kürosz pedig egyenként magához hívatta azokat a barátait, akiknek nagy tiszteletet akart kivívni, és így szólt hozzájuk:

– Ha úgy látjátok, hogy az idetódulok semmiségekkel hozakodnak elő, ne figyeljetek rájuk, de ha valakinek a kérése jogosnak látszik, jelentsétek nekem, hogy az ügyét közösen megtanácskozzuk és elintézzük.

Mindenki engedelmeskedett, amikor a hívást meghallotta, s a tőle telhető legnagyobb sebességgel vágtatott Küroszhoz, hogy ezzel is emelje a király tekintélyét, és megmutassa, hogy haladéktalanul teljesíti a parancsot. Csupán egy Daiphernész nevű, faragatlan modorú ember gondolta, hogy előkelőbbnek fog tűnni, ha nem fogad nyomban szót. Amikor ezt Kürosz észrevette, mielőtt még Daiphernész odajött vagy szót válthattak volna, hozzáküldte egyik jogarhordozóját, és megüzente, hogy már nincs rá szüksége. Többet aztán nem is hívta. Annak pedig, akit Daipher-nésznél később hívott, de annál korábban ért oda, Kürosz egy lovat ajándékozott, és meghagyta egyik jogarhordozójának, hogy vigye oda a lovat, ahová az parancsolja. Nagy kitüntetésnek tartották ezt mindazok, akik látták, és ettől fogva még többet fáradoztak kegyeiért.

A szent helyre érve, először a főistenségnek mutattak be áldozatot. A bikákat teljesen elemésztették a lángok, a Napistennek szentelt lovakat szintúgy. Aztán a Földistennőnek vágtak le állatokat a mágusok utasítása szerint, majd pedig az Asszíriát védő héroszoknak.

Kürosz megfelelőnek tartotta a terepet, és az áldozat bemutatása után mintegy ötsztadionnyi távolságra állítva fel a célt, lovasversenyt hirdetett a különféle néptörzsek között. Ő is indult a perzsákkal és fölényesen győzött. Mert a lovaglás ügyét nagyon szívén viselte. A médek közül Artabazosz lett az első, hiszen lovát magától Kürosztól kapta; a szíreknél parancsnokuk, Gadatasz, az arméniaiaknál Tigranész, a hürkániaiaknál pedig a lovasparancsnok fia. A szákoknál egy közkatona ért a célba elsőnek, mégpedig akkor, amikor a többiek még a versenypálya felénél sem voltak. Kürosz megkérdezte az ifjút, vajon elcserélné-e lovát egy királyságra.

– Királyságra nem – felelte a fiú –, de odaadnám, ha egy derék embert hálára kötelezhetnék vele.

– Mutatok én neked olyan helyet – mondta Kürosz –, ahol akkor is

derék embert találsz el, ha behunyt szemmel célzói.

– Hát akkor mutasd, hogy ezt a göröngyöt odahajítsam – mondta a szák, felemelve egy jókora földdarabot. Kürosz oda mutatott, ahol a legtöbb barátja volt. Az meg behunyt szemmel elhajította a göröngyöt és az arra vágtató Pheraulaszt találta el, aki éppen Kürosz egyik parancsát ment hírül adni. A megdobott Pheraulasz hátra sem nézett, csak vágtatott, amerre parancsolták. Felpillantott a szák, és megkérdezte, kit talált el.

– Istenemre, senkit sem a jelenlevők közül – mondta Kürosz.

– Csak nem valami távollevőt? – kérdezte a fiú.

– Azt dobtad meg, aki ott vágtat sebesen a szekerek mellett.

– És miért nem fordult meg?

– Úgy látszik, valami eszeveszett.

Hallva ezt a fiú, utánavágtatott, hogy megnézze, ki az. Látta, hogy Pheraulasz álla csupa föld meg vér, mert még az orra vére is eleredt az ütéstől. Odaugratva hozzá, megkérdezte, őt dobta-e meg.

– Amint látod – felelte a másik.

– Neked adom akkor ezt a lovat.

– Miért? – kérdezte Pheraulasz.

A szák elmesélte a történetet, és végül így szólt:

– Azt hiszem, valóban derék embert dobtam meg.

– Ha egy kis eszed volna, nálam gazdagabbnak adnád a lovat, de hát elfogadom én is. Adják az istenek, akik engem általad megdobtak, hogy soha meg ne bánd ezt az ajándékozást. Most pedig szállj fel az én lovamra, és vágtass el. Nemsokára nálad leszek.

Így cseréltek lovat. A kadusziaiaknál Rathinész lett az első. Kürosz a különböző szekérosztagok között is versenyt rendezett. Minden győztesnek bikát meg serleget adott, hogy áldozatot mutathassanak be, és lakomázhassanak. Ő is bikát kapott győzelmi díjul. Saját serlegét Pheraulasz-nak adta, mivel olyan szépen rendezte meg a palotából való kivonulást.

Az akkor elfogadott felvonulási rend még ma is érvényben van a perzsa királyok körében, legfeljebb az állatok hiányoznak, amikor nem mutatnak be áldozatot.

A versenyek befejeztével visszamentek a városba, és megtértek otthonaikba. Akinek háza volt, oda, akinek meg nem, az a táborba.

Pheraulasz meghívta a szakot, akitől a lovat kapta, és vendégül látta. Volt minden bőviben. Lakomázás után megtöltötte a Kürosztól kapott serleget, ráköszöntötte, majd neki adta. A szák megcsodálta a rengeteg szép takarót, a gazdag berendezést, a nagy szolgasereget, és így szólt:

– Mondd csak, Pheraulasz, otthon is a gazdagok közé tartoztál?

– Dehogy tartoztam. Én is a két kezem munkájából éltem. Apám keservesen kereste a kenyeret, de azért engem a fiúk iskolájába járatott. Amikor felserdültem, nem tarthatott tovább munkátlanul, kivitt a földre, és megparancsolta, hogy dolgozzam. Most már, amíg csak élt apám, én kerestem helyette a kenyeret. Magam szántottam és vetettem kis földecskénket. Nem volt rossz föld, igen-igen hálásnak mutatkozott: szépen visszaadott minden elvetett magot, nem is kevés kamattal, igazságosan, sőt egyszer nagylelkűségből a kétszeresét adta annak, amit kapott. így éltem otthon. Amit itt látsz, mindent Kürosztól kaptam.

– Ó, de boldog is vagy te mindenben – mondta a szák –, még abban is, hogy szegényből lettél gazdaggá. Azt hiszem, sokkal jobban esik így a vagyon, hogy nyomorúság után köszöntött rád a bőség.

– Azt hiszed talán, szák barátom – vágott vissza Pheraulasz –, hogy most annyival kellemesebb az életem, amennyivel nagyobb a vagyonom? Tudod, most sem eszem, iszom vagy alszom jobb ízűen, mint amikor szegény voltam. Mindössze annyi hasznom van a gazdagságból, hogy most többre kell vigyáznom, többet kell szétosztanom, és többféle gondom van, mint azelőtt. Hiszen most egy sereg szolgát kell etetnem, itatnom és ruháznom. Ennek orvosra van szüksége, az egy juhot hoz, amit farkas tépett szét, vagy egy ökröt, amelyik szakadékba zuhant, amaz meg jelenti, hogy betegség tört ki a nyáj ban; úgyhogy a nagy vagyon több bosszúságot okoz most nekem, mint régen a kicsiny.

– De az istenért – így a szák –, ha minden rendben van, mégis sokkal boldogabb vagy nálam, hiszen mekkora vagyonon legelteted a szemed.

– Hidd el, barátom, a meglevő kincs sohasem szerez annyi örömet, mint amennyi bánatot elvesztése jelent. Azonnal belátod majd, hogy igazam van. Bizonyára nem találkoztál még olyan gazdaggal, aki örömében ne tudna aludni. Ezzel szemben nincs olyan ember, aki ne töltené ébren, bánkódva az éjszakát, ha elveszti valamijét.

– Hát bizony akkor sem éjszakázik senki az örömtől, ha kap valamit – tette hozzá a szák.

– Jól beszélsz, mert ha ugyanolyan öröm volna bírni, mint kapni, bizony a gazdagok sokkal boldogabbak volnának a szegényeknél. De hát a vagyonos ember, szák barátom, sokat kénytelen költeni is istenekre, barátokra, vendégekre. És aki a pénzben túlzottan örömét leli, azt a költekezés is sok bosszúsággal tölti el. Figyeld csak meg.

– Isten tudja – mondta a szák –, én nem vagyok ilyen. Szerintem az a boldogság, ha valakinek sok a pénze, és sokat költhet.

– Az isten szerelmére – kiáltott fel Pheraulasz –, miért is ne lehetnél te tüstént boldog, és ugyanakkor miért ne tehetnél boldoggá engem is? Vedd hát mindenemet, amim van, és élj vele, ahogy akarsz! Velem úgy bánj, mint valami vendéggel, vagy még úgy sem. Nekem elég lesz, ha részesülhetek mindabból, amid van.

– Tréfálsz – mondta a szák.

Pheraulasz megesküdött, hogy komolyan beszél.

– Ráadásul elintézem Kürosznál, hogy ne kelljen az udvarban tisztelegned, sem hadba vonulnod. Maradj csak itthon a vagyonoddal. A feladatokat majd én ellátom mindkettőnk helyett. Aztán ha Kürosz körül végzett szolgálataimért vagy valamilyen hadjáratból kapok valamit, azt is idehozom neked, hogy gyarapítsam a vagyonodat. Csak ezektől a gondoktól szabadíts meg engem. Ha nyugtom lesz tőlük, azt hiszem, nemcsak nekem, hanem Kürosznak is nagy szolgálatot tettél.

Meghányták-vetették a dolgot, megegyeztek, és így is cselekedtek. Az egyik boldognak érezte magát, mert nagy vagyont kapott, a másik meg egyenesen mámoros volt az örömtől, hogy lesz egy intézője, aki lehetőséget teremt, hogy kedvére élhessen.

Pheraulasz szerette a barátait, és semmit sem tartott kellemesebbnek és gyümölcsözőbbnek a szolgálatkész magatartásnál. Minden teremtmény közül az embert vélte a legjobbnak és a leghálásabbnak. Látta, milyen

örömmel viszonozzák a dicséretet és a szívességeket, hogy jóindulatért jóindulattal fizetnek, hogy nem tudják gyűlölni, aki őket szereti, és hogy egyetlen lény sem viszonozza oly készségesen szülői gondoskodását, mint az ember, nemcsak amíg élnek, hanem még haló porukban is. Tudta, hogy minden más teremtmény hálátlanabb és esztelenebb az embernél, így hát végtelenül örült, hogy a vagyon gondjaitól megszabadulva, minden figyelmét barátainak szentelheti, és boldog volt a szák is, hogy nagy vagyonban és sok gyönyörűségben lesz része. Szerette is a szák Pheraulaszt, hogy mindig hozott neki valamit, az pedig a szakot, hogy mindent készségesen elfogad, és noha egyre többre kellett gondolnia, soha nem zavarta őt szabad idejében.

Így éltek hát ezentúl.

4.

Az áldozat bemutatása után Kürosz is lakomával ünnepelte meg győzelmét. Vendégül látta azokat a barátait, akik a legtöbbet tették azért, hogy ő naggyá legyen, és akik a legalázatosabb tisztelettel vették körül. Meghívta velük együtt a méd Artabazoszt, az arméniai Tigranészt, a hürkániai lovasvezért meg Gobrüaszt.

A jogarhordozók parancsnoka Gadatasz volt. Az udvar egész belső élete az ő útmutatásai szerint folyt. Gadatasz soha nem ült le, ha lakomavendégek voltak, hanem felügyelt, hogy minden rendben menjen. Ha viszont maguk voltak, együtt étkeztek; Kürosz szerette Gadatasz társaságát. Gazdag ajándékokkal tüntette ki, sőt mások is elhalmozták, hogy Kürosznak kedvében járjanak.

A lakomavendégek nem ülhettek le találomra, ahol érkezésükkor éppen hely volt. Kürosz a balján mutatott helyet annak, akit a legjobban ki akart tüntetni. Meg azért is, mert inkább erről az oldalról fenyegette támadás az embert, mint jobb felől. A másodikat jobbjára ültette, a harmadikat megint a baljára, a negyediket megint a jobbjára, és így tovább, ha még többen voltak. Nem akart titkot csinálni abból, hogy kit mennyire becsül, s ezt azért tartotta helyesnek, mert ahol közismert, hogy a derék emberek sem nyilvános elismerésre, sem jutalomra nem számíthatnak, ott természetesen nem is vetélkednek, ahol viszont a legkiválóbbak jutnak a legtöbb előnyhöz, ott mindenki lelkesen verseng a másikkal.

így hát Kürosz is megmutatta, ki áll kegyben nála, és ki nem. A rangsorolást már az ültetésnél és az elhelyezésnél kezdte. De azért nem volt végérvényes az ülésrend. Azt a rendszert vezette be, hogy ha valaki kitüntette magát, előkelőbb helyhez jutott, ha meg hanyagnak mutatkozott, hátrább került, egy alacsonyabb helyre. És szégyennek tartotta volna, ha nem veszi észre mindenki, hogy a legelőkelőbb helyen ülőnek adja a legtöbb és legszebb ajándékot. Tudomásunk szerint még ma is ez a rend van szokásban.

Azt, hogy egy hatalmas vezér asztalán minden van bőven, Gobrüasz nem találta különösnek, azt azonban már annál inkább, hogy az a Kürosz, aki olyan fontos dolgokkal van elfoglalva, nem sajnálja a fáradságot, és sorban kínálja a jelenlevőket, ha a tányérjára kerülő ételek közül valami ízlik neki, mert nem bírja egyedül elfogyasztani. Sőt azt is látta, hogy Kürosz gyakran távollevő barátainak is küld kedvenc fogásaiból. Amikor a

lakomának vége volt, és Kürosz szétküldte barátainak az asztalon maradt rengeteg ételt, Gobrüasz megszólalt:

– Látod, Kürosz, én eddig azt hittem, hogy te vagy a legtehetségesebb hadvezér a világon, és elsősorban ebben különbözöl a többi embertől, most pedig, isten bizony, úgy vélem, hogy emberszereteted még hadvezéri tudományodnál is nagyobb.

– Isten a tanúm – felelte Kürosz –, szívesebben adok tanúbizonyságot emberszeretetemről, mint hadvezéri tudományomról.

– Hogyhogy? – kérdezte Gobrüasz.

– Mert az utóbbival azt mutatjuk meg, miként tudunk kárt okozni az embereknek, az előbbivel meg azt, miként teszünk velük jót.

Aztán, amikor egy kissé már a pohár fenekére néztek, Hüsztaszpasz így szólt Küroszhoz:

– Megharagudnál-e rám, Kürosz, ha kérdeznék tőled valamit, amire nagyon kíváncsi vagyok?

– Isten látja a lelkemet, éppen az ellenkezőjéért neheztelnék rád; azaz ha észrevenném, hogy elhallgatod azt, amit kérdezni szeretnél.

– Mondd csak, előfordult-e már, hogy nem jöttem, amikor hívtál?

– Isten őrizz!

– Vagy késlekedtem-e valaha parancsodnak eleget tenni?

– Soha – felelte Kürosz.

– Parancsoltál-e már valamit, amit nem hajtottam végre?

– Ezzel sem vádolhatlak – mondta Kürosz.

– Vagy láttad-e, hogy valamit kelletlenül vagy nem szívesen csinálok?

– Ezt aztán a legkevésbé – válaszolt Kürosz.

– Istenemre, hát akkor miért írtad elő, hogy Khrüszantaszt előkelőbb helyre ültessék, mint engem?

– Megmondjam? – kérdezte Kürosz.

– Természetesen.

– És nem haragszol majd rám, ha megmondom az igazat?

– Örülni fogok, ha megtudom, hogy nem történt velem igazságtalanság.

– Ez a Khrüszantasz – szólt Kürosz –, először is, nem várja meg a hívást, hanem, ha érdekünk úgy kívánja, ott van, mielőtt szólítanám, másodszor pedig, nemcsak azt csinálja, amit parancsolok, hanem azt is, amiről úgy véli, hogy helyes megtennie értünk. Aztán meg, ha valamit mondani kell a szövetségeseknek, tanácsot ad, hogy véleménye szerint mit mondjak, és ha észreveszi, hogy szeretnék velük közölni valamit, de a magam nevében restellek szólni, elmondja nekik úgy, mintha a saját véleményét mondaná. így aztán az ilyen ügyekben kétségtelenül több hasznot hajt nekem, mint én magam. És, noha folyvást hajtogatja, hogy neki elég, amije van, mindig azon töri a fejét, mi szépet és jót szerezhetne nekem. Boldogabb és büszkébb az én javaimra, mint én magam.

Így felelt erre Hüsztaszpasz:

– Jaj istenem, de örülök, hogy megkérdeztelek.

– Aztán miért? – kérdezte Kürosz.

– Mert én is megpróbálok majd így viselkedni. Csak azt nem tudom, mivel mutassam meg, hogy örülök szerencsédnek. Tapsoljak, nevessek, vagy mit tegyek?

– Perzsa táncot kell lejtened – szólalt meg Artabazosz. Erre aztán kitört

a nevetés. Míg tovább folyt az ivászat,

Kürosz megkérdezte Gobrüaszt:

– Mondd csak, Gobrüasz, ugye most már szívesebben adnád lányodat valamelyikhez ezek közül, mint akkor, amikor először találkoztál velük?

– Én is az igazat mondjam? – kérdezte Gobrüasz.

– De még mennyire – válaszolta Kürosz –, senki sem azért kérdez, hogy hazug feleletet kapjon.

– Tudd meg hát, hogy most sokkal szívesebben.

– Azt is meg tudnád-e mondani, hogy miért?

– Meg én.

– Mondd hát.

– Mert akkor csak azt láttam, hogy bátran viselik a fáradságot meg veszélyt, de most azt is látom, hogy a szerencsében sem vesztik el a fejüket. Mert szerintem, Kürosz, könnyebb olyan férfit találni, aki bátran állja a balsorsot, mint olyat, aki szépen viseli a szerencsét. Mert a szerencse a legtöbb embert féktelenné teszi, a balsors viszont mindenkinek meggondoltságot kölcsönöz.

– Hallottad, Hüsztaszpasz, mit mondott Gobrüasz? – kérdezte Kürosz.

– Hallottam bizony, és ha még sok ilyet szól, bizony szívesebben leszek lánya kérője, mintha temérdek serleget mutogatna.

– Sok ilyen van nekem összeírva – mondta Gobrüasz –, és nem fogom elrejteni előled, ha nőül veszed lányomat. Ami pedig a serlegeket illeti, tekintve, hogy nem tartod valami egyenesen a kezedben, nem tudom, ne inkább ennek a Khrüszantasznak adjam-e őket, hiszen a helyedből is kitúrt.

– Hüsztaszpasz és ti többiek – mondta most Kürosz –, nekem szóljatok csak, ha valaki házasodni készül, meglátjátok, milyen segítőtársatok leszek én ebben is!

– És aki férjhez akarja adni lányát, az kihez forduljon? – kérdezte Gobrüasz.

– Az is hozzám – mondta Kürosz –, mert szörnyen értek ehhez a mesterséghez.

– Melyikhez? – kérdezte Khrüszantasz.

– Ahhoz, hogy kihez milyen feleség illik. 286

– Mondd meg akkor, az istenekre – így Khrüszantasz –, véleményed szerint hozzám milyen asszony illik a legjobban?

– Először is alacsony, mert te is alacsony vagy. Ha magasabbat vennél el, ugrálnod kellene, mint a kiskutyának, ha állva akarnád megcsókolni.

– Jól gondoskodsz rólam, nem vagyok valami ugrálós természet.

– Aztán meg pisze illenék hozzád nagyon.

– Ugyan miért?

– Mert hogy a te orrod görbe. És tudd meg, hogy a hajlott orrhoz pisze orr illik a legjobban.

– Véleményed szerint – mondta erre Khrüszantasz -jóllakott emberhez, amilyen például most én is vagyok, éhes nő illik?

– Az bizony – felelte Kürosz. – Mert a tele has domború, az üres has meg homorú.

– És azt meg tudnád-e mondani, ki illik egy hideg királyhoz? – kérdezte Khrüszantasz.

Nagyot nevetett erre Kürosz meg a többiek is mind.

– Tudod-e, Kürosz, mit irigylek én a legjobban a te királyságodban? – kérdezte még mindig nevetve Hüsztaszpasz.
– Mit?
– Hogy hideg vagy, mégis kacajra tudod fakasztani az embereket.
– Ugye sokért nem adnád, ha te mondtad volna ezt az előbbi tréfát, és azt mesélnék rólad a nőnek, akinél jó színben szeretnél feltűnni, hogy szellemes ember vagy?
így tréfálkoztak egymással. Aztán Kürosz asszonyoknak való ékességeket hozatott ki Tigranész számára, és megkérte, adja oda a feleségének, aki oly bátran vele tartott a hadjáratban. Artabazosznak aranyserleget, a hürkániainak lovat és sok más szép dolgot ajándékozott.
– Neked pedig, Gobrüasz, férjet adok lányod számára – mondta Kürosz.
– Ugye engem adsz – szólt Hüsztaszpasz –, hogy azt a mondásgyűjteményt is elnyerhessem.
– Van-e vagyonod – kérdezte Kürosz –, amely méltó a lányéhoz?
– Bizony isten sokkal nagyobb vagyonom van nekem annál.
– És hol van? – kérdezte Kürosz.
– Ott, ahol te ülsz, mert barátomnak mondhatlak.
– Ez elég lesz nekem – szólt Gobrüasz, és jobbját nyújtva így folytatta: – Add nekem őt, Kürosz, elfogadom.
Kürosz fogta Hüsztaszpasz jobbját, és Gobrüasz kezébe tette, az pedig megszorította. Aztán sok szép ajándékot adott még Hüsztaszpasznak, hogy küldje el a lánynak. Khrüszantaszt meg magához vonta és megcsókolta:
– Isten a tanúm, Kürosz – szólt ekkor Artabazosz –, ez a serleg, amit nekem adtál, nem olyan aranyból van, mint az, amit Khrüszantasz kapott.
– Adok hát neked is olyat – mondta Kürosz.
– Mikor?
– Harminc év múlva.
– Úgy készülj, hogy megvárom, és nem halok meg addig.
Így végződött a lakoma. Amikor a vendégek felálltak, felállt Kürosz is, és egészen a kapuig kísérte őket.
Másnap hazaeresztette minden önkéntes szövetségesét, csak azokat nem, akik nála akartak letelepedni. Ezeknek földet és házat adományozott, amit leszármazottaik még ma is bírnak. Többségük méd meg hürkániai. A távozókat gazdagon megajándékozta. A vezérek és a közkatonák is elégedetten indultak útnak. Ezután saját katonái között osztotta szét a Szardeiszban szerzett kincseket. A tizezredparancsnokoknak és hadsegédeiknek válogatott kincseket adott, kinek-kinek érdeme szerint, a többit pedig szétosztotta. Amikor a tízezred-parancsnokoknak átadta az őket megillető részt, mindegyiknek lelkére kötötte: ők is úgy osszák szét a zsákmányt, ahogy tőle látták.
Így is osztották szét az egészet. Mindegyik tiszt fontolóra vette alárendeltjeinek érdemeit. A maradékot a hatodosok adták oda közkatonáiknak, miután megvizsgálták, hogy ki mit érdemel. így aztán mindenki igazságosan részesült a zsákmányból.
Egyesek ilyeneket mondtak Küroszról, amikor a holmikat átvették:
– Bizony nagy vagyona lehet, ha mindegyikünknek ekkora ajándékot adott.
Mások azonban letorkolták őket:

– Hogyhogy nagy vagyona van? Kürosz nem olyan ember, aki kincseket gyűjt. Jobban örül, ha ad, mint ha kap.

Megtudta Kürosz, mint beszélnek és vélekednek róla. Összehívatta barátait meg az előkelőket, és így szólt hozzájuk:

– Kedves barátaim, láttam én már olyan embereket, akik gazdagabbnak szerettek volna tűnni, mint amilyenek voltak, mert azt hitték, így előkelőbbnek fognak látszani. De szerintem éppen az ellenkezőjét érték el annak, amit akartak. Hiszen csakhamar fösvénység hírébe kerül, akit gazdag embernek vélnek, és barátaival mégsem bánik vagyonához illő bőkezűséggel. Vannak aztán olyanok is, akik szívesen titkolják kincseiket. Nézetem szerint ezek is csúnyán viselkednek barátaikkal. Hiszen szükségben levő híveik, mivel nem ismerik helyzetűket, gyakran nem is tárják fel előttük szegénységüket, hanem inkább nyomorognak. Szerintem az a leghelyesebb, ha mindenki nyíltan bevallja, mekkora vagyona van, és így próbál nemeslelkűségben versenyre kelni a többiekkel. Én is kész vagyok megmutatni nektek mindent, ami kincseimből látható, ami pedig nem, azt majd leírom.

Ezzel sok szép kincset tárt eléjük, amit pedig nem mutathatott meg könnyen, azt leírta.

Végül így szólt:

– Mindezt, férfiak, ugyanúgy a magatokénak kell tekintenetek, mint az enyémnek. Nem azért gyűjtöttem, hogy magam felemésszem vagy elpazaroljam. Nem is tudnám. Hiszen azért, hogy mindig legyen mivel megjutalmazni benneteket, ha valamit szépen csináltok, és hogy mindenki, aki eljön hozzám, mondván, hogy valamiben hiányt lát, megkaphassa, amire éppen szüksége van.

Így beszélt Kürosz.

5.

Kürosz látta, hogy Babülónban rend honol, és hogy most már nyugodtan elhagyhatja az országot. Készülődni kezdett hát, hogy Perzsiába menjen, és kiadta a parancsot a többieknek is. Amikor úgy vélte, hogy minden együtt van, útnak indultak.

Szeretnénk itt azt is elmondani, milyen rendben történt egy ilyen hatalmas menetoszlop letáborozása, majd táborbontása, és hogy milyen gyorsan tudták elfoglalni kijelölt helyüket. Mert ahol a király táborozott, ott verte fel sátrát egész kísérete is, télen-nyáron egyaránt.

Kürosz első intézkedése az volt, hogy sátra kelet felé nézzen, majd megállapította, hogy tőle milyen távolságra kell táborozniuk a testőröknek. Aztán a pékeket jobb oldalra helyezte, a szakácsokat pedig balra, a lovakat ismét jobbra, a többi málhás állatot meg újra balra. Úgy volt elrendezve minden más is, hogy mindenki pontosan tudja: hol és mekkora helyet foglal el. Amikor tábort bontanak, mindenki összeszedi a szerszámokat, amelyekkel dolgozik, mások pedig felrakják a málhás állatokra. így aztán a teherhordók mind egyszerre mennek a málhás állatokkal, és mindenki egyszerre rakja fel dolgait. Tehát ugyanannyi idő alatt bontják le valamennyi sátrat, mint egyet. Ugyanez volt a helyzet a táborverésnél is. És hogy az ételek idejében elkészüljenek, a szakácsok is pontosan tudták, kinek mikor mi a teendője. így hát annyi idő alatt

készítették az egész sereg ételét, mintha csak egy emberre főztek volna.

És ahogy minden konyhaszolgának megvolt a maga kijelölt helye, a fegyveresek is pontosan megkapták letáborozáskor a fegyvernemükhöz illő táborrészt, ezt ismerték mind, és csalhatatlan biztonsággal vonultak oda.

Kürosz a családi háztartásban is fontosnak tartotta a rendet, hogy mindig mindenki tudja, honnan vegye, amire szüksége van, de a csapattestek közötti rendet még ennél is fontosabbnak ítélte, hiszen a háborúban pillanatokon múlik, hogy ki tud előnyre szert tenni, és minden kis késés keservesen megbosszulja magát. Látta, hogy a harcban mindig ott születnek nagy dolgok, ahol a kellő időben vannak helyükön az emberek. Ezért törekedett oly nagyon a rendre.

Először is saját magát helyezte el, mégpedig a tábor közepén, mivel ez volt a legbiztonságosabb hely, aztán szokás szerint híveit gyűjtötte maga köré, ezek köré meg a lovasokat és a szekérhajtókat helyezte el. Tudta, hogy ezeknek is biztonságos helyre van szükségük, hiszen a táborban egyetlen fegyverük sincs kezük ügyében, és sok időbe telik, amíg fegyvert tudnak fogni, hogy készen álljanak a harcra. Tőle és a lovasoktól jobbra meg balra voltak a könnyűfegyverzetűek, az íjászok pedig előttük és a hátuk mögött helyezkedtek el. A nehézfegyverzetűek és a nagy pajzsot viselő katonák falként vették körül mindnyájukat, hogy ha a szükség csatasorba szólítaná a lovasokat, rettenthetetlen harcosok fedezzék őket addig, amíg felfegyverkeznek. A könnyűfegyverzetűek és az íjászok a nehézfegyverzetűekhez hasonló sorban és rendben aludtak. És ahogy amazok is úgy voltak felszerelve, hogy szükség esetén akár éjnek idején is felvegyék a közelharcot, az íjászok és a dárdások is mindig készenlétben voltak, hogy a nehézfegyverzetűek feje fölött dárda– és nyílzáport zúdítsanak az esetleg közeledőkre.

Mindegyik parancsnoknak jel is volt a sátrán. Kürosz szolgái tudták, kinek mi a jele, így könnyedén eligazodtak a táborban a parancsnokok lakhelyei közt, ahogy az értelmes szolgák a városban is ismerik a legtöbb épületet, de főleg az előkelőségek házait. Ha Kürosznak szüksége volt valakire, nem kellett keresniük, a legrövidebb úton siettek hozzá. A szabályos elrendezés következtében még világosabban látszott, hol uralkodik rend és hol nem teljesítik a parancsot. Kürosz tudta, hogy ilyen körülmények közt, akár éjjel érné támadás a tábort, akár nappal, minden támadó kelepcébe kerül.

Mert Kürosz nemcsak azt a vezért tartotta nagy taktikusnak, aki könnyedén tudja megnyújtani vagy elmélyíteni a csatasort, aki hamar arcvonallá alakítja a menetoszlopot, és megfelelően tudja váltogatni a hadállásokat, ha az ellenség jobbról, balról vagy hátulról bukkan elő, hanem szerinte az is a taktikához tartozott, hogy a vezér szükség esetén részekre tudja bontani a sereget, hogy minden részt a legelőnyösebb ponton állítson fel, és sietni is tudjon, ha arra van szükség. Ezt meg más ilyenféléket követelt meg Kürosz egy taktikus parancsnoktól. Ő maga is ugyanúgy törődött az ilyen dolgokkal, mint a többivel.

Az úton a körülményeknek megfelelően haladtak, de a táborban általában úgy helyezkedtek el, ahogy elmondtuk.

Mivel útjuk Médián vezetett keresztül, Kürosz betért Küaxarészhoz. A kölcsönös üdvözlések után Kürosz először is közölte Küaxarésszal:

Babülónban palota és udvartartás várja, hogy ott is legyen hol nyugovóra térnie, amikor arra jár. Ezután sok szép ajándékot is adott neki. Küaxarész elfogadta, majd eléje vezette lányát, aki aranykoszorút, karkötőt, nyakláncot és egy kimondhatatlanul szép méd öltözetet tartott a kezében. A lány megkoszorúzta Küroszt, Küaxarész pedig így szólt:

– Neked adom őt is, Kürosz, az én lányomat, legyen a feleséged. Atyád is az én atyám lányát vette nőül, és ő lett a te anyád. Ez a lány az, akit oly sokat babusgattál nálunk, amikor gyerek voltál. És ha megkérdezték tőle, kihez megy nőül, mindig azt felelte: „Küroszhoz”. Nászajándékul egész Médiát adom, hiszen úgy sincs törvényes férfi utódom.

Így beszélt Küaxarész. Kürosz meg ekképp válaszolt:

– Köszönöm, Küaxarész, a rokonságot, a lányt és az ajándékokat, de csak atyám és anyám beleegyezésével szeretnék igent mondani.

így beszélt Kürosz, és mindenféle ajándékot nyújtott át a lánynak, melyekről tudta, hogy Küaxarésznak is örömet szereznek.

Ezután útnak indult Perzsiába. A határhoz érve hátrahagyta a sereget, ő maga meg barátaival továbbhaladt a város felé. Annyi áldozati állatot vittek magukkal, hogy valamennyi perzsa áldozhasson kedvére, és lakmározhasson belőlük. Vitt illő ajándékokat is atyjának, anyjának, szeretteinek, a magasabb tisztviselőknek, az időseknek meg az összes előkelőségeknek. Úgyszintén megajándékozott minden perzsa férfit és nőt. így tesz az uralkodó még ma is, ha Perzsiába látogat.

Kambüszész ekkor összegyűjtötte az idősebb férfiakat és a legfőbb tisztségeket viselő előkelőségeket. Odahívta Küroszt is, és így szólt:

– Perzsa férfiak, és Kürosz, te is, én természetes vonzalommal szeretlek mindnyájatokat: benneteket, mert királyotok vagyok, téged, Küroszom, mert fiam vagy. Ezért hát kötelességem, hogy nyilvánosan mondjam el, amit közös érdeketeknek tartok. Ami a múltat illeti, ti naggyá tettétek Küroszt, hadsereget adtatok neki és vezérré választottátok őt. Kürosz meg ennek a seregnek az élén, az istenek segítségével, híressé tett benneteket, perzsák, az egész világon, és tekintélyt szerzett nektek Ázsia-szerte. Harcostársai legjavának gazdagságot adott, a többieknek meg zsoldot és ellátást biztosított. Megteremtette a perzsa lovasságot, és ezzel elérte, hogy a perzsák most már sík földön is meg tudják vetni a lábukat. Ha továbbra is így éreztek egymás iránt, kölcsönösen sok boldogságot szereztek még egymásnak. De ha téged, Kürosz, szerencséd most önteltté tesz, és perzsákon is teljhatalommal akarsz uralkodni, mint a többieken, vagy ha ti, polgárok, megirigyelve Kürosz hatalmát, uralma ellen törtök, tudjátok meg, hogy kölcsönösen útjába álltok egymás szerencséjének. De hogy ne ez történjék, és boldogságotok továbbra is megmaradjon, mutassatok be közösen áldozatot. Hívjátok tanúul az isteneket, és kössetek szerződést: te, Kürosz, köteles vagy minden erőddel a perzsák segítségére sietni, ha valaki a perzsa föld ellen vonulna haddal, vagy a perzsa törvények megbomlasztására törne. Ti meg, perzsák, ha valaki megpróbálná Küroszt megfosztani hatalmától, vagy valamelyik alattvalója elpártolna tőle, kötelesek vagytok segítséget nyújtani neki, és magatoknak is, mégpedig úgy, ahogy ő parancsolja. Amíg én élek, enyém a királyság Perzsiában, halálom után természetesen Küroszra száll, ha megéri. Maradjon szent szokásotok, hogy Kürosz, valahányszor Perzsiába látogat, olyan áldozatot mutat be értetek,

amilyent én szoktam. Ha meg külföldön van, megbízzátok a királyi nemzetség egyik tagját a szertartások ellátásával, azt, akit erre a legalkalmasabbnak véltek.

Kambüszész szavai tetszettek Kürosznak és a perzsa előkelőknek. Amit akkor megfogadtak, az isteneket tanúul híva, még ma is kölcsönösen állják, a perzsák éppen úgy, mint az uralkodó.

Kürosz ezután távozott. Médiában apja és anyja beleegyezésével feleségül vette Küaxarész lányát, akinek csodálatos szépségét még ma is emlegetik. Egyes történetírók szerint anyja nővérét vette volna feleségül, de hát az már öregecske lány lehetett akkor.

Esküvő után azonnal útnak indultak.

6.

Babülónba visszatérve elérkezettnek látta az időt, hogy szatrapákat küldjön a meghódított népekhez. Másfelől viszont azt akarta, hogy a fellegvárak parancsnokai és a síkvidék helyőrségeinek ezredesei kizárólag neki engedelmeskedjenek. Ezt az óvintézkedést abból a megfontolásból hozta, hogy ha valamelyik helytartót elbizakodottá tenné a gazdagság vagy az uralma alatt állók nagy száma, és engedetlenségre vetemednék, azonnal ellenfelekkel találja magát szemben az országban.

Ezt tervezte Kürosz, és úgy gondolta, előbb össze kell hívnia az előkelőségeket, hogy mindezt előre közölje velük; és akik szatrapának mennek, legyenek tisztában vele, milyen körülmények közé kerülnek. Mert tudta, hogy így könnyebben beletalálják magukat a helyzetbe, de ha csak akkor jönnek rá, amikor már hivatalukba beiktatták őket, bizony nehezményezik a dolgot, és úgy vélik, hogy irántuk való bizalmatlanságból történik az egész. Ezért hívta hát őket össze.

– Kedves barátaim – mondta nekik –, a meghódított országokban annak idején helyőrségeket és helyőrségparancsnokokat hagytunk hátra. Amikor távoztam, meghagytam nekik, hogy semmi mással ne foglalkozzanak, csak őrizzék az erődítményeket. Nem is mentem fel őket hivataluk alól: hibátlanul eleget tettek megbízatásuknak. Elhatároztam ellenben, hogy másokat, szatrapákat is küldök melléjük. Ők kormányozzák majd a lakosságot, szedik az adót, fizetik a helyőrségek zsoldját, nem is beszélve a többi szükséges teendőről. És az a szándékom, hogy rajtuk kívül még másoknak is adok ezeken a helyeken földeket meg palotákat, olyanoknak, akik ugyan itt laknak, de ha valami megbízatással kell fárasztanom őket, időnként ellátogatnak ezekhez a népekhez, így aztán nemcsak az adót kapják onnan, hanem saját otthonuk és birtokuk is lesz, ahová megtérhetnek, amikor ott tartózkodnak.

Így szólt, és szerte a meghódított országokban egész sereg barátjának adott palotát meg alattvalókat. Azoknak az utódai, akik akkor birtokot kaptak, még ma is bírják ezeket a földeket a különböző területeken, ők maguk azonban a király mellett laknak.

– E területek jövendő szatrapáitól elvárjuk – folytatta Kürosz –, hogy tartsák nyitva a szemüket, és ne feledkezzenek el ide is küldeni országuk termésének színe-javából, hogy mi, itteniek is élvezhessük a különféle vidékek áldásait, hiszen ha valahol veszély fenyeget, ránk hárul a kötelesség, hogy elhárítsuk.

Ezzel be is fejezte beszédét. Majd megfontolta, kik azok a barátai, akiknek az ismert körülmények között is kedvük van menni, és hogy kik lennének a legalkalmasabbak erre a feladatra. Ezeket kiválogatta.

Arábiába Megabüzoszt küldte szatrapának, Kappadokiába Artabataszt, nagy Phrügiába Artakamaszt, Lüdiába és Ióniába Khrüszantaszt, Káriába, a károk külön kérésére, Aduszioszt, a Hellészpontosz mellett fekvő Phrügiába és Aioliszba pedig Pharnukhoszt. Kilikiába, Küpriába és Paphlagoniába nem küldött perzsa szatrapát, mivel ezek önként vettek részt Babülón ellen a hadjáratban. Adót ellenben ezeknek is kellett fizetniük.

Kürosz rendelkezései mind a mai napig érvényben vannak. A várőrségek közvetlenül a király alá tartoznak, a helyőrségek ezredeseit pedig közvetlenül a király nevezi ki, és ő is tartja számon őket.

Meghagyta a jövendő szatrapáknak, hogy mindenben őt, Küroszt utánozzák, és mindent csináljanak úgy, ahogy tőle látták. Először is a kíséretükben levő perzsákból és szövetségesekből alakítsanak lovasságot, és képezzenek szekérhajtókat; mindazokat, akik földet és palotát kaptak, kényszerítsék rá, hogy az udvarnál megjelenjenek, hogy igyekezzenek józanul viselkedni, és hogy mindig mindenben álljanak a szatrapa rendelkezésére. Neveljék fiaikat az udvarnál, akárcsak Babülónban, vezessék vadászatra az udvaroncokat, és magukat is, embereiket is képezzék a hadidolgokban.

– Ami pedig engem illet, azt, aki hatalmához mérten a legtöbb harci kocsival, a legtöbb s legderekabb lovassal dicsekedhet, úgy fogom tisztelni, mint jó szövetségesemet, és a perzsák és jómagam hatalmának hű őrét.

Ti is, akárcsak én, tiszteljétek meg a legkiválóbbakat díszhellyel, asztalotoknál először is a ház népének terítsetek, de legyen rajta bőviben barátaitoknak is, meg mindazoknak, kiket aznapi érdemeikért meghívással tüntettek ki. Rendezzetek be állatkertet, neveljetek vadakat, soha ne lássatok étkezéshez munka nélkül, és lovaitoknak se adjatok abrakot, ha előzőleg meg nem járattátok őket. Mert én semmiféle emberi vitézséggel nem tudom egymagam biztosítani boldogságtokat, de mellettetek állok magam és enyéim vitézségével, ahogy nektek és a tieiteknek is segítenetek kell engem bátorságtokkal a harcban. Szeretném, ha megjegyeznétek, hogy azt, amit nektek parancsolok, szolgáimtól sosem követelem meg; amit tőletek elvárok, azt én magam is igyekszem mind megtenni. És miként én is intelek titeket, hogy utánozzatok engem, ti is tanítsátok meg az alátok rendelt tisztségviselőket, hogy hozzátok igazodjanak.

Így rendelkezett annak idején Kürosz, és még ma is így igazgatják a király alá tartozó valamennyi helyőrséget, így teljesítenek szolgálatot az udvaroncok az összes helytartói udvarban; minden nagy vagy kicsi palotában ugyanúgy folyik az élet, mindenhol díszhellyel tüntetik ki a kiválóságokat, ugyanolyan rendben történnek az utazások, és néhány elöljáró kezében összpontosul minden állami ügy.

Elmondta hát Kürosz, hogy s mint kell cselekedniük mindnyájuknak, aztán sereget adott melléjük, és útjukra bocsátotta őket. Búcsúzóul még megmondta nekik: úgy készüljenek, hogy esztendőre hadjáratot vezet, s akkor majd szemlét tart az emberek, fegyverek, lovasok és harci kocsik

felett.

Felfedeztem más mai szokást is, amit szintén Kürosznak tulajdonítanak. Minden évben végigjárja valaki, hadsereg élén, a tartományokat, hogy segítséget nyújtson, ha valamelyik szatrapának szüksége volna rá, vagy észre térítse, ha elkapatta volna magát. Ez aztán rendet teremt mindenütt, ahol nem szedtek adót, vagy nem gondoskodtak a lakosok védelméről, vagy nem művelik a földet, vagy semmibe vettek egy utasítást. De ha ő nem tud rendet teremteni, jelenti a királynak, az meghallgatja, majd ítélkezik az engedetlen felett.

Ezekről a körbeutazgatókról mondják, hogy „jön a király fia, testvére, szeme”, bár előfordul, hogy oda sem érnek, mert a király parancsa visszafordulásra kényszeríti őket.

Hallottunk egy másik intézkedésről is, amelyre a birodalom nagy kiterjedése miatt volt szükség, és amelynek segítségével a mégoly messze történtekről is rövid időn belül értesült. Kipróbálta, mekkora utat tud megtenni a ló egy nap alatt megfeszített iramban, anélkül, hogy kidőlne. Aztán lóistállókat állított fel, amelyek éppilyen távolságra voltak egymástól, ezekbe lovakat meg lóápolókat helyezett, és egy-egy embert is állított minden állomás élére, hogy átvegye és továbbítsa a leveleket, fogadja a kimerült lovakat meg lovasokat, és frisseket küldjön helyettük. Azt mondják, hogy ezek a gyorsposták sokszor még éjjel sem álltak meg, a nappali küldöncöket éjszakaiak váltották. Ezért aztán ez a posta gyorsabban repült, mint a darumadár, mesélik az emberek. Kétségtelen, hogy ez túlzás, annyi azonban tagadhatatlan, hogy ennél hamarabb nem lehet emberi erővel szárazföldön hírt továbbítani. Ez a módszer kiválóan alkalmas arra, hogy mindent villámgyorsan megtudjunk, és elintézzünk.

Mikor letelt az év, Kürosz összegyűjtötte seregét Babülónban. Azt mondják, körülbelül százhúszezer lovasa, kétezer kaszás szekere és hatszázezer gyalogosa volt. Ilyen sereggel indult harcba. Ekkor igázta le az összes népet, melyek Szíria és az Indiai-óceán között éltek. Ezután Egyiptomba vezetett hadjáratot, és ekkor hajtotta az egyiptomiakat uralma alá. Kelet felől most már az Indiai-óceán határolta birodalmát, északról a Fekete-tenger, nyugatról Küprosz és Egyiptom, délről meg Aithiopia. Ezeknek az országoknak legszélső vidékei részint a hőség, részint a fagy, részint a víz, részint a vízhiány miatt lakhatatlanok.

Ő maga a középpontban élt. Télen Babülónban töltött hét hónapot a meleg éghajlat alatt, tavasszal három hónapot Szuszában élt, a legnagyobb hőség idején pedig Ekbatanában időzött két hónapot. így aztán, ahogy mondani szokták, örökké verőfényes, enyhe tavaszban élte életét.

Úgy szerették az emberek Küroszt, hogy a népek megrövidítve érezték magukat, ha nem küldhették el neki, ami szépet és jót földjük termett, nevelt vagy alkotott. A városok meg a magánosok csak akkor érezték gazdagnak magukat, ha kedvében járhattak Kürosznak. Ő pedig mindenkitől elfogadta a fölösleget, és olyan dolgokkal viszonozta, amiben tudomása szerint az ajándékozók hiányt szenvedtek.

7

Így telt-múlt az idő. Az immár megöregedett Kürosz ismét Perzsiába

látogatott, hetedszer azóta, hogy uralomra lépett. Apja, anyja természetesen már rég meghalt. Kürosz bemutatta a hagyományos áldozatot, megnyitotta az ősi perzsa körtáncot, és szokása szerint mindenkit megajándékozott.

Ezután nyugalomra tért a királyi palotában, és álmot látott:

Egy emberfeletti nagyságú alak közeledett hozzá, és így szólt:

– Készülődj, Kürosz, meg kell térned az istenekhez.

Az álomkép után felriadt, és bizonyosra vette, hogy életének végéhez érkezett. Azonnal áldozati állatokat hozatott, és a magaslatokon bemutatta a perzsák ősi áldozatát az Atyaistennek, a Napistennek meg a többi halhatatlannak, miközben így fohászkodott hozzájuk:

– Te, legfőbb isten, te, fényes nap, és ti többi istenek mind! Vegyétek utolsó áldozatomat, hálából a sok szépért, amit velem tettetek. Köszönöm, hogy mindig jeleztétek áldozatok, égi jelek vagy madár jóslatok útján, sőt szavakkal is, hogy mit tegyek, és mit ne. És köszönöm azt is, hogy gondoskodástokat felismerhettem, és hogy nagy szerencsémben sohasem kísértettek emberhez nem illő gondolatok. Kérlek, engedjetek boldogságot hagynom gyermekeimre, feleségemre, barátaimra és hazámra. Nekem pedig adjatok életemhez méltó halált.

Ezek után hazament, és mert ki akarta pihenni magát, leheveredett. Majd amikor elérkezett az ideje, megjelentek erre kijelölt szolgái, és kérték, fürödjön meg. Ő azt mondta, inkább pihenne még egy kicsit. Majd amikor elérkezett az ideje, megint jöttek erre kijelölt szolgái, és elébe tették a vacsorát. De nem kívánta az ételt, csak az italt. Ivott is jóízűen. És miután másnap is így volt vele, meg harmadnap is, hívatta fiait, akik történetesen vele voltak Perzsiában. Hívatta barátait is, meg az előkelő perzsa hivatalnokokat. Amikor mindnyájan együtt voltak, így kezdett beszélni:

– Gyermekeim, meg ti, barátaim, kik eljöttetek ide, én az életem végéhez értem. Ezt pontosan tudom sok jelből. És ha meghalok, ti boldog embernek tarthattok engem minden szavatokban és minden cselekedetetekben. Enyém volt, azt hiszem, a gyermekkor, az ifjúság és a férfikor minden szépsége; és ahogy múlt az idő, erőimet is egyre növekedni éreztem, úgyhogy az öregséget sem viseltem nehezebben, mint a fiatalságot. Nem is tudom, kudarcot vallottam-e bármiben is, amit elkezdtem vagy akartam. Megértem, hogy barátaimat boldoggá, ellenségeimet szolgává tehettem. Egykor jelentéktelen kis hazámtól mint Ázsia legtekintélyesebb országától búcsúzom. Nem tudom, mi az, amit nem sikerült megőriznem abból, amit szereztem. Életemben minden úgy történt, ahogy akartam, de a félelem, hogy még láthatok, hallhatok vagy tapasztalhatok valami rosszat, végig elkísért, és nem hagyta soha, hogy teljesen büszke legyek, vagy hogy boldogságomban túlzásokra ragadtassam magam. Ha most meghalok, benneteket, fiaim, kiket egykor az istenek adtak nekem, benneteket élve hagylak itt, hazámtól és barátaimtól boldogságban búcsúzom: hogy is nem mondanának hát boldognak engem az idők végtelenségéig! Most pedig az utódlás kérdéséről kell világosan nyilatkoznom, nehogy később összevesszetek rajta. Én, fiaim, egyformán szeretlek mindkettőtöket. Az elsőséget a tanácsban meg az ügyek vezetését mégis rád hagyom, aki elsőszülöttem vagy, és természetesen tapasztaltabb is. Hazám, amely a ti hazátok is,

mindig arra tanított: nemcsak idősebb fivérünket, hanem idősebb polgártársainkat is elsőbbség illeti meg mindenhol: úton, asztalnál, beszélgetésnél. Erre neveltelek benneteket is, fiaim, kezdettől fogva: tiszteljétek az öregeket, és követeljétek meg a tiszteletet az ifjabbaktól. Úgy fogadjátok hát ezt, hogy régi, megszokott, törvény szerinti dolgot mondok. Vedd át, Kambüszész, a királyságot; az istenek adják neked, meg én is, már amennyire rajtam áll. Neked, Tanaoxarész, Média, Armenia, harmadiknak meg Kaduszia helytartóságát adom. Ezzel, noha az idősebbre hagyom a hatalmat és a királyi nevet, rád, úgy vélem, nagyobb nyugalom és boldogság száll. Mert nem tudom, miféle emberi örömtől lennél így megfosztva? Minden, ami embert boldoggá tehet, előtted áll. A nagyravágyás, a sok gond és nehézség, a vágy, amely nyugtot nem hagyva arra sarkallja utódomat, hogy tetteimmel versenyre keljen, meg a tervek, amelyeket ellene kovácsolnak, nos, mindez szükségképpen inkább a királyra vár, mint rád, és hidd el, hogy nagyon zavarja az ember boldogságát. Te pedig, Kambüszész, most már tudod, nem ez az arany jogarpálca az, mellyel királyságod biztosíthatod. A király legigazibb és legbiztosabb jogara: barátainak hűsége. Ne hidd, hogy az emberek természetűknél fogva hűségesek. Hiszen akkor ugyanaz a hű ember mindenkihez hű volna, mint ahogy a természeti jelenségek is ugyanazzal a hatással vannak mindenkire. Az emberek hűségét mindenkinek külön-külön meg kell szereznie, de soha nem erőszakkal, hanem jótettekkel. És ha királyságodban támaszra vágysz, legelőször annál keresd, aki veled egy apától, egy anyától született. Hiszen még polgártársaink is kedvesebbek nekünk, mint a más országbeliek, és asztaltársainkat is jobban szeretjük, mint az idegeneket. Hát még akkor azt, akit ugyanaz az apa nemzett, ugyanaz az anya táplált, aki ugyanabban a házban nőtt fel, akit ugyanazok a szülők szerettek, és aki ugyanazt nevezte apjának, anyjának! Hogy is ne ez az ember állna hozzánk a legközelebb? A meghitt viszony, amit az istenek a testvéri léttel nektek adtak, soha ne szűnjön meg köztetek. Erre a talapzatra emeljétek a szeretet többi művét, és akkor ti lesztek a testvérség örökszép példái az emberek számára. Mert magáról gondoskodik, aki fivérével gondol. És ki örül jobban a testvér hatalmának, mint a testvér? Ki az, akit nagyobb tisztelet övez, mint a nagy ember testvérét? És vajon nem az uralkodó fivére ellen vétení félnek leginkább az emberek? Te engedelmeskedj hát bátyádnak leghamarabb, te nyújts neki a legkészségesebben segédkezet. Hiszen öröme, bánata téged érint a legjobban. Gondold csak meg: kitől várhatsz szolgálataidért nagyobb jutalmat? Van-e, aki bőkezűbben viszonozhatja segítségedet? Van-e rútabb dolog, mint nem szeretni testvérünket? És van-e szebb, mint testvérünket mindenek fölé helyezni? De csak ahhoz a fivérhez nem jut el az emberek irigysége, Kambüszész, aki első helyen áll a fivérénél! Ha lelkem nyugalma fontos nektek, fiaim, ősi isteneinkre kérlek benneteket, szeressétek egymást! Mert ne legyetek biztosak benne, hogy semmivé leszek, ha vége szakad emberi életemnek. Hiszen eddig sem láttátok lelkemet, de abból, amit alkotott, mégis tudtátok, hogy létezik. Nem vettétek észre, hogy a galádul meggyilkoltak lelkei milyen rettegéssel töltik el gyilkosaikat? És hogy a bosszú szellemeit küldik az istentelenekre? Mit gondoltok, mutatnának-e be még mindig halotti áldozatokat, ha a lelkek semmi hasznát nem vennék? Én legalábbis soha

nem hittem, fiaim, hogy a lélek csak addig él, amíg halandó testben lakozik, és hogy ha ebből távozik, elpusztul. Ennek éppen az ellenkezőjét tapasztaltam: a halandó testek csak addig élnek, amíg a bennük levő lélek életben tartja őket. Mint ahogy azt sem hittem, hogy a lélek oktalanná válik, ha az oktalan testtől megszabadul. Mert az a természetes, hogy akkor legokosabb a szellem, mikor az anyagból kiválva, tisztán és vegyítetlenül marad. A felbomlott ember minden részecskéje a vele egynemű anyagba távozik, kivéve a lelket. Ez az egyetlen, amit soha nem látni, sem amikor jelen van, sem amikor távozik. Gondoljatok arra is, hogy az emberi életben semmi sem áll közelebb a halálhoz, mint az álom. Ekkor látszik az ember lelke a legistenibbnek, és ekkor sejt meg a jövőből is valamit, mert valószínűleg ekkor a legszabadabb. És ha így van, ahogy én gondolom, és ha a lélek valóban elhagyja a testet, tiszteljétek lelkemet, és tegyétek meg, amire kérlek benneteket. De ha nincs így, és a lélek is meghal a testtel együtt, akkor legalább az isteneket féljétek, az örökkévaló, a mindent látó és mindenható isteneket, akik ily elpusztíthatatlan, változhatatlan és hibátlan rendben, ily leírhatatlan szépségben és nagyságban tartják a mindenséget, és ne tegyetek, ne akarjatok semmi istentelen, semmi szentségtelen dolgot. Az istenek után az örökké újjászülető emberiséget tiszteljétek. Mert benneteket nem burkoltak sötétségbe az istenek, tetteitek az egész világ előtt élnek majd tovább az idők végtelenjéig. Tiszta és igazságos cselekedeteitek hatalmassá tesznek majd benneteket az egész emberiség szemében, de ha egymás ellen törtök, elveszítitek a világ bizalmát. Hiszen senki nem bízhat bennetek tovább, akármennyire akarná is, ha látná, hogy azzal szemben követtek el gazságot, akit a legjobban kell szeretnetek. Ha sikerült megmagyaráznom nektek, hogyan viselkedjetek egymással, jó, ha nem: tanuljatok őseitek történetéből, mert az a legjobb iskola. Szülők és gyermekek, fivér és fivér legtöbbször jó barátságban voltak egymással. De ennek ellenkezőjére is láthatunk példát. Azokat válasszátok hát példaképül, akiknek tetteit siker koronázta, és akkor jól választottatok. De erről most már elég. Ha meghaltam, fiaim, ne helyezzétek testemet se aranyba, se ezüstbe, se másba, hanem mihamarabb temessétek földbe. Mert van-e nagyobb boldogság, mint összevegyülni a földdel, minden szép és jó dolog szülőanyjával és éltetőjével? Én mindig szerettem az embereket, most is boldogan egyesülök az emberiség jótevőjével. Érzem, hogy lelkem már távozik, elhagyja azokat a testrészeket, ahonnan először szokott távozni. Ha valaki még szeretné megérinteni jobbomat, vagy szemembe akar nézni még egyszer az életben, jöjjön. De ha már be leszek takarva, kérlek benneteket, fiaim, többé ember ne lássa a testemet, még ti sem. Gyűjtsetek össze minden perzsa és szövetséges férfiút sírom körül, kívánjanak nekem még egyszer szerencsét, hogy hamarosan biztonságban legyek, és hogy soha többé rossz ne érjen, akár az istenek között leszek, akár a semmibe foszlok. Mindenkinek, aki eljön, adjatok annyi ajándékot, amennyit egy boldog ember emlékezete megkíván, majd bocsássátok el őket. Jegyezzétek meg utolsó szavaimat: Ha barátaitokhoz jók vagytok, nem lesz bajotok ellenségetekkel sem. Isten veletek, gyermekeim, adjátok át anyátoknak is utolsó üdvözletem. Isten veletek, itt levő és távollevő barátaim.

Ezekkel a szavakkal mindenkinek kezet nyújtott, majd betakarta magát,

és meghalt.

8.

Nem szorul bizonyításra, hogy Kürosz birodalma volt a legszebb és legnagyobb egész Ázsiában. Keletről az Indiai-óceán, északról a Fekete-tenger, nyugatról Küprosz és Egyiptom, délről Aithiopia határolta. Az egész nagy birodalmat egy akarat kormányozta, Küroszé, aki úgy szerette embereit, és úgy törődött velük, mint saját gyermekeivel, és akit alattvalói is atyjukként tisztelték.

Alighogy lehunyta szemét, fiai közt viszály tört ki, városok és népek szakadtak le a birodalomról, kezdett minden rosszra fordulni. Be is bizonyítom rögtön, hogy igazat beszélek. Kezdeném talán az esküszegésnél.

Tudom, hogy régen a király s emberei még a legutolsó gonosztevőknek tett ígéretet is megtartották, ha azt esküvel vagy jobbjukkal szentesítették. Nem is bízott volna bennük senki, ha nem lettek volna ilyenek, és ha ezt nem tudták volna róluk, mint ahogy ma már senki sem hisz nekik, mert mindenki tudja, milyen elvetemültek.

De az ifjabb Kürosszal hadba vonuló vezérek még hittek a királyoknak, még bíztak régi jó hírükben, és kezükre adták magukat: így történt, hogy felvitték őket a királyhoz, és fejüket vették. A Kürosszal szövetséges barbárok közül is sokat megszédítettek különféle ígéretekkel. Ezek aztán életükkel fizettek.

De nem ez volt a királyok legnagyobb ocsmánysága. Régen azokat tartották becsben, akik bátran állták a veszélyt a királyért, akik városokat és népeket szereztek neki, vagy más jeles dolgot műveltek érte. Ma azt se bánják, ha valaki saját apját árulja el, mint Mithridatész Ariobarzanészt, az sem baj, ha valaki túszként hagyja Egyiptomban feleségét, gyermekeit és szeretteinek fiait, mint ahogy Rheomitrész tette, megszegheti a legszentebb esküt is: ha ezzel hasznot hajt a királynak, a legnagyobb kitüntetésben részesül. 306

Látták ezt Ázsia népei, és hódítani kezdett köztük az istentelenség és igazságtalanság. Mert amilyenek a feljebbvalók, általában az alattvalók is olyanok. Szóval ebben is elvetemültebbek, mint régen.

Becstelenebbek a pénz dolgában is. Most már nemcsak a cégéres bűnözőket fogdossák össze, hanem az ártatlanokat is, és minden jogalap nélkül pénzbírságra ítélik őket, úgyhogy a gazdagoknak sincs kevesebb okuk félni, mint a bűnözőknek, ők sem kerülnek szívesen a hatalmasok kezei közé, sőt a királyi hadseregbe se nagyon merészkednek, így aztán szabadon kóborolhat náluk mindenféle ellenség, nem ütközik ellenállásba. Ez lett a következménye annak, hogy ilyen közömbösek az istenekkel, és ilyen igazságtalanok az emberekkel. Szóval ebben is sokkal hitványabb elveket vallanak, mint a régiek.

Testükkel sem törődnek úgy, mint azelőtt. Kifejtem ezt is. Régen ugyanis nem volt szokás köpködni és orrot fújni. Ezzel természetesen nem a test nedveit kímélték, hanem munkával és verítékkel akarták testüket edzeni. Az, hogy nem köpködnek és fújnak orrot, megvan még ma is, csak a fáradozás hiányzik.

Régen egyszer étkeztek egy nap, hogy minden idejüket ügyeikre,

munkájukra fordíthassák: egyszer esznek ma is, csakhogy ez az eszem-iszom kora reggeltől késő estig tart.

Régen nem volt szokás éjjeliedényeket bevinni a lakomához, nyilván azért, mert nem szerették a részeg, badar beszédű, botladozó embereket. Nem visznek be ma sem, viszont rengeteget isznak, s az éjjeliedény behozása helyett inkább őket kell kivinni, mert fel sem tudnak tápászkodni, hogy kimenjenek.

Ugyancsak nemzeti szokás volt, hogy azelőtt utazás közben nem ettek és nem ittak, és szükségleteiket sem végezték nyilvánosan. Tartózkodnak mindettől ma is, csak éppen az utazásokat szabják olyan rövidre, hogy ebben az önmegtartóztatásban nincsen semmi különös.

Régen annyit mentek vadászni, hogy az embereknek és a lovaknak meglegyen a kellő testedzésük. De amióta Artaxerxész király és emberei a bornak hódolnak, ők sem járnak annyit vadászni, és másokat sem visznek. Sőt ha vannak olyanok, akik még szívesen vesződnek, és gyakran vezetik vadászatra lovasaikat, azokat irigykedve nézik, és gyűlölik őket, mert derekabbak náluk.

A fiúkat még ma is az udvarnál nevelik; de a lovaglást már se nem tanulják, se nem gyakorolják, mert sehova nem mennek, ahol ebbéli ügyességüket megmutathatnák, és dicsőséget szerezhetnének vele. És ahol régen igazságos ítéletek tanították őket igazságra, ott ma már csak a jogtalanságot tapasztalhatják: világosan látják, hogy az nyeri a pert, aki többet ad.

Régen a növények tulajdonságaival is megismertették a fiúkat, hogy a gyógyítóknak hasznát vehessék, a károsaktól pedig tartózkodjanak. Ma, úgy látszik, csak azért tanítják őket ezekre, hogy minél több gazságot művelhessenek; sehol sem halnak és pusztulnak méregtől annyian, mint ott.

És mennyivel elpuhultabbak most, mint Kürosz idejében! Akkor ugyan méd ruhában és pompában, de perzsa fegyelemben és önmegtartóztatásban éltek. Ma ügyet sem vetnek rá, hogy a perzsa állhatatosság kiveszőben van, de a méd puhaságot tovább őrzik. Szeretném megvilágítani el-puhultságukat is. Először is, nem elég nekik a puhára vetett fekvőhely, az ágy lába alá még szőnyeget is terítenek, hogy a kemény padló helyett süppedő szőnyeget érezzenek maguk alatt. A régi főtt ételek közül nem hagytak el egyet sem, hanem mindig újakat találnak ki hozzájuk. Ugyanez van a fűszerekkel is, mindig újabb és újabb gyönyöröket akarnak. Télen nem érik be vele, hogy fejük, testük, lábuk védve van, ujjaikra gyapjas karmantyúkat és kesztyűket húznak. Nyáron nem elég nekik a fák és sziklák árnyéka, még mesterségesen is árnyékoltatják magukat szolgáikkal.

Büszkélkednek vele, hogy mennyi serlegük van; azt se titkolják, azt se szégyellik, ha jogtalanul szerezték. így eluralkodott már közöttük az igazságtalanság és a kapzsiság.

Országszerte szokás volt azelőtt, hogy nem mutatkoztak gyalogosan, mégpedig azért, hogy minél jobb lovasok legyenek. De ma? Több takarót tesznek a lovakra, mint az ágyra: ma nem a lovaglás ügyét viselik szívükön, hanem azt, hogy puhán üljenek.

És ami a hadászatot illeti, hogy is ne volnának abban szükségképpen hitványabbak, mint azelőtt? Régen egész Perzsiában az volt a szokás,

hogy a földbirtokosok lovasokat állítottak, akik aztán szükség esetén hadba is vonultak, a terület állandó védelméről pedig zsoldos csapatok gondoskodtak. Ma az ajtónállókat, pékeket, szakácsokat, pohárnokokat, fürdőszolgákat teszik meg lovasoknak, meg azokat, akik az ételt eléjük rakják és elveszik előlük, akik elaltatják és felkeltik őket, meg a kozmetikusaikat, akik festik, kendőzik, ápolják a testüket, és azoknak fizetnek zsoldot. És noha ezek is sokan vannak, a háborúban mégsem lehet hasznukat venni. Ezt bizonyítják az események is: földjeiken zavartalanabbul jön-megy az ellenség, mint a jó barát.

Kürosz annak idején véget vetett a távlövészetnek, felvértezte a lövészeket is, lovukat is, kezükbe lándzsát adott, és közelharcra szoktatta őket. Ma már sem távolról, sem közelről nem harcolnak. Pedig a gyalogosoknak is van pajzsuk, szablyájuk és harci bárdjuk, mint a Kürosz korabeli harcosoknak, csak éppen harcolni nem akarnak e fegyverekkel.

Már a kaszás szekereket sem arra a célra használják, amire Kürosz idejében készültek. Kürosz magas kitüntetésekben részesítette a kocsisokat, és ennek következtében nagyszerű harcosokat nyert velük, akiket bátran vethetett be a nehézfegyverzetűek ellen. A maiak már azt sem tudják, kik ülnek a kocsikon, és azt hiszik, hogy a gyakorlatlanok éppen úgy megteszik, mint a gyakorlottak. Van úgy, hogy nekiiramodnak, és még mielőtt az ellenséghez közel kerülnének, már kiesnek vagy kiugrálnak a kocsikból, úgyhogy a kocsisok nélkül maradt szekerek gyakran több kárt tesznek saját magukban, mint az ellenségben. És mivel ők maguk is tudják, hogyan állnak harci dolgokban, rendszerint kitérnek a csata elől, és soha nem bocsátkoznak harcba görögök nélkül, akár egymással, akár görögökkel háborúskodnak, mert rájöttek, hogy a görögökkel szemben is csak a görögök oldalán vehetik fel a harcot.

Azt hiszem, elvégeztem, amit akartam. Talán sikerült bebizonyítanom, hogy a mai perzsák és társaik közömbösek az istenekkel szemben, elvetemültek rokonaik, igazságtalanok a többiek iránt, és gyávák a háborúban, nem úgy, mint régen. Ha valaki nem hiszi, vizsgálja meg a tényeket, és meglátja, hogy mellettem szólnak.

ANABÁZIS

I. KÖNYV

1

Dareiosznak és Parüszatisznak két fia volt: Artaxerxész az idősebb, Kürosz pedig a fiatalabb. Amikor Dareiosz megbetegedett, és halála közeledtét érezte, azt akarta, hogy mindkét fia mellette legyen. Az idősebbik éppen ott volt, Küroszért meg elküldetett abba a tartományba, amelynek helytartójává tette (és a Kasztólosz-síkságon gyülekező összes hadak vezérévé is kinevezte). Kürosz elment hát apjához, és magával vitte a barátjának vélt Tisszaphernészt. Vele volt háromszáz nehézfegyverzetű görög katona, a parrhasziabeli Xeniasz parancsnoksága alatt.

Dareiosz halála után Artaxerxész lett a király: ekkor Tisszaphernész bevádolta Küroszt fivére előtt, mondván, hogy ellene tör. A király hitt neki, és elfogatta Küroszt, hogy kivégeztesse, de anyjuk könyörgésére újra visszaküldte a tartományba.

A nagy veszedelem és a megaláztatás után visszatérve, Kürosz azon tanakodott magában, miként kerülhetne ki bátyja hatalma alól, és lehetne király őhelyette.

Anyjuk, Parüszatisz, Kürosz pártján állt, jobban szerette, mint Artaxerxészt, az uralkodót. Bárki érkezett Küroszhoz a király udvarából, Kürosz mindenkivel úgy bánt, hogy az illető távozáskor már inkább az ő híve volt, mint a királyé. Gondoskodott arról is, hogy a környezetében levő barbárok megszeressék és ügyes harcosokká váljanak. Nagy titokban toborozta össze a görög haderőt, hogy a támadás a lehető legváratlanabbul érje a királyt.

A következőképpen toborzott katonákat: azzal az ürügygyel, hogy Tisszaphernész támadást tervez a város ellen, minden városi helyőrség parancsnokának meghagyta, verbuváljon annyi derék peloponnészoszi férfit, amennyit csak tud. Az ión városokat a király régebben Tisszaphernész fennhatósága alá helyezte, de ekkor már Milétosz kivételével mind átpártoltak Küroszhoz.

Amikor Tisszaphernész megsejtette, hogy Milétoszban is ugyanerre készülődnek, azaz át akarnak állni Küroszhoz, a város sok lakosát kivégeztette, másokat meg száműzött.

Kürosz befogadta a menekülteket, és hadsereget szervezett belőlük, majd a szárazföld és a tenger felől ostrom alá vette Miiétoszt, és megpróbálta a kiűzötteket visszajuttatni hazájukba.

Ez volt hát a másik ürügy a számára, hogy hadsereget toborozzon.

A királynak pedig megüzente: igazságosabbnak tartja, ha ezeket a városokat inkább neki, a fivérének juttatja, mintsem hogy Tisszaphernész uralkodjék felettük. Kérését anyja is támogatta.

Így a király nem vette észre az ellene irányuló cselszövést, azt hitte, hogy öccse Tisszaphernész ellen akar háborút indítani, és ezért fegyverkezik. Kettőjük háborúskodása pedig nem zavarta. Hiszen Kürosz is elküldte az adót azokból a városokból, amelyek azelőtt Tisszaphernész fennhatósága alatt állottak.

Egy másik hadsereget meg az Abüdosszal szemben elterülő félszigeten toboroztak Kürosz számára, mégpedig a következőképpen. Volt egy spártai száműzött, Klearkhosz, akit Kürosz nagyon megszeretett, és átadott neki tízezer dareikoszt. Klearkhosz átvette az aranyat, hadsereget toborzott, és Kherrhonészoszról felkerekedve megtámadta a Hellészpontoszon túl lakó thrákokat, amivel a görögöknek is hasznára volt, úgyhogy a hellészpontoszi városok önként adtak össze pénzt a hadsereg ellátására. így tartották hát Kürosz számára ezt a hadsereget is eltitkolva a király előtt.

A thesszaliai Arisztipposz – történetesen Kürosz vendégbarátja – az ottani ellenpárt szorongatása elől Küroszhoz menekült, és kétezer zsoldost meg három hónapra való zsoldot kért tőle, hogy a másik tábor fölé kerekedhessen. Kürosz négyezer zsoldost és hat hónapra való zsoldot adott neki, és arra kérte, addig ne egyezzen ki ellenfeleivel, amíg vele nem tanácskozik. így titkon Thesszaliában is tartalékoltak számára egy hadsereget.

Proxenoszt, boiótiai vendégbarátját meg felszólította, jelenjen meg nála minél több emberrel, mert hadjáratot tervez a piszidák ellen, akik nagyon sok zavart okoznak földjén.

A sztümphaloszbeli Szophainetosznak és az akháj Szókratésznak meghagyta – vendégbarátai voltak ezek is –, hogy menjenek el hozzá minél több emberrel, mert a milétoszi menekültekkel együtt meg akarja támadni Tissza-phernészt. Ezek így is tettek.

2.

Mikor végre elérkezettnek látta az időt, hogy meginduljon az ország belsejébe, azt hozta fel ürügyül, hogy szeretné teljesen megtisztítani földjét a piszidáktól. És így – mintha csak ellenük készülne – toborozni kezdte a barbár és a görög sereget.

Ezután megparancsolta Klearkhosznak, hogy jelenjen meg nála egész hadával, Arisztipposznak pedig, hogy kössön egyezséget otthon, és küldje el hozzá seregét. Az arkadiai Xeniasznak, a városok zsoldos csapatai főparancsnokának pedig azt üzente, menjen el hozzá minden emberével, csupán annyi katonát hagyjon otthon, amennyi a fellegvárak védelméhez kell. Magához rendelte a Milétoszt ostromló csapatokat, a menekülteket pedig felszólította, vonuljanak hadba vele, és megígérte nekik, ha a hadjárat sikeres lesz, addig nem nyugszik, amíg vissza nem vezeti őket hazájukba. Azok boldogan engedelmeskedtek, mert hittek neki. Felfegyverkezve megjelentek Szardeiszban. Xeniasz négyezer nehézfegyverzetűt vitt a városokból Szardeiszba, Proxenosz ezerötszáz nehéz- és ötszáz könnyűfegyverzetű katonával jelent meg. A sztümphaloszbeli Szophainetosz ezer, az akháj Szókratész ötszáz nehézfegyverzetűt vitt. A megarai Paszión háromszáz nehéz- és ugyanennyi könnyűfegyverzetű élén jelent meg. Ő is meg Szókratész is Milétosz alól érkezett. Ezek mentek el hozzá Szardeiszba.

Tisszaphernész, tudomást szerezvén minderről, úgy gondolta, hogy az előkészületek nagyobbak, mintha csak a piszidák ellen irányulnának. Mintegy ötszáz lovas kíséretében a királyhoz sietett tehát. A király, mikor Tisszaphernésztől megtudta, hogy Kürosz fegyverkezik, maga is

készülődni kezdett.

Kürosz pedig a mondott csapatok élén elindult Szardeiszból, és három nap alatt huszonkét paraszangát megtéve, keresztülvonult Lüdián egész a két plethron széles Maiandrosz folyóig. A folyón volt már egy két hajóból vert híd. Ezen átkelt, majd nyolc paraszangát megtéve, keresztülvonult Phrügián, és elérkezett Kolosszaiba, egy népes, jómódú és nagy városba. Itt hét napig időzött. Ezalatt csatlakozott hozzá a thesszaliai Menón ezer nehéz– és ötszáz könnyűfegyverzetű katonával, dolopszokkal, ainiaiakkal és olünthosziakkal.

Útját folytatva három nap alatt húsz paraszangát tett meg. így érkezett el Kelainaiba, egy népes, jómódú és nagy phrüg városba. Itt palotája volt Kürosznak, és egy nagy vadaskertje, teli vadállatokkal. Ezekre szokott lóháton vadászni, valahányszor magát és lovait edzeni akarta. A kertet a Maiandrosz folyó szeli keresztül. Forrásai a palota alól törnek elő, és keresztülfolyik Kelainai városán is. Kelainaiban a nagy királynak is van egy megerősített palotája, a Marszüasz folyó forrásánál, a fellegvár alatt. Ez is keresztülfolyik a városon, majd beletorkollik a Maiand-roszba. A Marszüasz huszonöt láb széles.

Azt mondják, itt nyúzta meg Apollón Marszüaszt, miután legyőzte, amikor az vetélkedni akart vele művészetében. Bőrét a barlangban akasztotta fel, és innen ered a folyó, amelyet ezért Marszüasznak neveznek.

Ezt a palotát és Kelainai fellegvárát állítólag Xerxész építtette, amikor a vesztett csata után visszavonult Görögországból. Itt harminc napig időzött Kürosz. Csatlakozott hozzá Klearkhosz, a spártai száműzött ezer nehézfegyverzetűvel, nyolcszáz thrák könnyűfegyverzetűvel, és kétszáz krétai íjásszal. Vele érkezett a szürakuszai Szószisz is háromszáz nehézfegyverzetűvel, és az arkadiai Szophainetosz ezer nehézfegyverzetű katonával. Kürosz itt, a vadaskertben megszemlélte a görög seregeket: összesen tizenegyezer nehézfegyverzetű és mintegy kétezer könnyűfegyverzetű katona állt rendelkezésére.

Innen továbbvonult, és két nap alatt tíz paraszangát megtéve, Peltaiba, egy népes városba érkezett. Itt három napig időzött. Ezalatt az arkadiai Xeniasz áldozatokkal megünnepelte a lükaiát, és versenyjátékokat rendezett. A verseny díjak arany fejdíszek voltak. A játékokat Kürosz is megtekintette.

Innen továbbvonult, és két nap alatt tizenkét paraszangát megtéve, a népes Keramón-Agorába érkezett. Müszia vidékéig ez az utolsó város.

Innen továbbvonult, és három nap alatt harminc paraszangát megtéve, Kausztrupedionba érkezett, egy népes városba. Itt öt napot töltött.

A katonák, akiknek több mint háromhónapi zsolddal tartozott, gyakorta járultak szállása elé, és fizetséget követeltek. Kürosz ígéretekkel húzta az időt, és láthatóan nagy gondban volt, hiszen nem vallott rá, hogy tartozását ne adja meg, ha van miből. Ekkor érkezett meg hozzá Epüaxa, Szüenneszisz kilikiai király felesége, aki, úgy látszik, nagyobb összeget adott neki. Annyi bizonyos, hogy ekkor Kürosz négyhavi zsoldot fizetett a hadseregnek. Epüaxát kilikiaiakból és aszpendosziakból álló testőrség kísérte. Azt is mondják, hogy Kürosz együtt hált a kilikiai nővel.

Innen továbbindult, és két nap alatt tíz paraszangát megtéve, a népes Thümbrionba érkezett. Itt, az út mentén található a forrás, amelyet

Midaszról, a phrügök királyáról neveztek el. Azt mondják, Midasz ennek a forrásnak a vizébe kevert bort, és így fogta el a szatírt.

Innen továbbindult, és két nap alatt tíz paraszangát megtéve, Türiaionba érkezett, egy népes városba. Itt három napig maradt. Azt mondják, a kilikiai nő megkérte Küroszt, hogy mutassa meg neki a hadsereget. Kürosz eleget tett a kérésnek, és a síkságon szemlét tartott a görög és a barbár hadak felett.

Megparancsolta a görögöknek, hogy úgy rendezzék soraikat, és úgy álljanak fel, ahogy a csatában szoktak, és minden parancsnok állítsa csatarendbe embereit. Tehát négysoros csatarendben álltak fel. A jobbszárnyat Menón és emberei alkották, a balszárnyat Klearkhosz és katonái, a többi vezér a középen állt.

Kürosz először a barbárokat szemlélte meg, akik lovascsapatokban sorakoztak fel, majd a görögöket. Ő harci szekéren, a kilikiai nő kocsin hajtott el előttük. Minden görög ércsisakot, bíborruhát, lábvértet és fényes pajzsot viselt.

Miután mindnyájuk előtt elvonult, a csatasor közepénél megállíttatta harci szekerét, és Pigrész tolmács útján megparancsolta a görög vezéreknek, hogy előreszegzett fegyverrel induljon meg az egész csatasor. A vezérek továbbadták a parancsot a katonáknak, majd megszólalt a harsona, és a katonák előreszegzett fegyverrel megindultak. Ahogy mind gyorsabban, harci üvöltéssel előrenyomultak, a többi katona ész nélkül a sátrak felé menekült. A barbárok között óriási riadalom támadt, a kilikiai nő is elmenekült kocsijáról, a piaci árusok meg a holmit otthagyva szétszaladtak. A görögök pedig nevetve tértek vissza sátrukba. A kilikiai nő csodálattal nézte a sereg pompáját és rendjét. Kürosz nagy örömmel látta, hogy a barbárok így megijedtek a görögöktől.

Ezután továbbindult, és három nap alatt húsz paraszangát megtéve, elérkezett Ikanionba, az utolsó phrügiai városba. Itt három napig maradt.

Ezután öt nap alatt harminc paraszangát megtéve, keresztülvonult Lükaonián. Minthogy ezzel a vidékkel hadiállapotban voltak, megengedte a görögöknek, hogy kifosszák.

Kürosz innen a legrövidebb úton hazaküldte Kilikiába a kilikiai asszonyt, vele adva Menónt és katonáit. Ő pedig a többiekkel négy nap alatt huszonöt paraszangát megtéve, keresztülvonult Kappadokián, és megérkezett Thoanába, egy népes, jómódú és nagy városba. Itt három napig időzött. Ezalatt kivégeztetett egy királyi főembert és egy másik előkelő tisztségviselőt, akiket azzal vádolt, hogy összeesküvést szőnek ellene.

Ezután megpróbáltak betörni Kilikiába. Ide csak egy iszonyú meredek és szekérnyi széles út vezet. A sereg benyomulását akár egyetlen védő is megakadályozhatta.

Úgy hírlett, Szüenneszisz ott áll a hegytetőn, és a völgynyílást figyeli. Ezért Kürosz egy napig a síkságon maradt. Majd másnap egy hírnök jelentette, hogy Szüenneszisz elhagyta a hegytetőt, mivel tudomására jutott, hogy Menón serege már behatolt Kilikia hegyei közé, és mert azt is hallotta, hogy a spártaiak és Kürosz három-evezősoros flottája Tamósz vezérlete alatt Ióniából Kilikia felé tart. Kürosz tehát akadálytalanul feljutott a hegyre, és megpillantotta a kilikiaiak erősen védett táborát. Innen leereszkedett egy nagy, szép, patakokkal átszelt, fákkal meg

szőlőtővel benőtt síkságra, ahol a szészámfű, a köles, a füge, a búza és az árpa is bőven megtermett. Ezt a síkságot tengertől tengerig magas és meredek hegység fogta körül.

Leereszkedett a hegyről, keresztülvonult ezen a síkságon, és négy nap alatt huszonöt paraszangát megtéve, a kilikiai Tarszoszba érkezett, ebbe a nagy és jómódú városba, ahol Szüenneszisz palotája állott. A várost a két plethron széles Küdnosz folyó szeli ketté. A lakosok, a kocsmároso-kat kivéve, Szüenneszisszel együtt a védett hegyvidékre menekültek. A tenger mellékén élők, a szoloi– és isszoszbe-liek ott maradtak.

Epüaxa, Szüenneszisz felesége, Kürosz előtt öt nappal érkezett Tarszoszba. Miközben a síkság felé igyekezve átkeltek a hegyen, Menón seregének két csapata odaveszett. Vannak, akik azt állítják, hogy fosztogattak, és a kilikiaiak ezért lemészárolták őket, mások szerint lemaradtak, és aztán sem a sereget, sem az utat nem tudták többé megtalálni, és bolyongás közben ölték meg őket. Száz nehézfegyverzetű vesztette így életét. A többiek, mihelyt megérkeztek, bajtársaik pusztulása felett érzett dühükben végigfosztogatták a várost, még a királyi palotát is.

Kürosz bevonult a városba, és magához hívatta Szüenneszisz t. De az visszaüzente, hogy ő még soha nem szolgáltatta ki magát erősebbnek, és most sem kíván Kürosz elé járulni. Végül felesége rábeszélte, meg aztán kezeseket is kapott, hogy nem esik bántódása.

Amikor mindezek után találkoztak, Szüenneszisz hatalmas összeget ajándékozott Kürosznak a hadjárathoz, Kürosz meg olyan ajándékokat adott neki, amelyek igen nagy becsben állanak a királyoknál: aranyzablájú lovat, arany nyakláncot, karperecet, aranykardot és egy perzsa öltözéket, ráadásul megígérte, hogy nem fosztogatják többé a vidéket, és ha a kilikiaiak elrabolt rabszolgáira akadnak, visszaadják őket.

3

Itt húsz napig maradtak Küroszék, mert a katonák kijelentették, hogy ők bizony nem mennek tovább. Gyanakodni kezdtek ugyanis, hogy a király ellen vonulnak, és azt mondták, hogy ők nem erre szerződtek. Először Klear-khosz próbálta indulásra kényszeríteni embereit, de alig tettek néhány lépést, a katonák kövekkel hajigálták meg őt is, az igásállatokat is. Klearkhoszt kis híján agyonkövezték. Később, amikor rájött, hogy erőszakkal semmire se megy, gyűlésbe hívta össze katonáit. Először csak állt hosszú ideig, és sírt. A katonák pedig ezt látva elcsodálkoztak, és elhallgattak. Aztán így szólt hozzájuk:

– Katonák! Ne csodálkozzatok, hogy nehezen viselem el a mostani helyzetet. Kürosz vendégbarátságába fogadott engem, és amikor hazámból menekülnöm kellett, megbecsülésben részesített, ráadásul tízezer dareikoszt is ajándékozott nekem. Az összeget nem tekintettem tulajdonomnak, és nem mulattam el, hanem rátok költöttem. Először a thrákok ellen háborúztam, általatok álltam bosszút rajtuk Görögországért, és kiűztem őket Kherrhonészoszról, mivel az ott lakó görögöket meg akarták fosztani földjeiktől. És amikor Kürosz szólított, benneteket magam mellé véve mentem, hogy minden lehető módon segítségére legyek, és így viszonozzam a tőle kapott jótéteményeket. De mivel ti nem

akartok velem továbbjönni, vagy benneteket elárulva maradok hű Küroszhoz, vagy pedig őt cserbenhagyva tartok ki mellettetek. Nem tudom, jól teszem-e vagy sem, én ugyanis benneteket választalak, és bármit hozzon is a sors, veletek együtt elviselem. Soha senki ne mondja majd, hogy én barbárok közé vezettem a görögöket, majd cserbenhagyva őket inkább a barbárok barátságát választottam. És mivel ti nem akartok nekem engedelmeskedni és engem követni, követlek titeket én, és bármit hozzon is a sors, elviselem.

Mert úgy gondolom, ti vagytok az én hazám, ti vagytok az én barátaim, és ti vagytok bajtársaim is; csak veletek érek valamit, bárhol legyek is, nélkületek egymagamban sem barátaimon segíteni, sem ellenségeim ellen védekezni nem vagyok képes. Vegyétek tudomásul, ahova ti mentek, oda megyek én is.

Szavait hallották az ő katonái is, meg mások is, és mivel egy szóval sem említette, hogy a király ellen vonulnak, nagyban helyeseltek. Xeniasz és Paszión emberei közül több mint kétezren álltak át fegyverestül, igásállatostul Klearkhosz táborába.

Kürosz így nem tudván, mitévő legyen, nagyon elbúsult, és magához hívatta Klearkhoszt. Az nem akart menni, de titokban, a katonák háta mögött, követet küldött hozzá azzal az üzenettel, hogy ne csüggedjen, minden rendbe fog jönni.

Klearkhosz ezek után összehívta embereit meg az újonnan jött katonákat – odamehetett a többiek közül is, aki akart –, és a következőket mondta:

– Katonák! Világos, hogy Kürosz éppúgy van velünk, mint mi ővele. Nem vagyunk már az ő katonái, hiszen nem követjük őt, és ő sem zsoldosurunk többé. Ő úgy érzi, tudom, hogy igazságtalanságot követtünk el ellene. Így hiába küld értem, semmi kedvem követni őt, legfőképpen azért, mert rossz a lelkiismeretem, és restellem, hogy teljességgel becsaptam őt, aztán meg attól is félek, hogy csalárdságomért megbüntet.

Azt hiszem, ez most nem a henyélés órája, nem lehetünk nemtörődömök, meg kell tanácskoznunk, mit tegyünk. Fontoljuk meg, gondolom, miképpen tudjuk a legbiztonságosabb körülményeket megteremteni itt-tartózkodásunk idejére, miképpen vonulhatunk tovább ugyancsak a legbiztosabban, ha úgy döntünk, hogy máris indulunk, és miképpen szerezzük majd be mindazt, amire szükségünk van, különben sem a hadvezér, sem a közlegény nem ér hajítófát sem.

Mert igen sokat ér ám az ő barátsága annak, aki őt barátjának mondhatja, de ha egyszer valakire megharagszik, nincs nála ádázabb ellenfél; mert hogy milyen gyalogos, lovas és tengeri haderővel rendelkezik, azt mindnyájan egyformán látjuk és tudjuk, hiszen nem vagyunk tőle valami messze. Most tehát itt az ideje, hogy mindenki megmondja, mit tart a legjobbnak.

Ekkor elhallgatott. Erre aztán egyesek önszántukból álltak fel, és mondták el véleményüket, mások Klearkhosz utasítására bizonygatták, hogy Kürosz tanácsa nélkül sem maradni, sem távozni nem tudnak.

Az egyik azonban úgy tett, mintha sürgős volna neki visszatérni Görögországba, és azt javasolta: ha Klearkhosz nem akarja vezetni őket, válasszanak mihamarabb más vezéreket. Vásároljanak élelmet a piacon – a piac különben a barbár táborban volt –, készítsék össze a málhát,

menjenek el Küroszhoz, és kérjenek tőle hajókat az elhajózáshoz, de ha erre nem hajlandó, adjon legalább egy kalauzt, aki keresztülvezeti őket a baráti országokon. És ha vezetőt sem ad, álljanak tüstént csatasorba, és embereikkel kerítsék hatalmukba a csúcsokat, nehogy Kürosz megelőzze vagy a kilikiaiak utolérjék őket; ez utóbbiaktól oly sok foglyot és kincset zsákmányoltak.

Ez az ember így beszélt. Utána pedig Klearkhosz emelkedett szólásra:

– Engem egyikőtök se javasoljon e hadjárat vezérének. Bőségesen van okom, amiért nem szabad elvállalnom a vezérséget. Annak azonban, akit meg fogtok választani, legjobb tudásom szerint fogok engedelmeskedni, hogy meglássátok, teljesíteni is tudok parancsokat, méghozzá jobban, mint bárki más.

Utána másvalaki állt fel, és egyrészt azt bizonygatta: milyen együgyű volt az az ember, aki azt indítványozta, hogy hajókat kérjenek – azt hiszi talán, hogy Kürosz felhagy háborús terveivel? –, másrészt pedig azt: mekkora dicsőség kalauzt kérni attól, akinek meghiúsítjuk vállalkozását.

– Ha bízunk abban a vezetőben, akit Kürosz ad nekünk – mondotta ez az ember –, ugyan mi akadálya, hogy magát Küroszt szólítsuk fel, hogy vegye birtokba a mi számunkra a csúcsokat? Én bizony vonakodnék beszállni abba a hajóba, amelyet ő ad nekünk, mert attól tartanék, hogy velünk együtt elsüllyeszti a három-evezősorosokat is, és aligha követném azt a vezetőt, akit ő rendel mellénk, mert attól félnék, hogy olyan helyre vezet bennünket, ahonnan nincs többé visszaút.

Ha Kürosz akarata ellenére távoznánk, a háta mögött kellene elosonnunk, ami lehetetlen. Csacska beszéd hát az ilyesmi szerintem. Azt gondolom viszont, hogy néhány alkalmas férfiú Klearkhosszal együtt menjen el Küroszhoz, és kérdezzék meg, mi a célja velünk. És ha ez a vállalkozás is olyan, mint az a régebbi, amelyhez szintén zsoldos csapatokat vett igénybe, kövessük őt mi is, és ne legyünk gyávábbak azoknál, akik akkor hadba vonultak vele.

De ha ez a vállalkozás nagyobbnak tűnik az előzőnél, és fárasztóbbnak meg veszélyesebbnek, akkor érezze kötelességének, hogy mielőtt továbbvisz ezen az úton, meggyőzzön bennünket, vagy pedig ő térjen jobb belátásra, és engedjen minket barátságban elvonulni. így aztán ha követjük, mint lelkes hívei követjük, ha pedig elvonulunk, biztonságban vonulunk el. Akármi lesz a válasza, hozzátok hírül nekünk! Mi pedig annak meghallgatása után fogunk dönteni.

Tetszett ez a beszéd. El is küldték a kiválasztott férfiakat Klearkhosszal együtt, akik feltették Kürosznak a kérdést, hogy mi célja ezzel a hadjárattal. Kürosz azt felelte, hogy hallomása szerint ellensége, Abrokomasz az Euphratész folyó mentén tartózkodik, tizenkét napi járásra innen. Ő-ellene akar ugyanis vonulni, és őt szeretné megbüntetni, ha még ott éri, ha pedig már továbbállt, majd ott megtanácskozza a sereggel, mi a teendő.

A megbízottak hírül vitték a feleletet a katonáknak. Azok még mindig gyanakodtak, hogy netán a király ellen vonulnak, mindazonáltal úgy döntöttek, hogy követik Küroszt. Csak azt kérték, hogy emelje fel zsoldjukat; Kürosz megígérte, hogy az eddigi zsold másfélszeresét adja nekik, azaz havi egy dareikosz helyett másfél dareikoszt kap minden katona.

Arról pedig, hogy a király ellen vonul, akkor még nyíltan nem esett szó.

4

Ezután továbbindult, és két nap alatt tíz paraszangát megtéve, a három plethron széles Pszarosz folyóhoz érkezett, innen egy nap alatt öt paraszangát megtéve, eljutott a Püramosz folyóhoz, amelynek egy sztadion a szélessége. Ezután továbbment, és két nap alatt tizenöt paraszangát megtéve, elérkezett Isszoszba, Kilikia utolsó városába. Isszosz a tenger partján fekszik, népes, jómódú és nagy város.

Itt három napig időztek, és itt csatlakozott Küroszhoz a Peloponnészoszról érkezett harmincöt hajó. A spártai Püthagorasz volt a parancsnokuk, Epheszoszból vezette oda őket az egyiptomi Tamósz, aki Kürosz további huszonöt hajójának volt a parancsnoka. Ezekkel ostromolta meg a Tisszaphernész pártján álló Milétoszt, és Kürosszal együtt harcolt ellene.

Ezzel a flottával érkezett a spártai Kheiriszophosz, akit Kürosz hívatott, és hétszáz nehézfegyverzetű katona Kheiriszophosz parancsnoksága alatt. A hajók Kürosz szálláshelyével szemben kötöttek ki. Ugyanitt csatlakozott Küroszhoz négyszáz nehézfegyverzetű görög zsoldos katona, akik addig Abrokomasznak szolgáltak, de most átálltak Küroszhoz, és vele együtt vonultak a király ellen.

Innen továbbvonult, és egy nap alatt öt paraszangát megtéve, elérkezett Kilikia és Szíria határkapujához. Ez erődítmény volt. Az innensőt, a Kilikia felőlit, Szüenneszisz és a kilikiai őrség tartotta megszállva, a túlsót, a Szíria felőlit pedig állítólag a király helyőrsége védte. A kettő között folyik az egy plethron széles Karszosz folyó. Az erődök egymástól való távolsága összesen három sztadion. Erőszakkal nem tudtak köztük átjutni, mert az átjáró szűk volt, az erődfalak egészen a tengerig terjedtek, még feljebb megmászhatatlan sziklák emelkedtek, és mindkét falban hatalmas kapuk épültek.

A továbbjutás biztosítására rendelte ide Kürosz a hajókat; a falak között és a falakon kívül partra akarta tenni a nehézfegyverzetű katonákat, hogy ha megszállva tartanák az átjáró Szíria felőli oldalát, kikényszerítsék az áthaladást a harcosoktól, mert úgy gondolta, hogy a hatalmas sereggel rendelkező Abrokomasz át fog haladni. De Abrokomasz nem ezt tette, hanem amikor meghallotta, hogy Kürosz Kilikiában van, visszafordult Föníciából, és a királyhoz vonult. Állítólag háromszázezer katonája volt.

Ezután Szírián keresztül továbbvonulva egy nap alatt öt paraszangát tett meg, és Müriandoszba érkezett, ebbe a föníciaiak által lakott városba, nem messze a tengertől. Müriandosz egyébként kereskedőváros is volt, és kikötőjében számos teherhajó vetett horgonyt.

Itt hét napig maradt. Ezalatt az arkadiai Xeniasz hadvezér és a megarai Paszión magukhoz vették legértékesebb holmijaikat, hajóra szálltak, és eltávoztak. A legtöbben azt gondolták, hogy sértett becsvágyból cselekedtek így, mivel azt hitték, Kürosz megengedte Klearkhosznak, hogy a hozzá átpártolt katonáik visszatérhessenek Görögországba, és nem kell a király ellen vonulniuk.

Miután eltűntek, az a hír terjedt el, hogy Kürosz hadievezősökkel üldözőbe vette őket. Egyesek azt kívánták, bárcsak elfognák azokat a

semmirevalókat, mások viszont sajnálták volna, ha kézre kerülnek.

Kürosz pedig összehívta a parancsnokokat, és így szólt hozzájuk:

– Xeniasz és Paszión cserbenhagyott bennünket. De jól jegyezzék meg: nem szöktek meg, mert tudom, merre mentek, és nem is menekültek meg, mert vannak háromevezősorosaim, amelyekkel beérhetem hajójukat. De az istenre mondom, nem veszem üldözőbe őket. Senki ne mondhassa, hogy amíg velem van, addig kihasználom, aztán ha továbbáll, elfogom, bántalmazom, javait pedig elrabolom. Hát menjenek csak, de tudják meg, hogy rosszabbul bántak velünk, mint mi ővelük. Noha gyermekeiket és asszonyaikat Traleiszban tartják őrizetben, nem fosztom meg őket tőlük sem; irántam tanúsított korábbi érdemeikért visszakaphatják szeretteiket.

Így beszélt Kürosz. És ha még volt görög, aki nem szívesen indult ebbe a hadjáratba, Kürosz nagylelkű szavait hallva most már szívesebben és lelkesebben vonult vele tovább.

Ezután továbbment, és négy nap alatt húsz paraszangát megtéve, az egy plethron széles Khalosz folyóhoz érkezett. A folyó telis-tele van nagy és szelíd halakkal, amelyeket istenekként tiszteltek a szírek, és a galambokhoz hasonlatosan ezeket sem engedték bántani. A falvak, amelyekben megszálltak, Parüszatisz falvai voltak. Ezek adták az ő különjövedelmét.

Ezután továbbment, és öt nap alatt harminc paraszangát megtéve, az egy plethron széles Dardax folyó forrásához érkezett. Itt volt Beleszüsznek, Szíria hajdani urának palotája, és hozzá hatalmas, gyönyörű kert, amelyben minden megtermett, amit a négy évszak csak hoz. Kürosz a kert fáit kivágta, a palotát pedig fölgyújtotta.

Ezután továbbvonult, és három nap alatt tizenöt paraszangát megtéve, az Euphratész folyóhoz érkezett, amelynek szélessége négy sztadion. A folyó partján egy nagy és jómódú város is állt, mégpedig Thapszakosz. Itt öt napig maradt Kürosz, magához hívatta a görög hadvezéreket, és közölte velük, hogy Babülónba vonulnak a nagy király ellen. Felszólította őket, közöljék ezt a katonákkal, és mindenkit buzdítsanak, hogy kövessék őt. A vezérek gyűlést hívtak össze, és kihirdették a mondottakat. A katonák megharagudtak, azt mondották, hogy a vezérek már bizonyára régen tudtak erről, csak eltitkolták előttük, és kijelentették, egy tapodtat sem mennek tovább, ha nem kapják meg azt az összeget, amelyet azok az előbbi katonák kaptak, akik annak idején felkísérték Küroszt apjához, pedig azok nem is harcba meneteltek, hanem csak azért, mert az apa hívatta Küroszt.

A vezérek hírül vitték ezt Kürosznak. Ő pedig megígérte, hogy minden katonának öt ezüstminát fog adni, mihelyt Babülónba érnek, és mire a görögöket visszajuttatja lóniába, mindenki megkapja teljes zsoldját. így nyerte meg a görög sereg nagy részét.

Menón pedig, mielőtt még nyilvánvaló lett volna, mit tesz a többi katona, követi-e majd Küroszt vagy sem, tőlük távol összehívta a maga seregét, és a következőket mondta:

– Emberek, ha rám hallgattok, minden veszély és fáradozás nélkül elérhetitek, hogy Kürosz az összes többi katonánál többre becsüljön benneteket. Hogy mi az, amit tenni tanácsolok? Kürosz arra kéri a görögöket, hogy kövessék őt a király ellen. Én azt mondom, hogy nektek át kellene kelnetek az Euphratész folyón, mielőtt még kiderül, mit felel a

többi görög Kürosznak. Ha arra szavaznak, hogy követik, úgy fog tűnni, hogy nektek köszönhető, mivel ti kezdeményeztétek a folyón való átkelést, tehát Kürosz hálás lesz nektek mint legbuzgóbb katonáinak, és lerója hálájá, mert ha valaki, Kürosz ért az ilyesmihez. Ha viszont a többiek ellene szavaznak, úgyis mindnyájan visszafordulunk, de a továbbiakban Kürosz rátok, legmegbízhatóbb embereire fogja bízni az őrszolgálatot, közületek kerülnek ki a csapatvezérek is, és tudom, hogy minden szükségetekben barátként fog mellettetek állni.

E szavak meggyőzték a katonákat, át is keltek a folyón, még mielőtt a többiek választ adtak volna. Megörült ennek Kürosz, odaküldte Gluszt a sereghez, a következő üzenettel: „Én már most megdicsérlek benneteket, katonák, és gondom lesz rá, hogy ti is dicsérjetek majd engem, vagy ne legyen többé Kürosz a nevem.”

A katonák nagy reményeket táplálva kívántak neki jó szerencsét. Menónt állítólag fejedelmien meg is ajándékozta.

Ezután átkelt a folyón, és követte az egész sereg. A víz egyetlen katonának sem ért mellen felül. A thapszakoszbeliek azt állították, hogy ezen a folyón addig még senki nem kelt át gyalogosan, csak csónakon. A csónakokat viszont Abrokomasz, amikor elvonult, felgyújtotta, hogy Kürosz ne kelhessen át. Az átkelést tehát isteni jelnek tekintették: a folyó nyilvánvalóan leapadt a jövendő király, Kürosz előtt.

Ezután továbbvonult, és kilenc nap alatt ötven paraszangát megtéve, Szírián keresztül az Araxész folyóhoz érkeztek.

Itt sok, gabonában és borban gazdag falu volt. Három napig maradtak, és ezalatt ellátták magukat élelemmel.

5

Ezután továbbvonultak, és öt nap alatt harmincöt paraszangát tettek meg Arabian keresztül a pusztaságban, az Euphratész folyó bal partján. A föld ezen a helyen teljesen sík, lapos, akár a tenger, és üröm nőtte be. És ha volt is valami cserje vagy nádféle, az mind úgy illatozott, mint valami fűszer. Fa nem nőtt rajta, de élt ott mindenféle állat: leginkább vadszamár, nagy struccmadár, azonkívül túzok és zerge. Ezeket a vadakat a lovasok időnként üldözőbe vették. A vadszamár, ha megkergetik, futásnak ered – jóval gyorsabban fut, mint a ló –, majd megáll, amikor pedig ismét a közelébe érnek a lovak, ugyanúgy tesz megint. Nem is lehet elfogni, csak úgy, ha a lovasok egymástól bizonyos távolságban elhelyezkedve, felváltva vadásznak rá. Húsa a szarvaséhoz hasonló, csak puhább. Struccot nem ejtettek; a lovasok nem sokáig tudják üldözni, mert szélsebesen menekül, és miközben fut, kiterjesztett szárnyát vitorlaként használja. A túzokot el lehet fogni, ha gyorsan felverik. Rövid ideig repül – akár a fogolymadár –, és hamar kifárad. Húsa nagyon ízletes.

Ezen a területen átkelve az egy plethron széles Maszkasz folyóhoz érkeztek. Itt egy nagy, néptelen város volt, Korszóté, amelyet a Maszkasz folyó vesz körül. Három napig maradtak itt, és ez idő alatt kiegészítették élelmiszerkészleteiket.

Ezután továbbhaladtak, és tizenhárom napig menetelve a pusztaságban, kilencven paraszangát tettek meg az Euphratész folyó bal partján, míg Pülai városába nem érkeztek. Ebben a menetelésben

rengeteg igásállat pusztult el az éhségtől. Hiszen sem fű, sem fa nem volt sehol, kopár volt az egész vidék. Az ott lakók abból éltek, hogy követ fejtettek a folyó mentén. A malomkővé csiszolt köveket Babülónba vitték és eladták, a pénzen meg élelmiszert vásároltak.

A seregnek kifogyott az élelme, és vásárolni csak a lüdiai árusok piacán lehetett, Kürosz barbár táborában, ahol egy kapithé búza- vagy árpalisztet négy szigloszért mértek. (A sziglosz hét és fél attikai obolosznak felel meg, egy kapithé pedig két attikai khoinix.) A katonák így csak húson éltek. Volt olyan nap, hogy a menetelés igen hosszúra nyúlt, mert vizet vagy takarmányt akartak szerezni.

Egyszer egy szűk, mocsaras és szekérrel járhatatlannak látszó kátyús szakaszhoz értek. Kürosz a környezetében levő legelőkelőbb és legkiválóbb férfiakkal együtt megállt, és megparancsolta Glusznak és Pigrésznek, vegyenek maguk mellé néhány embert a barbár seregből, és segítsenek kiemelni a szekereket. Amikor úgy látta, hogy kissé ráérősen csinálják, úgy tett, mintha megharagudna, és rászólt a körülötte álló perzsa előkelőségekre, hogy ők is gyürkőzzenek neki a szekereknek. Most aztán meg lehetett látni, mi a fegyelem. Ott dobták le a bíborköpenyt, ahol éppen álltak, és drága alsóruhában és bugyogóban siettek föl a meredek domboldalon, mintha a győzelemért futnának; néhányan nyakláncot és karkötőt is viseltek, de nem vetették le, úgy ugrottak be a mocsárba, és mielőtt bárki egyet is gondolhatott volna, kiemelték a szekereket.

Mindebből nyilvánvaló volt, hogy Kürosz siettette a menetelést, és sehol nem időzött, legfeljebb élelemszerzés végett, vagy ha valami más kényszerítő körülmény késztette megállásra. Úgy vélte, minél hamarabb érkezik meg, annál készületlenebb lesz a király, amikor harcra kerül a sor, ha viszont lassan halad, nagyobb sereg gyülekezik a király táborába. A figyelmes szemlélő könnyen észrevehette, hogy az óriás területekkel és rengeteg katonával rendelkező királynak szilárd az uralma, de az utak hosszúsága és erői szétszórtsága következtében, ha rajtaütnek, gyengének is bizonyulhat ez az uralom.

Az Euphratész folyón túl, a pusztaságban, egy jómódú és nagy város állott: Kharmandé. Itt vettek élelmiszert a katonák, és a következőképpen tutaj óztak át a folyón. Bőrsátraikat teletömték könnyű takarmánnyal, majd összehúzták, és összevarrták őket úgy, hogy ne érje víz a szénát. Ezeken keltek át, és vittek át mindent, ami kellett: pálmabort és köleslisztet. Ebből igen sok volt a környéken.

Itt történt, hogy Menón és Klearkhosz két katonája összeszólalkozott valamin. Klearkhosz úgy vélte, hogy Menón embere a hibás, ezért megverette. Az meg ment a seregéhez, és elmondta, mi történt. A katonák erre igen feldühödtek, és megharagudtak Klearkhoszra. Aznap Klearkhosz megvizsgálta az átkelőhelyet, szemügyre vette a piacot, majd néhány ember kíséretében Menón seregén keresztül visszalovagolt sátrához. Kürosz még nem ért oda, mert úton volt. Menón egyik katonája, aki éppen fát vágott, megpillantotta az arra haladó Klearkhoszt, és a fejszét utánahajította. Célt tévesztett. Ekkor egy másik katona kővel kezdte dobálni, aztán egy harmadik is, majd egyre többen, és közben ordítottak. Klearkhosz visszamenekült seregéhez, és azonnal fegyverbe szólította katonáit. A ne-hézfegyverzetűeknek megparancsolta, hogy

pajzsukat térdhez támasztva helyükön várakozzanak, ő maga pedig a thrákokkal meg a lovasokkal – több mint negyven lovas szolgált Klearkhosz hadtestében, javarészt thrákok – Menőn embereire támadt, akik – még Menőn is – megrémültek, és fegyvereikért rohantak. Mások tanácstalanul szemlélték az eseményeket. Proxenosz, aki történetesen később érkezett oda nehézfegyverzetű osztagával, a két csapat közé vezette embereit, lábhoz tétette a fegyvert, és kérlelte Klearkhoszt, ne viselkedjen így. Klearkhosz megharagudott, hogy noha őt kis híján megkövezték, a másik mit sem törődik azzal, ami vele történt, és felszólította Proxenoszt, hogy menjen el az útból.

Eközben odaérkezett Kürosz, és meghallván, mi történt, azonnal dárdát ragadott, híveivel középre vágtatott, és így szólt:

– Klearkhosz, Proxenosz és ti többi görögök, akik itt vagytok, nem tudjátok, mit tesztek. Tudjátok meg, ha ti harcba keveredtek egymással, ugyanazon a napon engem is megölnek, és nem sokkal később benneteket is. Mert ha a mi dolgaink rosszul mennek, félelmetesebb ellenségünk lesz minden barbár, akit itt láttok, mint a király katonái.

E szavak hallatán Klearkhosz észre tért. Az ellenfelek is elálltak a harctól, és letették fegyvereiket.

6

Amikor innen továbbmentek, lónyomokat és trágyát vettek észre az úton. A nyomokból mintegy kétezer lovasra lehetett következtetni. Az előttük haladók felégették maguk mögött a takarmányt meg minden más hasznavehető dolgot.

A perzsa Orontasz, a király egyik rokona, aki hadügyekben igen nagy tekintélynek számított a perzsák között, ármányt szőtt Kürosz ellen. Régebben már háborúskodtak egymással, de később kibékültek. Ez az Orontasz azt mondta Kürosznak, ha ad neki ezer lovast, ő lesből lemészárolja az előttük gyújtogató lovasokat, vagy jó néhányat élve kézre kerít, és így gátat vet a további gyújtogatásnak, ezenfelül megakadályozza, hogy a királynak elvigyék a hírt: látták Kürosz hadát.

Kürosz hasznosnak találta a javaslatot, és megbízta Orontaszt, kérjen minden vezér seregéből egy-egy lovas-csapatot. Orontasz azt hitte, hogy ezek a lovasok készséges emberei lesznek. Levelet írt hát a királynak, hogy nemsokára igen sok lovassal érkezik majd hozzá, és kérte, parancsolja meg a maga lovasainak, fogadják őt barátsággal. Régebbi barátságukról is említést tett a levélben. Az írást egyik hű emberére bízta (legalábbis annak tartotta); az átvette a levelet, de Kürosznak továbbította.

Kürosz elolvasta a levelet, elfogatta Orontaszt, majd sátrába rendelte kíséretének legkiválóbb perzsa tagjait, szám szerint hetet.

A görög vezéreknek megparancsolta, vezessék oda a nehézfegyverzetűeket, és sorakoztassák fel őket fegyveresen a sátor körül. így is cselekedtek, és körülbelül háromezer nehézfegyverzetűt vezettek oda. Kürosz meghívta Klearkhoszt, hogy vegyen részt a tanácskozáson, mert Kürosz is meg a többiek is úgy vélték, hogy ő örvend a legnagyobb tekintélynek a görögök között. Klearkhosz pedig, miután kijött, elmondta barátainak, mint zajlott le Orontasz pere. Mert nem

csináltak titkot belőle.

Kürosz – mesélte Klearkhosz – így kezdte beszédét:

– Idehívtalak benneteket, barátaim, hogy megtanácskozzam veletek, miként tegyük meg ezzel az Orontasszal azt, ami az istenek és az emberek előtt a legigazságosabb. Mert valamikor apám rendelte szolgálatomra ezt az embert. Később, úgymond, bátyám utasítására, harcot indított ellenem, mikor Szardeisz fellegvára az ő kezén volt. Én is hadba szálltam ellene, de úgy harcoltam, hogy végül üdvösebbnek látta, ha eláll a harctól. Aztán jobbot nyújtottunk egymásnak, és kibékültünk. Mondd csak, Orontasz, vétettem én akkor valamit ellened?

– Nem – hangzott a válasz.

– És aztán – kérdezte tovább Kürosz –, noha te magad is bevallód, hogy semmit nem vétettem ellened, mégis átalltál a müsziaiakhoz, és ott csináltál bajt az én vidékemen, ahol csak tudtál?

– Igen – felelte Orontasz.

– És ugye, amikor gyengeségedet felismerted, Artemisz oltárához járultál, és azt mondtad, szánod-bánod bűnödet, meggyőztél engem, és újra kicseréltük hűségünk zálogait?

Orontasz erre is helyeselt.

– Hát akkor mit követtem el ellened, hogy most harmadszor is ily nyilvánvalóan elárultál engem?

Amikor Orontasz bevallotta, hogy semmi sérelem nem érte, Kürosz ezt kérdezte:

– Bevallód hát, hogy igaztalanul jártál el velem szemben?

– Mi mást is tehetnék?

– Lennél-e ellensége az én fivéremnek, nekem pedig barátom és hű emberem? – kérdezte újra Kürosz.

– Ha lennék is, te már soha nem tartanál annak, Kürosz – felelte Orontasz.

Kürosz ekkor így szólt az ott levőkhöz:

– Így cselekszik és így beszél ez az ember. Először te mondd el, Klearkhosz, a véleményedet, mit tartanál jónak.

Klearkhosz pedig a következőket mondta:

– Azt tanácsolom, mihamarabb tegyük el ezt az embert láb alól, hogy ne kelljen továbbra is tartanunk tőle, és legyen időnk rá, hogy tőle megszabadulva, inkább őszinte hajlandóságú barátaink kedvét keressük.

Ehhez a véleményhez csatlakoztak a többiek is – mesélte Klearkhosz. Aztán Kürosz felszólítására mindnyájan felálltak, övénél fogva megragadták Orontaszt, a rokonai is, és ezzel halálra ítélték.

Azután elvezették őt, akik erre parancsot kaptak. Akik korábban földre borulva hódoltak neki, most is, amikor meglátták Orontaszt, földre vetették magukat előtte, pedig tudták, hogy kivégezni viszik.

Miután Artapatésznak, Kürosz leghívebb jogarhordozójának sátrába vitték, nem látta többé Orontaszt senki, sem élve, sem holtan. Azt sem tudta elmondani soha emberfia, miképpen halt meg. Mindenki másképpen képzelte el.

Sírját nem látta soha senki.

Innen felkerekedtek, és három nap alatt tizenkét paraszangát tettek meg Babülónián keresztül. Harmadnapon éjfélkor Kürosz hadiszemlét tartott a síkságon a görög és a barbár hadak felett. Úgy számította, hajnalra ott lesz a király seregestül, hogy harcra keljen velük. A jobbszárny vezetésével Klearkhoszt, a balszárnyéval pedig a thesszaliai Menónt bízta meg. Saját embereit ő maga állította csatasorba.

A seregszemle után, úgy hajnaltájt, szökevények érkeztek a nagy király táborából, és jelentést tettek Kürosznak a király hadáról.

Kürosz összehívta a görög vezéreket meg tiszteket, és megtanácskozta velük, miképpen vezesse a csatát. Majd a következőképpen buzdította őket:

– Görög férfiak! Azért hoztalak ide benneteket, hogy társaim legyetek a harcban, pedig barbár katonám is lett volna elég. De úgy vélem, jobbak és derekabbak vagytok sok barbárnál, ezért magam mellé vettelek benneteket is.

Legyetek méltók a szabadságra, amelynek birtokosai vagytok, és amiért én oly boldognak tartalak benneteket. Mert tudjátok meg: nekem többet ér a szabadság, mint minden vagyonom, többet, mint annak akárhányszorosa. Én tudom, milyen küzdelem előtt álltok, ezért hadd mondom el nektek, hogy ti is tudjátok. Rengetegen vannak ellenfeleitek, és óriási csatakiáltással rontanak majd rátok. Ha ezt kiálljátok, később, amikor meglátjátok, miféle embereink vannak, sajnos úgyis szégyenkeznem kell majd előttetek. Ha igazi férfinak bizonyultok és bátran viselkedtek, úgy bocsátok el mindenkit, aki haza akar menni, hogy az otthoniak irigyelni fogják; de azt hiszem, sokan közületek szívesebben élnek majd nálam, mint otthon.

Ekkor megszólalt Gaulitész, egy szamoszi menekült, Kürosz jó embere:

– Igen ám, Kürosz, de egyesek azt mondják, hogy most, amikor ilyen helyzetben vagy, és közeledik a veszedelem, sok mindent megígérsz, ha azonban jobbra fordulnak a dolgok, semmire sem emlékszel majd. Mások meg azt állítják, hogy talán nem feledkezel meg ígéreteidről, de még ha akarnád, sem tudnád megadni, amit ígérsz.

Kürosz erre így felelt:

– Akkora a mi atyai birodalmunk, emberek, hogy délen a hőség, északon a fagy már lakhatatlanná teszi a vidéket. És mindent, ami e két pont közt van, fivérem barátai, a szatrapák tartanak birtokukban. Ha mi győzünk, titeket, a mi barátainkat kell e vidék uraivá megtennünk. Ezért nem attól félek, hogy nem lesz mit adnom mindegyik barátomnak, ha sorsom jóra fordul, hanem hogy nem lesznek elegen, akiknek adhatok. Nektek, görögöknek pedig, mindegyikőtöknek, még egy-egy aranykoszorút is fogok ajándékozni.

Akik ezt hallották, maguk is sokkal lelkesebbek lettek, és a többieknek is megvitték a hírt. Bementek Küroszhoz a vezérek és más görög katonák is, mind tudni szerették volna, mire számíthatnak győzelem esetén. Kürosz sorra fogadta és megnyugtató szavakkal bocsátotta el őket. Mindenki, akivel szót váltott, azt tanácsolta neki, hogy ő maga ne vegyen részt a harcban, hátul legyen az ő helye, mögöttük.

Klearkhosz is megjelent, és valami ilyesmit kérdezett Kürosztól:

– Gondolod, Kürosz, hogy bátyád harcba bocsátkozik veled?

– Istenemre mondom – válaszolta Kürosz –, ha Dareiosz és Parüszatisz fia ő, nekem pedig testvérem, harc nélkül nem szerzem meg, amit akarok.

A szemlén számba vették a sereget. Tízezer-négyszáz nehézfegyverzetű és kétezer-ötszáz könnyűfegyverzetű görög katona, továbbá a Kürosz mellett szolgálatot teljesítő százezer barbár állt rendelkezésükre, és volt mintegy húsz kaszás harci szekerük is. Az ellenségnek, a hírek szerint, egymillió-kétszázezer katonája és kétszáz kaszás harci szekere lehetett. Ehhez járult még hatezer lovas Artaxerxész vezérlete alatt. Ezek pedig személyesen a királynak voltak alárendelve. A király seregében négy vezér volt: Abrokomasz, Tisszaphernész, Gobrüasz és Arbakész, mindegyikük háromszázezer ember parancsnoka. De seregükből csak kilencszázezer katona és százötven kaszás szekér vett részt a harcban, mert Abrokomasz, aki Föníciából vonult oda, öt nappal a csata után érkezett. Mindezt a nagy király udvarából érkezett szökevények jelentették Kürosznak még a csata előtt, de ugyanezt mondták a hadifoglyok is a csata után.

Innen Kürosz továbbvonult, és a teljes csatarendbe állított görög és barbár sereggel egy nap alatt három paraszangát tett meg; azt hitte ugyanis, hogy még aznap megütközik a királlyal. Mert aznapra kijelölt útszakaszuknak 338

mintegy a felénél mély árok volt kiásva: az öt öl széles és három öl mély árok tizenkét paraszanga hosszúságban húzódott a síkságon keresztül befelé, egészen a méd falig.

(Itt vannak a Tigrisbe vezető csatornák. Négy ilyen csatorna van. Egy-egy plethron szélesek, és iszonyú mélyek. Gabonaszállító hajók járnak rajtuk. Az Euphratészba ömlenek, egy-egy paraszangára vannak egymástól, és hidak ívelnek át rajtuk.)

Az Euphratész mentén igen keskeny út húzódott a folyó és az árok között, húsz láb széles lehetett. Az árkot védősáncnak ásatta a nagy király, amikor hírét vette Kürosz közeledtének. Kürosz meg a sereg áthaladt az említett szűk úton, és máris benn voltak az árokban. Ezen a napon nem bocsátkozott csatába a király: a rengeteg lábnyom – embereké és lovaké – világosan mutatta, hogy visszafelé vonultak.

Kürosz ekkor hívatta Szilanoszt, az ambrakiai jövendőmondót, és háromezer dareikoszt ajándékozott neki, mivel tizenegy nappal azelőtt egy áldozat alkalmával megjósolta, hogy a király tíz napon belül nem fog harcba bocsátkozni.

Kürosz pedig azt mondta:

– Márpedig ha ezekben a napokban nem kell harcolni, akkor már soha. Ezért tíz talentum üti a markodat, ha igazat beszéltél.

Ezt az aranypénzt adta meg neki most, mivel a tíz nap letelt. És mert a király nem gátolta őket benne, hogy az árkon átkeljenek, Kürosz meg a többiek is azt hitték, hogy nem akar harcba bocsátkozni. Gondtalanabbul meneteltek hát a következő napon. Harmadnap Kürosz szekérre ült, és már a legénység sem menetelt előtte zárt rendben. Általában rendezetlen sorokban haladtak, fegyvereiket a szekerek meg az igásállatok vitték utánuk.

8

És már az az idő volt, amikor a piacon a legnagyobb a forgalom, és ők éppen be akarták fejezni az aznapi menetelést, amikor verejtékező lován lélekszakadva odavágtat a perzsa Pategüasz, Kürosz közvetlen környezetének egyik bizalmi embere, és görög és barbár nyelven minden szembejövőnek odaordítja, hogy közeledik a király, hatalmas sereggel, harcra készen. Óriási riadalom keletkezett, mert a görögök is, mások is azt hitték, hogy szétszóródott hadukra most rögtön rá fognak rontani. Kürosz leugrott a szekérről, felöltötte vértjét, lóra szállt, kézbe vette dárdáját, és mindenkinek megparancsolta, ragadjon fegyvert, és foglalja el kijelölt helyét. Erre nagy sietve rendezték soraikat. Klearkhosz az Euphratész folyó felőli jobbszárny élére állt. Melléje csatlakozott Proxenosz meg a többiek sorban. Menőn és csapatteste a görög sereg balszárnyán helyezkedett el. A barbár sereg mintegy ezer paphlagón lovasa, továbbá a görög könnyűfegyverzetű katonaság Klearkhosz mellett vonult állásba a jobbszárnyon. Ariaiosz, Kürosz alvezére, a barbár sereg többi részével a balszárnyon állt csatasorba. Kürosz középen helyezkedett el hatszáz lovassal: valamennyien mell– és csípőpáncélt viseltek, fejükön meg sisakot. Csak Kürosz várta a harcot fedetlen fővel. Azt mondják, a perzsák fedetlen fővel néznek szembe a harc veszélyeivel. Kürosz seregének minden lován homlok– és mellpáncél volt, a lovasok pedig görög tőrt viseltek.

Már délre járt az idő, de az ellenségnek még nyoma sem volt. Mikor pedig eljött a délután, porfelleg keletkezett, mint valami fehér felhő, majd kevéssel utána mintha fekete felhő borult volna a távoli síkságra. Aztán mintha érc is villanna, és máris láthatóvá váltak a dárdák és a közeledő hadsorok. Az ellenség balszárnyán fehér mellvértes lovasok meneteltek, állítólag Tisszaphernész vezette őket. Fonott pajzsot viselő harcosok csatlakoztak hozzájuk, ezek mellé zárkóztak fel a nehézfegyverzetű katonák, akik bokáig érő fapajzsot vittek. Azt mondják, egyiptomiak voltak. Külön meneteltek a lovasok és külön az íjászok. Nemzetségekre osztva vonultak, és minden nemzetség egy-egy zárt, tömött négyszög volt. Előttük haladtak, jókora távolságra egymástól, az úgynevezett kaszás szekerek. A kaszák a kocsi tengelyéből álltak ki rézsút felfelé, a kocsiülés alatt pedig lefelé, így aztán mindent lekaszaboltak, ami útjukba került. Az volt a tervük, hogy benyomulnak a görögök soraiba, és halomra mészárolják őket.

Amit pedig Kürosz mondott a görögöknek buzdító szózatában, hogy tudniillik a barbárok üvölteni fognak, de ne ijedjenek meg tőle, nem következett be: ordítozás nélkül, a lehető legnagyobb csendben, nyugalomban, egyenletes, lassú léptekkel haladtak előre.

Eközben Kürosz a tolmács Pigrésszel meg még három vagy négy emberrel maga is előrelovagolt, és odakiáltotta Klearkhosznak, hogy vezesse seregét az ellenséges sereg közepe ellen, mert ott van a király.

– Ha ott győzünk, mindent megnyertünk! – kiáltotta.

De Klearkhosz látta az ellenséges had közepén levő sűrű tömeget, és jóllehet hallotta Kürosztól, hogy a király a görög balszárnyon túl tartózkodik – ugyanis akkora tömeg vette körül a királyt, hogy noha saját seregének közepén állt, a Kürosz vezette balszárnyon mégis kívül volt –,

mégsem akarta a jobbszárnyat elszakítani a folyótól, mivel félt, hogy kétfelől bekerítik. Azt felelte hát Kürosznak: az ő gondja, hogy minden rendben menjen.

Eközben a barbár sereg egyenletesen haladt előre. A görögök pedig még mindig egy helyben álltak, és a folyamatosan érkező csapataikat rendezték. Kürosz, elhaladva előttük, kissé eltávolodott a hadtól, és tekintetét mindkét irányban körülhordozva, szemügyre vette az ellenséget és a maga seregét.

Megpillantotta őt a görög seregből az athéni Xenophón, odaléptetett hozzá, és megkérdezte, van-e valami parancsa. Kürosz megállította lovát, és kérte, adja tudtul mindenkinek, hogy kedvező volt az áldozat, és kedvező jeleket mutattak az állatok zsigerei is. Alig fejezte be a mondatot, amikor a csatasorokon keresztülhatoló morajlás ütötte meg a fülét. Kérdezte, hogy mit jelentsen e zaj. Xenophón azt felelte, hogy a jelszó már másodszor járja be a sereget. Csodálkozott Kürosz, ugyan ki adhatta ki a jelszót, és megkérdezte, hogy mi az.

– „Zeusz a megmentőnk és a győzelem” – válaszolta Xenophón.

– Elfogadom, így legyen – mondta Kürosz ezt hallván, és ezzel visszanyargalt saját helyére.

És még három vagy négy sztadionra sem lehetett egymástól a két arcvonal, amikor a görögök harci dalra zendítve megindultak az ellenség ellen. Mivel az arcvonal menet közben kissé kicsúcsosodott, a hátramaradottak futni kezdtek. Ugyanakkor mind harci kiáltásban törtek ki, mint amikor Enüalioszt hívják segítségül, és most már mindnyájan rohamra indultak. Vannak, akik azt mondják, hogy dárdájukat pajzsukhoz verdesték, így riasztották meg a lovakat.

Mielőtt egyetlen nyíl is célba talált volna, a barbárok megfordultak, és futásnak eredtek. A görögök teljes erővel üldözőbe vették őket, közben azt kiáltozták egymásnak, hogy ne rohanjanak hanyatt-homlok, hanem csatarendben kövessék ellenfeleiket. A szekerek, elvesztve hajtóikat, összevissza száguldoztak az ellenség és a görögök hadsorai között. A görögök, látván, hogy mi történik, kitértek ugyan az útból, de volt olyan is, aki döbbenten állt, mint valami versenypályán, így oldalba kapta a szekér, de azt mondják, még az ilyennek se lett semmi baja, sőt egyetlen görög sem sebesült meg ebben a csatában, egyetlen katona kivételével, akit a balszárnyon állítólag nyíllövés ért.

Kürosz boldog volt, mert látta, hogy a görögök legyőzték és megfutamították ellenfeleiket, és a körülötte levők már leborulva köszöntötték mint királyt, de nem bocsátkozott további üldözésbe. Szoros csatarendben tartotta hatszáz lovasát, és egyre azt fürkészte, mit fog tenni a király. Tudta ugyanis, hogy a perzsa had közepén tartózkodik: minden barbár vezér középről irányítja a sereget, mert azt hiszik, így vannak a legnagyobb biztonságban, ha kétfelől körülveszi őket a haderő, ráadásul minden parancsuk feleannyi idő alatt jut a sereg tudomására.

A király tehát saját hadának közepén, de Kürosz seregének balszárnyán túl tartózkodott. Mivel sem őt, sem az előtte állókat senki nem támadta szembe, irányt változtatott, hogy bekerítse az ellenséget. Kürosz megijedt, hogy hátba támadják és megverik a görög sereget, ezért szembefordult, hatszáz lovasával rávetette magát a király elé állított hatezerre, és megfutamította őket. Vezérüket, Artagerszészt állítólag ő

maga ölte meg, saját kezével.

Kürosz hatszáz lovasa, a menekülő ellenséget üldözve, szétszóródott. Úgynevezett asztaltársain kívül szinte senki nem maradt mellette. Ezekkel volt hát együtt, amikor megpillantotta a királyt és a körülötte levő sűrű csoportot. Nem tudja türtőztetni magát, „Ott látom az én emberemet!” kiáltással egyenesen nekiront a királynak, mellbe döfi, és a vérten keresztül sebzi meg a királyt – így meséli Ktésziasz orvos, aki azt állítja, hogy ő maga gyógyította a sebet. Kürosz tőre még a király testében van, amikor egy dárda súlyos sebet üt rajta a szeme alatt. Ktésziasz, aki ott volt a közelben, azt is elmondja, hányan haltak meg a király emberei közül, miközben dúlt a harc a király meg Kürosz és a kettejük védelmében csatázó csoportok közt. Kürosz maga is életét vesztette. Kíséretének nyolc legderekabb katonája ott feküdt rajta leterítve. Azt mesélik, hogy leghívebb jogarhordozója, Artapatész, amikor Kürosz a földre zuhant, leugrott lováról és vezérére borult. Vannak, akik azt állítják, hogy a király megparancsolta, ott, Kürosz testén mészárolják le, mások szerint ő maga húzta ki és döfte magába kardját. Aranykardja volt, nyakláncot viselt meg más ékszereket, mint az előkelő perzsák. Kürosz nagyra becsülte, mert jóindulatú volt és hűséges.

9

Hát így végezte be életét Kürosz. Ama réges-régi Kürosz óta nem volt még egy olyan királyi sarj és uralkodni annyira méltó perzsa férfiú, mint ő – mert ebben mindenki egyetért, aki őt közelebbről ismerte.

Mert már kisfiú korában, amikor együtt nevelkedett bátyjával és a többi gyerekkel, ő bizonyult mindig mindenben a legderekabbnak. A perzsa előkelőségek gyermekei ugyanis mind a királyi udvarban nevelkednek; ahol helyes magatartást lehet tanulni, de illetlenséget soha nem hallani, nem is látni. A fiúk szem- és fültanúi, hogy egyeseket kitüntet a király, másokat pedig megbüntet, és így tanulnak meg már gyerekfejjel uralkodni és engedelmeskedni. Kortársai között Kürosz látszott először is a legilledelmesebbnek – készségesebben fogadott szót az idősebbeknek, mint bárki az alacsonyabb származásúak közül –, továbbá ő szerette a legjobban a lovakat, bánni is a legjobban tudott velük. Harci dolgokban, nyíllövésben meg dárdavetésben is őt ítélték a legtanulékonyabbnak és a legszorgalmasabbnak. Amikor felnőtt, igen szeretett vadászni is, és minden kockázatot vállalt a vadállatokkal szemben. Egyszer egy medve támadt rá, de nem ijedt meg, hanem birokra kelt vele. A medve leteperte – Kürosz sokáig őrizte az akkori sérülések nyomait –, végül is leterítette az állatot. Azt, aki először sietett segítségére, úgy megjutalmazta, hogy sokan irigyelték.

Amikor apja Lüdia, nagy Phrügia és Kappadokia helytartóságával megbízta, és még kinevezte mindazon seregek vezérévé, amelyeknek a Kasztólosz-síkságon volt a gyülekezőhelye, először is bebizonyította, hogy számára az a legfontosabb, hogy minden szövetséget, megállapodást és ígéretet feltétlenül megtartson. De bíztak is benne a vezetése alatt álló városok, és bíztak benne az egyes emberek is. Még az ellensége is tudta: ha egyszer Kürosz szövetségre lép vele, biztos lehet a megállapodás megtartásában.

Ezért, amikor Tisszaphernésszel háborúságba keveredett, Milétosz kivételével minden város önként őt választotta Tisszaphernész helyett. A milétosziak féltek Kürosztól, mivel nem volt hajlandó kiszolgáltatni a menekülteket. Tettel és szóval kimutatta: ha egyszer barátságába fogadta a menekülteket, soha nem hagyja el őket. Nem tenné akkor sem, ha még kevesebben volnának, akkor sem, ha még rosszabbul állna ügyük. Aki jót vagy rosszat tett vele, azt mindig túl akarta szárnyalni. Egyesek szerint azért fohászkodott, hogy addig meg ne haljon, amíg jóért-rosszért busásan meg nem fizetett mindenkinek.

Nem volt még egy ember korunkban, akire többen akarták volna rábízni vagyonukat, városukat, sőt akár önmagukat. Azt sem mondhatja senki: Kürosz elnézte, hogy a gazok vagy a becstelenek a markukba nevessenek; a lehető legkíméletlenebbül torolt meg minden bűnt. Az országutakon gyakran lehetett lábuktól, kezüktől, szemüktől megfosztott embereket látni. De a Kürosz uralma alatt álló vidékeken nyugodtan mehetett minden tisztességes görög és barbár, ahová neki tetszett, és vihette magával, amije volt.

Mindenki egyetért benne, hogy Kürosz kiváltképp megbecsülte a jó harcosokat. Először a piszidákkal és a müsziaiakkal keveredett háborúba. Ő maga is részt vett az e vidékeken lezajlott hadjáratokban, és azokat tette meg a leigázott területek helytartójává, akikről látta, hogy önként vállalják a harc veszélyeit. És még más ajándékokkal is kitüntette őket. Ezért aztán a legderekabbak lettek egyszersmind a legszerencsésebbek, a gyávákat pedig csak arra méltatta, hogy ezeket szolgálják. Voltak is bőven, akik örömmel vállalták a veszélyeket, mert – úgy gondolták – Kürosz észreveszi őket. Sőt mi több, ha úgy látta, hogy valaki igaz ember voltával akar kitűnni, nagy gondot fordított rá, hogy gazdagabbá tegye azoknál, akik igazságtalan úton jutottak vagyonhoz. A többi sok más dolog is igazságosan intéződött, így Kürosz megbízható hadsereggel rendelkezett. A vezérek és alvezérek nem pénzért hajóztak hozzá, hanem mert belátták: ha lelkiismeretesen szolgálnak Kürosznak, havi zsoldjuknál jóval többet kereshetnek.

Aki szépen teljesítette parancsát, annak soha nem hagyta meghálálatlanul a buzgalmát. Ezért is mondták, hogy minden dologban Kürosznak vannak a legengedelmesebb hívei. Ha ügyes és tisztességes gazdára talált, aki jól művelte meg a rábízott földet, és hasznot húzott belőle, soha nem rövidítette meg, hanem mindig még többet adott neki. Örömmel fáradoztak az emberek, bátran növelték vagyonukat, és eszükbe sem jutott Kürosz elől eltitkolni, mennyijük van, mert tudták róla, hogy soha nem kívánta az őszinte gazdagok pénzét, csak azoktól vette el, akik titkolták vagyonukat.

Rendkívül szolgálatkész volt mindenkivel szemben, akit barátjává tett, és akit jóindulatú és megbízható segítőtársnak tartott esetleges vállalkozásában – ebben mindenki egyetért. A barátokban segítőtársat keresett, éppen ezért ő maga is igyekezett teljes erejéből barátai segítségére lenni abban, amiről észrevette, hogy el akarják érni.

Azt hiszem, ember még soha nem kapott annyi ajándékot, mint ő, aminek persze sok oka volt. Az ajándékokat mind szétosztogatta, főként barátai között, és mindig figyelembe vette, kinek-kinek milyen az egyénisége, és mire van leginkább szüksége. Mesélik, ha olyasmit küldtek

neki, amivel harcban vagy ékességül testét díszíthette volna, mindig azt mondta, hogy hiába is ékesítené testét ilyesmivel, a férfiú legnagyobb dísze a szépen felékesített jó barát.

Abban nincs semmi csodálatra méltó, hogy bőkezűségben felülmúlta barátait, hisz tehetősebb volt náluk, de hogy figyelmesebb volt barátaihoz, mint azok őhozzá, és készségesebben járt kedvükben, mint azok az övében, azt már bámulatosnak találom. Ha különösen finom italt kapott, gyakran küldött belőle barátainak megkezdett korsókat, azzal a megjegyzéssel, hogy még nem ivott ennél édesebb bort. „Ezt Kürosz küldi neked, és arra kér, idd meg ma azokkal, akiket legjobban szeretsz" – hangzott a bor mellé az üzenet. Máskor pedig megkezdett ludat, fél kenyeret és más effélét küldött, és a küldöncöt megbízta, hogy mondja a következőket: „Kürosznak ízlett ez az étel, azt akarja, hogy te is megízleld."

Ha takarmányszűkében voltak, ő azonban, mivel sok szolgája volt, és nagyobb gondot tudott a beszerzésre fordítani, hozzájutott takarmányhoz, szétküldetett bizonyos mennyiséget, és megparancsolta barátainak, hogy a takarmányt a maguk lovai elé szórják, nehogy éhező lovak szállítsák az ő barátait.

Amikor útja során nagy tömeg nézte, maga mellé rendelte barátait, és komoly beszélgetésbe mélyedt velük, hogy mindenki lássa, kiket becsül leginkább. Mindabból, amit hallok, arra következtetek, hogy nem volt nála népszerűbb ember sem a görögök, sem a barbárok között. Bizonyíték erre az is, hogy Orontasz kivételével senki nem volt, aki Kürosztól, az alattvalótól, átpártolt volna a királyhoz. De a király is csakhamar meggyőződhetett, hogy a hívének tartott Orontasz jobb szívvel van Kürosz iránt, mint őiránta. A királytól azonban, miután a viszály kitört köztük, sokan mentek át Küroszhoz, mégpedig éppen azok, akiket a legjobban szeretett. Ezek arra számítottak, hogy derék viselkedésükkel Kürosznál méltóbb megbecsülésre találnak, mint a királynál. A halála körül lezajlott események is jól bizonyítják, hogy nemcsak ő maga volt kiváló, hanem azt is helyesen tudta megítélni, kik a hű, jóindulatú és megbízható emberek. Mert amikor Kürosz elesett, Ariaiosz kivételével minden barátja és asztaltársa az ő védelmében vesztette életét. Ariaioszt történetesen a balszárnyra osztották be a lovasság parancsnokának. Amikor megtudta, hogy Kürosz meghalt, elmenekült az egész sereggel együtt, amelynek ő volt a vezére.

10

Ekkor levágták Kürosz fejét és jobb kezét. A király és kísérete az ellenséget üldözve betört Kürosz táborába. Ariaiosz és csapatai nem álltak meg, hanem saját táborukon keresztül visszamenekültek előző napi állomáshelyükre. Azt mondják, hogy ez az út négy paraszanga volt.

A király és emberei nemcsak sok holmit zsákmányoltak, hanem elfogták a phókiszi nőt is, Kürosz ágyasát, akit bölcs és szép asszonynak tartottak. A fiatalabb milétoszi nőt is el akarták ragadni a király emberei, de ő meztelenül elmenekült azokhoz a görögökhöz, akik fegyveresen őrizték a málhát. Ezek szembeszálltak a zsákmányolókkal, sokat megöltek közülük, de ők is vesztettek embert. Nem futamodtak meg: megmentették a nőt is

és minden lehetőt, javakat, embereket egyaránt.

A király és a görögök mintegy harminc sztadionra voltak ekkor egymástól. A görögök egyrészt a szemük előtt levő ellenséget üldözték, mintha valamennyit legyőzték volna, másrészt fosztogattak, mint akik már a végső győzelem birtokában vannak. A görögök észrevették, hogy a király seregével a málhásokra tört rá, a király pedig hallotta Tisszaphernésztől, hogy a görögök diadalt arattak a velük szemben álló ellenségen, üldözőbe vették, és egyre nyomulnak előre. Ekkor a király összegyűjtötte embereit, és csatasorba rendezte őket, Klearkhosz pedig hívatta Proxenoszt – ő volt hozzá a legközelebb –, és megtanácskozta vele, hogy siessenek-e mindnyájan a tábor védelmére, vagy elég, ha csak néhány embert küldenek oda.

Eközben látták, hogy a király újra támadni készül, s úgy tűnt, hátulról. A görögök erre megfordultak, mert ebből az irányból várták a rohamot. A király azonban nem erről jött, hanem kívülről megkerülve Kürosz seregének balszárnyát, visszament arra, amerről elindult; közben összefogdosta azokat, akik csata közben átpártoltak a görögökhöz, továbbá magához vette Tisszaphernészt és embereit. Mert Tisszaphernész nem futamodott meg az első összecsapás után, hanem a folyó mentén benyomult a görög könnyűfegyverzetűek közé, csakhogy senkit nem sikerült megölnie, mert a görögök megnyitották soraikat, és ütötték meg dárdákkal árasztották el őket. A könnyűfegyverzetűeket az amphipoliszi Episzthenész vezette, akiről azt mondják, hogy okosan viselkedett. Tisszaphernész, mivel ő húzta a rövidebbet, eltávolodott, de nem fordult meg újra, hanem bevonult a görög táborba, ahol összetalálkozott a királlyal. Csapataikat egyesítve együtt vonultak tovább. Mivel a görög balszárny irányában haladtak, a görögök megrémültek, hogy most oldalba támadják, bekerítik és lemészárolják őket. Ezért azt gondolták, a leghelyesebb lesz, ha széthúzzák a szárnyat, és úgy mozognak, hogy a folyó a hátuk mögé kerüljön.

Miközben ezen tanácskoztak, a király megváltoztatta szándékát, és ugyanabban a csatarendben állította fel seregét a görögökkel szemben, mint az első összecsapásnál. Amikor a görögök meglátták a feléjük nyomuló és csatarendbe állított ellenséget, újra rázendítettek a harci dalra, és még lelkesebben, mint első ízben, megindultak ellenük. A barbárok nem várták be a támadást, hanem még távolabbról, mint előzőleg, megfutamodtak.

A görögök egy faluig üldözték őket, de ott megálltak. A falun túl ugyanis egy domb emelkedett, a király emberei ott állapodtak meg. Gyalogosok nem voltak köztük, a lovasok pedig úgy elárasztották a dombot, hogy nem lehetett pontosan kivenni, mi történik. Egyesek látni vélték a királyi hadijelvényt: kitárt szárnyú arany sast pajzson.

És amikor a görögök egyre tovább nyomultak, a lovasok otthagyták a dombot is, de már nem zárt rendben, hanem összevissza. Egyre kevesebb lett a lovas a dombon, végül mind eltávozott. Klearkhosz nem ment fel a dombra, hanem lent megállította a sereget, és megbízta a szirakuszai Lükioszt és még valakit, hogy menjenek fel és jelentsék, mi van a dombon túl. Lükiosz fellovagolt, szétnézett, és jelentette, hogy fejvesztetten menekülnek. Mindez kevéssel naplemente előtt történt.

A görögök most megálltak, lerakták fegyvereiket, és megpihentek.

Csodálkoztak, hogy sem Kürosz, sem kíséretének egyetlen tagja sem mutatkozik. Nem tudták, hogy Kürosz meghalt, azt hitték, hogy vagy az ellenséget üldözi, vagy még meg akar valamit szerezni, és ezért továbbment. Azon tanácskoztak, maradjanak-e ott, és szállítsák-e oda a málhát is, vagy térjenek vissza a táborba.

Úgy döntöttek, hogy jobb lesz, ha visszatérnek. Vacsora-tájt érkeztek meg a táborba.

Ennek a napnak pedig ez lett a vége: a tábort kifosztva találták, az ellenség nemcsak a málha nagy részét, de enni- és innivalójukat is elvitte. A búzával és borral teli szekereket, amelyeket arra tartogatott Kürosz, hogy a görögök között szétossza, ha hirtelen ínség törne a seregre – állítólag négyszáz ilyen szekér volt –, mondják, szintén kifosztották a király emberei. így aztán a legtöbb görög éhen maradt. Reggel sem ettek aznap, hiszen a király megjelent, mielőtt még étkezéshez oszolhatott volna a sereg. így töltötték ezt az éjszakát.

II. KÖNYV

1

Hogy miként toborozta össze Kürosz a görög hadsereget, amikor hadjáratot indított fivére, Artaxerxész ellen, mi történt az úton, mint alakult a harc, hogyan halt meg Kürosz, és hogyan tértek nyugovóra a táborba visszatért görögök abban a hitben, hogy teljes győzelmet arattak, és Kürosz életben van – mindezt világosan elmondja az előző könyv.

A vezérek, akik pirkadatkor összegyűltek, igen csodálkoztak, hogy Kürosz nem üzeni meg, mit kell tenni, és ő maga sem jelenik meg. Úgy döntöttek, összeszedik minden holmijukat, felfegyverkeznek, és továbbmennek egészen addig, amíg Kürosszal nem egyesülhetnek. Már indulóban voltak, amikor napfelkeltekor megérkezett Proklész, Teuthrania helytartója, a spártai Démaratosz leszármazottja, és Glusz, Tamósz fia. Elmondották, hogy Kürosz meghalt, Ariaiosz elmenekült, és jelenleg azon a táborhelyen tartózkodik a többi barbárral együtt, ahonnan előző nap útra keltek, és azt üzeni, vár még egy napig, hogy jönnek-e vagy sem, de másnap már indul vissza lóniába, ahonnan jött.

Amikor a vezérek és a görög katonák meghallották ezt, mélyen elszomorodtak. Klearkhosz pedig így szólt:

– Bárcsak élne még Kürosz! De minthogy meghalt, vigyétek hírül Ariaiosznak, hogy a királyt legyőztük, és hogy – mint látjátok – senki nem harcol már ellenünk, és ha ti nem jöttök, a király ellen mentünk volna. Üzenjük Ariaiosznak: ha idejön, királyi trónra emeljük. Mert az uralom azé, aki győzött a csatában.

E szavakkal bocsátotta útnak a hírnököket, és velük küldte a spártai Kheiriszophoszt és a thesszaliai Menónt is. Menőn maga akarta, hogy mehessen, mert Ariaiosznak barátja és vendégbarátja volt. Azok távoztak, Klearkhosz pedig maradt. A hadsereg meg úgy, ahogy tudott, igyekezett élelmet szerezni: ökröket és szamarakat vágtak le az igásállatokból.

Tűzifának azokat a nyilakat használták, amelyeket a királytól átpártolt szökevények dobáltak el, és amelyekből sokat találtak, amikor kissé túlmenve a tábor vonalán, oda értek, ahol a csata lezajlott, továbbá fonott

és egyiptomi fa-pajzsokat. Sok kis könnyű pajzsot és üres harci szekeret vittek el még onnan. Ezeket mind felhasználták tűzifának, így főzték meg a húst, és étkeztek aznap.

És abban az órában, amikor a piacokon a legnagyobb a forgalom, megjelentek a király és Tisszaphernész hírnökei. A barbárok között volt egy görög is, Phalinosz, aki Tisszaphernésznél élt, és nagy becsben állt nála, ugyanis szakértőnek adta ki magát a taktika és hadászat kérdéseiben. Megérkeztek tehát, hívták a görög vezéreket, és elmondották, hogy a király – mivel ő a győztes, és Küroszt is megölte – felszólítja a görögöket, hogy adják át fegyvereiket, menjenek a hadiszállásra, és próbáljanak meg kegyelmet kérni. így szóltak a király hírnökei, a görögök meg vészjóslóan hallgattak. Klearkhosz végül megjegyezte: a győztesek nem szokták fegyvereiket átadni.

– Különben – folytatta – feleljétek, vezérek, ezeknek az embereknek azt, amit a legszebbnek és legjobbnak tartotok. Én nemsokára visszajövök.

Ugyanis hívták, hogy tekintse meg az áldozati állat belsőségeit, mivel éppen áldozatot mutatott be. Majd az arka-diai Kleanór szólalt meg, és a legidősebb jogán kijelentette, hogy inkább meghalnak, de nem adják át fegyvereiket. A thébai Proxenosz pedig így beszélt:

– Ami engem illet, Phalinosz, én csak az iránt érdeklődöm, vajon győztesként kéri-e a király a fegyvereket, vagy pedig barátságból ajándékba. Ha győztesként, minek kéri? Miért nem jön ide, és miért nem veszi el? De ha szép szóval akarja megszerezni, mondja meg, mit kapnak a katonák, ha a kedvére tesznek. Phalinosz erre így felelt:

– A király úgy véli, hogy győzött, mivel Küroszt megölte. Mert ugyan ki vitatná el most tőle az uralmat? Titeket is saját tulajdonának tekint, mivel itt vagytok birodalmának közepén, átgázolhatatlan folyóktól körülvéve, és annyi embert zúdíthat reátok, hogy akkor se tudnátok valamennyit megölni, ha egyenesen ezért adná a kezetekre őket.

Ezután az athéni Theopomposz a következőket mondotta:

– Láthatod, Phalinosz, hogy semmi más jó nem maradt már nekünk az életben, mint fegyvereink és bátorságunk. És úgy hisszük, bátorságunknak is csak addig látjuk hasznát, míg fegyvereinket a magunkénak mondhatjuk, és ha lemondanánk róluk, mintha testünktől fosztanának meg bennünket. Ne gondold hát, hogy egyetlen vagyonunkat átadjuk nektek. Ellenkezőleg: ezzel fogunk a ti javaitokért harcolni.

Nevetett Phalinosz, amikor ezt meghallotta, és így szólt:

– Olyan vagy, fiam, mint valami filozófus, és nem is beszélsz ügyetlenül. De tudd meg: ostoba vagy, ha azt hiszed, hogy bátorságotok legyőzheti a király haderejét.

Mondják, hogy voltak, akik simulékonyabban beszéltek: hogy ők híven szolgálták Küroszt, és a király is sok hasznukat látná, ha barátságra lépne velük, és ha bármire, esetleg egy Egyiptom elleni hadjáratra igénybe venné őket, vele együtt győzedelmeskedhetnének.

Közben visszatért Klearkhosz, és megkérdezte, adtak-e már választ. Phalinosz így felelt:

– Mindegyik mást mond, Klearkhosz. Halljuk, te mit mondasz nekünk.

– Én – válaszolta Klearkhosz – örömmel látlak téged, phalinosz, és azt hiszem, mindenki más is. Hiszen görög vagy te is és mi is mindahányan,

akiket itt látsz. Most ebben a helyzetűnkben tanácsot kérünk tőled: mit tegyünk a szóban levő ügyben? Te pedig az istenek színe előtt azt tanácsold nekünk, amit a legszebbnek és legjobbnak vélsz, és ami dicsőséget hoz rád a jövőben, amikor majd emlegetni fogják, hogy egykor Phalinosz, akit a király azért küldött, hogy fegyvereik átadására szólítsa fel a görögöket, ezt a tanácsot adta nekik, amikor véleményét kérték. Mert tudod, hogy Görögországban kell majd beszélni róla, hogy milyen tanácsot adtál.

Így beszélt Klearkhosz nagy ravaszul, mert azt akarta: maga a király követe tanácsolja, hogy ne adják át fegyvereiket, és így bizalmat öntsön a görögökbe.

De Phalinosz furfangosan kitért a válasz elől, mondván:

– Ha csak tizedrész remény volna, hogy épségben kerültök ki a királlyal való harcból, azt tanácsolnám, ne adjátok át fegyvereiteket. De mivel semmi remény a menekülésre, ha a király nem akarja, azt tanácsolom, mentsétek magatokat, ahogy tudjátok.

Klearkhosz erre így felelt:

– Tehát ezt mondod te. Mi viszont, vidd hírül, a következőket üzenjük: vagy úgy hozza a sors, hogy barátságra lépünk a királlyal, és akkor véleményünk szerint a fegyveres barát többet ér, mint az, aki fegyvereit másnak átadta; vagy harcra kerül sor, és akkor jobb a fegyver birtokában harcolni, mint fegyver nélkül.

– Mindezt hírül visszük – mondotta Phalinosz –, de még azt is üzente velünk a király, hogy amíg itt maradtok, fegyverszünet van, ha azonban megindultok, akár előre, akár hátra, háború. Nyilatkozzatok hát erről is: maradtok-e, azaz fegyverszünetet vagy hadiállapotot jelentsek. Klearkhosz így felelt:

– Jelentsd, hogy ebben a kérdésben éppen úgy vélekedünk, mint a király.

– Mit jelentsen ez? – kérdezte Phalinosz.

Klearkhosz pedig így felelt: – Ha maradunk: fegyverszünet, ha pedig megindulunk, akár előre, akár hátra: háború.

Phalinosz pedig újra megkérdezte: – Fegyverszünetet vigyek hírül vagy háborút? Klearkhosz ismét felelt:

– Fegyverszünet, ha maradunk, ha pedig megindulunk, akár előre, akár hátra, háború.

Hogy mit fog tenni, azt nem közölte.

2

Phalinosz hát elvonult, és azok is, akik vele voltak. Proklész és Kheiriszophosz pedig visszaérkezett Ariaiosztól, Menőn azonban nála maradt. Elmondották, hogy Ariaiosz kijelentette: sok nála különb perzsa van, akik aligha tűrnék el az ő királyságát. De ha vele együtt akarnak távozni, felszólítja őket, hogy még az éjjel jöjjenek. Ha nem, ő másnap korán továbbindul.

Klearkhosz pedig így szólt:

– Hát így kell tennünk. Ha megérkeztünk, legyen, ahogy mondtátok, ha meg nem, tegyétek azt, amit a leghasznosabbnak gondoltok a magatok számára.

Ezeknek sem árulta el, mit szándékozik tenni.

A nap már lebukóban volt, amikor Klearkhosz ezek után összehívatta a vezéreket meg az alvezérekét, és a következőket mondotta:

– Barátaim, az áldozat, amelyet azért mutattam be, hogy elszánjuk-e magunkat a király elleni hadjáratra, nem sikerült. És természetes is, hogy nem sikerült. Hiszen, ahogy most megtudtam, a király és miközöttünk ott van a Tigris folyó, amelyen csak hajóval lehet átkelni, hajó nélkül nem juthatunk át rajta, de hajóink nincsenek. Itt azonban nem maradhatunk, hisz nem tudunk élelemhez jutni. De hogy csatlakozzunk-e Kürosz barátaihoz, erre vonatkozóan nagyon kedvező volt a jóslat. így kell tehát tennünk. Most pedig menjetek, és ki-ki egye, amije van. És amikor megszólal a kürt, mintha nyugovóra hívna, készüljetek fel. A második kürtszóra rakjátok holmitokat a málhás állatokra, a harmadikra pedig induljatok meg az előttetek levő csapat után. A málnások legyenek a folyó felőli oldalon, a nehézfegyverzetűek a másikon.

A vezérek és alvezérek távoztak, és követték az utasításokat.

És a későbbiek során is ő vezetett, a katonák pedig engedelmeskedtek. Pedig nem választották meg, de látták, hogy csak ő tudja, amit egy vezérnek tudnia kell, a többiek tapasztalatlanok.

Az ión Epheszoszból a csatamezőig kilencvenhárom napig tartott az út. Hossza ötszázharmincöt paraszanga, azaz tizenhatezer-ötven sztadion. A csatamezőtől Babülónig pedig állítólag háromszázhatvan sztadion.

Szürkületkor a thrák Miltoküthész mintegy negyven lovassal és háromszáz thrák gyalogossal átszökött a királyhoz. Klearkhosz, a megállapodáshoz híven, elindult a többiek élén, katonái követték. Úgy éjféltájt meg is érkeztek első állomáshelyükre, Ariaioszhoz és seregéhez.

A görögök lábhoz tett fegyverrel csatarendben álltak, vezéreik és alvezéreik pedig összegyűltek Ariaiosznál. Megesküdtek ekkor a görögök és Ariaiosz, meg a vele levők közül a legelőkelőbbek, hogy soha el nem árulják egymást, és szövetségesek lesznek. A barbárok még arra is esküt tettek, hogy csalárdság nélkül vezetik őket.

Eskütétel után bikát, farkast, vadkant, kost vágtak le, és egy pajzson fogták fel vérüket. A görögök kardjukat, a barbárok dárdájukat merítették meg a vérben. A szövetségi eskü letétele után Klearkhosz így szólt:

– Nos, Ariaiosz, mivelhogy immáron egy utunk van nektek és nekünk, mondd meg, mi legyen az út iránya? Vonuljunk vissza arra, amerről jöttünk, vagy talán kigondoltál valami más, jobb útvonalat?

Ariaiosz így felelt:

– Ha arra mennénk, amerről jöttünk, éhen pusztulnánk mind egy szálig. Hiszen most semmi élelmünk nincs. Az utolsó tizenhét nap alatt idejövet sem tudtunk mit összeszedni ezen a vidéken, és ha volt is valami, felemésztettük, amikor keresztülhaladtunk. Most hosszabb útra gondolunk, élelemben azonban nem fogunk hiányt szenvedni. Az első napokban a lehető legmesszebbre kell jutnunk, hogy minél távolabb kerüljünk a királyi seregtől. Mert ha már egyszer két– vagy háromnapi út van közöttünk, nem érhet utol bennünket a király. Kis csapattal nem merészkedik üldözni, nagy sereggel pedig nem tud gyorsan haladni. Különben pedig nekik sem lenne élelmük. Ez az én véleményem.

Ez a stratégia csak a menekülésre és a futásra volt jó. De a szerencse jobb stratégiáról gondoskodott. Reggel elindultak – a nap jobbjuk felől

sütött –, és arra számítottak, hogy alkonyatkor megérkeznek Babülónia falvaihoz, és ebben nem is csalatkoztak. De már késő délután mintha ellenséges lovasokat pillantottak volna meg. Azok a görögök, akik történetesen egységüktől elszakadva meneteltek, azonnal visszafutottak soraikba, Ariaiosz pedig, aki sebesült volt, és szekéren vitette magát, leszállt, és páncélt öltött. így tettek emberei is. Miközben fegyvereiket felvették, az előreküldött kémek jelentették, hogy nem lovasok azok, hanem legelésző igásállatok. Arra is nyomban rájöttek mindnyájan, hogy a király valahol a közelben táborozhat. A közeli falvakból ugyanis füstöt láttak felszállni. De Klearkhosz nem vezette embereit az ellenség ellen. Tudta, hogy fáradtak, éhesek, és már későre jár. Mindazonáltal nem tért le az útról, vigyázott, nehogy a menekülés látszatát keltse. Egyenesen vezette a hadat, és alkonyatkor az első csapattal megtelepedett a legközelebbi falvakban, amelyekből még a házak faanyagát is kirabolta a királyi sereg. Az első osztagok valahogy még elszállásolták magukat, de akik később, sötétben érkeztek, szabad ég alatt töltötték az éjszakát, ki hol volt, és lármázva hívogatták egymást, úgyhogy az ellenség is meghallotta őket. így aztán a közvetlen közelükben levő ellenséges katonák elszökdöstek sátraikból. Ez másnap derült ki. Nyoma veszett a közelben minden igásállatnak, katonának, és füst sem szállt fel sehol. A király is megijedhetett a hadsereg előrenyomulásától, ami másnapi intézkedéseiből ki is derült.

Az egyre sűrűsödő éjszaka félelmet keltett a görögökben is. Mint a megriadt emberek, ők is lármáztak és dobogtak. Klearkhosz megparancsolta az éppen nála tartózkodó éliszi Tolmidésznek, a kor legkiválóbb hírnökének, hallgattassa el az embereket, és hirdesse ki a következőket: a vezérek közhírré teszik, hogy egy ezüsttalentum jár annak, aki elárulja, ki eresztette a szamarat a fegyverek közé. Amint ezt kihirdették, a katonák belátták, hogy félelmük alaptalan volt, és hogy a vezérek épségben vannak. Pirkadatkor Klearkhosz megparancsolta a görögöknek, álljanak csatarendbe, éppen úgy, ahogy a csata idején álltak.

3

Amit írtam, azazhogy a király megijedt az előrenyomulástól, a következőképpen derült ki:

Előző nap még a fegyverek átadása ügyében küldött követeket, napfelkeltekor pedig már fegyverszünet megkötése céljából. Az előőrsökhöz érve a követek a vezéreket keresték. Klearkhosz, aki éppen a hadsorokat ellenőrizte, azt mondta az előőrsöknek, közöljék a követekkel, várjanak, amíg ideje lesz. Úgy rendezte el a sereget, hogy a tömötteknek tűnő hadsorok minden oldalról nagyszerű látványt nyújtsanak, és hogy senkit se lehessen észrevenni a fegyvertelenek közül, majd hívatta a követeket. Legjobb fegyverzetű és legdaliásabb katonáinak társaságában ő maga is elébük ment, és ugyanezt hagyta meg a többi vezérnek is.

A követekhez érve megkérdezte, mit kívánnak. Azok azt felelték, hogy fegyverszünet ügyében jöttek, mert őket méltatták arra, hogy a király üzenetét a görögöknek és a görögökét a királynak megvigyék. Klearkhosz erre így felelt:

– Közöljétek vele: mindenekelőtt harcolnunk kell, hogy legyen élelmünk

reggelire, és senki ne merészeljen fegyverszünetről beszélni a görögöknek, aki nem gondoskodik élelemről a számukra.

Hallották ezt a követek, elnyargaltak, majd kisvártatva vissza is tértek. Amiből kiderült, hogy a király – vagy az, akire az ügyet bízták – valahol a közelben tartózkodik. Elmondták, hogy a király méltányosnak találja a kérést, és kalauzokat is hoztak, akik – mihelyt létrejön a fegyverszünet – olyan helyre vezetik őket, ahol majd élelmet szerezhetnek.

Klearkhosz ekkor megkérdezte, vajon csak a hozzá érkező és tőle küldött közvetítőkkel kötnek fegyverszünetet, vagy a többiekkel is.

– A többiekkel is – felelték ők –, mindaddig, amíg meg nem visszük az üzenetet a királynak.

Klearkhosz ezután megkérte őket, vonuljanak félre, majd tanácsot tartott. Úgy döntöttek, jobb lesz fegyverszünetet kötni, szép nyugodtan odamenni, ahol az élelem van, és azt megszerezni.

– Én is így gondolom – mondta Klearkhosz –, de ezt nem közlöm velük most rögtön, még húzom az időt, hadd aggódjanak a követek, hátha nincs kedvünk megegyezni. Különben, azt hiszem, a mi katonáink is ettől tartanak.

És amikor úgy gondolta, hogy elérkezett az idő, közölte a követekkel, hogy meg lehet kötni a fegyverszünetet, és rájuk parancsolt: a legrövidebb úton vezessék őket oda, ahol élelmet lehet szerezni. Azok mutatták az utat. Klearkhosz pedig, miután megkötötte a fegyverszünetet, útnak indult, a hadsereget csatarendbe állította, és a hátvédet ő maga vezette.

Útközben vízzel teli árkokra és csatornákra bukkantak, amelyeken csak hídon lehetett átjutni. így hát hidakat építettek, mégpedig kidőlt vagy erre a célra kivágott pálmafákból. Itt is látható volt mindenki előtt, milyen hadvezér Klearkhosz. Bal kezében dárdát, jobbjában botot tartott, és ha úgy látta, hogy a munkára beosztott katonák közül egyik-másik henyél, kiválasztotta a főlustát, és rávágott. És ő maga sem volt rest, belegázolt az iszapba, nekilátott a munkának, úgyhogy mindenki szégyellte volna, ha nem fáradozik vele együtt. Erre a munkára harminc év körüli katonákat osztottak be. De látva, hogy a vezér dolgozik, hozzáláttak az idősebbek is. Klearkhosz pedig annál inkább igyekezett, mert sejtette, hogy nincsenek mindig így tele vízzel az árkok. Mivel az évszak nem volt alkalmas a föld öntözésére, arra gyanakodott, hogy a király azért vezette ki a földekre a vizet, hogy előre jelezze: útjuk során még sok nehézség vár a görögökre.

Továbbhaladva azokhoz a falvakhoz értek, ahol a kalauzok útmutatása szerint élelmet lehetett szerezni. Sok búza, pálmabor és pálmából főzött frissítő ital jutott nekik. A pálmák datolyaterméséből a szolgahad olyanfajtát kapott, amilyen Görögországban is megterem. Az előkelőknek csodálatosan szép és nagy gyümölcsöket válogattak ki: első pillantásra nem lehetett megkülönböztetni őket a borostyánkőtől. Egy részét meg is aszalták, és félretették csemegének. A datolya finom volt ital mellé, csakhogy fejfájást okozott. A katonák először a pálmafa „velejét” ették meg, sokan megcsodálták formáját és különleges jó ízét, de ez is heves fejfájást okozott. Az a pálmafa, amelyből kiszedik a velőt, teljesen elsorvad.

Itt három napig maradtak. Eközben megérkeztek a nagy király küldöttei: Tisszaphernész meg a király feleségének fivére és három másik

perzsa. Egész sereg szolga követte őket. Mikor a görög vezérek elibük mentek, Tisszaphernész szólalt meg először, és tolmács segítségével a következőket adta tudtukra:

– Görög férfiak, én Görögország szomszédságában lakom, és amikor megtudtam, mily kilátástalan helyzetbe jutottatok, legfőbb gondom az lett, hogy a királynál valahogy kikönyörögjem: engedje meg, hogy benneteket épségben visszavezesselek Görögországba. Tudom, hálára köteleznélek titeket és egész Görögországot. Ezért kérleltem a királyt, mondván: igazán megérdemelném, hogy kedvemre tegyen, hisz én voltam az első, aki Kürosz hadjáratáról értesítettem, és a hírrel együtt rögtön segédcsapatokat is hoztam, és egyedül én nem futamodtam meg a görög csapatok ellen vezényelt hadvezérek közül, hanem keresztültörtem magam, és egyesültem az ő csapataival a ti táborotokban, ahová Kürosz életét kioltván megérkezett, és üldözőbe vettem Kürosz barbár katonáit is ezekkel a velem levő emberekkel, akik mindvégig hűek maradtak a királyhoz. 362

Megígérte nekem, hogy gondolkodik a dologról, de arra kért, kérdezzelek meg titeket, miért indítottatok háborút ellene. Azt tanácsolom nektek, szerényen válaszoljatok, így talán könnyebben kieszközölhetek majd valamit a számotokra.

A görögök félrevonultak tanácskozni. A választ Klearkhosz mondta el:

– Mi nem azért gyűltünk össze, hogy a királlyal harcba szálljunk, és nem is őellene vonultunk, mert te is jól tudod, mennyi ürügyet talált Kürosz, hogy minket ide hozzon, és váratlanul rajtatok üssön. Mégis, amikor láttuk, milyen szörnyű helyzetben van, az istenek és az emberek előtt szégyelltük volna elárulni őt, akitől annyi jót fogadtunk el a múltban. De most, hogy Kürosz meghalt, nem vitatjuk el a királytól hatalmát, és nincs már okunk, hogy kárt tegyünk a király országában, őt sem kívánjuk megölni, inkább hazamennénk, ha senki nem állja utunkat. De ha bántanak, az istenek segítségével védekezni próbálunk, ám nem leszünk hitványabbak annál sem, aki segítségünkre siet: neki is visszafizetjük jóságát, ahogy tőlünk telik.

így beszélt Klearkhosz. Tisszaphernész meghallgatta, majd így szólt:

– Jelentem ezt a királynak, és aztán nektek az ő válaszát. A fegyverszünet maradjon mindaddig érvényben, amíg vissza nem jövök. Piacról mi gondoskodunk számotokra.

Másnap nem érkezett meg, úgyhogy a görögök már gondolkodóba estek. Harmadnap megjött, és közölte: a király megengedte neki, hogy megmentse a görögöket, noha sokan tiltakoztak, mondván, hogy nem teszi jól, ha elengedi azokat, akik hadat viseltek ellene.

Végül ezt mondta:

– Most tehát szavunkat vehetitek, hogy békében keresztülvonulhattok országunkon, ármány nélkül visszavezetünk benneteket Görögországba, és piacról is gondoskodunk számotokra. Ahol pedig nincs vásárlási lehetőség, ott megengedjük, hogy a környékről szerezzetek élelmet. De nektek is meg kell esküdnötök, hogy békésen vonultok keresztül az országon, senkit nem bántotok, amikor piac híján magatok szereztek ételt és italt, és ha piacot nyitunk nektek, akkor megfizettek az élelemért.

Ezt jóváhagyták, esküvel megpecsételték, és Tisszaphernész meg a király feleségének fivére jobbjukat nyújtották a görög vezéreknek és

alvezéreknek. Aztán megszólalt Tisszaphernész:

– Most pedig megyek a királyhoz. Elintézem, ami kell, aztán visszatérek, útra készen, hogy elvezesselek benneteket Görögországba, és magam is megtérjek tartományomba.

4

Ezek után a görögök és Ariaiosz, akik közel táboroztak egymáshoz, több mint húsz napig várakoztak Tisszaphernészre. Közben Ariaioszt felkeresték fivérei és egyéb rokonai, embereit pedig néhány perzsa férfiú látogatta meg, és váltig bátorították őket, hogy a király nem neheztel rájuk, sem Kürosz hadjáratáért, sem másért, ami történt – erre szavukat adták. Mindebből látszott, hogy Ariaiosz és emberei természetesen kevésbé törődtek a görögökkel, ami sok görögnek nem tetszett. Oda is mentek Klearkhoszhoz meg a többi vezérhez, és így szóltak:

– Mire várunk? Vagy talán nem tudjuk, hogy a király leghőbb vágya, hogy minket elpusztítson, mert így akar a többi görögre ráijeszteni, nehogy valaha is eszükbe jusson hadat indítani a nagy király ellen? Most meg álnokul itt várakoztat bennünket, mivel serege még szét van szórva, de ha egyszer újra együtt lesz a had, semmi sem fogja visszatartani, hogy nekünk támadjon. Most talán éppen árkot 364

ásat vagy sáncot építtet, hogy az utat járhatatlanná tegye számunkra, mert jószántából sose hagyná, hogy Görögországba visszatérve hírül vigyük, hogy mi ennyien, ahányan vagyunk, szinte palotájának kapuja előtt legyőztük a királyt, majd nevetve továbbálltunk.

Klearkhosz ekképp válaszolt azoknak, akik ilyeneket beszéltek:

– Ezt fontolgatom én is. De úgy gondolom, ha most elmegyünk, úgy fog tűnni, mintha hadat üzennénk, és meg-szegnők a fegyverszünetet. Aztán meg senki nem fog piacot nyitni nekünk, és senki nem mutatja meg, honnan vegyünk táplálékot, továbbá nem lesz senki, aki kalauzolna bennünket. És abban a pillanatban, hogy ezt megtesszük, Ariaiosz máris elpártol tőlünk, egyetlen barátunk sem marad, mert akik eddig barátaink voltak, azok is ellenségeink lesznek. Aztán nem tudom, van-e még folyó, amelyen át kell kelnünk, de az Euphratészról már tudjuk, hogy az ellenség lehetetlenné teheti rajta az átkelést, ha akarja. És ha harcra kerülne sor, kevés lenne a lovasunk, az ellenségnek pedig sok és kiváló lovasa van. Meg aztán kit öljünk meg, ha győzünk? Ha viszont alulmaradunk, senki, egyetlen emberünk sem menekülhetne meg. Különben sem tudom, miért kellene a nagy királynak, akinek annyi mindene van, esküdöznie, jobbját nyújtania, az istenekre hamisan esküdnie, és adott szavát a görögök és a barbárok előtt meggyaláznia, ha egyszer el akar bennünket pusztítani.

Sok ilyet mondott. Közben pedig, hazakészülőben, megérkezett Tisszaphernész seregével együtt. Jött Oron-tasz is a hadával, és hozta magával a király leányát, hogy feleségül vegye. Tisszaphernész itt átvette a vezetést, piacot biztosított számukra, és megindultak. Tisszaphernésszel és Orontasszal együtt ment Ariaiosz, vitte Kürosz barbár seregét, és táborát is ott ütötte fel, ahol ők.

A görögök sanda szemmel néztek rájuk, külön meneteltek, magukban, és külön kalauzaik voltak. Táboruk mindig majd egy paraszanga

távolságra volt az övéktől. Mindkét fél őrizkedett a másiktól, mint az ellenségtől, ami persze megint gyanakvást szült. Aztán meg valahányszor ugyanarra a helyre mentek fát, élelmet vagy más effélét szerezni, mindig összeverekedtek; ez is viszályt okozott.

Háromnapi menetelés után az úgynevezett méd falhoz érkeztek, majd azon túl folytatták útjukat. A fal kátránnyal összeerősített égetett téglákból épült, húsz láb széles volt és száz láb magas. Hosszúsága állítólag húsz paraszanga. Babülóntól nem messze húzódott.

Ezután két nap alatt nyolc paraszanga utat tettek meg, két csatornán keltek át, az egyiken hídon, a másikon hét csónakból vert hajóhídon. Ezek a csatornák a Tigris folyóból indultak ki, és további csatornákba ágaztak el a földeken; először nagyokban, majd kisebbekben, végül egészen kicsikben, mint a görögországi kölesföldeken.

így érkeztek meg a Tigris folyóhoz. A folyótól tizenöt sztadionra nagy és népes város emelkedett, Szittaké. A görögök a város tövében táboroztak le, egy mindenféle fával sűrűn benőtt gyönyörű, nagy vadaskert szomszédságában. A barbárok átkeltek a Tigrisen, és eltűntek a szemük elől.

Ebéd után Proxenosz és Xenophón éppen a tábor előtt sétálgatott, amikor egy ember odalépett az őrökhöz, és megkérdezte, merre találhatja Proxenoszt és Klearkhoszt. Menónt nem kereste, mégpedig azért nem, mert Ariaiosz-tól, Menón vendégbarátjától jött.

– Én vagyok, akit keresel – mondta neki Proxenosz. Mire az ember így szólt:

– Ariaiosz és Artaozosz küldött, mindketten Kürosz hívei és a ti jóakaróitok Azt üzenik, vigyázzatok, hogy a barbárok az éjszaka folyamán rajtatok ne üssenek. Nagy sereg várakozik a közeli vadaskertben. Még azt is tanácsolja, küldjetek őrséget a Tigris folyó hídjához, mert Tisszaphernész, ha tudja, még az éjjel le akarja bontatni, hogy ne kelhessetek át, hanem beszoruljatok a folyó és a csatorna közé.

Amikor ezt meghallották, Klearkhosz elé vezették az embert, és elmesélték, mit mondott. Klearkhosz zavarba jött, és megijedt. Egy jelenlevő fiatalember végiggondolta a hallottakat, és kijelentette, hogy a támadás és a hídlebontás semmiképpen nem fér össze.

– Mert világos, hogy a támadók szükségképpen vagy győznek, vagy vereséget szenvednek – mondta. – Ha győznek, minek a hidat lerombolni? Hiszen ha mégannyi híd volna is, nem tudnánk hová menekülni, hogy életünket mentsük. Ha pedig mi győzünk, nem lesz merre futniuk, hiszen a hidat lebontották. És bármennyien volnának is odaát, senki nem jöhetne segítségükre, ha a híd le van bontva.

Klearkhosz ekkor megkérdezte a követet, mekkora a terület a Tigris és a csatorna között. Az azt felelte, hogy hatalmas, és számos nagy falu és város van rajta. Ekkor kiderült, hogy a barbárok küldték oda azt az embert alattomos szándékkal, mert attól féltek, hogy ha a görögök elfoglalják a hidat, a szigeten maradnak, ahol egyfelől a Tigris, másfelől a csatorna védené őket, és élelemhez is jutnának a tágas és termékeny területen, ahol földművelőkben nincs hiány. Aztán jó menedékük is lenne, ha rosszat forralnának a király ellen.

Ezek után nyugovóra tértek. A hídhoz azonban mindenesetre őrséget állítottak. De senki nem támadott, és mint az őrök jelentették, a hídhoz

sem közelített az ellenség. Hajnalban átkeltek a harminchét darabból álló hajóhídon, a legnagyobb óvatossággal, mert néhány Tisszaphernésznél tartózkodó görögtől az a jelentés érkezett, hogy átkelés közben meg fogják őket támadni. De ez hazugság volt. Csupán Glusz jelent meg néhányadmagával, hogy megnézze, átkelnek-e a görögök a folyón. Amikor látta, hogy igen, visszasietett.

A másik partra érve négy napig meneteltek, és húsz paraszangát tettek meg. így értek az egy plethron széles Phüszkosz folyóhoz, amelyen híd is volt. Itt egy hatalmas város emelkedett, Ópisz. Ennek a szomszédságában találkozott a görögökkel Kürosz és Artaxerxész más ágyból született fivére, aki hatalmas sereget vezetett Szuszából és Ekbatanából, hogy segítséget vigyen a királynak. Most megállította hadát, és nézte az elvonuló görögöket. Klearkhosz kettős sorban vezette a sereget, és időről időre megálljt parancsolt. Amíg a had eleje állt, szükségképpen állnia kellett az egész seregnek, úgyhogy még a görögöknek is úgy tűnt, mintha rengetegen volnának, és a perzsa is döbbenten szemlélte őket.

Ezután hat napon át Média pusztaságain vonultak, és harminc paraszangát tettek meg. így értek el Parüszatisznak, Kürosz és a király anyjának falvaihoz. Tisszaphernész, hogy meggyalázza Kürosz emlékét, megengedte, hogy a görögök fosztogassanak, de rabszolgát nem ejthettek. Búza, barom és más egyéb volt itt bőven.

Ezután négy napig vonultak a pusztaságban, és húsz paraszangát tettek meg a Tigris folyó jobb partján. Első napi menetelésük alatt meglátták a folyó másik partján Kelainait, e nagy és jómódú várost. Innen a barbárok bőrtutajokon kenyeret, sajtot és bort vittek nekik.

5

Innen a négy plethron széles Zapatasz folyóhoz érkeztek, ahol három napig időztek. Gyanakodtak ugyan, de úgy látszott, nem állítottak nekik semmiféle észrevehető csapdát. Klearkhosz jónak látta, hogy beszéljen Tissza-368

phernésszel, hátha valahogy véget vethetnének a bizalmatlanságnak, mielőtt még háború lesz belőle. Meg is üzente neki, hogy beszélni kíván vele. Tisszaphernész készségesen fogadta. Amikor együtt voltak, Klearkhosz így szólt: – Én tudom, Tisszaphernész, hogy esküt tettünk, és jobbunkat nyújtottuk, hogy nem bántjuk egymást. De látom, mégis óvakodsz tőlünk, mintha ellenségeid volnánk, amit persze mi is észreveszünk, és mi is óvatosak vagyunk. De mivel figyeltelek, és nem észlelhettem, hogy bármi rosszat forralnál is ellenünk, és azt is jól tudom, hogy mi sem gondolunk semmi ilyesmire, elhatároztam, hogy megtárgyalom veled, miképpen tudnánk megszüntetni a kölcsönös bizalmatlanságot. Mert tudom, hogy ha az emberek valamilyen rágalom vagy gyanakvás folytán megijednek másoktól, szeretik elejét venni a bajnak, és jóvátehetetlen rosszat okoznak azoknak, akiknek eszébe sem jutott, hogy bármi rosszat tegyenek. És mivel azt hiszem, az effajta félreértéseket leginkább beszélgetéssel lehet tisztázni, íme, itt vagyok, meg akarlak győzni, hogy semmi okod nem bízni bennünk. Hiszen elsősorban és leginkább az isteneknek tett eskünk tiltja, hogy ellenségek legyünk. Sohasem mondanám boldognak azt, aki tudatában van, hogy

esküjét megszegte. Mert nem tudhatom, milyen gyorsan kellene futnia, hogy az istenek büntetésétől megmeneküljön, van-e oly sűrű sötétség, amely elfedné, és van-e szilárd talaj, amelyen lábát megvethetné. Mert mindenképpen az istenek kezében van minden, és ők mindenütt egyenlő erővel uralkodnak mindenen. így vélekedem az esküvésekről és az istenekről: őrájuk bíztuk magunkat, amikor barátságot kötöttünk. És ami az emberi dolgokat illeti: jelen helyzetűnkben te vagy számunkra a legnagyobb jó. Mert veled együtt lesz minden út járható és áthidalható minden folyó, neked köszönhetjük, ha nem látunk hiányt élelemben, nélküled mindvégig sötétben botorkálnánk, hiszen nem ismerjük az utat, nélküled egyetlen folyón sem tudunk átkelni, nélküled félünk az emberektől, bárkik is, még inkább attól, ha senkivel nem találkozunk, mert akkor mindenhol veszélyek leselkednek ránk. És ha megőrülnénk, és eltennénk téged láb alól, ugyan mi más várna ránk, mint hogy – megölvén jótevőnket – a legszörnyűbb ellenféllel, a királlyal vívjunk harcot. És azt is elmondom, milyen sok szép reménytől fosztanám meg önmagamat, ha bármi rosszat forralnék ellened. Valamikor Kürosz barátságát óhajtottam elnyerni, mert úgy gondoltam, nagyobb hasznára lehet annak, akinek akar, mint kortársai közül bárki más. De most látom, hogy Kürosz hatalma és földje a tiéd, ráadásul a magad tartománya is megmaradt, és hogy a Kürosszal ellenséges királyi haderő a te szövetségesed. Ha így állnak a dolgok, ugyan ki volna oly őrült, hogy ne akarna a barátod lenni? De azt is elmondom, miért reménykedem benne, hogy majd te is jó barátunk akarsz lenni. Tudom, hogy a müsziaiak sok bosszúságot okoznak nektek, és azt hiszem, haderőmmel el tudnám érni, hogy meghódoljanak nektek. Ugyanezt tudom á piszidákról is, és úgy hallom, sok ilyen nép van még. Azt hiszem, el tudnám végezni, hogy soha többé ne zavarják nyugalmatokat. Aztán itt vannak az egyiptomiak, akikre ti most, úgy tudom, a legjobban haragusztok. Nem tudom, találtok-e nálunk jobb szövetségest megfékezésükre. És ha barátja akarnál lenni valamely szomszéd népnek, mily hatalmas barát is lennél, és mily félelmetes úr, ha megbántanak, mikor mi állunk az oldaladon. Mert mi nemcsak zsoldért szolgálnánk neked, hanem hálából is, amit joggal várhatnál el tőlünk, akiket megmentettél. Ha mindezt meggondolom, bizalmatlanságod oly furcsának tűnik nekem, hogy szeretném megtudni, ki az az ügyes szónok, aki el tudja hitetni veled, hogy mi ármányt szövünk ellened.

Ezeket mondotta Klearkhosz.

Tisszaphernész meg így válaszolt:

– Már annak is örülök, Klearkhosz, hogy ily okos szavakat hallok tőled. Úgy látom, felismerted, hogy magadnak akarsz rosszat, ha bármit tervezel ellenem. De hogy megtudd, mily alaptalanul gyanakodtatok a királyra meg rám, hallgass meg te is engem. Ha el akartunk volna titeket pusztítani, azt hiszed, nem lett volna elegendő lovasunk, gyalogosunk vagy nehézfegyverzetű katonánk? Hiszen úgy tehettünk volna tönkre titeket, hogy minket a legcsekélyebb veszély sem fenyegetett volna. Vagy azt hiszed, nem volt megfelelő terület, ahol rátok támadjunk? Nem látjátok, hány síkságon kell keresztülvergődnötök, ahol a lakosok mind a mi embereink? Hány hegyet kell megmásznotok, amelyeket csak meg kellene szállnunk előttetek, és máris járhatatlanok lennének a számotokra; hány folyó van, ahol harcba bocsátkozhatnánk seregetek

akkora részével, amekkorával kedvünk tartja? Aztán vannak olyan helyek is, amelyeken át sem juthattok, ha mi nem segítünk. De ha mindezekben mégis a rövidebbet húznánk, akkor a tűz még mindig erősebb, mint a vetés: felgyújthatjuk, és akkor az éhínség szegül szembe veletek, és azzal bizony nem hadakozhattok, ha mégoly derekak vagytok is. Ennyi eszközzel harcolhatunk ellenetek, miért választanánk akkor azt az egyetlen módot, amely az istenek szemében bűnös és az emberekében gyalázatos? A gyámoltalan, tehetetlen, szorongatott és ráadásul aljas ember tulajdonsága úgy elérni valamit, hogy megszegi az isteneknek tett esküjét, és visszaél az emberek bizalmával. Nem vagyunk mi ilyen megfontolatlanok és együgyűek, Klearkhosz! És ha annyiszor módunkban lett volna elpusztítani benneteket, miért is nem tettük meg eddig? Tudd meg jól, ennek az a kívánságom az oka, hogy megnyerjem a görögök bizalmát, és hogy azokat a katonákat, akikkel Kürosz eddig eljött, és akiknek zsoldon vett hűségében megbízott, noha idegenek voltak, a jótéteményeim adta biztonsággal újra visszavezessem. Hogy mennyire lesztek számomra hasznosak, azt részben már elmondtad, de a legfontosabbat csak én tudom: a fenséges tiara csak a nagy király fejét ékesítheti, de a ti segítségtekkel könnyen viselheti más is – a szívében. Ezt mondta, és Klearkhosz úgy gondolta, hogy igazat beszél. Most ő szólalt meg:

– Ugye minden rosszat megérdemelnek azok, akik rágalmaikkal egymás ellen próbáltak fordítani bennünket, holott annyi okunk van a barátságra?

– Ha vezéreid és alvezéreid eljönnek hozzám – mondta Tisszaphernész –, nyíltan megnevezem azokat, akik azt állították, hogy ármányt szősz ellenem és seregünk ellen.

– Én is elhozom valamennyiüket – mondta Klearkhosz –, és feltárom neked, honnan hallottam rólad.

Tisszaphernész oly barátságos lett a beszélgetés után, hogy ott marasztalta Klearkhoszt, és meghívta lakomára.

Klearkhosz másnap visszatért a táborba, és úgy tett, mintha el is hinné, hogy nagyon jó barátságban van Tisszaphernésszel, és elmondta, amit tőle hallott. Kihirdette, hogy mindenkinek, aki parancsot kap, el kell mennie Tisszaphernészhez, és amelyik görögre rábizonyul, hogy rágalmakat terjesztett, azt megbüntetik mint árulót és mint a görögök ellenségét. Arra gyanakodott, hogy Menón a rágalmazó. Tudta, hogy Ariaiosz társaságában gyakorta találkozik Tisszaphernésszei, és hogy vele, Klearkhosszal, hadilábon áll, fondorkodik ellene, és az egész hadsereget magához akarja ragadni, hogy azon fáradozik, megszerezze Tisszaphernész barátságát. Klearkhosz is törte a fejét, miképpen szerezhetné meg az egész sereg bizalmát, és miképpen szabadulhatna meg vetélytársaitól.

Voltak katonák, akik ellentmondtak neki: ne menjen el minden vezér és alvezér Tisszaphernészhez, ne bízzanak benne. De Klearkhosz addig erősködött, míg keresztülvitte, hogy öt vezér és húsz alvezér odament. Körülbelül kétszáz katona kísérte őket, azzal az ürüggyel, hogy vásárolni mennek.

Amikor Tisszaphernész szálláshelyére értek, a vezéreket, a boiótiai Proxenoszt, a thesszaliai Menónt, az arkadiai Agiaszt, a spártai

Klearkhoszt és az akháj Szókratészt beszólították. Az alvezérek a bejárat előtt maradtak. Nem sokkal később ugyanarra az adott jelre a bentieket lefogták, a kintieket lemészárolták. Ezután néhány barbár lovas keresztülnyargalt a síkságon, és minden szembejövő görögöt – szolgát, szabadot egyaránt – megölt.

A görögök csodálkozva bámulták a táborból a nyargaló lovasokat, és nem tudták, mitévők legyenek, amíg futva meg nem érkezett az arkadiai Kinarkhosz. Hasán seb tátongott, kezében tartotta beleit, úgy mondta el, mi történt. A görögök halálra rémülten futottak fegyvereikhez, mert azt hitték, hogy a barbárok nyomban ott lesznek a táborban. Nem jöttek mind, csupán Ariaiosz, Artaozosz és Mithridatész jelent meg, Kürosz egykori legjobb hívei. A görögök tolmácsa azt állította, hogy ott látja köztük Tisszaphernész fivérét is, felismerte. Körülbelül háromszáz felvértezett perzsa kísérte még őket. Amikor már elég közel voltak, felszólítottak minden görög vezért és alve-zért, ha még van ilyen, hogy lépjenek elő, mert a király üzenetét szeretnék kihirdetni.

A görög vezérek – az orkhomenoszi Kleanór, a sztümphaloszi Szophainetosz – óvatosan előléptek, és velük együtt az athéni Xenophón, hogy megtudják, mi van Proxenosszal. Kheiriszophosz történetesen távol volt: katonáival az egyik faluba ment élelemért. Amikor hallótávolságra voltak egymástól, Ariaiosz megszólalt:

– Görög férfiak! Klearkhosz megszegte az esküt, és vétett egyezségünk ellen, ezért elnyerte büntetését, és meghalt. Proxenosz és Menón pedig, mivel jelentették nekünk az árulást, nagy tiszteletnek örvendenek. Tőletek fegyvereiteket kéri a nagy király. Úgy véli, őt illetik meg, mivel Küroszéi voltak, az ő szolgájáé.

A görögök válaszát az orkhomenoszi Kleanór mondta el:

– Ariaiosz, te, a világ legszörnyűbb embere, és ti többiek, Kürosz egykori barátai! Nem szégyellitek az istenek és emberek előtt, hogy, noha megesküdtetek nekünk, hogy ugyanazokat fogjuk barátainknak és ellenségeinknek vallani, Tisszaphernésszel, a legistentelenebb gonosztevővel együtt mégis elárultatok bennünket, és megöltétek azokat a férfiakat, akiknek esküt tettetek, most pedig az ellenséggel idejöttök hozzánk, hogy minket, többieket is kiszolgáltassatok?!

Ariaiosz így felelt:

– Klearkhoszra előzőleg rábizonyítottuk, hogy összeesküvést sző Tisszaphernész, Orontasz és mindnyájunk ellen, akik velük vagyunk.

Xenophón erre a következőket mondta:

– Ha Klearkhosz esküje ellenére megszegte az egyezséget, elnyerte büntetését. Mert az esküszegők méltán pusztulnak. Proxenoszt és Menónt azonban, a ti jótevőiteket és a mi vezéreinket küldjétek ide. Minthogy ők mindkettőnk barátai, világos, hogy nektek is, nekünk is a legjobb tanácsot fogják adni.

A barbárok ezután sokáig tanácskoztak, majd válasz nélkül távoztak.

6

Az elfogott vezéreket a nagy király elé vitték, és az ő színe előtt lefejezték őket.

Egyiküket, Klearkhoszt, mindenki, aki csak ismerte, rendkívül harcra

kész és harcra termett férfiúnak tartotta.

Mert amíg a spártaiak az athéniakkal háborúskodtak, hűen kitartott, aztán, amikor béke lett, meggyőzte városát, hogy a thrákok sértik a görögök érdekeit, nagy nehezen elfogadtatta tervét az ephoroszokkal, és hajóra szállt, hogy harcot indítson a Kherrhonészoszon és Perinthoszon túl lakó thrákok ellen. Amikor aztán már kint járt, az ephoroszok, nem tudom, miért, meggondolták magukat, és megpróbálták visszahívni az Iszthrnoszról, ő azonban nem engedelmeskedett, hanem továbbhajózott a Hellészpontosz felé. A spártai hatóságok mint lázadót halálra ítélték. Ezért Küroszhoz menekült. Hogy miképpen nyerte meg Kürosz bizalmát, máshol már leírtuk. Kürosz tízezer dareikoszt adott neki. Klearkhosz elfogadta, és nem könnyelműsködte el a pénzt: hadsereget toborzott rajta és megtámadta a thrákokat. Legyőzte, majd kifosztotta őket, és addig folytatta a harcot, amíg Kürosznak szüksége nem lett a seregre. Akkor Küroszhoz vonult, hogy vele együtt háborúskodjék tovább.

Szerintem csak a harcvágyó ember tesz olyat, hogy békében élhetne szégyen és bántalom nélkül, mégis inkább a háborúskodást választja; hogy belefeledkezhetne az örömökbe, mégis inkább vállalja a bajt és fáradságot, csak hogy harcolhasson; hogy háborúra fecsérli vagyonát, pedig nyugodtan élvezhetné.

Mint más az élvezetekre, úgy költötte ő a háborúra a pénzt, mert nagyon szerette a harcot. Harcra termettsége abban is megmutatkozott, hogy szerette a veszélyt, éjjelnappal támadta az ellenséget, és amikor mások rettegtek, ő megfontoltan viselkedett. Egyértelműen ezt állítja mindenki, aki vele harcolt. Született vezérnek is mondták – ami természetéből következett. Mert éppen úgy tudta, mint bárki, hogyan vegye és miképpen szerezze meg a hadsereg számára szükséges élelmet, de ahhoz is kiválóan értett, hogy minden katonájával éreztesse: Klearkhosznak engedelmeskedni kell. Ezt szigorúságával érte el: mogorván viselkedett, érdes hangon beszélt. Keményen büntetett, néha hirtelen haragjában, amit olykor maga is megbánt. De elvből büntetett. Mert az volt a véleménye, hogy a fegyelmezetlen hadsereg hajítófát sem ér. A katona jobban féljen a vezértől, mint az ellenségtől – állítólag ezt is szokta volt mondogatni –, csak úgy áll becsületesen őrt; tudjon elszakadni barátaitól, és készségesen vonuljon szembe az ellenséggel.

Szorult helyzetben a katonák csak az ő szavát akarták hallani, és senki máshoz nem fordultak. Mert sötétlő ábrázata kiritt ilyenkor a többi arc közül, és keménységében az ellenséggel szembeszegülő erőt látták, tehát megmentőjüknek érezték, és nem szigorú parancsnokuknak.

De ha túl voltak a veszélyen, és módjukban állt más vezérhez átmenni, sokan elhagyták. Nem volt benne semmi megnyerő: durva és nyers volt mindig. Úgy voltak vele a katonák, mint a kisfiúk tanítójukkal. Barátságból, szeretetből soha senki nem követte, de vakon engedelmeskedett neki mindenki, aki városa parancsából, szükségből vagy kényszerhelyzetben csatlakozott hozzá.

És mire kivívták első győzelmeiket Klearkhosz oldalán, már sok mindent tudtak, ami hasznavehető harcosokká tette őket: megtanultak bátran viselkedni az ellenséggel szemben, és a vezér büntetésétől való félelem fegyelmezetté kovácsolta őket.

Ilyen vezér volt. De úgy mondják, másoknak nemigen akart

engedelmeskedni. Ötvenéves lehetett, amikor meghalt.

A boiótiai Proxenosz már egészen fiatal korában elhatározta, hogy nagy tettekre hivatott férfiú lesz. Ez a vágy indította rá, hogy a Leontinoiból való Gorgiaszt megfogadja tanítójának. Némi tanulás után már képesnek érezte magát a vezetésre meg arra, hogy mint egyenrangú fél viszonozza a legelőkelőbb férfiak szívességeit, hiszen jó barátságban volt velük. Ekkor csatlakozott Küroszhoz, hogy részt vegyen vállalkozásában. Azt gondolta, hogy ily módon nagy nevet, hatalmat és vagyont szerezhet. Nagy dolgokra vágyott, mégis látható módon fontosnak tartotta azt is, hogy jogtalanul semmihez se jusson. Úgy gondolta, igazságos és becsületes úton kell mindent megszereznie, másképpen soha. A legkiválóbbaknak tudott parancsolni, de arra nem volt alkalmas, hogy katonái körében tiszteletet és félelmet keltsen. Jobban szégyellte magát katonái előtt, mint a katonák vezérük előtt. Nyilvánvalóan jobban félt tőle, hogy emberei meggyűlölik, mint azok attól, hogy ne engedelmeskedjenek neki. Azt hitte, már az is elég a vezetéshez, ha a derék katonákat megdicséri, és a rend ellen vétőket nem dicséri meg. így aztán legkiválóbb társai jó szívvel is voltak iránta, de a hitványak mindig ki akartak rajta fogni, tudván, hogy lehet. Harmincéves lehetett, amikor életét vesztette.

A thesszaliai Menónról köztudomású volt, hogy nagyon vágyódik a gazdagságra; a hatalomra azért áhítozott, hogy vagyonát gyarapíthassa, a megtiszteltetésekre azért, hogy még több haszonra tehessen szert. A leghatalmasabb személyek barátságára törekedett, hogy jogtalan cselekedeteiért ne kelljen lakolnia. Vágyai elérésére az esküszegést, a hazugságot és a csalást tartotta a legrövidebb útnak, az őszinteséget és az igazságot pedig az ostobasággal vélte azonosnak. Nyilvánvaló volt, hogy senkit nem szeretett, és ha azt mondta valakinek, hogy a barátja, biztosan forralt ellene valamit. Az ellenségen nem gúnyolódott soha, de mesélik, hogy valamennyi társából állandóan gúnyt űzött. Arra nem fente a fogát, ami az ellenségé volt – hiszen azt őrizték, és nehéz volt hozzájutni –, annál inkább barátai vagyonára, amit könnyen megszerezhetőnek gondolt, mivel senki nem őrzi. Akiről észrevette, hogy esküszegő és becstelen, attól úgy félt, mint a jól felfegyverzett ellenségtől, a tisztességes és igaz emberekkel pedig úgy próbált bánni, mintha gyávák volnának. Más azzal dicsekszik, milyen istenfélő, igazmondó és igazságos természetű, Menón pedig azzal büszkélkedett, hogy rá tudja szedni az embereket, hazugságokat kohol, és barátait kineveti. Mindenkit neveletlennek tartott, aki nem volt gazember. És ha valakinek be akart férkőzni a kegyeibe, úgy gondolta, az a legjobb, ha megrágalmazza korábbi jó barátait, és máris célt ért. A katonákat úgy akarta engedelmességre bírni, hogy maga is részt vett bűnös cselekedeteikben. Azzal vélt tiszteletet és hódolatot kivívni, hogy megmutatta: ő tudja és ő is akarja a legtöbb gazságot elkövetni. Ha elpártolt tőle valaki, váltig mondogatta, milyen jóságos is ő, hogy nem végzett az illetővel, amíg a hatalmában volt. Persze ami nem látható, azt hazudhatja is róla bárki, a következőket azonban mindenki tudja: .

Arisztipposznál elérte, hogy fiatalon a zsoldosok parancsnoka lett. Kedvét lelte a szép ifjakban: Ariaioszt, noha barbár volt, szeretőjévé tette, egyébként amikor még a szakálla se serkent, ő volt a szakállas Tharüpasz

szeretője. Amikor vezértársai életükkel fizettek azért, hogy Kürosszal hadra keltek a király ellen, ő nem vesztette életét, noha ugyanezt tette. A többiek kivégzése után aztán őt is megbüntette a király, de nem úgy lelte halálát, mint Klearkhosz és a többi vezér, akiket lefejeztek – azt hiszem, ez a leggyorsabb halál –, hanem, azt mondják, még egy évig megcsonkítva tengette nyomorult életét, amíg a vég be nem következett.

Az arkadiai Agiasz és az akháj Szókratész is meghalt. Nem gúnyolta őket senki gyávának a harcban, és a barátság dolgában sem voltak elmarasztalhatok. Mindketten harmincöt év körüliek voltak.

III. KÖNYV

1

Hogy mi mindent tettek a görögök a csatáig, miközben Kürosszal a birodalom belseje felé vonultak, és mi történt a görögökkel Kürosz halála után, miközben a Tisszaphernésszel kötött fegyverszünet után visszafelé meneteltek – már az előző könyvekben megírtuk.

Miután a vezéreket mind elfogták, és az alvezérek kíséretükkel együtt elpusztultak, a görögök nagy válságba kerültek: meghányták-vetették magukban, hogy ott állnak a király palotája előtt, mindenfelől ellenséges népek és városok veszik őket körül, senki nem fog élelmiszert eladni nekik, nem kevesebb, mint tízezer sztadion választja el őket Görögországtól, nincs senki, aki utat mutasson nekik, átgázolhatatlan folyók választják el őket otthonuktól, a Kürosszal együtt vonuló barbárok is elárulták őket, ott maradtak egyedül, egyetlen szövetséges lovas nélkül, úgyhogy nyilvánvaló volt: hiába győznek, senkit meg nem ölhetnek, ha pedig őket győzik le, senki nem marad életben közülük. Mindezt meghányták-vetették magukban, és úgy elkedvetlenedtek, hogy csak kevesen nyúltak a vacsorához, alig néhányan gyújtottak tüzet, és sokan be se mentek éjszakára a táborba, ott dőltek le, ahol éppen elfáradtak, de oly szomorúak voltak, és annyira vágyódtak hazájuk, szüleik, feleségük meg gyermekeik után, akiket többé már nem reméltek viszontlátni, hogy nem jött álom a szemükre. Ebben a hangulatban tértek nyugovóra mindnyájan.

Volt a seregben egy athéni férfi, Xenophón, nem vezér, nem is alvezér, de még katona sem, aki csak azért ment velük, mert régi vendégbarátja, Proxenosz hívta el hazulról, és megígérte: ha velük tart, megszerzi neki Kürosz barátságát, mert ő, úgymond, több jót remél számára Kürosztól, mint hazájától. Xenophón pedig, miután elolvasta Proxenosz levelét, az athéni Szókratésztól kért tanácsot, miképpen vélekedik a hívásról. Szókratész azt gyanította, hogy az állam még bűnösnek mondhatná Xenophónt ezért a barátságért – mivel Kürosz láthatóan lelkesen támogatta a spártaiak harcát Athén ellen –, ezért azt a tanácsot adta Xenophónnak, menjen el Delphoiba, és kérje ki az isten véleményét az utazás felől.

Xenophón el is ment, és megkérdezte Apollónt, melyik istenhez forduljon áldozatával és imájával, hogy az út, amelyre készül, a lehető legszebben és legjobban sikerüljön, és hogy szerencsésen és épségben érkezzék haza. És Apollón megnevezte neki azokat az isteneket, akiknek

áldozatot kellett bemutatnia.

Visszaérkezése után elmondta Szókratésznak a jóslatot. Szókratész pedig hibáztatta, amiért nem azt kérdezte először, vajon menni hasznosabb-e vagy maradni, hanem ő maga döntött úgy, hogy megy, és csak abban kért tanácsot, miképpen teheti meg útját a legszebb eredménnyel.

– De ha már így tetted fel a kérdést – mondta Szókratész –, azt kell tenned, amit az isten parancsolt.

Xenophón pedig az isteni utasításhoz híven bemutatta az áldozatot, és hajóra ült. Szardeiszban utolérte Proxe-noszt és Küroszt, akik éppen indulóban voltak a birodalom belseje felé. Itt mutatták be Kürosznak. Mivel Proxenosz marasztalta Xenophónt, Kürosz is biztatta, hogy maradjon velük, és megígérte, hogy mihelyt véget ér a hadjárat, azonnal elengedi őt is. És azt mondták neki, hogy a piszidák ellen indulnak háborúba. így ment velük: rászedték, de nem Proxenosz szedte rá, hiszen ő sem tudta, hogy a nagy király ellen készülnek, és más görög sem tudta ezt, csak Klearkhosz. De mire Kilikiába értek, mindenki előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a hadjárat a perzsa király ellen irányul. Rettegtek az úttól, mégis legtöbben kedvük ellenére, egymás előtt és Kürosz előtt restelkedve velük mentek. Köztük Xenophón is.

Amikor rájuk tört a bizonytalanság, Xenophón is a többiekkel bánkódott, ő sem tudott aludni. De amikor mégis elszunnyadt, álmot látott: úgy tűnt neki, hogy az ég megdördül, atyai házába villám csap, amitől az egész lángra lobban.

Nagy rémülten felriadt. Az álmot egyrészt kedvező jelnek tekintette, mert a bajoknak és veszélyeknek közepette hatalmas fényt vélt látni, amelyet Zeusz küldött, de meg is ijedt, mivel az álom Zeusztól, a királytól jött, és a tüzet körös-körül látta világítani, azaz talán ki sem juthatnak a király birodalmából, mert mindenfelől akadályokba fognak ütközni.

Hogy mit jelent az ilyen álomlátás, kiderül az álmot követő eseményekből. Mert ez történt. Ébredés után nyomban a következők jutottak eszébe: „Mit fekszem én itt? Telik-múlik az éjszaka, és hajnalra valószínűleg itt az ellenség. És ha egyszer a király kezére kerülünk, az isten sem ment meg bennünket tőle, hogy miután minden lehetséges szörnyűséget végignéztünk, és minden lehetséges borzalmat elszenvedtünk, gyalázatos halállal ne pusztuljunk. Senki nem tesz előkészületeket a védekezésre, senkinek nincs gondja rá, hanem fekszünk, mintha nem volna más dolgunk, mint pihenni. Ugyan melyik városból várom én a vezért, aki az előkészületeket megteszi? És miféle életkort akarok megérni? Hiszen, ha ma kiszolgáltatom magam az ellenségnek, soha nem leszek idősebb.”

Ekkor felkelt, és először is összehívta Proxenosz alvezéreit. Amikor pedig összegyűltek, így szólt hozzájuk:

– Alvezérek! Látva jelen helyzetűnket, én bizony sem aludni nem tudok, mint ahogy, azt hiszem, ti sem tudtok aludni, sem tovább nyugodni. Mert világos, hogy az ellenség mindaddig nem üzen hadat, míg kellőképpen felkészültnek nem érzi magát. Mi viszont nem törődünk vele, hogy miképpen állhatnánk ki ellene a legsikeresebben. Ha megadjuk magunkat, és a nagy király kezére kerülünk, mit gondolhatunk, mi vár ránk? Mit várhatunk tőle, aki keresztre feszítette vele egy anyától

származó, már halott fivérét, de előbb levágta fejét és karját, mit várhatunk tőle mi, akiket nem véd senki, akik hadjáratot indítottunk ellene, hogy trónjától megfosszuk, és szolgasorba taszítsuk, sőt, ha lehet, még meg is öljük? Nem fog-e hát mindent elkövetni, hogy a legválogatottabb kínzásoknak vessen alá bennünket, hogy ezzel egyszer s mindenkorra elriasszon mindenkit, aki háborút akar indítani ellene? Mindent meg kell tehát tennünk, hogy a kezére ne kerüljünk. Amíg a fegyverszünet érvényben volt, örökké csak szántam magunkat, a királyt és embereit pedig igen boldognak gondoltam, mivel oly nagy a földjük, és nem is akármilyen, bőségesen van élelmük, és se szeri, se száma szolgáiknak, barmaiknak, aranyuknak és ruháiknak. Amikor pedig a mi katonáink helyzetén tépelődtem, elgondoltam, hogy nekünk nincsenek semmiféle javaink, legfeljebb vásárolhatunk, de tudtam, hogy már csak nagyon kevés katonánknak van pénze, az eskü viszont köt bennünket, hogy élelmet csak vásárolunk, másképp nem szerzünk – amikor mindezt végiggondoltam, néha már jobban féltem a fegyverszünettől, mint most a háborútól. Minthogy azonban megszegték a fegyverszünetet, úgy érzem, az ő fölényük is, a mi gyanakvásunk is megszűnt. Mert itt hevernek már győzelmi díjként ezek a javak a két tábor között, és annak a birtokába fognak kerülni, aki derekabb lesz. A verseny bírái az istenek; joggal elvárhatjuk, hogy velünk lesznek, hiszen ellenségeink hamis esküjükkel megbántották őket, mi viszont hiába láttuk magunk előtt a nagy bőséget, szigorúan megtartóztattuk magunkat tőle, mert kötött bennünket az isteneknek tett eskü. Ezért azt hiszem, sokkal nagyobb önbizalommal indulhatunk a küzdelembe, mint ők. Ráadásul a mi testünk jobban bírja a fagyot, a hőséget és a megpróbáltatásokat, mint az övék, és hála az isteneknek, gondolkodásunk is nemesebb; az ő harcosaikat pedig könnyebb megsebezni, mint minket, és ha az istenek, ahogy a múltkor tették, most is nekünk adják a győzelmet, megölni is könnyebben fogjuk őket. De talán már mások is gondolkoztak mindezen. Az istenért, ne várjuk meg, hogy a többiek jöjjenek ide, és szólítsanak fel bennünket hősi tettekre; legyünk mi az elsők, mi buzdítsuk vitézségre a többieket is. Lássák rólatok, hogy ti vagytok a legderekabb parancsnokok, sőt a vezéreknél is különb vezérek vagytok. Én pedig, ha ti akarjátok az embereket buzdítani, készséggel követlek benneteket, de ha úgy rendelkeztek, hogy én legyek a vezér, nem fogok életkoromra hivatkozva szabadkozni, hiszen éppen most vagyok a legjobb korban ahhoz, hogy a vészt elhárítsam a fejünk felől.

Így beszélt Xenophón, az alvezérek pedig, hallva ezt, felszólították, hogy vezesse őket. Csak a boiótiai nyelvjárásban beszélő Apollónidész mondotta; balgaság azt állítani, hogy másképp is megmenekülhetnek, mint a király esetleges kegyéből, és már kezdte is sorolni az akadályokat.

De Xenophón a szavába vágott:

– Te csodálatos férfiú, aki nézel, és nem látsz, hallasz, és nem emlékezel! Hiszen itt voltál te is, ezekkel együtt, amikor a Kürosz halálától elbizakodott király hozzánk küldte embereit, és felszólított bennünket, hogy adjuk át fegyvereinket. És amikor nem adtuk át, hanem fegyveresen vonultunk tovább, és mellette vertük fel táborunkat, mit meg nem tett: ideküldte követeit, hogy fegyverszünetet kérjenek, és amíg meg nem kötöttük a fegyverszünetet, ellátott bennünket élelemmel! És amikor

a vezérek és alvezérek, az egyezségben bízva, fegyver nélkül mentek velük tárgyalni – éppen úgy, ahogy te most tanácsolod –, mi történt? Ott vannak most a szerencsétlenek, megverték, leszúrták, meggyalázták őket, még meghalni se tudnak, akárhogy is vágyódnak rá – gondolom. És mindezt tudva, te fecsegőnek mondod azokat, akik védekezésre szólítanak, és azt tanácsolod, tárgyaljunk ismét a királlyal. Én azt gondolom, társaim, hogy nem tűrhetjük meg tovább ezt az embert magunk között, meg kell fosztanunk parancsnoki tisztétől, rakjuk rá csomagjainkat, s mint málha vivőt használjuk. Mert ha görög létére ilyen, csak gyalázatot hoz hazájára és egész Görögországra.

Ezután a sztümphaloszi Agasziasz vette át a szót, és ezeket mondotta:

– De hiszen nincs ennek semmi köze sem Boiótiához, sem Görögországhoz: én magam láttam, hogy mindkét füle át van fúrva, mint a lüdeknek. – Ez így is volt. A férfit elkergették, a többiek pedig sorba járták az egységeket, előhívogatták a vezéreket, ahol egyáltalán maradtak – ahonnan eltűntek, onnan a helyetteseket –, ahol pedig az alvezér még életben volt, ott az alvezért is. Amikor mind együtt voltak, leültek a tábor előtt. Mintegy száz vezér és alvezér gyűlt össze. Majdnem éjfél volt, amikor ez történt. Ekkor Proxenosz legidősebb alvezére, az éliszi Hierónümosz kezdte a beszédet ilyenformán:

– A helyzetet látva, mi magunk is helyesnek tartottuk, vezérek és alvezérek, hogy összegyűljünk és ideszólítsunk benneteket, és megtanácskozzuk, mi helyeset tudnánk tenni. Mondd el nekik is, Xenophón, amit nekünk elmondtál.

Xenophón erre a következőket mondta:

– Mindnyájan tudjuk, hogy a király és Tisszaphernész mindenkit összefogott közülünk, akit csak lehetett, és világos, ha egy mód van rá, a többieket is el akarják tenni láb alól. Azt hiszem, mindent el kell követnünk, hogy soha ne kerüljünk a barbárok hatalmába, hanem, ha lehet, inkább mi kerítsük hatalmunkba őket. Értsétek meg jól, hogy nektek – mindnyájatoknak, akik most összegyűltetek – ez a legválságosabb pillanat. Mert ezek a katonák mind rátok tekintenek, és ha bátortalannak látnak benneteket, gyávák lesznek ők is mind, de ha késznek mutatkoztok szembeszállni az ellenséggel, és másokat is erre buzdíttok, tudjátok meg, követni és utánozni akarnak majd titeket. És úgy is van rendjén, hogy valamivel különbek legyetek, mint ők. Hiszen ti vagytok a vezérek, ti meg a vezérek helyettesei és a parancsnokok: amikor béke volt, az anyagi javakból is, a megtiszteltetésből is több jutott nektek, mint a közkatonáknak, tehát most, háború idején, méltán kívánhatja tőletek az ember, hogy derekabbak legyetek, mint a tömeg, és hogy a megfontolásban meg a tettekben elöl járjatok. Azt hiszem, elsősorban úgy segíthetnétek a seregen, ha gondoskodnátok róla, hogy új vezérek és alvezérek lépjenek az elpusztultak helyébe. Mert vezérek nélkül semmi szép, semmi jó nem jöhet létre – röviden szólva – sehol, de háború dolgaiban aztán végképp nem. Mert szerintem a rend megment, a rendetlenség pedig már sok ember pusztulását okozta. A kellő számú vezér megválasztása után, azt hiszem, itt volna az ideje, hogy összehívjátok a többi katonát, és buzdító szózatot intézzetek hozzájuk. Talán ti is észrevettétek, milyen kedvetlenül fogtak újra fegyvert, milyen kedvetlenül foglalták el őrhelyüket. Nem tudom, ilyen állapotukban mi

hasznukat vehetnők, akár éjjel volna rájuk szükség, akár nappal. De sokkal bátrabbak lennének, ha valaki elterelné gondolataikat, hogy ne csak azon járjon az eszük, mi vár rájuk, hanem azon is, hogy mit fognak tenni. Hiszen tudjátok, hogy nem a tömeg és nem a nyers erő segít diadalra a harcban; az ellenfél többnyire azoknak a rohamát nem állja, akik az istenek kegyelméből bátrabb lélekkel támadnak. Jól átgondoltam én már, bajtársaim: akik mindenáron életben akarnak maradni a háborúban, legtöbbször csúf és gyalázatos halállal halnak, de akik tudva tudják, hogy a halál minden ember közös végzete, és azon versengenek, hogy minél dicsőbben fejezhessék be életüket, úgy látom, inkább megérik az öregkort, és életüket is boldogabban élik, amíg meg nem halnak. Ennek tudatában kell most nekünk is bátornak lennünk, és a többieket is erre buzdítanunk, hiszen háborúban vagyunk.

Ennyit mondott Xenophón, majd elhallgatott. Utána Kheiriszophosz szólalt meg:

– Eddig csak annyit tudtam rólad, Xenophón, amennyit hallottam, nevezetesen, hogy athéni vagy, de most már dicsérlek is azért, amit mondasz és amit teszel, és szeretném, ha minél több ilyen emberünk volna, mert ez mindnyájunk javát szolgálná. De most ne tétovázzunk tovább, barátaim, induljatok máris, és válasszátok meg a vezéreket, akikre szükségünk van. Ennek megtörténte után gyertek a tábor közepére, és hozzátok magatokkal azokat, akiket kiválasztottatok, mi pedig odahívjuk a többi katonát is. Legyen ott Tolmidész hírnök is.

Majd felállt, hogy ne halogassák, hanem tegyék már, amit kell.

Ezután Klearkhosz helyébe a dardan Timasziónt, Szókratész helyébe az akháj Xanthiklészt, Agiasz helyébe az arkadiai Kleanórt, Menón helyébe az akháj Philésziószt, Proxenosz helyébe pedig az athéni Xenophónt választották meg vezérnek.

2

Mire megválasztották őket, már pirkadni kezdett. A vezérek a tábor közepére vonultak, és elhatározták, hogy őrszemeket állítanak, és összehívják a katonákat. Amikor a többi katona is egybegyűlt, elsőnek a spártai Kheiriszophosz állt fel, és a következőket mondta:

– Katonák, nehéz helyzetben vagyunk most, hogy ilyen vezéreket, parancsnokokat és katonákat veszítettünk, ráadásul még korábbi szövetségeseink, Ariaiosz emberei is elárultak bennünket. De ebből a helyzetből is bátran ki fogjuk vágni magunkat, nem szabad csüggednünk, kövessünk el minden lehetőt, hogy győzedelmesen meneküljünk meg. Ha pedig nem, hát haljunk méltó halállal, soha ne kerüljünk élve az ellenség kezébe. Mert azt hiszem, olyan szenvedések várnának ránk, amilyeneket csak ellenségeinkre mérjenek az istenek.

Ezután az orkhomenoszi Kleanór állt fel. Ekképpen beszélt:

– Látjátok, katonák, mily esküszegő és istentelen a király, és látjátok, mily álnok ez a Tisszaphernész, aki azt mondta, hogy ő a görögök szomszédja, ezért nincs nagyobb vágya, mint hogy minket megmentsen; megesküdött, kezet adott rá, mégis rászedett bennünket, és elfogatta vezéreinket. Nem tisztelte még Zeuszt, a vendégbarátság istenét sem: Klearkhosszal együtt lakomázott, így állított csapdát, és ölte meg

embereinket. Ariaiosz pedig, akit mi trónra akartunk emelni, és akivel kölcsönösen megfogadtuk, hogy soha el nem áruljuk egymást, nem féli sem az isteneket, a halott Kürosz emléke előtt sem szégyelli magát; Kürosznak, amíg élt, legkegyeltebb embere volt, most pedig legádázabb ellenségeihez szegődve próbál romlásba dönteni bennünket, Kürosz barátait. De őrajtuk álljanak bosszút az istenek. Mi azonban, akik látjuk ellenségeink aljasságát, nem hagyhatjuk, hogy rászedjenek bennünket, hanem harcoljunk legjobb erőnk szerint, és viseljük el, amit az istenek ránk mérni jónak látnak.

Utána Xenophón állt fel: ékes harci díszt viselt. Azt gondolta ugyanis, hogy ha győzelmet adnak az istenek, a győzelemhez a legszebb dísz illik, ha pedig meg kell halni, helyénvaló, hogy abban a pompában érje az embert a vég, amelyre önmagát méltatta. Beszédhez pedig így fogott:

– Kleanór elmondta a barbárok esküszegését és álnokságát, amit, gondolom, ti is tudtok. Nagyon kétségbeesett helyzetben kellene lennünk, hogy ismét barátságba akarjunk keveredni velük, hiszen láttuk, mit szenvedtek el a vezérek, akik bíztak bennük, és kezükre adták magukat; ha azonban úgy határozunk, hogy fegyverrel állunk bosszút rajtuk azért, amit tettek, és a jövőben minden módon harcolni fogunk ellenük, az istenek segítségével sok szép reményünk van a szabadulásra.

Amikor ezeket a szavakat kimondta, valaki tüsszentett. Ennek hallatára valamennyi katona egyszerre adott hálát az istennek.

– Barátaim – folytatta Xenophón –, mivel a szabadító Zeusz épp akkor küldött jelet, amikor szabadulásunkról szóltunk, fogadjuk meg, hogy mihelyt baráti földre érünk, azonnal hálaáldozatot mutatunk be ennek az istennek, meg a többinek is, tehetségünk szerint. Aki helyesli, amit mondok, tartsa fel a kezét.

Mindenki magasba emelte a kezét. Ezután imádkoztak és paiant énekeltek, majd mikor az isteneknek eleget tettek, Xenophón ismét beszélni kezdett, mégpedig a következőképpen:

– Az imént azt mondtam, hogy sok szép reményünk van a szabadulásra. Mert először is mi megtartottuk az isteneknek tett esküinket, ellenségeink pedig hamisan esküdtek, megszegték a fegyverszünetet, megszegték esküiket. Mivel ez így van, természetes, hogy ellenségeinknek ellenfelei, nekünk pedig szövetségeseink lesznek az istenek, akik egykettőre lealacsonyítják a hatalmasokat, de ha akarják, könnyedén kiszabadítják az alacsony sorban levőket nyomorult helyzetűkből. Aztán meg azokra a veszedelmekre is emlékeztetlek benneteket, amelyek őseinket fenyegették, mert így láthatjátok, hogy hozzátok a bátorság illik, s a bátrakat a legnagyobb szörnyűségekből is kiszabadítják az istenek. Amikor például a perzsák és szövetségeseik hatalmas tömegben jöttek, hogy Athént a föld színével tegyék egyenlővé, az athéniak szembeszálltak velük és legyőzték őket. És megfogadták Artemisznek, hogy annyi kecskét áldoznak neki, ahány ellenséget megölnek, és mert nem találtak elegendő kecskét, elhatározták, hogy attól fogva évenként ötszáz kecskét fognak bemutatni áldozatul, és ezt mind a mai napig megtartották. Később pedig, amikor Xerxész azt a megszámlálhatatlan sokaságú hadat összegyűjtötte, és Görögországba jött, a mi őseink szárazon és vízen megverték a perzsák őseit. Ennek bizonyítékául láthatók diadalmi jelek, de a legnagyobb emlékeztető

azoknak a városoknak a szabadsága, amelyekben ti születtetek és nevelkedtetek: ne feledjétek, hogy csak az isteneknek hódoljatok, a zsarnokoknak soha. Mert ilyen ősöktől származtok. Ezt nem azért mondom, mintha szégyent hoztatok volna rájuk. Sőt, nem sok nap telt el azóta, hogy szembeszálltatok a perzsákkal – amazok utódaival –, sokkal többen voltak, mint ti, és az istenek segítségével mégis legyőztétek őket. Akkor Kürosz királyságáért vitézkedtetek, most a ti életetekért folyik a harc, illő tehát, hogy még sokkal vitézebbek és merészebbek legyetek. És most bízvást bánhattok határozottabban az ellenséggel is. Akkor nem voltak róluk tapasztalataitok, láttátok a mérhetetlen tömeget, az ősi elszántságot, mégis rohamot mertetek indítani ellenük; de hogyan is félhetnétek tőlük most, amikor már bebizonyosodott, hogy számbeli fölényük ellenére sem tudják állni támadástokat. És azt se higgyétek, hogy helyzetűnk rosszabb lett, amiért Kürosznak régebben mellettünk álló csapatai elpártoltak tőlünk. Ők ugyanis hitványabbak még azoknál is, akik vereséget szenvedtek tőlünk, hiszen azzal, hogy bennünket cserbenhagytak, megfutottak előlük. Inkább lássuk az ellenség oldalán azokat, akik meg szoktak futamodni, mint a mi sorainkban. És ha közületek valaki esetleg azon aggódna, hogy nekünk nincsenek lovasaink, az ellenségnek pedig sok van, gondolja meg: tízezer lovas tulajdonképpen tízezer ember. Hiszen lóharapástól és rúgástól még senki nem vesztette életét a csatában, mert ami a harcban történik, azt a férfiak csinálják. És nem állunk-e mi sokkal biztosabb talajon, mint a lovasok? Hiszen ők lovuktól függnek, és nemcsak tőlünk rettegnek, hanem attól is, hogy leeshetnek, mi viszont biztosan állunk a földön, sokkal erősebben sújtunk le a szembejövőkre, és könnyebben eltaláljuk, akit akarunk. Csak egyetlen dologban van előnyük a lovasoknak velünk szemben: biztosabban menekülhetnek, mint mi. Ha meg a csatáktól nem féltek, és csupán azért vagytok elkeseredve, mert Tisszaphernész már nem kalauzol bennünket, a király pedig nem nyittat piacot nekünk, gondoljátok meg, hogy mi jobb: ha az a Tisszaphernész vezet minket, akiről kiderült, hogy életünkre tör, vagy azok az általunk választott férfiak, akiket mi bíztunk meg a vezetéssel, és akik majd tudják: ha vétenek ellenünk, saját életük, saját épségük ellen vétenek. Hát az élelmet jobb-e az ő piacukon vásárolni, ahol keveset mérnek sok pénzért, pedig már nincs pénzünk, mint nekünk magunknak elvenni, ha kell, erővel, mégpedig annyit, amennyit ki-ki akar? És ha már beláttátok, hogy az utóbbi jobb, de arról kezdtek el gondolkodni, hogy a folyókon nem lehet átjutni, mert átkelés közben nagy bajotok eshet, fontoljátok meg, hogy nem cselekedtek-e a barbárok e tekintetben a lehető legostobábban. Hisz nincs olyan folyó, amelyen, még ha a forrásától távol átgázolhatatlan is, forrásvidékénél ne lehetne átjutni, úgy, hogy még a térde sem lesz vizes az embernek. De ha a folyók sem engednének át bennünket, és útmutatónk sem akadna, akkor sem szabad elvesztenünk bátorságunkat. Mert tudjuk, hogy a müsziaiaknak – akikről igazán nem mondható, hogy bátrabbak volnának nálunk – sok jómódú és nagy városa van a király birodalmában, és tudjuk, hogy a piszidáknak szintén. Azt pedig mi magunk láttuk, hogy a lükaónok megszállták a síkságon levő erődítményeket, és a perzsák földjét pusztították. Ezért én azt tanácsolnám, ne mutassuk ki nyíltan, hogy hazafelé tartunk. Tegyünk úgy, mintha mi is itt kívánnánk valahol letelepedni. Tudom, hogy a király

a müsziaiaknak szívesen adna kalauzokat meg kezeseket biztosítékul, hogy sértetlenül jutnak ki országából, és utat nyitnak nekik még akkor is, ha négyes fogatokon kívánnának elvonulni. Tudom, hogy értünk is szíves örömest megtenné, ha azt látná, hogy maradásra rendezkedünk be. Csak egytől félek: ha már hozzászoktunk ahhoz, hogy tétlenül és bőségben éljünk, hogy a médek és a perzsák szép s hatalmas asszonyaival és lányaival háljunk, elfelejtjük a hazafelé vezető utat mi is, akárcsak a lótuszevők. A helyes és jó szerintem az volna, ha először is megpróbálnánk visszatérni családunkhoz Görögországba, és megmagyaráznék a görögöknek, hogy magukra vessenek, ha szűkölködnek, hisz módjukban volna idehozni és gazdaggá tenni azokat, akik most ott nyomorognak. Hiszen, barátaim, világos, hogy a javak a hatalom birtokosainak jutnak osztályrészül. Most arról kell beszélnünk, miképpen lehetne utunkat a legbiztonságo-sabbá tenni, és ha harcra kerül a sor, miképpen harcoljunk a legsikeresebben. Először is, azt hiszem, el kell égetnünk szekereinket, hogy ne a kocsik irányítsák utunkat, hanem úgy vonuljunk, ahogy a seregnek a legjobb. Aztán el kell égetnünk a sátrakat is. Cipelni nehéz őket, hasznukat meg nem látjuk, sem a harcban, sem az élelemszerzésben. És szabaduljunk meg többi felesleges poggyászunktól is -csak attól nem, amit a háború vagy az evés, ivás céljából hordunk magunkkal –, hogy minél többen lehessünk fegyverben, és a lehető legkevesebb katonának kelljen málhát vinnie. Hiszen tudjátok, hogy a vesztesek minden vagyona úgyis idegen kézbe kerül; ha meg győzünk, az ellenséget tekinthetjük majd teherhordóinknak. Utoljára még egy dologról kell beszélnem, és ezt tartom a legfontosabbnak. Látjátok, hogy az ellenség addig nem mert harcba bocsátkozni velünk, amíg vezéreinket le nem fogták. Azt hitték, ha vezéreink megvannak, és mi engedelmeskedünk nekik, elég erősek vagyunk hozzá, hogy felülkerekedjünk a csatában, de ha vezetőinket lefogják – vélték –, a fejetlenségben és a zűrzavarban elpusztíthatnak bennünket. Mostani vezéreink legyenek sokkal kötelességtudóbbak a régieknél, a vezetésük alatt álló katonák pedig sokkal fegyelmezettebben engedelmeskedjenek feljebbvalóiknak, mint régen. Határozzuk el: aki nem engedelmeskedik, azt nemcsak vezére, hanem mi is megbüntetjük, bármelyikünk legyen is jelen. így csalódik a legjobban az ellenség: mert azon a napon tízezer Klearkhoszt lát majd egy helyett, olyanokat, akik egyetlen személy hitványságát sem tűrik. De itt az ideje, hogy befejezzük, mert hamarosan itt lehet az ellenség. Akinek tetszik, amit mondtam, minél hamarabb hagyja jóvá, hogy dolgunk végére járhassunk. De aki jobbat tud ennél, még ha közember is, ne restelljen előállni. Hisz mindnyájunk közös megmeneküléséről van szó.

Azután Kheiriszophosz szólalt meg:

– Ha még valami szükségesnek látszik azon kívül, amit Xenophón mondott, később is megtehetjük. De amit most mondott, azt szerintem minél hamarabb jóvá kell hagynunk. Nyújtsa fel a kezét, aki ezen a véleményen van.

Mindenki felnyújtotta a kezét.

Most Xenophón felállt, és ismét megszólalt:

– Hallgassátok csak meg, barátaim, mi jutott még eszembe. Nyilvánvalóan oda kell mennünk, ahol élelmet találunk. Hallom, hogy

innen legfeljebb húsz sztadionra szép falvak vannak. De cseppet sem csodálkoznék, ha az ellenség – akár a gyáva kutya, amely üldözőbe veszi s ha lehet, megharapja az arra menőket, de ha megkergetik, elfut –, szóval ha az ellenség nyomunkba szegődne, miközben elvonulunk. Talán nagyobb biztonságban menetelnénk, ha a fegyveresekből négyszöget alakítanánk, hogy a málhásokat és a poggyászt lehetőleg semmi veszély ne fenyegesse. Ha most kijelöljük, kik vezessék a négyszöget, kik haladjanak az élen, kik a két oldalon és kik legyenek a hátvédek, nem kell majd tanácskoznunk, ha nyakunkon az ellenség, hanem nyomban bevethetjük szépen rendezett sorainkat. Ha valaki jobbat tud ennél, legyen másképp, ha nem, akkor Kheiriszophosz vezesse a menetet – elvégre ő is spártai –, a két szárnyról a két legidősebb hadvezér gondoskodjék, a hátvédeket pedig egyelőre mi, a legfiatalabbak – én és Timaszión – fogjuk vezetni. Később pedig, ha ezt a csatarendet már kipróbáltuk, majd mindig megtanácskozzuk, mikor mi a legelőnyösebb. Aki jobbat tud, mondja meg.

Senki nem szólt ellene, ezért így folytatta:

– Aki elfogadja, tartsa fel a kezét. Elfogadták.

– Most pedig – mondta – menjünk, és tegyünk, amiben megállapodtunk. S aki közületek még látni akarja övéit, ne feledje, hogy bátran kell viselkednie, csak így lehet célt érni. Aki élni akar, igyekezzék győzni, mert a győztesek dolga ölni, a legyőzötteké pedig elpusztulni. És aki vagyonra vágyik, igyekezzék felülkerekedni. Mert a győztesek a sajátjukat is megmenthetik, a legyőzötteket is elvehetik.

3

Mikor mindezt megbeszélték, felálltak és távoztak. A szekereket és a sátrakat elégették, a feleslegből kiosztották egymás között, kinek mire volt szüksége, a többit meg tűzre vetették. Amikor mindez megvolt, reggelikészítéshez láttak. Miközben az ételt készítették, megérkezett Mithradatész mintegy harminc lovassal, és hallótávolságnyiról szólítva a hadvezéreket, a következőket mondta:

– Görög férfiak! Mint tudjátok, Küroszhoz is hű voltam, irántatok is jóindulattal vagyok. Ide nagy félelemnek közepette jövök. Ha most azt látnám, hogy valami jó menekülési tervet eszeltetek ki, minden emberemmel hozzátok csatlakoznék. Mondjátok hát meg nekem mint barátotoknak, aki jóindulattal van irántatok, és veletek együtt óhajt menetelni, hogy mi a szándékotok.

A vezérek tanácskoztak, és úgy döntöttek, hogy a következőt válaszolják. Szószólójuk Kheiriszophosz volt.

– Az a szándékunk, hogy ha hazatérhetünk, a lehető legnagyobb kímélettel vonulunk keresztül a területen, de aki utunkat állná, azzal erőnket nem kímélve megküzdünk.

Mithradatész megpróbálta bebizonyítani nekik, hogy a király beleegyezése nélkül nem menekülhetnek meg. Ekkor rájöttek, hogy alattomban küldték kémnek. Hiszen a biztonság okáért ott volt mellette Tisszaphernész egyik bizalmi embere is. A vezérek már csak ezért is úgy döntöttek, hogy jobb lesz, ha elhatározzák: amíg ellenséges földön vannak, nem üzenik meg a háborút. Mert az ellenség követei behálózták a

katonákat, és többet elpusztítottak közülük. Az egyik alvezért, az arkadiai Nikarkhoszt is sikerült elpusztítaniok, aki éjjel mintegy húsz emberével elhagyta a görögöket.

Ezután étkeztek, majd átkeltek a Zapatasz folyón, és a málhásokat meg a poggyászt körülfogva, rendezett sorokban továbbmentek. Még nem tettek meg nagy utat, amikor Mithradatész újra megjelent kétszáz lovassal és mintegy négyszáz rendkívül gyors és fürge íjásszal meg parittyással. Először mintha barátsággal közelítettek volna a görögök felé, de amikor már elég közel értek, egy csoportjuk – lovasok és gyalogosok egyaránt – hirtelen nyilazni, egy másik csoportjuk meg parittyázni kezdett, és sok katonát megsebeztek.

A görög hátvédek szörnyű veszteséget szenvedtek, de semmit nem tehettek: a krétaiak ugyanis nem tudtak oly messzire nyilazni, mint a perzsák, és mivel védtelenek voltak, a nehézfegyverzetűek mögé húzódtak, a dárdások pedig szintén nem tudták oly messzire hajítani a dárdáikat, hogy a parittyásokat eltalálják. Ezért Xenophón úgy gondolta, hogy utánuk kell iramodniuk. Üldözőbe is vette őket azokkal a nehéz– és könnyűfegyverzetű katonákkal, akik éppen vele voltak a hátvédnél, de egyetlenegy ellenséget sem tudtak elfogni. A görögöknek ugyanis nem voltak lovasaik, a gyalogosok rövid úton nem érhették utol a futó gyalogosokat, üldözés közben pedig nem távolodhattak el messzire a csapatjuktól. A barbár lovasok még menekülés közben is sebeket osztogattak: lovon ülve hátrafelé lőtték ki nyilaikat. Amennyit üldözés közben előrenyomultak a görögök, ugyanannyit kellett harc közben hátrálniuk. így aztán egész nap nem tettek meg többet huszonöt sztadionnál, és csak alkonyatkor értek a falvakhoz.

A csüggedés ekkor újra hatalmába kerítette őket. Kheiriszophosz és a legidősebb hadvezérek szemrehányást tettek Xenophónnak, hogy üldözés közben elszakadtak a csapattól, hogy önmagukat veszélynek tették ki, de az ellenségben nem tettek kárt. Hallva ezt Xenophón, belátta, hogy megérdemelte a szemrehányást, és hogy a tények bizony a vezéreknek adnak igazat.

– De kénytelen voltam üldözőbe venni őket – mondta –, mivel láttam, hogy ha egy helyben maradunk, szörnyű veszteségeket szenvedünk, és semmit nem tehetünk ellene. De igazat mondtok, mert akkor sem tudtunk többet ártani nekik, amikor aztán utánuk eredtünk, és bizony csak nagy nehezen tudtunk visszavonulni. Hála legyen az isteneknek, hogy nem jöttek nagy haderővel, hanem csak kevés emberrel, mert így nem szenvedtünk ugyan nagy károkat, mégis kiderült, mire van szükségünk. Mert most az ellenség oly messziről lövi ki nyilait és parittyáit, hogy sem a krétaiak nyilai, sem a dárdavetők fegyverei nem tudják őket eltalálni. Ha pedig üldözőbe vesszük őket, messzire nem szakadhatunk el a csapatunktól, kis területen viszont, bármily fürge is a mi gyalogosunk, nem találhatja el az ellenséges gyalogost, ha annak egy nyíllövésnyi előnye van. Ha el akarjuk kerülni, hogy menetelés közben kárt tehessenek bennünk, a lehető leggyorsabban parittyás- és lovasosztagokat kell szerveznünk. Hallom, hogy vannak seregünkben rhodosziak, azoknak állítólag legtöbbje ért a parittyához, és kétszer olyan messzire lőnek, mint a perzsa parittyások. Mert a perzsák öklömnyi kövekkel parittyáznak, ezért csak rövid távolságra tudnak lőni, a rhodosziak ezzel szemben az

ólomgolyók használatához is értenek. Ha tehát megvizsgáljuk, kiknek van közülünk parittyája, és megfizetjük őket, annak pedig, aki hajlandó új parittyákat készíteni, pénzt adunk, továbbá, ha egyéb kedvezményeket találunk ki azok számára, akik vállalják a parittyások szerepét a kijelölt helyen, valószínűleg sok embernek vehetjük majd hasznát. Látom, hogy a seregnek lovai is vannak: néhány itt van nálam, néhány Klearkhosz lovaiból maradt meg, aztán ott van a sok zsákmányolt teherhordó is. Ha ezeket mind összeszedjük, kicseréljük a málhás állatokkal, és felszerszámozzuk őket lovasaink számára, valószínűleg ezek is árthatnak majd valamit a menekülő ellenségnek.

Tetszett ez a javaslat is. Azon az éjszakán mintegy kétszázan álltak be parittyásnak, másnap pedig kiválasztottak mintegy ötven lovat és lovast, és ellátták őket bőrruházattal meg mellvérttel. A lovasság vezérének az athéni Lükioszt tették meg, Polüsztratész fiát.

4

Azt a napot még ott töltötték, de másnap kora hajnalban felkerekedtek és továbbmentek. Át kellett haladniuk egy szoroson, és tartottak tőle, hogy átkelés közben megtámadja őket az ellenség. Amikor átjutottak, újra megjelent Mithradatész ezer lovassal és mintegy négyezer íjásszal meg parittyással. Mert ennyi embert kért és kapott Tisszaphernésztől, azt ígérvén neki, ha elfogja a görögöket, kezére adja őket, hisz a múltkori összecsapást, noha ők maguk alig voltak néhányan, baj nélkül megúszták, de az ellenségben – így hitte Mithradatész – igen nagy kárt tettek.

A görögök már vagy nyolc sztadionra maguk mögött hagyták a szorost, amikor Mithradatész átvonult hadával. Ekkor kihirdették a könnyű– és nehézfegyverzetűeknek, hogy kikre vár majd az üldözés feladata, és megmondták a lovasoknak is, hogy bátran vessék majd magukat az ellenségre, mert elég nagy had van a nyomukban.

Mikor Mithradatész utolérte őket, záporozni kezdtek a görögökre a parittyák és a nyilak. Jelt adott a kürt, a kijelölt osztagok nyomban rárontottak az ellenségre, és a lovasság is megindult. Mithradatész emberei nem állták a rohamot, hanem a szorosba menekültek. Az üldözés során sok barbár gyalogos elpusztult, és a görögök mintegy tizennyolc lovast élve kézre kerítettek a szorosban. A halottakat, bár nem kaptak rá parancsot, a görögök megcsonkították, hogy még nagyobb félelmet keltsenek az ellenségben.

Az ellenség, miután így járt, elvonult, a görögök pedig a nap hátralevő részében biztonságban haladtak tovább, és megérkeztek a Tigris folyóhoz. Itt terült el egy nagy, kihalt város, Larissza. Régen médek lakták. A városfal szélessége huszonöt, magassága száz láb volt, kerülete két paraszangát tett ki; agyagtéglából épült és húsz láb magas kőalapzaton nyugodott. Egykor, amidőn a perzsák elragadták a médektől az uralmat, a perzsák királya sokáig hiába ostromolta a várost. Egyszer azonban a nap egy felhő mögé bújt, teljes sötétség lett, mire az emberek elcsüggedtek, és a király végül így vette be Larisszát. E város mellett egy plethron széles és két plethron magas kőpiramis emelkedett. Ezen sok barbár húzódott meg: a szomszédos falvakból menekültek ide.

Innen továbbvonultak, és egy nap alatt hat paraszangát megtéve, egy

puszta falhoz érkeztek, amely egy város előtt épült. Meszpila volt ez a város, egykor médek lakták. Az ötven láb széles és száz láb magas téglafal ötven láb széles, ugyanolyan magas, csiszolt égetett téglából készült talapzatra épült, és hat paraszanga volt a kerülete. Azt mesélik, hogy amikor a perzsák elragadták a médektől az uralmat, ide menekült Médeia, a méd király felesége. Hiába ostromolta a perzsák királya a várost, sem hosszú körülzárással, sem rohammal nem tudta bevenni. Zeusz azonban egy villámcsapással megrémítette a városlakókat, és így bevették a várost.

Innen elindulva négy paraszangát tettek meg a következő állomáshelyükig. Ugyanide érkezett meg Tisszaphernész is. A maga lovasait hozta, a király vejének, Orontasznak a hadát, és azokat a barbárokat, akik Kürosszal együtt vonultak ide, meg azokat a katonákat, akiket a király fivére bocsátott a király rendelkezésére, és mindezeken kívül amennyi katonát még a király adott neki – így aztán hatalmas sereg jelent meg.

Odaérkezésük után Tisszaphernész a hadsorok egy részét hátul állította fel, más részét pedig oldalt rendezte csatasorba, de nem mert rárontani a görögökre, mert nem akarta veszélynek kitenni magát. Csak a parittyásoknak meg az íjászoknak parancsolta meg, hogy lőjenek. De amikor a szétszórtan elhelyezkedő rhodosziak parittyázni, az íjászok nyilazni kezdtek, és senki nem tévesztett célt – amit akkor sem tehettek volna, ha nagyon akarják –, Tisszaphernész gyorsan lőtávolon kívül húzódott, és hadsorai visszavonultak.

A nap hátralevő részében a görögök megállás nélkül meneteltek, a perzsák pedig követték őket, és messziről lődöztek rájuk, de semmi kárt nem tettek bennük. A rhodosziak ugyanis messzebbre lőttek parittyájukkal, mint a perzsák és mint a legtöbb íjász. A perzsa íjak nagyok, úgyhogy a krétaiak fel tudták használni a zsákmányolt nyilakat; jó hasznát is vették az ellenség nyilainak, és a levegőbe lődözve gyakorolták a nyilazást. A falvakban bőven találtak íjakhoz való húrt és ólomgolyót, amit a parittyákhoz lehetett felhasználni. Ezen a napon, amikor a görögök elérték a falvakat, és tábort ütöttek, a barbárok visszahúzódtak, mivel a távolharcban ők húzták volna a rövidebbet. Másnap ott maradtak a görögök, és élelmet szereztek. A falvakban bőséggel volt élelem. A rákövetkező napon a síkságon vonultak keresztül, Tisszaphernész a távolból követte és lőtte őket.

Ekkor rájöttek a görögök, hogy a négyszögletes csatarend nagyon is előnytelen, ha az ellenség a nyomukban van. Mert a szűk utakon, hegyeken vagy hidakon a négyszög két oldala benyomódik, a nehézfegyverzetűek meg szükségképpen kiszorulnak, így amikor szorongatják is őket, és meg is vannak zavarodva, csak nehezen tudnak menetelni, és a nagy rendetlenségben nem képesek cselekedni. Amikor viszont a két szárny ismét széthúzódik, az imént kiszorultak elszakadnak a derékhadtól, a két szárny között űr keletkezik, és az elszakadt katonák elvesztik bátorságukat, pedig már nyomukban az ellenség. És amikor hídon vagy valami más átjárón kell áthaladniuk, mindenki meg akarja előzni a másikat; ilyenkor könnyen megtámadhatja őket az ellenség.

Amikor a vezérek rádöbbentek erre, összeállítottak hat, egyenként mintegy száz főből álló csapatot, alvezéreket rendeltek az élükre, és

minden ötven és huszonöt ember mellé külön parancsnokot állítottak.

Így valahányszor benyomódtak a menetoszlop szárnyai, a vezérek utolsónak maradtak, hogy ne veszélyeztessék az oldalvonalakat, máskor pedig a szárnyakon kívül haladtak.

Amikor pedig a négyszög két oldala ismét távolabb került egymástól, kitöltötték a középen keletkezett űrt: ha az üres tér szűkebb volt, csapatonként vonultak fel, ha szélesebb, megkétszerezett, ha pedig egészen széles, megnégyszerezett arcvonallal, hogy a középső teret mindig kitöltsék. Amikor pedig szűk úton vagy hídon kellett áthaladniuk, már nem zavarodtak meg, hanem szép sorban keltek át a parancsnokok. Ha meg valahol emberekre volt szükség a csatarend kitöltéséhez, kéznél voltak.

így meneteltek négy napig. Az ötödik napon valami királyi lakot pillantottak meg, és körülötte számos falut. Magas dombokon át vezetett ide az út. A dombsor végén hegy emelkedett, ennek lábánál feküdtek a falvak. A görögök természetesen örültek, amikor a dombokat megpillantották, hiszen ellenségeik lovon követték őket. De amikor a síkságról felkapaszkodtak az első dombra, majd leereszkedtek, hogy aztán a másodikra menjenek fel, hirtelen megjelentek a barbárok, fentről dobáltak, parittyáztak és nyilaztak lefelé, miközben a perzsák korbácsütésekkel serkentették őket. Sok görögöt megsebesítettek, legyőzték a könnyűfegyverzetűeket, és arra kényszerítették őket, hogy a nehézfegyverzetűek mögé húzódjanak, úgyhogy ezen a napon sem a parittyásoknak, sem az íjászoknak nem lehetett hasznát venni, mert a tömeg közepén vonultak.

Az elgyötört görögök ezután megpróbálták üldözőbe venni az ellenséget, de nehéz fegyverzetűk miatt alig tudtak felkapaszkodni a dombtetőre, közben pedig az ellenség már gyorsan le is ereszkedett a domboldalon. És amikor újra meg akarták támadni ellenfeleiket, újra ez történt. A második dombon sem alakultak másképp a dolgok, ezért végül elhatározták, hogy a harmadik dombról addig nem mozdítják el a katonákat, amíg a négyszög jobbszárnyáról fel nem vezetik a könnyűfegyverzetűeket a hegyre. És amikor a könnyűfegyverzetűek az üldözők fölé kerültek, az ellenség már nem támadta a lefelé ereszkedő görögöket, mert félt, hogy elvágják, és kétfelé kell hadakoznia. A nap hátralevő részében egyrészt a dombokon keresztül, másrészt a hegyek mellett elhaladva vonultak. így érkeztek meg a falvakhoz. Itt nyolc orvost állítottak munkába: sok volt a sebesült.

Három napig időztek ezen a helyen, egyrészt a sebesültek miatt, másrészt mert bőven találtak élelmet: lisztet, bort és a lovaknak összegyűjtött árpát. Mindezt a vidék szatrapája hordatta össze számukra. Negyednap leereszkedtek a síkságra. De minthogy Tisszaphernész utolérte őket hadával, a szükség rákényszerítette őket, hogy letáborozzanak az első faluban, amelyet meglátnak, és ne vonuljanak harcolva tovább. Hiszen sok volt a harcképtelen, sebesült katona, sokan ezeket vitték, mások az utóbbiak fegyvereit cipelték. De mikor letáboroztak, és a barbárok a falut megközelítve lőni próbálták őket, már nagy fölényben voltak a görögök. Hiszen sokkal előnyösebb a táborból kirontva védekezni, mint menet közben harcolni a támadó ellenséggel.

Mikor bealkonyodott, elérkezett az ideje, hogy az ellenség

visszavonuljon. A barbárok ugyanis féltek, hogy éjjel rajtuk ütnek a görögök, ezért hatvan sztadionnál közelebb soha nem vertek tábort. Mert éjjel bizony nehéz helyzetben van a perzsa sereg. Lovaik ki vannak kötve, sőt a legtöbb ló még meg is van béklyózva, hogy el ne futhasson, ha véletlenül elszabadulna. Ha lárma hallatszik, a perzsa harcosnak először fel kell szerszámoznia és fel kell zabláznia lovát, majd vértet kell öltenie, és csak azután szállhat lóra. Mindez pedig nehéz dolog éjjel, különösen zűrzavarban. Ezért szoktak messze a görögöktől tábort verni.

Amikor a görögök észrevették, hogy a barbárok indulóban vannak, és egymást szólongatják, ők is kihirdették a visszavonulási parancsot, mégpedig az ellenség füle hallatára. A barbárok egy kis ideig még halogatták az indulást, de később mégiscsak felkerekedtek. Nem tartották tanácsosnak, hogy éjnek idején meneteljenek és térjenek meg táborukba. Amikor a görögök látták, hogy valóban elmentek, fölkerekedtek, és mintegy hatvan sztadionra továbbvonultak, így akkora távolság keletkezett a két sereg között, hogy sem a következő, sem a harmadik napon nem tűnt fel az ellenség.

A negyedik éjjel az előrenyomuló barbárok elfoglaltak egy magasan fekvő területet, egy hegycsúcsot azon a vidéken, amerre a görögök el akartak vonulni. Ez alatt vezetett le az út a síkságra. Amikor Kheiriszophosz meglátta, hogy a hegycsúcsot elfoglalták, hívatta a hátvédeknél tartózkodó Xenophónt, azzal a paranccsal, hogy vigye előre a könnyű-fegyverzetűeket. De Xenophón nem vezette oda őket, mert megpillantotta Tisszaphernészt és egész hadát. Ő maga azonban előrevágtatott, és megkérdezte:

– Miért hívatsz?

– Láthatod – felelte Kheiriszophosz –, hogy elfoglalták a magaslatot a síkságra vezető út fölött, és ha nem kergetjük el őket, nem mehetünk el arra. De miért nem hoztad ide a könnyűfegyverzetűeket?

Xenophón azt felelte, hogy nem tartotta tanácsosnak védtelenül hagyni a hátvédeket éppen most, amikor feltűnt az ellenség.

– De itt az ideje – mondta Kheiriszophosz –, hogy megtanácskozzuk, miképpen űzhetnők el az ellenséget a magaslatról.

Xenophón látta, hogy a hegy legmagasabb orma éppen seregük fölött emelkedik, és hogy onnan út vezet le arra a dombra, amelyen az ellenség tartózkodik.

– Az volna a legjobb, Kheiriszophosz, ha minél hamarább felmásznánk a hegyoromra, mert ha elfoglaljuk, nem maradhatnak az út fölött. Ha akarod, maradj lent a sereggel, és én megyek föl, de ha kívánod, menj te a hegyre, és én maradok itt.

– Rád bízom – mondta Kheiriszophosz –, azt válaszd, amit akarsz.

Xenophón azt felelte, hogy ő mint fiatalabb inkább felmegy, és kéri, hogy adjon melléje néhány harcost a sereg elejéről, mert már késő volna hátulról hozni. Kheiriszophosz vele küldte az élen álló könnyűfegyverzetűeket, sőt a négyszög közepéről is adott vele legénységet, ezenkívül annak a háromszáz válogatott harcosnak, akiket ő rendelt a négyszög első csatasorába, megparancsolta, hogy kövessék Xenophónt. Ezután a lehető leggyorsabban elindultak. Amikor a magaslaton várakozó ellenséges harcosok észrevették, hogy a görögök fel akarnak hágni a csúcsra, nyomban megindultak ők is, és versengve

igyekeztek az orom felé. A görögök hangos kiáltozásban törtek ki, úgy biztatták egymást, és ordítozva buzdították egymást Tisszaphernész emberei is.

Xenophón katonái mellett nyargalt, és lováról bátorította őket.

– Harcosok, arra gondoljatok, hogy Görögországért, gyerekeitekért, asszonyaitokért küzdőtök. Még egy kis erőfeszítés, és már fenn is vagyunk.

A sziküóni Szótéridész így szólt:

– Nem vagyunk egyforma helyzetben, Xenophón. Te lovon ülsz, én pedig pajzsom súlya alatt görnyedek.

Xenophón, amikor ezt meghallotta, leszállt lováról, kilökte Szótéridészt a sorból, elvette pajzsát, és megindult vele, amilyen gyorsan csak tudott. De mert lovaspáncélja is rajta maradt, nagy teher nyomta. Az elöl haladóknak megparancsolta, hogy lassan nyomuljanak előre, a hátulsóknak pedig, akik nehezen tudták követni, hogy zárkózzanak föl. Szótéridészt meg addig ütötték, dobálták és szidalmazták társai, míg rá nem kényszerítették, hogy pajzsát visszavéve tovább meneteljen. Xenophón újra lóra ült, és amíg járható volt az út, lovon haladt, de amikor a hegy járhatatlanná vált, leszállt, és gyalog igyekezett tovább. A görögök az ellenséget megelőzve jutottak föl. Ekkor a barbárok megfordultak, és futásnak eredtek, ki amerre tudott, a görögök pedig elfoglalták a hegyormot.

5

Tisszaphernész és Ariaiosz csapatai egy másik úton mentek, Kheiriszophosz és emberei leereszkedtek a síkságra, és tábort ütöttek egy gazdag faluban. Sok más gazdag falu is volt ezen a síkságon a Tigris folyó mellett.

Estefelé hirtelen megjelentek a barbárok, és leméstároltak néhány görögöt, akik azért széledtek szét a síkságon, hogy fosztogassanak: sok jószágot zsákmányoltak, és átszállították a folyón. Ekkor Tisszaphernész és emberei megkísérelték, hogy felégessék a falvakat. Néhány görög erre nagyon megijedt, mert arra gondoltak, hogy nem lesz 404

honnan élelmet szerezni, ha az ellenség mindent feléget előlük.

Kheiriszophosz emberei hazatértek a portyázásból. Xenophón, aki éppen lefelé ment, szembetalálkozott velük, és soraik mellett elhaladva így beszélt hozzájuk:

– Látjátok, emberek, hogy az ellenség beismerte: ez már a ti vidéketek? Mert azt, amit a szerződésben kikötöttek, hogy ne égessük föl a király földjeit, most ők maguk szegik meg, és úgy pusztítják a vidéket, mintha idegeneké volna. De ha valahol hagynak valami élelmet maguknak, meg fogják látni, hogy mi is megtaláljuk hozzá az utat. Úgy gondolom, Kheiriszophosz, szembe kell szállnunk a gyújtogatókkal, mintha a mi területünkről volna szó.

Kheiriszophosz így felelt:

– Nekem nem ez a véleményem. Hamarább abbahagyják, ha mi is gyújtogatunk.

Mikor visszatértek szálláshelyükre, a katonák az élelem körül foglalatoskodtak, a vezérek és alvezérek pedig gyűlést tartottak. A helyzet

világos volt. Egyik oldalon óriási hegyek emelkedtek, másik oldalon ott volt a folyó, amely olyan mély volt, hogy mélységét még dárdákkal sem tudták megmérni. Ilyen bizonytalanságban voltak, amikor egy rhodoszi férfi odament hozzájuk, és így szólt:

– Emberek, én szívesen átviszlek benneteket négyezres csoportokban, ha gondoskodtok mindarról, amire szükségem van, és ha egy talentum bért fizettek érte.

Amikor megkérdezték, mire van szüksége, így felelt:

– Kétezer tömlőre van szükségem. Sok birkát, kecskét, ökröt és szamarat látok erre. Ha megnyúzzuk őket, és bőrüket felfújjuk, könnyen átkelhetünk. Szükségem van még azokra a kötőfékekre is, amelyeket az igásállatokhoz használtok. Ezekkel összekötözöm a tömlőket, és rájuk erősített, horgonyként a vízbe bocsátott kövek segítségével külön-külön rögzítem őket. A tömlőket parttól partig vezetem, majd mindkét oldalon rögzítem, és fát meg földet dobok rájuk. És rögtön meglátjátok, hogy nem fogtok elsüllyedni: mindegyik tömlő két embert bír el, nem merül a vízbe, a fa meg a föld pedig azért lesz ott, hogy le ne csússzatok róla.

Tetszett a vezéreknek a férfiú ötlete, de kivihetetlennek tartották. Hisz a másik parton ott volt egy sereg lovas, hogy megakadályozzák az átkelést, ezek már a kezdet kezdetén sem hagyták volna, hogy bármit is megvalósítsanak az elképzelésből.

Másnap, ismét Babülónnal ellentétes irányba, a még fel nem perzselt falvak felé fordult a sereg; a falvakat lángba borították, majd továbbmentek. Az ellenség így nem is közelíthette meg őket, csak figyelte, és csodálkozva várta, hogy merre fordulnak a görögök, és mit forgatnak a fejükben.

A katonák az élelemmel foglalatoskodtak, a vezérek pedig újra összegyűltek, elővezették a foglyokat, és apróra kifaggatták őket a környező vidékről. Azok elmondták, hogy déli irányban, amerről jöttek, Babülón és Média felé vezet az út, kelet felé Szuszába és Ekbatanába jut az ember – állítólag ott tölti a tavaszt és a nyarat a király –, ha átkelnek a folyón, nyugat felé Lüdiába és Ióniába jutnak, ha pedig észak felé fordulnak, a hegyeken keresztül a kardukhoszokhoz vezet az út. Elmondták, hogy a kardukhoszok a hegyekben elszórva laknak, harciasak, és nem engedelmeskednek a perzsa királynak. Egyszer be is tört hozzájuk egy százhúszezer főből álló királyi sereg, de oly kedvezőtlen volt a terep, hogy egyetlenegy sem tért vissza közülük. De amióta a sík vidék szatrapájával egyezségre léptek, érintkeznek egymással.

Amikor ezt a vezérek meghallották, letáboroztatták a sereget, de kizárták azokat, akik azt mondták, hogy mindenfelé ismerik az utat, mert nem árulták el, hogy merre szándékoznak menni. Az volt ugyanis a véleményük, hogy a hegyeken át vonulva be kell nyomulniuk a kardukhoszok földjére. Mert ha keresztülvonulnak ezen a vidéken - mondták a foglyok –, Arméniába érnek, egy hatalmas és gazdag országba, ahol Orontasz uralkodik. Innen pedig könnyen mehetnek oda, ahova akarnak.

Ezután áldozatot mutattak be, hogy a nap bármely órájában elindulhassanak. Mert féltek, hogy a hegyi átjárót előre megszállja az ellenség. Kihirdették a parancsot, hogy vacsora után szedjék össze a málhát, mindnyájan térjenek nyugovóra, de ha jelt kapnak, nyomban

induljanak.

IV. KÖNYV

Hogy mi minden történt az odafelé vezető úton egészen a csatáig, és mi történt a csata után, a fegyverszünet idején, amelyet a király és a Kürosszal odavonult görögök kötöttek, és hogy megszegve a fegyverszünetet, miként háborúskodott a király és Tisszaphernész a görögökkel, akiknek nyomában volt a perzsa sereg – elmondottam az előző könyvekben.

Mikor olyan vidékre érkeztek, ahol a Tigris folyó mélysége és szélessége lehetetlenné tette az átkelést, és a folyó mentén sem haladhattak, mivel a kardukhoszok hegyei közvetlenül a folyó fölött meredeztek, a vezérek elhatározták, hogy átvágnak a hegyeken. Mert hallották a foglyoktól, hogy ha keresztülmennek a kardukhosz hegyeken, Arméniában átkelhetnek a Tigris folyón a forrásánál, ha akarnak, de ha nem, meg is kerülhetik. Azt mondták, hogy az Euphratész forrása nincs messze a Tigrisétől, és ez így is van. A kardukhoszok földjére észrevétlenül próbáltak behatolni, és meg akarták előzni az ellenséget, mielőtt a csúcsokat elfoglalja.

Az utolsó őrségváltás felé járt az idő, és épp annyi volt hátra az éjszakából, hogy még sötétben keresztülvonulhattak a síkságon, amikor parancsszóra felkerekedve elindultak, és hajnalra megérkeztek a hegyekhez. Kheiriszophosz haladt a sereg élén a maga csapatával és az összes könnyű-fegyverzetűvel, Xenophón pedig a végén ment a nehéz-fegyverzetű hátvédekkel. Úgy tűnt, hogy veszély nélkül kapaszkodhatnak fel, ha hátulról meg nem támadják őket. Kheiriszophosz el is érte a csúcsot, mielőtt az ellenség észrevehette volna, majd lassan továbbvonult, és a sereg többi része szép sorban követte. így jutottak el a hegyek völgyeiben és szorosaiban fekvő falvakhoz.

A kardukhoszok elhagyták házaikat, és feleségükkel meg gyerekeikkel a hegyekbe menekültek. Élelmet bőségesen lehetett szerezni. A házak felszereléséből, a rengeteg rézedényből semmit nem vittek el a görögök, és az embereket sem üldözték: kímélettel bántak velük. Szerették volna, ha a kardukhoszok, akik a királlyal hadilábon álltak, úgy engedik keresztülvonulni őket területükön, mint baráti országon. De élelmet azért mindenki onnan vett magának, ahonnan éppen tudott – hiszen hajtotta őket a szükség.

A kardukhoszok nem hallgattak hívásukra, különben sem adták semmi jelét a barátságnak. Amikor az utolsó görög csapatok leereszkedtek a falvakba – már sötétben, mert az út oly szűk volt, hogy a felfelé és lefelé kaptatás egy egész napig tartott –, néhány összeverődött kardukhosz férfi megtámadta a hátul haladókat. Egy-két görögöt meg is öltek, másokat pedig kövekkel és nyilakkal megsebesítettek. Nem voltak sokan, hisz a görögök váratlanul törtek be hozzájuk. Ha akkor többen gyűlnek össze, bizony pusztulás fenyegette volna a sereg nagy részét. A görögök az éjszakát a falvakban töltötték. A kardukhoszok rengeteg tüzet gyújtottak körös-körül a hegyekben, hogy meglássák egymást.

Virradatkor Összegyűltek a görög vezérek és alvezérek, és elhatározták, hogy csak a nélkülözhetetlen és a legerősebb igásállatokat

viszik tovább, a többit otthagyják, és az új hadifoglyokat mind szabadon engedik. Mert a sok igásállat és fogoly csak lassítja a menetet, számtalan felügyelőre van szükség hozzájuk, akik nem vehetnek részt a harcban, azonkívül ha sok az ember, kétszer annyi élelmet kell beszerezni és vinni.

Ezt határozták el tehát, és kihirdették, hogy mindenki a parancs szerint cselekedjen. A reggeli étkezés után megindultak, a vezérek pedig odaálltak az egyik útkanyarhoz, és ha találtak valamit, amit a parancs értelmében ott kellett volna hagyni, elvették. Az emberek nem is voltak engedetlenek, alig egynéhányan csempésztek ki egy-egy szeretett fiúcskát vagy csinos asszonyt. így meneteltek ezen a napon, itt-ott harcolva egy kicsit, majd pedig kissé megpihenve.

Másnap igen hidegre fordult az idő, de tovább kellett menniök, mert nem volt elegendő élelmük. A menetet Kheiriszophosz, a hátvédeket pedig Xenophón vezette. Az ellenség erősen támadott, sőt a szűk terepen előrehatolva közelből nyilazta és parittyázta őket. így a támadó, majd meghátráló görögök kénytelenek voltak lassan haladni. És minthogy az ellenség nagyon szorongatta őket, Xenophón gyakran megálljt parancsolt. Kheiriszophosz azonban, aki máskor parancsszóra mindig megállt, most nem tette ezt, hanem sietésre noszogatta a sereget, és meghagyta, hogy kövessék. Látták, hogy mit csinál, de arra nem jutott idő, hogy odamenjenek hozzá, és megtudakolják a sietség okát. így a menetelés futásnak hatott a hátvédek előtt. Itt halt meg Kleonümosz, a nagyszerű spártai férfi – egy nyíl keresztülhatolt pajzsán, bőrmellényén, és bordái közé fúródott –, meg az arkadiai Basziasz, akinek fejébe hatolt egy nyíl.

Amikor táborhelyükre értek, Xenophón azon nyomban Kheiriszophoszhoz sietett, és szemrehányásokkal illette, hogy nem állt meg, hanem arra kényszerítette őket, hogy futva harcoljanak.

– És most két nagyszerű emberünk meghalt, mi pedig sem magunkkal hozni, sem eltemetni nem tudtuk őket.

Kheiriszophosz így felelt:

– Pillants csak a hegyekre, és látni fogod, hogy mind megmászhatatlanok. Csak ez az egyetlen meredek út van előttünk, és ezen is emberek tömegét láthatod, akik elfoglalták és őrzik a feljáratot. Ez volt hát a sietségem oka, és azért nem vártam rád, mert azt gondoltam, talán valamiképpen meg tudnám előzni őket, mielőtt elfoglalják a feljáratot; a velünk jött kalauzok azt állítják, nincs is más út.
Xenophón pedig így szólt:

– Nekem azonban van két emberem. Mikor a kardukhoszok kellemetlenkedni kezdtek, mi lesállásba vonultunk, így kissé fellélegezhettünk, megöltünk néhány kardukhoszt, de élve is elfogtunk egy-kettőt, hogy a terepet ismerő vezetőink legyenek.

Azonnal odavezették a két embert, és külön-külön megkérdezték őket, ismernek-e más utat azon kívül, amely a szemük előtt húzódik. Az egyik, noha alaposan ráijesztettek, azt mondta, hogy nem ismer. Mivel semmi hasznosat nem mondott, a másik szeme láttára megölték. Életben maradt társa elmondta: a másik azért nem adott választ, mert a lánya azon a vidéken van férjnél, de ő – mondotta – olyan utat fog mutatni nekik, amelyen még az igásállatok is elvonulhatnak. Arra a kérdésre, hogy van-e annak az útnak nehezen járható része, azt felelte, hogy van egy csúcs, amelyen csak úgy jutnak túl, ha előre elfoglalják.

Ezután elhatározták: összehívják a könnyű– és nehéz-fegyverzetűek parancsnokait, elmondják nekik, mi a helyzet, és megkérdezik tőlük, ki lesz olyan bátor, hogy önként vállalja az utat.

A nehézfegyverzetűek közül két arkadiai jelentkezett: a methüdrioni Arisztónümosz és a Sztümphaloszból való Agasziasz. A parrhasziabeli árkád Kallimakhosz versenyre kelt velük, ő is kijelentette, hogy készséggel vállalja az utat, és magával visz mindenkit a seregből, aki hajlandó követni.

– Mert tudom – mondotta –, hogy sok fiatal jönne, ha én vezetném őket.

Ezután megkérdezték, nem menne-e velük a könnyű-fegyverzetűek valamelyik parancsnoka is. A khioszi Arisztеasz vállalkozott, aki hasonló esetben már gyakran tett értékes szolgálatokat a seregnek.

2

Már estére járt az idő, amikor kiadták a parancsot, hogy étkezés után induljanak útnak. A megkötözött vezetőt melléjük adták, és megállapodtak velük: ha elfoglalják a csúcsot, éjjel őrzik a terepet, reggel pedig harsonajelet adnak. Aztán fentről megtámadják a hegy torkot megszállva tartó ellenséget, a sereg többi része pedig a lehető leggyorsabban utánuk megy, hogy segítségükre legyen.

Miután megállapodtak, a mintegy kétezer főnyi csapat útnak indult. Szakadt az eső. Xenophón közben az előttük nyíló hegyszoroshoz vezette a hátvédeket, hogy az ellenség erre az útra fordítsa figyelmét, és ne vegye észre a kerülő úton haladó embereket.

Amikor a hátvédek odaértek ahhoz a hegyszoroshoz, amelyen át kellett haladniuk, hogy a hegyre feljussanak, a barbárok lezúdítottak egy szekérre való kisebb-nagyobb szikladarabot, a kövek a sziklákhoz verődve szerteszét repültek, úgyhogy a völgy torkát megközelíteni sem lehetett.

Minthogy erre nem mehettek, néhány parancsnok másfelé próbálkozott, és mindaddig keresgélt, amíg be nem sötétedett. És amikor úgy gondolták, hogy már nem veszik őket észre, végre visszatértek, hogy elköltsék vacsorájukat. Mert bizony a hátvédek reggel sem étkeztek. Az ellenség pedig egész éjjel szünet nélkül görgette a köveket, legalábbis erre lehetett következtetni a dübörgésből.

Azok pedig, akik az útmutató vezetésével a kerülő úton mentek, tűz körül üldögélő őrszemekre bukkantak. Néhányat megöltek, másokat elkergettek, ők maguk pedig, abban a hiszemben, hogy elfoglalták a hegycsúcsot, ott maradtak. Csakhogy nem foglalták el, mert volt felettük még egy orom: az a szűk ösvény vezetett oda fel, amelyen az őrszemek ültek. És innen vitt még egy út ahhoz az ellenséges csapathoz is, amely a nyílt hegyi utat tartotta megszállva.

Itt töltötték az éjszakát. Napfelkelte után csendben és rendezett sorokban megindultak az ellenség felé. Ködfelhő is keletkezett, és ennek leple alatt észrevétlenül egészen a közelükbe lopóztak. Amikor megpillantották egymást, megszólalt a harsona, és a görögök hangos csatakiáltással az ellenségre vetették magukat. Azok nem állták a támadást, hanem futva elmenekültek az útról. De nem sokan vesztették életüket, mert nagyon fürgék voltak.

Amikor pedig Kheiriszophosz csapatai meghallották a harsonát, tüstént

felrohantak a nyílt úton. A többi vezér a járhatatlan hegyoldalon összevissza kapaszkodott felfelé. A katonák dárdájukkal húzták föl egymást, mindenki úgy mászott, ahogy tudott. Ezek az osztagok egyesültek először azokkal, akik a magaslatot előre elfoglalták.

Xenophón az utóvéd felével arra haladt, amerre a vezető irányította első osztag ment, ez az út látszott ugyanis a legjárhatóbbnak az igásállatok számára. A csapat másik felét a málhások mögé rendelte. Menet közben az út fölött az ellenség által megszállt dombot pillantottak meg: ezt meg kellett tisztítaniok az ellenségtől, különben elszakadnak a többi görögtől. Ők maguk mehettek volna arra is, amerre a többiek, de a málhás állatok csak ezen az úton tudtak haladni. Ekkor hadoszlopokba álltak, és egymást buzdítgatva megrohamozták a magaslatot, de nem vették körül, hanem engedték, hogy az ellenség egérutat nyerjen, ha akar. A barbárok egy ideig nyíllal lőtték, kővel dobálták a nagy üggyel-bajjal felfelé kapaszkodó görögöket, de nem várták meg, hogy a közelükbe érjenek, hanem futva eltakarodtak a magaslatról.

Ezen túljutottak hát a görögök, de ekkor ismét megpillantottak egy megszállt dombot, és elhatározták, hogy erre is nyomban felkapaszkodnak. De Xenophónnak eszébe jutott: ha védelem nélkül hagyják a már hatalmukba kerített magaslatot, az ellenség ismét elfoglalja, majd megtámadja az arra haladó igásállatokat, amelyek a keskeny úton hosszú sorban vonulnak, ezért a következő parancsnokokat hátrahagyta a magaslaton: az athéni Képhiszodóroszt, Képhiszophón fiát, az athéni Amphikratészt, Amphidémosz fiát és az Argoszból menekült Arkhagoraszt. O maga pedig a többiekkel megindult a második magaslat ellen, és azt is elfoglalta.

De még egy harmadik csúcs is volt előttük, sokkal meredekebb az eddigieknél, mégpedig éppen ama hely fölött, ahol az önként jelentkezők az éjszaka megrohanták a tűznél ülő őrszemeket. Amikor a görögök a közelükbe értek, a barbárok harc nélkül elvonultak a csúcsról; mindenki csodálkozott, és arra gyanakodott, hogy a bekerítéstől való félelmükben szöktek meg. Valójában látták a magasból, mi történik a hátuk mögött, és ezért valamennyien hátvédeik után siettek.

Xenophón a legfiatalabb harcosokkal felkúszott az oromra, a többieknek pedig megparancsolta, hogy lassan kövessék őket, amíg az utolsó csapatok is egyesülnek velük, majd nyomuljanak előre az úton, és a síkságon pihenjenek meg.

Ekkor érkezett oda a menekülő Arkhagorasz, és jelentette, hogy elvágták őket az első dombtól, és megölték Képhiszodóroszt, Amphikratészt és másokat is, akiknek nem sikerült a szikláról leugorva a hátvédekhez menekülniök. Ezek után a barbárok elérkeztek az orommal szemközt emelkedő csúcsra, Xenophón pedig tolmács útján fegyvernyugvásról kezdett tárgyalni velük, és a holtak kiadását kérte.

A barbárok megígérték, hogy kiadják a holttesteket, azzal a feltétellel, hogy a görögök nem égetik föl a házaikat. Ebbe Xenophón beleegyezett. Miközben ezekről tárgyaltak, és a sereg többi része elvonult, a vidékről mindenki odacsődült. És amikor kezdtek lefelé ereszkedni az oromról, oda, ahol a többiek pihenőt tartottak, ordítozva rájuk zúdult az ellenség óriási tömege. Amikor az ellenség fölért arra az oromra, ahonnan Xenophón leereszkedett, sziкladarabokat kezdett a görögökre görgetni.

Az egyik katonának a lábát törték el, Xenophónt pedig otthagyta fegyverhordozója, és magával vitte pajzsát is. De az arkadiai Luszoiból való Eurülokhosz, egy nehézfegyverzetű katona, odarohant hozzá, és pajzsával fedezve mindkettőjüket, vele együtt visszavonult, és a többiek is szerencsésen visszatértek csapataikhoz.

így hát együtt volt az egész görög sereg, és az eleséggel bőven ellátott szép házakban tanyázott le. Bor is sok volt, kimeszelt gödrökben tárolták. Xenophón és Kheiriszophosz megegyezett az ellenséggel, hogy a holttestek ellenében kiadják a vezetőt. A barbárok ugyanis minden tőlük telhetőt megtettek halottaikért, ami szokásuk szerint a derék férfiaknak kijárt.

A következő nap vezető nélkül haladtak. Az ellenség támadta őket, megszállta a hegyszorosokat, így próbálta megakadályozni továbbjutásukat. Amikor a menet eleje nem tudott továbbhaladni, Xenophón hátul az útról a hegyoldalra ment fel, és így, magasabban lévén, mint azok, akik a menetet gátolták, szabaddá tette az utat az előhad számára. Amikor pedig hátul támadtak, Kheiriszophosz ment fel a hegyoldalba, megpróbált feljebb kerülni azoknál, akik a menetet gátolták, és így szabaddá tette az utat a hátul haladók számára. Mindig így segítették egymást, és nagyon törődtek egymással.

Sokszor előfordult, hogy azokon ütöttek rajta a barbárok, akik föntről ismét le akartak jutni; olyan fürgék voltak ugyanis, hogy ha akartak, bármilyen közelről el tudtak menekülni, hisz íjon és parittyán kívül semmit nem viseltek. Ráadásul kitűnő íjászok voltak. íjaik majd háromrőfnyiek, nyilaik pedig több mint két rőf hosszúak voltak. Lövésnél a húrt, bal lábukkal rálépve, egész az íj alsó széléig húzták. Nyilaik áthatoltak a pajzson és a mellvérten is. Amikor ilyen íjakat zsákmányoltak a görögök, szíjat erősítettek rájuk, és hajítódárdának használták őket. Ezen a vidéken a krétaiak bizonyultak a leghasznosabbnak. A krétai Sztra-toklész volt a vezetőjük.

3

Ezen a napon a Kentritész folyó síksága fölött elterülő falvakban táboroztak. A folyó két plethron széles, és Arméniát határolja el a kardukhoszok földjétől. A görögök itt kipihenték magukat, és örültek, hogy végre síkságot látnak. A folyó hat-hét sztadionra van a hegyektől. Nagyon kellemesen töltötték a napot, mindenük megvolt, és sűrűn emlegették a kiállt fáradalmakat. Mert hét álló napig, amíg a kardukhoszok földjén vonultak keresztül, szüntelenül harcban álltak, és a királytól meg Tisszaphernésztől együttvéve nem szenvedtek annyit, mint azokban a napokban. Most, hogy mindettől megszabadultak, édes álomba merültek.

De napkeltekor, valahol a folyó túlsó partján, felfegyverzett lovasokat pillantottak meg, akik talán a folyón való átkelést akarták meggátolni, a lovasok fölött pedig, magasabban, gyalogosok helyezkedtek el csatasorban, akik feltehetően az Arméniába való behatolást kívánták megakadályozni. Orontasz és Artukhosz csapatai voltak, arméniai, mardus és khaldaiosz zsoldosok. Ez utóbbiakról azt beszélték, hogy szabad és bátor emberek. Fegyverzetűk nagy fonott pajzs és lándzsa.

A magas partszegély, amelyen a csapatok felsorakoztak, négy-öt plethronra volt a folyótól. Úgy látszott, csupán egyetlen út vezet fel oda, azt is mintha nemrég készítették volna: a görögök errefelé kísérelték meg az átkelést.

Eközben kiderült, hogy a víz ellepi mellüket; a folyó feneke a hatalmas és síkos kövek miatt nehezen járható; ha fegyvereiket vízben tartják, a folyó elsodorja őket; ha a fejükön viszik, semmi nem védi őket az ellenséges nyilaktól és a többi lövedéktől – így hát visszafordultak, és a folyó innenső partján letelepedtek. Látták, hogy a hegynek azon a részén, ahol az éjszakát töltötték, rengeteg felfegyverzett kardukhosz gyűlt össze. A görögök nagyon elcsüggedtek: előttük a folyó, amelyen aligha tudnak átkelni, látták azokat, akik az átkelést meg akarják akadályozni, és látták a kardukhoszokat, akik arra készültek, hogy átkelés közben hátba támadják őket.

Ezt a napot és a rákövetkező éjszakát nagy bizonytalanságban töltötték. Xenophón álmot látott: úgy tűnt, mintha béklyóba volna verve, de a béklyók maguktól lehullanak, és ő felszabadultan mehet, ahová akar. Mikor hajnalodott, Kheiriszophoszhoz sietett, kifejezte reményét, hogy minden jóra fordul, és elmesélte neki az álmot. Kheiriszophosz megörült, és amikor a nap felkelt, a jelenlevő vezérek áldozatot mutattak be: az áldozat már elsőre kedvező volt.

Az áldozat színhelyéről távozva a vezérek és alvezérek kiadták a parancsot a seregnek, hogy lássanak reggelihez. Étkezés közben két ifjú érkezett futva Xenophónhoz. Mert mindenki tudta, hogy reggeli és ebéd közben is szabad odamenni hozzá, sőt álmából is felkelthetik, ha a háborúról akarnak valamit mondani. A fiatalok elbeszélték, hogy éppen rőzsét gyűjtöttek tűzrakáshoz, amikor észrevették, hogy a túlsó partnak a víz fölé nyúló szikláin egy aggastyán, egy asszony és néhány leányka mintha ruhás zsákokat helyezne el az egyik szikla üregében. Ezt látván az az ötletük támadt, hogy itt veszélytelenül át lehetne kelni a folyón. Mert ezt a részt még az ellenség lovasai se tudják megközelíteni. Meztelenre vetkőztek tehát – mesélték tovább –, csak tőrüket vitték magukkal, hogy átússzak a folyót. De úgy lábolhattak át rajta, hogy még a nemi szervük sem lett vizes. Aztán pedig visszatértek, fölvették ruháikat, és most megint itt vannak.

Xenophón nyomban italáldozatot mutatott be, és az ifjakat is felszólította, hogy töltsenek az italból, és imádkozzanak az istenekhez, akik az álmot kinyilvánították és az utat megmutatták nekik, hogy aztán a többi jót is belteljesítsék. Az italáldozat után azonnal Kheiriszophoszhoz vezette az ifjakat, akik neki is elmondották a történteket. Ezt hallva Kheiriszophosz is italáldozatot mutatott be. Az áldozat bemutatása után megparancsolták a katonáknak, hogy készüljenek fel, ők pedig összehívták a vezéreket, és megtanácskozták, miképpen intézhetnék az átkelést a legsikeresebben, hogy a túlsó parton várakozókat is legyőzzék, és a mögöttük levőktől se szenvedjenek kárt. Elhatározták, hogy Kheiriszophosz megy át először a sereg felével, a másik fele hátramarad Xenophónnal, a málhások és a sereg zöme pedig a kettő között fog átkelni.

Miután ebben megállapodtak, az ifjak vezetésével útra keltek. Bal kéz felől volt a folyó. A gázlóig mintegy négy sztadion utat kellett megtenniük.

És ahogy ők haladtak, velük átellenben vonultak a folyó mentén fölfelé az ellenség lovasai is. Amikor a gázló magasságában elérkeztek a folyóparthoz, csatasorba álltak; Kheiriszophosz koszorúval övezte homlokát, levetette ruháját, és elsőnek fogott 418

fegyvert. Ugyanezt parancsolta a többieknek is, és az alvezérekét felszólította, hogy menetoszlopokban vezessék csapataikat, egy részüket tőle – Kheiriszophosztól – balra, más részüket pedig tőle jobbra.

A jósok áldozati állatot öltek bele a folyóba; az ellenség nyíllal és parittyával lőtt rájuk, de a lövedékek nem érték el őket. Az áldozat jól sikerült, s minden katona harci dalra gyújtott, majd csataordításban törtek ki. Velük együtt kiáltoztak az asszonyok is valamennyien, mert sok nő volt a sereggel. Kheiriszophosz és emberei begázoltak a folyóba, Xenophón pedig maga mellé vette legfürgébb hátvédjeit, és teljes erejéből futni kezdett velük, vissza ahhoz a gázlóhoz, amelyik az arméniai hegyekbe vezető úttal szemben volt, és úgy tett, mintha itt akarna átkelni azzal a céllal, hogy a folyó mentén felsorakozó lovasságot elzárja. Az ellenség – látva, hogy Kheiriszophosz emberei könnyűszerrel mennek át a vízen, Xenophón emberei pedig visszafelé futnak – megrémült, hogy a görögök körülzárják, ezért a barbárok teljes erővel futni kezdtek a folyótól a hegyekbe felfelé vezető úthoz. Amikor elérték, megindultak föl a hegyre. Lükiosz, a lovasság parancsnoka, és Aiszkhinész, aki Kheiriszophosz könnyűfegyverzetű katonáit vezette, meglátva a fejvesztetten rohanó ellenséget, üldözőbe vette. Erre a többi katona is kiáltozni kezdett, hogy ők sem akarnak hátramaradni, hanem velük tartanak a hegyre.

Kheiriszophosz közben elérte a másik partot, de nem vette üldözőbe a lovasokat, hanem azonnal felkapaszkodott a parti sziklákra, hogy a fent vonuló barbárokat megtámadja. Azok, látva menekülő lovasaikat és a feléjük rohanó nehézfegyverzetű katonákat, elvonultak a folyó fölé nyúló csúcsokról. Xenophón, amikor megállapította, hogy odaát minden rendben van, nagy sietve visszatért az átkelő sereghez, különösen azért, mert közben leereszkedtek a síkságra a kardukhoszok, és szemmel láthatóan az utócsapatok megtámadására készülődtek. Kheiriszophosz a csúcsokat tartotta megszállva, Lükiosz pedig, aki néhány emberével az ellenséget próbálta üldözni, birtokba vette az otthagyott málhás kocsikat, és szerzett egy szép öltözéket meg néhány serleget is.

A görögök málhavivői éppen átkelőben voltak a poggyásszal a folyón, amikor Xenophón a kardukhoszokkal szembefordította és csatarendbe állíttatta katonáit. Megparancsolta, hogy mindegyik alvezér ossza négy, egyenként huszonöt főből álló szakaszra embereit, majd a szakaszok balra fejlődjenek fel arcvonalba. Továbbá az alvezérek és a szakaszparancsnokok induljanak meg a kardukhoszok ellen, az utócsapatok vezérei pedig a folyó mentén sorakoztassák fel katonáikat.

A kardukhoszok, amint észrevették, hogy a málhások egyre inkább eltávolodnak a sereg zömétől, és már alig látszanak, harci dalokat zengve meggyorsították lépteiket. Kheiriszophosz, mivel emberei már biztonságban voltak, a könnyűfegyverzetűeket – a parittyásokat is és az íjászokat is – Xenophónhoz küldte azzal a meghagyással, hogy mindenben kövessék parancsait. Xenophón, látva, hogy közelednek, hírnököt küldött hozzájuk, hogy maradjanak a folyónál, ne keljenek át, de amikor ők

megkezdik az átkelést, velük szemben jobbról és balról ők is gázoljanak bele a vízbe, mintha át akarnának kelni – a dárdások legyenek készen a dárdavetésre, az íjászok feszítsék meg a húrt, de ne hatoljanak be a folyóba. A maga embereinek pedig megparancsolta, hogy amikor kilövik az első parittyát, és az első pajzs megzördül, zendítsenek harci dalra, és rohanják meg az ellenséget; és amikor az ellenség megfordul, és a trombitás harci jelt ad a folyóból, az utócsapatok vezérei jobbra kanyarodva vezessék a sereget, mindnyájan iramodjanak neki, és a lehető leggyorsabban gázoljanak át a folyón, de senki ne hagyja el a sorát, nehogy egymást akadályozzák; és az lesz köztük a legderekabb, aki elsőnek éri el a túlpartot.

A kardukhoszok, látva, hogy már kevés görög van hátra – hisz sokan átkeltek azok közül is, akiket azzal bíztak meg, hogy az igásállatokra, a málhára és a nőkre vigyázzanak –, merészen támadásba lendültek, és parittyázni meg nyilazni kezdték őket. A görögök, harci dalra gyújtva, ellenük rohantak. De azok nem várták be a támadást, mert felszerelésük, mint általában a hegyi lakóké, a futáshoz meg a meneküléshez kiválóan alkalmas volt, de a közelharchoz már nem.

Ebben a pillanatban a trombitás megadta a jelt, és az ellenség még gyorsabban kezdett futni. A görögök pedig megfordultak és ahogy csak tudtak, gyorsan átgázoltak a folyón. Néhány barbár észrevette, hogy mi történik, újra a folyó mellé kezdtek futni, és meg is sebesítettek nyilaikkal egy-két embert, de a többség, noha a görögök már odaát voltak, szemmel láthatóan még mindig menekült. A velük szemben álló görögök felbátorodtak, a kelleténél messzebbre gázoltak be, és Xenophón csapatai után keltek át újra a folyón. Néhányan közülük is megsebesültek.

4

Dél lett, mire a folyón átkeltek, és rendezett sorokban végigvonultak a lapos és lankás arméniai síkságon; nem kevesebbet, mint öt paraszangát tettek meg. A folyó közelében ugyanis a kardukhoszokkal folytatott háborúk következtében nem voltak falvak.

Nagy faluba érkeztek, még palota is volt benne a szatra-pa számára, és a legtöbb házon tornyok magasodtak. Élelem bőven volt. Innen továbbmentek, és két nap alatt tíz paraszangát megtéve, túljutottak a Tigris folyó forrásán.

Innen továbbmentek, és három nap alatt tizenöt paraszangát megtéve, a szép, de kicsi Téleboasz folyóhoz értek, amely körül sok falu terült el. Ezt a vidéket Nyugat-Arméniának nevezték.

A vidék kormányzója Tiribazosz volt, a király jó barátja. Ha a király meglátogatta, csak ő segíthette föl lovára. Lovasai kíséretében megjelent Tiribazosz, előreküldte tolmácsát, és megüzente, hogy beszélni kíván a vezérekkel. Azok úgy döntöttek, hogy meghallgatják; amikor hallótávolságra ért, megkérdezték tőle, mit akar. Tiribazosz azt felelte, hogy egyezséget szeretne velük kötni; ő sem bántja a görögöket, a görögök se égessék fel a házakat, élelmet viszont vehetnek, amennyi kell. A hadvezérek egyetértettek, és ilyen feltételekkel meg is kötötték a szerződést.

Innen továbbmentek, és három nap alatt tizenöt paraszangát tettek

meg egy síkságon. Tiribazosz mintegy tíz sztadion távolságról kísérte őket hadával.

így érkeztek el egy királyi palotához, amely körül számtalan falu volt, mindegyikben sok élelem. Itt tábort ütöttek, de hajnalban nagy hózivatar támadt, ezért úgy határoztak, hogy az osztagokat és a vezéreket a falvakban szétosztva fogják elszállásolni. Nem láttak ugyanis egyetlen ellenséget sem, és a nagy hó miatt is biztonságban érezhették magukat. Találtak itt mindenféle jót: áldozati állatot, gabonát, jó illatú óbort és sokféle hüvelyest.

De néhányan, akik elbarangoltak a táborból, jelentették, hogy sereget pillantottak meg, és sok lobogó tüzet láttak az éjszakában. A vezérek most már nem találták biztonságosnak, hogy szétszórva táborozzanak: elhatározták hát, hogy ismét egybegyűjtik a sereget. Egyesültek a csapatok, a mozgást siettette, hogy az ég is tisztulni látszott. Az éjszakát a szabadban töltötték, de ekkor meg oly temérdek hó esett, hogy a fegyvereket és a fekvő embereket egészen belepte. Az igásállatok lábait is béklyóba verte a hó. Bizony 422

nem volt könnyű felkelni. Mert a fekvő embert melegítette a hó, amíg le nem pergett róla. De mikor Xenophón merészen felkelt, és meztelenül nekilátott fát vágni, gyorsan felkelt valaki más is, és kivette kezéből a munkát. Erre aztán feltápászkodtak a többiek is, tüzet gyújtottak, és bekenték testüket. Mert sokféle kenőcsöt találtak ott, ezeket olaj helyett használták: sertészsírt és szészámot, keserűmandula- és terpentinolajat. Még balzsamot is találtak éppen ezekből az anyagokból.

Ezután ismét elhatározták, hogy tábort bontanak, és tető alá húzódnak a falvakban. A katonák örvendezve-zajongva futottak vissza a házakhoz és az élelemhez. Akik a múltkori elvonuláskor oktalanságukban felgyújtották a házakat, most a szabad ég alatt megbűnhődtek tettükért, mert igen kényelmetlen szállásuk volt. Éjjel aztán a Temenionból való Démokratészt néhány emberrel együtt elküldték a hegyekbe, oda, ahol a szertebarangolók a tüzeket látták. Mert úgy tudták, hogy ez a Démokratész sok ilyen helyzetben korábban is az igazsághoz híven számolt be tapasztalatairól: a valóságos dolgokról mint valóságosakról, a nem létezőkről mint nem létezőkről.

Visszatérve elmondotta, hogy tüzeket ugyan nem látott, de elfogott és magával hozott egy embert, akinél olyan perzsa íj, tegez és bárd van, amilyent az amazonok viselnek. Arra a kérdésre, hogy hova való, a fogoly azt válaszolta, hogy perzsa, és Tiribazosz táborából jött élelmet szerezni. Ezután megkérdezték, mekkora a sereg, és ki ellen állították fel. Az ember azt felelte, hogy Tiribazosznak saját hadán kívül még khalüpsz és taokhosz zsoldosai is vannak, és az a terve, hogy megtámadja a görögöket, amikor a hegyen átkelnek, a szorosban, ott, ahol az egyetlen út vezet.

Ennek hallatán a vezérek elhatározták, hogy sorakoztatják a sereget. Őrséget hagytak hátra és a táborban maradtak részére parancsnokot jelöltek ki a sztümphaloszi Szophainetosz személyében, majd útnak indultak, és vezetőül magukkal vitték az elfogott embert. Amikor felértek a hegyre, az előrenyomuló könnyűfegyverzetű katonák megpillantották a tábort; nem is várták be a nehézfegyverzetűeket, hanem csatakiáltásokkal megrohanták a tábort. A barbárok a zajt hallva nem várták be őket,

hanem elmenekültek. Néhány barbárt azért mégis megöltek, és mintegy húsz lovat zsákmányoltak. Elfoglalták Tiribazosz sátrát is, amelyben ezüstlábú fekhelyek, serlegek voltak, meg emberek, akik pékeknek és pohárnokoknak mondták magukat.

Amikor a nehézfegyverzetűek vezérei hírét vették a történteknek, elhatározták, hogy azonnal visszatérnek a táborba, nehogy az ott maradottakat valaki megtámadja. A trombita jelt adott a hátrálásra, ők megfordultak, és még aznap visszaérkeztek a táborba.

5

Másnap elhatározták, hogy amilyen gyorsan csak tudnak, továbbmennek, mielőtt az ellenség összegyűjti hadát, és elfoglalja a szorost. Fel is készültek, és sok vezető kalauzolásával elindultak a sűrű hóban. Még aznap elérték azt a csúcsot, ahol Tiribazosz meg akarta őket támadni, és tábort ütöttek.

Innen továbbvonultak, és tizenöt paraszangát megtéve, három napig meneteltek a pusztaságban az Euphratész folyóig, amelynek köldökig érő vizében átgázoltak. A vezetők azt mondták, hogy a folyó forrása sincs már messze.

Innen továbbvonultak, és a sűrű hóban három nap alatt tíz paraszangát tettek meg a síkságon. A harmadik nap nagyon nehéz volt, mert az északi szél az arcukba fújt, mindent megfagyasztott körülöttük, és a testüket is megdermesztette. Ekkor az egyik jós azt tanácsolta, mutassanak be áldozatot a szélnek. Az áldozatot be is mutatták, mire mindenkinek határozottan úgy tűnt, hogy a szél ereje alábbhagyott.

A hó egy öl mély volt. így rengeteg igásállat és rabszolga pusztult el, és mintegy harminc katona is. Az egész éjszakát azzal töltötték, hogy a tűzre vigyáztak, ki ne aludjon. Fa bőven volt a táborhelyen, csak a később jövőknek nem jutott már. Akik korábban megérkeztek és tüzet gyújtottak, nem engedték a tűzhöz a később érkezetteket, csak ha búzával vagy egyéb élelemmel megvesztegették őket. így a későn jövők mind adtak abból, amijük volt.

Ahol a tüzek égtek, a hó elolvadt, nagy gödrök keletkeztek, és kilátszott a föld is. így tudták meg, mily vastag a hó.

Másnap egész nap meneteltek a hóban, és sok emberen halálos éhség vett erőt. Xenophón, aki a hátvédeket vezette, látta, hogy az emberek összerogynak, de nem tudta, mi a bajuk. Mikor egy tapasztalt ember megmondta neki, hogy nyilvánvalóan az éhség gyötri őket, és mihelyt enni kapnak, fel tudnak állni, Xenophón körbejárta a málhás kocsikat, és ami élelmet talált, szétosztotta. Azokkal küldette szét az ennivalót, akikben még volt annyi erő, hogy odafussanak az éhségtől megkínzottakhoz. Azok, mihelyt ettek valamit, felálltak és továbbmentek.

Kheiriszophosz szürkületkor egy faluhoz érkezett, és a falak előtt, a kútnál, falubeli vízhordó asszonyokat és lányokat pillantott meg. A nők megkérdezték, hogy kik ők. A tolmács perzsául azt felelte, hogy a királytól jönnek a szatrapához. A nők erre azt válaszolták, hogy a szatrapa nem itt lakik, hanem egy paraszangával arrébb. Erre, mivel már későre járt, a vízhordó nőkkel együtt bementek a falak mögé a falu elöljárójához.

Kheiriszophosz tehát, meg akinek még volt jártányi ereje, ott táborozott

le, de a többi katona, aki nem tudott odáig eljutni, étlen és tűz nélkül töltötte az éjszakát. Itt is elpusztult néhány ember. Néhány ellenséges katona összeverődött, a nyomukba szegődött, és elragadott több kimerült igásállatot, majd összeverekedett rajta.

Voltak katonák, akik ott maradtak az úton, mert belevakultak a hóba, vagy mert lefagytak lábujjaik. Az ember csak úgy menthette meg a látását, ha menet közben valami fekete dolgot tartott a szeme elé, lábát pedig úgy, ha állandóan mozgatta, soha nem pihentette, és éjszakára megoldotta saruját. Mert aki beszíjazott saruval aludt, annak a szíjak a húsába vágódtak, a saru meg a lábára fagyott. Voltak olyanok is, akik, miután régi lábbelijük cserbenhagyta őket, friss ökörbőrből új sarut készítettek. Ilyen kényszerűségek miatt maradt ott több katona.

Továbbhaladva fekete vidéket pillantottak meg, amelyet nem borított hótakaró; arra gondoltak, hogy elolvadt a hó. így is volt, a közeli völgyben ugyanis egy forrás gőzölgött.

Itt letértek az útról, letelepedtek, és kijelentették, hogy nem mennek tovább. Amikor ezt megtudta Xenophón, aki a hátvédeket vezette, minden eszközt és cselt latba vetve kérlelte őket, ne maradjanak itt, hiszen nyomukban az összesereglett ellenség. Végül megdühödött, de a katonák azt válaszolták, ha megöli őket, akkor sem tudnak továbbmenni. Ilyen körülmények között az látszott a leghelyesebbnek, ha a közeledő ellenséget lehetőleg megfélemlítik, nehogy megtámadja az elgyötört embereket.

Már sötétedett, azok pedig jöttek nagy lármával és a zsákmányon civakodva. Ekkor a hátvédek, már aki egészséges volt, felkerekedve megrohanták az ellenséget, a betegek pedig torkuk szakadtából ordítoztak, és a dárdákkal a pajzsokat ütögették. Az ellenség megijedt, lemenekült a hóban a völgybe, és többé a hangját sem lehetett hallani.

Xenophón és emberei most útnak indultak, a betegeknek pedig megígérték, hogy másnap értük küldenek néhány embert. Alig tettek meg néhány sztadiont, amikor a havon fekvő, beburkolózott katonákra bukkantak az úton, még őrség sem vigyázott rájuk. Felkeltették őket. Azok azt mondták, hogy az előttük haladók nem mennek tovább, nem adnak nekik utat. Xenophón elhaladt mellettük, előreküldte a legerősebb könnyűfegyverzetűeket, és megparancsolta nekik, nézzék meg, mi akadályozza a menetet. Azok jelentették, hogy az egész sereg így pihen. Ekkor Xenophón emberei is letáboroztak ott helyben a szabad ég alatt, tüzet nem gyújtottak, nem is ettek, és őrséget is csak annyit állítottak, amennyi tőlük tellett.

Amikor pedig megvirradt, Xenophón elküldte a legfiatalabbakat a betegekhez azzal, hogy kényszerítsék őket továbbhaladásra. Közben már Kheiriszophosz is kiküldött néhány embert a faluban táborozók közül, hogy nézzék meg, mi van az utóhaddal, Xenophón katonái örömmel pillantották meg az érkezőket, és átadták nekik a betegeket, hogy vigyék be őket a táborba, maguk pedig elindultak, és nem egészen húsz sztadiont megtéve, elérkeztek ahhoz a faluhoz, amelyben Kheiriszophosz táborozott.

Amikor ismét együtt voltak, úgy gondolták, a csapatokat bízvást elszállásolhatják a falvakban. Kheiriszophosz helyben maradt, a többieknek pedig egy-egy közeli falu jutott. Embereivel együtt be is

vonult minden parancsnok.

Az athéni Polükratész alvezér itt azt kérte, hogy engedjék elvonulni.

Xenophón a könnyűfegyverzetű csapatokkal sietve bevonult a neki jutott faluba. Ott egybegyűlve találta a falubelieket, a falu bíráját és tizenhét csikót, amelyeket a királynak neveltek adóba, meg a falu bírájának lányát, aki kilencedik napja volt férjnél. Férje nyúlvadászatra ment, ezért a görögök nem fogták el a falvakban. A házak a földbe épültek, bejáratuk, akár a kutaké, de lefelé kitágultak. A bejáratot az igásállatoknak ásták, az emberek létrákon ereszkedtek le. A kecskék, juhok, ökrök, szárnyasok és kicsinyeik a házakban éltek. Minden állatot benn etettek takarmánnyal. Búza, árpa, bab és árpabor is volt nagy edényekben. Még az árpaszemek is ott úszkáltak az edény peremén, és a bütyköktől megfosztott rövidebb-hosszabb nádszálak lebegtek a folyadékban. Ha az ember megszomjazott, ezeket vette a szájába, és megszívta. Nagyon erős ital volt, ha az ember nem töltött hozzá vizet, és nagyon kellemes annak, aki megszokta.

Xenophón meghívta asztalához a falu bíráját, és bátorította, mondván: nem fosztja meg gyerekeitől, és amikor elvonulnak, kárpótlásul a házát is megtölti élelemmel, ha jóindulattal lesz a sereg iránt, amíg egy másik törzshöz nem érnek. A bíró meg is ígérte, és jóindulata bizonyítására megmutatta, hová ásták el a bort. így töltötték az éjszakát a katonák szállásukon, minden jóval elhalmozva. A falu bíráját őrizetben tartották, és gyerekeit sem tévesztették szem elől.

Másnap Xenophón a bíróval együtt elindult Kheiriszophoszhoz. Útközben minden faluba betértek, mindenütt jóllakott és jókedvű katonákat találtak. Sehonnan nem engedték el őket, amíg reggelit nem tálaltak nekik. És nem volt hely, ahol ne került volna az asztalra sok bárány, gödölye, malac, borjú és baromfi, hozzá búza- és árpakenyér. És aki inni akart a másik egészségére, mindig odavonszolta társát a hordóhoz, onnan kellett innia, lehajolva, mint a baromnak.

A bírónak megengedték, hogy vegyen, amit akar. Nem fogadott el semmit, de ha valahol meglátta valamelyik rokonát, maga mellé vette. Amikor Kheiriszophoszhoz megérkeztek, ott is lakoma közben találták a katonákat, száraz szalmakoszorú volt a fejükön, és barbár öltözékű arméniai fiúk szolgáltak fel nekik. A fiúknak – akár a süketnémáknak – jelekkel adták tudtára, hogy mit kell tenniük. Kheiriszophosz és Xenophón örömmel üdvözölte egymást, majd – a perzsául beszélő tolmács segítségével – közösen megkérdezték a falu bíráját, hogy miféle vidék ez. Az megmondta, hogy Armenia. Majd megkérdezték, hogy kinek nevelik a lovakat. A bíró azt felelte, hogy a királynak adóba, és hogy a szomszéd vidék a khalüpszoké, és az oda vezető utat is megmondta.

Xenophón ekkor visszavitte a bírót családjához, és nekiadta régebben zsákmányolt lovát, hogy táplálja föl, és mutasson be vele áldozatot. Hallotta ugyanis, hogy a ló szent állata a Napnak, és félt, hogy az utazástól megviselt állat elpusztul. Ő pedig egy csikót vett magának, és csikót adott minden vezérnek és alvezérnek is. Az ottani lovak kisebbek a perzsák lovainál, de sokkal tüzesebbek. Ekkor a bíró megtanította őket rá, hogy a lovak és igásállatok lábára zsákot kell húzni, ha havon vezetik őket, különben hasig süllyednek a hóban.

Mikor pedig eljött a nyolcadik nap, Xenophón átadta a bírót Kheiriszophosznak, hogy az utat mutassa neki, rokonait pedig magánál tartotta, csak fiát nem, aki nemrég lépett ifjúkorba. Őt az amphipoliszi Episzthenész őrizetére bízta, azzal, hogy ha az apa helyesen mutatja az utat, magával viheti majd, amikor távozik.

Annyi élelmet hordtak a bíró házába, amennyit csak tudtak, majd felkerekedtek, és útnak indultak. A bíró pedig, akit feloldottak kötelékeitől, vezette őket a havon keresztül.

Harmadnapja meneteltek már, és Kheiriszophosz megharagudott a bíróra, hogy nem vezeti őket falvakon keresztül. De a bíró azt felelte, hogy ezen a vidéken nincsenek falvak. Kheiriszophosz megverte, de nem kötözte meg. Így aztán a bíró éjjel megszökött, és otthagyta fiát. Ez volt az egyetlen viszály az úton Xenophón és Kheiriszophosz között, hogy Kheiriszophosz rosszul és hanyagul bánt a vezetővel. Episzthenész pedig beleszeretett a fiúba, hazavitte, és a leghívebb szolgára talált benne.

Ezután hét napig vonultak, és naponta három paraszangát tettek meg az egy plethron széles Phaszosz folyó mentén. Azután két nap alatt tíz paraszangát tettek meg. A síkra vezető hágón szembe találták magukat a khalüpszokkal, a taokhoszokkal és a phasziszbeliekkel. Kheiriszophosz, amikor megpillantotta az ellenséget a hágón, mintegy harminc sztadion távolságra megállította a sereget, hogy ne menetoszlopban közelítsék meg az ellenséget. Kiadta a parancsot a többieknek is: a csapatok fejlődjenek föl egymás mellé, hogy a sereg csatarendben álljon. Amikor a hátvédek is előrenyomultak, összehívta a vezéreket és alvezérekét, és így szólt hozzájuk:

– Mint látjátok, az ellenség megszállva tartja a hágókat. Ideje, hogy megtanácskozzuk, miképpen harcolhatnánk velük a legsikeresebben. Azt javaslom, parancsoljuk meg a katonáknak, hogy lássanak reggelihez, mi pedig közben megbeszéljük, ma vagy holnap menjünk-e át a hegyen.

– Véleményem szerint – mondta Kleanór – fogyasszuk el gyorsan a reggelinket, utána fogjunk fegyvert, és mihamarabb rohanjuk meg az ellenséget. Mert ha a mai napot elvesztegetjük, az ellenség, aki most már lát bennünket, bátrabb lesz, és bátorsága láttán valószínűleg még több katona csatlakozik majd hozzá.

Ezután Xenophón beszélt:

– Én a következőképpen gondolom: ha harcolni kell, úgy készüljünk fel, hogy harcunk a lehető legeredményesebb legyen. És ha könnyen akarunk keresztüljutni, arra kell vigyáznunk, hogy minél kevesebb sebet kapjunk, és minél kevesebb embert veszítsünk. A hegy, amelyet látunk, több mint hatvan sztadionra van innen. Láthatóan sehol nem tudnak megfigyelni bennünket, csak éppen azon az úton. Sokkal jobb lenne a hegységnek valamely őrizetlen pontját lopva elfoglalni, és ha lehet, őket megelőzve birtokba venni, mint megerősített helyen bocsátkozni harcba a felkészült ellenséggel. Sokkal könnyebb hegynek föl menni harc nélkül, mint sík területen, de mindenfelől ellenségtől körülvéve, jobban lát az ember a lába elé éjjel, ha nem kell harcolnia, mint nappal, ha csatáznia kell, biztonságosabb a göröngyös út, ha küzdelem nélkül megyünk rajta, mint a sima, ha közben a fejünkre lövöldöznek. Egyáltalán nem tartom

lehetetlennek, hogy odalopakodjunk, hiszen mehetünk éjjel is, és mehetünk olyan messzire tőlük, hogy ne vegyenek észre bennünket. Ha pedig úgy teszünk, mintha itt akarnánk támadást indítani, a másik irányban még zavartalanabbul mászhatjuk meg a hegyet, mivel az ellenséges katonák mind ide fognak gyűlni. De mit is beszélek én itt lopakodásról? Hiszen hallom Kheiriszophosz, hogy ti, spártaiak, már a teljes jogúak, kora gyermekségetektől fogva gyakoroljátok a lopást, és nemhogy rútnak, hanem egyenesen szépnek tartjátok a törvény által nem tiltott dolgokat elcsenni. Sőt, hogy minél ügyesebben és észrevétlenebbül próbáljatok lopni, törvénybe hoztátok, hogy akit lopáson rajtakapnak, azt megkorbácsolják. Nagyon is itt van most az ideje, hogy neveltetésedről bizonyságot adj, vigyázz hát, hogy rajta ne kapjanak bennünket, amikor fellopakodunk a hegyre, nehogy aztán nagyon elverjenek bennünket.

– Én meg azt hallottam rólatok, athéniakról – mondta Kheiriszophosz –, hogy szörnyű ügyesen lopjátok a közvagyont, noha szörnyű veszély fenyegeti a tolvajokat, s hogy legkiválóbb polgáraitok a legjobb tolvajok, ha ugyan ti a legkiválóbbakat tartjátok méltónak a főhivatalokra. Úgyhogy itt az ideje, hogy te is bizonyságot adj neveltetésedről.

– Én kész vagyok a hátvédekkel vacsora után felkerekedni, hogy a hegyet elfoglaljuk – mondta Xenophón. – Még kalauzaim is vannak. Könnyűfegyverzetűink elfogtak ugyanis néhány utánunk lopakodó rablót. Tőlük tudom, hogy a hegy nem járhatatlan, és kecskék meg szarvasmarhák legelnek rajta. így aztán, ha egyszer sikerült valahol a lábunkat megvetni, jöhetnek az igásállatok is. Remélem, hogy az ellenség nem tart ki, ha látja, hogy egy magasságba kerültünk velük. Hisz most sem merészkedik le velünk egy szintre.

Kheiriszophosz pedig így szólt:

– Miért mennél te, és hagynád el a helyedet a hátvédeknél? Rendelj ki valakit, ha nem akad önként vállalkozó.

Ezek után a methüdrionbeli Arisztónümosz indult útnak nehézfegyverzetű katonákkal, valamint a khioszi Ariszteasz, meg az Oitéből való Nikomakhosz a könnyűfegyverzetűekkel. Megállapodtak, hogy ha elfoglalták a csúcsot, sok tüzet gyújtanak. Ezek után elköltötték reggelijüket. Nyomban étkezés után Kheiriszophosz mintegy tíz sztadionnal közelebb vitte az egész sereget az ellenséghez, hogy még inkább úgy tűnjék, mintha ott akarnának támadni.

Miután megvacsoráztak, és leszállt az éjszaka, parancs szerint útnak indultak, és elfoglalták a hegyet, a többiek meg a helyükön maradtak, és nyugovóra tértek. Az ellenség pedig észrevéve, hogy a hegyet megszállták, egész éjszaka ébren virrasztott, és őrtüzeket gyújtott. Reggel Kheiriszophosz áldozatot mutatott be, és az ellenség által megszállt úthoz vezette seregét, azok pedig, akik a hegyen voltak, megindultak a csúcs felé. Az ellenség zöme a hegy hágóján maradt, egy részük meg a csúcson tartózkodó görögök ellen indult. És mielőtt a két derékhad összecsaphatott volna a csúcson, kitört a harc. A görögök legyőzték és üldözőbe vették az ellenséget. Közben a könnyűfegyverzetű görögök nagy iramban megindultak a síkságról a szemben levő ellenség felé, Kheiriszophosz pedig rohamlépésben követte őket a nehézfegyverzetűekkel. Az utat megszállva tartó ellenséges katonák, látván, hogy a fentiek vereséget szenvedtek, elfutottak. Nem sokan

pusztultak el közülük, de számtalan fonott pajzsot vesztettek, amelyeket a görögök kardcsapásokkal használhatatlanná tettek. Amikor felértek, áldozatot mutattak be, és győzelmi emléket állítottak, majd leereszkedtek a síkságra, és minden jóval zsúfolt falvakhoz értek.

7

Innen öt nap alatt, harminc paraszangát megtéve, a taokhoszok földjére vonultak. Élelmük elfogyott, a taokhoszok ugyanis megerősített helyeken laktak, és itt halmozták fel minden élelmüket. Később egy olyan helyre értek, ahol nem volt város, és nem voltak házak sem, de rengeteg férfi, nő és jószág sereglett össze. Kheiriszophosz azon nyomban támadást indított a hely ellen. Amikor az első osztag kifáradt, indult egy másik, majd ismét egy másik; nagy tömeggel nem lehetett körbefogni a helyet, mert folyó vette körül.

Amikor Xenophón megérkezett a könnyű- és nehéz-fegyverzetű hátvédekkel, Kheiriszophosz így szólt:

– Jókor jöttök, mert ezt a helyet be kell vennünk. Ha nem vesszük be, a hadseregnek nem lesz élelme.

Ekkor tanácskozni kezdtek. Xenophón megkérdezte, hogy mi akadályozza bevonulásukat. Kheiriszophosz így válaszolt:

– Mindössze egy bejárat van, az, amit látsz. Ha valaki arrafelé próbálkoznék, onnan felülről, ahol az a szikla meredezik, köveket zúdítanak rá. És akit eltalálnak, az így jár. Ezzel néhány emberre mutatott, akiknek combja és bordája össze volt zúzva.

– És ha kifogynak a kövekből – kérdezte Xenophón –, van-e még valami, ami megakadályozhatná, hogy bejussunk? Mert legfeljebb néhány ember látható ott szemben, azok közül is mindössze ketten-hárman vannak fegyverben. És mint te is láthatod, az az út, amelyet kőzáporban kellene megtennünk, nem hosszabb másfél plethronnál. Ebből körülbelül egy plethronnyi szakaszon sűrűn állnak a hatalmas fenyőfák, és ha ezek mögé húzódnánk, ugyan mi kárt tehetnének bennünk a lefelé eső vagy gördülő kövek? Azután egy plethronnyi szakasz következik, azon kellene keresztülfutnunk, utána pedig abbamarad a kőzápor.

– Csakhogy mihelyt megindulunk a fák felé, azonnal megered a kőzápor – mondta Kheiriszophosz.

– Hát éppen ennek kell bekövetkeznie – mondta Xenophón –, mert így hamarabb kifogynak a kövekből. De induljunk onnan, ahonnan már keveset kell futnunk, és ahonnan félre is tudunk húzódni, ha dobálnak bennünket.

Ezután elindultak: Kheiriszophosz, Xenophón és a parrhasziabeli Kallimakhosz alvezér, ezen a napon ugyanis ő volt a hátvédek parancsnoka. A többi alvezér biztonságban hátramaradt. A fák alatt lassan vonultak az emberek, mintegy hetvenen; nem csapatban, hanem egyenként, mindegyik a lehető legóvatosabban. A sztümphaloszi Agasziasz és a methüdrionbeli Arisztónümosz – ők is a hátvédek parancsnokai voltak – meg még mások, a fenyőkön kívül vonultak, mivel egy csapat embernél több nem maradhatott biztonságban a fák között.

Ekkor Kallimakhosz cselt eszelt ki: két-három lépésre előrefutott a fa alól, ahol állt, és amikor a kövek gördülni kezdtek, ügyesen visszaugrott.

Valahányszor előreugrott, több mint tíz szekér követ vesztett az ellenség. Agasziasz látta, hogy mit csinál Kallimakhosz, és hogy az egész sereg őt figyeli, megijedt, hátha Kallimakhosz tör majd be elsőnek az erődbe, ezért nem hívta sem barátait, a mellette álló Arisztónümoszt és a Luszoiból való Eurülokhoszt, és nem hívott senki mást sem, hanem ő maga nekiiramodott, és megelőzött mindenkit.

Kallimakhosz, amikor látta a mellette elrohanó Agasziaszt, pajzsának karimájánál megragadta. Ebben a pillanatban a methüdrionbeli Arisztónümosz száguldott el mellettük, majd a Luszoiból való Eurülokhosz. Mert mind vágytak a dicsőségre, versengtek egymással, és így vetélkedve vették be az erődöt. És amikor benn voltak, már senki nem dobott követ.

Most aztán szörnyű látvány tárult a szemük elé. Az asszonyok a mélybe dobálták gyerekeiket, és utánuk vetették magukat. így tettek a férfiak is. Ekkor a sztümphaloszi Aineasz alvezér meglátta, hogy egy szépen öltözött férfi rohan, hogy levesse magát. Erre, hogy visszatartsa, megragadta. De az magával rántotta őt is, mindketten lezuhantak a szikláról, és szörnyethaltak.

Embert nagyon keveset ejtettek foglyul, de ökröt, szamarat és birkát annál többet.

Ezután hét nap alatt ötven paraszangát megtéve, a khalüpszok földjén vonultak keresztül. Ez volt a legbátrabb nép valamennyi közül, amelynek földjén keresztülvonultak, harcba is bocsátkoztak a görögökkel. Hasig érő, lenből font mellvértet viseltek, fémpáncél helyett pedig sűrűn sodrott köteleket. Lábpáncélt és sisakot is hordtak, övükön tőr függött, akkora, mint egy spártai tőr, ezzel ölték meg azokat, akiket le tudtak győzni. Ha sikerült levágniuk az ellenség fejét, magukkal vitték, az ellenség szeme láttára pedig énekeltek meg táncot lejtettek. Tizenöt rőf hosszú egy-hegyű lándzsát is viseltek. A khalüpszok eleinte községeikben maradtak, de mikor a görögök elvonultak mellettük, állandó csatározások közepette követték őket. Megerősített helyeken laktak, itt halmozták fel élelmüket is. így a görögök itt semmit sem szerezhettek, és a taokhoszoktól zsákmányolt állatokból táplálkoztak.

Ezután a négy plethron széles Arpaszosz folyóhoz érkeztek, majd négy nap alatt húsz paraszangát megtéve, a szküthinoszok sík földjén vonultak keresztül, és falvakhoz érkeztek; három napig tartózkodtak itt, és élelemmel látták el magukat.

Ezután húsz paraszangát tettek meg néhány nap alatt, és egy népes, jómódú és nagy városhoz érkeztek, amelynek Gümniasz volt a neve. E terület kormányzója vezetőt küldött a görögökhöz, hogy a velük ellenséges vidéken keresztülvezesse őket. Amikor az ember megérkezett, megígérte nekik, hogy olyan helyre vezeti őket, ahonnan öt napon belül megláthatják a tengert. Ha nem, fogadkozott, akkor megölhetik.

Amikor betörtek az ellenséges földre, a vezető felszólította a görögöket, hogy tűzzel-vassal pusztítsák a vidéket, amiből kiderült: csak ezért jött, és nem a görögök iránti jóindulatból. Az ötödik napon egy hegyhez érkeztek. A hegy neve Thékhész volt. Amikor az előhad fölért a hegyre, hatalmas ordításban törtek ki. Ezt hallva Xenophón és a hátvédek azt hitték, hogy szemből egy másik ellenséges had támadt rájuk. Mert hátulról is üldözték őket a lángba borított vidékekről, és a hátvédek lesből meg is öltek

néhány embert, másokat meg élve ejtettek foglyul, és mintegy húsz szőrös, nyers marhabőrrel borított fonott pajzsot zsákmányoltak.

Mikor az ordítás erősödött, és közelebbről hallatszott – és az előretörő csapatok futva rohantak szüntelenül kiáltozó társaikhoz, s annál erősebben hangzott a kiáltás, minél többen voltak –, Xenophón úgy vélte, hogy valami nagyobb dolog történhetett. Lóra pattant, és Lükiosszal meg a lovassággal együtt segítségükre sietett. És ekkor meghallották, hogy a katonák ezt kiáltozzák: „Tenger, tenger!” – és hogy a kiáltás egyre terjed. Mindenki futni kezdett, még a hátvédek is, és hajtották az igásállatokat meg a lovakat is. És amikor mind fönn voltak a csúcson, a vezérek meg az alvezérek könnyezve összeölelkeztek. Most hirtelen, nem is tudni, kinek a fölszólítására, a katonák köveket kezdtek összehordani, és nagy halmot emeltek. Erre rengeteg nyers marhabőrt helyeztek, meg botokat és zsákmányolt pajzsokat. Maga a vezető pedig széthasította a pajzsokat, és ugyanerre szólította fel a többieket is. Ezután a görögök útjára eresztették a vezetőt, és ajándékokat adtak neki a közösből: lovat, ezüstserleget, perzsa ruházatot és tíz dareikoszt. Leginkább gyűrűket kért, és kapott is sokat a katonáktól. Megmutatta nekik a falut, ahol majd megszállhatnak, és az utat, amelyen a makrónokhoz jutnak, majd pedig, midőn beesteledett, távozott tőlük.

8

Innen továbbmentek a görögök, és három nap alatt tíz paraszangát tettek meg a makrónok vidékén keresztül. Első nap egy folyóhoz érkeztek, amely a makrónok földjét határolta el a szküthinoszokétól. Jobbra előttük rettenetesen fárasztónak látszott a terep, balra pedig még egy folyó volt – ebbe ömlött a határfolyó, amelyen át kellett kelniük. Az utóbbit vékony törzsű, de sűrű lombú fák szegélyezték. Ezeket a görögök ideérkezésük után kivágták, mivel a lehető leggyorsabban kívántak távozni a vidékről.

A fonott pajzsot, lándzsát és szőrös khitónt viselő makrónok éppen az átkelőhellyel szemben sorakoztak fel. Egymást buzdítgatták, és köveket dobáltak a folyóba, de nem találtak célba, és kárt sem tettek semmiben. Ekkor az egyik könnyűfegyverzetű katona, aki azt állította magáról, hogy Athénban volt rabszolga, odalépett Xenophónhoz, és kijelentette, hogy ismeri ezeknek az embereknek a nyelvét.

– Azt hiszem – tette hozzá –, hogy ez az én hazám, és ha nincs akadálya, szeretnék velük beszélni.

– Semmi akadálya – mondta Xenophón –, beszélj velük, és mindenekelőtt azt tudd meg, hogy kik ők.

Azok pedig ezt válaszolták a kérdésre:

– Makrónok vagyunk.

– Akkor kérdezd meg – mondta Xenophón –, miért sorakoztak fel velünk szemben, és miért akarnak ellenségeink lenni.

Azok így feleltek:

– Mert hogy ti is betörtetek országunkba.

A vezérek megparancsolták a katonának, hogy mondja meg:

– Nem akarunk mi nektek semmi rosszat, a király ellen viseltünk hadat, most Görögországba megyünk vissza, és a tengerhez szeretnénk eljutni.

A makrónok megkérdezték, hajlandók-e ennek hűségzálogát is adni. A görögök azt válaszolták, hogy adni is, kapni is szeretnének zálogot. A makrónok ekkor egy barbár lándzsát adtak a görögöknek, a görögök pedig egy görög lándzsát a makrónoknak. Azt mondták, ezek lesznek hűségük zálogai, és tanúul hívták az isteneket is.

A hűségeskü után a makrónok nyomban a görögök közé keveredtek, velük együtt vágták a fákat, és csinálták az utat, mintha ők maguk akarnának átkelni, és piacot is nyitottak nekik, már amilyet tudtak, és három napig vezették a görögöket, majd letették őket a kolkhoszok határán.

Itt egy óriási, de azért járható hegy emelkedett, ezen sorakoztak fel a kolkhoszok. A görögök először csatasorba álltak velük szemben, hogy így vonulnak majd a hegy felé, de azután az összegyűlt vezérek elhatározták, hogy tanácsot tartanak, miképpen küzdhetnének meg velük legjobban. Xenophón azt mondta, hogy ő tanácsosnak tartaná, ha a csatasort feloszlatnák, és alakítsanak inkább hadoszlopokat.

– Mert – mondta – a csatasor egykettőre szétszakad, hiszen erre járhatatlannak, arra meg járhatónak találjuk majd a hegyet. Az pedig nyomban nyugtalanságot okozna, ha a csatasorba állított katonák látnák, hogy a csatasor szétszakad. Ha keskeny vonalban nyomulunk előre, az ellenség oldalba kap bennünket, és fölösleges csapatait arra használja, amire akarja, ha pedig széles vonalban megyünk, egyáltalán nem volna meglepő, ha a sűrűn becsapódó sok lövedék és a benyomuló embertömeg áttörné az arcvonalat. Javasolom, állítsuk a csapatokat oszlopokba, és az oszlopokat tartsuk oly távol egymástól, hogy a legszélén levő csapatok túlhaladjanak az ellenség két szárnyán. így a legszélén levő csapataink körbefogják az ellenséges arcvonalat, és legjobbjaink a hadoszlopok élén elsőkként rontanak majd az ellenségre, és mindegyik csapat arra megy, amerre legjárhatóbb az út. Az ellenségnek a hézagokba sem lesz egyszerű behatolnia, ha csapataink innen is, onnan is közrefogják, és áttörnie sem lesz könnyű az oszlopokban haladó csapatokat. Ha az egyik csapatot szorongatják, a mellette levő a segítségére siet. És ha a csapatok közül akár egy is fenn van már a csúcson, egyetlen ellenséges harcos sem tudja tovább tartani magát.

Tetszett a javaslat, és oszlopokba állították a csapatokat. Xenophón pedig a jobbszárnyról átment a balra, és így szólt a katonákhoz:

– Társaim, már csak azok, akiket ott láttok, akadályozzák, hogy elérkezzünk oda, ahová régóta igyekszünk. Ha tudjuk, akár nyersen is fel kell falnunk őket.

Mindenki elfoglalta kijelölt helyét, és a csapatokat oszlopokba állították. Mintegy nyolcvan nehézfegyverzetű csapatot számoltak össze; egy-egy csapat csaknem száz emberből állt. A könnyűfegyverzetűekből és az íjászokból három osztagot képeztek, az egyiket a balszárnyon túlra, a másikat a jobbszárnyon túlra helyezték, a harmadikat pedig középre; közel hatszáz emberből állt mindegyik.

Ezután a vezérek fohászkodásra buzdították a katonákat. Az imádság után harci dalra gyújtottak, majd megindultak. Kheiriszophosz, Xenophón és a velük levő könnyűfegyverzetűek az ellenséges arcvonalon túl meneteltek. Mikor az ellenség katonái megpillantották őket, egyik csoportjuk a jobbszárny, a másik meg a balszárny felé kezdett rohanni,

ennek következtében hadrendjük kettészakadt, és csatasoruk közepén nagy, üres tér keletkezett. Az arkadiai könnyűfegyverzetű katonák, akiket az akharnaniai Aiszkhinész vezetett, azt hitték, hogy az ellenség menekül, és ordítva rájuk vetették magukat. Ők értek fel elsőnek a csúcsra. Nyomon követte őket az arkadiai nehézfegyverzetű katonaság, az orkhomenoszi Kleanór vezérlete alatt. Az ellenség, amikor a görögök nekiiramodtak, nem állta a rohamot, hanem ki erre, ki arra menekült. A görögök, miután felmásztak a hegyre, letelepedtek az élelemben bővelkedő sok faluban.

Egyébként nem volt ott semmi, amit megcsodálhattak volna, csak rengeteg méhkaptár, és azok a katonák, akik a lépes mézből ettek, mind megzavarodtak, hánytak, és hasmenésük volt, és nem tudtak megállni a lábukon. Aki keveset evett belőle, olyan volt, mintha rettenetesen berúgott volna, aki pedig sokat, az őrültnek tűnt, és nem kevesen el is pusztultak. Legtöbbjük úgy feküdt ott, mintha csatát vesztettek volna, és szörnyű kedvetlenség lett rajtuk úrrá. Másnap nem halt meg senki, és szinte egyazon órában tértek mind eszméletre, a harmadik és negyedik napon pedig felkeltek, mintha mérgezésből gyógyultak volna ki.

Innen továbbmentek. Két nap alatt hét paraszangát megtéve, elérkeztek a tengerhez, Trapezuszhoz, egy görögök lakta városhoz a Fekete-tenger partján, Szinopé gyarmatvárosához, a kolkhoszok földjén. Mintegy harminc napig maradtak itt a kolkhoszok falvaiban, és innen kikitörve fosztogatták Kolkhiszt. A trapezusziak piacot nyitottak a táborban, meg is vendégelték a görögöket, és szarvasmarhát, lisztet meg bort adtak nekik vendégajándékba. Kieszközölték, hogy a görögök egyezséget kössenek a szomszédos – többnyire a síkságon lakó – kolkhoszokkal, és tőlük is kaptak teheneket vendégajándékba.

Ezután hozzáláttak az áldozat bemutatásához, ahogy annak idején megfogadták. Marhájuk volt elegendő, hogy áldozatot mutassanak be Zeusznak, amiért megmentette, Héraklésznak, amiért idáig vezette őket, és a többi istennek is, ahogy megfogadták. Még versenyt is rendeztek a hegyen, ahol táboroztak. A spártai Drakontioszt – aki még gyerekkorában elmenekült otthonról, mert tőrével véletlenül agyonszúrt egy fiút – megbízták, hogy gondoskodjon versenypályáról, és felügyeljen a versenyre. Az áldozat bemutatása után átadták Drakontiosznak a lenyúzott bőröket, és felszólították, hogy vezesse őket a versenypályául kijelölt helyre. De ő arra a helyre mutatott, ahol éppen álltak, és azt mondta:

– Ez a domb lesz a legalkalmasabb a futásra, bárhová van is kedve futni valakinek.

– De miképp lehet majd egy ilyen durva és bozótos talajon birkózni? – kérdezték tőle.

Ő meg így felelt:

– Annál inkább bánja majd, aki elesik.

A legtöbb fogoly fiú egy sztadion távon versenyzett, több mint hatvan krétai pedig hosszú távon futott. Mások meg birkózásban, ökölvívásban és öttusában léptek föl.

Szép látvány volt. Sokan léptek a küzdőtérre, és mivel a nők is nézték őket, nagy volt a versengés.

Lóversenyt is rendeztek. A lovasoknak le kellett száguldaniuk egész a

tengerig, majd ott megfordulva újra föl az oltárig. Amikor lefelé vágtattak, sokan legurultak, hegynek föl pedig alig vonszolták magukat a lovak a szörnyű meredeken. Volt nagy lárma, nevetés és biztató kiáltozás.

V. KÖNYV

1

Hogy mi mindent tettek a görögök, miközben Kürosszal felvonultak, és aztán hogyan mentek végig a tengerhez, a Fekete-tengerhez vezető úton, mint érkeztek meg Trapezuszba, e göröglakta városba, és miképpen mutattak be áldozatot – mert megfogadták, hogy mihelyt baráti földre érnek, hálaáldozatot fognak bemutatni szabadulásukért –, megtudható volt az előző könyvekből.

Ezután pedig összegyűltek, és megtanácskozták, hogyan vonuljanak tovább. Elsőnek a Thurioiból való León emelkedett szólásra:

– Nekem, barátaim, elegem van már a szedelőzködésből, a menetelésből, a futásból, a fegyvercipelésből, belefáradtam, hogy csatasorban vonuljak, őrséget álljak, harcoljak, szeretnék végre megszabadulni ezektől a küzdelmektől, és ha már itt vagyunk a tengernél, hajón szeretnék továbbmenni, és álomban elnyúlva megérkezni, akár Odüsszeusz.

A katonák ezt meghallva helyeslően zúgtak, hogy jól beszél. Ugyanezt ismételte el másvalaki is, és a többiek mind, akik ott voltak. Ezután felállt Kheiriszophosz, és a következőket mondta:

– Emberek, van egy barátom, Anaxibiosz, aki egy flotta parancsnoka. Ha elküldenétek engem, azt hiszem, háromevezősorosokkal térnék vissza, meg más hajókkal, amelyek hazaszállítanának benneteket. Ha tehát hajóval akartok menni, várjatok meg, míg visszatérek. Itt leszek hamar.

Megörültek szavának a katonák, és megszavazták, hogy azonnal induljon.

Most Xenophón emelkedett fel, és így szólt:

– Kheiriszophosz tehát elmegy, és hajókról gondoskodik, mi pedig itt maradunk. Elmondom hát, hogy véleményem szerint mi lesz a teendőnk, mialatt itt várakozunk. Először is ellenséges földről kell majd élelmet szereznünk: az itteni piac nem elegendő a számunkra, egy-két ember kivételével vásárolnunk sincs miből, és a vidék bizony ellenséges vidék. Sok emberünket fenyegeti ám a pusztulás veszélye, ha gondatlanul és vigyázatlanul megyünk élelemért. Szerintem portyázva kell élelmet szerezni, nem pedig szertekóborolva, csak így maradhattok épségben, és nekünk kell mindenről gondoskodnunk.

A katonák helyeseltek.

– Akkor hallgassátok hát tovább. Lesznek közületek, akik zsákmányszerző útra mennek. Azt hiszem, legjobb, ha mindenki előre jelenti, ha portyázni indul, és azt is megmondja, hova megy, hogy mindenkor tudjuk, hányan vannak kinn, és hányan maradtak itt; hogy közösen készülhessünk fel, ha valami baj van, vagy ha segítség kell, tudjuk, hová menjünk segíteni; hogy tanácsot adhassunk, ha valamelyik tapasztalatlanabb társunk tervez valamit, és kipuhatoljuk azoknak az erejét, akik ellen indul.

Helyeselték ezt is.

– És még azt is gondoljátok meg – folytatta Xenophón –, hogy az ellenségnek van ideje zsákmány után járni, és teljes joggal fondorkodik ellenünk, hiszen mi bitoroljuk az ő tulajdonát, ezáltal ő előnyösebb helyzetben van. Véleményem szerint őrséggel kell körülvennünk a tábort. Ha felváltva őrködünk és figyelünk, kevésbé támadhat meg bennünket az ellenség. Ne feledkezzetek meg a következőkről sem: ha biztosan tudnók, hogy Kheiriszophosz kellő számú hajóval jön majd, semmi szükség nem lenne rá, amit mondani fogok. De mivel ez most még bizonytalan, azt hiszem, nekünk is meg kell próbálnunk sebtiben építeni néhány hajót. Mert ha megjön, és nekünk már vannak hajóink, hát több hajóval mehetünk haza; ha meg nem hoz magával, az itt készült hajókat fogjuk használni. Sokszor látok hajókat elúszni erre. Ha kérnénk a trapezusziaktól néhány hadihajót, amelyeket a kikötőbe vontatnánk, és a kormány -rudakat megoldozva gondosan őriznénk, amíg elegendő szállítóeszközünk lesz, azt hiszem, meglennének a hazaszállításunkhoz szükséges hajók. Helyeselték ezt is.

– És gondoljátok meg – mondta Xenophón –, nem lenne-e méltányos a közösből táplálni a kikötőbe vontatott hajók legénységét, amíg miattunk itt időznek, és bért fizetni nekik, hogy ők is haszonhoz jussanak, miközben nekünk hasznunkra vannak.

Helyeselték ezt is.

– Aztán meg, véleményem szerint, megtörténhet, hogy nem sikerül elég hajót szereznünk; fel kell tehát szólítanunk a tengerparti városokat, hogy javítsák meg az utakat, amelyek tudomásunk szerint nehezen járhatók. Engedelmeskedni fognak, egyrészt félelemből, másrészt mivel szeretnének tőlünk megszabadulni.

Erre kiabálni kezdtek, hogy ne kelljen gyalog menniük. Xenophón pedig, látva, mily esztelenek, nem kérdezte meg a véleményüket, hanem rábeszélte a városokat, hogy önként javítsák meg az utakat, mondván, hogy hamarabb szabadulnak meg tőlük, ha az utak járhatók lesznek. Kaptak egy ötvenevezős teherhajót a trapezusziaktól, és egy spártai perioikoszt, Dexipposzt tették meg parancsnokává. De az nem szerzett hajókat, hanem megszökött a teherha-jón, és eltűnt a Fekete-tengerről. Később azonban elnyerte méltó büntetését, mert amikor Thrákiáb.an volt Széu-thésznél, illetéktelenül belekeveredett valami ügybe, és a spártai Nikandrosz megölte. Kaptak egy harmincevezőst is, ennek az athéni Polükratész lett a parancsnoka, aki minden elfogott hajót a sereghez szállított. Ha volt a hajón áru, kirakták, és őrséget állítottak melléje, nehogy baja történjék, a hajókat pedig part menti szállításra használták.

Miközben ezek történtek, a görögök zsákmányszerző utakra indultak: egyesek sikerrel jártak, mások nem. Kleainetosz veszélyes vidékre vitte a maga csapatát meg egy másikat is, és odaveszett ő is meg még sokan társai közül.

2

Aztán amikor már nem tudtak úgy élelmet szerezni, hogy még aznap visszatérhessenek a táborba, Xenophón maga mellé vett néhány trapezuszi vezetőt, és a hadsereg felével portyázni indult a driloszok

földjére, a másik felét pedig ott hagyta, hogy a tábort őrizzék. Az otthonukból kiűzött kolkhoszok ugyanis tömegekbe verődve a hegycsúcsokon tanyáztak. A trapezusziak meg nem olyan helyre vezették őket, ahonnan könnyű lett volna élelmet szerezni, mert az ottaniakkal jó barátságban voltak. De szívesen vezették őket hegyes, járhatatlan tájra, a driloszok, a Feketetenger vidékének legharciasabb népe ellen, akiktől már sokat szenvedtek.

Mire a görögök a hegyvidékre felértek, a driloszok mind felégették a könnyen bevehetőnek tűnő helységeket, majd elvonultak. Semmi zsákmányolnivaló nem maradt, csak néhány disznó, ökör vagy a tűzből kimenekült más jószág. Egyetlen megerősített helyük maradt, a mély szakadékokkal körülvett főváros, ide sereglettek mindnyájan a nehezen járható utakon. A könnyűfegyverzetűek, akik öt vagy hat sztadionnal előzték meg a nehézfegyverzetűeket, átkeltek a szakadékon, és mivel rengeteg állatot és értékes holmit pillantottak meg, az erődítés ellen rohantak. Rengeteg lándzsás zárkózott fel mögéjük, akik élelemért indultak útnak, így több mint kétezren keltek át a szakadékon.

Harccal nem lehetett bevenni az erődöt – mert még egy széles sáncot is emeltek köréje, és a földhányást sűrűn teletűzdelték karókkal meg egyéb, fából készült akadályokkal *m,* a görögök megpróbáltak hát elvonulni, de az ellenség hátba támadta őket. És mivel elfutni nem tudtak – az erődből ugyanis csak libasorban lehetett lejutni a szakadékhoz –, követet küldtek Xenophónhoz, aki a nehézfegyverzetűeket vezette. A követ pedig jelentette neki:

– Van itt egy minden jóval megrakott helység. Bevenni nem tudjuk, mert meg van erősítve. Távozni sem könnyű. Hátulról támadnak, és így nehéz a visszavonulás.

Ennek hallatára Xenophón előrenyomult egész a szakadékig, a nehézfegyverzetűeknek pihenjt parancsolt, ő maga pedig az alvezérekkel együtt átkelt a szakadékon, és körülnézett, hogy mi látszik tanácsosabbnak: vezessék-e azokat is vissza, akik már átmentek, vagy pedig keljenek át a nehézfegyverzetűek is, mert talán mégis sikerül bevenni az erődöt. Úgy látszott, hogy a visszavonulás rengeteg halottat követelne. Az alvezéreknek az volt a véleménye, hogy be lehet venni az erődöt, és az áldozati jelekben bízva, Xenophón is így döntött. Mert a jósok úgy értelmezték a jeleket, hogy csata ugyan lesz, de szerencsés kimenetelű.

Elküldte hát az alvezérekét, hogy vezessék át a nehéz-fegyverzetűeket, ő maga pedig ott maradt, és megparancsolta a könnyűfegyverzetűeknek, hogy vonuljanak vissza, és senki ne lőjön. Amikor a nehézfegyverzetűek odaértek, meghagyta, hogy minden alvezér úgy állítsa fel a csapatát, ahogy a harc szempontjából a legelőnyösebbnek tartja. Az alvezérek ugyanis közel álltak egymáshoz, és egész idő alatt azon versengtek, melyikük a legbátrabb. Azok így is cselekedtek. Ő pedig megparancsolta a dárdásoknak, hogy dárdavetésre készen nyomuljanak előre, és adott jelre röpítsék ki dárdáikat; az íjászoknak, hogy ajzzák fel íjukat, és adott jelre lőjenek; a parittyásoknak pedig, hogy tarisznyájuk legyen tele kővel. Szétküldött néhány ügyes embert, hogy minderről gondoskodjanak.

Miután mindent elrendeztek, az alvezérek, helyetteseik, meg azok, akik nem tartották magukat kevésbé bátornak, ott álltak felsorakozva, és jól

látták egymást – a terep ugyanis olyan volt, hogy félhold alakban kellett felállniuk. Ezután harci dalra zendítettek, megszólalt a harsona, és hangos szóval hívták segítségül Enüalioszt, majd megindult a nehézfegyverzetűek rohama, és máris röpültek a lövedékek: dárdák, nyilak és parittyakövek – a legtöbb követ csak úgy, szabad kézzel hajították, volt, aki még lángcsóvákat is dobált. A lövedékek úgy elárasztották az ellenséget, hogy el kellett hagynia a sáncot és a védőműveket. A sztümphaloszi Agasziasz és a Pellénéből való Philoxenosz ekkor fegyverét letéve, egy szál khitónban felmászott a falra, az egyik húzta a másikat, mások pedig maguktól értek föl, és úgy látszott, hogy bevették a sáncokat.

A könnyűfegyverzetű csapatok benyomultak, és vadul fosztogatni kezdtek, Xenophón pedig megállt a kapunál, és akit csak tudott, kinn tartott a nehézfegyverzetűek közül, mert néhány jól megerősített magaslaton új ellenség tűnt fel. Nem sokkal később ordítozás hallatszott a sáncok mögül, és már rohantak is kifelé, volt, aki azt is hozta, amit megkaparintott, volt, aki sebesülten menekült, és óriási tülekedés támadt a kapunál. A kiáramló tömeg azt felelte a kérdezősködőknek, hogy van benn egy fellegvár, és az előrerohanó ellenség – sokan vannak – kaszabolja az embereket. Xenophón ekkor megparancsolta Tolmidésznek, a hírnöknek, hirdesse ki: aki zsákmányolni akar, bemehet. Rengetegen özönlöttek be. A befelé nyomulók visszakényszerítették a kiáramlókat, és az ellenséget ismét visszaszorították a várba. A fellegvár kivételével mindent kifosztottak a görögök, és a zsákmányt kivitték.

A nehézfegyverzetűek a sánc, illetve a várba vezető út mentén csatarendbe álltak. Xenophón és az alvezérek megvizsgálták, bevehető-e a fellegvár, mert ha igen, szabadulásuk biztosnak látszik, de ha nem, bizony nagyon nehezen vonulhatnak vissza. A szemle után az volt a véleményük, hogy a vár teljességgel bevehetetlen.

Ezután távozáshoz készülődtek. Mindenki kihúzta a keze ügyébe eső karót; a harcképtelen, a zsákmánnyal megrakott katonákat és a legtöbb nehézfegyverzetűt elküldték, és mindegyik hadvezér csak azokat az embereket tartotta ott, akikben megbízott. Mihelyt a visszavonulás megkezdődött, rengetegen rohantak elő a várból – fonott pajzsot, lándzsát, lábvértet és paphlagón sisakot viseltek –, mások meg a fellegvárba vezető út két oldalán levő házak tetejére kapaszkodtak fel; így a városba vezető kapukig sem lehetett őket veszélytelenül üldözni. Hatalmas gerendákat dobáltak fentről, és így maradni is, menni is nehéz volt. Félelmet keltett a közeledő éjszaka is.

Mialatt így küzdöttek és tétováztak, egy isten megmutatta nekik a menekülés módját. Jobb felől hirtelen lángra lobbant az egyik ház, mert valaki meggyújtotta. Amint összeomlott, a környező házakról elmenekültek az emberek. Xenophón ebben felismerte a véletlen útmutatását, és megparancsolta, hogy gyújtsák fel a bal oldali házakat is, amelyek fából voltak, tehát hamar leégtek. Elmenekültek ezekről a házakról is. Most már csak szemből szorongatták a görögöket, de nyilvánvaló volt, hogy amikor kivonulnak az erődből, és leereszkednek a szakadékhoz, hátba fogják őket támadni. Xenophón ekkor megparancsolta azoknak, akik lőtávolságon kívül voltak, hogy hordjanak fát arra a térségre, amely a görögöket az ellenségtől elválasztja. Amikor már elég fa

volt ott, meggyújtották. Lángra lobbantották még a sánc mellett levő házakat is, hogy az ellenség ezek körül legyen elfoglalva. így aztán, tüzet gyújtva maguk és az ellenség közé, nagy nehezen kivonultak az erődítésből. Leégett az egész város, a házak is, a védőművek, a karók is meg minden egyéb, csak a fellegvár nem.

A görögök másnap zsákmánnyal megrakottan távoztak. Mivel féltek a Trapezuszba lefelé vezető meredek és keskeny úttól, úgy tettek, mintha lesállásba vonulnának. Az egyik müsziai férfi – Müszosznak is hívták – maga mellé vett tíz krétait, ott maradt egy bozótos helyen, és úgy tettek, mintha az ellenség elől próbálnának elrejtőzni, de ércpajzsaik mindenfelé kivillantak. Az ellenség észrevette őket, és megrémült, hogy azok ott lesben állnak. Eközben a sereg leereszkedett az úton. Xenophón, amikor úgy vélte, hogy már eléggé lenn vannak, jelt adott Müszosznak, hogy fusson, ahogy csak tud. Az meg nekiindult, és futott ő is, meg a vele levők is. Azok a krétaiak pedig, akik még rajtuk kívül ott voltak (az ellenség már a sarkukban volt, mesélték később), levetették magukat az útról, be az erdőbe, és legurultak a völgybe, így menekültek meg.

Müszosz pedig az úton menekülve kiáltozott segítségért; a többiek odasiettek, és felfogták sebesült testét. Ők maguk, akik Müszosz segítségére siettek, lépésről lépésre hátráltak, arccal az ellenség felé. Közben lőtték őket; egykét krétai viszonozta az ellenség nyilait. így mind épségben megérkeztek a táborba.

3

Kheiriszophosz nem érkezett meg, hajójuk nem volt elég, élelmiszert sem tudtak már honnan szerezni, ezért elhatározták, hogy elvonulnak. Hajóra rakták a betegeket, a negyven évnél idősebbeket, a gyerekeket, az asszonyokat 450

és azt a málhát, amelyre nem volt közvetlenül szükség. Philésziószt és Szophainetoszt, a két legidősebb vezért is hajóra küldték, és meghagyták nekik, hogy vigyázzanak mindenre.

A többiek elindultak. Az utat közben megjavították. Háromnapos menetelés után megérkeztek Keraszuszba, egy göröglakta tengerparti városba, Szinópé gyarmatvárosába a kolkhoszok földjén. Itt tíz napig maradtak. Számba vették a sereget és a fegyvereket: nyolcezer-hatszázán voltak. Ennyien menekültek meg. A többieket megölte az ellenség meg a fagy, és olyan is volt, akit a betegség.

Itt szétosztották a zsákmányként szerzett pénzt. Az Apollónnak és az epheszoszi Artemisznek járó tizedet a vezérek osztották szét egymás között, hogy megőrizzék az istenek számára. Kheiriszophosz részét az Aszinéből való Neon kapta meg. Xenophón az Apollónt megillető részből áldozati ajándékot készíttetett, és Delphoiban mutatta be áldozatul; ráíratta a saját nevét meg Proxenoszét – aki Klearkhosszal együtt halt meg annak idején –, mert vendégbarátja volt. Az epheszoszi Artemisznek szánt összeget pedig, amikor Boiótiába indult az ázsiai Agészilaosszal, Artemisz templomának felügyelőjénél, Megabüzosznál hagyta, mivel úgy vélte, hogy az út nem lesz veszélytelen, és megkérte, ha ő, mármint Xenophón, életben marad, adja vissza neki, de ha valami történnék vele, készíttessen valami olyan áldozati ajándékot Artemisznek, amelyről úgy

gondolja, hogy tetszeni fog az istennőnek.

Amikor Xenophón már száműzetésben élt Szkilloszban, egy Olümpia melletti spártai településen, Olümpiába érkezett Megabüzosz, hogy a játékot megtekintse, és visszaadja a letétbe helyezett összeget. Xenophón az isten által kijelölt helyen egy darab földet vásárolt az istennőnek. A Sze-linusz folyó éppen ott folyik keresztül azon a földön. Az epheszoszi Artemisz-templom mellett is folyik egy Szelinusz nevű folyó, és mindkettőben sok a hal és a kagyló. Szkillosz földjén mindenféle vad is él, amelyekre vadászni lehet. Xenophón oltárt és szentélyt emeltetett a szent pénzből, és azontúl mindig az istennőnek mutatta be áldozatul az évszakok termésének egytizedét, amit a föld hozott, és minden szkilloszi polgár meg környékbeli férfi és nő részt vehetett az ünnepségeken. Az istennő árpa– és búzakenyeret, bort, gyümölcsöt adott a lakomázóknak, sőt a szent föld áldozati állataiból és vadászzsákmányából is juttatott nekik. Mert Xenophón és a többi polgár fiai vadászatot is rendeztek ezen az ünnepen, amelyen más férfiak is részt vehettek, ha akartak. Ott a szent földön, de Pholoé vidékén is ejtettek disznókat, őzeket meg szarvasokat.

Ez a hely a Spártából Olümpiába vezető úton van, az olümpiai Zeusz-templomtól mintegy húsz sztadionra. Van ezen a szent helyen liget és erdős hegyvidék is, disznók, kecskék, bikák és lovak számára jó legelő, úgyhogy az ünnepre érkezők igásállatait is jól el lehet látni. Maga a szentély egy nemesített gyümölcsfákkal beültetett liget közepén áll, ahol minden évszak gyümölcse megterem. A szentély a nagy epheszoszi templom mása. Még a ciprusfából készült istenszobor is hasonlít az epheszoszi aranyszoborra. A szentély mellett oszlop állott a következő felirattal:

EZ ARTEMISZNEK SZENTELT HELY. TULAJDONOSÁNAK ÉS ÉLVEZŐJÉNEK MINDEN ÉVBEN TIZEDET KELL ÁLDOZNIA. A TÖBBIBŐL KÖTELES A TEMPLOMOT JÓ ÁLLAPOTBAN TARTANI. AKI EZT NEM TELJESÍTI, AZT AZ ISTENNŐ HARAGJA SÚJTJA.

4

Keraszuszból tengeren folytatták útjukat, akik már korábban is hajón mentek, a többiek pedig szárazföldön haladtak. Amikor a mosszünoikoszok határához érkeztek, előreküldték a trapezuszi Timészitheoszt, a mosszünoikoszok trapezuszi megbízottját, hogy kérdezze meg őket: barátként vagy ellenségként vonuljanak-e keresztül az országon. Azok azt felelték, hogy egyáltalán nem engedik át őket. Bíztak ugyanis erődítményeikben.

Ezután Timészitheosz megmondta nekik, hogy a másik oldalon lakó mosszünoikoszok ellenséges viszonyban vannak ezekkel. A görögök úgy döntöttek, hogy magukhoz hívják őket, és megtudakolják, hogy hajlandók-e velük szövetségre lépni. A követségbe küldött Timészitheosz a főemberekkel jött vissza. Megérkezésük után a mosszünoikosz vezetők összeültek a görög vezérekkel. Xenophón beszélt, Timészitheosz pedig tolmácsolt:

– Mosszünoikosz férfiak, szeretnénk épségben eljutni Görögországba, gyalogosan, mert hajóink nincsenek. De ezek, akikről azt hallottuk, hogy a ti ellenségeitek, utunkat állják. Ha akarjátok, megnyerhettek bennünket

szövetségeseteknek, és bosszút állhattok mindazért, amit elkövettek ellenetek, sőt alattvalóitokká tehetitek őket. De ha most elszalasztjátok az alkalmat, gondoljátok meg, mikor kínál még egyszer ekkora haderő szövetséget nektek.

A mosszünoikosz vezér erre azt felelte, hogy akarják, és el is fogadják a szövetséget.

– Mondjátok hát – szólt Xenophón –, miben lehetünk hasznotokra, ha szövetségre lépünk veletek. És mit tudtok ti segíteni nekünk az átvonulásban?

Ők így feleltek:

– Elég erősek vagyunk, hogy a másik oldalról betörjünk közös ellenségünk földjére. Hajókat is tudunk küldeni nektek, meg embereket, akik veletek együtt harcolnak, és az utat mutatják.

Ezután hűségzálogot cseréltek, majd eltávoztak. Másnap megérkeztek háromszáz, egész fatörzsből faragott csónakkal. Mindegyikben három ember volt, közülük ketten a partra mentek, és beálltak a csatarendbe, egy pedig benn maradt a csónakban. Az utóbbiak újra elhajóztak, az előbbiek meg a következőképpen álltak csatarendbe:

Százas csapatokban sorakoztak fel, egymással szemben, mint a színházban a kar, mindnyájan borostyánlevél alakú, fehér ökörbőrrel bevont szőrös pajzsot viseltek, jobbjukban hat rőf hosszú hajítódárda, amelynek elöl vashegye volt, és a fanyél golyó formában végződött. Alig térdig érő rövid köpenyt viseltek, amely olyan vastag volt, mint egy lenzsák, fejükön a paphlagónokéhoz hasonló, középen forgóval ellátott bőrsisakot, amely majdnem olyan volt, mint egy tiara, kezükben pedig vas harci bárdot tartottak.

Most valamelyikük rázendített, erre a többiek is énekelni kezdtek mind, és a dal ütemére megindultak. Keresztülhaladtak a görögök táborán, egyenesen az ellenség felé tartottak, a leggyengébbnek tűnő erőd ellen. Ez az erőd egy város előtt emelkedett, amelyet ők fővárosuknak neveztek, és amelyben a mosszünoikoszok legmagasabb fellegvára állott; a háború ennek a birtokáért folyt. Mert mindenkori tulajdonosai úgy képzelték, hogy valamennyi mosszünoikosz fölött uralkodhatnak, de a többiek azt mondták, hogy jogtalanul bitorolják a fellegvárat, és mindnyájuk közös tulajdonát kisajátítva hatalmaskodnak felettük.

Néhány görög is követte őket, nem a vezérek parancsára, hanem mert fosztogatni akartak. Az ellenség nyugodtan megvárta, hogy előrenyomuljanak, de amikor az erődhöz értek, bentről kirohantak, és megfutamították a támadókat. Rengeteg barbárt megöltek, és néhány hozzájuk csapódott görögöt is, és addig üldözték őket, amíg meg nem pillantották a segítségükre érkező görögöket. Akkor aztán megfordultak, levágták a halottak fejét, és felmutatták a görögöknek meg a többi ellenségüknek, közben valamiféle éneket zengve táncot lejtettek.

A görögök szörnyen elkeseredtek, hogy az ellenséget így felbátorították, és hogy hiába voltak sokan a rohamra induló görögök, a barbárokkal együtt mégis megfutamodtak, pedig ilyesmit soha nem tettek, amióta hadba vonultak.

Xenophón összehívta a görögöket, és így szólt hozzájuk:

– Katonák, ne búsuljatok a történteken! Mert tudjátok meg, hogy nem kisebb jó történt, mint amekkora rossz. Először is megtudtátok, hogy akik

az utat fogják mutatni nekünk, valóban ellenségei azoknak, akiknek mi is ellenségévé kényszerültünk lenni. Aztán meg, hogy azok a görögök, akik fittyet hánynak a mi harcmódunknak, és úgy gondolják, hogy a barbárok oldalán is ugyanúgy viselkedhetnek, mint a mi oldalunkon, elnyerik büntetésüket. Úgyhogy nem egyhamar fogják újra semmibe venni a mi hadrendünket. Most rajtatok a sor: mutassátok meg barbár barátainknak, hogy különbek vagytok amazoknál a görögöknél, ellenségeinknek pedig, hogy mások azok a férfiak, akikkel most küzdenek, mint azok a fegyelmezetlen harcosok, akikkel tegnap csatáztak.

Ezt a napot tehát így töltötték. Másnap, minthogy kedvező előjeleket kaptak, áldozatot mutattak be, majd elfogyasztották reggelijüket, és hadoszlopokba álltak. A barbárokat a balszárnyra helyezték – ugyanúgy rendezték el őket is, mint a görögöket –, aztán megindultak. Az íjászok a hadoszlopok között haladtak, de a nehézfegyverzetűek arcvonala kissé mögöttük maradt. Mert az ellenségnek fürge harcosai voltak, akik előrerohantak, és köveket dobáltak. Ezeket igyekeztek feltartóztatni az íjászok és a könnyűfegyverzetű katonák. A többiek lépésben vonultak az erőd ellen, ahonnan társaikat és a barbárokat előző nap megszalasztották. Itt sorakozott fel ugyanis az ellenség. A könnyűfegyverzetűek támadását még állták a barbárok, és fel is vették velük a küzdelmet, de amikor a nehézfegyverzetűek odaértek, megfutamodtak. A könnyűfegyverzetűek nyomban utánuk eredtek, és egész a városig üldözték őket, a nehézfegyverzetűek pedig csatarendben vonultak utánuk. Amikor a főváros házainál jártak, az összegyülekezett ellenség ismét harcba kezdett, katonái elhajították dárdáikat. Lándzsa is volt náluk, olyan vastag és nagy, hogy egy ember alig tudta vinni: ezekkel próbáltak a közelharcban hadakozni. De mivel a görögök egy tapodtat se hátráltak, hanem támadtak, a barbárok innen is megfutamodtak, és valamennyien otthagyták az erődöt.

De a király, aki egy magaslaton épült fatoronyban lakott, s ott etették és őrizték közköltségen, nem akart kijönni, mint ahogy az előbb elfoglalt erődben sem akartak kimenni a toronylakók, hanem ott égtek el a fatornyokban. A várost fosztogató görögök az ősöktől felhalmozott kenyérkészleteket találtak a házakban, mert az új gabonát a mosszünoikoszok szerint szárastul kell őrizni. Tönkölyből volt a legtöbb. Pácolt delfinszeleteket is találtak amphorákban, és mellettük delfinzsír tárolására szolgáló edényeket, mert a delfinzsírt a mosszünoikoszok úgy használták, mint a görögök az olajat. A padlásokon sok gesztenye volt, mégpedig valami gerezd nélküli fajta. Legtöbbször főve és kenyérnek megsütve ették. Bort is találtak: tisztán fanyar volt és csípős, de keverve jó illatú és édes.

A görögök itt megreggeliztek, majd továbbvonultak, és átadták a terepet azoknak a mosszünoikoszoknak, akik velük együtt harcoltak. Aztán elvonultak a többi ellenséges erőd előtt is; a legjobban megközelíthetőkből a katonák vagy eltávoztak, vagy pedig önként csatlakoztak a görögökhöz. A legtöbb erőd ilyen volt. A városok mintegy nyolcvan sztadionra voltak egymástól; egyesek közelebb, mások 456

meg távolabb. A kiáltás elhallatszott az egyik városból a másikba; ilyen hegyes-völgyes ez a vidék.

További vándorlásuk során barátaik földjére érkeztek; ezek

megmutatták nekik a gazdagok gyermekeit, akiket főtt gesztenyével tápláltak. Ezek a gyermekek gyengék és halálsápadtak voltak, és majdnem olyan szélesek, mint magasak. Hátuk tarkára volt festve, testük elülső oldala tele volt tetoválva virágokkal. A görögök kíséretében levő nőket mindenki szeme láttára kívánták magukévá tenni, mert náluk ez volt a szokás. Egyébként mindenki sápadt volt, férfiak és nők egyaránt. A hadjárat résztvevői szerint ez volt a legbarbárabb népség, amellyel útjuk során találkoztak, és az ő szokásaik tértek el leginkább a görögök szokásaitól. Mert amit más egyedül csinál, azt ők csoportosan teszik, amikor pedig egyedül vannak, úgy viselkednek, mintha társaságban volnának: magukban beszélnek, nevetgélnek, táncra perdülnek, ahol éppen állnak, mintha másoknak játszanának.

5

Nyolc napon át vonultak a görögök ezen az ellenséges és barbár földön, végül megérkeztek a khalüpszok országába. A khalüpszok kevesen voltak, mind a mosszünoikoszok alattvalói, legtöbbjük vasbányászatból élt.

Ezután a tibarénoszokhoz érkeztek. A tibarénoszok földje sokkal laposabb volt; a tengerparton néhány nem túlságosan megerősített erőd emelkedett. A vezérek meg akarták támadni az erődöket, hogy védelmet szerezzenek a hadseregnek, ezért nem fogadták el a tibarénoszok által küldött vendégajándékokat, hanem arra kérték a követeket, várják meg, amíg ők tanácsot tartanak, és áldozatot mutatnak be.

Sok áldozat után a jósok egybehangzóan kijelentették, hogy az istenek semmiképpen sem járulnak hozzá a háborúhoz. Most már elfogadták a vendégajándékokat, mint baráti földön vonultak keresztül az országon, és két nap múlva Kotüórába érkeztek, egy göröglakta városba, Szinópé gyarmatvárosába a tibarénoszok földjén.

Eddig gyalog jött a sereg. A babülóni csatamezőtől Kotüóráig százhuszonkét napi járóföld volt az út visszafelé; hatszázhúsz paraszanga, avagy tizennyolcezerhatszáz sztadion. Nyolc hónap telt el ezalatt.

Itt negyvenöt napig maradtak a görögök. Először az isteneknek áldoztak, majd nemzetségek szerint ünnepi felvonulásokat rendeztek, és atlétikai versenyeket tartottak. Élelmet egyrészt Paphlagoniából, másrészt Kotüóra vidékéről szereztek, mert piacot senki nem nyitott nekik, sőt a betegeket sem fogadták be falaik közé.

Eközben követek érkeztek Szinópéból; féltették ugyanis Kotüóra lakóit városuk miatt, amely a hatalmuk alá tartozott, és adót fizetett nekik, de féltették földjeiket is, mivel azt hallották a görögökről, hogy végigdúlják a területet.

A táborba érkezve így beszéltek a követek (szószólójuk Hekatónümosz volt, akit kiváló szónoknak tartottak):

– Katonák! Szinópé városa küldött bennünket, hogy dicsérettel illessünk benneteket, mivel görögök vagytok, s győzelmet arattatok a barbárokon, és veletek együtt örüljünk, hogy oly sok szörnyűség után, amelyekről hallottunk, megmenekültetek, és itt vagytok. Mi pedig, akik magunk is görögök vagyunk, elvárjuk, hogy ti, görögök, jól bánjatok velünk, és ne mérjetek ránk szenvedést. Mert mi sem követtünk el ellenetek soha semmi rosszat. Ezek a kotüóraiak a mi gyarmatosaink, és

ezt a földet mi adtuk nekik, miután a barbároktól elvettük. Ezért hát ők, meg a keraszusziak és a trapezusziak bizonyos adót fizetnek nekünk, így aztán, ha bajt okoztok nekik, Szinópé lakosai úgy tekintik majd, hogy rajtuk esett sérelem. Most pedig azt halljuk, hogy egyesek közületek erőszakkal benyomulnak a városba, és beszállásolják magukat a házakba, erőszakkal, engedély nélkül veszik el a földekről, amire szükségük van. Ezt nem tartjuk méltányosnak. Ha továbbra is ilyesmit csináltok, kénytelenek leszünk Korülasszal vagy a paphlagónokkal, vagy bárki mással, akivel lehet, szövetségre lépni.

Erre Xenophón felállt, és a következőket mondta a katonák nevében:

– Szinópéi férfiak! Mi boldogok voltunk, amikor ideérkeztünk, hogy életünket és fegyvereinket megmenthettük; mert zsákmányt szerezni, cipelni, egyszersmind az ellenséggel harcolni lehetetlen volt. És most görög városokhoz értünk. Trapezuszban piacot nyitottak számunkra, pénzért vettünk élelmet, tiszteltek is ezért bennünket, vendégajándékokat adtak a seregnek, tőlünk is tiszteletet kaptak cserébe, és ha egyik-másik barbárral jó barátságban voltak, azt sem bántottuk, és ellenségeinknek, akik ellen ők maguk vezettek bennünket, úgy elláttuk a baját, ahogy csak tőlünk tellett. Kérdezzétek csak meg őket, milyennek találtak bennünket. Itt vannak a vezetők, akiket a város küldött velünk barátságból. De ahol érkezésünkkor nem találtunk piacot, mindegy, hogy barbár földön-e vagy görög vidéken, ott nem féktelenségből, hanem kénytelenségből vettük el az élelmet. A kardukhoszokat, a taokhoszokat és a khaldaioszokat, noha a királynak nem alattvalói, és nagyon félelmetes népek, ellenségeinkké tettük, mivel piac hiányában kénytelenek voltunk elvenni az élelmet. De a barbár makrónokat, akik piacot bocsátottak rendelkezésünkre, már amilyet tudtak, barátainknak tartottuk, és erőszakkal semmit nem vettünk el a javaikból. A kotüóraiak pedig, akiket társaitoknak vallotok, maguk tehetnek róla, ha valamit elvettünk tőlük; mert nem barátként jöttek elénk, hanem bezárták a kapukat, és nem fogadtak be minket, és eladásra sem küldtek semmit. A tőletek küldött felügyelőre hárítják a felelősséget. És azt mondod, hogy erőszakkal szállásoltuk be magunkat… Mi méltányosnak tartottuk, hogy a betegeket befogadják házaikba, és mivel nem nyitottak kaput, bementünk ott, ahol az erőd bejárást engedett. Semmi mást nem tettünk erőszakkal, csak éppen betegeink vannak tető alatt – de azok is a magukét eszik –, és a kapukat őrizzük, hogy betegeink ne kerüljenek helytartótok hatalmába, és elvihessük őket, amikor akarjuk. Mi, a többiek pedig, amint ti is láthatjátok, itt táborozunk a szabad ég alatt, sorban és rendben, és készen állunk rá, hogy minden jótéteményt jóval viszonozzunk, de arra is, hogy megvédjük magunkat, ha valaki ellenünk támad. Ami pedig azt a fenyegetést illeti, hogy ha jónak látjátok, Korülasszal meg a paphlagónokkal fogtok szövetkezni ellenünk: hát harcolunk majd mindkettővel, ha szükség lesz rá. Hiszen megküzdöttünk már sokkalta többekkel is, mint ti vagytok. Ha azonban úgy tetszik nekünk, megszerezzük a paphlagónok barátságát. Azt hallottuk, hogy városotokra és tengervidéki földjeitekre áhítoznak. Majd megpróbálunk segíteni nekik abban, amit akarnak, hogy barátságukat elnyerjük.

A többi követ láthatóan neheztelt Hekatónümoszra az imént mondottak miatt. Most előlépett egy másik, és kijelentette: nem háborúskodni jöttek, hanem hogy barátságukról meggyőzzék a görögöket.

– Ha Szinópé városába érkeznétek, vendégajándékokkal fogadnánk benneteket. Most csak azt parancsoljuk meg ezeknek itt, hogy adjanak meg nektek mindent, amit tudnak, mert látjuk, hogy minden szavatok igaz.

Ezután a kotüóraiak vendégajándékokat küldtek, és a görög vezérek megvendégelték a szinópéi követeket. Hosszú, nyájas beszélgetésük során többek között azt is megtárgyalták, mit kell tenniük mindkét részről a további úttal kapcsolatban.

6

Ez a nap tehát így végződött. Másnap a vezérek összegyűjtötték a katonákat, és elhatározták, hogy tanácsot tartanak a további úttal kapcsolatban, és erre a szinópéiakat is meghívják. Mert ha gyalog kell továbbmenniök, valószínűleg jó hasznát veszik a szinópéiaknak, akik jól ismerik paphlagoniát; ha pedig tengeren folytatják útjukat, akkor is szükség lesz rájuk – gondolták magukban –, csak ők tudnak ugyanis elegendő számú hajót biztosítani a sereg számára.

Meghívták tehát a követeket a tanácskozásra, mondván: illő, hogy a görögök azzal kezdjék a barátságos fogadtatást, hogy jóindulatukba fogadják a többi görögöt, és a legjobb tanácsokat adják nekik. Erre felállt Hekatónümosz, és először is bocsánatot kért azért, amit mondott, hogy majd a paphlagónokkal lépnek szövetségre; nem úgy értette ő ezt, hogy a görögök ellen akarnak harcolni, hanem úgy, hogy jó barátságban maradnak ugyan a barbárokkal, mégis inkább a görögöket választják. Mikor pedig felkérték, hogy adjon tanácsot, fohászkodva így szólt:

– Ha azt tanácsolom, amit a legjobbnak érzek, érjen sok szerencse, ha nem, akkor történjen az ellenkezője. Mert azt hiszem, úgynevezett „szent tanácsról” van itt most szó. Hiszen ha jó tanácsot adok, sokan magasztalnak érte, ha meg rosszat, sokan átkozni fogtok. Tudom, hogy sokkal több bajunk lesz, ha tengeren utaztok, hisz akkor nekünk kell a hajókat adnunk, ha viszont szárazon mentek, nektek kell majd harcolnotok. Mindazonáltal el kell mondanom, mit gondolok, mert jól ismerem a paphlagónok országát és hatalmát. Földjükön vannak gyönyörű síkságok és irdatlan magas hegyek is. És mindenekelőtt pontosan ismerem a helyet, ahol az országba behatolhattok. Mert az nem máshol van, mint ott, ahol az út két oldalán azok a magas csúcsok meredeznek. Ha azokat elfoglalják, akár néhány ember is hatalmában tudja tartani őket, és ha valaki már a hatalmába kerítette, nincs az az embertömeg, amely ott keresztül tudna menni rajtuk. Meg is mutatnám, ha valakit velem küldtök. És azt is tudom, hogy vannak síkságaik is és olyan lovasságuk, amelyet a barbárok többre becsülnek a király egész lovasságánál. Éppen most történt, hogy nem jelentek meg a király felszólítására; nagyobb vállalkozásra készülnek. De mondjuk, hogy sikerül az ellenséget megelőzve lopva elfoglalnotok a csúcsokat, mondjuk, hogy megveritek a síkon lovasságukat és több mint százhúszezer gyalogosukat: akkor meg folyókhoz érkeztek. Az első a három plethron széles Thermódón. Ezen, azt hiszem, bajos átjutni, különösen, ha előttetek a sok ellenség, és hátulról is sokan fenyegetnek benneteket. A második az írisz, szintén három plethron széles. A harmadik a Halüsz, nem keskenyebb két

sztadionnál; ezen csónakok nélkül át nem kelhettek, és ki fog nektek csónakot adni? Ugyanúgy a Parthenoszon sem lehet átkelni, amelyhez akkor érkeznétek, ha a Halüsz folyón már átjutottatok. Én a magam részéről nem nehéznek, hanem egyenesen lehetetlennek tartom a szárazföldi utat. Ha hajóval mentek innen Szinópébа, Szinópéból Hérakleiába juttok, Hérakleiától meg már sem gyalog, sem tengeren semmi nem akadályozza utatokat. Hérakleiában ugyanis rengeteg hajó van.

Ezt hallva egyesek azt gyanították, hogy mindezt a Korülasz iránt érzett barátság mondatta vele – vendégbarátja volt ugyanis –, mások meg, hogy még ajándékokra is számít tőlük ezért a tanácsért. Ismét mások arra gyanakodtak, hogy azért beszél így, mert attól tart, hogy a gyalogos hadak valami bajt okoznak majd Szinópé vidékén. A görögök pedig a tengeri útra szavaztak. Xenophón ezután így szólt:

– Szinópé lakói, embereink azt az utat választották, amelyet ti tanácsoltok. De a helyzet a következő: ha lesz annyi hajó, hogy egyikünknek sem kell itt maradnia, el fogunk hajózni. De ha embereink egy részének itt kell maradnia, és csak a másik rész indulhat útnak, nem szállunk hajóra. Mert tudjuk, hogy csak addig boldogulunk, és csak addig tudjuk a mindennapi élelmet megszerezni, amíg erőnk teljében vagyunk, ha pedig gyengébbeknek bizonyulunk az ellenségnél, világos, hogy rabszolgasorsra jutunk.

Ezt hallva a szinópéiak felszólították őket, hogy küldjenek követeket. És elküldték az arkadiai Kallimakhoszt, az athéni Arisztont és az akháj Szamolaszt. Azok el is mentek.

Eközben Xenophón elnézte a sok görög nehéz– és könnyűfegyverzetű katonát, íjászokat, parittyásokat meg lovasokat, akiket oly ügyessé tett már a gyakorlat, és akik itt állnak a Fekete-tenger vidékén, ahol bizony nem kevés pénzbe kerülne ekkora hadat még egyszer összetoborozni; elnézte őket, és arra gondolt, hogy milyen jó lenne Görögország földjének és hatalmának továbbgyarapítására várost alapítani itt. És amikor számba vette, hogy hányan vannak ők, és hányan a Fekete-tenger vidékének lakói, úgy tűnt neki, hatalmas város lehetne ez egykoron.

Nem is szólt egyetlen katonának sem, áldozatot mutatott be ebből a célból, és magához hívatta az ambrakiai Szilanoszt, Kürosz egykori jövendőmondóját. Szilanosz megijedt, hogy mindez megvalósul, és a hadsereg még itt marad valahol, ezért elfecsegte a katonáknak, hogy Xenophón itt kívánja marasztani a sereget, és várost akar alapítani, mert hírnevet és hatalmat akar szerezni magának. Szilanosz maga minél hamarabb Görögországba akart érni, ugyanis még mindig megvolt neki az a háromezer dareikosza, amelyet Kürosztól kapott, amikor a tíz napra vonatkozó áldozati jóslata valóra vált. Volt ugyan néhány katona, aki a hírt hallva úgy vélte, hogy legjobb volna maradni, de a többség ellene volt.

A dardan Timaszión és a boiótiai Thórax azt mondta néhány ott tartózkodó hérakleiai és szinópéi kereskedőnek, hogy ha nem teremtenek elő annyi pénzt a sereg számára, hogy induláskor elláthassák magukat élelemmel, kiteszik magukat annak a veszélynek, hogy ez a hatalmas haderő ott marad a tenger vidékén.

– Mert ezt akarja Xenophón – mondták –, és bennünket is arra biztat,

hogy amint a hajók megérkeznek, mondjuk azonnal a seregnek a következőt: „Emberek, pénzszűkében vagyunk, az útra nincs élelmünk, és nem is tudunk hazavinni semmit, amivel az otthoniakat megörvendeztethet -nők. Ha akarjátok, válasszatok ki egy helyet a Fekete-tenger környékének lakható vidékei közül, ahol kedvetek volna letelepedni, aztán, aki akar, hazamegy, aki meg nem, az ott marad. Itt vannak a hajók, hogy oda menjetek, ahová éppen kedvetek tartja.”

A kereskedők jelentették városaiknak a hallottakat. A dardan Timaszión velük küldte a dardan Eurümakhoszt és a boiótiai Thóraxot, hogy ők is mondják el ugyanazt. Amikor a szinópéiak és a hérakleiaiak mindezt meghallották, követet küldtek Timasziónhoz azzal a kéréssel, hogy vegye át a pénzt, és intézze úgy, hogy a sereg elhajózzon.

Timaszión örömmel vette ezt tudomásul, és a következőket mondotta a katonák gyűlésén:

– Emberek, nem kell maradásra gondolnotok, és semmit ne tartsatok fontosabbnak Görögországnál. Mert hallom, hogy egyesek jóslatot kérnek erre vonatkozóan, és nektek nem is szólnak. Megígérem, hogy ha hajóra szálltok, új-holdtól számítva huszonnyolc drakhma zsoldot fizetek nektek havonta. És elviszlek benneteket hazámba, Troaszba – onnan menekültem –, és városom jóindulattal lesz irántatok, mert barátaim örömmel fogadnak majd engem.

És magam vezetlek benneteket oda, ahol nagy vagyonra tehettek szert. Mert jól ismerem Aióliát, Phrügiát, Troaszt és Pharnabazosz egész birodalmát. Troaszt azért, mert onnan származom, az utóbbit pedig azért, mert ott katonáskodtam Klearkhosszal és Derkülidasszal.

Most a boiótiai Thórax emelkedett szólásra, aki állandóan harcban állt Xenophónnal a vezéri tisztségért, és kijelentette, ha elvonulnak a Fekete-tenger vidékéről, ott lesz nekik Kherrhonészosz, ez a szép és gazdag vidék, ahol aztán, aki akar, megtelepedhet, aki meg nem, az hazamehet.

– Mert nevetséges volna – mondotta –, hogy amikor Görögországban annyi szép és termékeny vidék van, a barbárok földje után vágyódjatok. És amíg oda nem értek, megígérem, hogy én is adok nektek zsoldot, akárcsak Timaszión.

Ezeket mondta, mert tudta, mit ígért Timasziónnak Hérakleia meg Szinópé, ha elhajóznak.

Xenophón eközben hallgatott. Ekkor két akháj férfi állt fel, Philésziosz és Lükón. Szörnyűségnek mondták, hogy Xenophón a maga felelősségére letelepedésre biztatja őket, jóslatot kér a maradásra vonatkozóan, és mit sem szól erről a közösségnek. így aztán Xenophón kénytelen volt felállni, és a következőket mondani:

– Láthatjátok, emberek, tőlem telhetően értetek is, magamért is mutatok be áldozatot, hogy úgy beszéljek, gondolkozzam és cselekedjem, hogy az nektek is, nekem is a lehető legüdvösebb és legjobb legyen. Most is azért mutattam be áldozatot, hogy megtudjam, kezdjek-e tárgyalni veletek, és tegyek-e valamit az üggyel kapcsolatban, vagy hozzá se fogjak a dologhoz. Szilanosz, a jós, azt a választ adta, és ez a fődolog, hogy az áldozat jól sikerült. Mert tudja, hogy én nem vagyok ilyesmiben járatlan. Mivel mindig ott vagyok, amikor áldozatot mutatnak be. Elmondta, hogy az áldozati jelek tanúsága szerint ármányt szőnek ellenem, mert nagyon is jól tudta, hogy ő maga akar gonoszul bevádolni előttetek. Elhíresztelte,

hogy már most azon töröm a fejem: valóra váltom terveimet anélkül, hogy benneteket megnyernélek. Ha azt látnám, hogy nélkülöztök, azon kezdeném gondolkodni, miképpen keríthetnétek hatalmatokba valami várost, hogy onnan, akinek kedve tartja, nyomban elhajózzon, akinek meg nem, az várjon, amíg eleget össze nem szed ahhoz, hogy rokonait is megörvendeztesse valamivel. De mivel látom, hogy a hérakleiaiak és a szinópéiak hajókat küldenek nektek, és még zsoldot is ígértek újholdtól kezdve, nagyszerűnek tartom, hogy épségben elérünk oda, ahova akartunk, és még fizetséget is kapunk megmenekülésünkért. Én magam felhagyok hát tervemmel, és akik ilyen elképzelésekkel jöttek hozzám, azokat is erre buzdítom. Mert az én véleményem a következő: amíg ennyien vagytok együtt, mint most, azt hiszem, sem tiszteletben, sem ennivalóban nem lesz hiányotok – hiszen a hatalomhoz a gyengék kifosztása is hozzátartozik –, de ha elszakadtok egymástól, és seregetek kis csoportokra bomlik, nem juthattok ennivalóhoz, ép bőrrel sem menekülhettek meg. Én is azt akarom, amit ti: eljutni Görögországba. És ha valaki történetesen lemarad, még mielőtt az egész sereg biztonságban lenne, azt vétkesnek ítéljük. Emelje fel a kezét, aki ezt jóváhagyja.

Mind felemelték a kezüket. Csak Szilanosz kiáltott fel: azt próbálta volna elmondani, hogy úgy igazságos, hogy aki akar, menjen. De a katonák belefojtották a szót, és azzal fenyegetőztek: ha szökésen kapják, megbüntetik.

A hérakleiabeliek, megtudván, hogy a görögök az elhajózás mellett döntöttek, és maga Xenophón is erre szavazott, küldtek ugyan hajókat, de a Timasziónnak és Thóraxnak ígért pénz dolgában hazugnak bizonyultak. Akik a zsoldot ígérték, most rémültek csak el és ijedtek meg a seregtől. Maguk mellé vették a többi vezért – az aszinéi Neónon, a még mindig távollevő Kheiriszophosz helyettesén kívül mindenki ott volt –, fejükre olvasták korábbi tetteiket, és Xenophónhoz mentek. Elmondták, hogy bánják, amit tettek, és hogy véleményük szerint, mivel a hajók megvannak, legjobb lesz Phasziszba hajózni, és azt a vidéket birtokba venni. Éppen Aiétész egyik unokája uralkodik ott. Xenophón azt felelte, hogy ő semmi ilyesmit nem hajlandó mondani a seregnek.

– Hívjátok össze az embereket, ha kedvetek van, és mondjátok el ti.

De a dardan Timaszión úgy nyilatkozott, hogy ne tartsanak gyűlést, hanem először mindenki saját alvezéreit próbálja meggyőzni. Távozván így is cselekedtek.

7

A katonák kifürkészték, hogy mi van készülőben, és Neon meg azt terjesztette: Xenophón meggyőzte a többi hadvezért, és azt tervezi, hogy a katonákat rászedve újra visszavezeti őket Phasziszba. Ezt meghallva a katonák felháborodtak, csoportokba verődve meghányták-vetették a dolgokat, és nagyon félő volt, hogy most is úgy fognak tenni, mint annak idején a kolkhisziak hírnökeivel meg piaci felügyelőivel, mert azok közül mindet agyonkövezték, akinek nem sikerült a tengerbe vetnie magát. Xenophón, mikor ezt megtudta, úgy határozott, hogy tüstént gyűlésbe hívja őket, és semmiképpen sem engedi az embereket maguktól csoportokba verődni. És megparancsolta a hírnöknek, hogy hívja össze a

gyűlést. A hírnök szavára a katonák szíves örömest siettek a gyűlésbe. Xenophón ekkor nem vádolta a vezéreket, akik felkeresték, hanem így beszélt:

– Hallom, emberek, azzal vádolnak engem, hogy csalárd módon Phasziszba akarlak vinni benneteket. Az istenekre kérlek, hallgassatok meg, és ha bűnösségem kiderül, ne távozzam innen addig, amíg el nem nyerem büntetésemet, de ha vádlóim bizonyulnak bűnösnek, bánjatok velük érdemük szerint. Jól tudjátok, hol kel fel a nap, és azt is, hol nyugszik le. És hogy aki Görögországba igyekszik, annak nyugat felé kell vennie útját, aki pedig a barbárokhoz, annak éppen ellenkezőleg, kelet felé. Ki szedhetne rá benneteket, mondván, hogy a nap itt kel fel, és ott nyugszik le, vagy hogy itt nyugszik le, és ott kel fel? És azt is tudjátok, hogy az északi szél a Fekete-tenger felől Görögország felé visz, a déli pedig Phasziszba, és mondogatjátok is mindig, amikor északi szél fúj, hogy de jó most a szél Görögország felé. Ki vehetne rá benneteket csalárd módon, hogy hajóra szálljatok, amikor déli szél fúj? De mondjuk, hogy éppen szélcsend van, amikor hajóra szállítalak benneteket. Hát én nem egy hajón utazom mindössze, és ti nem százon legalább? Hogyan kényszeríthetlek benneteket akaratotok ellenére, hogy velem tartsatok, vagy hogyan vihetnélek el mindannyiótokat tudtotokon kívül? De tegyük fel, hogy rászedek, elvarázsolok mindenkit, megérkezünk Phasziszba, és partra szállunk. Ekkor bizonyára rájöttök, hogy nem Görögországban vagytok, és ott én, a csaló, egyedül leszek, ti pedig, a rászedettek, majd tízezer felfegyverzett katona. Bűnhődhetne-e ennél kegyetlenebbül az, aki így járt el önmagával és veletek szemben? Együgyű fecsegés ez, azoké, akik irigykednek rám, mivel ti megbecsültök. Csakhogy igaztalanul irigykednek rám. Mert kit akadályozok meg közületek abban, hogy elmondja, ha valami jót tud nekünk mondani, vagy ha akar, harcra keljen érettetek, önmagáért vagy biztonságotokért? Hogy is van ez? Kinek állok útjában, amikor vezéreket választotok? Félreállok, legyen más a vezér, csupán azt lássam, hogy a javatokra cselekszik. De erről nekem elég is ennyi. Ha pedig bárki úgy érzi közületek, hogy félrevezették, vagy ő vezetett félre valaki mást, 468

mondja el, hozza tudomásunkra… De ha már erről eleget beszéltünk is, ne távozzatok még, előbb hallgassátok meg, miféle bajt látok én itt készülőben a seregnél. Mert ha ez a baj elharapódzik, és olyan lesz, amilyennek mutatkozik, itt az ideje, hogy magunk felől tanácskozzunk, nehogy a leghitványabb és leggyalázatosabb emberekké váljunk az istenek és emberek, barát és ellenség előtt, nehogy mindannyiunkat megvessenek.

A katonák elcsodálkoztak ennek hallatán, és kérték, hogy mondja meg, miről van szó. Xenophón ekkor ismét beszélni kezdett.

– Tudjátok, hogy van egy-két barbár vidék a hegyekben, amelynek lakosai jó barátságban vannak a keraszusziakkal. Le-lejöttek hozzánk néhányan, és áldozati állatokat adtak el nekünk, meg egyebet, amijük volt, és azt hiszem, néhányan közületek is jártak arrafelé, vásároltatok egyet-mást, aztán visszajöttetek. Kleeretosz alvezér, aki megtudta, hogy milyen kicsi az a barbár terület, úgy gondolta, hogy mivel lakosai jóban vannak velünk, nem őrzik a vidéket. Elindult hát az éjszaka leple alatt, hogy megtámadja ezeket a barbárokat, de egyikünknek sem szólt.

Kitervelte: ha sikerül elfoglalnia a helyet, nem tér vissza a sereghez, hanem felszáll az egyik hajóra, amellyel közvetlen bajtársai éppen arra hajóznak, felviszi a zsákmányt is, és hajón távozik a Fekete-tenger vidékéről. Úgy látom én most, hogy társai meg is állapodtak vele. Maga mellé véve hát azokat, akiket sikerült megnyernie, megindult, hogy megrohamozza a helyet. Csakhogy menet közben rájuk hajnalodott, és az összesereglett emberek dobálni kezdték őket a megerősített helyekről, és Klearetoszt meg még sok más társát is agyonkövezték. Néhányan Keraszuszba menekültek közülük. Ez aznap történt, amikor mi gyalog felkerekedtünk, és idejöttünk. Azok közül, akik hajón akartak indulni, néhányan még nem távoztak, ott voltak Keraszuszban. Ezután, mesélik a keraszusziak, három idősebb férfi érkezett arról a helyről, és tanácsunk elé akartak járulni. Mivel bennünket már nem találtak ott, a keraszusziakhoz fordultak, és csodálkozásuknak adtak kifejezést, amiért nem tudják, hogy hirtelen rájuk törtünk. Amikor a keraszusziak azt felelték, hogy nem a köz akaratából történt, ami történt, megörültek, és ide akartak hajózni, hogy elmondják a történteket, és felszólítsanak bennünket, vegyük át és temessük el a holtakat, adjuk meg nekik a végtisztességet. Történetesen néhány görög szökevény még ott volt Keraszuszban. Amikor megtudták, hogy hová tartanak a barbárok, nemcsak ők maguk dobálóztak kövekkel vakmerőségükben, hanem a többieket is erre biztatták. És az a három ember, a három küldött meghalt, mert agyonkövezték őket. Ezek után a keraszusziak eljöttek hozzánk, és elmondták a dolgot. Ezt hallva, mi, vezérek, nagyon megharagudtunk a történtek miatt, és tanácskozni kezdtünk a keraszusziakkal, miképpen temethetnők el a holtakat. Éppen együtt ültünk, amikor a táboron kívül hirtelen éktelen lármát hallunk: „Üsd, üsd, dobd meg, dobd meg!” És máris látjuk, hogy egy csomó ember fut, kövekkel a kezében, mások pedig épp akkor nyúlnak a kövekért. A keraszusziak, mintha csak a náluk történtek elevenedtek volna meg szemük előtt, rémülten menekültek hajóikhoz. De Zeuszra mondom, köztünk is voltak, akik megijedtek. Én pedig odamentem hozzájuk, és megkérdeztem, mit jelentsen mindez. Néhányan egy szót sem értettek az egészből, de azért markolták a köveket. Azután rábukkantam valakire, aki tudott valamit, és azt mondta, hogy a piaci felügyelők igen rosszul bántak a sereggel. Ebben a pillanatban valaki megpillantotta a tenger felé igyekvő Zélarkhoszt, az egyik piaci felügyelőt, és felordított. Több se kellett a katonáknak: mintha vaddisznó vagy szarvas bukkant volna fel, utánavetették magukat. A keraszusziak, látva, hogy őfeléjük rohannak, azt hitték, őket akarják megtámadni, és hanyatt-homlok a tengerbe ugrottak. De néhányan a mieink közül is utánuk vetették magukat, és aki véletlenül nem tudott úszni, megfulladt. Mit gondoltok, mit éreztek ezek? Hiszen semmit sem vétettek, mégis féltek, mert azt hitték, veszettség tört ránk, ahogy a kutyákra szokott. Ha ez így megy tovább, meglátjátok, milyen lesz a mi seregünk helyzete. Ti együtt nem tudtok majd háborút indítani, aki ellen akartok, és véget sem tudtok majd vetni a harcnak, ezért boldog-boldogtalan a maga kedve és tetszése szerint fog hadat indítani. És ha követek jönnek majd hozzánk, béke ügyében vagy más miatt, hát akinek kedve tartja, megöli őket, s ezzel eléri, hogy ne hallgathassátok meg a hozzátok érkezők szavait. Aztán meg a

mindannyiótok által megválasztott vezérek nem lesznek sehol sem; aki vezérré kiáltja ki magát, és ordítani akar, hogy „üsd, üsd!”, annak lesz annyi hatalma, hogy bármelyikőtöket megölje, vezért, közkatonát egyaránt, meghallgatás nélkül, ahogy éppen kedve tartja – ha lesznek, akik hallgatnak rá, mint ahogy most is történt. Figyeljétek csak meg, mit tettek máris veletek ezek a maguk választotta vezérek. Mert ha Zélarkhosz piaci felügyelő vétett ellenetek, akkor úgy hajózott el, hogy nem büntettétek meg. De ha nem vétett, akkor fut a sereg elől, mert fél, hogy igazságtalanul és ítélet nélkül hal meg. Bizony, akik a küldötteket megkövezték, elérték, hogy – minden görögök közül egyedül mi – csak akkor érezhetjük biztonságban magunkat Keraszuszban, ha sereggel megyünk. Nemrég még azok szólítottak fel bennünket, hogy halottainkat eltemessük, akik megölték őket, most meg odáig jutottunk, hogy még követek útján se kaphatjuk meg a halottakat. Mert ugyan melyik követgyilkos vállalkoznék a követ szerepére? Ezért hát megkértük a keraszusziakat, hogy temessék el őket. Ha mindez jól van így, ám hagyjátok jóvá. De akkor, ilyesmire számítva, mindenki állítson őrséget magamagának, és ki-ki keressen valami magasan fekvő, megerősített helyet, ahol sátrát felverheti. De ha úgy gondoljátok, hogy emberek nem, csak vadállatok tesznek ilyet, akkor hagyjátok abba. Ha pedig nem, Zeuszra mondom, hogyan mutassunk be nyugodt szívvel áldozatot az isteneknek, amikor istentelen tetteket hajtunk végre, vagy hogyan küzdjünk meg az ellenséggel, amikor egymást öldössük? És lesz-e város, amely barátságába fogad bennünket, ha látja törvényszegéseinket? És ki mer majd élelmet eladni nekünk, ha látja, hogy a legszentebb dolgok ellen így vétkezünk? És ki fog minket, ilyen embereket, dicsérettel illetni, holott olyan nagyon törekszünk a dicséretre? Mert azt tudom, hogy mi hitványnak mondanánk mindenkit, aki ilyesmire vetemedik.

Erre mindnyájan felálltak, és kijelentették, hogy a kezdeményezőket büntessék meg, és a jövőben senki ne merészeljen törvényszegést kezdeményezni, de ha mégis akadna ilyen személy, azt ki kell végezni. A hadvezérek állítsanak minden bűnöst bíróság elé, és vonjanak felelősségre mindenkit, aki Kürosz halála óta bármiben is vétkezett. Bírákul az alvezérekét nevezték ki. Xenophón tanácsára és a jövendőmondók beleegyezésével elhatározták, hogy tisztító szertartásnak vetik alá a sereget. Meg is tisztultak.

8

Elhatározták, hogy a vezéreket is vád alá helyezik múltban tanúsított magatartásukért. Philésziósz és Xanthiklész húsz mina büntetést fizetett, mert nem vigyázott jól a hajórakományra, Szophainetosz pedig, mivel választott felügyelő létére hanyagnak mutatkozott, tíz minát. Egyesek Xenophónt is bevádolták, hogy ütlegelte őket, és kegyetlenkedés címén perbe is fogták. Xenophón, szólásra emelkedve, először is arra kérte vádlóját, mondja meg, hol történt a verés. Az így felelt:

– Ott, ahol majdnem megfagytunk, és iszonyú sok hó volt.

– Tehát arról az ítéletidőről beszélsz, amikor minden élelmünk elfogyott, és bor még mutatóban sem akadt, amikor a tengernyi kín mindannyiunkat elcsigázott, és sarkunkban volt az ellenség… szóval, ha

ebben a helyzetben kegyetlenkedtem, elismerem, hogy még a szamaraknál is kegyetlenebb vagyok, mert róluk azt mondják, hogy féktelenségükben még a fájdalmat sem érzik. De azt is mondd meg – folytatta Xenophón –, miért kaptad a verést? Talán bizony kértem valamit tőled, és miután nem kaptam meg tőled, megvertelek? Vagy talán visszaköveteltem tőled valamit? Vagy valami szerelmi ügy miatt harcoltam? Vagy talán részegségemben vesztettem el a fejemet?

Mikor a vádló minderre nemmel válaszolt, megkérdezte tőle, hogy a nehézfegyverzetűeknél szolgál-e.

– Nem – felelte az.

– Akkor a könnyűfegyverzetűeknél?

– Ott sem – hangzott a válasz. – Társaim arra kényszerítettek, hogy szabad ember létemre öszvérhajcsár legyek.

Ekkor Xenophón felismerte az embert, és megkérdezte tőle:

– Te vagy az, aki a beteget vitted?

– Istenemre, én – felelte az –, te kényszerítettél rá, és széthajigáltad társaim holmiját.

– Hát az a széthajigálás – mondta Xenophón – ilyenféleképpen történt. Szétosztottam a málhát a többiek között, hogy vigyék, és megparancsoltam nekik, hogy hozzák majd vissza hozzám. Amikor mindent sértetlenül megkaptam, visszaadtam neked, ami a tiéd volt, miután te is megmutattad nekem azt az embert. Hallgassátok meg, miképpen történt a dolog, mert érdemes. Egy ember ott maradt fekve, nem tudott továbbmenni. En csak azt láttam róla, hogy közülünk való, és arra kényszerítettelek, vidd tovább, nehogy elpusztuljon. Mert tudomásom szerint az ellenség a sarkunkban volt.

A vádló ezt helybenhagyta.

– És aztán, ugyebár – folytatta Xenophón –, előreküld-telek, majd pedig, amikor a hátvédekkel előbbre jutottam, ismét rád bukkantam, amint éppen gödröt ástál, hogy azt az embert eltemesd. És odaálltam melléd és megdicsértelek. És miközben ott álltunk, az az ember behajlította a lábát, és a körülöttünk levők felkiáltottak: „Él, él!”, te meg ezt mondtad: „Tőlem élhet, ha akar, de én tovább nem viszem!” Ekkor megvertelek: igazat beszélsz. Mert úgy tűnt, mintha tudnád, hogy él.

– Na és! – mondta a másik. – Talán kevésbé halt meg azután, hogy megmutattam neked?

– Mi is meg fogunk halni mindnyájan – válaszolta Xenophón. – És ez talán ok rá, hogy élve eltemessenek bennünket?

Erre aztán fölkiáltottak, hogy bizony nagyon is keveset kapott. Xenophón pedig felszólította a többieket, hogy mondják el, ki miért kapott verést. Minthogy senki nem állt fel, ő maga kezdett beszélni.

– Bevallom, emberek, sok embert ütöttem meg, amiért fegyelmezetlenek voltak és úgy gondolták, hogy megmaradásukhoz tökéletesen elegendő, ha ti rendben és sorban meneteltek, és ha kell, harcoltok, ők meg helyüket odahagyva előrerohannak, mert harácsolni szeretnének, hogy több jusson nekik, mint nektek. Ha mind ezt tettük volna, mindannyian odaveszünk. És megvertem azokat is, akik elhagyták magukat, nem akartak felkelni, kiszolgáltatták volna magukat az ellenségnek, és kényszerítettem őket, hogy továbbmenjenek. Abban a szörnyű téli viharban én magam is tapasztaltam, amikor egyszer hosszabb

ideig ülve kellett várnom néhány emberre, akik éppen szedelőzködtek, hogy bizony alig tudok felkelni, és a lábamat kinyújtani. És mivel ezt magamon tapasztaltam, attól fogva, akit tunyán ülve láttam, továbbkergettem. Mert a mozgás és a férfias viselkedés bizonyos melegséget és hajlékonyságot ad az embernek, de úgy láttam, hogy aki ül és nyugton van, annak könnyebben alvad meg a vére, és fagynak le a lábujjai, ami már sok emberrel megesett, és ezt ti is tudjátok. És valószínűleg másokra is, akik restek voltak, és továbbjutásunkat nehezítették, nálatok elöl vagy nálunk itt hátul, másokra is lesújtott öklöm, nehogy az ellenség lándzsája üssön sebet rajtuk. És most, miután itt vannak és megmenekültek, felelősségre vonhatnak engem, ha igazságtalanságot szenvedtek tőlem. De ha az ellenség kezére kerülnek, ki szolgáltat nekik igazságot, ha mégoly szörnyű sérelem érte is őket? Egyszerű dolog az, amit én mondok – folytatta Xenophón. – Ha javára voltam annak, akit megfenyítettem, akkor, azt hiszem, ugyanazt a büntetést érdemlem tőle, amit a szülő érdemel fiaitól vagy a tanító a gyerekektől. Mert az orvos is a beteg javát szolgálja, amikor éget vagy vág. Ha azt hiszitek, hogy mindezt kegyetlenségből cselekedtem, fontoljátok meg, hogy most az istenek segítségével elszántabb vagyok, mint akkor, és merészebb is vagyok most, mint akkor, bort is többet iszom, mégsem verek meg senkit, mert most derűsnek látom az eget felettetek. Hát nem tudjátok, hogy viharban, amikor a tenger hullámai magasra csapnak, a puszta bólintástól is haragra gerjed a kapitány a hajó orrában, és megdühödik a kormányos a hajó farában? Mert ebben a helyzetben a legkisebb hiba is tönkretehet mindent. Ti magatok is úgy ítéltetek annak idején, hogy jogosan ütlegeltem azokat az embereket, hiszen karddal és nem szavazótáblával álltatok ott, és segítségükre is siethettetek volna, ha éppen akartok. De istenemre mondom, nem siettetek segítségükre, de ütni sem ütöttétek velem együtt a rendbontót. így aztán módot adtatok a hitványaknak, hogy tovább féktelenkedjenek, mert hagytátok őket. Ha odafigyeltek, azt hiszem, megláthatjátok, hogy most azok a legorcátlanabbak, akik akkor a leggyávábbak voltak. Boiszkosz, a thesszaliai ökölvívó például akkor kiharcolta magának, hogy betegsége miatt ne kelljen pajzsot viselnie, most pedig, ahogy hallom, sok kotüórairól húzta már le a ruhát; ha van eszetek, éppen ellenkezőleg fogtok vele bánni, mint a kutyákkal szokás. Mert a harapós kutyát nappal megkötözik, éjjel pedig szabadon engedik. Öt éjjelre kötözzétek meg, ha van eszetek, nappal meg engedjétek szabadon. Csodálkozom – folytatta Xenophón –, hogy olyan jól emlékeztek, és nem hallgatjátok el, ha valakire megdühödtem. De hogy a hideg elől védelmet nyújtottam, az éhínségtől megszabadítottam, betegségében vagy szükségében segítségére siettem: erre senki sem emlékezik. Aminthogy az sem jut eszébe senkinek, hogy megdicsértem, amikor derék dolgot csinált, vagy tőlem telhetőleg kitüntettem, amikor bátran viselkedett. Pedig úgy szép, igazságos, istennek tetsző, és úgy kellemes, ha jobban emlékezünk a jóra, mint a rosszra.

Erre aztán felálltak, és felidézték emlékeiket. És így minden jól végződött.

VI. KÖNYV

1

Az emberek egy része itt-tartózkodásuk alatt piacról élt, más része pedig Paphlagoniából szerzett zsákmányt. Ugyanakkor a paphlagónok is kirabolták őket, amikor a táborból el-elkóboroltak, és éjjelente a távolabb fekvő sátrakat fosztogatták. Ennek következtében igen ellenséges volt köztük a viszony. De Korülasz, Paphlagonia akkori uralkodója, követeket küldött a görögökhöz, lovakkal meg szép ruhákkal, és megüzente, hogy hajlandó nem bántani a görögöket, ha azok sem bántják őt. A vezérek azt válaszolták, hogy ezt meg kell tanácskozniuk a sereggel, de a követeket barátságosan megvendégelték, és másokat is meghívtak, olyanokat, akik erre minden szempontból legméltóbbnak mutatkoztak.

Feláldoztak néhány zsákmányolt marhát meg más áldozati állatot, majd bőséges lakomát csaptak. Lombágyakon heverve ettek, és az ott talált szarukelyhekből ittak. Miután az italáldozatot bemutatták, és elzengték a paiant, először a thrákok álltak fel, és a fuvola hangjára fegyvertáncot lejtettek; kardjukkal hadonászva könnyedén szökkentek fel. Végül összecsaptak, mindenkinek úgy tűnt, hogy egy táncos megsebesült, pedig csak színleg esett el. A paphlagónok hangosan felkiáltottak. A győztes megfosztotta a legyőzöttet fegyverzetétől, és szitalkaszt zengve távozott. A többi thrák meg kivitte a halottat, akinek persze semmi baja nem volt.

Ezután az ainiánusok és a magnésziaiak álltak fel, és eljárták a karpaiának nevezett fegyvertáncot. Ezt a táncot a következőképpen táncolják: az egyik maga mellé helyezi a fegyvereit, magot vet a földbe, és maga előtt hajtja a fogatot, közben sűrűn hátrafordul, mintha félne… Jön a rabló.. . a másik észreveszi, fegyvert ragad, szembefordul vele, és küzd a fogatért. Mindezt a fuvola hangjának ütemére teszik, végül a rabló megkötözi a másikat, és elhajtja az igát. De néha a szántóvető kötözi meg a rablót, aztán befogja az ökrök mellé, és kezét hátrakötve hajtja maga előtt.

Ezután egy müsziai harcos lépett elő, két kezében egy-egy könnyű pajzs. Hol azt táncolta, hogy kettővel küzd, hol meg azt, hogy egy ellen használja a pajzsokat, aztán pedig forgott, és kezében a pajzsokkal bukfencet vetett, egyszóval gyönyörű látványt nyújtott. Végül perzsa táncot lejtett. A két pajzsot Össze-összecsapva térdre bukott, majd ismét felállt, és mindezt a fuvola hangjának ütemére.

Ezután a mantineiaiak léptek föl, és még mások Árka-diából, mind legszebb fegyverzetűkben. A fuvola hangjától kísérve a fegyvertánc ütemére vonultak fel. Paiant énekeltek és táncoltak, ahogy az istenek templomaihoz vezető felvonulásokon szoktak.

A paphlagón nézők szörnyűnek találták, hogy minden táncot fegyveresen járnak. Megdöbbenésüket látva a müsziai rávette az egyik arkadiai férfit, akinek volt egy táncosnője, hogy vezessék elő a táncosnőt. Gyönyörűen felöltöztették, és könnyű pajzsot adtak a kezébe. A pürrhikoszt táncolta el, csodálatos könnyedséggel. Hatalmas tapsvihar tört ki, és a paphlagónok megkérdezték, hogy az asszonyok is velük szoktak-e harcolni. A görögök azt felelték, hogy bizony, éppen a nők űzték ki annak idején a királyt a táborból.

Így végződött az este. Másnap a sereg elé vezették a követeket. A katonák úgy határoztak, hogy nem bántják a paphlagónokat, ha őket sem bántják. Ezután a követek távoztak.

A görögök pedig, miután úgy látszott, hogy elegendő hajó áll rendelkezésükre, hajóra szálltak, és egy nap, egy éjjel mentek kedvező széllel. Tőlük balra volt Paphlagonia. Másnap Szinópéba érkeztek, és behajóztak Herménébe, Szinópé kikötőjébe. A szinópéiak Paphlagoniában laknak, és Milétosz gyarmatosai. Vendégajándékokat küldtek a görögöknek: háromezer medimnosz árpalisztet és ezerötszáz cserépedény bort.

Kheiriszophosz is ide érkezett meg egy háromevezősoros hajóval. A katonák azt remélték, hogy hoz majd valamit, de csupán azt a hírt hozta, hogy Anaxibiosz tengernagy meg a többiek üdvözlik őket, és Anaxibiosz megígérte: ha kiérnek a Fekete-tengerről, zsoldot fog nekik fizetni. Ebben a Harménében öt napot töltöttek a katonák.

Amikor közel érezték magukat Görögországhoz, még inkább megszállta őket a vágy, mint annak előtte, hogy ne üres kézzel térjenek haza. Úgy gondolták, hogy ha egyetlen vezért választanának, egy ember jobban tudná irányítani a sereget nappal is, éjjel is, mint több személy. Ha titokban kell cselekedniök, könnyebben maradnak rejtve, ha meg sürgős a dolguk, gyorsabban hajthatnák végre, kevesebbet halogatnák, hiszen nem volna szükség megbeszélésre, hanem amit egy ember jónak talál, véghez is lehetne vinni. Mert az elmúlt időben a vezérek mindig szótöbbség alapján cselekedtek.

Xenophónhoz fordultak ezekkel a gondolatokkal. Az eléje járuló alvezérek elmondották, hogy a seregnek ez a véleménye, majd biztosították jóindulatukról, és külön-külön megpróbálták rávenni, hogy vállalja el a fővezérséget. Xenophónnak egyrészt volt is kedve a dologhoz. Arra gondolt, hogy barátai nagyobb tiszteletben részesítenék, szülővárosában megnövekednék hírneve, és ki tudja, talán a seregnek is szerencsét hozna. Ezek a gondolatok arra késztették, hogy egyedül akarjon fővezér lenni. Másfelől viszont, amikor arra gondolt, hogy senki nem láthatja, mit hoz a jövő, és ezért esetleg az a veszély fenyegeti, hogy a már megszerzett hírnevét is elveszíti, elfogta a bizonytalanság. A kétségek közepette végül is azt találta a legjobbnak, ha az istenektől kér tanácsot. Tehát két áldozati barmot állított az oltár elé, és áldozatot mutatott be Zeusznak, a királynak, mert a jóslat is őt jelölte meg annak idején, Delphoiban. Azonkívül ez az isten volt az, aki – Xenophón hite szerint – az álmot láttatta vele, amikor először vette vállára a hadsereg gondjait. Emlékezett arra is, hogy amikor Epheszoszból útra kelt, hogy Kürosznak bemutassák, tőle jobbra egy vijjogó sas jelent meg, de ülve. A kíséretében levő jós azt mondotta, hogy ezt fontos jelnek tekinti, amelyből nem mindennapi sorsra, hírnévre, de egyszersmind sok bajra lehet következtetni, a madarak ugyanis gyakran megtámadják az ülő sast; de vagyont nem jelenthet a madár, mert a sas többnyire röptében szerzi az élelmet, így, amikor áldozott, az isten világosan jelezte, hogy ne törekedjen a hatalomra, és ne is fogadja el, ha felkínálják neki. És ez így is történt.

A sereg összegyűlt, és mindannyian kijelentették, hogy egy vezért kell választani. Ezt elhatározták, majd Xenophónt javasolták. Minthogy világos

volt, hogy ha szavazásra kerül a sor, őt fogják megválasztani, Xenophón felállt, és a következőket mondotta:

– Katonák, örülök, hogy ennyire tiszteltek, örülök, hiszen ember vagyok, és nagyon köszönöm nektek, és kérem az isteneket, adnák meg nekem, hogy valamiképpen javatokra lehessek. De nem hiszem, hogy hasznos lenne számotokra, ha engem választanátok fővezérré, amikor itt van körünkben egy spártai férfi is, mert úgy kevésbé kapnátok meg tőlük, amire szükségetek van. Másrészt pedig, azt hiszem, nekem magamnak sem lenne úgy valami nagyon biztonságos. Mert látom, hogy hazámmal nem szűntek 480

meg harcolni mindaddig, míg az egész várossal el nem ismert ették a spártai fennhatóságot a mi polgáraink fölött is. Amint ezt elismertük, nyomban abbahagyták a háborúskodást, és többé nem ostromolták a várost. Én pedig, ezt látva, úgy tűnnék fel, mint aki minden lehetőséget megragad, hogy tekintélyüket csorbítsa, jól tudom tehát, hogy csakhamar észre térítenének. Ti úgy gondoljátok, hogy egy ember vezérlete alatt kevesebb viszály lenne, mint amikor sok vezér van; vegyétek hát tudomásul azt is, hogy én soha nem fogok lázadni, ha másvalakit választotok meg. Mert véleményem szerint, aki háborúban a vezér ellen lázad, önnön épsége ellen lázad. Ha pedig engem választanátok meg, cseppet sem csodálkoznék, ha lenne, aki rátok is, rám is megharagudna.

Xenophón szavai után még sokkal többen álltak fel, mondván, hogy ő legyen a vezér, és senki más. A sztümphaloszi Agasziasz kijelentette, hogy nevetséges volna, ha Xenophón szavai szerint cselekednének. Vagy talán azon is megsértődnének a spártaiak, ha egy lakoma rendezésére nem spártait kérnének föl az összesereglett ivócimborák?

– Mert ha ez így van – mondta –, talán még csapatparancsnokok sem lehetünk, mivel arkadiaiak vagyunk.

Agasziasz szavait hangos tetszésnyilvánítás fogadta. Xenophón, látva, hogy többet kell mondania, szólásra emelkedett:

– Hát hogy mindennel tisztában legyetek, emberek… esküszöm nektek minden istenre és istennőre, hogy amikor megtudtam, miképpen vélekedtek, áldozatot mutattam be, hogy megbizonyosodjam, jó lenne-e nektek, ha ezt a hatalmat rám bíznátok, és nekem, ha elvállalnám. Az istenek oly világosan jelezték az áldozati állat belsejében, hogy tartózkodnom kell a főhatalomtól, hogy még az avatatlan is felismerte volna.

Így aztán Kheiriszophoszt választották meg. Kheiriszophosz, miután megválasztották, szólásra emelkedett:

– Tudjátok meg, emberek, hogy én sem mondanék ellent, ha mást választottatok volna. Mindazonáltal jót tettetek Xenophónnal, hogy nem őt választottátok. Mert Dexipposz már most minden tőle telhetőt megtesz, hogy Anaxibiosz előtt befeketítse, bárhogy próbáltam elhallgattatni.

Aztán még hozzátette, hogy Xenophón bizonyára jobban szerette volna, ha nem ő, a spártai, bírja Klearkhosz seregében a főhatalmat, hanem a dardan Timaszión.

– De ha már rám esett választástok, én is azon leszek, hogy annyi jót tegyek veletek, amennyit csak tudok. Ti pedig úgy készüljetek, hogy kedvező szél esetén holnap tengerre szállunk. Utunk célja Hérakleia; mindnyájunknak arra kell törekednünk, hogy oda eljussunk. A továbbiakat

akkor tanácskozzuk meg, ha már ott leszünk.

2

Másnap útra keltek a kikötőből, és két napon át hajóztak kedvező széllel a part mentén. Szemügyre vették Iaszón hegyfokát, ahol a monda szerint az Argó horgonyt vetett. Először a Thermódón, aztán az írisz, aztán a Halüsz, aztán a Partheniosz folyók torkolata mellett hajóztak el, végül megérkeztek a göröglakta Hérakleiába, Megara gyarmatvárosába, amely a mariandünoszok földjén terült el. Az akherusziaszi félszigetnél kötöttek ki, ott, ahol a monda szerint Héraklész a Kerberosz kutyáért leszállt. Még most is mutogatják a helyet, ahol leereszkedett: több mint két sztadion mély üreg. A hérakleiaiak vendégajándékokat küldtek a görögöknek: háromezer medimnosz árpalisztet, kétezer cserépedény bort, húsz ökröt és száz juhot. Ezen a síkságon folyik keresztül a mintegy két plethron széles Lükosz folyó.

Összegyűltek a katonák, hogy megtanácskozzák: szárazon vagy vízen hagyják-e el a Fekete-tenger vidékét. Az akháj Lükón felállt, és a következőket mondotta:

– Csodálkozom vezéreinken, emberek, hogy nem próbálnak meg ellátásunkról gondoskodni. Mert a vendégajándékokból legfeljebb ha háromnapi eleség telik ki, és nem tudunk honnan élelmet szerezni az útra. Véleményem szerint legalább háromezer küzikénoszt kell kérnünk a hérakleiaiaktól, valaki más azt mondta, hogy legalább tízezret. Most nyomban, amíg itt ülünk, válasszunk követeket, és küldjük őket a városba, hogy megtudjuk, mit üzennek vissza nekünk, hogy aztán aszerint intézkedhessünk.

Ezután először Kheiriszophoszt javasolták, ha már vezérnek is őt választották, mások Xenophónt kívánták volna. De mindketten határozottan nemet mondtak. Mert mindketten ugyanazt vallották: nem szabad egy baráti görög várost arra kényszeríteni, hogy olyasmit adjon, amit önként nem adna. És mivel ők nem voltak hajlandók menni, az akháj Lükónt, a parrhasziabeli Kallimakhoszt és a sztümphaloszi Agasziaszt küldték.

Ezek el is mentek, és előadták a követeléseket. Állítólag Lükón még meg is fenyegette őket, ha ellenkezni mernek. A hérakleiaiak meghallgatták őket, és azt válaszolták, hogy tanácskozni fognak a dologról. Majd nyomban behajtották a nyájat a földekről, a piacot betelepítették a városba, bezárták a kapukat, és a falakon fegyveresek jelentek meg.

A zűrzavar okozói a vezéreket kárhoztatták, mondván, hogy ők rontották el a dolgot. Az arkadiaiak és az akhájok egy csoportba verődtek; leginkább a parrhasziabeli Kallimakhosz és az akháj Lükón vitte köztük a szót. Ilyenformán beszéltek: szégyen és gyalázat, hogy a peloponnészoszi és a spártai csapatoknak egy athéni legyen a fővezére, aki semmivel nem járult hozzá a haderő növeléséhez. A fáradság az övék, a haszon meg másoké; az arkadiaiak és az akhájok megküzdöttek a szabadulásért, más hadsereg nincs is. Ha volna eszük, összefognának, maguk közül választanának vezéreket, külön tennék meg az utat, és megpróbálnának saját hasznukra cselekedni.

A javaslatot elfogadták. Kheiriszophoszt otthagyta az a néhány arkadiai és akháj, aki még mellette volt, meg Xe-nophónt is, és a többiekhez csatlakoztak. Tíz vezért választottak maguk közül, és megszavazták, hogy ezek mindig a többség véleményének megfelelően cselekedjenek. Kheiriszophosz fővezéri tiszte a megválasztását követő hatodik vagy hetedik napon megszűnt.

Xenophón mégis velük együtt szeretett volna továbbmenni, gondolván, hogy jóval biztonságosabb így, mint ha mindenki külön-külön utazik. De Neon rábeszélte, hogy menjen csak egyedül. Hallotta ugyanis Kheiriszophosztól, hogy Kleandrosz büzantioni helytartó megígérte: néhány háromevezősorossal Kalpé kikötőjébe érkezik. Azért adta hát ezt a tanácsot, hogy senkivel ne kelljen osztoznia, és ők maguk és katonáik mehessenek a három-evezősorosokkal. Kheiriszophosz, aki az események következtében elvesztette minden kedvét, és ezért gyűlölte is a sereget, rábízta, hogy tegyen, amit akar.

Xenophón még egyszer megkísérelte, hogy a seregtől megválva hajózzon tovább. Áldozatot mutatott be a vezérlő Héraklésznak, és tanácsot kért tőle: mi jobb és üdvösebb, meneteljen-e tovább megmaradt katonáival, vagy eressze szélnek őket. Az isten azt jelezte neki az áldozatban, hogy a sereggel vonuljon tovább.

Így a sereg három részre oszlott: külön mentek az arkadiaiak és az akhájok – több mint négyezer nehézfegyverzetű katona –, valamint Kheiriszophosz mintegy ezernégyszáz nehéz- és kétszáz könnyűfegyverzetű harcosa (Klearkhosz thrákjai), és Xenophón katonái: mintegy ezerhétszáz nehéz- és háromszáz könnyűfegyverzetű. Egyedül neki voltak lovasai, körülbelül negyvenen.

Az arkadiai csapatok néhány hajót kicsikartak a hérakleiaiaktól, és elsőnek szálltak tengerre, hogy hirtelen betörjenek Bithüniába, és annyit zsákmányoljanak, amennyit csak lehet. És valahol Thrákia közepe táján behajóztak Kalpé kikötőjébe.

Kheiriszophosz elindult Hérakleia városából, és gyalog vonult keresztül a vidéken. Thrákiába érve hajóval folytatta útját, mert beteg volt.

Xenophón hajóval ment Thrákia és Hérakleia vidékének határáig, majd a szárazföld belsején át folytatta útját.

3

Hogy miképpen ért véget Kheiriszophosz fővezérsége, és miképpen szakadt részekre a görög sereg, fent már elmondottam. Külön-külön a következőképpen alakultak a dolgok:

Az arkadiai csapatok éjjel partra szálltak Kalpé kikötőjében, és a legközelebbi falvak felé vették útjukat, amelyek mintegy harminc sztadionra voltak a tengertől. Virradatkor mindegyik vezér megindult csapatával egy-egy falu ellen. Ha némelyik település túl nagynak látszott, kettéosztott csapattal mentek. Azt is megbeszélték, hogy az egyik dombnál mindnyájan találkozni fognak. Mivel a támadás váratlan volt, sok rabszolgát ejtettek, és sok juhot kerítettek be. A menekülő thrákok csapatokba verődtek: sokan kereket oldottak, mivel könnyűfegyverzetűek lévén, nem volt nehéz kiszabadulniuk a nehézfegyverzetű katonák szorításából. Az egybesereglett ellenség először Szmikrésznek, az egyik

arkadiai vezérnek a csapatát támadta meg, mikor éppen a megbeszélt hely felé tartott, és rengeteg zsákmányt vitt magával. A görögök egy ideig menet közben harcoltak, de egy szoroson átkelve a thrákok fölibük kerekedtek; megölték Szmikrészt és valamennyi emberét. Egy másik csapatból, a tíz vezér egyikének csapatából, mindössze nyolc embert hagytak életben. Hégészandrosz maga megmenekült. A többi vezér végül is egyesítette csapatait, voltak, akik zsákmányostul, mások anélkül érkeztek. A thrákok, mivel ekkora szerencséjük volt, nagy hangon hívogatták egymást, és még az éjszaka folyamán hatalmas tömegbe verődtek.

A dombot, amelyen a görögök táboroztak, hajnalban nagy csapat lovas és könnyűfegyverzetű katona vette körül, és egyre többen csatlakoztak hozzájuk. Biztonságban támadhatták meg a nehézfegyverzetűeket, hiszen a görögöknek nem voltak sem íjászaik, sem dárdásaik, sem lovasaik. Meg-megrohamozva dárdázták a görögöket, az ellentámadásra könnyedén elfutottak, majd hol itt, hol ott ütöttek rajtuk. Rengeteg görög sebesült meg – a thrákok közül pedig senki –, tapodtat sem tudtak mozdulni helyükről, és a thrákok végül még a víztől is elzárták őket. Mivel a helyzet kétségbeejtő volt, fegyverszünetről kezdtek tárgyalni. Már-már mindenben megegyeztek, csupán a görögök által követelt kezeseket nem voltak hajlandók a thrákok megadni, így a tárgyalások megrekedtek. Ez volt a helyzet az arkadiai csapatokkal.

Kheiriszophosz veszélytelenül hajózott a tengeren, és kikötött Kalpé kikötőjében.

A szárazföld belsejében haladó Xenophón szertenyargalászó lovasai néhány öregemberrel találkoztak, akik éppen úton voltak valahová. Xenophón elé vezették őket, aki megkérdezte tőlük, láttak-e valamerre másik görög sereget. Ezek elmeséltek mindent, ami történt, hogy a görögök most éppen ostrom alatt vannak egy dombon, és körülvették őket a thrákok mind. Ezután szigorú őrizet alá helyezte az embereket, hogy szükség esetén legyen majd, aki az utat mutatja. Őrszemeket állított, majd összehívta a katonákat, és így szólt hozzájuk:

– Katonák! Az arkadiaiak egy része elpusztult, más részüket pedig ostrom alatt tartják valami dombon. Azt hiszem, nekünk sincs menekvésünk, ha azok odavesznek, annyi az ellenség, és oly vakmerő. Az lesz a legjobb, ha mihamarabb a mieink segítségére sietünk, hogy ha még életben vannak, velük együtt küzdhessünk, mert egyedül maradva a veszélyeket is egyedül kell vállalnunk. Innen ugyanis nem tudunk elfutni. Hérakleia messze van, oda nem térhetünk vissza, és Khrüszopoliszig is hosszú az út. Az ellenség pedig közel van. Kalpé kikötőjébe juthatnánk a leghamarább, ahol most Kheiriszophoszt sejtjük, ha ugyan még életben van, csakhogy oda meg hajóink nincsenek, és ha ott maradnánk, egy napig sem tartana az élelmünk. És ha azok ott elpusztulnak az ostromban, mindössze Kheiriszophosz csapatai maradnának nekünk a veszélyek között… mennyivel jobb lenne, ha azok ott megmenekülnének, és egyesült erővel küzdhetnénk szabadulásunkért. Eltökélt szándékkal kell most útnak indulnunk: vagy a dicső halál, vagy véghezvisszük minden tettek legszebbikét, megmentjük ennyi görög életét. Talán az isten így intézi majd a dolgokat. Ő, aki a kérkedőket, az elbizakodottakat megalázza, bizonyára nagyobb tiszteletben részesít majd bennünket, mint őket,

hiszen mi mindent az istenek kérlelésével kezdünk. Kövessetek hát, és figyeljetek jól, hogy azt tehessetek, amit parancsolok. Most pedig menjünk annyit előre, amennyit kell, majd elkészítjük vacsoránkat, és tábort ütünk. Eközben Timaszión a lovassággal együtt vágtasson előre, és nézze meg, mi történik előttünk, hogy semmi ne kerülje el figyelmünket.

Ezeket mondván, útnak indult. Jobbra is, balra is meg a magaslatokra is kiküldött néhány fürge könnyűfegyverzetűt, hogy jelezzék, ha látnak valamit. Megparancsolta, hogy gyújtsanak fel minden gyúlékony dolgot, ami az útjukba kerül. A lovasok szétszóródtak – persze csak amennyire tanácsos volt –, és a magaslatokra felkaptatva gyújtogattak, a könnyűfegyverzetűek is lángra lobbantottak minden gyúlékony dolgot, amit csak láttak, ha pedig valami elkerülte a figyelmüket, azt felperzselte a sereg; úgyhogy az egész vidék égni látszott, és a sereg hatalmasnak tűnt.

Amikor eljött az ideje, felmásztak egy dombra, és tábort ütöttek. Mintegy negyven sztadionra látták az ellenség őrtüzeit, és ők is annyi tüzet gyújtottak, amennyit csak tudtak. Gyorsan elfogyasztották vacsorájukat, majd parancsszóra minden tüzet eloltottak. Éjjelre őrséget állítottak, és aludni tértek. Hajnalban az istenekhez fordultak imájukkal, majd harcra készen csatarendbe álltak, és a lehető leggyorsabban megindultak.

Timaszión meg a lovasok, a kalauzokkal együtt, előresiettek, és észrevétlenül megérkeztek ahhoz a dombhoz, ahol a görögöket ostrom alatt tartották. De nem látták sem övéiket, sem az ellenséget, amit jelentettek Xenophónnak meg a seregnek. Csupán néhány anyókát és öregembert láttak, és egy-két ott maradt birkát meg ökröt. Először csodálkoztak, hogy ugyan mi történhetett, de aztán megtudták az ott maradottaktól, hogy a thrákok még az este távoztak, és hajnalban a görögök is elmentek, de nem tudni, merre.

Ezután Xenophón és emberei elfogyasztották reggelijüket, majd felmálháztak, és elindultak. A lehető leggyorsabban egyesülni akartak a többiekkel, Kalpé kikötőjében. Útközben egyszerre csak meglátták az arkadiai és az akháj csapatok lábnyomait a Kalpéba vezető úton. És amikor találkoztak, boldogan pillantották meg egymást, és összeölelkeztek, akár az édestestvérek. Az arkadiaiak megkérdezték Xenophóntól, miért oltották ki a tüzeket.

– Mi ugyanis – mondták –, amikor nem láttuk a tüzeket, először azt hittük, hogy még az éjjel megtámadtátok az ellenséget. Úgy látszik, az ellenség is így gondolkodott, azért vonult el. Mert majdnem ugyanekkor távoztak ők is. És amikor nem jöttetek meg, az idő pedig múlt, azt hittük, hogy megtudva a velünk történteket, megrémültetek, és futva menekültök a tenger felé. Elhatároztuk tehát, hogy nem mozdulunk el tőletek, és így jöttünk ide.

Aznap ott éjszakáztak a tengerparton, a kikötőben. Ez a hely, a Kalpénak nevezett kikötő, Thrákia Ázsiába nyúló részén van. Ha az ember jobb felé hajózik be, a Feketetenger kapujától egészen Hérakleiáig tart a thrák terület. Szaporán forgatva az evezőt, egy jó napig halad a háromevezősoros Büzantionból Hérakleiába. E két hely között nincs egyetlen baráti vagy görög város sem, csak thrák bithüniaiak laknak arrafelé. Mesélik: ha hajótörés vagy valami más következtében görög

ember kerül a kezükbe, szörnyen elbánnak vele. A két várost összekötő tengeri út közepén van Kalpé kikötője. A tengerbe nyúló földnyelv meredek, sziklás sávban végződik, amelynek legalacsonyabb része sem alacsonyabb húsz orgüiánál, a szárazföldi földhát pedig legfeljebb négy plethron széles. Ez a terület akár tízezer embernek is lakóhelyet ad. A kikötő, amelynek partja nyugat felé húzódik, közvetlenül a sziklák alatt van. A kikötőhöz közel bő, édesvizű forrás csörgedez.

Sokféle fa megnő errefelé, de kiváltképp sok a hajóépítésre alkalmas szép fa. A hegység mintegy húsz sztadionra nyúlik be a szárazföldbe, és ez a része színtiszta, kavicsmentes föld. Tenger felőli vonulatát, ezt a több mint húszsztadionnyi részt, sűrű, változatos, magas erdőségek borítják. Sok más szép vidék van még erre, tele népes falvakkal. Megterem itt az árpa, a búza, mindenféle hüvelyes, a köles, a szészám; van itt rengeteg füge, édes bort adó sok szőlő és minden más, csak olajfa nincs. Ilyen ez a terület.

A görögök a tengerparton tanyáztak, nem akartak a városalapítás számára olyannyira kínálkozó helyen tábort ütni. Sőt az volt a véleményük, hogy ravasz szándékkal hozták őket erre a helyre, mivel egyesek várost óhajtanak itt alapítani. Mert a legtöbb katonát annak idején nem a szükség vitte a hajókra, hogy ebben a zsoldos-vállalkozásban részt vegyenek, hanem Kürosz hősi híre. Voltak, akik még társakat is hoztak magukkal, mások saját vagyonukból áldoztak az ügyre, néhányan apjuktól és anyjuktól jöttek el, ismét mások meg otthagyták gyerekeiket, hogy vagyont szerezzenek számukra, és úgy térjenek vissza, mert hallották, hogy Kürosz mellett már sokan megcsinálták a szerencséjüket. Ezért tehát épségben kívántak Görögországba érni.

A két sereg egyesülését követő napon Xenophón áldozatot mutatott be portyázásuk sikeréért. Kénytelenek voltak már élelemért menni, meg a halottak eltemetésére is gondolniuk kellett. Az áldozat sikerült, ezután az arkadiaiak is csatlakoztak hozzájuk. A legtöbb halottat ott temették el, ahol éppen elesett. Ötödik napja feküdtek ott, és már nem lehetett őket szállítani. Néhány holttestet azért összehordtak az utakról, és oly szép temetést rendeztek nekik, amilyet az akkori körülmények között tudtak. Az eltűntek számára nagy kenotaphiont emeltek, és megkoszorúzták.

Amikor ezzel megvoltak, visszatértek a táborba, elköltötték vacsorájukat, és nyugovóra tértek. Másnap gyűlésbe sietett az összes katona. Főképp Agasziasz sztümphaloszi és Hierómümosz éliszi vezér, meg más idős arkadiai férfiak sürgették a gyűlést. A következő határozatot hozták: ha még egyszer valaki arra gondol, hogy megosztja a sereget, halállal lakol. Úgy vonulnak tovább, ahogy azelőtt vonultak, és a vezetést visszaadják a régi vezéreknek. Kheiriszophosz már nem élt: meghalt egy orvosságtól, amelyet lázas betegen ivott. Az aszinéi Neon lépett a helyébe. Ezután Xenophón felállt, és így beszélt:

– Katonák! Úgy látszik, gyalog kell megtennünk az utat, mivel hajóink nincsenek. Induljunk máris, mert ha maradunk, nem lesz egy falat élelmünk sem. Mi áldozatot akarunk bemutatni, nektek pedig jobban fel kell készülnötök a harcra, mint valaha. Mert az ellenség újra nekibátorodott.

A vezérek ezután áldozatot mutattak be: jelen volt Aréxión is, az arkadiai jós. (Az ambrakiai Szilanosz ugyanis már korábban kereket

oldott egy Hérakleiából bérelt hajón.) Az áldozat kedvezőtlen jeleket mutatott az indulásra vonatkozóan. Ezt a napot tétlenül töltötték hát. Egyesek azt merték mondani, hogy Xenophón le akar telepedni a hegyen, ezért rávette a jóst: mondja azt, hogy az áldozat nem kedvez az elvonulásnak. Xenophón kihirdette tehát, hogy akinek kedve tartja, legyen ott másnap, amikor az áldozatot bemutatják, és ha van még jós a seregben, jelenjen meg az is, és vele együtt tekintse meg a belsőségeket. Ezután bemutatta az áldozatot. Rengetegen sereglettek össze. És az áldozat újra, harmadszorra is, kedvezőtlen jeleket mutatott az elvonulást illetően.

A katonák most nagyon elszomorodtak: a magukkal hozott élelem fogytán volt, piacot pedig sehol nem találtak.

Amikor ezután gyűlést tartottak, Xenophón ismét szólásra emelkedett:

– Emberek, az elvonulásunkért bemutatott áldozat nem sikerült, és látom, hogy ráadásul élelemben is hiányt szenvedtek. Szükségesnek tartom, hogy éppen ezért újabb áldozatot mutassunk be.

Valaki most felállt, és a következőket mondta:

– Méltán ütött ki balul az áldozat. Mert ahogy véletlenül hallottam valakitől, aki tegnap érkezett hajóval: Kleandrosz büzantioni helytartó éppen ide készül, hajókkal meg három-evezősorosokkal.

Ezért hát úgy döntöttek, hogy maradnak. De a szükség portyázni hajtotta őket. Erre is mutattak be áldozatot, háromszor, de ezek sem sikerültek. És a katonák már Xenophón sátrához mentek, és panaszkodtak, hogy nincs mit enniük, de ő kijelentette, hogy addig nem indul portyára, amíg az áldozat nem sikerül. Másnap újra áldozathoz készülődtek. Majdnem az egész sereg körbeállta a szertartás színhelyét, annyira fontosnak érezte a dolgot mindenki. De már nem volt több áldozati állatuk. A vezérek nem küldték ugyan portyázásra őket, de azért gyűlést hívtak össze. Xenophón így beszélt:

– Talán már össze is gyülekezett az ellenség, és nekünk harcolnunk kell ellene. Ha biztos helyen hagyjuk a málhát, és harcra készen állunk, talán az áldozat is kedvezőbben alakulna.

A katonák kiabálni kezdtek, hogy semmi szükség biztos helyre vonulni, inkább mihamarabb mutatnák be az áldozatot. De juhaik már nem voltak. Kifogták hát az ökröket a szekerekből, és azokat áldozták fel. Xenophón az arkadiai Kleanórt kérte meg, hogy mutassa be helyette az áldozatot, hátha benne volt a hiba. De így se sikerült az áldozat.

Neon, Kheiriszophosz utóda, látva, hogy iszonyúan nélkülöznek az emberek, tenni akart értük valamit. Találkozott egy hérakleiai emberrel, aki azt mondta, hogy tud néhány falut a közelben, ahonnan élelmet lehet szerezni, erre közhírré tétette, hogy aki akar, mehet élelemért, vezetőt is kapnak. Kivonult hát mintegy kétezer ember, dárdákkal, tömlőkkel, zsákokkal meg egyéb eszközökkel felszerelve.

Amikor szétszéledtek a falvakban, hogy fosztogatni kezdjenek, Pharnabazosz lovasai megtámadták őket. Ezek a lovasok a bithüniaiak segítségére siettek ide, hogy ha lehet, a bithüniaiakkal együtt feltartóztassák a görögöket, nehogy behatoljanak Phrügiába. A lovasok nem kevesebb, mint ötszáz görögöt megöltek, a többiek a hegyekbe menekültek.

Ekkor az egyik menekülő megvitte a táborba a történtek hírét.

Xenophón – mivel aznap balul ütött ki az áldozat – kifogta az ökröt az egyik szekérből, és más áldozati állat híján azt vágta le. Ezután segítségükre sietett. Ment vele a többi is, mind harminc évnél fiatalabb. Összeszedték a megmaradt görögöket, és visszatértek a táborba.

A nap már lebukóban volt, és a görögök nagyon elkeseredetten láttak a vacsorakészítéshez. Ekkor hirtelen néhány bithüniai tört elő a bozótból, és megtámadta az előőrsöket, egy részüket megölték, más részüket pedig egész a táborig üldözték. Az ordítozás hallatára minden görög fegyvereiért rohant. De aztán nemigen látszott tanácsosnak üldözőbe venni a támadókat, és éjnek idején mozgásba hozni a tábort: erdős volt a vidék. Megfelelő őrséget állítottak hát, és fegyverben tértek aludni. így töltötték az éjszakát.

A vezérek hajnalban kivezették katonáikat arra a bizonyos védett helyre, vitték fegyvereiket, felszerelésüket is. Még a reggeli étkezés előtt megástak egy sáncot a térség bejáratánál, és az egészet teletűzdelték cölöpökkel; mindössze három kaput hagytak. És ekkor Hérakleiából árpával, áldozati állattal és borral megrakott hajó érkezett.

Xenophón, aki már kora hajnalban talpon volt, áldozatot mutatott be, hogy induljanak-e. Az áldozat már az első állatnál kedvező jeleket mutatott. A szertartás a vége felé járt, amikor a parrhasziai Aréxión, a jós, szerencsét jelentő sast pillantott meg, és indulásra szólította fel Xenophónt.

A vezérek átkeltek a sáncon, felvették fegyvereiket, és kihirdették, hogy a reggeli elköltése után minden katona vonuljon ki fegyverben; a málhát és a rabszolgákat hagyják ott. Mindenki kivonult, csak Neon nem. Azt tartotta a legokosabbnak, ha ők ott maradnak, és őrzik a tábort. De alvezérei és katonái otthagyták: szégyellték volna nem követni a harcba indulókat. így aztán csak a negyvenöt éven felüliek maradtak, a többiek pedig útnak indultak.

Alig tettek meg tizenöt sztadiont, már holtakra bukkantak. A hadoszlop végét arrafelé irányították, ahol az első holttestek feküdtek, ők pedig az előttük fekvő hullákat mind eltemették. Amikor ez megtörtént, továbbvonultak, majd a hátvédek ismét a temetetlenek felé fordultak, és ugyanígy eltemették az előttük fekvő holttesteket. A falvakhoz vezető úton halomban hevertek a hullák, odaérve azokat is összeszedték, és eltemették.

Már délután lett, mire maguk mögött hagyták a falvakat. Ami ennivalót találtak útközben, felszedték, és már mentek tovább. És ekkor hirtelen megpillantották az ellenséget: rengeteg lovas és gyalogos ereszkedett lefelé zárt csatasorban a szemben levő dombokról. Szpithridatész és Rathinész érkezett meg a Pharnabazosztól kapott haderővel. Az ellenséges csapatok, meglátva a görögöket, megálltak. Mintegy tizenöt sztadionra voltak egymástól. Aréxión, a jós, nyomban áldozatot mutatott be, amely már első alkalommal jól sikerült. Xenophón most így szólt:

– Vezérek! Szerintem a csatasor mögé tartalék őrcsapa-tokat kell állítanunk; hogy szükség esetén az előttük állók segítségére lehessenek, és az is jó lesz, ha a már megzavarodott ellenség felsorakozott és friss erőben levő katonákkal találja magát szemben.

Mindenki helyeselt. Xenophón így folytatta:

– Ti pedig vezessétek katonáitokat az ellenség ellen, ne álldogáljunk

itt, hiszen már láttak minket, és mi is őket. Én a hátvédekhez megyek, és tetszésetek szerint rendezem és irányítom majd őket.

A katonák csendben nyomultak előre, Xenophón pedig elvett az utóhadtól három, egyenként kétszáz főből álló csapatot. Az egyiket a jobbszárny mögé irányította, hogy körülbelül egy plethron távolságban kövesse őket, ezt a csapatot az akháj Szamolasz vezette. A másodikat középre rendelte, hogy ott kövesse a csatasort, ennek a csapatnak az arkadiai Pürrhiasz volt a parancsnoka. A harmadikat pedig a balszárny mögé parancsolta, ennek az athéni Phrasziasz állt az élén.

És ahogy vonultak, az előhad hirtelen egy nehezen járható, hatalmas völgyszoroshoz érkezett. Megtorpantak, mert nem tudták, át lehet-e itt vonulni vagy sem. Hívták a vezéreket meg az alvezérekét, hogy menjenek az előhadhoz. Xenophón el sem tudta képzelni, mi akadályozza a menetet, és amikor meghallotta a hívó kiáltást, sebesen odavágtatott.

Amikor minden hadvezér ott volt, megszólalt Szophainetosz, a legidősebb, mondván, hogy sajnos, még vitatkozni sem érdemes róla, keresztül lehet-e vonulni az ilyenfajta szoroson vagy sem. De Xenophón gyorsan átvette a szót, és a következőt mondotta.

– Tudjátok, emberek, soha nem keresem készakarva a veszélyt. Jól tudom, hogy nem a hírnévért van szükség bátorságra, hanem a szabadulásért. De most a következőképpen áll a helyzet: harc nélkül innen nem távozhatunk. Ha mi nem támadjuk meg az ellenséges csapatokat, nyomunkba szegődnek, és majd ők támadnak ránk, amikor elvonulunk. Gondoljátok csak meg, mi könnyebb: előreszegezett fegyverrel vonulni ellenük, vagy pedig, hátunkon pajzzsal, hátulról érezni az ellenség támadását. Hiszen tudjátok, hogy az ellenség elől megfutamodni bátor férfiakhoz nem illik, de az üldözés még a gyávákban is hősiességet ébreszt. Én, a magam részéről, szívesebben üldözném az ellenséget feleannyi katonával, mint futnék előle kétszer annyival. Tudom jól, ti sem hiszitek, hogy ezek helyt fognak állni, ha megtámadjuk őket, de azt mindannyian tudjuk, hogy ha hátat fordítunk, összeszedik a bátorságukat, és üldözőbe vesznek bennünket. És vajon most, harcba indulva, nem volna-e számunkra jó erőpróba, ha áthatolnánk ezen a szörnyű szoroson, és végre magunk mögött hagynók? Kívánom, hogy az ellenség kényelmesnek találja ezt a vidéket a visszavonulásra – de nekünk meg kell tanulnunk ettől a tájtól is, hogy nincs menekvés, csak ha győzünk. És csodálkoznám, ha ezt a szorost bárki félelmetesebbnek találná a többi vidéknél, amelyen áthaladtunk. Mert hogyan vonulhatunk keresztül a síkságon, ha nem verjük le a lovasokat, és hogyan kelhetünk át a hegyeken, amelyeken keresztül jöttünk ide, ha ennyi könnyűfegyverzetű van a nyomunkban? De tegyük fel, hogy kiérünk valahogy a tengerhez; milyen szörnyen szűk lesz számunkra az a Fekete-tenger! Mert nincs ott hajó, hogy elvigyen bennünket, sem élelem, amivel, ha ott maradunk, élhetnénk, és oly gyorsan kell visszafordulnunk ennivalóért, amilyen gyorsan odasiettünk. És ugye jobb volna most teli gyomorral harcolni, mint holnap reggeli nélkül? Emberek! Az áldozat jól sikerült, a madarak szerencsét ígérnek, a belsőségek nagyszerű jeleket mutatnak. Rajta! Támadjuk meg őket! Miért is lakmározzanak nyugodtan, és táborozzanak kedvükre, ha már úgyis észrevettek bennünket.

Ezután a vezérek parancsot adtak az indulásra, és senki nem mondott

ellent. Xenophón vezette őket, és megparancsolta, hogy mindenki a szorosnak azon a pontján kezdje meg az átvonulást, ahol éppen áll. Az volt a véleménye, hogy hamarabb kerül át a sereg a túlsó oldalra, ha így, tömött sorokban mennek, mint ha a szoros felett húzódó hídon vonulnak át. Amikor átértek a túlsó oldalra, Xenophón elléptetett a csatasor előtt, és így beszélt:

– Emberek, emlékezzetek: hányszor indultatok már rohamra az istenek segítségével, hány csatában arattatok már diadalt, és mi vár azokra, akik elmenekülnek az ellenség elől. És gondoljatok rá, hogy itt vagyunk Görögország kapuja előtt. Kövessétek hát a vezérlő Héraklészt, és szólítsátok néven egymást. Hisz oly csábító most a lehetőség, hogy hősi tetteink és szép szavaink örök emlékké legyenek azokban, akikben csak akarjuk.

Ezt mondta, majd lassan megindította a csatavonalba felsorakoztatott sereget. A könnyűfegyverzetűeket a két szárnyra állítva vonultak az ellenség ellen. A parancs úgy szólt, hogy a dárdát mindaddig tartsák a jobb vállukon, míg a trombita jelt nem ad, azután pedig szegezzék előre, de lépésben haladjanak, senki ne kezdjen rohanni. Majd körbejárt a jelszó: „Zeusz a megmentőnk, Héraklész a vezérünk!” Az ellenség várt: kedvezőnek ítélte a terepet. Amikor már egészen közel voltak egymáshoz, a görög könnyűfegyverzetűek csatakiáltásban törtek ki, és a parancs még el sem hangzott, máris megrohanták az ellenséget. A bithüniai lovasság és a gyalogság ellentámadással megfutamította a könnyűfegyverzetűeket. De amikor a nehézfegyverzetűek arcvonala rohamlépésben szemberohant velük, megszólalt a trombita, felzendült a paian, csataüvöltésben törtek ki, és előreszegezték dárdáikat, akkor már nem állta a támadást az ellenség: menekült, amerre látott. Timaszión üldözőbe vette őket lovasaival, néhány ellenséges katonát megöltek, nem sokat, hisz ők maguk is kevesen voltak.

A görög lovasokkal szemben az ellenség balszárnya nyomban szétszóródott, de a jobbszárny, amelyet nem üldöztek elég hévvel, egy dombra húzódott fel. Amikor a görögök észrevették, hogy az ellenség megállt, azt ítélték a legkönnyebb és legveszélytelenebb megoldásnak, ha tüstént megtámadják őket. Paianra zendítve, nyomban támadásra lendültek, de azok nem várták be őket. A könnyű-fegyverzetűek most addig folytatták az üldözést, míg szét nem verték a jobbszárnyat. Néhányan azért odavesztek; az ellenséges lovasság ugyanis nagy tömegével félelmet keltett a görögökben. Amikor a görögök látták, hogy Pharnabazosz lovassága még együtt van, sőt bithüniai lovasok is sereglenek hozzájuk, és a dombról figyelik az eseményeket, bármily fáradtak voltak is, elhatározták, hogy lehetőleg azokat is megtámadják, nehogy nekibátorodva összeszedjék magukat. Szépen sorban megindultak. Erre lefutott a lejtőn az ellenséges lovasság, mintha a mi lovasaink elől menekülnének, egyenesen bele a szorosba, de ezt a görögök nem tudták, és így abbahagyták az üldözést, mert már késő volt.

Amikor visszaértek az első összecsapás színhelyére, diadalemléket állítottak, majd napnyugtakor a tengerhez vonultak. Mintegy hatvan sztadion választotta el őket a tábortól.

6

Az ellenséges katonák ezek után saját dolgaikkal voltak elfoglalva; oly messzire menekítették házuk népét és vagyonukat, amennyire csak tudták. A görögök pedig várták Kleandroszt és a háromevezősorosokat, meg a többi hajót, amelyeknek meg kellett érkezniök. Mindennap portyáztak a málhások meg a rabszolgák is. Könnyűszerrel jutottak búzához, árpához, borhoz, babhoz, köleshez és fügéhez. Volt ezen a vidéken minden jó, csak olaj nem.

Ki-ki mehetett zsákmányszerző útra akkor is, amikor a sereg pihenőt tartott, és ilyenkor a portyázóké volt a zsákmány, de ha az egész sereg kivonult, az is közvagyonnak számított, amit a többiektől távol szerzett valaki. Bővében voltak már mindennek. Jöttek az árusok mindenfelől a görög városokból, és a hajósok is örömmel vetettek ott horgonyt, mivel azt hallották, hogy várost fognak alapítani azon a helyen, és hogy kikötő is van. Már a közelben lakó ellenséges törzsek is küldtek követeket Xenophónhoz, mivel azt hallották, hogy várost készül építeni, és kérdezték, mit tegyenek a barátság érdekében. Ő pedig a katonákhoz utasította őket.

Közben megérkezett Kleandrosz két három-evezősorossal, de hajót nem hozott. A katonák éppen nem voltak ott, amikor Kleandrosz megjött. Egyesek zsákmányolni indultak, mások a hegyekbe mentek, és sok juhot szereztek. Mivel féltek, hogy a zsákmányt elszedik tőlük, beavatták a dologba azt a Dexipposzt, aki annak idején az ötvenevezőssel eltűnt Trapezuszból, és megkérték, hogy őrizze meg számukra a juhokat, egy részüket tartsa meg, más részüket pedig majd adja vissza. Dexipposz nyomban elkergette a körülöttük álldogáló katonákat, akik a juhokat közvagyonnak mondták, majd Kleandroszhoz ment, és árulkodni kezdett, hogy el akarják venni tőle az állatokat. Kleandrosz megparancsolta, hogy vezessék eléje a támadót. Dexipposz megragadott és odavitt valakit, de az éppen jókor érkező Agasziasz kiszabadította az elfogott embert, aki az ő csapatában szolgált. A többi ott levő katona dobálni kezdte Dexipposzt, és hangosan szidalmazta az árulót. A három-evezősorosok legénységéből is sokan megrémültek, és a tenger felé futottak, velük futott Kleandrosz is. Xenophón és a többi vezér vissza akarta tartani őket, ezért azt mondogatták Kleandrosznak, hogy semmiség az egész: a hadsereg egyik határozata okozta a történteket. Ám a Dexipposz által felingerelt Kleandrosz, aki maga is szégyellte, hogy úgy megijedt, kijelentette: ő bizony továbbhajózik, és közhírré téteti, hogy egyetlen város se fogadja be a többieket, és tekintsék őket ellenségnek.

Akkortájt a spártaiak vitték a vezető szerepet a görögök között. Az imént lezajlott eset szégyenletesnek tűnt a görögök előtt, és kérték Kleandroszt, hogy gondolja meg magát. De ő nem tágított, mondván, hogy csak akkor enged, ha kiadják neki azt, aki a dobálási kezdte, és azt, aki a katonákat kiszabadította. Agasziasznak, Xenophón mindvégig leghívebb barátjának a kiadatását kérte tehát. Ez is oka volt annak, hogy Dexipposz bevádolta őt.

És ezért, mivel nem tudták, mitévők legyenek, a vezérek összehívták a sereget. Néhányan nem tartották valami sokra Kleandroszt, de Xenophón véleménye szerint nem csekély ügyről volt szó. Felállt tehát, és a

következőket mondta:

– Harcosok! Nem tartom csekélységnek, ha Kleandrosz olyan véleménnyel távozik tőlünk, amilyet most hajtogat. Mert a görög városok közel vannak, és Görögországban a spártaiak viszik a vezető szerepet. Minden spártai, akár egy szál magában is, keresztül tudja vinni akaratát a városokban. Ha tehát most ez az ember először Büzantionból zár ki bennünket, majd pedig ráveszi a többi helytartót, hogy városaikba ne fogadjanak be minket – mivel nem bízunk a spártaiakban, és megszegtük a törvényeket –, és még Anaxibiosz tengernagyhoz is eljut ez a hír, bizony maradnunk is, elhajóznunk is nehéz lesz. Mert most éppen a spártaiak az urak szárazföldön és tengeren egyaránt. Ugye sem egy, sem két ember miatt nem fogunk mi, a többiek, mind távol maradni Görögországtól. Hanem megtesszük, amit mondanak, hiszen szülővárosaink is engedelmeskednek nekik. Hallom, Dexipposz kijelentette Kleandrosznak, hogy Agasziasz nem tett volna ilyet, ha én nem biztatom: ezért titeket is felmentelek a vád alól, és Agasziaszt is, ha Agasziasz személyesen kijelenti, hogy én vagyok az oka annak, ami történt. Én magam kárhoztatnám magam a legsúlyosabb büntetésre, és el is viselném, ha a kő-dobálást vagy bármiféle erőszakoskodást én kezdeményeztem volna. De kijelentem: ha mást talál bűnösnek, bárki legyen az, alá kell vetnie magát Kleandrosz ítéletének, így nyertek ti, a többiek, felmentést a vád alól. Ahogy most állnak a dolgok, nehéz a helyzetűnk: dicsőséget és hírnevet akarunk szerezni Görögországban, valójában pedig még annyi megbecsülést sem kapnánk, mint a többiek, és kizárnának bennünket a görög városok köréből.

Ezek után felállt Agasziasz, és a következőket mondta:

– Emberek! Megesküszöm az istenekre és az istennőkre: sem Xenophón, sem közületek senki más nem biztatott, hogy azt az embert kiszabadítsam. Amikor láttam, hogy egyik kedves harcostársamat elragadja Dexipposz, az a Dexipposz, akiről tudjátok, hogy elárult benneteket, szörnyűségnek tartottam a dolgot, és bevallom, kiszabadítottam őt. Nem kell, hogy ti adjatok ki engem, én magam fogom, ahogy Xenophón mondja, Kleandrosz ítéletének alávetni magamat: tegyen velem, amit akar, emiatt ne háborúskodjatok a spártaiakkal, menjetek épségben és biztonságban, ahova akartok. De válasszatok néhány embert magatok közül, és küldjétek őket velem Kleandroszhoz, hogy megmondják és megtegyék érdekemben, amit én elmulasztok.

A sereg megengedte, hogy azokat válassza kísérőül, akiket akar. Agasziasz a vezéreket választotta. Ezután Agasziasz, a vezérek és az Agasziasz által kiszabadított ember Kleandrosz elé járultak. így beszéltek a vezérek:

– A sereg küldött hozzád bennünket, Kleandrosz, és arra kér: ha mindannyiunkat vádolsz, légy a bíránk, és bánj velünk tetszésed szerint, ha pedig egyet, kettőt vagy akár többet vádolsz közülünk, akkor úgy tartja méltányosnak, hogy a vádlottak maguk járuljanak ítélőszéked elé. Ha közülünk vádolsz valakit, itt állunk előtted mi, de ha valaki mást, mondd meg. Mert senki nem maradhat távol, aki nekünk még engedelmeskedni akar.

Ekkor előlépett Agasziasz, és így szólt:

– Én vagyok az, Kleandrosz, aki Dexipposz kezéből kiragadtam ezt az

embert, és aki azt kiáltottam, hogy üssük Dexipposzt. Mert tudom, hogy ez a férfiú derék ember, és azt is tudom, hogy Dexipposz, akit a sereg annak az ötvenevezősnek választott parancsnokává, amelyet a trapezusziaktól kértünk, hogy hajókhoz jussunk általa, és épségben hazatérhessünk, megszökött, és elárulta a katonákat, akikkel együtt menekült meg. így elraboltunk egy ötvenevezőst a trapezusziaktól, akik hitvány embereknek hisznek most bennünket, és ha őrajta múlik, odavesztünk volna mindannyian. Hiszen ő is ugyanolyan jól hallotta, mint mi, hogy milyen szörnyű nehéz lenne gyalogosan átkelni a folyókon, és épségben Görögországba érkezni. Ilyen embernek a kezéből szabadítottam hát ki azt a katonát. Ha te vezetted volna a hajót vagy valamelyik embered, és nem olyan valaki, aki megszökött tőlünk, tudd meg, hogy semmi ilyet nem tettem volna. Gondold meg: ha most engem megölsz, egy gyáva és hitvány személy miatt egy derék ember életét veszed el.

Erre Kleandrosz kijelentette, hogy ő ugyan semmiképpen sem dicsérné meg Dexipposzt, ha valóban ilyet cselekedett, de véleménye szerint ha mégoly gazember is az a Dexipposz, akkor sem szabad erőszakot alkalmazni vele szemben, hanem bíróság elé kell állítani.

– Mint ahogy ti is törvényes ítéletet kértek a magatok számára. Most pedig távozzatok, és ezt az embert hagyjátok itt. Ha szólítalak benneteket, jelenjetek meg ítélethozatalra. Nem vádolom már a sereget, és nem vádolok mást sem, mivel Agasziasz bevallotta, hogy ő szabadította ki azt az embert.

Most megszólalt a kiszabadított férfiú:

– Kleandrosz, még ha azt gondolod is, hogy vétség miatt hurcoltak el, én nem ütöttem és nem dobtam meg senkit, csupán annyit mondtam, hogy a juhokat köztulajdonnak kell tekinteni. Elhatározták ugyanis a katonák: ha az egész sereg portyázni vonul, az is köztulajdon, amit külön-külön zsákmányolunk. Ezt mondtam, ezért hurcolt hát magával, hogy belém fojtsa a szót, és megkaparintva a maga részét, megmentse a rablók számára a törvénytelenül szerzett zsákmányt.

Kleandrosz erre így felelt:

– Ha bűntársa vagy, maradj itt te is, hogy terólad is tanácskozhassunk.

Ezután Kleandrosz és emberei elfogyasztották reggelijüket, Xenophón pedig összehívta a sereget, és javasolta, hogy küldjenek követeket Kleandroszhoz, akik közbenjárnak az emberek érdekében. El is határozták, hogy elküldik a vezéreket meg az alvezérekét és a spártai Drakontioszt, meg másokat is, akik alkalmasnak látszanak a feladat végrehajtására: könyörögjenek Kleandrosznak minden módon, hogy engedje szabadon azt a két embert.

Odaérve Xenophón így beszélt:

– Hatalmadban van, Kleandrosz, ez a két férfi, és a sereg tetszésedre bízta, hogy tégy velük meg az egész sereggel, amit akarsz. De most mégis kérve kérnek, add vissza és ne öld meg őket. Mert az elmúlt időkben nagyon sokat szenvedtek a seregért. Ha megkapják tőled, amit kérnek, cserében megígérik: ha vezérük kívánnál lenni, és az istenek is kegyesek lesznek hozzájuk, bebizonyítják neked, milyen derék harcosok is ők, tudnak engedelmeskedni vezérük parancsának, és az isten segítségével még az ellenségtől sem félnek. És arra is kérnek: ha majd csatlakozol hozzájuk, és vezérük leszel, tedd próbára Dexipposzt is, meg őket, a

többieket is mind, és azután állapítsd meg kinek-kinek az értékét.

Hallva ezt Kleandrosz, így felelt:

– A Dioszkuroszokra mondom, röviden válaszolok nektek. Nemcsak ezt a két embert adom vissza, hanem én magam is csatlakozom hozzátok, és, ha az istenek megengedik, elvezetlek benneteket Görögországba. Mert egész másképp beszéltek ti, mint ahogy egynéhányatokról szólani hallottam. Mert azt mondták nekem, hogy a ti rábeszélésetekre a sereg elfordult a spártaiaktól.

Ezután hálás köszöngetéseknek közepette távoztak, és magukkal vitték a két férfit. Kleandrosz pedig áldozatot mutatott be a további út sikereért. Nagyon kedvesen bánt Xenophónnal, és vendégbarátságot kötött vele. És amikor látta, hogy milyen fegyelmezetten engedelmeskednek a parancsnak, még nagyobb kedve lett vezérnek lenni fölöttük. De miután három nap egymás után balul ütött ki az áldozat, összehívta a vezéreket, és így szólt:

– Az áldozat nem engedi, hogy vezesselek benneteket, de azért ne csüggedjetek. Úgy látszik, nektek adatott meg, hogy a sereget elvezessétek. Menjetek hát. Mi pedig igyekszünk a tőlünk telhető legszebb fogadtatásban részesíteni benneteket, amikor odaértek.

A katonák erre elhatározták, hogy neki adják aköztulajdonban levő juhokat. De ő, amikor megkapta, visszaküldte a nyájat, és elhajózott. A katonák szétosztották az összehordott gabonát meg mindent, amit kaptak. És keresztülvonultak Bithünián. Mivel az egyenes úton semmi zsákmányt nem találtak, és mert nem szerettek volna éhenkórászok módjára bevonulni a jó barátok földjére, elhatározták, hogy megfordulnak, és visszafelé vonulnak egy nap és egy éjjel.

Így is tettek, és rengeteg rabszolgát meg juhot zsákmányoltak. Hatodnapra megérkeztek Khrüszopoliszba, Kalkhédónba, ott maradtak hét napig, és a zsákmányt áruba bocsátották.

VII. KÖNYV

1

Hogy mi minden történt a Kürosz vezetése alatt felvonuló görögökkel egész a csatáig, és mi Kürosz halála után, míg meg nem érkeztek a Fekete-tenger vidékére, és hogy mi történt velük, miután onnan gyalog és tengeren távoztak, amíg a Fekete-tenger kapuján túljutva az ázsiai Khrüszopoliszba nem értek, kiderül az előző könyvekből.

Ezután Pharnabazosz, attól tartva, hogy a sereg az ő földjén fog hadat viselni, követeket küldött Anaxibiosz tengernagyhoz – aki történetesen Büzantionban tartózkodott –, és kérte, hogy szállíttassa el a hadat Ázsiából, és kijelentette, hogy mindent megtesz neki, amit kíván. Anaxibiosz Büzantionba hívatta a vezéreket meg az alvezérekét, és megígérte, hogy zsoldot fizet a katonáknak, ha átkelnek. A többi vezér azt felelte, hogy megtanácskozzák a dolgot, és csak azután adnak választ, Xenophón viszont kijelentette, hogy ő már szeretne megválni a seregtől, és el akar hajózni. Anaxibiosz pedig kérte, hogy keljen át ő is a többiekkel, és csak azután váljon el tőlük. Xenophón megígérte, hogy így is lesz.

A thrák Szeuthész Médoszadészt küldte Xenophónhoz, és felszólította: viselje szívén, hogy a sereg átkeljen. Megígérte, hogy nem fogja megbánni, ha segítséget nyújt.

Xenophón így felelt:

– A sereg pedig át fog kelni, ezért se nekem ne adjon ajándékot, se másnak. Ha pedig átkeltek, én elválok tőlük. Belátása szerint tárgyaljon azokkal, akik maradnak, és akiknek van szava a seregben.

Ezután a katonák valamennyien bevonultak Büzantionba. Zsoldot ugyan nem adott Anaxibiosz, de felszólította a sereget, hogy fogja fegyvereit és málháját, és vonuljon ki: szeretné megszámlálni őket, miközben útnak indulnak. A katonák bosszankodtak, mivel nem volt pénzük ennivalót venni az útra, és rosszkedvűen kezdtek készülődni. Xenophón pedig, aki vendégbarátja lett Kleandrosz helytartónak, felkereste őt, hogy búcsút vegyen tőle, mert már hajóra akart szállni.

Kleandrosz így szólt hozzá:

– Ne tedd ezt, különben téged ér majd a vád, mint ahogy már most is vannak, akik téged vádolnak, amiért a sereg nem távozik innen elég gyorsan.

Xenophón erre így felelt:

– Nem én tehetek róla, hanem a katonák, akiknek útra-valóra van szükségük, és nincs kedvük elvonulni.

– De én mégis azt tanácsolom, hogy úgy hagyd el a várost, mintha a sereggel vonulnál, és csak akkor válj el tőlük, ha már kinn lesztek.

– Menjünk Anaxibioszhoz – mondta Xenophón –, és beszéljük meg vele a dolgot.

Így is történt. Anaxibiosz megparancsolta, hogy készüljenek föl, vonuljanak ki mihamarabb, és hozzátette: magára vessen, aki nem jelenik meg a szemlén és a seregszámláláson. Ezután kivonultak, először a vezérek, majd a többiek, és néhány ember kivételével kinn is voltak már egytől egyig mind. Eteonikosz pedig a kijáratnál állt, hogy amikor mind kinn lesznek, bezárja a kaput, sőt a keresztvasat is rárakja. Anaxibiosz pedig összehívta a vezéreket meg az alvezérekét, és ezt mondta:

– Ennivalót a thrák falvakból szerezzetek, van ott bőven árpa, búza meg más is. Ha ez megtörtént, vonuljatok a Kherrhonészoszra. Ott majd Küniszkosz ad nektek zsoldot.

Meghallotta ezt néhány katona is, vagy valamelyik alvezér adta tovább a hírt a seregnek. A vezérek Szeuthészről kérdezősködtek, hogy ellenségük-e vagy barátjuk, és hogy át kell-e kelni a szent hegyen, vagy pedig azt megkerülve vonuljanak keresztül Thrákián. Miközben erről beszélgettek, a katonák fegyvert ragadtak, és a kapuk felé rohantak, hogy ismét benyomuljanak a városba. Eteonikosz és emberei, látván a feléjük rohanó nehézfegyverzetű katonákat, bezárták a kapukat, és a keresztvasat is rárakták. A katonák dörömbölni kezdtek a kapun, és azt kiabálták, hogy aljasul bántak velük, mert odadobták őket az ellenségnek, és hogy betörik a kapukat, ha önként nem nyitják ki. Egyesek a tengerhez rohantak, és a védőgátak mentén átmásztak a falakon, és behatoltak a városba. Mások pedig, akik véletlenül még benn voltak a városban, látván, hogy mi történik a kapuknál, baltát ragadtak, szétverték a zárakat, kitárták a kapukat, és a többiek benyomultak.

Látta Xenophón, hogy mi történik, és félt, hogy a sereg fosztogatni fog,

és ezzel jóvátehetetlen bajt okoz majd a városnak, neki személy szerint és a katonáknak is, ezért a tömeggel együtt ő is benyomult a városba. A büzantioniak pedig, látva az erőszakkal benyomuló sereget, elmenekültek az agoráról, ki a hajókhoz, ki meg haza, akik meg véletlenül otthon voltak, azok kifelé futottak; mások kivontatták a három-evezősorosokat a tengerre, hogy azokon meneküljenek; azt hitte mindenki, hogy eljött a vég, mintha már elfoglalták volna a várost.

Eteonikosz a fellegvárba menekült. Anaxibiosz a tengerhez futott, és egy halászbárkán körülhajózta a fellegvárat. Hívatta nyomban a helyőrséget Kalkhédónból, mert a várbeli katonaság nem látszott elég erősnek a görögök megfékezésére. A katonák pedig, megpillantva Xenophónt, odarohantak hozzá, és így kiáltoztak:

– Itt az alkalom, Xenophón, hogy nagy ember legyen belőled. Tiéd a város, itt vannak a három-evezősorosok, itt vannak a kincsek, itt a sok ember. Most segítségünkre lehetsz, ha akarsz, és mi is naggyá tehetünk téged. Xenophón így felelt:

– Igazatok van, és meg is teszem. De ha ezt óhajtjátok, mihamarabb álljatok csatarendbe.

Azért adta ki és adatta tovább ezt a parancsot, hogy lecsendesítse őket. Csakhamar maguktól csatarendbe álltak. A nehézfegyverzetűek nyolcas oszlopba rendeződtek, a könnyűfegyverzetűek pedig a két szárnyra siettek. Ez a be nem épített síkság, az úgynevezett thrák térség, kiválóan alkalmas volt a csatarend kibontakoztatására. És amikor már ott álltak fegyverben, és megnyugodtak, Xenophón összehívta a sereget, és így szólt hozzájuk:

– Nem csodálkozom, harcostársaim, hogy haragosak vagytok, és úgy vélitek, hogy csúfosan rászedtek benneteket. De gondoljátok csak meg, hogy hova vezetne, ha szabad utat engednénk indulatainknak, ha bosszút állnánk az itt levő spártaiakon, amiért rászedtek bennünket, és kirabolnánk ezt a várost, amely semmiről sem tehet. A spártaiak és szövetségeseik bizonyítva látnák, hogy ellenségeik vagyunk. Elképzelhetitek, micsoda háború lenne ebből, hiszen láttátok és emlékeztek rá, hogy mi történt a közelmúltban. Mert amikor mi, athéniak, háborúba bocsátkoztunk a spártaiakkal és szövetségeseikkel, nem kevesebb, mint háromszáz három-evezősorosunk volt a tengeren, illetve a kikötőkben, rengeteg pénz állt rendelkezésünkre a városban, és évente nem kevesebb, mint ezer talentum adót kaptunk bel– és külföldi birtokainkról, uralkodtunk az összes sziget felett, rengeteg városunk volt Ázsiában és Európában egyaránt, többek között mienk volt ez a Büzantion is, ahol most vagyunk… és vereséget szenvedtünk, hiszen tudjátok mindannyian. Mit gondoltok, mi volna a sorsunk most, amikor a spártaiak mellé odaálltak nemcsak régi szövetségeseink, hanem az akhájok is, meg azok mind, akik akkor az athéniak mellett álltak… most, amikor Tisszaphernész és valamennyi tengervidéki barbár népség a mi ellenségünk, legnagyobb ellenfelünk pedig maga a nagy király odafenn, hisz azért vonultunk ide, hogy megfosszuk őt a hatalmától, sőt, ha lehet, meg is öljük. Van-e olyan ostoba ember, aki azt hiszi, hogy győzhetünk, ha ezek mind szövetkeznek ellenünk? Az istenekre kérlek benneteket, ne legyünk őrültek, és ne pusztuljunk el nyomorultan, szülővárosunk, barátaink és rokonaink ellenségeként! Hiszen ők mind ott élnek azokban

a városokban, amelyek majd hadat indítanak ellenünk… és teljes joggal. Mi, akik barbár várost soha nem akartunk elfoglalni, noha tehettük volna, tönkretesszük az első görög várost, amelyhez elérkeztünk? Azt kívánom, inkább süllyedjek tízezer öl mélyre a föld alá, mintsem megérjem, hogy ezt teszitek. Nektek meg – hiszen görögök vagytok – azt tanácsolom, hogy meggyőződéssel igyekezzetek érvényt szerezni igazatoknak azok előtt, akik most a vezetők a görögök között. De ha ez nem is sikerül, legalább Görögországtól ne fosszanak meg bennünket, a rajtunk esett sérelem után. Most pedig az a véleményem, hogy küldjünk követeket Anaxibioszhoz, hogy mondják neki a következőt: „Nem erőszakoskodni jöttünk vissza a városba, hanem azért, hogy valami jót kapjunk tőletek, ha lehet… de ha nem, akkor legalább megmutatjuk, hogy nem rászedve, hanem engedelmeskedve vonulunk ki innen.”

Elfogadták a javaslatot. Az éliszi Hierónümoszt, az arkadiai Eurülokhoszt és az akháj Philésziosztot küldték el, hogy az üzenetet átadják. Azok el is mentek az üzenettel.

Még együtt voltak a katonák, amikor odaérkezett a thébai Koiratadész – aki nem azért utazta be Görögországot, mert száműzték, hanem azért, hogy felajánlja szolgálatait, ha valamelyik városnak vagy népnek hadvezérre volna szüksége –, tehát odaérkezett hozzájuk, mondván, hogy szíves örömest elvezeti őket Thrákiának arra a részére, amelyet Delta-vidéknek neveznek, ahol rengeteg zsákmányra tehetnek szert, amíg pedig úton vannak, bőségesen ellátja majd őket étellel-itallal. Hallják ezt a katonák, meg azt is, amit Anaxibiosz üzent nekik – azt felelte ugyanis, hogy nem fogják megbánni, ha engedelmeskednek, jelenti ő azt majd a honi hatóságoknak, és ő a maga részéről minden tőle telhetőt meg fog tenni az érdekükben –, vezérükké fogadják hát Koiratadészt, és kivonulnak a városból. Koiratadész megbeszéli velük, hogy másnap megjelenik a seregnél, és áldozati állatokat, jövendőmondót meg ételt és italt hoz a számukra.

Amikor kinn voltak, Anaxibiosz becsukatta a kapukat, és kihirdette, hogy akit benn talál a katonák közül, rabszolgának adatja el. Másnap megérkezett Koiratadész az áldozati állatokkal és a jövendőmondóval. Húsz férfi jött utána, akik árpát hoztak, másik húsz bort, három pedig olajat. Egy férfi fokhagymát hozott, amennyit csak elbírt, egy másik meg vöröshagymát. Mindent odatettek, hogy majd osztozzanak rajta, és aztán áldozatot mutatott be.

Xenophón pedig hívatta Kleandroszt azzal a kéréssel: intézze el neki, hogy bejusson a városba, és aztán elhajózhasson Büzantionból. Kleandrosz megérkezése után így szólt:

– Nagyon nehezen tudtam csak elintézni. Anaxibiosz ugyanis azt mondta, hogy nem lenne üdvös, ha a katonák a falak közelében tartózkodnának, Xenophón meg bent a városban. Mert lázonganak ezek a büzantioniak, és nem férnek meg egymással. De azért bemehetsz, mondta, ha vele szeretnél elhajózni.

Xenophón búcsút vett a katonáktól, és Kleandrosszal együtt bement a városba. Koiratadésznak előző nap nem sikerült az áldozata, ezért semmit nem osztott ki a katonák között. Másnap ott álltak az áldozati állatok az oltár mellett, és ott volt Koiratadész, koszorúval a fején, hogy megkezdje a szertartást. Odalép ekkor hozzá a dardan Timaszión, az aszinéi Neon és

az orkhomenoszi Kleanór, és azt mondják neki, hogy ne áldozzon, mivel nem lesz ő a sereg vezére, ha nem ad nekik ennivalót. Koiratadész megparancsolja, hogy osszák szét az élelmet. És mivel még egynapi élelemre sem futotta a katonáknak, távozott, magával vitte az áldozati állatokat, és lemondott a vezérségről.

2

Az aszinéi Neon, az akháj Phrüniszkosz, az akháj Philésziosz, az akháj Xanthiklész és a dardan Timaszión a seregnél maradt. Előrenyomultak egészen a Büzantion környéki falvakig, és ott tábort vertek.

A vezérek között nézeteltérések támadtak: Kleanór és Phrüniszkosz Szeuthészhez akart vonulni – Szeuthész megnyerte őket magának, az egyiknek lovat adott, a másiknak meg nőt –, Neon pedig a Kherrhonészoszra akart menni, arra számítva, hogy ha egyszer spártai fennhatóság alá kerülnek, ő, Neon lesz majd az egész sereg fővezére. Timaszión újra át akart kelni Ázsiába, mert azt gondolta, hogy onnan hazatérhet. Ugyanezt akarták a katonák is. És ahogy múlt az idő, sok katona eladogatta fegyvereit a vidék lakosainak, aztán elhajózott, ahogy tudott, sokan pedig elkeveredtek a városokban. Örült Anaxibiosz, hallván, hogy szétszóródott a sereg, mert tudta, hogy ha ez megtörténik, nagyobb szívességet már nem is tehetne Pharnabazosznak.

A Büzantionból elhajózó Anaxibiosszal Küzikoszban találkozott Arisztarkhosz, Kleandrosz utódja, a büzantioni helytartó. Mondták, hogy Pólosz, a tengernagy utóda is hamarosan megjelenik a Hellészpontoszban.

Anaxibiosz meghagyta Arisztarkhosznak, hogy Kürosz minden katonáját, akit még Büzantionban talál, adja el rabszolgának. (Kleandrosz senkit sem adott el, sőt még a betegek iránt is részvéttel volt; gondoskodott róluk, és kényszerítette a helybelieket, hogy befogadják őket házukba.) Arisztarkhosz pedig, alighogy megérkezett, nem kevesebb, mint négyszáz embert adott el.

Anaxibiosz kikötött Parionban, és megállapodásukhoz híven követet küldött Pharnabazoszhoz. Amikor Pharnabazosz megtudta, hogy Arisztarkhosz megérkezett Büzantionba helytartónak, és hogy Anaxibiosz már nem a hajóhad parancsnoka, Anaxibioszt semmibe véve Arisztarkhosszal folytatta az Anaxibiosszal megkezdett tárgyalásokat a Kürosz-féle hadseregről.

Anaxibiosz erre hívatta Xenophónt, és megkérte, minden lehető eszközt igénybe véve azonnal hajózzon a katonákhoz, tartsa együtt a sereget, és szedje össze a szétszóródott embereket, ahányat csak tud, vezesse őket Perinthoszba, és mihamarabb szállítsa át őket Ázsiába. Adott neki egy harmincevezőst, egy levelet, meg egy hírvivőt is, hogy szólítsa fel a perinthosziakat: küldjék Xenophónt lovas kocsin tüstént a sereghez. Xenophón áthajózott, és megérkezett a sereghez. A katonák örömmel fogadták, és boldogan vették tudomásul, hogy át akar kelni velük Thrákiából Ázsiába.

Amikor Szeuthész meghallotta, hogy Xenophón visszaérkezett, elküldte hozzá tengeren Médoszadészt, és ígért neki mindent, amivel úgy gondolta, hogy meggyőzheti. De Xenophón hajthatatlannak bizonyult,

erre Médoszadész eltávozott.

Amikor a görögök megérkeztek Perinthoszba, Neon kivált a seregből, és mintegy nyolcszáz emberrel külön ütött tábort. A sereg többi része egységben állt Perinthosz falainál.

Ezután a hajók körül fáradozott Xenophón, hogy minél hamarabb átkelhessenek. Közben megérkezett Arisztarkhosz büzantioni helytartó két három-evezősorossal, és Pharnabazosz rábeszélésére megtiltotta a hajótulajdonosoknak, hogy a sereget átszállítsák, majd pedig a katonákhoz ment, és kijelentette nekik, hogy nem kelhetnek át Ázsiába.

Xenophón ekkor így szólt:

– Anaxibiosz parancsolta így, és ezért küldött ide engem.

– Anaxibiosz már nem tengernagy, és én vagyok itt a helytartó – felelte Arisztarkhosz –, és ha valamelyikőtöket elfogom a tengeren, a vízbe dobatom.

Ezekkel a szavakkal visszatért a városba. Másnap hívatta a sereg vezéreit és alvezéreit. Már a falaknál vannak, amikor jelentik Xenophónnak: ha bemegy, elfogják, és vagy ott nyomban kivégzik, vagy még Pharnabazosznak is kiszolgáltatják. Hallva ezt Xenophón, a többieket előreküldi, és kijelenti, hogy egy bizonyos áldozatot kíván bemutatni. Majd távozik, és áldozatával feleletet kér az istenektől: megengedik-e neki, hogy Szeuthészhez vezesse seregét. Mert látta, hogy átkelni nem volna biztonságos, mivel az ellenfélnek három-evezősorosok állnak rendelkezésére, de a Kherrhonészoszra sem akart vonulni, mert ott a beszorult seregnek semmije sem lenne. Tudta, hogy engedelmeskedniük kellene az ottani helytartónak, de a sereg nem kapna egy falat ennivalót sem.

Ezzel foglalatoskodott Xenophón. A vezérek és alvezérek pedig visszaérkeztek Arisztarkhosztól, és kijelentették, hogy egyelőre elküldte őket, de estére újból meg kell jelenniük nála. Most még nyilvánvalóbbá lett álnok szándéka. Xenophón azt olvasta ki az áldozati jelekből, hogy ő is és a sereg is biztonsággal mehetnek Szeuthészhez, ezért maga mellé vette Polükratészt, az athéni alvezért, és Neon kivételével mindegyik vezértől egy-egy embert, a legmegbízhatóbbat, és éjjel elment Szeuthész hatvan sztadionra levő seregéhez.

Már egészen közel jártak, amikor elhagyott őrtüzekre bukkantak. Xenophón azt hitte először, hogy Szeuthész eltávozott. De miután zajt hallottak, és észrevették, hogy Szeuthész emberei jeleket adnak egymásnak, rájött, hogy Szeuthész azért gyújtatott tüzet az éjjeli őrség vonala előtt, hogy az őröket ne lehessen észrevenni a sötétben – sem azt, hogy hányan vannak, sem azt, hogy hol helyezkednek el –, de a közeledőket észrevegyék, és jól megvilágítsa őket a tüz. Amikor erre rájött, előreküldte a vele levő tolmácsot, hogy vigye hírül Szeuthésznek: itt van Xenophón, és találkozni óhajt vele.

Az őrök megkérdezték, hogy ő-e az athéni Xenophón a seregből. Mivel a tolmács azt mondta, hogy ő az, felpattantak és elsiettek. Kisvártatva megjelent mintegy kétszáz könnyűfegyverzetű katona, és Xenophónt meg embereit Szeuthészhez kísérték. Szeuthész egy erős őrséggel körülvett toronyban volt. Mert félelmében csak nappal engedte legelni a lovakat, éjjelente felzabolázva készenlétben álltak. Mesélik, hogy régen ősapja, Térész is nagy hadsereggel rendelkezett ezen a vidéken, és az itt lakók

sok emberét megölték, és igásállatait is elrabolták. A thünoszok laktak itt, akikről azt mondják, hogy kiválóan harcoltak, kiváltképp éjjel.

Amikor odaértek, felszólította Xenophónt, hogy két választott emberével lépjen be. Miután beléptek, üdvözölték egymást, és thrák szokás szerint szarukehelyből bort ittak. Ott volt Médoszadész is, aki mindenhová elkísérte Szeuthészt. Először Xenophón szólalt meg:

– Első ízben Kalkhédónba küldted hozzám, Szeuthész, ezt a Médoszadészt, és általa kértél: legyek azon, hogy a sereg kivonuljon Ázsiából. ígérted, hogy meg fogod hálálni, ha megteszem. Így mondta ez a Médoszadész.

És megkérdezte Médoszadészt, hogy igazat beszél-e. Az azt felelte, hogy igen.

– Majd amikor Parionból visszatértem a sereghez, ismét jött ez a Médoszadész, és megígérte, hogy ha hozzád vezetem a sereget, nemcsak barátod meg testvéred leszek a jövőben, de tengermelléki területeidet is átengeded nekem.

És újra megkérdezte Médoszadészt, hogy ezt mondta-e. Médoszadész erre is igennel felelt.

– Nos hát – folytatta Xenophón –, mondd csak el, mit válaszoltam én neked először ott Kalkhédónban.

– Azt válaszoltad, hogy a sereg be fog vonulni Büzantionba, és ezért nem kell fizetni sem neked, sem másnak. Te pedig, mondtad, mihelyt bevonultatok, elutazol. És így is történt.

– És mit mondtam akkor, amikor Szélübria vidékére érkeztél?

– Azt, hogy Perinthoszba érve átkeltek Ázsiába.

– És most – mondta Xenophón – itt vagyok én is, meg ez a Phrüniszkosz is, az egyik vezér, meg ez a Polükratész is, az egyik alvezér, és ott van kinn a spártai Neon kivételével mindegyik vezértől egy-egy ember, a legmegbízhatóbb. Ha tárgyalásainkat még hitelesebbé akarod tenni, hívd be őket is. Menj, Polükratész, és mondd meg nekik: azt parancsolom, hogy hagyják kinn fegyvereiket, és magad is kardodat kint hagyva térj vissza.

Ennek hallatán Szeuthész kijelentette, hogy ő egyetlen athéniban sem kételkedik, hisz tudomása szerint ősrokonai, és jó barátainak tartja őket. Miután beléptek azok, akiket hívott, Xenophón először megkérdezte Szeuthészt, mire akarja használni a sereget? Szeuthész így válaszolt:

– Maiszadész volt az apám; a melanditák, a thünoszok és a tranipszák az ő alattvalói voltak. Amikor az odrüszák állama hanyatlásnak indult, elűzték apámat erről a vidékről; ő maga megbetegedett és meghalt, és én árván a mostani király, Médokosz mellett nevelkedtem. Ifjúvá serdülvén nem bírtam tovább idegen kenyéren élni, és ott ülve mellette az asztalnál, napról napra könyörögtem neki, adjon nekem annyi embert, ahányat csak tud, hogy erőmhöz képest bosszút álljak azokon, akik száműztek bennünket, és ne kelljen megtűrt kutyaként ólálkodnom asztala körül. Erre aztán embereket meg lovakat adott nekem, meglátjátok majd őket, ha megvirrad, és most abból élek, amit velük zsákmányolok ősi földemről. És ha most ti csatlakoztok hozzánk, remélem, hogy az istenek segítségével könnyűszerrel megszerzem a hatalmat. Ezért van rátok szükségem.

– És mit tudsz adni a seregnek, az alvezéreknek és a vezéreknek, ha

csatlakoznak hozzád? – kérdezte Xenophón. – Mondd meg, hogy ezek itt jelenthessék a seregnek.

Szeuthész minden katonának egy, minden alvezérnek két és minden vezérnek négy küzikénoszt ígért, és annyi földet, amennyit csak akarnak, azonkívül ökörfogatokat, és a tenger mellett falakkal körülvett területeket.

– És ha próbálkozásunk nem jár sikerrel – kérdezte Xenophón –, mivel embereink talán félnek a spártaiaktól, befogadod-e országodba azokat, akik hozzád akarnak menni?

Szeuthész így felelt:

– Testvéreimmé, asztaltársaimmá fogadom őket, és minden szerzeményünkön megosztozom velük. Neked pedig, Xenophón, lányomat adom, és ha neked is van lányod, thrák szokás szerint megvásárolom őt tőled, és Biszanthét adom neki lakóhelyül, legszebb városomat a tenger partján.

3

A küldöttek mindezt meghallgatták, majd kezet nyújtottak, és elvágtattak. Még virradat előtt visszatértek a táborba, és külön-külön jelentést tettek megbízóiknak. Reggel Arisztarkhosz ismét hívatta a vezéreket meg az alvezérekét, de azok elhatározták, hogy nem mennek el hozzá, hanem összehívják a sereget. Össze is gyűltek mindnyájan, Neon és emberei kivételével, akik mintegy tíz sztadionra voltak tőlük. Amikor egybegyűltek, Xenophón felállt, és így szólt:

– Emberek, nem hajózhatunk oda, ahová akarunk, megakadályoz minket ebben Arisztarkhosz, akinek háromevezősorosak állnak rendelkezésére. Veszélyes volna hát hajóra szállnunk. Azt parancsolja Arisztarkhosz, hogy vonuljunk a Kherrhonészoszra, és erőnek erejével keljünk át a szent hegyen. És ígéri, hogy ha már minden nehézséget leküzdve ott leszünk, nem ad el többé benneteket, ahogy Büzantionban tette, és rá sem szed többé, hanem megkapjátok a zsoldot, és nem fogja elnézni, mint ahogy most teszi, hogy hiányt szenvedtek. Ezt mondja ő. Szeuthész pedig azt ígéri, hogy ha őhozzá csatlakoztok, minden jóval ellát majd benneteket. Döntsétek el, hogy itt tanácskozzunk-e a dologról, vagy előbb menjünk olyan helyre, ahol ennivalót szerezhetünk. Az a véleményem, hogy – mivel pénzünk nincs, amivel itt élelmet vásárolhatnánk, pénz nélkül meg nem adnak – menjünk el azokba a falvakba, ahol a lakosok, gyengébbek lévén, megengedik, hogy elvegyük, ami kell; és akkor, ennek birtokában, hallgassátok meg, ki mire akar használni benneteket, és döntsétek legjobb belátástok szerint. Aki beleegyezik, tartsa fel a kezét.

Mindenki feltartotta a kezét.

– Távozzatok hát, és készüljetek – mondta Xenophón –, és ha kiadják a parancsot, kövessétek a vezéreket.

Ezután Xenophón megindult a menet élén, a többiek pedig követték. Neon és mások, akik Arisztarkhosznál voltak, megpróbálták visszatérésre bírni őket, de nem engedelmeskedtek. Mintegy harminc sztadiont tehettek meg, amikor Szeuthésszel találkoztak. Amikor Xenophón megpillantotta Szeuthészt, megkérte, hogy lovagoljon oda hozzájuk, mert

minél többek jelenlétében akarta elmondani neki, mit tart a legjobbnak. Mikor Szeuthész odaért, Xenophón így szólt:

– Most oda vonulunk, ahol jut élelem a seregnek. Ott meghallgatjuk a te ajánlatodat meg a spártaiét, és aztán azt választjuk, ami a legjobbnak látszik. Ha elvezetsz bennünket arra a helyre, ahol a legtöbb élelem van, úgy tekintjük, mintha te vendégeltél volna meg bennünket.

– Ismerek sűrűn egymás mellett levő falvakat – mondta Szeuthész –, ahol bőven van mindenféle élelem. Ezek a falvak éppen annyira vannak ide, hogy ha odáig sétáltok, jó étvággyal fogtok érkezni.

– Vezess hát – kérte Xenophón.

Estefelé megérkeztek a falvakhoz. A katonák összegyülekeztek, és Szeuthész így beszélt hozzájuk:

– Emberek, én arra kérlek benneteket, hogy vonuljatok hadba velem. Minden katonának egy-egy küzikénoszt ígérek, az alvezéreknek és vezéreknek pedig a szokásos zsoldot. Ezenfelül külön kitüntetek mindenkit, aki megérdemli. Ételt-italt a földekről vehettek, ahogy most is. A zsákmányt magamnak tartom fenn, hogy eladásából fedezhessem zsoldotokat. Lesz elég erőnk, hogy üldözőbe vegyük és felhajtsuk, ami fut s menekül előlünk, és aki szembeszegül, azt veletek együtt megpróbáljuk majd legyőzni.

Xenophón ekkor ezt kérdezte:

– Milyen távol vannak a tengertől azok a helyek, ahová vinni akarod a sereget?

– Hétnapi járóföldnél nem messzebb – válaszolta Szeuthész –, többnyire még ennél is közelebb.

Ezután szólhatott, aki akart. Sokan úgy vélekedtek, hogy Szeuthész ajánlata a lehető legméltányosabb. Hiszen tél van, még az se hajózhat haza, aki akar, baráti földön nem maradhatnak, ha úgy kell megvásárolniuk az élelmet, ellenséges területen pedig jóval biztonságosabb, ha Szeuthésszel együtt időznek, és járnak táplálék után, mint egyedül. És mivel ilyen sok előnye van a dolognak, ha ehhez még zsoldot is kapnak, az nyereségnek tekinthető.

Xenophón erre így szólt:

– Akinek más a véleménye, mondja meg. Ha senki nem szól, szavazásra bocsátom a dolgot.

Senki nem szólt ellene. Szavaztak, és elfogadták a javaslatot. Xenophón nyomban jelentette Szeuthésznek, hogy hadba vonulnak vele.

A többiek ezután csapatonként láttak étkezéshez, a vezéreket és az alvezérekét pedig Szeuthész hívta vendégségbe, mert volt a közelben egy faluja. Már ott voltak Szeuthész szállása előtt, hogy bemenjenek a lakomára, amikor egy bizonyos maróneiai Hérakleidész sorban odalépett mindenkihez, akiről úgy gondolta, hogy van mit adnia Szeuthésznek. Először is néhány parioni férfihoz lépett oda – akik azért voltak ott, hogy Médokosszal, az odrüszák királyával egyezséget kössenek, és ajándékokat hoztak neki meg feleségének –, és elmondta, hogy Médokosz birodalma tizenkét napi járóföldre van befelé a tengertől, Szeuthész pedig, ha ezt a hadsereget megkapta, a partvidéken fog uralkodni.

– Ő lesz leghatalmasabb szomszédotok; segíteni, ártani ő tud majd nektek leginkább. Ha van eszetek, neki adjátok, ami nálatok van, jobban fogtok járni, mintha a távolban élő Médokosznak adjátok.

Így meg is győzte őket. Aztán odalépett a dardan Timasziónhoz – mivel hallotta, hogy barbár serlegek meg szőnyegek vannak nála –, és elmondta: náluk az a szokás, hogy Szeuthésznek, a házigazdának, minden lakomavendég ajándékot ad.

– Ha neki hatalma lesz, haza is küldhet téged, de itt is vagyonossá tehet.

Ilyen tanácsokat adott mindenkinek. Odalépett Xeno-phónhoz is, és így szólt hozzá:

– A te városod a legnagyobb, a te neved áll a legnagyobb tiszteletben Szeuthész előtt. Valószínűleg örülnél, ha erődítményeket meg földeket kapnál ezen a vidéken, mint ahogy már mások is kaptak társaid közül. Úgy illik, hogy te ajándékozd meg Szeuthészt a legfényesebben. Jóindulatból tanácsolom ezt neked, mert tudom, hogy minél több ajándékot adsz neki, annál több jót kapsz majd tőle.

Ezt hallva Xenophón zavarba jött. Mert Parionból mindössze egyetlen szolgát és egy kis útravalót hozott magával. Ezután az ott levő thrák előkelőségek, a görög vezérek és alvezérek, meg néhány követ a városból beléptek Szeuthészhez, és körben lakomához ültek. Mindnyájuknak háromlábú asztalokat hoztak be. A tripuszok tele voltak hússzeletekkel, amelyekre nagy lángosdarabokat tűzdeltek. Az asztalokat inkább a vendégek elé helyezték, ez volt ugyanis a szokás. Az osztást Szeuthész kezdte. Fogta az előtte levő kenyereket, kis darabokra tördelte, és odadobálta azoknak, akiknek kedve tartotta, ugyanígy tett a húsokkal is, és csak annyit tartott meg magának, hogy megkóstolja. Ugyanezt cselekedték a többiek is, akik előtt asztal állt.

Volt köztük egy Arüsztasz nevű iszonyú nagyevő arkadiai férfiú, akinek eszébe se jutott másnak is dobni az ételből, hanem kezébe fogott egy óriási kenyeret, és a húst a térdére rakva lakmározott. Szarukelyhekben hordták körül a bort, és sorban ivott mindenki. De amikor a pohárnok Xenophónhoz érkezett a kehellyel, Arüsztasz, látva, hogy Xenophón már nem eszik, így szólt:

– Neki add, mert ő már ráér, én pedig még nem. Hallotta ezt Szeuthész, és megkérdezte a pohárnokot, hogy mit beszél. A pohárnok megmondta, ő ugyanis értett görögül. Erre aztán nagy nevetés tört ki.

Mikor már javában iddogáltak, egy thrák ember lépett be egy fehér lóval. Megfogott egy teli kelyhet, és így szólt:

– Rád emelem poharam, Szeuthész, és neked ajándékozom ezt a lovat. Kívánom, hogy sikerrel üldözd rajta, akit üldözöl, és ha menekülsz, ne félj az ellenségtől.

Másvalaki egy fiút vezetett be, és poharát Szeuthészre emelve ugyanígy neki ajándékozta, egy harmadik ember pedig ruhákat hozott Szeuthész feleségének. Timaszión is ivott az egészségére, és egy ezüstserleget és egy tíz mina értékű szőnyeget adott neki. Egy Gnészipposz nevű athéni felállt, és kijelentette: ősi és igen szép szokás az, hogy akinek van miből, megajándékozza a királyt, hogy megszerezze nagyrabecsülését, de akinek nincs, annak a király ad ajándékot.

– Így – mondotta – nekem is volna téged mivel megajándékoznom és mivel kifejeznem tiszteletemet.

Xenophón nem tudta, mitévő legyen, különösen, mivel őt érte .az a megtiszteltetés, hogy közvetlenül Szeuthész mellett foglalhatott helyet.

Hérakleidész most felszólította a pohárnokot, hogy nyújtsa oda neki az ivószarut. Xenophón, aki kissé már ittas volt, felállt, bátran megragadta az edényt, és így beszélt:

– Szeuthész, én önmagamat ajándékozom neked, és társaimat, hogy hűséges barátaid legyünk, és senkit nem adok akarata ellenére, hisz ők még nálam is jobban szeretnének barátaid lenni. És most nem azért vannak itt, hogy még valamit kérjenek tőled, hanem mert minden vágyuk az, hogy fáradozhassanak és veszélynek tegyék ki magukat érted.

Ha az istenek is úgy akarják, hatalmas területeket szerzel majd velük: egyrészt ősi földedet, másrészt pedig újakat, lesz rengeteg lovad, rengeteg férfit és szép nőt szerzel magadnak, akiket nem zsákmányként kell majd elragadnod, hanem ajándékként fogják lábad elé tenni ezek az emberek.

Szeuthész felállt, ivott vele a kehelyből, a maradék italt pedig kiöntötte. Ezután emberek léptek be, akik kürtöket fújtak – olyanokat, amilyenekkel riadót szoktak fújni –, mások meg nyers marhabőrből készült trombitákkal fújták hozzá a ritmust egy oktáv különbséggel. Szeuthész meg hadiüvöltésben tört ki, majd felpattant, mint aki nyíl elől ugrik félre. Bohócok is jöttek be.

Napnyugtakor a görögök felálltak, mondván, itt az ideje, hogy éjjeli őrséget állítsanak, és kiadják a jelszót. Szeuthész kihirdette, hogy éjjel egyetlen thrák sem teheti be a lábát a görög táborba.

– Mert a thrákok – mondotta – ellenségeink, ti pedig barátaink vagytok.

Amikor kimentek, Szeuthész is felállt, és cseppet sem látszott ittasnak. Kinn külön összehívta a vezéreket, és így szólt hozzájuk:

– Emberek! Ellenségeink nem tudnak szövetségünkről. Ha most támadjuk meg őket, mielőtt még óvintézkedéseket tehetnének, vagy a védekezésre felkészülnének, sokkal több embert és jószágot zsákmányolhatnánk.

A vezérek beleegyeztek, és felszólították, hogy vezesse őket. Szeuthész pedig így szólt:

– Várakozzatok útra készen! Én pedig, amikor itt lesz az ideje, odamegyek hozzátok, és ha az istenek segítenek, könnyűfegyverzetű katonáimmal és veletek megindítom a rohamot.

– Gondold csak meg – mondta erre Xenophón –, nem volna-e jobb, ha a görög szokást követve éjjel mennénk?

Mert nappal a seregnek mindig az a része vezeti a menetet, amelyik számára a terep a legalkalmasabb, tehát hol a nehéz-, hol a könnyűgyalogság, hol pedig a lovasság. Éjjel azonban, görög szokás szerint, mindig a sereg leglassúbb része halad elöl. így szakadnak el egymástól legkevésbé a katonák, és így nem kerüli el a többiek figyelmét, ha valaki kereket akar oldani. A seregről levált csapatok gyakran gabalyodnak egymásba, és sokszor okoznak bajt egymásnak tudatlanságból.

– Igazatok van – mondta Szeuthész –, a ti szokásotokat fogom követni. Vezetőül odaadom nektek a terepet legjobban ismerő, legidősebb embereket, én magam pedig a végén megyek utánatok a lovasokkal. Ha kell, hamar ott leszek elöl.

Megállapodtak, hogy „Athéné” lesz a jelszó, a rokonság miatt. E beszélgetés után nyugovóra tértek. Éjfél felé páncélos lovasokkal és

felfegyverzett könnyűgyalogosokkal megjelent Szeuthész. Vezetőket adott a nehézfegyverzetűeknek, akik megindultak a sereg élén, hozzájuk csatlakoztak a könnyűfegyverzetűek, és a lovasság zárta be a menetet. Reggel Szeuthész előrelovagolt, és dicsérte a görögök szokását.

– Mert sokszor megtörtént már – mondotta –, hogy éjjel, noha csak néhányadmagammal vonultam, a lovasokkal elszakadtam a gyalogosoktól. Most pedig reggel van, és együtt vagyunk mindnyájan, ahogy kell. Ti maradjatok itt, és pihenjetek, én megnézek valamit, aztán visszajövök.

Ezeket mondva elvágtatott, mert a hegyen keresztül vezető útra bukkant. A földet nagy hó borította, ezért megnézte, vannak-e előre– vagy hátrafelé vezető emberi lábnyomok. Mivel az utat járatlannak találta, visszasietett, és így szólt:

– Emberek, minden jó lesz, ha az isten is úgy akarja. Váratlanul ütünk rajtuk. En megyek elöl a lovasokkal, hogy ha valakivel összeakadunk, el ne menekülhessen, hírt ne adhasson az ellenségnek. Ti pedig jöjjetek utánunk, és ha szem elől tévesztenétek bennünket, kövessétek a lovak lábnyomait. Ha átérünk a hegyeken, sok gazdag faluhoz érünk.

Délfelé már fenn voltak a hegy gerincén. Szeuthész lepillantott a falvakra, majd a nehézfegyverzetűekhez vágtatott, és így szólt:

– Lovasaimat gyorsan lehajtom a síkságra, a könnyű-fegyverzetűeket pedig ráeresztem a falvakra. Jöjjetek utánunk, amilyen hamar csak tudtok, hogy segítségünkre lehessetek, ha ellenállásba ütköznénk.

Szavai hallatára Xenophón leszállt a lováról.

– Miért szállsz le, amikor sietnünk kell? – kérdezte Szeuthész.

– Tudom – felelte Xenophón –, hogy nemcsak rám van szükség, hanem a nehézfegyverzetűek gyorsabban és szívesebben futnak, ha én is gyalog vezetem őket.

Szeuthész ezután távozott. Vele ment Timaszión a mintegy negyven görög lovassal. Xenophón megparancsolta, hogy minden csapatból lépjenek elő a harminc évnél fiatalabb katonák, könnyűfegyverzetben. Ezekkel ő maga futott előre, a többi görögöt pedig Kleanór vezette. Amikor a falvakba értek, Szeuthész előretört mintegy harminc lovassal, és felkiáltott:

– Bekövetkezett, amit mondtál, Xenophón! Az emberek a kezünkben vannak; csakhogy lovasaim vezér nélkül fejetlenül üldözik az ellenséget, és félek, hogy valahol összeverődik az ellenség, és rajtuk ütnek. És közben néhányunknak itt kell maradnia a falvakban, hiszen tele vannak emberrel.

– Én a csúcsokat foglalom el embereimmel – mondta Xenophón –, te meg parancsold meg Kleanórnak, hogy a falvak vonalán állítsa fel a csatasort a síkon.

Így is történt. Mintegy ezer rabszolgát, kétezer ökröt és tízezer más állatot zsákmányoltak. Az éjszakát a szabadban töltötték.

4

Másnap Szeuthész porrá égette a falvakat, egyetlen házat sem hagyott épségben, hogy a többiek is elborzadjanak attól, ami rájuk vár, ha nem engedelmeskednek. Ezután elvonult. A zsákmányt Perinthoszba küldte Hérakleidésznek, hogy adja el. A vételárból akart zsoldot fizetni a

katonáknak. Ő és a görögök pedig tábort ütöttek a thünoszok síkságán. A thünoszok a hegyekbe menekültek.

Nagy hó borította a vidéket, és olyan hideg volt, hogy az ebédhez hozott víz és bor megfagyott a korsókban. Sok görögnek lefagyott az orra meg a füle. Most már értették, hogy a thrákok miért hordanak rókaprémet a fejükön meg a fülükön, és hogy kabátjuk miért nem csak a mellüket borítja, hanem a combjukat is, hogy miért nem rövid lovaglókabátot viselnek, és lovaglás közben miért ér le lábukig a köpeny.

Szeuthész néhány fogollyal megüzente a hegyekbe: ha nem térnek vissza azonnal otthonukba, és nem engedelmeskednek, felperzselted falvaikat meg gabonájukat is, és éhen fognak veszni. Erre lejöttek az asszonyok, a gyerekek meg az öregek. A fiatalabbak a hegy lejtőjén fekvő falvakban töltötték az éjszakát. Szeuthész, amikor ezt megtudta, parancsot adott Xenophónnak, hogy vegye maga mellé a legifjabb nehézfegyverzetű katonákat, és kövesse őt. Éjjel indultak, és virradatkor értek a falvakhoz. A legtöbb lakos elmenekült: közel volt a hegy. De akit Szeuthész elkapott, kíméletlenül leterítette dárdával.

Amikor Episzthenész, egy Olünthoszból származó pederaszta férfiú látta, hogy egy még alig serdülő, de már felfegyverzett szép ifjúra halál vár, Xenophónhoz rohant, és könyörögve kérte, siessen a szép fiú segítségére. Xenophón Szeuthészhez ment, kérte, hogy ne ölje meg a gyermeket, és elmondta, milyen természete van Episzthenésznek, aki amikor csapatot gyűjtött maga köré, csak arra ügyelt, hogy emberei szépek legyenek, és ezekkel az oldalán mindig nagyon derekasan viselkedett.

Szeuthész megkérdezte:

– Meghalnál-e ezért a fiúért, Episzthenész? Episzthenész odanyújtotta nyakát, és így szólt:

– Vágj ide, ha a fiú parancsolja, és ha ezért hálás lesz nekem.

Szeuthész megkérdezte a fiútól, megölje-e Episzthenészt őhelyette. A gyerek nem engedte, és könyörgött, hogy egyiküket se ölje meg.

Episzthenész ekkor átkarolta a fiút, és így szólt:

– Itt az ideje, hogy megküzdj velem érte, Szeuthész, mert én el nem engedem a fiút.

Szeuthész nevetett, és ennyiben hagyta a dolgot. Elhatározta, hogy ott töltik az éjszakát, nehogy a hegyekben bujkálok élelmet tudjanak szerezni ezekből a falvakból. Ő maga óvatosan leereszkedett a síkságra, és ott vert sátrat, Xenophón pedig válogatott embereivel a legmagasabban fekvő hegyi faluban ütött tanyát, a többi görög meg a közelben telepedett meg az úgynevezett hegyi thrákok vidékén.

Néhány nap múltával a thrákok lejöttek a hegyekből, hogy egyezségről és túszokról tárgyaljanak. Xenophón is odament Szeuthészhez, és megmondta neki, hogy veszélyes helyen táboroznak, az ellenség is közel van, ő a maga részéről szívesebben éjszakázik szabad ég alatt biztos helyen, mintsem hogy a falu házaiban pusztuljon. Szeuthész bátorította, és megmutatta neki az ellenségtől kapott túszokat. Xenophónt is kérte a hegyekből jött néhány thrák, hogy legyen segítségükre az egyezség létrehozásában. Xenophón megígérte, hogy segít, kérte, hogy ne veszítsék el bátorságukat, és biztosította őket, hogy semmi bántódásuk nem lesz, ha meghódolnak Szeuthésznek. Azok pedig csak azért mondták mindezt,

hogy közben kémkedjenek.

Ez történt nappal, éjszaka pedig a thünoszok jöttek le a hegyekből, és támadást intéztek a görögök ellen. A házak gazdái vezették őket, különben aligha tudtak volna éjnek idején eligazodni a házak között. A házakat ugyanis a juhnyáj miatt magas cölöpkerítéssel vették körül. Mikor a házakhoz értek, egyesek dárdával döfték át, mások doronggal törték be a kapukat – doronggal szokták lekalapálni a lándzsák hegyét, ezért hordták magukkal, mondták ők –, mások pedig tűzcsóvákat vetettek a tetőkre; Xenophónt név szerint hívogatták, hogy jöjjön ki meghalni, különben ott benn lesz a lángok martaléka. A láng már áthatolt a háztetőn, és Xenophón még benn volt felvértezett, pajzsot, kardot és sisakot viselő társaival. A makesztoszbeli Szilanosz, egy tizennyolc év körüli ifjú, trombitába fújva jelt adott, és a házakból és más tanyákból kivont karddal hirtelen előrohantak a katonák. A thrákok futásnak eredtek; szokásukhoz híven hátukra vetették pajzsukat. Miközben át akarták ugratni a kerítést, néhányan pajzsuknál fogva fennakadtak a cölöpökön, mások meg azért pusztultak el, mert elvétették a kijáratot. A görögök még a falun túl is üldözték őket. Egypár thünosz visszafordult, és a sötétből a fény felé röpítette dárdáit az égő házak mellett futkosó emberekre. Megsebesítették Hierónümoszt és Eudészt, meg a lokriszi Theogenészt, a két alvezért, de egyikük sem pusztult el. Néhány embernek elégett a ruházata meg a fegyverzete.

Szeuthész segítségükre jött első két lovasával, vele volt thrák trombitása is. Amikor meglátta, mi történik, megparancsolta, hogy trombita harsogjon mindvégig, amíg ő harcol; így aztán ez is növelte az ellenség riadalmát. Amikor megérkezett, kezet fogott a görögökkel, és bevallotta, hogy azt hitte, már csak keveset talál közülük életben. Xenophón most azt kérte, hogy adja át neki a túszokat, és ha akar, tartson vele egy hegyi portyára, de ha nem, hagyja őt egyedül menni. Másnap Szeuthész átadta a túszokat, néhány idős férfiút, a legtekintélyesebbeket – ahogy ők mondták– a hegyi lakók közül, és ő maga is ment hadával. Szeuthésznek időközben háromszorosára növekedett a serege, amikor ugyanis ténykedéseinek hírét vették, rengeteg odrüsza férfi jött le a hegyekből, hogy a hadjárathoz csatlakozzék. Amikor a thünoszok a hegyről lepillantva meglátták a sok nehéz– és könnyűfegyverzetű katonát, lejöttek, békéért esdekeltek, megígérték, hogy mindent megtesznek, és kérték, hogy vegyenek tőlük hűségzálogot. Szeuthész hívatta Xenophónt, elmondta, amit hallott, és kijelentette: ha Xenophón bosszút akar állni rajtuk a támadásért, nem köt békét.

Xenophón így szólt:

– Nem kívánok én több elégtételt, mint hogy ezek a szabad emberek rabszolgák legyenek.

Mindazonáltal azt tanácsolta, hogy a harcképeseket, akik még ártalmukra lehetnek, kezeljék a jövőben túszokként, az öregeket pedig eresszék haza. Ebbe a vidék minden lakosa beleegyezett.

5

Átkeltek a hegyen, és egészen a Büzantionon túl élő thrákokig nyomultak előre, a Deltának nevezett vidékre. Ez a terület már nem

Maiszadész, hanem az odrüsza Térész, egy idős király uralma alá tartozott. Ide érkezett meg Hérakleidész a zsákmányért kapott pénzzel. Szeuthész elővezettetett három öszvérfogatot – több nem volt – meg néhány ökörfogatot, hívatta Xenophónt, és felszólította, hogy válasszon közülük, a többit pedig ossza szét a vezérek és az alvezérek között.

Xenophón pedig így szólt:

– Nekem jó lesz később is, add ezeket a kíséretemben levő vezéreknek meg alvezéreknek.

A három öszvérfogatból egyet a dardan Timaszión, egyet az orkhomenoszi Kleanór és egyet az akháj Phrü-niszkosz kapott. Az ökörfogatokat az alvezérek között osztották szét. Zsoldot azonban csak húsz napra fizetett, noha egy egész hónap telt el azóta. Hérakleidész azt állította, hogy csak ennyit kapott az áruért. Xenophón feldühödött, és szitkozódva fordult Hérakleidészhez:

– Hérakleidész, nem úgy törődsz te Szeuthésszel, ahogy illenék. Mert ha jól viselnéd gondját, teljes zsolddal jöttél volna, sőt még kölcsönt is kértél volna, és ha másképpen nem, hát a ruhádat adtad volna el.

Most Hérakleidész dühödött fel, és meg is ijedt, hogy kiesik Szeuthész kegyeiből. Ettől a naptól kezdve minden alkalmat felhasznált, hogy Xenophónt rágalmakkal illesse Szeuthész előtt. A katonák szemére vetették Xenophónnak, hogy nem kapták meg a zsoldot, Szeuthész pedig azért haragudott rá, mert oly nyakasán követelte a katonák számára a zsoldot. Eddig mindig arról beszélt, hogy ha elérkeznek a tengerhez, neki adja a Biszanthé, a Ganosz és a Neosz nevű erődöket, de ettől fogva említést sem tett róluk. Hérakleidész ugyanis ezt illetően is megrágalmazta Xenophónt, mondván: nem tanácsos haddal rendelkező embernek erődöket adni a kezébe.

Xenophón ezek után azt fontolgatta, mit tegyenek, folytassák-e a hadjáratot befelé a szárazföldön. Hérakleidész pedig Szeuthész elé vitte a többi vezért, és kérte őket, mondják azt neki, hogy ők is éppolyan jól el tudják vezetni a sereget, mint Xenophón. Most elhajózik, és ígéri, hogy néhány napon belül teljes kéthavi zsolddal tér vissza hozzájuk. Kérte őket, hogy vegyenek részt a hadjáratban. Timaszión így szólt:

– Én a magam részéről még öthavi zsoldért sem katonáskodnék Xenophón nélkül.

Phrüniszkosz és Kleanór egyetértett Timasziónnal. Szeuthész erre megszidta Hérakleidészt, miért nem hívta oda Xenophónt is. Hívatták tehát őt is egymagában. Ő pedig, ismerve Hérakleidész álnokságát, hogy gyanússá akarja őt tenni a többi vezér előtt, magával hozta valamennyi vezért meg alvezért. És miután mindannyiukat meggyőzték, beleegyeztek a hadjáratba.

És a „kölesevőknek” nevezett thrákok vidékén keresztülvonulva – a Fekete-tenger jobbjuk felől volt – megérkeztek Szalmüdésszoszba. Itt a Fekete-tengerre beevező hajók közül sok fut zátonyra és fenekük meg, mert errefelé a tenger hosszú szakaszon zátonyos. Az itt lakó thrákok határkövekkel részekre osztották a partvidéket, és mindegyik hajó annak a prédája, akinek a területén megfeneklik. Mert amíg a határokat meg nem vonták, halomra ölték egymást a zsákmányért. Sok fekhelyet, ládát és írott tekercset találtak itt, meg még sok mást is, amit a hajósgazdák fátokban szoktak magukkal vinni.

Miután a vidéket meghódoltatták, elvonultak. Szeuthésznek ekkorra már nagyobb volt a serege, mint a görögöknek. Egyre több odrüsza jött le hozzájuk, és a mindenkori meghódoltak is velük mentek. Szélübria fölött egy síkságon ütöttek tábort, mintegy harminc sztadionra a tengertől. Zsoldnak még híre sem volt. A katonák nagyon nehezteltek Xenophónra, és Szeuthész sem volt már barátsággal iránta. Mindig számtalan elintéznivalója akadt, amikor Xenophón felkereste, hogy beszélgessen vele.

6

Majdnem két hónap telt már el, amikor egyszer csak követek érkeztek: a spártai Kharminosz és Polünikosz, Thibrón küldöttei. Elmondták, hogy a spártaiak hadjáratot terveznek Tisszaphernész ellen, és Thibrón már hajóra is szállt, hogy a háborút megindítsa. Szüksége van erre a seregre, és azt üzeni, hogy minden katona havi egy dareikosz zsoldot kap, az alvezérek kétszer, a vezérek meg négyszer annyit.

Amikor a spártaiak megjöttek, Hérakleidész, aki megtudta, hogy a sereg ügyében jöttek – azonnal szólt Szeu-thésznek, hogy nagyszerű dolog történt.

– Mert a spártaiaknak szükségük van a seregre, neked pedig már nincs szükséged rá. Ha átadod a sereget, nekik szívességet teszel, tőled pedig nem követelik többé a zsoldot, hanem elmennek erről a vidékről.

Ennek hallatán Szeuthész megparancsolta, hogy vezessék eléje a spártaiakat. Amikor megmondták neki, hogy a sereg miatt jöttek, kijelentette, hogy átadja a sereget, és barátjuk és szövetségesük akar lenni. Aztán meghívta és fényesen megvendégelte őket. De Xenophónt nem hívta, sem a többi vezért.

Kérdik a spártaiak, miféle ember ez a Xenophón. Szeuthész azt feleli, hogy különben nem rossz ember, csakhogy nagy barátja a katonáknak, ezért ő nem kedveli.

– És ért-e hozzá ez a férfi, hogy ügyes beszéddel bármire rávegye a katonákat? – kérdezték a spártaiak.

– Ért bizony, de még mennyire! – válaszolta Hérakleidész.

– És nem fog-e ellenünk beszélni, ha arról lesz szó, hogy a sereget átvezetik hozzánk?

– Ha összehívjátok az embereket, és zsoldot ígértek nekik, ügyet sem fognak vetni rá, futnak majd veletek – mondta Hérakleidész.

– De hát miképpen lehetne összehívni őket, hogy meghallgassanak bennünket?

– Holnap korán reggel – mondta Hérakleidész – hozzájuk vezetünk majd benneteket. Tudom, boldogan rohannak majd elétek, ha megpillantanak titeket.

Így ért véget ez a nap.

Másnap Szeuthész és Hérakleidész a sereg elé vezette a spártaiakat. Összegyűltek a katonák. A két spártai a következőt mondta:

– A spártaiak háborút terveznek Tisszaphernész ellen, aki oly igazságtalanul bánt veletek. Ha velünk jöttök, bosszút állhattok ellenségeteken, és mindegyikőtök havonta egy dareikosz zsoldot kap; az alvezérek kétszer, a vezérek négyszer annyit.

Örömmel hallják ezt a katonák, és azon nyomban fel is áll az egyik arkadiai, hogy Xenophónt bevádolja. Ott volt Szeuthész is. Tudni akarta, mi fog történni: hallótávolságra állt egy tolmáccsal, bár ő maga is igen sokat értett görögül.

Az arkadiai így beszélt:

– De hiszen mi, spártaiak, már régen ott volnánk nálatok, ha Xenophón rábeszélésére ide nem jöttünk volna. Itt harcoltunk ebben a szörnyű télben, nincs nyugodalmunk sem éjjel, sem nappal, és fáradozásunk gyümölcsét ő élvezi. Mert neki magának jókora vagyont adott Szeuthész, minket viszont megfosztott zsoldunktól. Ha látnám, hogy agyonkövezik, és hogy elnyeri büntetését, amiért bennünket idevonszolt, nem törődnék én már a zsolddal, és nem zúgolódnék kiállott szenvedéseim miatt.

Ezután felállt egy másik ember, majd megint egy másik, és ugyanígy beszéltek.

Most Xenophón emelkedett szólásra:

– Ó, mi mindenre fel kell készülnie az embernek... ha ti most bűnösnek tartotok engem abban, amiben a legnagyobb odaadással véltelek benneteket szolgálni. Már indulóban voltam hazafelé, amikor visszafordultam, Zeuszra mondom, nem azért, mert megtudtam, hogy jól megy dolgotok, hanem mert hallva, hogy szükséget szenvedtek, tőlem telhetően segíteni akartam rajtatok. Megérkezésem után ez a Szeuthész rengeteg követet küldött hozzám, és fűt-fát ígért nekem, ha ráveszlek benneteket, hogy csatlakozzatok őhozzá, de én meg sem kíséreltem ilyent tenni, tudjátok ti magatok is jól, hanem oda vittelek benneteket, ahonnan úgy gondoltam, a leggyorsabban tudlak átszállítani benneteket Ázsiába. Mert ezt tartottam a legjobbnak számotokra, és tudtam, hogy ti is ezt akarjátok. Aztán jött Arisztarkhosz, háromevezősorosaival, hogy megakadályozza átkelésünket, és én természetesen akkor is összehívtalak benneteket, hogy megtanácskozzuk, mit kell tenni. És akkor hallottátok Arisztarkhosz parancsát, hogy menjünk a Kherrhonészoszra, és hallottátok, hogy Szeuthész rá akar minket beszélni, hogy tartsunk vele, de mindannyian azt mondtátok, hogy Szeuthésszel mentek, és mindannyian meg is szavaztátok. Mi bűnt követtem el, amikor oda vezettelek benneteket, ahová mindannyian akartatok menni? Méltán vádolnátok és gyűlölnétek, ha azután is dicsérném Szeuthészt, hogy hazudni kezdett nekünk a zsold dolgában. De én leghívebb barátjából legelszántabb ellenfelévé lettem, s nem őt, hanem titeket választottalak. Igazságosak vagytok-e, amikor elmarasztaltok olyasmiben, ami meghasonlásra késztetett vele? Mondhatjátok azt is, hogy járandóságotokat csalárd módon megtartottam magamnak. De ugye világos, hogy ha Szeuthész fizetett nekem, akkor nem azért fizetett, hogy még attól is megfossza magát, amit nekem adott, és aztán még nektek is kifizesse a többit, hanem ha adott, gondolom, azzal adott, hogy kifizetve nekem a kevesebbet, nektek ne kelljen megadnia a többet. És ha így gondoljátok, egy csapásra véget vethettek ennek a mi kettőnk ügyének: csak követeljétek rajta a pénzt. Mert világos, hogy Szeuthész, ha kaptam tőle valamit, vissza fogja követelni, és méltán fogja visszakövetelni, ha egyszer nem sikerült nyélbe ütnöm a dolgot, amelyért ajándékot fogadtam el. De hát messze vagyok én attól, hogy a ti pénzeteket bitoroljam. Esküszöm az istenekre és istennőkre mind, hogy még azt sem

mondhatom a magaménak, amit nekem ígért Szeuthész. Itt van ő maga is, hallja, amit beszélek, és megmondhatja, hogy hamisan eszküszöm-e. És hogy még jobban ámuljatok, megesküszöm arra is, hogy még annyit sem kaptam, amennyit a többi vezér, sőt még annyit sem, amennyit egy-két alvezér kapott. És hogy miért tettem mégis, amit tettem? Azt hittem, emberek, hogy minél inkább mellette állok akkori szorult helyzetében, annál hívebb barátomnak tudhatom, ha majd hatalma lesz. És most egyszerre van alkalmam őt jó sorában látni, és gondolkodásmódját megismerni. Most persze azt mondhatja valamelyikőtök: nem szégyelled együgyű voltodat, hogy így meg tudtak csalni? Zeuszra mondom, szégyellném, ha az ellenség csalt volna meg. De barátok között csalni sokkal szégyenletesebb, mint megcsalatni. És ha elővigyázatnak baráttal szemben helye van, mi vigyáztunk, tudom, hogy ígéretének be nem tartására ne legyen jogos mentsége. Mert nem követtünk el igazságtalanságot vele szemben, nem voltunk hanyagok, és nem rontottunk el gyávasággal semmi olyasmit, amiért idehívott bennünket. De talán azt mondjátok, hogy zálogot kellett volna kérni tőle akkor, hogy még ha akar, se csaphasson be minket. Hát akkor hallgassátok meg, amit soha ki nem mondtam volna előtte, ha nem viselkedtek velem szemben ily esztelenül és hálátlanul. Emlékeztek, milyen helyzetben voltatok éppen, milyen körülmények közül hoztalak benneteket ide Szeuthészhez. Nem tiltotta-e meg a spártai Arisztarkhosz, amikor ott voltatok Perinthosz közelében, hogy a városba belépjetek? Nem zárta-e be a kapukat előttetek, és nem táboroztatok-e szabad ég alatt a tél közepén? Ott volt nektek az a szegényes piac, ahol nem sok árut láttatok, és pénzetek sem volt valami sok, hogy vásárolni tudtatok volna. És Thrákia határán kellett vesztegelnünk, és ott horgonyoztak a három-evezősorosak, hogy átkelésünket megakadályozzák. És ha maradunk, ellenséges földön maradunk, ahol rengeteg lovas és könnyűgyalogos néz velünk farkasszemet. Volt ugyan nehézgyalogságunk, amellyel megrohamozhattuk volna a falvakat, és szerezhettünk volna élelmet, ha sokat nem is, de hogy az ellenséget üldözőbe vegyük, hogy rabszolgát és állatokat zsákmányoljunk, arra bizony semmink sem volt. Mert sem a lovasságot, sem a könnyűgyalogságot nem találtam már együtt és egyben nálatok. És ha én az akkori kényszerhelyzetben, külön zsold nélkül, megszerzem számotokra Szeuthész szövetségét − Szeuthészét, akinek lovasai is voltak, meg könnyűfegyverzetű katonái is, amit ti annyira nélkülöztetek –, gondoltátok volna akkor, hogy rosszul gondoskodtam rólatok? Hiszen amióta szövetségünk fennáll, több élelmet tudtok szerezni a falvakból, mivel a thrákok gyorsabban kénytelenek futni, és az állatokból, rabszolgákból is részt kaptok. Nyomát sem láttuk azóta az ellenségnek, amióta a lovasok mellénk álltak, addig meg bátran üldöztek bennünket, és megakadályozták, hogy kis csapatokra oszoljunk és gazdagabb zsákmányra tegyünk szert. És ha az, aki nekünk ezt a biztonságot megteremtette, nem fizetett még külön busás zsoldot ezért a biztonságért, oly szörnyű sérelmet ejtett rajtunk, hogy amiatt szerintetek semmiképpen sem szabad engem innen élve elengedni? És most, távozóban erről a helyről, milyen helyzetben vagytok? Talán nem dúskáltatok egész télen az ennivalóban? Talán nem tettétek félre fölöslegként, amit Szeuthésztől kaptatok? Hiszen az ellenségét ettétek!

És közben egyetlen embert sem veszítettetek, sem a halál, sem az ellenség nem vitt el tőletek senkit. És ha tettetek valami dicsőt az ázsiai barbárok ellen, vajon nem őrzitek éppen ezt a dicsőséget még mindig, és nem szereztek-e hozzá újabb hírnevet az európai thrákokon győzedelmeskedve? Azt mondom én nektek, méltán lehettek hálásak az isteneknek mindeme jótéteményekért, mindazért, amiért rám haragudtok. Ez hát a mostani helyzetetek. De az istenekre kérlek benneteket, gondoljatok arra is, hogy énvelem mi van! Mert amikor nemrég hazaindultam, hálátoktól övezve távoztam innen, és hírnevem volt a többi görög előtt, hírnevem, amelyet általatok szereztem. Bíztak bennem a spártaiak is, különben nem küldtek volna vissza hozzátok. Most pedig úgy megyek el, hogy megrágalmaztatok a spártaiak előtt, és miattatok gyűlöl Szeuthész, az a Szeuthész, akinek jótevője akartam lenni a ti segítségetekkel, mert reméltem, hogy biztos menedéket nyújt majd nekem és gyermekeimnek is, ha lesznek. Ti pedig, akik miatt oly sokszor gyűlt meg már bajom a nálam hatalmasabbakkal, és akiknek javán tehetségem szerint munkálkodni még most sem szűntem meg, tinektek ilyen véleményetek van énrólam. Tessék, itt vagyok, nem futok és nem menekülök előletek. És ha megteszitek, amit mondtok, tudjátok meg, hogy annak lesztek gyilkosaivá, aki rengeteg éjszakát töltött álmatlanul miattatok, aki tenger sok küzdelemből és veszélyből, vagy még annál is többől vette ki részét mellettetek, aki az istenek kegyelméből igen sok győzelmi oszlopot állított veletek együtt, jeléül a barbárok felett aratott diadaloknak, és aki mindig minden tőle telhetőt megtett, hogy a görögök közül senkinek ellenségeivé ne válhassatok. így aztán most oda mehettek, ahová akartok, szárazon és vízen egyaránt, sehol sem esik bántódásotok. De ti, mivel igen jól megy dolgotok, mivel oda hajóztok, ahová már régen akartatok, mivel a legnagyobb hatalom járul elétek kérésével, mivel zsold van kilátásban, mivel a legnagyobb hírnévnek örvendő spártaiak jönnek hozzátok vezérnek, úgy gondoljátok, eljött az ideje, hogy mihamarabb végezzetek velem. Akkor bezzeg, amikor bajban voltunk, nem így gondoltátok, ti, kiváló emlékezőtehetséggel megáldott emberek, akkor bezzeg apátoknak neveztetek, és szentül ígértétek, hogy soha nem fogtok megfeledkezni jótetteimről. De hát ezek sem oktalanok, akik most hozzátok jöttek, és azt hiszem, őelőttük sem válik dicsőségtekre, hogy így viselkedtek velem.

Így fejezte be szavait. Ekkor felállt a spártai Kharminosz, és így szólt:

– A Dioszkuroszokra mondom, igazságtalanságnak tartom, hogy erre az emberre haragusztok. Én magam is tanúskodhatom mellette. Mert amikor én és Polünikosz megkérdeztük Szeuthészt, hogy miféle ember ez a Xenophón, semmi mást nem tudott ellene felhozni, csak azt, hogy túlságosan szereti a katonákat, és ezért a spártaiaknál, és nála, Szeuthésznél is rosszul áll az ügye.

Erre felállt Eurülokhosz, egy Luszoiból való arkadiai férfi, és így szólt:

– Véleményem szerint azzal kell kezdenetek hadvezéri tevékenységeteket, spártai férfiak, hogy behajtjátok Szeuthészen zsoldunkat, ha akarja, ha nem, és addig nem visztek el innen bennünket.

Az athéni Polükratész Xenophón biztatására a következőt mondta:

– Látom, itt van Hérakleidész. Ő az, aki átvette és áruba bocsátotta a zsákmányt, amelyet mi szereztünk nagy fáradsággal, és aztán sem

Szeuthésznek, sem nekünk nem fizette ki a pénzt, amit érte kapott, hanem ellopta, és megtartotta magának. Ha van egy kis eszünk, őt vonjuk felelősségre. Hiszen ő nem thrák, és görög létére görögöket károsított meg.

Hérakleidész ennek hallatára még jobban megdöbbent. Szeuthészhez lépve így szólt hozzá:

– Ha van egy kis eszünk, elmegyünk innen, nehogy a kezükre kerüljünk.

Lóra pattantak, és táborukba vágtattak. Innen Szeuthész elküldte tolmácsát, Abrozelmészt Xenophónhoz, kérte, hogy maradjon nála ezer nehézfegyverzetű katonával, és megígérte, hogy megadja neki a tengerparti vidékeket meg a többit, amit ígért. És titokban közölte vele, hogy hallotta Polünikosztól: ha a spártaiak kezére kerül, Thibrón bizonyosan megöli.

Ugyanezt üzenték Xenophónnak mások is, többen, mondván, hogy megrágalmazták, és résen kell lennie. Xe-nophón ezt hallva, fogott két áldozati állatot, és áldozatot mutatott be Zeusz királynak, hogy megtudja, mi volna jobb és előnyösebb: maradjon-e Szeuthésznél a Szeuthész ajánlotta feltételekkel, vagy pedig távozzon a sereggel együtt. Az isten kinyilatkoztatta, hogy távozzon.

7

Szeuthész ezután távolabb ütötte fel táborát, a görögök pedig a falvakban szállásolták el magukat. Elhatározták, hogy bőségesen szereznek élelmet, majd a tengerhez vonulnak. Ezeket a falvakat Médoszadész kapta Szeuthésztől. Látta Médoszadész, hogy a görögök feleszik a falvak minden készletét, és ezt rossz néven vette. Maga mellé hívott hát egy odrüsza ifjút – a fentről jöttek közül a legtekintélyesebbet –, és mintegy harminc lovast, és kihívatta Xenophónt a görög seregből. Xenophón alvezérekét és más érdemes férfiakat vett maga mellé, és kiment hozzá.

Médoszadész ekkor így szólt:

– Igazságtalan dolog tőletek, Xenophón, hogy falvainkat pusztítjátok. Azt mondjuk nektek, én, akit Szeuthész, és ez az ember, akit Médokosz, Felső-Thrákia királya küldött ide, hogy vonuljatok el erről a vidékről, különben nem fogjuk tovább tűrni, hogy országunkban pusztítsatok, és úgy bánunk el veletek, mint ellenségeinkkel.

Xenophón erre így felelt:

– Még válaszolnom is nehéz az ilyen beszédre. De ennek az ifjúnak a kedvéért mégis beszélek, hadd tudja meg, miféle emberek vagytok ti, és milyenek vagyunk mi. Mielőtt barátságot kötöttünk veletek, ott vonultunk keresztül ezen a vidéken, ahol akartunk, itt fosztogattunk, ott pedig gyújtogattunk, kedvünk szerint. És amikor te követségbe jöttél hozzánk, nyugodtan aludtál nálunk, senkitől sem féltél az ellenség katonái közül. De nem nagyon merészkedtetek erre a vidékre, és ha mégis, az erősebb földjén ereztétek magatokat, és éjszakára sem oldottátok el a lovakat. Most, miután barátainkká lettetek, és az istenek segítségével általunk e föld birtokába jutottatok, elűztök bennünket erről a földről, amelyet az erősebb jogán előbb mi birtokoltunk, és csak aztán adtunk át nektek. Mert ahogy te magad is tudod, az ellenség nem volt képes elűzni

bennünket. Nemhogy ajándékokat adnál, és kedvünkre tennél hálából a jóért, amihez általunk jutottál, és úgy bocsátanál utunkra minket, hanem még azt sem tűrnéd, ha rajtad állna, hogy az éjszakát itt töltsük. És amikor így beszélsz, nem szégyelled magad sem az istenek, sem az előtt az ember előtt, aki látja, milyen jól megy most a dolgod, neked, aki mint magad is bevallód, zsákmányból tengetted életed, mielőtt a barátunk lettél?! De hát miért is mondod nekem mindezt?! Nem én vagyok már a vezér, hanem a spártaiak, akiknek e sereget átadtátok, anélkül, hogy engem odahívtatok volna, ti csodálatos emberek, nehogy, miként akkor gyűlö-540

létüket nyertem el azáltal, hogy hozzátok vezettem őket, ugyanúgy most kegyeteket nyerjem el a sereg átadásával. Amikor az odrüsza férfi ezt meghallotta, így szólt:

– Legszívesebben a föld alá süllyednék szégyenemben, Médoszadész, hogy ezt kellett hallanom. Ha ezt korábban tudom, nem jöttem volna veled, és most el is megyek, mert Médokosz király se dicsérne meg, ha jótevőit elkergetném.

Majd lóra pattant és elvágtatott. Négy vagy öt kivételével vele ment a többi lovas is. De Médoszadésznak fájt, hogy az országot pusztítják, és kérte Xenophónt, hogy hívja oda a két spártait. Xenophón, maga mellé véve a legmegfelelőbb embereket, odament Kharminoszhoz és Polünikoszhoz, és elmondta nekik, hogy Médoszadész hívatja őket, és nekik is azt parancsolja, amit neki, azazhogy vonuljanak el a vidékről.

– Azt hiszem, megkapnátok a seregnek járó zsoldot, ha azt mondanátok, hogy a sereg megkért benneteket: hajtsátok be a pénzt Szeuthészen, akár tetszik neki, akár nem, és ha ezt megkapják, szíves örömest elmennek innen, és ha kérésüket jogosnak tartjátok, és ha megígéritek nekik, hogy nyomban elvonultok, mihelyt a katonák megkapták jogos zsoldjukat.

Ezt hallván a spártaiak megígérték: elmondják ezt is meg mást is, amit csak lehet, hogy meggyőzzék őket. A legalkalmasabb személyekkel el is mentek azonnal. Odaérve Kharminosz így szólt:

– Ha van valami mondanivalód, Médoszadész, mondd meg, de ha nem, akkor nekünk van számodra mondanivalónk.

Médoszadész pedig nagyon szerényen így válaszolt:

– Hát én és Szeuthész ugyanazt mondjuk: nem szeretnénk, ha bántanátok azokat, akikkel barátságot kötöttünk. Mert aki őket bántja, minket bánt. Hiszen ők hozzánk tartoznak.

– Mi pedig – mondották a spártaiak – azonnal elmennénk, ha azok, akik mindezt megszerezték nektek, megkapnák zsoldjukat. De ha nem, akkor most nyomban segítségükre leszünk, hogy bosszút álljanak az esküszegőkön, akik megkárosították őket. És ha ti is közéjük tartoztok, itt kezdjük a megtorlást.

Xenophón így szólt:

– Vagy talán e föld uraira akarod bízni, Médoszadész, hiszen barátaidnak mondottad őket, hogy eldöntsék, melyikünknek illik inkább távozni e helyről: nektek-e vagy nekünk.

Médoszadész erre nemmel válaszolt, de elsősorban azt tanácsolta: menjenek a spártaiak maguk Szeuthészhez a zsold ügyében, és azt hiszi, meg fogják őt győzni. De ha mégsem sikerül, vigyék magukkal Xenophónt is, és megígérte, hogy segítségükre lesz. És kérte, hogy ne égessék föl a

falvakat.

Ezután elküldték Xenophónt Szeuthészhez a legmegfelelőbbnek vélt férfiak kíséretében. Xenophón, amikor odaért, így szólt Szeuthészhez:

– Nem azért vagyok itt, Szeuthész, hogy kérleljelek, hanem hogy megmagyarázzam, ha tudom, hogy igazságtalanul haragudtál rám, amikor azt követeltem oly készségesen a katonák számára, amit te magad ígértél nekik. Mert, véleményem szerint, neked is éppoly hasznos, ha megadod, mint nekik, ha megkapják a pénzt. Mert először is tudom, hogy ők voltak azok az istenek után, akik oly ismertté tettek téged, majd pedig sok föld és sok ember királyává. Most már semmit nem tehetsz titokban, sem jót, sem rosszat. Fontosnak tartom, hogy a te helyzetedben levő ember semmiképp se kerüljön abba a látszatba, mintha jótevőit hálátlanul elkergetné, fontosnak tartom, hogy jó hírnévnek örvendjen hatezer ember előtt, de a legfontosabbnak azt tartom, hogy soha ne bizonyuljon szószegőnek. Mert látom, hogy a megbízhatatlan ember szavai üresen, tehetetlenül és megvetetten mennek el a többiek füle mellett. Ám az, akiről mindenki tudja, hogy tiszteli az igazságot, többet ér el szóval, mint mások erőszakkal. Ha valakit észhez akar téríteni, tudom, több erő van fenyegetéseiben, mint mások fenyítékeiben. Hamarabb célt ér egyszerű ígérettel, mint mások azzal, ha azonnal oda is adják, amit ígértek. Emlékezz csak vissza, adtál-e nekünk valamit régebben, hogy szövetségünket elnyerd? Tudod, hogy semmit. Szavaid hitele indított ennyi embert rá, hogy ezt a birodalmat megszerezzék neked, ami nem harminc talentumot ér, amennyit ezek most kapni vélnek tőled, hanem annak sokszorosát. És most ezért a pénzért el akarod adni hiteledet, amely királyságodat megteremtette? Emlékezz csak vissza, milyen fontosnak tartottad akkor, hogy tiéd legyen az, aminek most meghódítója és ura vagy! Tudom, jobban örülsz, ha megvalósult az, ami megvalósult, mint ahogy e pénz sokszorosának örülnél. Mert nagyobb és szégyenteljesebb veszteségnek tartom mindezt most nem megtarthatni, mint annak idején nem megszerezni. Mint ahogy sokkal fájdalmasabb dolog a szegénység a gazdagból lett szegénynek, mint annak, aki soha nem is volt gazdag, és ahogy sokkal szomorúbb dolog királyból közemberré lenni, mint kezdettől fogva nem királynak lenni. És ugye tudod, hogy jelenlegi alattvalóid nem az irántad érzett barátságból hajoltak meg uralmad előtt, hanem kényszerűségből, és hogy ha a félelem nem kötné őket gúzsba, megpróbálnának újra szabadok lenni? Mit gondolsz, mikor félnek jobban, és mikor lesznek készségesebbek hozzád? Ha azt látják, hogy katonáid mindenre készek érted, most maradnak, mert parancsolod, majd pedig ismét idejönnek, ha szükség van rájuk, mert tudják, hogy mások is csatlakoznak hozzád nyomban, ha akarod, hiszen már annyi jót hallottak rólad ezektől, vagy akkor, ha megvetőleg azt hiszik, hogy senki nem áll már melléd, hiszen ezzel most eljátszottad a becsületedet, és ezek a katonák már jobb szívvel vannak irántuk, mint irántad? És a valóságban nem is számbeli fölényük tette, hogy ezek meghódoltak előtted, hanem az, hogy nem voltak vezéreik. így hát annak is megvan a veszélye, hogy vezérükké választanak néhány embert ezek közül, akik úgy érzik, megsértetted őket. Vagy talán a náluk is erősebb spártaiakat, mert ha a katonák azt ígérik, hogy szívesebben mennek hadba velük, ha behajtják rajtad követelésüket, akkor a spártaiak

szívesen ráállnak majd erre is, mivel szükségük van a seregre. Mert nem kétséges, hogy a most meghódolt thrákok szívesebben vonulnak hadba ellened, mint veled. Mert ha győztes vagy, szolgaság a sorsuk, ha meg téged győznek le, szabadság. És ha már gondoskodni tartozol erről az országról, mivel a tied, mit gondolsz, hogyan sújtja kevesebb baj: ha ezek a katonák békésen távoznak innen, megkapva, amit követelnek, vagy ha maradnak, méghozzá ellenségként maradnak itt, és neked fel kell venned velük a harcot egy még náluk is nagyobb csapat élén, amelyet ráadásul etetni is kell? És mikor áldozol több pénzt: akkor-e, ha ezeknek megadod tartozásodat, vagy akkor, ha adósuk maradsz, és másokat, náluk jóval többeket kell zsolddal ellátnod? Mert Hérakleidész szerint, legalábbis így mondta nekem, hatalmas nagy összegről van szó. De mégis kevesebb ez most neked, akár adják, akár te adod, mint ennek a tizedrésze volt annak előtte, hogy mi melléd álltunk. Mert nem a szám határozza meg, hogy mi a sok és mi a kevés, hanem annak a vagyona, ki adja vagy kapja. Most meg egyévi jövedelmed nagyobb, mint azelőtt egész vagyonod. Barátod voltam, Szeuthész, ezért két dolgot tartottam szem előtt: hogy méltónak mutatkozz mindazokra a javakra, amelyekkel az istenek megajándékoztak, és hogy az én tekintélyem csorbítatlan maradjon a seregben. Tudd meg, hogy én most ezzel a sereggel nem tudnék ártani az ellenségnek, és neked se volnék képes ismét segíteni, még akkor sem, ha akarnék. Olyan rosszindulattal van ugyanis irántam a sereg. Te vagy a tanúm, a mindentudó istenekkel együtt, hogy soha nem kaptam tőled semmit a katonák rovására, és soha nem kértem tőled a magam számára azt, ami az övék, sőt azt sem követeltem tőled, amit nekem ígértél. Esküszöm, ha megadnád, se fogadnám el, ha a katonák nem kapnák meg velem együtt a járandóságukat. Mert aljasság volna, mit sem törődve az ő ínségükkel, a magamét kiharcolni, mert nekem rosszul megy a sorom, holott különben becsülnek. Persze Hérakleidész előtt balga beszédnek tűnik mindez, neki csak az a fontos, hogy a pénz mindenképpen az övé legyen. Én ezzel szemben azt tartom, Szeuthész, hogy az embernek, különösen az uralkodónak, legszebb és legragyogóbb tulajdona az erény, az igazságosság és a nemeslelkűség. Mert ezek birtokában se szeri, se száma nem lesz barátainak, és azoknak, akik barátságát óhajtják, és ha jól megy a sora, lesz, aki osztozik örömében, szerencsétlenségében pedig nem lesz híján a segítőtársaknak. De ha tetteimből nem jöttél rá, hogy igaz szívből barátod vagyok, és szavaimból sem érezted ki ugyanezt, akkor legalább azt ne hagyd figyelmen kívül, amit a katonák beszélnek. Hisz itt voltál, és hallottad, mit mondtak, akik meg akartak rágalmazni. Azzal vádoltak a spártaiak előtt, hogy te fontosabb vagy nekem, mint a spártaiak, ők pedig azt vetették a szememre, hogy többet törődöm a te jóléteddel, mint az övékkel. Azt is mondták, hogy ajándékokat kaptam tőled. Azt hiszed, azért vádoltak azzal, hogy ajándékokat fogadtam el tőled, mert rosszindulatot láttak bennem, vagy pedig azért, mert észrevették, mily nagy rokonszenvet érzek irántad? Azt hiszem, mindenkinek az a véleménye, hogy szükségképpen jóindulattal vagyunk az iránt, akitől ajándékot kapunk. Te pedig oly kedvesen fogadtál, mielőtt még bármit is tettem volna érted, szemed, hangod, ajándékaid barátságról tanúskodtak, és fáradhatatlanul soroltad, mi mindenben lesz még részem. Most persze, miután elérted, amit akartál, miután oly

naggyá tettelek, amilyen naggyá csak tenni tudtalak, nyugodtan semmibe veszel, hiszen még a katonák kegyét is elvesztettem. De hiszem, hogy te magad is be fogod látni: az adósságot ki kell fizetni, az idő is ezt fogja neked bizonyítani, és te sem viseled el, hogy jótevőid szemrehányással illessenek. Kérlek, amikor adósságodat kifizeted, legyen gondod rá, hogy a katonák szemében újra ugyanaz legyek, aki voltam.

Ezt hallva, Szeuthész elátkozta azt, akinek a hibájából rég nem fizette ki az egész zsoldot. Mindenki gyanította, hogy Hérakleidészre gondol.

– Mert én – mondta – soha nem akartalak megrövidíteni benneteket, és ki is fizetem a zsoldot.

Xenophón ekkor újra megszólalt:

– Ha meg akarod adni, kérlek, velem adasd oda, és ne tűrd, hogy miattad más legyen a helyzetem a seregben, mint volt, amikor hozzád jöttünk.

Az meg így válaszolt:

– Énmiattam nem lesz kisebb becsületed a katonák előtt, és ha nálam maradsz, ha csak ezer nehézgyalogossal is, neked adom a földeket meg minden mást is, amit ígértem.

Xenophón így felelt:

– Ez most már lehetetlen, bocsáss el minket.

– De tudom – mondta Szeuthész –, hogy neked is biztonságosabb volna itt maradni, mint elmenni.

Xenophón pedig ismét így szólt:

– Köszönöm gondoskodásodat, de nem maradhatok. Ha azonban tekintélyem növekedni fog, hidd el, neked is hasznodra lesz.

Szeuthész most így szólt:

– Pénzem nincs, ezen az egy talentumon kívül. Ezt neked adom. De van hatszáz ökröm, mintegy négyezer juhom és százhúsz rabszolgám. Vedd ezeket, és végy melléjük túszokat azok közül, akik igaztalanok voltak veled.

– És ha ez nem lesz elég zsoldra, mit mondjak, kié ez a talentum? Nem gondolod, hogy ez veszélyes számomra, és jó lesz óvakodnom a kövektől, amikor távozom? Hallottad a fenyegetéseket.

Aznap már nem távozott onnan. Másnap megadta nekik Szeuthész, amit ígért, sőt még hajcsárokat is küldött az állatokkal. A katonák eközben állandóan mondogatták, hogy Xenophón Szeuthészhez ment, hogy nála lakjon, hogy átvegye, amit ígért neki. Aztán amikor jönni látták, örültek és odafutottak hozzá. Xenophón pedig Kharminoszt és Polünikoszt meglátva így szólt:

– Nektek köszönheti mindezt a sereg, és nektek is adom át. Bocsássátok áruba, és a pénzt osszátok szét a katonák között.

Ők átvették és kereskedők segítségével áruba bocsátották az állatokat. Rengeteg szemrehányást kaptak. Xenophón nem ment oda hozzájuk, hanem láthatták, hogy előkészületeket tesz a hazatérésre. Mert akkor még nem szavazták meg Athénban a száműzetését. De a táborban felkeresték barátai, és kérték, hogy ne távozzék addig, míg Thib-rónhoz nem vezette és át nem adta a sereget.

8

Ezután Lampszakoszba hajóztak. Xenophónnal itt találkozott Eukleidész phliuszi jós, Kleagorasznak, a lükeiónbeli „álomlátások” alkotójának a fia. Eukleidész vele együtt örvendezett szerencsés. megmenekülésén, és kérdezte, hogy mennyi pénze van. Xenophón esküdözött: ha el nem adja lovát, meg amije még van, hát annyi pénze sem lesz, amennyi a hazajutáshoz kell. Eukleidész nem hitt neki. Xenophón, miután a lampszakosziak vendégajándékokat küldtek neki, most végre áldozatot mutatott be Apollónnak, és odahívta Eukleidészt is. Eukleidész a belsőségeket meglátva kijelentette, most már elhiszi neki, hogy nincs pénze.

– De azt is tudom – tette hozzá –, hogy valami akadálya van, hogy valaha is legyen. Ha más nem, te magad.

Xenophón egyetértett vele, a jós pedig folytatta:

– A kegyelmes Zeusz állja utadat. Majd ezt kérdezte:

– Áldoztál-e már úgy, ahogy én szoktam áldozni otthon értetek, azaz hagyva, hogy az állat teljesen elégjen?

Xenophón bevallotta, hogy amióta otthonról eljött, nem áldozott ennek az istennek. Eukleidész azt tanácsolta neki, mutasson be áldozatot a szokásos módon, és ettől majd jobbra fordul a sorsa.

Másnap Xenophón, Ophrünionba érkezve, áldozatot mutatott be. Ősi szokás szerint teljesen elégette a malacokat, és az áldozat kedvező jeleket mutatott. Ugyanezen a napon érkezett oda Bión és vele együtt Eukleidész, és pénzt adtak a katonáknak. Xenophón vendégül látta őket, ők pedig visszaadták neki lovát, amelyet Lampszakoszban adott el ötven dareikoszért, és amelyet ők visszaváltottak, mert sejtették, hogy szükségből adta el – hallották ugyanis, hogy Xenophón szereti a lovakat –, és az árát nem akarták elfogadni.

Ezután keresztülvonultak Tróasz földjén és az Ida hegyén átkelve, először Antandrosz városához, majd a tenger mentén haladva a thébai síkságra értek. Aztán Atramüttion és Kertónion városokon keresztül Aterneusz mellett a Kaikosz-síkságra jutottak, és így értek Müsziába, Pergamon városához.

Itt Hellasz, az eretriai Gongülosz felesége, Gorgion meg Gongülosz anyja látta vendégül Xenophónt. Hellasz közölte vele, hogy egy Aszidatész nevű perzsa várakozik a síkságon háromszáz emberrel, Xenophón, ha éjjel fölkerekedik, elfoghatja Asszidatészt, feleségét, gyerekeit is, vagyonával együtt, ami elég nagy. Hellasz az unokaöccsét és Daphnagorasz nevű nagyra becsült emberét küldte hozzájuk vezetőknek. Amikor a két ember nála volt, Xenophón áldozatot mutatott be. A jelenlevő éliszi jós, Basziasz kijelentette, hogy az áldozat a lehető legjobb jeleket mutatja, és hogy Xenophón foglyul fogja ejteni azt az embert.

A vacsora elköltése után útnak indult. Legkedvesebb alvezéreit és mindvégig hű katonáit vitte magával, hogy kedvezzen nekik. Mintegy hatszáz ember akart még erőnek erejével velük menni, de az alvezérek elkergették őket, mert nem szerettek volna osztozni a zsákmányon, amelyet máris a sajátjuknak tekintettek.

Éjféltájt érkeztek meg. A torony körül levő rabszolgák a zsákmány nagy részével már kereket oldottak, amit a görögök észre sem vettek, mert

csak arra figyeltek, hogy Aszidatészt meg vagyonát kézre kerítsék. A nagy, magas, sok-bástyás tornyot, amelyet ráadásul rengeteg harcos védelmezett, nem tudták rohammal bevenni, megpróbálták hát a falat áttörni. A fal nyolc vályogtégla vastag volt. Hajnalra áttörték. És ott, ahol először hatolt be a fény, valaki bentről kidöfött egy nyársat, oly hosszút, hogy egy egész marhát is átjárt volna, és átszúrta a legközelebb álló katona combját. A kifelé záporozó nyilak aztán minden közeledést veszélyessé tettek. Kiáltozásukra és tűzjelzéseikre a következők siettek a segítségükre: Habeliosz, saját hadával, aztán mintegy nyolcvan asszír nehézgyalogos hurkán lovas – ők is a király zsoldosai voltak –, aztán mintegy nyolcszáz más könnyűfegyverzetű katona; jöttek még lovasok Parthenionból meg Apollóniából, meg a többi szomszédos helyről is.

Elérkezett az ideje, hogy fontolóra vegyék, miképpen vonuljanak vissza. Négyszög alakba rendeződtek, és az összes zsákmányolt ökröt, juhot meg rabszolgát közrefogták. Már nem gondoltak a zsákmánnyal, csak azzal, hogy visszavonulásuk ne keltse a menekülés látszatát. Mert ha a zsákmányt hátrahagyva vonulnak el, az ellenség bátorságra kap, a katonák meg elcsüggednek.

Látta Gongülosz, hogy milyen kevesen vannak a görögök, és mennyien üldözőik. Anyja akarata ellenére ő is a sereggel ment, hogy kivegye részét a harcból. Ment Prok-lész is, Damaratosz fia, Haliszarnéból és Teuthrániából hozva segítséget. Xenophón emberei, akiket most már teljesen elárasztottak a nyilak meg a parittyák, körkörösen haladtak, hogy pajzsukkal fölfogják a lövedékeket. Nagy nehezen átvergődtek a Kaikosz folyón. Az embereknek majd a fele megsebesült. Itt sebesült meg a sztümphaloszi Agasziasz alvezér, aki egész idő alatt küzdött az ellenséggel. Végül is megmenekültek. Kétszáz rabszolgát zsákmányoltak és annyi juhot, amennyi az áldozathoz kellett.

Xenophón másnap áldozatot mutatott be, és egész seregével együtt kivonult. Szeretett volna oly messzire eljutni Lüdiában, amennyire csak lehet, hogy közelléte ne tartsa rettegésben a perzsákat, és hogy óvatlanabbak legyenek.

Aszidatész, hallva, hogy Xenophón ismét áldozatot mutatott be ellene, meg hogy egész seregével megindult, a Parthenion város környéki falvakban ütött tábort. Itt találkoztak vele Xenophón emberei, és itt ejtették fogságba őt is, asszonyait is, gyerekeit is, itt szerezték meg lovait is meg minden vagyonát. így teljesedett be a korábbi jóslat.

Ezután ismét Pergamonba érkeztek. Most már semmi panasza nem volt Xenophónnak az isten ellen: a spártaiak, az alvezérek, a többi vezér, meg a katonák is, mind azon voltak, hogy kedvére választhasson a lovakból, meg minden másból is. Most már módja volt másokkal is jót tenni. Ezután megérkezett Thibrón. Átvette a sereget, egyesítette más görög haderőkkel, és megtámadta Tisszaphernészt meg Pharnabazoszt.

(A nagy király azon tartományainak, amelyeken áthaladtunk, a következők voltak a helytartói:

Lüdiának Artimasz, Phrügiának Artakamasz, Lükaoniának és Kappadokiának Mithradatész, Kilikiának Szüenneszisz, Föníciának és Arábiának Dernész, Szíriának és Asszíriának Beleszüsz, Babülóniának Roparasz, Médiának Arbakasz, a phasziánusoknak meg a heszperitáknak Tiribazosz. A kardukhoszok, a khalüpszok, a khaldaioszok, a makrónok, a

mosszünoikoszok, a koiták és a tibarénoszok függetlenségben élnek. Paphlagoniának Korülasz, Bithüniának Pharnabazosz, az európai thrákoknak pedig Szeuthész.)

Az egész úton, odavonulás és visszavonulás közben összesen kétszáztizenöt napi járóföldet, azaz ezerszázötven paraszangát, azaz harmincnégyezer-kétszázötven sztadiont tettek meg. Az oda– és a visszavonulás egy évig és három hónapig tartott.

UTÓSZÓ

ÍRTA: SZEPESSY TIBOR

Leáldozóban volt a periklészi Athén napja. A spártaiakkal vívott háború immár harmadik évtizedébe fordult, és alig akadt család, amelyik ne gyászolta volna egyik-másik férfi tagját; az ellenség ott táborozott Attika földjén, portyázó-gyújtogató előőrsei fel-feltünedeztek a város falai alatt, és a távoli hadszínterekről is mind gyakrabban érkeztek aggasztó hírek; Periklész, az „Olümposzi”, meghalt, helyette habzó szájú demagógok harsogtak a népgyűlésben, a politikai gyeplő pedig a zseniális, de állhatatlan Alkibiadész kezébe került; a Marathónnál és Szalamisznál egykor térdre kényszerített Perzsia Spárta szekerét tolta, s Athén szövetségesei közül is egyre több állt át a másik zászló alá, hogy a nyomasztó hadiadóktól és a vonakodást vagy ellenszegülést nyomon követő kemény megtorlástól megmeneküljön; az eddig bölcsen lapuló Spárta-barát athéniak hovatovább leplezetlenül agitáltak a békekötés, a fegyverletétel szükségessége mellett – növekvő zűrzavar és bizonytalanság, széthúzás, és fiaskók sorozata jelezte, hogy közeleg az elkerülhetetlen, a katonai vereség, s ezzel együtt Athén fénykorának, az európai történelem egyik legvonzóbb korszakának vérbe-könnybe fúló alkonya.

A szellem, a művészet és az irodalom éterikusabb tájaira ellenben mintha nem hatolt volna el a csatazaj – legalábbis úgy tűnhet. Az Akropoliszon márványba-bronzba öltöztek Periklész és Pheidiasz hajdani álmai, a Dionüszosszínház nézőközönségét évről évre lázba-izgalomba hozta Euripidész és az agg Szophoklész egy-egy új, remekmívű tragédiája vagy Arisztophanész bővérű, ellenállhatatlan humora, Thuküdidész most írta az éppen folyó háborúról hatalmas történeti munkáját, melynek két évezreden át nem akad majd méltó párja, a szofisták divatos iskoláiba továbbra is özönlött a tanulni vágyó fiatalság, és az utcasarkokon vagy az agorán, csakúgy, mint eddig, föl-fölbukkant a borvirágos arcú, sziléntermetű Szókratész, hogy a maga furfangos, „bábáskodó” módján faggatóra fogja valamelyik mit sem sejtő járókelőt: ugyan árulná el neki, mit tart szépnek, mit jónak, mi is voltaképpen az igazság, mert ő bizony nem tudja…

De azért a bomlás csírái már a múzsák birodalmában is érlelődtek. Pheidiaszt pusztulásba taszította a hálátlan Athén, Thuküdidészt jelentéktelen katonai kudarca miatt örökös számkivetéssel sújtották polgártársai, és az annyit gúnyolt, oly sokszor gáncsolt Euripidész jobbnak látta az önkéntes száműzetést választani Amüntasz makedón király udvarában. Akiknek pedig töretlenül ívelődhetett a pályájuk Attika földjén, azoknak a műveiben mutatkoznak baljós előjelek: az ünnepelt, babért babérra halmozó Szophoklész tragédiáiban súlyos árnyak mögül bomlik ki a végső harmónia fénye, Arisztophanész komédiázásába komor felhangok vegyülnek. És Szókratészt meg a szofistákat sem nézte mindenki jó szemmel: némelyek az ifjúság meg-rontóinak, sőt egyenesen az állam ellenségeinek kiáltották ki őket, mert a régi erkölcs, a régi vallás helyébe valami gyanúsan újat akarnak állítani.

Ha nagyrészt maradiságból és értetlenségből fakadtak is,

tagadhatatlan, hogy ezek a vádak nem voltak egészen alaptalanok. A szofisták csakugyan szembekerültek a közfelfogással, szentnek és sérthetetlennek hirdetett elveket mertek vita tárgyává tenni, ősi hiedelmek és szokások hitelét tépázták meg: termékeny kétkedésükben egy mélyebb, egyetemesebb igazság igénye feszült. Szókratész „bábáskodó” kérdései is olyan erkölcs, olyan jog és gondolkodás-mód felé egyengették az utat, mely nem tesz különbséget athéni és spártai, szabad és rabszolga, hellén és barbár között: innen csak egy lépés, és a bölcs többé nem athéni származásával büszkélkedik, hanem azzal, hogy az egész világ polgára… Árulás volt valóban? A katonai kapituláció szellemi előkészítése? Sokan mindenesetre így vélték, és parázsló indulattal fordultak az új törekvések képviselői ellen, akiknek gondolatai mind több helyt találtak visszhangra, Euripidész színpadától kezdve Thuküdidész történetírói műhelyéig.

Pedig kárhoztatott és csúful emlegetett honfitársaik csupán vállalkozóbb szelleműek voltak náluk, többet mertek valóra váltani a demokratikus Athén pazar lehetőségei közül; és bármilyen messzi tájakra ragadta is őket az igazság és a szépség igézete, úttörő szenvedélyükben mégis, minden látszat ellenére a perikleszi rend szunnyadó erői szabadultak föl, életművükben a legnemesebb athéni eszmények arattak diadalt. Nagyobbat, mint Marathón és Szalamisz mellett: világraszólót. Mert amíg a hadszíntereken Athén politikai sírját ásták, és a távolban már fölsejlett a makedón Nagy Sándor birodalma, még távolabb pedig az egész Földközi-tenger medencéjét egy jogar alatt egyesítő Imperium Romanum, Szókratész és a szofisták kérdéseiben, tanítványaik és követőik válaszaiban, a kortárs költők és írók remekeiben olyan értékek, olyan termékeny gondolatok formálódtak, melyekből bőven merít majd a kereszténység, de a megújhodó Európa megannyi más mozgalma is, s amelyek ma is benne lüktetnek a modern világ szellemi vérkeringésében.

Ilyen örvénylő, buktatókkal és sorsfordulókkal terhes években élt az athéni Xenophón, Grüllosz fia, a történetíró, gazdász és filozófus. Családja módos, ő maga szép reményekre jogosító fiatalember: szinte a sors is arra rendeli, hogy előbb vagy utóbb, akarva vagy akaratlan, de belesodródjék a kor irodalmi-filozófiai vitáiba. Csakugyan, egy napon elébe áll Szókratész, s mert nem tud felelni arra a kérdésre, hol és ki faragna jellemes embert belőle, kurtán felszólítja, hogy kövesse. Legalábbis így mondja el az esetet Diogenész Laertiosz, Xenophón életrajzírója. Igaz-e vagy sem, annyi bizonyos, hogy Xenophónt valóban rabul ejtette Szókratész varázsa. Tanítványa lett, nyomába szegődött városjáró útjain, vele lakomázott, szomjasan itta a szavait, s bizonyára Szókratész ösztönzése, gondolatokat ébresztő és érlelő közelsége is hozzájárult ahhoz, hogy írni kezdett.

A mester környezetében sokan megfordultak, közismert államférfiak és politikusok, mint Alkibiadész, vagy a szélsőségesen demokráciaellenes Kritiasz, és ott nyüzsögtek körülötte a fiatalok, a jövő reménységei is: megannyi alkalom, hogy ismeretségek, baráti kapcsolatok szövődjenek. Ugyan kikhez került közel, kikkel barátkozott Xenophón? És ami a legizgatóbb kérdés: milyen viszonyban állhatott Kritiasz unokaöccsével, azzal az Arisztoklésszal, aki épp ez idő tájt mondott búcsút drámaírói álmainak, hogy egész tehetségét a filozófia szolgálatába állítsa, s akit

atlétatermete, széles válla miatt lassanként ország-világ Platónnak nevezett? Majdnem egykorúak voltak, mindketten rajongtak Szókratészért, és mindkettejüket feledhetetlen élményekkel ajándékozták meg a mellette töltött tanulóévek. Xenophónnak is számos műve, kivált az *Emlékezések Szókratészra (Apomnémoneumata Szókratusz),* a *Lakoma (Szümposzion)* és a *Szókratész védőbeszéde (Apologia Szókratusz),* de még a filozófiától ugyancsak távol eső *A gazdálkodásról (Oikonomikosz)* is újra meg újra Szókratészt idézi, alakját, szavait, cselekedeteit: vajon összekovácsolta őket a sok közös élmény, és később a mester eleven emléke?

Nem tudjuk, forrásaink némák; legfeljebb gyaníthatjuk, hogy igazán bensőséges jó viszony nem alakulhatott ki köztük, vagy ha igen, hát aligha tartott soká, útjaik hamarosan elváltak. Platón egy életre elkötelezte magát a filozófiának, mely Xenophón számára nem jelentett többet szép, örökké emlékezetes, olykor vissza-visszavágyott, de mégiscsak múló epizódnál. Kettőjük közül Platón volt az, aki nem csupán csodálta: értette is Szókratészt, sőt továbbgondolta, ragyogó rendszerré fejlesztette mestere soha le nem írt tanításait. Xenophónt ellenben mintha nem annyira Szókratész tanítása, inkább színes egyénisége ragadta volna meg, elvontságok helyett az érzékletes, filozófia helyett az anekdotaszerű – voltaképp rejtély, miért sorolta őt Diogenész Laertiosz mégis a filozófusok közé…

Húszas éveinek derekán járhatott Xenophón, mikor i. e. 404-ben Athén kitárta kapuit a győztes spártai csapatok előtt. A megtorlás, Kritiasz zsarnokuralmának sötét hónapjai következtek, amiről olyan szuggesztív képet fest a *Görög történelem (Hellénika)* második könyvében; de aztán lassan helyreállt a rend, végre kivirulhatott a béke. Xenophónnak személy szerint nem esett bántódása, s mégis, alig múlik el néhány év, kapva kap az első alkalmon, hogy távozhassék szülővárosából. Talán a családi vagyon sínylette meg a megszállást? Vagy veszélyt szimatolt az athéni közéletben, attól tartott, őt is ugyanaz a sors éri, mint Szókratészt, akit hamarosan halálba taszítottak rég acsarkodó ellenségei? Avagy egyszerűen csak kalandra vágyott – ki tudja? Tény, hogy amikor thébai barátja, Proxenosz megtudakolja tőle, nem volna-e kedve csatlakozni a perzsa királyfi, Kürosz seregéhez, nem sokat habozik: átkel Ázsiába, felcsap zsoldosnak, és részt vesz abban a csaknem másfél éves hadjáratban, melynek élményanyagát majd az *Anabázis (Anabaszisz, Felvonulás)* foglalja össze.

Egyhamar nem tért vissza Európába. Igaz, kardja továbbra is találhatott munkát, mert Kürosz vállalkozásának eredményeképp Perzsia hadat üzent Spártának, és a spártai seregek évekig Kisázsiában csatároztak az ellenséggel; ennél is döntőbb volt azonban, hogy a spártai fővezér, Agészilaosz király személyében meglelte újabb, ezúttal politikai eszményképét. Nem mintha Xenophónt közönséges köpönyegforgatónak vagy megrögzött Spárta-barátnak kellene tekintenünk; Agészilaoszban különben sem a spártait, hanem elsősorban a nagy királyt tisztelte. Inkább az lehetett az igazság, hogy Athén vereségét, a demokrácia kétségtelen túlkapásait és torzulásait a demokrácia természetes velejáróinak tekintette, és Agészilaosz hatására a monarchiában vélte fölfedezni az ideális államformát; más szóval, a jelenséget tévesen a

lényeggel azonosítva, ideálisnak tartotta azt, ami csak időszerű volt – mert a történelem valóban a nagy államalakulatok és a nagy monarchák, a Nagy Sándorok és Augustusok számára készítette elő a talajt.

Agészilaosz című dicsőítő irata, *Hieran* című dialógusa és talán legkülönösebb műve, a *Kürosz nevelkedése (Küru paideia)* tanúskodnak alakuló-formálódó politikai elképzeléseiről, s a *Kürosz nevelkedése* mintha azt is gyanítani engedné, hogy Xenophón lelki szemei előtt titkon egy Agé-szilaosznál is nagyobb formátumú monarcha képe lebegett. A görög viszonyok között azonban Agészilaosz volt és maradt a megtestesült eszmény; mint hajdan Szókratészhoz, most hozzá csatlakozott – csak ez a választás sokkal sorsdöntőbb következményekkel járt. Agészilaoszt ugyanis egy idő múlva hirtelen visszahívták Hellaszba, ahol Athén részvételével Spárta-ellenes koalíció szerveződött, s mikor 394-ben Koróneia mellett döntő ütközetre álltak fel a küzdőfelek, a királyt követő Xenophón spártai zászlók alatt indult rohamra az athéni hadrendek ellen. S ezért szülővárosa örökös számkivetéssel sújtotta.

Különösebb lelki válságot aligha váltott ki Xenophónból a szigorú határozat; számíthatott és felkészülhetett rá. Otthont sem vesztett, inkább cserélt: Agészilaosz meghívására ideiglenesen Spártában telepedett le – *A spártai államszervezet (Lakedaimonión politeia)* sokat köszönhet itteni személyes tapasztalatainak –, aztán átköltözött Olümpia mellé, Szkilluszba, ahol a királyi kegy földbirtokot juttatott neki. Negyven körül járt ekkor, s nyilván végleges otthonának szánta Szkilluszt, melyet olyan finom, lírai tónusokkal vázol föl az *Anabázis*-ban. Megnősült, gazdálkodni kezdett, szabad idejében kedvenc sportjait űzte, lovagolt, vadászott, így telt év év után; csupa békés gond és öröm közt, melyek *A gazdálkodásról, A lótartásról (Peri hippikész), A lovasság vezénylése (Hipparkhikosz)* és – ha ugyan ő a szerzője – *A vadászat (Künégetikosz)* lapjain szépen áradó attikai prózává párlódtak. De Xenophón tévedett: a szkilluszi idillnek brutális véget szánt a sors.

371-ben háború szánt végig a vidéken, s az immár hatvanesztendős Xenophón kénytelen családostul elhagyni a birtokot. Mi sem volna természetesebb, mint Spártában, Agészilaosz védőszárnyai alatt keresni menedéket – miért, hogy mégis Korinthoszt választja? Talán megérezte, hogy rövidesen Spárta hatalmának is bealkonyul? Netán Agészilaosz iránti tisztelete csappant meg? Megválaszolhatatlan kérdések. Szkilluszba sem tér vissza többé, sőt egy még hatalmasabb csábításnak is ellenáll: hiába nyújt Athén békejobbot, nem él a hazaköltözés felkínált lehetőségével. Két fiának ugyan megengedi, hogy az athéni lovasságban szolgáljanak, *Bevételek (Poroi)* című értekezése napnál világosabban bizonyítja, hogy őt magát is szüntelenül foglalkoztatja szülővárosának gazdasági és politikai helyzete – mégsem mozdul Korinthoszból, most már élete végéig.

És nem öreges tehetetlenségből, hanem nagyon is megfontoltan. Lehetőleg kötöttségek nélkül akarta eltölteni a még rámosolygó másfél évtizedet, tisztes távolban Spártától és Athéntól, de a birtok nyűgétől is mentesen, hogy a filozófia és a politika, a katonáskodás és a gazdálkodás kalandja után az utolsó nagy kalandnak, az irodalomnak szentelhesse maradék erőit. Termékeny évek voltak ezek: műveinek tekintélyes részét korinthoszi „független nyugalmában” írta, sőt a torzóban maradt vagy rég

elkészült korábbiakat is majd mind újra elővette, olyikat befejezte vagy átírta, olyikon változtatott vagy csiszolt, aggályos műgonddal. Még versengésre is futotta a fiatalos nekibuzdulásból: itt kerekedett egésszé a fél évszázad kortárs történelmét egybefogó körkép, a *Görög történelem,* mellyel szerzője titkon Thuküdidész megürült helyére pályázott, s ha nem érte is el célját, mert az események gomolygása mögött nem kutatta olyan konok szenvedéllyel az okokat, mint az immár halott idősebb mester, azért ez a műve is hozzájárult, hogy lelkes olvasói majdan az „attikai múzsa” megtisztelő jelzőjével illessék…

Alighanem itt írta, vagy legalábbis itt öntötte végleges formába a *Kürosz nevelkedésé*-t is, bizonyára nem sejtve, mennyi fejtörést fog vele szerezni a műveit búvárló utó-ókornak. Maga a cím akár történeti értekezést, monográfiát is sejtethet, melynek középpontjában ezúttal nem Agészilaosz, nem is valamelyik más görög államférfi, hanem Kürosz, a perzsa birodalom Xenophón előtt jó másfél száz esztendővel élt megalapítója áll; az a Kürosz tehát, akinek utódai, Dareiosz és Xerxész, olyan csúfos kudarcot vallottak Marathónnál és Szalamisznál a görögök ellenében, s akit a história, *Anabázis*-beli névrokonától megkülönböztetendő, „nagynak” szeret nevezni. S valóban, a *Kürosz nevelkedése* végig is kíséri az olvasót becsülettel a nagy király életén, a bölcsőtől kezdve egészen a halotti ágyig, megközelítőleg híven festve a történelmi eseményeket. De csak nagyon megközelítőleg. Mert a könyv figyelmes forgatója egyhamar észreveszi, hogy Xenophón alkalomadtán léleknyugalommal túlteszi magát a történelmi tényeken, 562

hogy lépten-nyomon változtat és retusál – egyszóval, hogy a történelem csak ürügy a *Kürosz nevelkedésé*-ben, afféle díszlet, mely előtt nem annyira a múlt, mint inkább a szerzői fantázia szülöttei mozognak, beszélnek, vitatkoznak. Hiszen Kürosz, tudni való, nem volt Asztüagész unokája, Egyiptomot sem ő, hanem a fia, Kambüszész hódította meg, s bármilyen szép is a halni készülő király búcsúja környezetétől, bármilyen felemelő a szájára adott szellemi testamentum, a rideg valóság az, hogy Küroszt a csatamezőn, nem ágyban érte a halál. Aztán ott vannak a mellékszereplők: közülük nem egyet Xenophón formáit és keresztelt el, sokszor egyszerűen kortárs perzsa tisztviselők nevét aggatva a maga kieszelte figurákra. S ami a legfeltűnőbb talán: Xenophón Kürosza nemritkán úgy beszél és úgy gondolkodik, mint akinek jellemét és észjárását voltaképpen nem a perzsa, hanem a görög kultúra érielte meg, sőt, mint aki hajdanán egyenest Szókratésztól tanulhatta a bölcselet ábécéjét.

Ha viszont nem történetírás, akkor hát mi a *Kürosz nevelkedése?* Mit akart vele, minek szánta a szerzője? Regényes életrajznak netán? Történelmi vagy nevelési regénynek, mint sokan állítják? A fiktív elemek súlya mindenesetre a regény mellett szóina, kivált ha a mai, igencsak parttalan regényfogalomból indulunk ki. Nem kevésbé, hogy Xenophón betét-elbeszéléseket illesztett művébe, köztük Pantheia állhatatos szerelmének méltán híres történetét. De nem, szó sincs róla, Xenophónnak esze ágában sem volt regényt írni; a görög regény amúgy is csak néhány emberöltő múlva, a hellenisztikus korban születik meg. Annyi azonban bizonyos – és nem ez az egyetlen eset, mikor jó érzékkel megsejdített valamit a jövendőből –, hogy olyan írói eszközökre talált,

melyeket később, a görög regényírók műhelyeiben tökéletesítenek majd.

A történelem segédletével, olykor a regény módszereit is előlegezve, igazi lényege szerint a *Kürosz nevelkedése* filozófia akart lenni. Lám, már Cicero megállapította, alig háromszáz évvel később: „Xenophón Kürosza nem a történelmi hűségre törekszik, hanem a helyes kormányzásról kíván képet adni.” Vagyis, másként fogalmazva, hogy Xenophón a történelem hús-vér Küroszából a nagy monarcha ideálképét faragta ki: nem a valóságos Kürosz, hanem elsősorban az érdekelte, milyen tulajdonságokkal, milyen képességekkel kell rendelkeznie az eszményi uralkodónak, hogyan viselkedjék békében és háborúban, baráttal és ellenséggel. Ezért is módosított a történelmi tényeken, ezért is folyamodott a fikcióhoz, valahányszor írói elképzelései megkövetelték. S hogy miért éppen Küroszra esett a választása? Bizonyára nem volt mellékes, hogy a perzsa viszonyokat személyes tapasztalatból is ismerte valamelyest. De legtöbbet nyilván az nyomott a latban, hogy Küroszt mindjárt halála után szárnyára kapta, a jó és nagy király vonásaival ruházta föl a népképzelet görög földön is, s így alakja szinte önként kínálkozott a xenophóni királyeszmények hordozójául.

Ideális király, ideális állam – a *Kürosz nevelkedése* közelebbről a filozófiai utópiák közé sorakozik, melyeket bőven termett Xenophón kora, a görög demokráciát és a hellenisztikus monarchiákat elválasztó átmeneti időszak. Ez a műve tehát Platón, Iambulosz, Euhémerosz és mások társaságába utalja a korinthoszi „független nyugalmát” élvező írót, s egy másik latinnak, az *Attikai éjszakák* Gelliusának talán még abban is igaza van, hogy a *Kürosz nevelkedésé*-n dolgozó Xenophón Szókratész mellett egykori társa, Platón művével, az ideális államot megrajzoló *Állam*-mal *(Politeia)* akart versenyre kelni. Persze csak ahogyan ő, az eredendően nem filozófus alkat, képes volt a hatalmas feladatra: elvont fejtegetések helyett inkább képszerű ábrázolással, értekezés vagy dialógus helyett inkább cselekményes formában, a történelem és a fikció kettős mankójára támaszkodva; de épp a hajlam és a szándék, a cél és az eszközök közt feszülő ellentmondások okán nagyon is eredeti módon. A történelemnek, a filozófiának és a képzeletnek ez a sajátos összefonódása teszi a *Kürosz nevelkedésé*-t hol zavarba ejtő, hol meg izgalmas olvasmánnyá.

Az *Anabázis*-t viszont aligha érlelte Korinthoszig, hanem már korábban, feltehetőleg Szkilluszban megírta, véglegesen lezárta szerzője. Szkilluszban, tehát húsz-huszonöt esztendővel a nagy „felvonulás” és visszavonulás után! Jókora idő telt el az élmény és az írásba foglalás között, mégis: az *Anabázis* olyan eleven és életszagú, mint egy frissiben papírra vetett haditudósítás. S ahogyan minden jó haditudósításban lenni szokott, a sok apró részlet, adat és megfigyelés itt is mozgalmas és színes, szinte érzékelhető valósággá varázsolja a tájat és a történéseket, megmozgatja a képzeletet, sőt az érzelmeket is: ha akarja az olvasó, ha nem, lassanként együtt izgul, együtt tűr, harcol és gyűlésezik az elárult, ezer veszély közt menetelő görög zsoldosokkal, s aztán maga is megkönnyebbülten ujjong föl, hogy az életet és hazatérést jelentő tengert köszöntse. Ez a fölidézni és megjeleníteni tudás, kivált negyedszázad távlatából, nem lebecsülendő írói teljesítmény.

Akkor sem, ha Xenophón történetesen nem csupán az emlékeire hagyatkozott. Eleve valószínű, hogy már annak idején naplószerűen föl-

följegyezte, hány paraszangát tettek meg, és milyen városokat érintettek útközben, ha pedig megtorlódtak az események, nyilván azokat is igyekezett egy-két szóval vázolni – de az ilyesféle feljegyzések léte jottányit sem von le írói érdemeiből. Még az sem, hogy – bár elegáns tárgyilagossággal harmadik személyben beszél magáról – saját szerepét és jelentőségét meglehetősen eltúlozza, legalábbis kései pályatársa, Diodórosz Siculus, aki hosszú fejezeteket szentel Kürosz hadjáratának, csak egyetlenegyszer említi őt, és akkor is mellékesen… Mindez azonban inkább az *Anabázis* történeti, semmint művészi hitelét illeti. Művészi hitele így is megvan, leköt, elgondolkoztat, némely jelenetben világirodalmi magaslatra emelkedik: Xenophón legszemélyesebb, sokak szerint legjobb, és kétségkívül legérdekesebb írása.

Xenophón születése azokra az évekre esik, amikor kitör a háború Athén és Spárta között, s halála idején lép a makedón trónra Philipposz, a jövő emberének, Nagy Sándornak az apja. Két jelképes dátum fogja közre az életét: egyik egy korszak alkonyának a nyitányát, a másik egy új korszak hajnalát jelzi. Xenophón végigélte ezt az átmeneti kort, eljutott a demokráciától a monarchia küszöbéig; műve és sorsa egyaránt őrzi a hosszú és tekervényes út nyomait. Sokoldalú ember és sokoldalú író volt. Jó író is, megérdemelt tekintély övezte, a római császárkor első századaiban, mikor valóságos reneszánsza támadt, versengve utánozták; *Az athéni államszervezet (Athénaión politeia)* és, ha nem ő írta, *A vadászat* ismeretlen szerzője is az ő jól csengő neve mögé bújva remélt nagyobb súlyt adni értekezésének. S ha Platónnál vagy Thuküdidésszel mégsem vehette fel a versenyt, ha írásaiban mégsem érzik a remekművek fehér izzása, hát azért, mert benne nem lobogott elég magasan az igazság megismerésének önemésztő, kérlelhetetlen szenvedélye, nem tudott vagy nem mert ízig-vérig athéni lenni.

JEGYZETEK

ÍRTA:
BORONKAY IVÁN
ÉS
DR. KERÉNYI KÁROLYNÉ

agora – A görög városok főtere, ahol gyűléseket tartottak, és piac is volt.

Aiétész – Kolkhisz mondabeli királya, Médeia apja, akitől Iaszón elrabolta az aranygyapjút. Később is viselték nevét kolkhiszi királyok.

Aiolisz – Tartomány Kisázsia északnyugati partvidékén. Európából átvándorolt görögök lakták.

aiólok – Az Aioliszban lakó görögök; nyelvük, az aiól, eltért a másik nyelvjárástól, az ióntól.

Aithiopia – Ókori állam az akkori Egyiptomtól délre.

amazonok – Mitikus harcos, anyajogú női törzs, ahol a férfiaknak csak alárendelt szerepük volt. íjat és kettős bárdot viseltek harcban. A görög mondavilágban és művészetben gyakran szerepelnek.

anabázis – Szó szerint felvonulás. Xenophón és a tízezer görög Kürosz vezetésével vonult a Hellészpontosztól felfelé és befelé Ázsiába, a perzsa birodalomig.

Argó – Iaszón hajója, ezen indult társaival, az argonautákkal, az aranygyapjú megszerzésére (lásd: *Aiétész).*

Ariobarzanész – Iónia, Lüdia és Phrügia helytartója II. Artaxerxész perzsa király idején; i. e. 362-361-ben több helytartótársával egyetemben pártot ütött a király ellen, de fia, Mithridatész árulása folytán a király elfogatta és keresztre feszíttette.

Armenia – A Kaukázus déli oldalán levő ország: Örményország.

Artaxerxész (Mnémón) – II. Dareiosz perzsa király fia és utóda (i. e. 405-359)·

asszírok – A kisázsiai Tigris folyótól keletre élő harcias hegyvidéki nép. Északi szomszédaik az arméniaiak, keletiek a médek voltak, délre a babülóniaiak laktak.

ázsiai hellének (görögök) – Azok az aiól és ión dialektust beszélő görögök, akiknek ősei még az i. e. II. évezred végén vándoroltak át Kisázsia nyugati partvidékére.

Baktria – Ókori ország a mai Afganisztán északi részén.

Büzantion – A későbbi Bizánc, majd Konstantinápoly, ma pedig Isztambul, már az i. e. VII. században fontos görög gyarmatváros volt.

Dareikosz – „Dareiosz-arany”; nagy értékű aranypénz, egyik oldalán a király, másik oldalán egy íjász képével.

II. Dareiosz – Perzsa király i. e. 424-405-ig.

Delphoi – Apollón híres jóshelye Boiótiában, a Parnasszosz-hegy tövében.

Delta-vidék – Thrákiának Büzantionhosz közel eső, édesvizű tóval körülvett vidéke.

Démaratosz – Arisztón spártai király fia mint száműzött a perzsa udvarba menekült, és Xerxész oldalán harcolt hazája ellen.

Dioszkuroszok – (Zeusz fiai): Kasztór és Polüdeukész spártai királyfiakat, Helene testvéreit a görögök istenekként tisztelték. Főleg

Spártában volt nagy kultuszuk, nevükre, az „ikrekre”, esküdtek is.

Ekbatana – Média fővárosa. Ma: Hamadan.

Élisz – Tartomány a Peloponnészosz északnyugati részén. Itt van Olümpia.

Enüaliosz – Arésznak, a harc istenének neve.

Epheszosz – Híres és gazdag tengerparti ión város Kisázsiában. Itt volt Artemisz istennő leghíresebb temploma és kultuszhelye. Artemisznek és testvérének, Apollónnak akart Xenophón a hadizsákmányból fogadalmi áldozatot bemutatni, és az erre szánt összeget a templom felügyelőjénél hagyta. Minthogy a hadjárat után életben maradt, a templomfelügyelő később visszaadta neki az összeget, Xenophón pedig Olümpia közelében épített Artemisz-templomot, és alapított az istennőnek kultuszhelyet.

ephoroszok – Spártában a népgyűlésen megválasztott tisztviselők, akiknek az államban a legnagyobb hatalma volt: a királyok tevékenységét ellenőrizték, bíráskodtak, és a hadsereggel is ők rendelkeztek.

föníciaiak – A mai Libanon ősi népe, az ókor jeles hajósai és kereskedői.

Gorgiasz – Híres szofista, a szicíliai Leontinoiból érkezett i. e. 427-ben Athénba, és itt a szónoklattanítás egyik legnagyobb mestere, Szókratész vitatkozó ellenfele volt.

három-evezősoros – A hajón három egymás fölötti sorban ültek az evezősök, az alsó sorban rövidebb, középütt hosszabb, felül pedig egészen hosszú evezőkkel, úgyhogy háromszoros sebességgel haladhattak.

Hellészpontosz – A Márvány-tenger kijárata az Égei-tenger felé: Dardanellák.

hellészpontoszi phrügök – „Kis” Phrügia lakói.

Hürkánia – A Kaspi-tenger délkeleti partvidékének országa a magas Elbrusz-hegységben.

hűségzálog – Az antik világban szövetség vagy vendégbarátság megkötésekor a szerződő felek jelképesen értékes biztosítékot adtak egymásnak.

Iaszón – Lásd: *Aiétész.*

Iaszón hegyfoka – A monda szerint innen indult Iaszón hajóján társaival, az argonautákkal, Kolkhiszba, hogy megszerezze az aranygyapjút.

illürök – Az Adriai-tenger keleti partján, a mai Albánia területén élt ókori nép.

iónok – Az ión nyelvjárást beszélő görögök. Nagy számban laktak az Égei-tenger szigetein és Kisázsia nyugati partvidékén is.

iszthmosz – Földszoros Közép-Görögország és a Peloponnészosz között. Ma a Korinthoszi-csatorna szeli át.

„jogarhordozók” – A perzsa király testőrei. Ők álltak személyes szolgálatában, őrizték szobái bejáratát, kisérték a palotán kívüli útjain, és ők vezették színe elé az idegenből jött követeket.

Kaduszia – A Kaspi-tenger délnyugati partján levő terület.

Kalkhédón – Bithüniai város, szemben Büzantionnal, a Boszporusznál.

kapithé – 2,25 liter űrtartalmú gabonamérték.

kappadokiaiak – Kisázsia keleti felén élt ókori nép.

Kária – Ókori állam Kisázsia délnyugati partján.

Kaüsztrosz – Kisázsiának, közelebbről Lüdiának az Égei-tengerbe ömlő folyója.

kenotaphion – „Üres sír.” Már az ókorban is kegyeletes szokás volt a háborúban eltűnt vagy tengerbe veszett embereknek jelképes síremléket állítani.

keramion – Kb. 28 liter űrtartalmú borosedény.

Keraszusz – (Cseresznyeváros): város a Fekete-tenger partján. Innen vitték a rómaiak a cseresznyetermesztést Itáliába.

Kerberosz – Háromfejű szörnyeteg kutya, az antik mitológiában az alvilág őre.

khaldaioszok (kaldeusok) — Arméniában, a Fekete-tenger déli partján élt nép.

khitón – A görög férfiak és nők rövidebb vagy hosszabb ingszerű alsóruhája.

khoinix – 1,1 liter űrtartalmú gabonamérték.

Kilikia – Kisázsia délkeleti partvidékének országa.

kolkhoszok – Kolkhisz tartomány lakói.

Kotüóra – Város a Fekete-tenger mellett Szinópé és Trapezusz között.

Kümé melletti Külléné – Település az ókori Müszia tengerpartján.

Küprosz – Ciprus szigete.

Küréné – Város Észak-Afrika libüai partvidékén.

Kürosz — II. Dareiosz perzsa király fiatalabbik fia, a történelem az ifjabb Kürosz néven tartja számon, megkülönböztetésül ősétől, a nagy Kürosztól (i. e. 558-529), aki a nagy perzsa birodalom megalapítója volt.

küzikénosz – Küzikoszi aranypénz. Kb. 26 drakhma értékű.

Lakedaimón – Másik nevén: Spárta, Dél-Görögország városállama.

Larissza – Müsziai kikötőváros az Egei-tenger keleti partján.

lótuszevök – Mitikus nép a Földközi-tenger afrikai partján, Libüában. Mikor Odüsszeusz bolyongásai során idevetődött, társai ettek a lótusz édes virágából, és ettől megfeledkeztek a hazatérésről. Odüsszeusz csak erőszakkal tudta őket visszavinni a hajókra.

lüdek – A kisázsiai Lüdia lakói az Égei-tenger partján.

lükaia – Árkádiában Zeusz és Pán tiszteletére szokásos ünnepség.

lükaónok – Lükaonia kisázsiai tartomány lakói.

lükeion – Filozófiai iskola Athénban, ahol Arisztotelész tanított.

magadidoszok – Ismeretlen ókori nép.

Maiandrosz – Igen kanyargós kisázsiai folyó (innen: „me-anderes díszítés”).

Marszüasz – Mitikus szatír, aki zenei versenyre merészelte kihívni Apollónt. Az isten lantjával legyőzte az egyszerű pásztorsípon játszó Marszüaszt, és merészségéért elevenen megnyúzta. Ez a mítosz a görög szobrászatban és vázafestészetben is gyakran szerepel.

Média – Nagy ókori állam a mai Irán nyugati részén. Fővárosa Ekbatana volt.

medimnosz – Kb. 52 liter űrtartalmú gabonamérték.

médfal – Babülónia védelmére az Euphratésztől a Tigrisig a médek falat építettek a nomád törzsek betörései ellen.

Midasz – Phrügia kapzsi királya, aki a monda szerint Dionüszosz istentől azt kérte ajándékul, hogy érintésére minden arannyá változzék. így enni-inni sem tudott, mert elesége is arannyá változott, amíg az isten a varázslatot fel nem oldotta. Apollón és Pán versenyében egyedül ő ítélte a pásztorsípnak az elsőséget, ezért Apollón szamárfüllel büntette meg.

Milétosz – Kultúrájáról híres, gazdag kisázsiai ión város.
mina – 100 drakhmát érő, nagy értékű görög ezüstpénz.
Mithrasz – Perzsa Napisten.
Mithridatész – I. Mithridatész (i. e. 337-302) pontoszi király, Ariobarzanész fia. A keleti világot meghódító Nagy Sándornak behódolt.
Napisten – A perzsák a világosságot megszemélyesítő napot imádták, szent állata a ló volt.
obolosz – Kis értékű attikai pénzegység, a drakhma egyha-tod része, kb. egy ember szerény napi eleségének ára.
paian – Görög harci dal, egyszersmind hálaének az istenekhez, főleg Apollónhoz.
Paktólosz – A kisázsiai Lüdia aranyfövenyű folyója.
paphlagón – A Fekete-tenger déli partján, Paphlagoniában lakó nép.
paraszanga – Perzsa mérföld, kb. 5,5 km út, amelyet a hadsereg egy óra alatt tesz meg.
perioikoszok – „Körüllakók”: a Spárta környékén lakó, polgárjoggal nem rendelkező szabad görögök.
Perszeusz – A görög hitrege egyik hősi alakja, Zeusz főisten és Danaé argoszi királylány fia. Őt tartották a perzsa királyi ház ősének.
perszikosz – Perzsa harci tánc.
perzsa háborúk – I. Dareiosz és fia, Xerxész, hódító háborút indítottak a kisázsiai görög városállamok ellen i. e. 492-ben, de a görögök Athén vezetésével mind a szárazföldön, mind a tengeren legyőzték őket. A háború folyamán azonban sikerült Attikát és magát Athént is feldúlniuk.
Phrügia – A „kisebbik”: a mai Márvány-tenger déli partvidéke; a „nagyobbik”: tartomány Kisázsia belsejében.
plethron – Görög hosszmérték: 30,8 méter, a sztadion egyhatod része.
pürrhikosz – Spártai harci tánc.
Rheomitrész – Részvevője az Ariobarzanész-féle fölkelésnek. A fölkelők őt küldték el Takhosz egyiptomi királyhoz, hogy túszok ellenében (ezek között voltak a pártütők fiai, Rheomitrész felesége és fiai is) pénzt és hajókat szerezzen tőle. Ő azonban az egyiptomi király adományát kiszolgáltatta a perzsa királynak, cserbenhagyván a túszokat, tulajdon feleségét meg fiait is.
szakok – Szkütha törzs a Kaspi-tenger keleti oldalán.
Szardeisz – Az ókori Lüdia fővárosa.
szatrapa – Perzsa helytartó, egy-egy nagyobb tartomány kormányzója.
szészámfű – Keleti fűszernövény, ízletes magjaiból kását is szoktak főzni.
sziglosz – 7,5 görög obolosz értékű ázsiai ezüstpénz.
szkiritészek – Válogatott spártai harcosok, a király testőrei; harcban a jobbszárnyon állottak, és mindig a legveszélyeztetettebb pontra irányították őket.
szküthák – Nomád ókori nép a dél-oroszországi síkságon, északra az Azovi-tengertől.
sztadion – Görög hosszmérték, hat plethron, kb. 185 m.
Szusza – A perzsa birodalom egyik tartományi városa a Perzsa-öböltől északra.
szümposzion – Vendégség, amelyen a résztvevők együtt ittak, szórakoztak és vitatkoztak.

talentum – Mind a görögöknél, mind Keleten nagy értékű pénzegység, nagy mennyiségű arany vagy ezüst. A görögöknél 60 mina, ill. 6000 drakhma, a perzsáknál 100 mina értéke volt. Egy arany talentum tíz ezüstnek felelt meg. Mint súlymérték: kb. 36 kilogrammnyi súly.

Thibrón – Spártai vezér, aki Kisázsiában a perzsák ellen harcolt.

thrákok – Harcias, nomád ókori nép a Fekete-tenger és Égei-tenger közötti szögletben, a mai európai Törökország és Északkelet-Görögország területén.

Thümbrara – Lüdiai város Szardeisz közelében.

tiara – Előkelő perzsa férfiak, elsősorban a perzsa király, magas, henger alakú fejdísze.

tripusz – Háromlábú asztal, vagy háromláb, amelyre áldozati edényt lehetett helyezni.

vendégbarát – A görög városállamok polgárai más városok polgáraival vagy velük kapcsolatban álló idegenekkel vendégbarátságot kötöttek, ami kölcsönös védelmet és segítségnyújtást jelentett. A vendégbarátság megkötése vallásos szertartással történt, és mindkét részről vendégajándékot adtak egymásnak.

TARTALOM

BIBLIOTHECA CLASSICA
Kiadta az Európa Könyvkiadó. A kiadásért az Európa Könyvkiadó igazgatója felel. Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem (789315/1). Nyomta a Kossuth Nyomda. A nyomdai rendelés törzsszáma: 780977. Készült Budapesten, 1979-ben.

A fordítás alapjául szolgáló kiadások: Xenophón: Kürupaideia (Berlin, 1927, Teubner), Küru anabaszisz (Berlin, 1884, Wid-mannsche Buchhandlung)
Felelős szerkesztő: Zsolt Angéla. A tipográfia és a kötésterv Szántó Tibor munkája. Műszaki vezető: Andrási Győzőné. Készült 29 (A/5) ív terjedelemben, Plantin betűvel, 13450 példányban, ebből 1450 példány nylkötésben, számozva. EU-c-7981.
ISBN 963 07 1478 5 ISSN 0324-7406